

Кров по соломі

В'ячеслав Медвідь

В'ячеслав Медвідь

Кров по соломі

— Повинаймувано, де який хлів, де що; хай би жили люди, як нам це рішено збуватися свого закутка; тако живі живих позакопують, та й радий будеш мерця побачити; ще дають право ховати привезлих зо світу, а нам то вже про вмируще забудь; мала їдного сина, їдну віру та право, тіки не знати, де пристановисько; чогось ця душа розтріскалася, а жалоба собі жалобою оддалік, ніяк притулку до душі не знайде; як не поквапишся за своє, то часу більш не дадуть; дочікуєшся синів, то ще голос є, сльоза несуха, до всенького світу забалакуєш, і хоч з якої щілини буде обзивання; а це що, зійшлася уся родина людська до купи — затісно, та й годі; вони нам раю пристарчили, аби на голос яка-де щілина не одізналася, та й на тобі віру, і право, і впо-руйся на всяк розсуд; та й так їм ці печі всторч зору, як не з причілка підбуксує, то давай кахляні лежанки впроваджувати; а як моїй матирі було в своєму ліжечку добувати послідні ночі, то летніка не поруш під подушкою, усе допоминаються, чи летнік у головах, а зоддалік піч бачити, що ти там вариш, дочко; як їй було не діждати гонука, то вона з ним балакала, а яка в тебе сім'я, чи дитина є, і я синовим голосом відповідала; ніяк цим бабам одпрощення не знаходилося, що вони свій вік прожили й свою смертею поми-

1960

13(31) лютого дощ 14(1) жовтня Покрова хмарно дощ вітер вранці

1961

16 березня Федька... помер

17 березня Рибалко помер 19 травня Сси їжа Татаренко помер 21 травня хоронили Сеньку

2 червня

кукурудзу садила

3 червня

кукурудзу садила 8 червня квочка сіла

19 червня померла Луца Васи...

20 червня хоронили

10 липня померла баба Бреуска

11 липня хоронили

12 липня празник Петра Павла

15 серпня сестричка П. це ввечері небо червоне було поїхала додому

29 серпня у цю хату перебралася я 11 вересня празник Усікновенія Глави 26 вересня почала ходити на кукурудзу

рають, — ну ж скоріше ці печі валяти, смердовисько це на кутку вчинюють, бо десь та сажа в продухвинах їм такою отрутою засідає — глядять, щоб нові покоління

здоровіші були; ажеж вам і в віру, і в право; це тра йому вискабачити з-перед бабиного засниділого зору навпроти печі ту схованку, що він до землі догрібся, виносьте, а я позавтрам навідаюся, — от жди позову Драгуновського на мулярів державних, та де той стовп на якій дорозі з написанням до світу якого і Бога якого наказу на побивання лихості світової та лиховини людської; вдерися до цих подвір'їв чи з просьбою, чи клятьбою доторигуватися не те що дверей; передерже яке-бо лихо твій гнів і твій сором не отворяти душі на всі закутки світу, не викрадати зі сховків нікому нічого вже не належного, і то вони тебе покли-катимуть на суди вселенські не за твоє волення не оскверняти сховків, а за подумання однісіньке на зазіхання нікому-то не належаних таємнощей з-перед засниділого взору помиральної баби; ай-бо-ж, чи вам, Явдохо, доточено городу, що так пообсндовували мотузочками аж поза калюгу. — Сказано, земля буде заснована мотузочками, і бійся буде ступити поза яку межу; такі бригадири ходитимуть з палюгами й не даватимуть кроку ступити; товар ремигатиме в пошуках паші та людським оком заглядатиме в вікна, де ті попасичі, та й вже так є; вони канави продовбують у загаті, щоб вода з калюги у мій город уступала; дивлюся, що це Валі Кацапки бичка не видно попід окопом припнутого, — зладилась сороковини справляти по матері, вовтузяться з ним по гулиці, бери-но, сину, хоч цим цвяхом пробий, заким вилами не прохромали під тином; товар не вперед людей виздихує; кажу звечора, Настунько, не йдіть; аж присідає, Явдошко, поможу вам, що хоче; це впрохує чоловіка рік за цю огорожу, я собі хтіла мати, — ви думаєте, стільки могоричів перепила в мене, то їй тра було ще на ті йменини втрапити, хто тебе таменьки жде, неміч твоя! — У ворота не втопляться, то й так під город укопаються, та й здрасце вам гості; звика цієї калюги боялася, не мала сили обійти її ні з одного боку; нам з сестрою, як це зі школи, то перш не минемо каплички водиці солодкої покуштувати; далі ці двоє діток, дівчаток з торбинками доходжають калюги, коли й Лагута опухлий згори вулички впроти калюги дибуляє, — то ми смикнемося цім боком, в він ригує навстріч вийти; навкрадьки так наче посторонюємося з боку городу, Лагута й собі бере бік наш; ну, думаємо, яка це з нас юшка добренька вдасться; гребемося буцім уже поздовж окопу — батуй ножакою та й матимеш на обід; а тоді з усіх ніг драла навкруг; він, тако поск-

лизьнувшись, й охляв; чогось мені так запам'яталося: сонечко на нього дивиться скоцюрбленого і сухі грудочки з голови як-то і плечей горішками обстукують об поли пінжака; але чогось той світ великий такий здавався, чи це що ми малі були, — мені тепер затісно не те що в цій гуличці, а серед світу великого; тако ця калюга з прокопом до вас півхрестом зблискує мені в очі; півхрести зво-о-одяться, а де ще половина, спитай; пообсндовувано мотузочками де пів-хрест, де пів-хати, а де пів-душі; товар уже гулицями шукає смерті, вони синові в руки молоточка та й цвяха вкладають, пробивай цю дірку, а я ж його з ложечки годую та воджу до каплички водиці попити. — Гукаю вашого сина, йдім цю ковалеву спровадимо; вхромляють вила од тину, та ще заміряються, годі, скільки його колоти, так шкода вже на здихові цю тушку здуту; сину, оддай цього цвяха, ди-ивиться, що цей цвях і в долоню не лізе, — сину, оно Богинька тобі напороз-казує, як гуцул цвяхи покрав, та й менше Христові вбили, а то б і ті

позабивали; то не кров людська, товарача проступає на руках і на лицах, — ледво зволодали зі сліз і крику; чогось ї їдну, все п'яну, впізнавав і з хліва, та так обзивався, — поможе ж тобі й ця чарчина на добрість твою до тварячої смерті; а не спом'яніть мені зле своїм сином, що на крові чарку пригубив, як ми перли ту огорожу вже як-то бичкові на погреб; і баюри, й дощі, і зумисел, і товаряча кров, і п'яниці, і сироти, і вдівці, і приниження всупроти цієї горанки на осінь, і п'яний гвалт коваля на безтямну жону, — чи це таке викрадання, чи такі випроводини зі світу у світ, чи такі кроти, що поверх землі прокопуються, де яка стежка, де горбик, де окоп, чи таке їхнє кротяче обзивання до п'яного духу по всіх

27 вересня празник Успенія Воздвиженія.

1962

6(24) січня хоронили... бабу Адама 7(25) січня Різдво 14(1) січня хоронили тьотю Веру Матв... 17(4) січня Наташа Корнієнко в 6 годин вечора умерла 19(6) січня Хрещення Н.Корнієнко хоронили 22(9) січня дівчинку народила Дуся... Дем'яна

28(15) січня свиню ганяла на ферму кукурудзу пача... давал...

4(22) лютого заяву написали розписався Прядко Вітя 7(25) лютого Толі послала 2 руб. 15(2) лютого вітер і дощ Стрітення 17(4) лютого Вітя Прядко розписався 25(12) лютого сніг і дощ у Ніли весілля 26(13) лютого Шури день народження 25(12) березня помер дід Заєць молоко 29(16) березня помер батько Дарії Євсїївни Старощук 30(17) березня ще сніг лежить 7(25) квітня Благовіщення день ясний вітер вим... 28(15) квітня дощ 29(16) квітня Пасха день прохолодний ясний

30(17) квітня хмарно 1(18) травня зранку дощик

24(11) травня квочку підсипала

хатах і гулицях, аж вони біду несуть не навкруг хатів, а де яка огорожа прихилена до хлівця, то там собі лапками назначають зимівлю; зо втіхи такої признавалися до немочі вашого сина, як би він собі халабудку зладнав, і не десь, а щоб це була така стіночка облущплена з видніючими замітинами під аж стріху, і на ній звиш гіллячок вишневих з таким слідом од звіяної вітром півзини трухлявої, під якою сойка горішків понаховувала, і щоб така огорожка для не знати якої потреби зіперта на глиняний корж по стіні; і кротячі слідочки, і змерхла земля пилючкою, де призьби й сліду одвіку не знати, — такий йому притулок долі землі; а ще й сухості попід кроквинами вперід снопків, — припиниш ти кротяче риття, і ковалева перегатить води в город, та же ж спину їм не буде, бо кротовини насичуються підземними водами, десь то так дістається звірина джереловиськ, що й мудрі, де криниці копати, збуваються знаття, де подорожник, а де яка травина; і-і-і, цьоцю, мені б цієї кави глутнути, бо перш були війни, то ми про смерть забували думати, ми собі йдемо, начиняні пружинками, і як у кого пружинка хрусне, то й сонечко привітніш зогляне, і вітерець м'якіше дмухне, — та же ж світ не кровлею умивається, а росою святешною, і затишок вповідає, і втіха ж то така, що не знаєш, де твоя воля й до вечора буде; а так то приставлено огорожку на вікування з примерхлими землями, сойчиними горішками, що знай викочуватимуться з маленьких домівок у трохи більші, — та й це вам світ і до світу, і таке гоїння і напасть

не пропасти. — Мати дальш Андрушівки ввік не була, а летніка їй не займи, — а вони за мудрих нас таких мають, що синів одпроваджують та наймають трактори печі розгорювати, щоб було дітям на рани прикласти якого попелу, якого спорохнявілого сирівцю; та не нам ставати навколішки перед синами, зогнаними зо віту, на попелищі, де печі перш завалом лежать, а стіни й дахи ще придержують на невмирання довічне; а не нам світових калік прихищати й не мати провини й спокутуватися за гріхи світові, і не десть, а на попелищі, — що твоє, а що світове, царю земний, чоловіче; мовчить чоловік, зачарований світовою красою, він буцім дрімає; то світ замикався на твоїй душі, а то вже допоминається чого іншого, — мушу шукати сина, де йому й дім, і душа, де ждання не материне, не людське; де нема йому влади карати і приголублюватися, де не бігти за мулярами і не дослухатися Драгуновського; не прихищатися печі з горнятком кави, не ратувати тварі викраданням цьвахів, — бож-ж, непоратовані сини скликають на поміч замерзлим у рівчаках вдовам при живих

чоловіках, що тим вдовам неміч доперти обіцяну огорожу, неміч здужатися на крик, а — лише-з перегатити півтілом воду в городи, та вкритися ґратовинами непофарбле-ними — та й спокій, та й мир, уповання; заєдно, кого ратувати, — чи мому синові ґратовини з м'ясом здоймати, протоки кротовинням завезювати, над скотарнями колгоспними віки вистоювати та за упокій справляти над здутими тушками і хвалити дух мертв'ячини яко вічніший од духу живого; та й скажеш йому на гаразд його віри, як з цею ношею та гріхами добитися заповіданого світу, що й Богова тьма заблуджує, де рай, а де пекло, — чи тутечки, чи за його спинами, — легше було мені дождити сина зо світу та прихилитися його колін і душі на руйновиську хати серед люду й худобини; лекше до матері вповідатися чужими голосами та й так передержувати її в вірі невмирущості роду; лекше самій добувати в сповнянні заповіддя вмираючої, постав, дочко, піч, як була, як це не знати якою дорогою вже твоя доля звертатиме, і де ніч, а де день, де поміч яка, а де наруга, де син, а де Бог, де людина, де твар; кожному скажеш, що він дурний, а чи він дурний, розумний — а чи він розумний; кій світові добро, а він тебе ще й зненавидить, що ти вмієш коїти добро, а він не вміє, — постановися до нього злом, то буде тобі й на друге, й на третє коліно позовів та судів, — а що-ж, йдеш тако без лютості й добрювання, та й цій дорозі вкортоту не буде, і ти вистановляй вперід себе сина, заблагуючи ласки світової на право водиці скуштувати, — а не назвалися ми, не їли трави господні, дюри під кротовинами не обживали, голосами не своїми не обзивалися на помиральні знаки, не йшли гуртами, куди й глас божий немічний долбу-

30(17) травня Кириченко Ляоня помер проти середи о другій ночі 31(18) травня хоронили Ляоню 6(24) червня дощ 7(25) червня дощ Вознесіння цілий день дощ 13(30) червня Миколина телиця погуляла

17(4) червня Трійця 18(5) червня дощ був ввечері 19(6) червня годині о другій дощик пройшов за радіо платила

26(13) червня дощ пройшов був уночі 29(16) червня Милащенко Стьопа помер

1(18) липня Стьопу Милащенко хоронили Ромашенкова Нюра родила 8(25) липня

дош 12(29) липня Петра Павла дош вночі був 22(9) липня Скиба Борка помер о другій ночі

23(10) липня похоронили Скибу Борку

24(11) липня гас купила 10(28) серпня шість тижнів Милащенко Стьопи

16(3) серпня баба Настя Ромашенчиха померла Рабкова Надя народила 17(4) серпня похоронили Ромашенкову бабу Настю

кати, аби типір їдно мовчати, знати й мовчати, чути й мовчати, мовчати й мовчати і ще на страшніші суди поставати, де не ти спитуватимеш, а тебе буде спитувано, і не за гріхи чи добрість, а за помисел і не гріха, і не добрості; та не достукаєшся вищого суду, бо приступу і в-оч не буде, а як зазирали у душу батькам і дідам — він на-а-ме-ене-е хоті-ів сказа-ати-и, — так типір уже вслід відпущення на яку хоч волю докрадатися буде помисел на помисел, помисел на страх помислу, і радій волі без права і віри, без суду і спокути, — що гріх світовий, що гріховина людська втовпляються купою на яке хоч руйновисько, і то їдному тра цеглу, ще їдному хоч фарби з полусканих образів на глині, та вкупі ж хвалу складати пам'ятникам на місці старих, та поділяти, що кому неналежане, та галтувати з радощів, що все світове і все люцьке, — то ти волай, де твій син, де твоє що, та й матимеш на вповідок, а то ж їхні сини, а то ж їхнє будь-що, і то ж не тобі їдній нести і тут і туди усе своє, а купою приступитися та торигати — в'чиняй-но, хто ти тамечки не є, бо ми всі твої діти, і нема вже на нас кожному ні гріха, ні добро-чиння, а є їден гріх, та й то не наш, а коїли добрість, то лиш понад себе, — казано нам було те й се, ми сповняли, дарованого зрікалися, то чим іще накарати себе, — не отворяються двері храмів небесних, бо храми земні поруйновано, не обзивається всевишня душа, бо ж запродано найпослідуще; бо тим, що є невинуватий, ти і є винуватий. — Признайтеся до Степки, же й я вас познаю, — моїми городами дороги сибі поробили до кладовиська; старе йде, то гочі у хустку понурить, а мале, то ще й упірве, що де бликше до межі; та я скіко вже поступалася, аж міні стіко світу, що це подвір'я; а я ни маю сили обсновувати і цей свій прихисток, бо їм тра ще цюдою повезти і гуртове, і люцьке; а вступися до хати і бійся духу свого виказати у світ, то ще й рами обдлубують, ще доказу їм тра, чи ціхо сиджу — та й; я перше завітчувала свої межі чорнобривцями ще й нагідками, а це багатирі владу підкуповують та межі міні врізають, стовпи посеред двору встановляють, що бійсь ступити, тут тобі й смерть, бабо; за всякої влади сибі мали, то їм спиту й типір нима; то їм клопін, що Степка де якою баюрою обминала їхні машини, їхні трактори, заступцем одвіку городика скопувала, що те держално поблискувало, як хрести на церкві; вони міні хтіли лихий розум укласти, а не йдеш на поклони до бригадирів, не показуєш оддалік, що там є чим задобрити, то харчуйся з свого розуму, а до нашого всього приступу не май; багатирі мому чоловікові снопи до спини прив'язували та підпалювали, бо як вони ховалися в житі під

Дубиною, а він їхав кіньми та й не признавався до їх, що вони такі борці, що людей оббирають, а за ними влада полює, та мають навіл з обкрадення; а тра було одібрати в людей останнє, то вони перш до Демняна зі Степкою галтування вчиняти, бо влада їм

папери повидавала, щоб коні в Демняна сконфіскувати, але Демняна за їздового мати люцьку труповину звозити й так громаді служити, — вони йому свій розум уклали, вони йому ходу на конячу ступу зрівняли, а я мала за чоловіком дрипцювати і ввесь світ звеселяти: Демнян косить, Степка підгрибає; вони сина до себе служити взяли, щоб бригадирам папери писав та був кіля їх і не вповідав свого розуму на всі люди, ще й пишався, що батька хоронено од сіліради, але без музики, бо владі сором грати над повішалником та признаватися, скіко він хрестів непоставлених спокутував впроти вікон, — якої ночі не скинесь, то у вікні хрест, — то я мушу попід чужими хатами хрести оддавати та питатися, де я, люди, і чути на відповідь, в світі, бабо; чужі сини міні очі втворюють на світ гинакший, а я не годна вповісти "сину"; здоймають з пліч моїх в'язки сухої грабовини і рівчаками горбів глиняних зносять мої ноші вдолину, а я не достану піт втерти на їхніх чолах, — і коли б я мала голос зозулі, то накувала б їм вік незмирущий, і коли б вороною шугувала по акаційовому гіл्लю, то струшувала б пір'я своєї столітньої втоми на їхні плечі — хай би вони довше йшли та більше зазнали; але нам велено більший вік і сльози рясніші зрошувати глинясті баюри та вповільняти їхню ходу в долини — сумні долини, та суму вони не знають, — чужі сини мусять дбати за мої огорожі та зносити акацієві стовпи в долини, де не потребується сліз, бо люцькі баюри

19(6) серпня вночі гроза грім дощ до четвертої ранку дуже палахкотіло кругом 22(9) серпня 31 крашанка 26(13) серпня Толя поїхав 2(20) вересня яєчок 33 шт 5(23) вересня 43 яєчок Васю Дьякова проводжали в Червону Армію 11(29) вересня Усікновеніє Глави свято

14(1) вересня свято Семена 21(8) вересня Пречиста дощ 30(17) вересня у Тамари Ткаченкової весілля дощ до обіду 8(25) жовтня три дні на кукурудзі пол... 14(1) жовтня Покрова

20(7) жовтня з пошти одержала гроші 21(8) жовтня у Турової Каті весілля 24(11) жовтня сьогодні рік Софрону 25(12) жовтня Минакову... а чому сьогодні...

7(25) листопада день був похмурий і холодний 8(26) листопада день ясний гарний 15(2) листопада получ... получ... 16(3) листопада дощ 17(4) листопада дощ 26(13) листопада Катя хворіла 2(19) грудня приїхав Вітя Козиренко 6(23) грудня гас

багном затяглися і ковтають німих і всліджених, щоб їх на ранок знаходити вмерзлих, бо де їм за ночі дошукуватися люцьких свят, щоб це й їх привітали людьми і посадовили на мир і пригощання, — не знайде людина людину в темінні ночі, бо їдного гонить страх з хати, а другий зо страху в хатах замикається і свята вчиняє; заздрі на чужий розум, обступають хату бригадирники і багатирі люцькі, бо як мало їм вивозити машинами грабоване у городи своїм дітям на науку, бо як ті діти не матимуть вороття ні додому й нікуди, їдно злодіями прокрадатимуться в батьківські ночами кам'яниці, а вдосвіта машинами тікатимуть в городи, то їм розум чужий буде плутати кожну думку і кожну роботу — брехатимуть, хто батько, хто прадід, ховатимуть у шухлядах по альбомах гріхи своїх предків, що хліборобів поїли, а самі сіяти, жати не вміли, — коли б в цеї коси був моторчик, каже, то я б їх десять мав, — то попридумували контори, щоб

там ховаця од чужого розуму, де не видко гріхів предківських, а чужих синів прихищати на безхатті — то ви-и геро-ої; їм тра калік виставляти на мучеників світових, щоб самим світом правити, а калік грамотами вдобряти, та штрафи накладати за порубані посадки й ліси, а до мене під вікна насилати об'їщиків, щоб стерегли, які це там Степка книжки читає, — вони в чоловіків та синів розум одбирають, на калік штрафи накладають, а бабський розум їм спати не дає; вони такі машини хочуть попридумувати, що сиди собі вдома й читай, хто де що коли як подумає, та й красти чужий розум і своїм дітям у городи переказувати, та й гроші з чужого ума заробляти, та й віру свою над каліками й сиротами настановляти, — бо їм тра вірити, щоб не казати "вірую", але щоб про них казали "віруючі", і такого світу потребується, щоб це й не світ був, і неназиваний ніяк, і аби вони там жили, і аби не видко їх було ні з якого кінця, і то буде світ, де й каліки й сироти не тра будуть, бо що ж ті каліки й сироти — то вони перш давали їм своє каліцтво оправдувати та спихати на цих калік і сиріт який гріх, яке що, а то вже ці немов як-то вдокір наспоминатимуть їхнє власне каліцтво й безпам'ятство; то такий світ буде, де чужий розум у сховку їм силу даватиме, й то вони так бояться калік і сиріт, бо повчиняють сховки і поповзнають крадений розум; то такий світ буде, що не знати, де мерці, а де живі, де народний, де поховини, де верхи, де низи, ворота не вчинятимуться — не стане воріт, стане достаток з нічого і ніщо нічим; бо вони сперед зароблене чуже поодбирали, а впослі розум позамикають, та й їм довіку поживку стане; вони типір капличку обгороджають, щоб до водиці приступу

не було, бо перш їхні батьки капличку на дрова ламали, а це вже й струмочка залізом обковують та замка накладають, щоб дітям їхнім чистішу воду споживати; уже похоронам нема дороги капличкою, нема водиці небіжчикові лице покропити, — люди мею межею знають до кладовиська сходжати, а я сухим гіллям затуляю дірочку у гулицю, щоб багатирі не взнали дороги, а чужі сини мені в безу стовпчики з дубів наскладують'на хрести, щоб я могла корою в печі пропалити та застуджену голову вигрівати — то вогонь мені розум дужчішим робить, але я на очі темніти стала; люди хрести в безу нашуковують з старих дубів, бо нові набралися чаду, і бійся в ліс чи посадку ступити, — дерева кілько не маємо, аби на себе домовини наробити, бо ліси не нашу гадку співають, — кладіть на возика якого здужаєте стовпця, бо камінь розібрано на пам'ятники й доми, а сини чужі хрести на горби світові повиносили, а на свій горб нездужають свого хреста вознести; залізо в кузнях громацьких поза-микувано, і котра жінка ковалева хоче вкрасти яку залізяку на огорожі на люцькі могили, то їй дуром голову заливають, щоб не втрапила на люцькі стежки, — їдно бабам по кущах що залізо, що дерево вигрібати і дротиками ладнати на впомин, і коли вітер зірве з гребеня півзину трухляву, то видлубаєш цьваха іржавого, та й тим не зіб'єш деревини до купи, а хва-а-алишся, хто де йде, — машинами у двір зариговують — здавай, бабо, залізо; а рушника видобудеш зо дна скрині хрести об'язати, — здавай, бабо, ганчір'я, то матимеш ґас і газ і що хоч; то прикопуєш шиферину — бачи-иш, хату думає перекривати, а бі-і-ідна, — здоймаю гілляки й несу шиферину канавку перекласти, щоб возиком мона було переїхати; їдьте й ви. —

7(24) грудня Щербаченко Альошка помер Катерина Кравчиха... 8(25) грудня хоронили 9(26) грудня теплий сонячний день і морозно 11(28) грудня свято Катерини Валю Карасечко т... убив 12(29) грудня в Миколаїв Валя поїхала 22(9) грудня перший... 23(13) грудня у Москву вислала гроші

1963

2(20) січня мороз сильний Надія Іванівна учителька поїхала гас узяла 6(24) січня Єгорка Кріпака хоронили день гарний теплий Святий вечір 7(25) січня гарний день сонячний теплий слизько

8(26) січня дощ був 9(27) січня похмурий день холодно і сніг пролітав і слизько ходити

13(31) січня холодно мороз вітер 14(1) січня вночі сніг вітер мороз а вдень тепло і сонячно Новий рік

19(6) січня Хрещення 20(7) січня ясний і мороз у Білої Алки весілля 29(16) січня Сапченку чотири роки як помер

Світ мотузочками й дротиками позасновуваний, не знати, де йти, де проїхати — гразь поверх камінців, то я могла втрапляти у кінські й коров'ячі ступаки, а їдна колія завузька для возика, а в дві колії не потрапиш; де тих мулярів дошукатися, щоб намостили дорогу для мого сина, — я мостила цеглинками з печі дорогу в яр, щоб проїхати з кілька днів, а верталася по цеглини, то каша в ногах стояла; летніка матиного вдягла, щоб сховати синочкові медалі, — і перш матирі по цеглиночці підносила, щоб вона бачила, та вбіцяла її в нову хату на піч перенести, а вона летніка оддавала під дощ, аби я її з старої хати не забирала; казала, осьь приїде сестра, то ми ще не таку піч змуруємо, і зберуться усі докупі і будемо разом і осінь і зиму; а коли ж то гонук мій приїде, — я казала, що яку дорогу викладу аж до автобуса; мати правду допитується, а я мушу неправдою вповідати, аби 'ї душа не була замикана, — я 'ї вповідаю брехнею про світ чужий для неї та з її втіхи сили якоїсь-то набираюся; вона згадає своє дівування та й хрипом сміється — накрила Гендзюрівна спідницею Марусича! — а я й собі в сміх, — бо-ж, яка ти смішна, Ганько, з цеглиною перед материним напіввидющим зором; а яка ж у мого гонука сімня, де в нього квартира, хай би цюди приїжджав та й жив, як йому нема де, бо я вже хати не пересиджу, Гань, — одношу й цю цеглину на дощ, і дощ мої сльози злизує і каже ще плакати, бо так солоненьке йому смакує, аж-жа-жа-ж, та торигаю в двері, і в перші, і в другі, і в треті, та якісь паль-чатки натягую, щоб мати моїх рук не познала, цілуючи на одпро-щення, — це такі в армії видають, син', дощі зганяють людей до цього села, і вони не діждуть, доки цю стежку викладу, щоб цей похорон відбувати, та не приходить смерть їм на полегшення, бо не діждати ні одправи, ні сповіді серед світу розграбастаного; не діждати суботи зеленої, щоб пом'янути загиблих на далеких дорогах та у чужих краях, та самогубців у краю своєму, — порозкисають стежки й дороги; повертаю вже дорогою третьою, і нема дзеркалець на машинах, щоб хустиною обіпнути, — не стає хустинок вікна обпинати на чорних хатах усередині; я собі дорогу ладнаю повз ці пустки та саркофаги, бо дороги низом та асфальти всесвітні живою труповиною позагачувані;

мотузочки й дроти електрикою попро-силювані — худоба перечіпляється і здихає, і всі забули дорогу на бойню; вмиловивши брехнею помиральну матір і здобудеш летніка синові худобу піти попорати, — буде і йому спочивок у другій хаті, де подушки повишивувані на ліжках йому на весілля, де чекати йому, доки вимошу під блискавицями сирівцеву стежечку, де не

заснути йому і зо сну не скинутись, бо й птицям заснути не дано; і борщу не звариш, і хліба не вріжеш, і людей не впустиш, і од-поминання не справиш, і Господа не пом'янеш, бо душа не замикає й не одмикає, і дорога на гору тільки та, де духи витають, але в яку домівку чекати духів дітей на Сьвятий вечір, як вони в світі гинуть і вертаються і не духом, і не тілом, а знаком духу і тіла, — не велено розбивати світові замурімси з тілами дітей, і як я матері неправдоньку сповіщаю, то з якою неправдою до замуrowаних дітей на вертатися — нема такої неправди; не зрікалися вони батьків і звичаїв батьківських, а мусять блукати у позасвіті, й невинуваті, й непростені; світ гріхи свої виповняє, не звідуючись наших душ, та накидає посідоx гріхів своїх на наші душі; а люцький світ гальтує за вмерлими, щоб відправи робити, та й так страх свій ховати перед оком світу чужого, — то це я маю стежками чаїти-ся та товаричими ступаками бовтати, церкви минати та люцького гласу збігати; бо церква мені за світ була, та обминула мого сина домівкою, бо яке сьвато, яке що, ми з матір'ю не вилазили, батюшка мене по голівці гладить та нахваляє голос мій, а вже як з буряків невилаз був, то городами обминала; а батько на Йордань таких хрестів на ставку повірізує, ще й буряковим соком пофар-бить, то батюшка, й програвши у шахи батькові, тільки милостиво буркоче, що тебе, Максиме, й тут Бог не забуває, — я мала церкву перед очима, та мінялися батюшки, і так забувалося мені оббігання городами, і коли світ всесвітній торигав у закуток цей з хатами і церквою, садками й ялинами, снігом білезним, не ставало сповіді і одпро-щення, сам собі сповідь і одпрощення, сам одправа і хороніння — сини хрещені та не

30(17) січня моя сестричка Поля померла сестричка Поля А. померла 3(21) лютого дощ був

4(22) лютого зранку дощ був а потім перед обідом почав розтавати сніг 5(23) лютого провулком не можна пройти сніг розтає 6(24) лютого о десятій годині впала в льосі дощ був дев'ять днів Пелагеї 12(30) лютого гас брала 15(2) лютого Стрітєння зранку похмуро і туман після першої дня дощ і крупа

17(4) лютого весілля у Наді Поволи день похмурий 18(5) лютого похмуро туман і сніг розтає

19(6) лютого похмурий день сніг йшов до обіду а потім розтав

23(10) лютого Грабарщучка померла проти суботи 27(14) лютого пугач сидів на хаті 28(15) лютого пугач сидів на хаті 3(18) березня перший тиждень посту 5(20) березня отелилась у Шпака корова о пів на другу дня

6(21) березня пшеницю почали давати

10(25) березня Тамара Бондаренко

поратовані, матері смерті не діждуть, та впослід гонуків їм помирати, а нам

неправдою їх втішати, а до синів їдно душею вбзиватися та своєю невмиральністю світовий регіт піддужувати, — їдна ця дорога, де й звір не забіжить, і товар на ступить; їден час і їдне голосіння за родом, якого і не цуралася, і не збігала, а в якому робітницею пробувала, а світ мені дякує за мій впослух, що я наплоду збулася, та не йнак, як з його ласки, — то яким ще копан-никам молоденьким оддати материну пінжачину, аби викопали мому синові широку ямчину, бо їм наказують копати ями їдна проз їдну, та й плати за дві ями, та й сама прикопуй їдну, щоб було квіточки посадити, щоб було де родом-півродом посідати; то якому це паламареві синочкового паска з бляхою оддати та кирзові чоботи, аби дзвонив через тиждень йому до суботи; яким телям оддячити дякові, аби він читав салтироньку з вечора до дня; а чи материні гроші з хустини на похорон попові молодому втулити, аби ж відправили за синочком штири парастаси; не йде рід до роду — не стало роду; маю сестри, та сестри не пересидять хати; мають сестри синів, та їх не видати; сини світові слави добували, а то не світ був, а той несвіт синів позабирав і чуму наслав, і до Бога порогів поназвищував, а до церкви дротами обперезав, а нам печі поруйнував, бо бляха і попіл так там блище і душить, як туга нас не душила, як сонце у крузі не калаталось. — А чи той це вже світ, що я ждала, — що ні день, ні ніч, ні гаряче, ні студене, торохкочуть вози небесні та й мене вповіщають про рай всевішній; чи вони так кого везуть, чи так їдуть, — янголи мене збуджають, бабо-бабо, вставайте, бо знов прогавите, і це немов-бо сплю сибі, а вони такі хазяйни кіля мене, що хату повиміта-а-ають, павутиння з кутків поздойма-а-ають; поховаються, гицлі такі, — нема їх; сторожують десь по тинах, чи син мій не йде, не їде, не торохкоче зеленим моцотиклом; ще не встану, ще гочі не розклеплю, а вже янголи на скрині вдежу тако порозкладають, де сорочка з плечиками повишивуваними, ще й з намистом у три разки погорі сорочки, де спідниця, запаска, ще й хустка на плечі; а з чобітьми, то їм, зна-аю, клопіт — носачками оден до їдного і поприхилювані халявками до скрині, бо їдна халявка по цей бік падає, а та по гинший бочок, то вони так понагучувалися ставити чобітки, щоб халявки увиш стриміли; такого ключика на шиї носять, аби скриню замиканою тримати та мому синові доступу не давати; але замочок бідний проти синові сокири — бо повий-мувано до останньої копійчини зо дна скрині, — а вони все одмикають та замикають, гицлики такі цицлики; а це ж нам ще сю осінь

осенувати, та й зиму сю зимувати, а кожуха й знаку нема, то не бути зимі і не вийти ми-ні, — приторохкочуть й по мене вози небесні, бо не забрали мене, коли дівкою спухом лежала, ані коли бомбами стіни провалювало, — аж типір заберуть; чужі забирали кожуха й чоботи та й вертали, а це вже вроту не жди, бо не повісиш перепродану ікону, не вдягнеш за бутель горілки зміняного кожуха, а десь везуть у світи ікони й кожухи, і тра в світ вирушати по доплату за труд свій, — ступаєш під їдні двері — не вчиняють, благаєш цих голів під дверима якоїсть гречки торбину з комори на гостинець не знати кому в тому світі з такими хатами по поверхах з твоїми кожухами та іконами на відплату за труд свій ради світу того і гиять ногою двері та й буркають до тебе через плече, нема бабо; ступаєш під гинші двері, — признайся, бабо, в якій криниці син гроші замотані у лискучий папір притопив; під треті двері, — пиши,

старуха, як тато жида лікаря з лагера в німців викупив та возами доправлявав болотами й лісами до тих бандерів; то де шукати дітей того жида, що посвідчили б, що тато не вбив ані жида, ані москаля, а лиш газети якісь по селах розвозив та навчав свого не забувати; а в четверті двері тебе вже як панію вводять та доплачують тобі і за тата, й за труд твій, та навчають, що світ той не світ той, що був, а гинакший світ; оце то гина-а-акший, оце то сві-і-іт, — то роблять з тебе дурного та ногами вперед виволочують з хати — здавай, тітко, кожуха добровільно та й дурняєш себе цілий вік, чи що кожуха позбулася, чи така дурна й була; а то виста-новляють впроти тебе дурних, та й кажи їм що — але ж то світ гинакший, вже ж то всі му-у-удрі; бери-но цю паку грошів та видобувайся кабінами такими — це вже тобі світ, забрала три картонки з Марусі

11(26) березня два тижні пройшло посту 14(1) березня Крипа Вася в армію поїхав 15(2) березня гуску підсипала Тася Семенухин в армію 16(3) березня сніг притрусив 17(4) березня мені гукало "Даша" вночі або снилося весілля в Коваля Віті мороз і вітер

18(5) березня третій тиждень посту 20(7) березня Середохреща померла Татаренко Параска Омелянівна жінка 21(8) березня теплий день гарний хоронили Параску Омелянівну Татаренко

22(9) березня сніг до обіду після обіду дощ 23(10) березня сонце гарний день сніг розтає

24(11) березня четвертий тиждень... Зіні день народження 25(12) березня день ясний і холодний вітер

26(13) березня сніг останній розтає сонце гарне

27(14) березня хмарний день і холод сирий а о першій вияснилось 29(16) березня хмарно і дощ о дванадцятій дня почався 30(17) березня хмарний день сирий і холодний

і мудрість, і благоденствіє; везе тебе з цим одкупним за твої муки і дурість, за гріхи твої й твоїх батьків, а-же-ж гріхи то не гріхи, вже не так тобі думай, що гріх та й гріх, і не гріх то й не дурість, бо матимеш типір і дітям й гонукам на проїд, бо матимеш і худобі на впоїд — бо бережину не їсть, бо колосся горобці видзьогали, отаке-го, показуєш собі на пальцях; то якби в цій кабінці хоч якесь віконечко манесеньке, то гукала б до сина, коли він вбереться вже цю пшеницю жати, — бо вона типір має за що найняти й рідного сина жати; не догукаєшся жадної душі — повмирало на всі боченьки світу, ані бликне нізвідки у жадну щілинку, — чи їдеш у безвість, чи межі землею і небом; гвалт, тупотіння — не чути ані свого голосу, ані гласу з-поза цієї домовини; ждіте, бабушка, вам допомогут; та й діждали, що не знати, чи ти живий, чи ти мертвий, та ж діждали — що дід мій казав, — що буде вам в їднім місці і срач, і їдіння, що буде вам стіки грошей, стіко багато, що не відкупитеся й од смерті, бо будете не живі й не мертві, і так буде вам довіку, що будете божевільні, але незамикані; а хто при пам'яті, того замкнуть, і буде він радий смертеньці, та не діжде смертеньки; колосся буде, як голови, а зерна ні на макове зерня, — і заким не повмирають останні, то перші не повмирають, хоч і вік їм настане; а будете так плакати, аж сльози по сраці тектимуть, а сміятися — навиворіт душі, а хреста накладати не пучками, а ліктями;

церков буде стіки, що не знамитеш, де помолитися, бо не буде знаття, якої ти віри; бо всі будуть такі віруючі, що не стане віри, і хто захоче, той стане попом й без науки, і научатиме не в храмах, а по кишляках усіляких, — отоді настане найбільша війна, якої світ не бачив; мертві лежатимуть по сто літ, а живі кіля їх годуватимуться, — та й вже так мені є; несли мене янголи ні живу, й ні мертву, ні з якого гиншого світу в ніякий гинший світ — стіни хатів мені чорні, а земля біла; янголи ці, гицлики невслухняні, вороняками вбидвома настерігають, що я зроблю, як ворухнуся, — знаю тіко, що то янголи, сторожі такі кіля мене, хазяйни нові у цій хаті, — весь світ мені домовина; що я посію, що посаджу — лиховіття як виростає; деь мої гроші в криниці притоплені, а міліціанти ніяк не знаходять, — то, може, вже світ знов перегинакшився, що хочуть назад мої гроші в казну повертати, — не знаю; питаються мого сина, а де ж твоя мати, Петрусю, — він каже, як в гості поїхала, то й досі немає; а що ж то за гості, що рік і два не чувати, — о, то такі гості; а то такі гості, що мусить мою пенсію забирати та матері на дорогу висилати, що ніяк не дійде не доїде, — йому тій циганці годити, що їй повний рот

насери, а вона все кричить, що мало; механізаторів збулися — а ці пів села позасідали, — що циган, то на конях, що циганка, то доярка; кози глину обгризали аж попід вікна, мій Бурлака з тих бур'янів на городі не вилазить; а в мене подвір'я квіточками квітує, мальви у гулицю мою душею вибалакують: хто то йде, хто то йде, — старшенька не мого сина Бурлаки дитина, чорнява та закосичена; чи не з того двору нечвидного, чи з яких хоромів; а хлопчєня то геть мій Бурлака, русявий і високий на зір; циганська дитина так чорнооко видивля-ається по мому подвір'ю, а мій гонучок аж руку сестрину тягне до мого двору — чи не лежить на лавці горішків та яблучок йому на гостинець; не пуска сестра од себе молодшого братика, щоб до школи із ним не впізнитися — яка тобі баба, нема давно-давnezно; не прийде гонук до баби, не привітає баба гонука, не вийме грошей з-під солом'яника, на якому їй ві-і-чний впокій; таку ж то маю невісточку, — ага, то ти мало грошей даєш, не хвата на ці весілля; голова боїться слова сказати, як побачить, які відра пруть з молоком; янголи мої присоромлено одводять гочєнята, як син вкрадається під моїм матрацом пенсію одби-рати; облупить невістка мого Бурлаку, та й на хутори до свого табору, — весь світ табором обступив мою хату; якої це пенсії хватє на ті весілля; приповзає мій син, мій Бурлака без грошей і без білого місця на тілі; янголи з мою душею місця собі не знаходять, важка їм ця ноша, старіють і забувають солодку дорогу до світу всевішнього, — люди тіла мого ніяк не одпровадять, бо тіла ніде не знати, бо син пенсію материну справно рабує та вічне життя їй на цьому світі позначує; стаю на воротях та вітаю їздців і пішаниць; а вози все такі, що на їдну домовину — та підіпру хоч

31(18) березня п'ятий

тиждень посту

Похвальна

1(19) квітня снилося

що мухи виганяла

2(20) квітня цілий

день дощ

7(25) квітня Вербна Благовіщення ясний і теплий

13(31) квітня білий тужа

14(1) квітня Пасха зранку дощ до десятої 17(4) квітня Саша Щаслива померла 1959

24(11) квітня квочка сіла 26(13) квітня Тася підсипала квочку 5(22) травня перший соловей заспівав 12(29) травня вісім полумисків і дві тарілки Москаленші 15(2) травня одержала пенсію 23(10) травня Вознесіння дощ

0 годині четвертій пішов а перед дощем буря

1(19) червня Миколина корова 2(20) червня Трійця хмарно і холодно 3(21) червня годин в одинадцять щось луснуло сильно дощ був вночі і вдень години до четвертої 4(22) червня хмарно

1 ясно і гаряче 11(29) червня дощ був 12(30) червня дощ після обіду до четвертої 20(7) червня одержала гроші

їдною рукою під гору; їдьте й ви — ще вам у ті-го ворота на горбочку, та й.

Торигало вже немов-то хатніми дверима — а яка це та хата, які це ті двері; світи вже такі понаходили, що тільки світи й знати, — береш тако один світ, зо два їх, скільки ще там не хоч, та й не зопріч же тобі світів, як-то з пучки, ай піднебіння горатить на видиво голки — гадання таке, що й ти світ і ті світи млакувато на вістрі голки незвіданням таким обкутують, кожде, яке не є, вповідання — позадсвіт, млак; запевне, як-то спогадання позадсвіту, то ще й не так десь, не в тім, не по тому — принашують округи землів, виходжують жахами проз очі, — ото вже внадження світу у світ і пошип од пучки до вістря голки; забутіло вицяцьковують сніння, та й сон, та й вгавання жахиття на взір обмолоту знебіння, — сні такі, випрошання жита: вистрахуєш зовтіху проз світ, проз бачіння, проз такі дверяні хатиська, що й жаху не знати — а позначажу, вповідження жахових гибів по закутнях, — ще коли, ще як з татом такі молоді, кострубачать ці лантухи, сяєво зосвітів коморами й коморами навстріч дородів світових — зовстріч полотен страху, бачать тако у долині: зробилося наче полотно, гребеться її полотняних вдеж, зоднаковіти ж вам, полотнам тіла мого і полотнам долинів, — вифуркують цідельцем у драбини ті й ті полотна, страх зострахів бурєю, полотнами, кіньми, — тра злізати, а тато тоді взяли й батогом, і теї хвилі полотно вляглося й щезло, буря втихла, та й коні пішли; і шапку татову вхватило, що й досі ніхто не знає де, — храмляють порешті світи клубаками, навздогін жах, на тобі й шапку татову, — та й це ще тоді: навздогін що одному, що другому, попуст одне одному, невдерж утіхи ненавздогону, заким не доломляться, а де ж твоє жито, скільки то мірка твоя удома в коморі, — а сорок гарців не є — справедливий корець; як не буде колода вщерть, і щіркач як не щиркне, і це твоя міра — чи навзвороті страху, чи страх недомиру, що й в шапку заховано, і полотна у долинах обжичені; отаковісінька бубка горбом вибабляється — повміст такого писання по басамагах рядовиняних, — колода така колода, видовбана, як корито, з дуба, не кругла, а поздовж, так, як корито, як скриня, що влізе якраз сорок гарців, корець, — догибаєш остатньої міри, та й то ще не так: ще

впродаж тобі зосинання зовиднить — виписують на столах, на папірах полотних
впродаж не остатньої мірки; а цей корець важить на вагу сім з половиною пудів, — там
була така колода — на мірку, а третя — на півкорця, тоже так видовбані і справедливі, і
такі послухи, таке щось як люди, вигибують

30

замірятися шапками до татової шапки, і знати на все знаття уперід: колода там
саме стояла, де потім драч на базарі був; й от ще рихтується ладовисько таке, що буде
чи був такий чоловік, хтось його призначив, і то ж тобі знати од рання шляху: як не
стане колоди, вже впослі, то на тому місці буде казньонна вага, така велика, на
коромислі — і страх не той, що полотна, що фуркає в драбини, що не шапка татова
впозад світу, а тако око одне на вмір твєї душі, на млак повідання, на змирк щиркання:
вертатись легкісінько, двері в хати та комори вчинені, тато на війнах якихсь; і вгляд
помочі на все, що є: випрошання жита. Торгикало ж наче вже хатніми дверима, і вваж
на той страх, що осьдо вгребуться, то ти ще жива, ще прядеш всниділим зором на якесь
випрошання по стіняних стругах — такими літерами, такими квітками; кинуться вовком
— цю мишу присиділу з ночі на лобі винюшкувати повгреб рядна, дерев'яним
поренчем, позад дихтовий лист при стіні, — та й тобі порятунок; бійсь око звернути на
впростір хати — повсідалися лавою, дають їй ще час спам'ятатися, лантухи засипані,
щиркають уже в хаті на лаві, коні храмкають буряки з опалків — чий це тато вертається
за такою сторожею, що сторожа в хаті, а тато надворі. Звела одну ногу в коліні, — нога,
ще мляво прив'язана до тіла, забираючи рядно з-під стіни, м'яким скрутнем звалилася
на край ліжка. Шкіру з боку і з живота потягло за ногою, аж заболіло під лівою
цицькою, а серденько, зраділе, що тіло, скорившись розумові, оговтується, мовби вітало
той маненький біль кількома дужчими поривами, і ця радість віддалася в скронях
різким спазмом. Ще охляла, рука потяглася заступити голову од болю, але безтямно
долонею звалилася на лоба та

21(8) червня дощ був уночі 22(9) червня вночі і вдень був дощ 7(24) липня рік дідові
Мелашчиному 23(10) липня Тамара купила гардероб 31(18) липня купила бетончика за
три двадцять 2(20) серпня Іллі свято 8(26) серпня дзеркало впало на стіл і я впала
надворі 9(27) серпня Валя поїхала в Миколаїв 11(29) серпня дощ гарний 14(1) серпня
свято Маковея 16(3) серпня дощ сильний з вітром 18(5) серпня з пошти одержала
гроші 19(6) серпня Спаса 27(14) серпня рушників купила двое

28(15) серпня розцвіла цибуля перша Пречиста 1(19) вересня Т. розписали і Надька
Рябчика 3(21) вересня Суминський пішов у Ч.Армію я хату почала мастити 8(26)
вересня закручується цибулька Володя Дарки Старощук в Армію пішов 11(29) вересня
Усікновеніє Глави свято Ліді і Валі день народження і Люби Козак Ліді і Валі 17 років

ліктем на груди. Не маючи сили в плечі ослобонити чоло від цієї важкої ноші, баба
давала волю руці важко сповзати самій, — поминувши чоло, кострубаті пальці
вчепилися за брову, й тільки втіхи, що, розчепірівшись, впускали окові трохи світла, а
так то іншим оком бачила чорного килима на стіні з червоними якимись цятками; те
вільне око могло бачити трохи стіни навпроти, де нічого не висіло, але думку тішило,

що з того боку стіна затулена шматярою пластика, й око, втішившись таким захистком від дощів і вітрів з поля, перемайнуло трохи вгору, вгледівши кінець бантини, підвішеної до гачка в стелі, яка другим кінцем заходила на піч попід стелю, але ще двох килимків, згорнених і накинених на бантину, око не діставало. От якби хто хотів украсти, то й цього з стіни, думаєш, не зняли б хіба. Од усього побаченого в голову вступала тривога, бо стіни, і килим, стеля, видні їй по цей бік, довше, певне, втримували в собі нічні ляки, і, лихі на хазяйку, що дає страхові тіпати хатою, дихали ще на неї сутінковою прохолодою. Аж коли пальці ковзнули по глевзякуватій шкірі далі, звільнивши інше око, світ у хаті почав спокійніше простилатися перед її зором, і тривожні сутінки попід стіною сплелися з сухим затишним світлом, яке проступало у троє вікон з поля, і хата давньою знайомою душею щось їй прошепотіла. Звологлим трохи на пучкам пальцях знайшлася припона у ямках на щоках, але обличчя видовжилося і полегшило дорогу пальцям. Вони цупкіше вхопилися за розтулені, як у риби, губи, надавши цим судомним рухом більшої зосередженості очам і просвітленому розумові. Тепер можна було щось згадати й відомою тільки їй мовою відповісти хаті, але скластися цій мові перешкодила знов рука, бо щелепа під вагою долоні припала на груди, і пальці, зішкрібуючи по куточках рота засохлу з ночі слину, спробували свою силу на нижчій губі, здушивши її в лопушок, проте надовго тієї сили не вистачило, і вони, черкнувшись пучками по ряднині, під якою ледь вгадувалися розплескані груди, купкою збилися на впалому животі. В чеканні потужнішого поштовху крові, яка мала б оживити розм'яклі суглоби в плечі і лікті, пальці ще сіпнулися і, стулившись у кулак, завмерли у затишній ямці між стуленими ногами і животом. Тепер їй змога була пересохлим ротом хапнути повітря і видихнути його разом з залишками страху з таким аж гуком, від чого вона надовго закашлялася. Й найперш, коли відбухикалася, її взяв подив, що в двері більш не стугоніло. Дивися-но ти на них. Якусь тамо шматку налапала під подушкою й витерла чоло й шию. Так легко, як молода, ступила припухлими підощвами на долівку. Е-ге,

пожди-но цього вечора, то геть самими кістками наче дибаєш. Тра було попід піччю тако пробратися до дверей і подивитися, що там. Ще якась тінь жила на вікні і нагадувала про нічні страхи. Обмацала ватяною рукою на припічку край старої полотнини, гладишку, алюмінієві миски на купці. Одною ногою влізла у рогачі і постояла з переляку, щоб цей шурхіт десь туди не пішов. А то вони причаїлися і чують по звуку, де вона. Штовхне тако двері в сіни й гукне, г-ах, щоб або вже амінь їй тут, або звільнити душу й зовсім. Нікого в сінях, коморі, затим на горищі не побачила. Відімкнула й ті двері й дала їм волю зі скрипом похилитися всередину аж до стіни й, узявшись рукою високо за одвірок, висунула голову у прохолодний ранковий світ. Хата дихала з-поза її спини рівніше й сухіше, мовби пишаючись перед заспанім, зарošеним на травах і на кущах смородини ранком. Лишаючи двері вскрізь порозчинювані, щоб хатнє й надвірнє тепло перейшло одне в одне, баба ступила назад в хату й сіла на своє звичне місце на високому ослоні край столу, очима до дверей. Якби оце зара щось таке вскочило й глянуло поглядом іншого світу, то не страшно було б і вмерти тако біля

столу, вдягнутій і спокійній. Заходьте, гості, коли вже вночі не добилися. Перша вистрибнула в сіни курка, думаючи знайти зернину, але й не забуваючи боязко роззиратися, потім по драбині спустився кіт, стрибнувши з другої поперечки, й пробрався під лаву в хаті, де в нього місце було взимку. Ніхто нічого в баби не просив, бо не звикли дуже рано їсти. Баба, зразу боязко, одною рукою гладячи коліно, а другою ворущаючи на столі, аж голосніше щось собі почала згадувати. Але ж вона лягла спати тако ввечері, та й лишень задрімала, як чує, щось її термосує

15(2) вересня Слава Новиков в Червону Армію поїхав 17(4) вересня калоші купила

18(5) вересня біла троянда розцвіла 21(8) вересня Пречиста свято Тамара наша народила в пів дванадцятої дві і ... 19(6) листопада вечір теплий був ввечері пів на дев'яту Тамара поїхала в Кам'янку Василь забрав 3(20) жовтня помер Ф.Бреус

26(13) жовтня Толя приїхав

24(11) жовтня ясний

1 теплий 14(1) жовтня Покрова зранку тихо а після обіду вітер ясно

20(7) жовтня Інну Тамарину записували хрестили

12(29) жовтня узяла в магазині гасу 10 к. канце... 200 сол. 3(21) листопада почала палити 4(22) листопада Казанська 13(31) листопада пішло в Армію троє Поштаренко Кардонюк Кузьменко 15(2) листопада ясний день 20(7) листопада Алік Ігнатів пішов в Армію 21(8) листопада Тамариній Інні

2 місяці

22(9) листопада день сонячний 23(10) листопада приїхала Міля нога заболіла

за плечі. Вона встала, легенько звелася, так буцім до ліжка й не притулялася, аби воно й не чуло, що піднімає голову, подивилася, нема ніде нічого. Роззирається, чи де не сховалося у куток, — нема, нічого не видко, лишень чисті стіни. Вона лягла другий раз і щойно задрімала, а воно знов телепає. Встає тоді бере, обходить тако з-поза печі, а нею ну так телепає. Вона тоді вертається, рядно на голову та й знов лягла в ліжко. Задрімала третій раз, а то як щось прийшло, як вгріє якоюсь вориною в плечі, а вона собі гадає: бий тепер, кілька хоч, уже не встану. Чує, що б'є, а не бачить нікого. То її не боліло, лиш такий страх дало. "Мій Петро розказував, що йшов уночі, та й каже, що пліт тріщав і щось скакало на той бік, то на той бік". Хто це до неї балакає, що голос відомий, а не познає, — її самої це друга душа могла обзиватися. То чо це вона буде забуватися, оно Богиньку пам'ятає, як одного року прибилася мішечка позичати. В комору до себе нікому доступу не давала і винесла бабі в сіни. Тато ще такі замашні зчеплював мішечки. Не згадає тепер, коли в неї позичали, чи цей рік, чи той, але якось лапнула в коморі на скрині й не дорахувалася одного мішка. Татові полотняні сорочки, аж три, позв'язувані у вузол, висіли на дротяному гачку. А від мами нічого не лишилося, бо вона зарані померла. Все в хаті лежало, не чіпане чужою рукою. В корзині, перетрушені соломкою, були виделки й чарки, але вже літ з двадцять ніяких свят не бувало. Богинька питалася, чи нема чарок і виделок, а вона забулася, що в коморі в корзині є. Коли ж це той похорон був, що вона не знає, — чийого це сина ховали, привезеного з цієї останньої війни. Ще так допитувалися, що вам допомогти, бабо.

Вона сама собі раду дасть. Принесли раз хліба київського, вона подякувала. Коли це той Петро йшов удосвіта, га, — якось така зима випала гарна, але темно чогось було в полі, і от вона спати вкладається, коли шибка полетіла. Душа з переляку як не пенькне, а потім двері почало вивалювати. Тако ж чула од сільських, що якісь зайти трапляються. Або з тих, що газ клали, повженювалися на місцевих, і досі гальтують. Коли погупотіло десь до сусідів. Вона куфайку на тіло і гайда в село, — лишають її вдома, а самі побрали шворні та й злапали, якраз вертався попри її хату. Розпитують, куди йде, а той допетрав, які це подорожні. Ведуть до своєї вже хати, а там дім щитовий, казенний, і двері тоненькі, то двері були побиті. Хотіли вбити, але пожаліли, що свято. Коли ж це той Петро йшов — вона б почула, якби якийсь рух був. Під ранок вона подрімує тільки, але не спить. Колись і тут стояло село о шістнадцяти хатах. Першим ділом чоловіка позбулася, вийшов на вуличку,

grimнув до Лагути, чого ти товар пускаєш в город. А той з жінкою накинулися, як звірі, долотом носа стесали. Замкнулися в хаті — нема їх. Лагутиха впослі свідчила на суді: я його просила, щоб не вбивав. Е-ге, суд то тобі повірив, а це не розкажуй — бачили у вікно, як шмаття з Лагути здирала окровавлене і запихала у піч. Чорт їх матір знає, що воно за люди, в крові обоє купалися б, — казав Більмович, той, що старостою за німців був. Але садовлять Лагуту, і та десь за ним повіялася, а ці дітлахи на кого. Мусила забирати до себе, щоб не помирали. Не мала змоги раз викупити облігації, й що ти робитимеш. Почала думати, як корову продати. Коли об'явився лист від старшого сина Лагу-тиного, якийсь капітан на морі, і гроші од нього дістала. Викупіть, мамо, так пише, а корову не здумайте продавати, бо дітям без молока не мона. Викарзляли якось і ці з горем наполовину. "Забулася ти, як вона хвалилася, — відстібнутою зсередини кишені шпунькою єднала край складеного на колінах мішечка, от дитинка така вийшла, ще й пробрала там, де голівка мала бути. — Мій Лагута курки не вб'є". "А людину вб'є, — згадала й собі, — так, так". Це була новина для неї, що сільським позичати, й тепер, як хоч, розминися з людиною. Стояла на порозі й чекала, коли Богинька надумається вже йти. Чогось страшно робилося, що це треба довше з людиною побути. То мало їм тако, що дай. Ще й віру подаруй, буцім це не горе чи скрута змушує до цих позичок, а іншого чогось потребували, й не поодходять, заким всього не скажуть. Вона розуміла й не могла дати ради. Ну й не така ж, щоб шкодувати, але хотілося, щоб мовчки. На і йди. То в селі вони там позивкали, не так щось, як побалакати. Зроби добро, і потім не позбудешся тієї

24(11) листопада в Червону Армію пішли Котов і Прядко Толя 27(14) листопада Вітя Кардонюк пішов в Червону Армію Настин хмарно і холодно 29(16) листопада ясний день 4(21) грудня Петя Ситик помер 7(24) грудня свято Катерина Кузьменко помер

8(25) грудня перший сніг 10(27) грудня голова дівчинки снілась піднімалась з постелі 11(28) грудня Василя Кардонюка Ваня пішов в ряди Червоної Армії хмарний день і сніг пухнастий 12(29) грудня купила маліровані один чайник дві мисочки 15(2) грудня гарний день ясний і тихий 17(4) грудня Анна Т. Новикова померла 18(5) грудня ясно умерла Анна Новикова Г. в Москві упала я 20(7) грудня дощ цілий день 21(8)

грудня дощ гроші послала в Москву три місяці Інні Тамариній 22(9) грудня сніг ішов
23(10) грудня мороз 25(12) грудня гарний день ясний 26(13) грудня серце мені
точ... хоронили

вдячності, що гірш нема. "Петро мій раз писав, пише, Борисе, навідайся до своєї мами, вони самі zostалися на дві хати". Геть би скікнула тако з гарчанням — мені нащо ця поміч ваша, не потребувала її ні колись, ні зараз, але змертвілим поглядом і рухом долоні по одвірку трохи нижче, якого й далі не одпускала, пробачила й ще раз цьому світові надокучливому. Коли це той Петро вспів написати, що вона не знає, — таким мовчазним допевнянням допомагала Богиньці втриматися ще на одну цілу вічність в своїй душі, даючи право їй ступити знов на подвір'я. Притулений на стовпчику мішечок вказував на таку вже собі нетривку межу, яка на трохи знов поєднала обидвох: як її власність, робив тривкішим одвічний кордон між світом й усеньким іншим світом, ставав докором з-поза спини цієї прийшлої бабери, і та, бідна, пориваючись хоч душею, як не тілом, на ту дальшу заборонену ділянку чужого життя, яка ще більше вабила і робилася немов рідною, одколи опинилася в її руках часточка з того життя, — й просила б, ну не побоялася б, уголос, одлучуючи од тіла одну руку, яка таким змертвілим ворухінням оповідала не тільки про колишнє, а й за майбутнє не забувалася, а другою була готова втримати не дати впасти цьому своєму наче, але й ще позиченому згортку, — просила, впрошувала не так цю жінку на порозі хати, а немов аж якусь вищу силу, що керувала цим закутком, не дати обірватися цій павутині приязні. Ця хата стільки перебачила оно, але тривкого сліду нічийого не тримала в собі. Вона й себе немов-то гостею вважала, та й чом ні. Здалося тільки, осього коли вони з хатою душею до душі так перелякано пообзивалися, — коли навала якась обступила їх обох. От, на віру, легко було думати, що тут минуло й ще чиєсь життя, й якби тако хотіла, то поуявляла б тіні всіх перейдених тут душ, але чого це вона має їх одного з другим по пам'яті знов вигодовувати, знов у днів чорних одноманітних випрошувати для них сон чи їжу, як оно інші люблять. Було так: цими згадками вона й не думала жити, але все воно мало десь бути записане, й не словами на папері, не цими то млявими, то шпаркими спогадами в щоденних сутичках і замиреннях, бо для того літопису слова нічого не варті, і хай це були б тіні слів, з яких отамо десь — і ні в часі, ні в просторі, й не поза ними, але десь — складається справжня правда, до якої традорости й жити з нею або хоч доповзти до порога її оселі й сконати скраю; і це знання було її твердим переконанням, мовчазною втіхою довгого життя. Ці розлізлися, порятовані од голоду, одна лиш Марія не забуває, якісь штирі слові напише. Мамочко, ніколи мені

в житті не було добре і ніколи я не була щаслива, як тоді, коли побачила вас у вікно з в'язкою соломи на спині. Але це така в'язка була, як хура ціла, і я бачу у вікні, що це не мамочка йде, а хура ціла суне, аж не видно ні голови, ні рук, а я вже знала, що то ви, я вже в хаті знала, ще ви й не зайшли, що це тепло до нас йде, і мені геть тепло так стало. Вона за ту хуру не забуде, горе ти моє, сяде на лавку під те саме вікно, що біля мисника, у яке й малою її виглядала, і за цю хуру починає. Не було хіба чогось іншого,

спитайся; а ще припре недоїдків з своєї роботи, ну такі гостинці, і знов за цю хуру. Везуть їх машиною повз хату; бабка, яйка, млеко; десь нахапали по інтернатах, кому не вдалося позаховуватись; юде, юде; дивляться на неї ці оченята з-під брезенту, на її хату, на цей рай божеський — аж проситься одними очима; махає до цих: хай оно йде поможе; залопотіло босими п'ятами — горе, куди й звідки тобі тікати; припало до спідниці, то це тобі такий порятунок; гарикнуло десь з-позад лісу, — ці гер-гер і вйю, тільки закуріло; та й на тобі ще на догляд і жидівську дитину. Навчилася і її біль тепер сприймати, не показуючи свого роздратування, балакай, хіба мені що. Звикла собі дивитися з глибини очей, душа скам'яніла, тільки рука знала якусь роботу, викладена од ліктя до пальців на високий стіл; ця черепаха ворухнеться, зведеться на п'ятеро ратичок, горб якийсь, страхіття таке, візьме осьо відділиться од її тіла і поповзе хатою надвір, а там усеньким світом десь до лісу, до своєї схованки. Лякаючись цієї думки, придушувала черепаху черевом до столу і слухала про хуру. А третього чи когось десятого не так само хіба слухала б, вона нічого не позабувалася, але вже не могла видобути з теї минувшини якісь до

Фе... Котечку хмарно теплий тихий 27(14) грудня ясний день після обіду хмарно і цілий вечір дощ

1964

7(25) січня снилось що я ручкалась з М. а я казала що мертвий 14(1) січня Антон Г. Татаренко Кандиба помер

15(2) січня хоронили Кулішову Гашу ясний день

17(4) січня одержала гроші 19(6) січня Хрещення похмурий і теплий і сніжок пролітав 27(14) січня сильна завірюха не видно нічого клейонку купила і гас брала 28(15) січня морозний день і ясний 29(16) січня сестрич... рік Палаг... Апитамоновної день морозний ясний 30(17) січня хмарний і тихий тепло 31(18) січня до обіду ясно і тихо а після обіду хмарно 2(20) лютого упала коло пошти 3(21) лютого похмурий день теплий 4(22) лютого упала на вулиці коло церкви 5(23) лютого цибулька роз... 6(24) лютого ясно 8(26) лютого снилась мені наша Маруся що виступала з доповіддю а мужчини сиділи і слухали

прикладу випадки, минуле в ній закам'яніло і перебуває так само, як у стінах її хатини, здатне обізватися поглядом, похлипом, давніше й теперішнє злилося до купи, і вони обидві з хатою, оточені полем і страхом, вели цю мовчазну розмову з усеньким світом. Цей світ обступав їх, заглядав у саму душу, і вони думкою, поглядом зустрічали його питанням однаковим щоразу — що тобі, світе, і світ, розуміючи саме таку їхню мову, таке питання, в якому ховалися й відповіді на всі запити світові, одступався і розступався, щоб потім знову надбіти, захекано, розлючено, підступно, улесливо, похнюплено; прошаком, вбивцею, злодієм, розбишакою, добродійником, мерцем з того світу, просто душею, страхом, тінню. Могла собі подумати й так, що то вони з хатою такі вічні, що не розграбастали їх у згадках і споминах, проте ж вони усі щось хочуть од них. Хай би вже брала цього мішечка та йшла, заки одчиняно, бо розберуть. Матиме час, то принесе, ніхто не каже, що ввввввв. "Мені таке було раз, — вертається й ще

крок подвір'ям, — як я за Петром у місті сиділа, признаюся осьо вам, їй-бо, стіни до мене балакають, а я до них ні". Вже була одною ногою в сіни одступила, але хата стояла позаду твердо, не потребуючи нового вертання і нових спогадів, й вернула ногу на кам'яний поріг свій, рукою так само тримаючись за одвірок, мізинною пучкою потрапляючи у невидне окові дупельце: стаючи на порозі своєї хати знов на повне світло й ведучи мовчазну розмову з Богинькою, тручала пучку далі в пошуки, доки не торкнулася чогось м'якого, живого. То воно собі там сховалося й думає у павутинці перебути до кращого часу. Але ніщо не ворухнулося, не одізвалося до її пучки, так хочучи обдурити бабу, мерцем прикинувшись чи справді вже мрець. Але попробуй мерцем не бути, як так хитало цю ніч стінами. Стривожений світ її хати довірливо обдаровував бабину пучку аж гарячим чимось з країв дупельця, впрошував не допоминатися далі загадки смерті й немертві, вона сама, нажахана цим знанням, бігла б десь викричати чи вибалакати новий страх. Схололим і збайдужілим трохи серцем прийняла це нове знання, попустила руку, долучивши її до тіла, й була готова до чогось нового для себе у спілкуванні зі світом. Але ж душа хатина, щось прошепотівши, не звідала їй мовбито головної якоїсь думки, щоб це штовхнуло її до новішої дії, одмінної від попередньої, відсторонилася душею від їхньої ранішньої спільності, — ти собі, бабо, побудь сама. Чи це світ здитинів геть, чи вона вдуріла зовсім, чи це весна така, чи осінь, що не розбере путньо. В душі трохи такого болю почувала, буцім тягло її в глибокі сіни й далі у хату лягти на

своє дерев'яне ложе — чо ж ти так рано звелася, й ще частка ранішнього переконання, що й цього разу вижила, штовхала ступнути обидвома ногами за поріг, стати підошвами на холоднуваті такі пласкі камінці, які не давали робитись болотові перед самим порогом, і вже впритул стати до світу, який так просився його приголубити, не одпускати з двору з сумнівами і винуватістю. То хай би Богинька лишила собі цього мішечка, вона ще має такі на хазяйстві. Рука, звикла до дерева, налапувала продовження хати, переповзаючи без болю сучечки і закручені дрютки на верхній латі, відшукувала більшої тривкості, ніж дарувала ця, без кори, деревина, і, цупко вхопившись за першу штахету, позбулася хоч трохи сумнівів, які хотіли відвоювати в її душі тепленьке десь кубельце, одколи вона пустилася порога; штахета з нефарбованого дерева, яке купками здовбувалося, стала руці дужчою підпорою, дарувала певнішу віру в свої давні звички. Та й тобі продовження хати — тріщав цей пліт перед ранком, але в його похилених старих ребрах ще жила хазяйська твердість і сподівання в свою потрібність. Такі тини не переставляють — ще підпреш з боку смородинових кущів, та й буде тобі не на один рік. Друга рука повелася до низу дальшої штахети, спрямувала її витрухлявілою діркою на цвях, що стримів у латі, — пригуцнула ногою. Цвях виліз по цей бік штахети, продерши голівкою ще більшу дірку, але вже не був таким сиротою, як допіру. І ліктем тепер зіперлася на щось темне й м'яке, не маючи змоги згадати одразу, що з свого добра не внесла до хати звечора; вивернула кишенею до себе одну полу і надлубала в кишені торішню квасолину. Згорнула знов свого піджачика, не знімаючи з штахетини, дотор-

9(27) лютого в Бориса весілля було сніг йшов 10(28) лютого набрала... чотири метри за 4 метри 3-32 ясно

12(30) лютого ясно сонце і розтавало 13(31) лютого після третьої години ясно 14(1) лютого ясно 15(2) лютого Стрітіння ясно але мороз міцний не розтавало

16(3) лютого їздила до Т. сніг пролітав і тепло було 17(4) лютого до одинадцятої було похмуро а після 11 сонце вияснилось 19(6) лютого дощ вночі йшов проти дев'ятнадцятого вдень туман розтавало і бігла вода 20(7) лютого похмуро і сніг летів хурделиця і вітер дужий Толі відправила листа 21(8) лютого вітер дужий

22(9) лютого ясно і мороз

26(13) лютого баба Коваленчиха померла Веселовська 27(14) лютого похмуро і сніжок пролітав 28(15) лютого хмарно 29(16) лютого похмуро сніжок пролітав 3(19) березня похмурий сніг Лисенка хоронили

ками й поправляннями вибачаючись за свою забудькуватість. Не забрало, ти бач, й аж трохи насмілилася озирнутися на хату, сердито й винувато, бо скільки їй шкрьомбати цим двориськом, долаючи принизливий шлях поступок і пробачень чужої невгамовності; зір вже одвертіше захопив півхати, а не тільки той ріг, що стримів проти перехрестя крайніх хатів села з великим шляхом, і погляд уже, а не позирк повідав цій півхаті трохи непередбачену новину, яка зрушувала аж на сміх, — мовляв, радій, бабо, що от не вкрало. Згорнутий у калачик піджачок завис між нею і Богинькою, ця рідна тканина ще тулилася до її руки, але і їй була радість перебувати у цьому урочистому русі до нової хазяйки; послужи й людям, як мені служив, — таке мовчазне обдаровування чужого світу потребувало якихось зо дві слові, але з наступним кроком вздовж тину до воріт і ця потреба згубилася, навіть подумані оці слова — нате оддайте Петрові — вона не допустила до погляду¹ й виразу вуст, щоб вони не те що не постали у зорі її чи відбилися на вустах, але й не сколихнули її зсередини. "Була б Петра прислала, хай би поміг що зробити", — не було віри, що зможе цю ношу відтербічити, і не думала ні руки простягнути, ні порух зробити, щоб виказати й свою прихильність до цієї хутірської баби, хоч більше то до цього таємничого закутка, бо вже що б не зробила, яке слово не сказала, однаково пролягала дорога назад не в тій радості одкровення й пізнання, яка сюди її привела, — і щоб хоч так борг за свою нешкуну втіху сплатити, аж вигукнула, аж душею звернулася десь на той край світу: то хай би Петро що поміг. Щось собі таке намислила, шкребучи пучками жилаву шию, за тих людей, що їй усе в спомин, хоч вона то їм нічого не заподіяла. Скільки цієї крові, аж коржі оддирати від стін треба. Вони лихо перебули і всталися живі, то їм тепер треба їсти й пити, щоб викарзяти трохи. Вони всі щось до неї мають, але хіба їм ті позички в голові, скажи. Не все хіба пооддавала, не всі дерева повирубувала в садку, коли ці чотири роти мала в хаті. Не сміх хіба, як цей кривенький приходив та боявся в подвір'я зайти. Скільки щеп у вас, цьотко, а само в очі не дивиться. Скаже йому з порога, а він запише на одно менше й гайда. Чо це дерево всохло, Марто, — той старший з сільради. А я плакати під нього виходжу вночі, а сльози гарячі. За цього меншого, Гандрея, очі видирали, коли вже він виросте; хай росте, вона йому не боронить, хіба у них в канцелярії не записані

года всіх її дітей, чо ви сікаєтеся. їй не тоді страшно було, як записувала Гандрея, осьдо тепер думай, як цей дядько прокльони десь посилає, що до пенсії

на три роки більше тягти. Ото молодий годами, та старий літами. А ей-бо, вона чогось до цього меншого більш ласки мала, ті як-то чужіші були, і що дальш цю свою провину залатувала то ласкавим словом, чи коржиком припасеним. Але ж ці очі щось знали, що так дивилися, — раділи та дякували за хліб і сіль, ждучи, певне, коли вже вигребуться з неріднього кубла. А Гандршко прикипав до духу й звичаю її хати — що менший був, то од спідниці не відступить, а далі то вже ого яка поміч була. Такий був потний, що од люджерки втік, прибігає радісінський; мам, мене тітка в льосі зачинила, а я через верх продерся. Чогось, знає, сиділи тако сім'єю на лаві й дивилися, як він біля печі на ослоні вибирає з миски пісний борщик, забувся за їжею про своє щастя, що живий zostався, і їй тоді плакати захтілося, цьомнути в голову цю чужу дитину, поприсувати до себе й цих старших трьох, які так і не позбулися страху перед нею: ця тітка лиха до нас, вона нам не мама ніяка. Просила, називаючи донею, щоб не витирав рук об ослін, і він слухняно тер обома рученятами об штанці на колінах, — не так протиратимуться, як масне. Стукоту полякалися ті перші, аж од мисника так на неї повитрі-щувалися, а Гандрійко вже в пелену ліктями вперся і з цієї колиски видивлявся на двері, хто це його думає назад знов у льох повернути, ще радість йому не минає, що от послухався маму, та й будуть його штани як брезент та й чорта порвуться, то вона, щоб не перебити йому втіхи, тільки нагадувала, щоб сидів і не ворухився, обіцяла, що більш його по сірники ніхто не посилатиме, й ті, пораділі з її певності, радо допитувалися, чи відчиняти, кажучи до неї мамо. "Хтось так біг на шлях, аж гупало, — ще з сіней, од-

4(20) березня ясно і мороз вітер холодний 5(21) березня ясно і тепло

6(22) березня ясно і міцний мороз 7(23) березня мороз сильний 8(24) березня сонце і мороз сильний 10(26) березня ясно і вітер 11(27) березня прояснення і туман цілий день купила каструлю і бетонника 2-76 за те й за те 12(28) березня цілий день туман і похмуро і розтає 13(29) березня похмуро і прояснення сніг і розтає одержала з пошти гроші 14(1) березня Явдохи мороз вранці ясно і сніг розтає 15(2) березня хмарно і сніг йшов Рожкової весілля було Наді В. 16(3) березня починається піст 17(4) березня бризжав дощик розтає сніг 18(5) березня вдень сонце і тепло розтає йде дощ вранці снівся Микола в той бік Щербаченка 19(6) березня похмуро і мороз 20(7) березня сонце і тепло і сніг розтає по вулиці вода біжить 22(9) березня один тиждень Трійці було похмуро і розтавало і вода

23(10) березня перший раз земля парує о третій годині сонце вияснилося

хиливши двері, голосно забалакала Богинька, — а в вас не світиться, думаю бож-ж". Бачила Гандрійка біля колгоспу, а послям чує, жінки балакають, буцім заходив до Килини, і їй тра було на ту гулицю, і щось повело в двір, а там тако двері на усе розчинені і з темних сіней чиргик-чиргик, — бо-ж, ножа гострить, де цей Гандрей. "А осьдо-го я, гов", — з пелени на всю хату гукнуло, й вона йому цю радість ну не знала б як продовжити, та й знов його в пелену та коліними здушує, а сиди, бо оно ще не таке

ввалить до хати. "А то що, — витріщився, — прийде мій тато й вашого дядька цюкне". Їй мову їй одняло, а ці старші повкипали в стіну, ото, думають, зара буде. "Цить, дурний, твій тато ще вернеться, а дядькові вороття не буде. Твій тато десь чоботи у лісах шие людям, щоб їм ноги не мерзли". — "А ваш дядько коні й там пасе?" — "Дядько Кіндрат щось до твого тата мав, а твій тато двічі його вбив. Хто двічі вбитий, не прийде ніколи. Як дядько Кіндрат помер, почав навідуватися до мене. Але що не йде, то по дорозі стане в твого тата під вікном та й каже: "Нащо це ти мені черевики тісні пошив?" А чи вертався знов назад, то знов не забував сказати в твого тата під вікном: "Нащо це ти мені черевики тісні пошив?" Твій тато як сказився, бігав до мене й молив, що пошие нові черевики й щоб я їх віддала Кіндратові та щоб він більше не ставав під вікном і не казав. А скільки ж ти за нові черевики возьмеш, Пилипе, питаюся твого тата". — "Мого тата в допр забрали, і він не мав коли шити, правда, мам?" — "Тоді такий час був, що й суду не було. Але він сам собі суд вчинив. Дядько Кіндрат хазяїном був, раз настрашив колядників. Він думав, це хтось у комору закрався, я винесла калача, а він пішов за ними, і вони побачили, й полякалися, й в ноги. А він прийшов під вікно й стоїть. Діти понастрашувалися і почали казати: "Мамо, подивіться, що це дивиться в вікно". І мати подивилася, що це не Кіндрат, а вмерлий Кіндрат. Потім почали допитуватися в дітей, що то є. Вони почали відповідати, що вони колядували в тітки Марти, а він за ними біг від самої хати". — "Ми показали й татові калача, а вони в гвалт та в сіни, а потім у коморі страшно тарабаніли, коли це заходять бліді геть і сіли чогось на ослінчику біля припічка". — "Скоро ж йому той осиковий кілок і послужив". — Богинька й собі право здобула далі пробратися в хату. Марта помалу в пелену далі розповідала: "Так собі другу смерть знайшов, ходив, поки осиковим кілком не прибили. Так кров, казав впослі Пилип, по тому кілку і цвиркнула". — "Баба Марценька тата й маму чортом лякали, та й вони боялися у колгосп та й поїхали десь", — старшенька підпря-

глася до розмови. Старший од Гандрея хлопчик згадав і собі щось: "Баба Марценька лякала, що як підуть у голгосп, то чортові душу запродадуть, і ми з мамою плакали". — "Бо на чорта й душі не стачило, — од печі Богинька, — як вона в них дияволу запродалася ще перед початком роду людського". Заворушився Гандрійко, аж мокрий, гукає на всю хату: "А тато хвалився, що курки не зарубають". — "Цить, — до нього сестричка, — тато приїдуть, то знатимеш". — "Біжи-но, Ганю, — до старшої, — може, курка знесла, то тітці гостинця дамо". Тягне й тих двох, щоб не так страшно; то двері хай будуть вчинені. Не думає вона в Західну йти по картоплю, на кого цю дітлашню покине. Лушпайки посадимо, та й, може, щось вродить. Повлазили двоє менших до хати й поставали на порозі, нема яєчка.

"Мартунько, вчиніть-но", — середночі погупало в шибку, але то тільки Богиньчиним голосом закликало надвір, чогось вона не впізнавала жіночої постаті за вікном. Оддалеки, зіпершись на край лави, довго видивлялася у мрячний світ. Побачила мішка над зведеними Богиньчиними руками й тоді розібрала, що дощ ляпотить. "Йдіть допоможете, Марто, — шепотіло з-під мішка. — Я бігала Василя Фурмана погукати, але Марина каже, десь до жидів найнявся дрова возити". Зняла з драбини зсуканого з

старого рядна мотузка, і під одним мішком нагин-ці побігли городами до крайньої хати. "Я вже спорядила, — до неї з сіней, — сядьте трохи, Марто". Сповзла по одвірку на поріг, та стали розплутувати мотузку. "Такий важкий, що не подужаю. А так просив, щоб не кидала незакопаного. Але що ж, я цеї ями сама не викопаю". Біля високих могилок попадали на коліна, щоб відпочити. "Будемо

24(11) березня Зіни день народження туман і сонце трохи показується 26(13) березня проти четверга снилося що я руки мила і... ждала теж мити руки удвох і дивилася у магазині дві жіночі сорочки 27(14) березня ясно 29(16) березня другий тиждень посту 30(17) березня туман зранку а після обіду сонце і тепло 1(19) квітня туман і похмуро

2(20) квітня похмуро одержала муки 3 кг. 4(22) квітня Милащенкої Любки син помер 5(23) квітня зранку дощ сонце ввечері дощ дзеркало купила 5-84 третій тиждень посту

6(24) квітня мжичка вдень похмуро хліб брала і Тася 7(25) квітня Благовіщення день похмурий і прохолодний купила муки у ... Ф. 8(26) квітня було похмуро а в п'ять вияснилось сонце 10(28) квітня визволення Одеси 12(30) квітня ясний теплий города заволочили 15(20) квітня одержала з ... получку Тернополя визволення 19(6) квітня ясний і теплий Олени Захарівни дочці рік

водою тягнути, бо з кладки попадаємо". Тріщало тим краєм кладо-виська, і вони заціпеніли над ношею. Коли вибігало з яру під гору, побачили: хтось хреста пер. Царство небесне обидві проказали і хай земля буде пухом, кинули по дві грудки глевкої землі. Була чутка, що вранці яму цю закидають, ото допитуватимуться, а де ще один, бо без повного списку у волость не їдь. Та й мусять збрехати цим машталірам, що бачили вчора і позавчора, а сьогодні, як з ночі звернуло, чули, що збирався десь на колгосп, і більш вони ніколи не бачили. Вони спиту не робитимуть, вони теперички в яму не лізуть, тепер так на слово вірять, аж ну. Хай заходять до хати й дивляться по всіх закутках — нема за душею й зернини; а не діждуть на брехні зловити. Є віра, що й там десь світові треба, і якщо світ потребує їхньої смерті, то вони світові не вороги. І їх занапащені світом душі запишуться у щасливе царство усього світу й там перебудуть вівіки, без докору світові, без умислу злого до його діянь, вони й там, у захмарному царстві цього щасливого світу, притуляться до найкрайнішого стовпа — попросяться в старшин того світу зробитися пам'ятником чи каменем, щоб відбитися пам'яттю не в цьому живому всьому, а в хмаровиськах цих, вітрюганах, у водах, ріллі. Посидять ще трохи, бо їм тепер що, бо де їхня дома, світу оно як багацько, а де не ступиш, то все завузько. Впустиш облуду й брехню в свою душу — то якби ж знав, що її в світі поменшає; а одступися й затулися, то вони шукають іншого притулку, і товчуться довкола, і ніде не щезають. То всю облуду й брехню забрав би з собою і став би перед Всевишнім, хай її одну питає й карає, але цих людей невинних не зачіпає. То що ж цій душі діяти, не втекти ні в глибини, ні у горне, ні одступитися, ні розтулитися, ні тверде, ні м'ке, ні холодне, ні тепле. Досі хоч знаття було, що правда, що неправда, що сміх, що сльоза, що світ і що твоя душа; дівкою була гарна, то вийшло так, що мусила на чужих

людей робити, але довго ніде не втримувалася, бо то хазяїн почне допикати, а в кого й син чи дочка люті, то зразу їй і рощот, і йде нових хазяїв шукати. Але коли й за Кіндратом була, то ще виганяли, не могли так її краси зносити, аж поки в шляхтичів не урвалося. Діло було на самий Великдень. Вони ото, скільки їх не було в горницях, товклися всю ніч, трохи не до світла, ті прибирали, ті ванни гріли, то панів купали і так виморилися, що й Боже. Вона після купання панів понесла білля на двір, порозвішувала його. А потім того поки позамітала, то вже стало світати. А хто ж нам, питає її друга горнишна, що дівкою була, завтра паски посвяте. Хто ж, піп,

одказує. Та ні, таки хто. Називає себе, шут-куючи, що посвятить. А їхня пані та не любила старого отця Левонтія Щетинського, хоч він і бував у них, та ще й часто бував, а послала до Петрівки по другого, щоб той приїхав паски святити. Ну, а вони ж того нічого не знають, вона їм нікому про те не сказала. Якби ж вона сказала, щоб глядіти, до нас приїде батюшка, то вони б і дождали. А то вони як управилися, як і всі дівчата, та й полягали собі спати. Вона лягла в дівчій, якраз супроти кімнати пані. Як лягла вона, то так зразу й заснула, ну, звісно, як наморений чоловік. Як ось ранком приїхав батюшка. А двері у них були такі старі, що як зачиниш, було, та й треба було їх одчиняти, підкладаючи під них лома. Так батюшка стукав, стукав, а вони сплять і байдуже, як побиті. Як тут почула сама пані. Як вискоче з своєї кімнати та до неї першої. Вхопила її сонну обома руками за коси та й тягне з-за потилиці. Аж голова у неї тріщить. А вона нічого не знає, як, що і за що. Витягла її в сіни та б'є і все б'є. А вона спросоння тільки утирається, а не розбере, що з нею й робиться, що втреться, а воно їй і заліпить очі, що втреться, та й кине щось на долівку, а воно й шльопне. Коли повернулася лицем до пані, а та як крикне, ич, стерва яка, та й покинула її бити. А вона як дурна ходить по сінях і не найде дверей, так її вивели з сіней дівчата. А пан як побачив, що вона облита кров'ю, та й почав пані наговоряти, як їй не гріх, таке свято, а та таке зробила. Сьогодні й цар не-вольників не карає, а випускає на прогулянку, і Бог за таке не простить. З тих пір у неї коло очей виступають якісь-то круги. Відтоді на очі почала слабувати, їй і тепер плакати не можна, сліпне надовго. Світ вроди її не пробачив, але вона світові не дорікала і

24(11) квітня перший раз грім дощ 26(13) квітня Вербна хмарно і вітер холодно

1(18) травня холодно вдень а після сьомої вечора дощ почався 3(20) травня Пасха

14(1) травня вдень тепло а ввечері холодно

17(4) травня минуло

два тижні од Пасхи

18(5) травня Д.

переїжджає на той

край гаряче

19(6) травня дощ був

дрібний

20(7) травня холодно 24(11) травня дощ о годині сьомій вечора почався в суботу і сьогодні зранку йшов Вера Шкарупа народила

25(12) травня дощ був

26(13) травня дощ

29(16) травня

Миколи день

народження

31(19) травня

4 проходить

2(20) червня дощ

з градом померла

Татаренко Фрося

Самійловна

3(21) червня у середу

вночі дощ проти

четверга

7(25) червня п'ятий тиждень минув дощик бризкав

8(26) червня дощ годині о шостій-сьомій вечора почався льотчиця Терешкова народила 9(27) червня дощ ввечері йшов

працею важкою спокутувала чужі гріхи. Але й праці важкої було замало старшинам; і каліцтво їм не ознака, — беруть її Кіндрата десь на війну, а він просить, щоб не йшла за ним. Вивела за ворота, він у вуличку пішов, як тамо до церкви звертати, оглянувся, а вона стоїть, дивиться. Вже й за селом, як тако в яр спускатися, а вона оддаєки назирці за ним. Той кричить, щоб верталася; а що ж з коровою робити, це вже таке, що не могла не спитати. Нехай, махнув якимось так рукою, не дав їй вказу на прощання. Чи це так сподівався вернутися. Бог його знає. Але йшла, поки зовсім його не стало видно. Написано їй на віку самій цей шлях пройти, щось цей світ їй не доказав, не домовив, а вже дає як-то нову надію, і вабить, й не вибере з неї сил до кінця, може, думає, що вона не людина у ньому, що дух якийсь, — то нащо ж ці спокути, дай волю духові жити вскрізь і ніде, бути красою у світі цілому, а не в закутку людському. А врода її віри все новішої додає, тільки ж віра не хати тулиться, не города, не що придбати, не про запас; красу збуває, і здоров'я спливає за водою, а віра вже десь і не в ній, а понад нею й перед нею. Розкололася хата навпіл, вона за людьми в поле, а Кіндрат з позичок не вилазить. Сміються жінки, мовляв, Кіндрат знов пішов заявлятися, щоб доводили до двора. А то сподівався пересидіти на своєму заробленому, позакопував борони і пашню, що й сам не годен був згадати, а вона йому з цього спільного крихти вділяла, та й ниточка перервалася. Прийдуть вдосвіта загадувати на двох, а вона собі вже як схоче, то йде, то не йде. Хай гонять хоч у штрафну бригаду — ще тобі одненька спокута. Цей світ їй щось белькоче, а душа німа. Тримаєшся, Марто, впроти світу, а він її за безцінок забирає, бо він гадає, що він світ, а вона його душа; то старшинам він вік долічує, а її хоче мати і тут, і там, і де хоч. Бо діти не нагодовані, бо мерці не заховані, та й вільно їй пройти завтра під прапорами сорому і сорому не мати ні перед світом, ні перед людьми. Ви собі того не дозволите, світ постукався раз до вас,

а ви його не впустили. Хоче цею крем'янистою дорогою пройти до кінця, множачи гріхи. Ви взяли людський гріх на себе та й вже тим святі, а вона мусить гріхи світові набирати та множити, а там нема відома, де святість, а де переступництво. За вами старшини полюють, а вона вільна сама йти до них. Позичками та внабор хтять перед цим світом попуст собі здобути ще на час, а що вже той світ, що все твоє, коли поділ настане і що кому припаде, — поділилися світом, а світу не знати: прийде ж перший і прийде останній, і суду не буде над ким вчиняти; двері будуть порозчинювані, і порожні мішки не

поділять, миші на зиму не вернуться в хату, страх собі стане оддалік та й очі пуком поставить: а де ж це ви всі, чи це я так невчасно навідався. А що ж ти хтів — як ти одних у вірі, боронь Боже, тримав, а інших третьою дорогою обминав, бо то тобі не люди, бо то нема кого лякати; а що ж ти хтів — тут усього свого позбувся, а чужому лад давай, а ти гасаєш за півмертвими та вищерблюєш і останній впомин та старцем під вікна *до старців придибаєш та гукаєш, а де я, бабо, — у світі, ляче; але ж ми й смішні з тобою, ляче. Хмари не хмари, хмаровиська одні, але й знати тако, що сонце десь краєм ступало, півсвіту такого: що це роса, камінь, дерево слизьке, кукурудзиння снопиками, де межі такі межі світом і собою поназначувала, — то вона й раніше так усе знала; що туман приховував десь ліси і село, і з-перед цієї сусідської покинутої хати трохи такої рідкої сивини снувалося, — але ж хмаровинню цьому дорога й не зверху, й не обрієм, але як-то вже пройшло воно й видко знак: хмаровиння було. Вони ще до цього світу діло хтять мати якесь, а не знають, що світ перестав мати поділ на чорне і біле, холодне і тепле, добре й зле, чоловік і жінка, і настає день, про який мріяв хтось десь один у своїй норі, а далі перебрав на свою віру й інших норівників, і вони дочекалися того дня, а впослі посунули мовчазними юрмами по всенькій землі творити пустку і попихати людей, котрі де жили, і казали їм про їхнє буцім несправедне життя, і люди нумо втрачати віру і спокій, а їхні хати все під вітром, під морозами все почали перебувати, — затишок вихляв, тепло порозбігалось по кутках, і в людей почали знаходити гроші залізні у відрах, присипані зверху попелом, люди вмирали і не знаходили грошам потре-

10(28) червня дощ гарний 11(29) червня Вознесіння 12(30) червня годині о сьомій дощ 14(1) червня гроші одержала 15(2) червня Світлана народила двох хлопчиків 18(5) червня електрику проводила 21(8) червня Трійця вмерла в одинадцять дня Наташка Карпиха 22(9) червня схоронили 23(10) гас брала 24(11) червня у М.В.К. корова отелилась на початку першої вдень 27(14) червня купила шкафчика 2(19) липня Лена Старощучка народила дівчинку померла Фрося Мила... 3(20) липня дощ 4(21) липня дощ 7(24) липня холодно Ліда і Валя приїхали 8(25) липня померла Ганя Данилючка 9(26) липня хоронили 12(29) липня Петра і Павла 13(30) липня порося купили Микола В.К. 14(1) липня одержала гроші 16(3) липня дощ 17(4) липня дощ чоботи привезли 21(8) липня десять місяців Інні 2(20) серпня Толя розписався день ясний вітер був

би, і не признавалися ні родичам, ні владі, що вони в них є, страх уступив у душу, і від того почали порожніти хати. Та й не добро хіба цим орачам, що ніхто не перепинить

і не обізветься більш, ори собі. Страх хатній і страх хмаровиння злився у гуркоті понадсвіттовому і проорював у тумані не видні ні орачеві, ні її запалим очиськам борозни, але вона наважилася у цьому німому світі вийти аж трохи напередими гуркотові. Обдурили її вуха та й очі, що повірила, де той звук, а він уже тінню проковзував за горбком, зачепивши ще на долоню більше цілини, за яку вона щовесни боролася: гвалт зчиняла, — то вам ці могилки без хрестів доточаться до ваших земель та й вам більше наїдку ще з їдної борозни, та не впокоїтєся, доки кісточок дитячих не повиорюєте. А це тільки каркнула, як ворона, й гупнулася коліньми на відбатовану жилаву скибу. Захарчала й постукала себе кулаком у груди — така віра була, що голос проб'є. Вергала шмат брили, влізши коліньми на той бік у ріллю, щоб це так долучити до цілини, — розворушена скиба запахла травичкою і сухими торішніми миколайчиками, тільки земля, вивернута нутром, корінчиками і коماشиними дупельцями, не озивалася до неї і нічим не пахла. "Гов, а чи є хто в хаті? — й кинулася до цього голосу з такою ну аж довірою, бо це щось спасенне, і не просило оддяки за свою добрість. — Йшли ми, йшли, — далі радісно оповідало спасенне, — та й прийшли, та й дивимося, аж ось де наша куниця-дівиця". "А всьдо-го я, — надумала й собі радість вчинити, — але щось ви, пане старосто, не туди забрели". "Велено не минати першої хати на хуторі, — звеселіло спасенне, — але ж я знаю, що тут одна хата, а другої вже нема. Голова каже, йди в першу хату, а я знаю, що й першої нема". "То було б у другу одразу й заходити, — ще й у садок не ступивши, забалакувала до спасенного у вибиті вікна. — Ці хазяї полякалися, як почули, що старости йтимуть, та й вибралися". "А певне, таку молодичку я б не вгавив. — Ще не добачала нікого у нутрощах цієї покинутої хатини, але щось там длубалося біля розваленої печі. — Я вік у сільраді проробив, то мою чесність люди знають. Я татові гріхи скупив повністю. Сестра не хоче пробачити, чули, цьоць, рі-ідна дочка". "То чось же ця тебе не схотіла". "Бо я правду тітці Феліксі за дядька Петра вповів. А ця, може, на гроші батькові заздріла, ну то мені такої жінки не тра-а. Ви чули, щоб я коли збрехав людині? Я до правди людей вів, але як вони мене не хтять слухати. Хто знає, що дядько гроші спалив, цілих шість тисяч грошів? Іден я. Сини хтіли машини мать. А невістка добра, з холери, з батька кров цебенить, а вона трапкою

підтирає. Цьоць, я вже знаю. Людей і так не навчиш, і влада не помагає. Людям щось гинше треба. Чули, що кажуть. У селі закону нема, тільки один закон: кожен в свою кишеню. А я то вже дальш не можу. Правду їм доказав, то вони тепер мене на прокльони звели. Старий нікому не хтів казати. Він вік ці гроші складав по копійці, і злякався, що за раз їх може не стати. Людині тра знать, що в неї за душею копійка є нечіпана. Це я прожив без нічого. Старий знав, що мені його гроші не треба. Але як таких діток мав. Вони батькові на городі смерть заподіяли. Е-ге, кажіть тепер, що на вила нахромився. А три ножаки в живіт не хочеш! Вони собі довели розмову до кінця. Котрий вийшов до нього на город — Володька, Олександр? Мені не дали далі справу вести. їх треба було поодиначки викликати, і все розказали б. А так втихло, а чужим людям воно не треба. Тітка Фелікса щось знала, але вже не скаже, їй тра між дітьми

жити. Дядько, ще як при пам'яті був, покликав, щось хтів сказати. Він міг сказати, котрий зять саме. А я вже знав, їм цей похорон на носі, а я йду правду казати. Тітко Феліксо, йдіть-но цюди, маю до вас слово. Май тепер дві слові, й три, й штири, а як ти друний, то дурний навіки. Я ж хотів її на свою чесність привести, а вони гроші рідного батька не поділили. Та й май таку жінку. А матінці, голубоньці, серденьку, як серед них? Правда людей жене у світ чи брехня, кажіть!"

То ти хоч знати усю правду од людей, а од кого ж вони її всю мають, ти спитайся. Хати у світ порожніми очима дивляться, а ви йдете до них з обшуком. Вона на грошах сиділа, але ніколи не мала їх, бігла позичити солі. Візьми собі в солятирці на припічку в жменю скільки хоч. Ті діти колотили ними,

3(21) серпня Толі день народження дощ цілий день йшов 14(1) серпня одержала з пошти 26(13) серпня Валя поїхала в Харків 28(15) серпня гас взяла Пречиста перша

2(20) вересня Славку

Романенка

проводжали в Армію

21(8) вересня

Пречиста друга

до обіду ясно а після

обіду хмарно

22(9) вересня почала

на кукурудзу ходити

чистити

28(15) вересня

приїхав Толя світло

провели

30(17) вересня Толя поїхав

2(19) жовтня упала я з молоком у своєму провулку 5(22) жовтня жовтень... 6(23) жовтня гас 12(28) жовтня вранці померла Крушинська Вера

14(1) жовтня перша Покрова 4(22) листопада Казанська ясно і хмарно 7(25) листопада похмуро і вогко 8(26) листопада ясно і холодно

9(27) листопада ясно холодно мороз 14(1) листопада Кузьми Дем'яна 21(8) листопада свято Михайла 22(9) листопада сніжок вранці ясний день і теплий

як хтіли, і поїдемо з нами, і в нас жити будемо. То їм до цеї землі хіба діло було. Петро в емтеесі одсторожував вік, а вона буряків, як захоче, візьме гектар, та й мають щось на зиму. Але ж до його грошей складала, бо як не стало Петра, то діти на похорон складалися. Треба тата гарно поховати, щоб люди не казали. Дві хати на хуторі, а миру не стало. Ті вселилися по війні, довели хату до пуття, а тепер і той толк вигорів. Ти до неї з правдою, а вони з горем до тебе. Марто, я дурна роблюся. Ще чоловікові ноги не прохололи, а вони вже думають у хаті землю рити. Нема в землі грошей, діти, перед Богом клянуся, нема. Нагляньте за мею хатою, Марто, а я поїду до старшого сина, він до мене добріший був. Йду ключа брати, а в хаті поночі, й щось ворухиться, і людський

голос у вікні чутно. Одежу розстелену чоловікову стало видко, а вона гладить її і примовляє. Свічки стало видко мені в хаті. Вона цю хату незамикану покинула, як опівночі вийду, то все вогники стоять. Вернеться Світланка, то ви ще в цій хаті поживете. Не плач. Я ключі тримаю.

"Мені ще раз владі послужити, та й я більш ніде нічого не потребую. Бачите цього пальця, я ним тако-о показую, мені брехати нізачо не мона. Одколи йду, то не опускаю пальця, бо це мій знак влади. Замислився абощо, раз — і палець при ділі. Дивіться, осьдо я входжу у сільраду, так все, як то й щоразу, я собі тако, — ну, ви знаєте, я в очі не лізу. Не те щось, не те! Чую, прізвище моє й татове потиху, вже й біля мене, але ще людей мені чось не видно. Де я й що. Палець при ділі, мислення цупке. Не питаю, де мій стіл, за яким стільки списано й передумано, повна заміна меблів, все таке темнувате й блискуче, на моєму столику бачок з водою під вікном вкраю коридорчика. Мій шлях обривається за порогом — заміна кабінету. То було йти та йти, а це розчинено навстіж, і люди, і тільки прізвище моє й татове постає з того нового простору. Більмович. Вам на суді не доводилося ніколи бути, ні свідчити, ні позивати. Таке щось вже як суд, коли тебе тільки одним твоїм прізвищем названо, й більш нічого, а ти вже готовий. Тобі слово надано. Раз тобі надано сказати всю правду, перед законом, перед людьми. Хутко пам'ять підказує день, число з роком, фіксує місцеперебування. Ми щодня на суді, нам тільки не усе вказують місце й час, щоб ми не дуже собі вигризали душу й пам'ять, ми такі їм тра, буцім ще нічого не знаємо, людям дається відпочинок незнанням і непам'яттю, щоб вони собі трохи порадили. Але чуйте-но далі що. Прізвище наше з татом живе в цьому просторі, який я собі означив

і місцем, і датою, але ні перед названням прізвища, ні після того, як втих звук, більш нічого словесного не існувало, щоб можна було уповати на право ступити й ще на один поріг, і палець мені вказує правдивий рух: стань і замри. Щоб що. Це б вам загадка була, але ж вам ці загадки до їдного місця. І не вгадуйте, ай-бо, не тра, бо це треба все моє життя прожити з початку до останку, щоб... де! Яке там вгадувать — відчути шкурдю, карком, пальцями на ногах. Та де! Ніхтями; пазюряками. О-о, це й тато позаздрили б на таке випробування, всі міністри світу й президенти не захтіли б нічого більш, як хоч стати за мою спиною й почути. Цьотко, чуйте-но, станьте бликше до вікна, буду вам тихше говорити. Нікому не признавався, а вам скажу як на духу. Я заготував листа, з печаткою в сільраді, коли ще мав доступ. Звертання до всіх міністрів і президентів, голів колгоспів і агрономів. Але далі йдьомте — ви поки нічого не чуєте, і зір ваш простягся у простір, в якому ще ні людей, ні речей, але відчутні вам такі-от поняття, як влада, закон, і ви навіть не поспішайте до тьми приходити, не вгадуйте, де хто й що, живіть цим духом всього і всякого, що не дрібнить ваш зір і уяву. Хай сказане впослі кимсь увійде до вашої голови, до баняка вашого, — їй-бо, не смійтеся, цьоць, — серед такого душевного безгоміння, і ось ви чуєте, ну геть вам чутно, але ж ви собі термін взяли, і зась одступатися, Боже збав ворухнутися чи там носака на новий поріг посунути — вас нема! І з глибини того простору, віків цілих, де Гонту й Залізняка катували, а один на палі казав, що от говорили, що болітиме, а воно й не боляче, де

Фекла Костик писала до губернатора Волинського, що її чоловік не брав участі в банді, де мій батько хотів служити

23(10) листопада шість тижнів Верки Крушинської 25(12) листопада вночі дощ 26(13) листопада вночі і вдень дощ 27(14) листопада ясно і вітер світить сонце Заговки 29(16) листопада ясний теплий Василя Кардонюка в Армію 30(17) листопада туман і вогко 1(18) грудня Сергій Миронович Кіров загинув

3(20) грудня ясний теплий

4(21) грудня дощ 5(22) грудня теплий день

7(24) грудня свято Катерини сонце і тепло

9(26) грудня одержала з пошти гроші

13(30) грудня Андрія курка знесла крашанку перший раз 22(9) грудня лампочки купила 26(13) грудня дощ і холодно

27(14) грудня з пів на п'яту ранку дощ почався і був до дванадцятої дочка Номеровського Льоньки розписувалася

1965

2(20) січня хмарно 3(21) січня ясно 6(24) січня мороз і сніг пролітав 8(26) січня пухнастий сніг

людям, а не ворогові, де ви дітей рятували, — от мовчіть, бабо, не перечте, це політика, ви не розумієте, — де — я стою у вічності, — вибухає півсвіту вогнякою такою, але не одразу, перш дзвін такий, самольоти такі йдуть, як у війну, а далі гах! Що ви хтіли. Мене у моїй сіліраді питають. Нас там не тра. Втікай, заки не пізно, але де ж дома, а її нема, я йшов додому, а мене не потребують. Ти влазиш, уповзаєш, у найкрайнішому куточку, у найостаннішому притулку твоя душа знаходить відпочинок. Такі високі крісла, що потилиця лягає на м'яке, я є, й нема мене. Але ж не сам я, люди, світ якийсь же вповз зі мною, ворухиться й собі вигадує хоч крайньої обителі. То й світ не нужен! З двох міліціонерів молодший каже, хай он Більмович збігає. Сміх йому, бо вже при формі, а як я його вчора на Солом'яній сфотографував, з хлопцями йшов — ну, бабо, людину всяко можна налякати, два пальці рогачиком на долоню, третім поміж рогачик, і фото є. Одвертався від мене, голову в комір тако, що ж, як сліпи позаливали, ще десь у гості йшли. Передано від голови ще двома парами рук цю папірку. Хтось накустрбачив добре, мені почерки трохи відомі, але я мовчу. Всіх покладено на прізвище, ну це горе, цьоць, ви самі знаєте. Та обслуговує тракторний стан, а далі — ой, горе, — вчительку не пошкодували. З емтеесу хлопці ходять. Чуйте, я цих людей не осуджую, їх не повинно бути, але й на страту б їх не повів, — гонять, а куди ж ти подінешся в цьому світі, гонять! Я рідного батька не міг одучити, не займай, каже, я сам спользовую. Роблять вчора облаву на містечку і знаходять у вчительки. Прошу вже наче сам, що сам на хутір піду, бажання таке виявляю самотійне. Не осуджую й тих, хто купує й споживає. Що ж ця жінка винувата, вона до влади звертається, йдіть туди й до того, там знайдете, бо в неї чоловік сам тракторист, стають на ремонт, то дня без бутельки не буває. Люди вже бояться, цьотко! Сказати прийти бояться, бо нема віри в слово, бо не хочуть мати клопоту. Це двох ворогів здобуваєш одразу, хіба ні? Та на тебе

зло заховає, а чоловік спуску не дасть. То ця бідна жінка сідає й на листочку з синового зошита пише. З власної волі на хутір прийшов, бо знаю, що хтось другий тільки мотлоху наробить, а мені вдразу витко, чи винувата людина". "Що ти нишпориш там, Юрку. Не тримали вони". "Не бійтесь, цьотко, я вже не при законі, це людське право погнало мене сюди. Небіжчик був добрий до мене, хай йому буде земля пухом, він мені неправди й слова не сказав. Але я хочу знати всю правду". Ти з мертвого правди питаєш, горе мені. Ти мені ту-то все порозвалюєш, а хазяї прийдуть і з мене питатимуть. Вікна

не встерегла, хай це ліжко стоїть і стіл нечі-паний буде. На горі тамо прялка є, гребінка з днищем у соломі, — нічого в хаті не взято, але розгاردіаш, людям чогось так треба, щоб розора була. Що в цьому житті є путнього: як хата будується і як валиться. Влазиш через вікно, длубаєшся в печі, лізеш на гору і чавиш те, що невидне. Нічого не взяв, а вже злодій. Не кажи, що ти так собі, по якому праву. Не чіпай-но те шило, ще гочі собі повиколюєш. Як це ти вліз, що тепер вилізти не можеш, піду цього трактора покличу витягнути тебе. Ластівки позлітаються та вікна позамошують, та й здохнеш тамечки, як горобець, та й буде мені смердіти через стежку, що де хоч дівайся тоді. Почнуть іти з сільради, та й до кого перш — до мене. А я їм казатиму, лізло щось поночі в вікна, а я боялася вийти гукнути, хто там, а потім стрельнуло десь на тому кутку села, але так довго гуло, як щось з землі вилітає й гуде вгорі і внизу, і хатами трусило, як не трусило з коли ще — коли суша ця землями, горбами згруділими, померхлими тинами — ну, світ світом, суша така; квасолиння розпукується, і пальцем не вдовбеш квасолину — репи такі городом, пальці вшурхають у дюри, і ящірки лижуть п'яти, як ця земля, і крові досмокчуються у репах тіла, — то буде тобі хотітися десь іншого світу — лісу отого, що холодочком так вабить, а бійся вступити; ото тільки криком хитнеся: а покиньте ту каску, бо над'їде німець, то буде вам каска, й квасоля, і цей вогонь, — хай бачать, хто хоче, як вона з цею батюгою зривається з городу та заганяє аж понад лісом своє голодне кодро, — як ви цеї квасолі надлубали; а приїде німець та порухує, то що будете казати; уже ж і вони про око людське верещать, такі раді, що виманили матір од хати, — хапаємо цього

10(28) січня у Грабаря Віті весілля було дощ і грязюка 12(30) січня ясно —14(1) січня сонячний день тихий і теплий старий Новий рік 17(4) січня ясний гарний

19(6) січня Хрещення хмарно вітер 20(7) січня після третьої вияснилося 21(8) січня вночі і вдень йшов дощ 23(10) січня церкву зривали 24(11) січня зірвали церкву 25(12) січня ясний день 26(13) січня після третьої вияснилося 30(17) січня помер Козлов ... хоронили 31(18) січня хмарно тепло 1(19) лютого з проясненням 2(20) лютого сніг трошки йшов Фрола Романовича Козлова хоронили 3(21) лютого ясно 5(23) лютого Вася Хрипко помер о другій дня Верин чоловік Кріпачки 6(24) лютого Харитка Підопригора померла 7(25) лютого в Ліді нашої було весілля хоронили Хариту день ясний і гарний 14(1) лютого ясний день хоронили Рудящиху Марфу 15(2) лютого туман зранку потім сонце тепло Стрітєння 16(3) лютого розтає сніг я їздила в Новий Буг

казанка з недовареною квасолею, ото буде козі в поїд, — ще тако їм ліщиною

прокрастися, де їхня годувальниця причаїлася; звір її не загриз, лякаючись гуду земного й небесного; гадина не кусала, чекаючи на цвірк молока, — а бачите, мамуню, як ми дядьків німців обдурили; я буду доїти, я; а цей гуд мотоцикляний уже перший козі у вуха вступає — мало їй цього мотузяного оривка; хапайте та поприсідаємо, заким перегуде; заким та квасоля перетріскоче об стіни, шибки; вертаємо вже не самі, з козою — пташинячі гнізда аж признаються до нас, виспівує ліс, як ще ніколи так не співав, радий тиші земній і небесній, — та й це тобі такий ратунок, що ми самі zostалися на хуторі, ні людей, ні товару, — бач, а ти кажеш; не штрикай-но тим-го шилом, ще тобі пальці тра будуть.

"Тато сибі вцідять з бачка й, розливаючи під ноги, сідають з квартою край столу в куточку біля вікна у літній кухоньці, де в них свій тапчан є і жердка тако дуже вгорі, на яку вони летніка свого вішають та дві куфайки. Як мені тра до худоби чи на город, я випрошую в тата куфайку, а вони на куфайки чогось скупі і довго не дають. Вони думають, що мені на службі куфайка положена, і гукають, щоб ішов там брав. Ну, татові пробачити можна, вони нікому нічого не шкодують, але куфайкам порядок знають. Одна вже тут купована, така на вихід у них, а друга звідти привезена. Вдягни-но, часом так вишкіряються до мене й дивляться, але ж знають, що цю я не займу, бо якби раз ніби послуховався і вдягнув, то кварта мені по голові походила, їй-бо-б. Й от вони знають, що не вдягну, і я знаю, але вони, як веселі коли, то за це вдягання бігом. Це я собі придумав так: як їх та куфаєчка гріла в холодному краї, то вона їм рідніша за все на світі, — аж бачу, як вони там відра роблять, — вот хохол, вот умелец, — корівчину обтушкують теплішим чимсь, та й уже є молоко. Лагута, мов той кіт, заглядає: цьоцю, моні, дядю, моні, — глитне кухлик свіженького, втретєся, а тоді очі рогом — га-а, ви, бандери, німцям родіну продали; тато тако пальці м'яшкорать, а їм кулак не згинається, — хіба ж ти так вже зіграв би, як то коли ще — ще коли їх возили по Україні, люди з хуторів бігли послуhati цих бандуристів; а тоді раз — вказ новий, включити до репертуару пісню про вождя; тато: вбийте, а цеї співати не буду; якось начальству у вуха не вклали, а то було б татові; цей поет такий з ними їздив, — одсилає тата додому, як-то за станом здоров'я; то це вони типір, після другої кварти, добрішають та й дзюськають мене: а хоч, сину, заспіваю про вождя, тіки ж не тої, що нас заставляли; а проте бандури до рук не беруть, починають

п'яненським голосом — кварту вбидвома руками порожню межі коліними тримають, ще й тако похитуються: жито пшениця й горох пішли у Німеччину втрох просо ячмінь і овес забрав емтеес а те що в стерні одержали на трудодні в жорнах мелють в ступах товчуть хіба ж тобі батьку Сталіне в Москву не чуть, — будеш слухать, то дам куфайчину вдіти, — о, в сіліраду завтра зодягнеш, хай бачать; тато тако похитуються, буцім це їх на возі так хилитає; сестра увійде — вони вмовкають, — вона татові рідніша, як я, але татові не пробачила своєї недолі — ет, то таке, що вірші складала, то хай, але це ж десь вчиться хотіла, ну то пригадали за тата, — бабо, не думайте, я їм був захистком од цілого світу; сестру вже десь викликають хтіли, та я конавертика приховавав, не вніс у реєстр, одне слово; хіба ви забули, як учителів трусили, Михайло Сергійович

директорства позбувся, бо учням давав читати. Кажіть, бабо, не мовчіть".

Такий з тебе ухисток — од куті до різдва; вже сонце на заході, — Богинька прокралася полем: Мартунько, вчиніть-но; Більмовичка свого чоловіка питає, ти там був? — а я нічого лихого не робив; якісь мов-то партизани побили німців, де та дорога до станції лісом; питають, приїхавши, це ваші вбили? — Більмович, так наче рятуючи село, забожився: це не на нашій ділянці, десь далі. А що ж далі — як їм цей хутір на перепоні, — колись то вони хутором були одділені від села ліском молодим; агрономи ще такі були, що дбали; а це вже закортіло більш поля мати, та якогось рівчака гнилого пустили, — приєднали, бачся, хутірця до села: то звірина мала встид не дертися в вікна, а це людини живої бійся. Та й до кого ж з тим виправдом — мертві уже не почують, а живому воно нащо, —

17(4) лютого дощ

0 пів на п'яту сніг 18(5) лютого сніг до четвертої години йшов потім сонце тепло

19(6) лютого іде сніг померла Марфа Рудяшкова Хрипко пів на сьому вечора 21(8)

лютого ясний день

23(10) лютого

з проясненням день

24(11) лютого ясно

25(12) лютого вітер

сніг пролітав

з проясненням у Каті

нашої отелилась

корова

1(16) березня ясний теплий день рік дідові Лисаку

2(17) березня вітер мороз холодно похмуро

3(18) березня ясно

1 сніг розтає а вночі і вранці дощ був 4(19) березня грім

0 п'ятій ранку ясний день і париться земля розтає сніг тепло 5(20) березня сонце

1 сніг розтає 14(1) березня

з проясненням і хмарно сонце зранку було

17(4) березня похмуро і вогко 19(6) березня розцвілась цибулька 21(8) березня два тижні посту минуло 24(11) березня Зіни день народження Зіни Катерининої 27(14) березня червона курка першою знесла

от ці тільки вішні, що світ їм забагато, а півсвіту замало, вже не знати, за яку правду життя скласти; ти тут дуже мудрий, то розкажи-но чого веселішого, — як це Лагута, оно який, а вгавив; як сто грамів не налив, то будеш ти мати, в що заливаеть, — ніч йому матінка рідна, глядь, під хатою на ослоні кадка така замашна, а що ж, возьмьом; а як він цю яму не оминув — за це розкажи; і сам не вилізе, і кадки шкода; під ранок Більмович присідає над ямою, кварту подає, — то ти не міг, келеп, на діжку стати? — а чим би я потім її дістав? — а тим, чим дітей нароби́в та на люди лишив; буде ж і тобі яма, пожди-но ти. Ото тепер має Більмович яму, та не яку, а дармову —

шиферами затуляла, ні тобі дощ, ані сніг, аби який впав; не раз пройде повз хату — йде перевідати Більмовичеву могилу, — не раз гукне: оно дубок коло колхозу, якраз по тобі виріс; та й той заребоче: і діти твої повиростали. Дожилися, що дві ями їдна кіля другої копають; хоч мати більше місця — плати за обидві; дерева на домовину не стало — людей в салафани загортують і так опускають на дно; та й людям немов-то не в подив; мерці обсмаляні, вчаділі, без гочей, без рук; такий-то вік настав, що з жалю чи страху живе очі одводить від мертвого; мати мертвій дитині не зголубить чоло і чубчика — народжуються невидкі і одходять невидні; сліпці живі мацають тинами, стінами, обзиваються на мигах — а де ж то ми. Страх і казати — бидло якесь повелось, не в тім, що люди перевелися, але таке ними крутить; і що ж, усе довкола того ж — земля, межі, кудюю проїхати, чия курка куди ступнула; візьме в тебе тридцять гарбузів, а одною курячою тушкою відплатить, ще й походить хитренько — таки ж хазяїн! Посадиш десь деревце, — видеруть з землі люто, бо, бач, тут йому проїжджати треба, ще й дочку малу підошлють, щоб випитала. Але ж ні, є люди, оті баби згорьовані на лавочках побіля ворітець; і спинить тебе, аби побалакати, і ліжко старе, іржаве оддадуть з-під хлівчика, щоб було на чому спати зайшлій людині; або й ці дядьки поспивані, що за півлітру й чорта зроблять, не те що. Ну от і ці ще, котрі на тракторах, машинах в колгоспі — ці крадуть, і не тако щоб колодку чи в мішечок, — причепами в двір завозять; а бідній бабі так: не маєш могорича, а з цим карбованцем і не підступайся; одна оно плакала з розпачу, бо города довго не зорювали. Усе воно, як і було на Україні, але що з людьми поробили — якась лиховина інша в'їлася, доконала кров'ю, умислом, попсувала вроду, — душа скулилася, гребе під себе — така подоба божеська і машину державну вгробить, і коней поганятиме з лютістю; машина з конякою найзанапащеніші в світі;

от свійське усе — те перебирає хутко од хазяїв; уже й не скажеш корівка, як не скажеш людина, — сліпцям їдна дорога — кладовищем; куцою йти, — кладовищем; де бачив, — кіля кладовища; кудюю їхало, — попри кладовище; типіро приїхав, питають, — та перш на кладовище зайшов; такого світ не бачив, це тільки в нас: мерці з живими перемішалися, й скажи ти, хто де; не люди втомилися од життя, а воно од людей. То ти мусиш бути дитиною, щоб ці похорони в тобі сміхи збуджали, та й мусиш у старощах таких пробувати, щоб сухими очима зовстріч мерців таку саму гадку снувати, — одмикай які хоч засувки, а все свято та й свято: мене сей світ породив, але я йому неналежна, бо він вандрує де хоче, а я їдними стежками ходжу. Ти шилом куди не штрикни, то все у світ попадеш, — то хоч бути таким мудрим, як той штрикнутий світ; щоб ніде не бути і вскрізь пробувати, нічого не знати і на все тямую мати? А є такі мудрі, а їх багацько, то ставай і ти кіля їх. Як ти мені того Сковороду переповідаєш — то де ж він був, у світі чи де? А хіба був іще такий світ, що хотів упіймати, а чи йому в голові на такі лови ставати, як це в душі ширше, як того всенького світу, — де це таке ще було, ти-но мов; як той світ і той люд не діждуться чиеїсь смерті, щоб їм легше далі було свою думку снувати; хоч померти і дати їм волю на все їхнє царство, світове й люцьке?

"Я татові руку хтів цілувати, а вони не дали, — якби ж то хоч реготнули, їй-бо мені

легш було; я мамі руки перший раз цілував у труні, та й то люди штовхали й суворо понадо мною звишалися; та й це що — я зо страху мамині руки й чоло і нозі малим цілував, але тато страхом мене не лякають, вони іншу думку сховали, вони й за мамою

28(15) березня три тижні посту пройшло 29(16) березня дощ 30(17) березня тепло Олексі 1(19) квітня сніг пролітав приморозок 7(25) квітня Благовіщення ясний день і теплий 10(28) квітня сніг вкрив землю і дощ вітер

11(29) квітня зранку сніг йшов а після обіду почав розтавати вітер

13(31) квітня хмарно вітер холодно 23(10) квітня дощ і град під вечір Яшка Скиба помер проти п'ятниці вночі 24(11) квітня сонце і вітер

25(12) квітня зранку сонце в обід ясно тепло а після обіду хмарно дощ хоронили Яшку Скибу Пасха 26(13) квітня зранку ясно до дванадцятої а потім дощ 27(14) квітня хмарно 29(16) квітня ясно тепло

1(18) травня зранку сонце а в дві години дощ

2(19) травня

у Миколи корова

отелилася

3(20) травня ясно

і холодно

8(25) травня дощ

зозуля перший раз

кувала

9(26) травня

хмарно дощ

10(27) травня зранку

ясно а після другої

дощ

не схотіли податися, а ревіли потому з рік, — мама сором за тата ще молодницею одбула в смерті, а тато не поступалися ані владі, ні людям. Я так мушу татову гадку розгадувати — мені ще півсвіту оббігти та й буду знати. Голоду ще зазнати, на війнах усеньких побути, землею пробратися аж по той бік, — бо ми з татом не помирані по всей вік; сестра моя татовим духом пішла та й змерхла собі внутрі, а я то знаю: вона тата доглядить і в зненависті, а тато до мене балакають і світ з його очей гнобить мене до землі; служив же хто людям — од людей попусту всеїднак не буде; держава тебе возвищує, а якими стежками за тою державою поспівати, — я собі намислив за всіх і за все одбути — яку там службу, яку роботу, чий гріх, чие щастя вщерть, — га-га, по Марусин поясок! Це ви, бабо, тако собі не думайте, що там щось аж дуже вже так, що де шо не візьми, та й уже вам є, — бо перш треба знак мати, а вполі думайте та міркуйте, як вам там уже що підказує; бо і дитина поратована, що вам тепер обідання притербічує зо світу, і Петро Сліпий зі Степка, татів побратим по горю й возвищенню посеред усьогенного народу, — то хоч до купи тули їх, а хоч нарізно призбіруй, а все воно що виходить, а виходить, що смерть ми несемо в собі од чого хочеш, од яблуньки

зрізаної, бо державі тра мати і яблуньку, і людину, а людина вхитряється і без яблуньки; вам тої чужої дитини не тра, і обідання те нахалеру воно вам, — страх одного штовхає до другого, але то ще не смерть, бо де ви бачили, щоб страх до смерті призводив, — то колись, як ми з хлопцями заклалися, хто піде на кладовисько і цьваха прибіє на хресті, щоб це наче знати, хто був уночі й не злякався, то до Махтея приїжджав такий наче зять, у шинелі, і він, герой, вам скажу, викликався, що він піде, і прибив полу шинелі до хреста й подумав, що його мрець ухватив і не пускає, та й там, при хресті, і помер зо страху, — як тато просили Петра Сліпого не покидати села, нашо тобі той Пітер, всеїдно обдурять, а він не послухав, і ходив тамечки по дворах, колодязях таких, і грав на бандурі, і йому тульки кидали з вікон — то це він так ратувався од голоду і сімню свою ратував; а післям татові каже, як ця війна, ти, Більмовичу, долі не одбіжиш, але чую, що правди нам не зіскати, — і так він пішов туди, де його ще не було, — грай, бандурко, грай, та воїнів проти ворога підіймай; а тато змовчали оттим разом, бо як на Пітер його одмовляли іти, то сим разом не відмовляли, — тато лиш раз, подивившись у вікно своєї кухоньки та лапнувши за поли куфайку, якраз ця святешна на них була, низом на два гудзі не зацібнута, вимовив двоє слів, чи то "одурений

бандуриста", чи то "ошуканий келеп дурний": я хтів правду відобновити, для сім'ї Петра Сліпого, татового побратима, приста-ратися, а там ні та й ні, — бо він, сліпий, щось прозрів на фронтах, те, що й зрячі не бачили, і встромив собі ножаку у груди; та й ні од кого не допитаєшся, хто ворог, а хто оборонець, — я крав пайки і носив його жінці і дітям, а казав, що то люцьке, я виписував із комори, за того п'янички голови, яку пашнію, яку гречку та п'яничкою їзовим передавав, а тато сміялися, аж бухикали, та тилом долоні об коліно били, бо пальці судомило на правій руці, — гехнуть об коліно, і пальці розкліщить хоч на часину, — г-от, ці мухи, г-от не давали сказати; ти, — гепць, — ще й Партизанові одтарабань, — гепць, — вони вбидвоє старалися, тільки що (тато цього не кажуть) їден у зневірі тямую собі добрав, а цей як-то спричинився, та й йому легш; та я татові хитрощі зна-а-аю, уся Партизанова сімня по списках у нас проходила, — ви мені осьо скажете, хто ж заробив у держави; але я знаю, що ви не скажете, я собі так подумав, що це якби ви сказали, то я б щось там на одвіт промовив, але ви й цим разом змовчите, і я буцім тако сам у собі чую од вас питання, так мені хочеться, щоб хтось щось питав, та й уже на тобі відповідь, хоч і не питавши, — в мені такі люцькі питання багато сидять, а я раз та й одказав, раз та й; але що їх зводило у татовому садочку — ніхто не питає: той Партизан цілі віки на хвіртці вистоював, аж заким вкрадеться попід вікном на стежечку щебенясту — й ніхто ж то його так наче й не бачить, і тато не огук-нуть, а послухняно так увіходять у загорожку й за столик під яблуню всідаються, — то тра вже бачити, скільки ще тих віків вікецьких змине, аж як Партизан добудеться й собі до

12(29) травня ясно 13(30) травня квочку посадила 15(2) травня дощ 16(3) травня брикет привезли 17(4) травня дощ 18(5) травня сонячно 20(7) травня ясний 29(16) травня Микола В.К. день народження 30(17) травня дощ з шостої почався 3(21) червня

Вознесіння зранку було хмарно а до дев'ятої сонячно 6(24) червня трошки дощ
пройшов 7(25) червня дощ 13(31) червня Трійця ясно і хмарно прохолодно було 16(3)
червня дощ ввечері 20(7) червня о дванадцятій дощ пішов

3(20) липня Рибак Милка родила 5(22) липня ввечері дощ

11(28) липня дощ о пів на четверту капав

12(29) липня дощ після четвертої Петра Павла

13(30) липня дощ із ночі до десятої ранку 14(1) липня пів на першу дощ почався
дня

19(6) липня дощ 21(8) липня гас купила 14(1) серпня Маковея квіти 17(4) серпня
помер Омелько Хрипко

татової гостини; мені од хлівчика видко, мені це така аж воля, що якби яку хоч
татову куфайчину зодяг, то прощений був би на всей цілий вік той один, що Партизан
приголублює всім своїм видом і ходю: татові й ще їдна муха не дасть запокую — гепць,
— і Партизан скам'яніє і догледжає виправу свою — яка в нього шапка, що кучми там
більше, як шапки, який той його френч, і галіфе, і кальсони до кісточок, а ще й
поворозки теліпом тягнуться, а то й, бува, їдна поворозка між пальці прошилена, що аж
ступає нею; я більше думав, чи це йому так не мультко, чи це тому мнясові не колько од
зад-зюблених ніхтів; та мені не вільно приступатися, а лиш вільно наглядати, бо одтоді,
як я малим зрадив тата й Петра Сліпого, як наслухався їхньої таємної мови та в школі
на добридень учительки одгукнув "кудень клеветий" і всі подумали, що я матюкаюся,
то більш мені доступу не було, — але мені так ще добріше, я як той цар немов зоглядаю
од хлівів з худобою, од шури з сіном на цілу таку аж історію, наче немов я кіно
дивлюся, і це мені тато й ще їдну загадку вкладають у тям — от одгадайте, бабуню, що
є вище понад усе, що хочете, понад світ, і політику, війни, й що хочете, як це вони,
тато й Партизан, аж так наче підкрадаються їден попри другого, один сидячи вже, а
другий в дорозі; мені така тям вступає дивитися зоддалік віків, і це вже ж не те що
там тато чи хто, чи там я осьь брати, чи то вже що діється, чи нічого не відбувається, й
ані вам щоб утома якась там чи здогад про прихід і відхід — я то вашу хитрість осьь ого-
го як бачу, ще й як, — а вже як-то вішність така обступає, таке вішне мливо без переду
й заду, що в який бік не смикнися, то буде аж так далеко, аж стій і не рухайся, і таке
твое в цьому спасіння. Тато вішність мені цю проказують, і я мушу довіку слухняно
пристоювати біля їхніх мовчазних молитв і мовчазних балачок, — я де не йду, що не
роблю, а мушу довше стояти, як йти і робити; бо що я собі не назначу зробити, де
побувати, то ха-но я постою, скільки там тра, і вже до мене само приходить і жде, що я
хочу чи мушу сказати, — воно оте все до мене таємною мовою промовляє, а я й не
покваплюся залепетати ані жодною з потаємних мов, бо мені їх тра знати, але не
признаватися, бо забалакаєш хоч одною, то вже й чути, вже й ошкіряється все таке, що
не є, що не хочеш, бач, а бач, не потрафив; то ви скажіть, хіба ми не такі мудрі, не
такого всього назналися, щоб одно мовчати й мовчати; не такі ми близькі, що аж нам
не видко всього перед нами, а чи не так далеко, що й не розгледіти, — так воно є, і ще
довго буде, а не стане когось із вішніх, і втворяться двері до чогось одного, що ти його

аж

благаєш явитися в сні й понад сном, а воно як проступить, як явиться, та тебе всього як забере, й ото буде те, що ми всі так ждали, до чого ми так примовляли, а воно не йшло та й не йшло, доки вішні його такою марлею застували; і то мені треба знати, чи я боюся, чи ні, як я зостануся сам і що вже там буде, як мені йти без наглядання і товариства; і то ще — не смерть, хай нікому і в думці не стане; то ще таке буде, що буцім ти думаєш, що ти один і тако більш ніде анікого, і скільки тамечки тобі не йти і не зазнавати, а вибредеш на таке горбисько і вгледеш рай такий, що наче ж ти його знав і десь відти почав своє подорожування, і з гиншого боку, не од раю угледженого, а з-за камінців таких, з такої пустки на взір твій вибредатимуть такими сімнями; купами, аж родами усі, в такому вбранні, сорочках таких довгих, як це вони буцім з ліжок дерев'яних поуставали і захтіли всі разом рушати, і от десь то тра буде так поставати, тобі і тим усім, і побачити одне одних, — і що ж ти мусиш сказати, яке твоє перше слово з перестрахи чи всезнання, і як це воно усе має бути, щоб не було поговору, ні слави на зустрічання, — це я собі перше таке надумав, а далі то ще це кіно мені ну не розкрутилося; я ще собі хитрувато придержуюся то тут, то тамечки, бо поквапишся, то знов якісь війни, якісь щось, і от не дадуть, переймуть на моєму замисленні, і шукай тоді знов".

Виволікують тебе в цей світ, аби й мовчанням передержати душу, скіки їм там кому треба, — вже й Богиньчина тінь кіля кладо-виська вникає, а хоч пів душі то вони щоконжен тут зоставляють; не знав ти, скажи, скільки душ поуписувано до ваших тих книг, щоб удержати владу для себе й о собі, — якими ж світами вертати їм до оцих-о хат-

18(5) Хрипка Омелька хоронили 27(14) серпня дощ ввечері пішов 28(15) серпня вранці дощ йшов і о четвертій Пречиста 29(16) серпня Аврамова Марися весілля у Миколи Варки Маляренкової хмарно і дощ ввечері 30(17) серпня проводжали в Армію Семенюка Володю Номеровського Андрія вдень дощ Івана

31(18) серпня проводжали в Армію Щербаченка Петра дощ йшов до другої потім вияснилось 12(30) вересня Софі убився з мотоцикла 15(2) вересня померла Килина Веселовська 16(3) вересня хоронили Килину Веселовську 26(13) вересня було весілля в Валі Бондар... 27(14) вересня Воздвиження 5(22) жовтня Цегельна Маша померла в одинадцять дня

6(23) жовтня хоронили Цегельну 12(29) жовтня поїхали студенти 14(1) жовтня Покрова

19(6) жовтня Семен Маляренко помер 21(8) жовтня хоронили Семена Маляренка

ниськ та ставити свої закарлюки за пенсії чи там що, — мертві живіші од цих живих; їм тра мертвого, бо живе в очі дивиться і хоч мовчком а допевнюється якої потребизни; їм тра таких мерців, щоб були царями без царства, щоб жили в хатах безо стін, щоб тако попід стріху в'їжджати і входити; вони таких хрестів наставляють, що буцімто там могила, але нема, і настановлять такого чоловіка, щоб він стеріг ті хрести, але не могили, а ці бідні мерці вертаються до своїх могил та й питають, чи є там місце лягти, а він мусить відповідати, що нема, йдїть далі, а ці хитрі пообциркльовують

призьби вугльом зі спалених хрестів, щоб до їхніх хатів ніяка чума не вступила, і того чоловіка наймають щоб казав мерцям, що тут їхніх могил нема, — то так вони обдурюють мерців зодвічі: мають пенсії з них, і душі в реєстрах, і вугля з хрестів із їхніх могил, та ще й не дають їм дороги назад у могили, — то мерці робляться хитріші од живих, вони того сторожа піддобрюють, кажуть йому, що він матиме найгарнішу могилу спосередь отих, що вони мали; що найдобріший мерлець поступиться для нього своєю могилою, а піде до сусіда, а цей ляже в його могилу; то так його піддобрахають, аж він уже гукає і до живого, як хто питатиметься, чи є місце, — многі, многі є, одгукує, йдїть і ви; то ті його настановлювачі, які йому платять за сторожування, женуться за ним, щоб убити й гроші одібрати. Богиньці то знати, як ті душі допомляються мертвого тіла, як допитуються, а де ж їм бути, то хрест одказує, щоб не плакали, що з ним будуть; а Салимян для тих душ такі оселі повибудовував — чи то в небі, чи на землі, що кругом море та й море, і є їм там що їсти і пити, але їжі й питва не вбуває, бо вони живляться парою од їжі й питва, і всякого до своїх осель приймають, і добре їм там, але як хто хоче назад вернутися, то не пускають, щоб не розказував, як там; гудуть собі там, як бджоли, — а ці понаучувалися й мерців викликати, а душам типір невпокій, вони, як котрі в раю, то просять Салимяна тих, котрі хрести палили, одсилати до пекла і харчувати їх золою; то пекло і рай були собі самі собі кожде по собі, а це вже війна така несказанна — гірш од земної; такі сторожі при кождому, і як же ти його вмовиш — чи йому сторожування сповняти, чи кого іншого слухати і з грошима тікати од убїєнія. Ти мені цю пенсію муляєш, а я її ні од кого не хочу мати, бо я ні на кого не працювала й ні од кого не заробила; світ паперами позатикуваний, шукають, кому б уткнути ці грошані скрутні, — а де ж то ту закарлюку поставити, чи на листочку зеленому, чи на хмарі в небі; чи мертве живого перепрошує, чи живе мертвого, — оно Богинька тобі

вповість, де їй за свідка бувати — попри яких перепрошень, яких допевнянь; за кожним щось ходить, біжить, теліпає, а оглянься одігнати, то буде тобі на оті всі твої віки чи сторіччя — ступнеш на крок, і воно за тобою, одкишкаєш, аж надбіжиш кружка, — і воно одступить настільки; чи то вже душа вступилася тіла та нишпорить назирці, що й з тілом укупі боїться, хоч там під пахвою, але й геть десь тако повандрувати ще більший їй страх; вона того пса гнатиме аж поцюди, і це чи їй те кишкання вклопіт, чи так знов потреба вертатися та доказувати що кому в спомин, — то ти їй з пенсії тої осьо вділи, а те собі зостав, як ти маєш таку роботу, — де-якого рубля втицьнеш шоферові, та й вже скоріш буде. Вона кіля кладовиська по пеньках розкладає або того мішечка, або піджачка, то

це їй такі познаки на вертання.....

туто з оцим-го всим ради не знаєш дати, то ще горбатеньку стрінь, — ото сторожівство має; страху такого нагонить тобі це гоко. — Щоб тебе грім убив у путі і в дорозі, і в глибокій долині, і в чужій Україні! Щоб тебе не бачила і не чула, щоб не тільки ти до мене не прийшла, а щоб і ім'я твоє не дійшло! — Таке гочиськові тому невпокій, зо дна темно-щів поводитирем пристає, що вступися цій підводі, і глинище

кропив'яне раєм здається; змете й горбатенької слід за підводою, аж не так діставатимуть проклинання наслідку. — Щоб тебе руда глина вбила та лиха година та несвіцький сором! Подерже тебе Бог на світі, як пісок на вилах! — Біжу на ваш куток, Женько. В цій-го криничці вода вглиб землі пішла. Нема доступу. Дожилися, що-но картоплю торішню дають їсти право. Питаюся баби Марти, чи вона це молоко п'є. А що ж, кіт п'є, то мені хіба не мона. От ще ж. Питайтеся в горбатенької, що вона в

24(11) жовтня помер Лаврентій Кріпак проти неділі вночі 25(12) жовтня Лаврентія Кріпака хоронили

31(18) жовтня дощ вночі

1(19) листопада вранці дощ 4(22) листопада Казанська вранці туман а після обіду сонячно

7(25) листопада Алки

Чорної весілля

і Петра Субор...

10(28) листопада

почала ходити на

кукурудзу

14(1) листопада дощ

15(2) листопада

міцний мороз

19(6) листопада вночі

сніг перший вранці

і вдень дощ

21(8) листопада

свято Михайла

Дмитра

22(9) листопада зранку туман а вдень сонячно тепло 24(11) листопада я впала з ліжка вночі і щось тріснуло в хаті 25(12) листопада хурделиця була 26(13) листопада вітер дужий вночі зламав акацію 27(14) листопада лежав сніг такий Заговки

28(15) листопада вночі дощ сніг розтав 2(19) грудня дощ цілий день 3(20) грудня дощ цілий день 5(22) грудня похмуро

наїдок має. За таким хадзяйством — ого! Думаєте, воно їй усе в поїд? Така пиндиста, що перед церквою не вклониться, а ві-і-іруюча. Синочкові ця-го вода смакувала; таке паленить його. Ай-бо, така суша настала, як-то перед голодом колись; павутинням кущі геть пообснувало. А вороння скільки в степах позалітало. Догоджання, глядіть, не мине, — та побігла замочка прищіплювати. Якась кара Господня над цим селом; занесло нас, куди й глас людський не доходить, — на оборот світа! Думала горою перейти, де хатів менше; е-ге, втечеш од цього ревища. Не село, а бригада переїжджа. Вступилася аж під глинище, буцім перекутатися хотіла. Яка це пора, що вже діти зі шкоди дрипцюють. Але в цьому рову так сухо було й тепло од глиняної стіни, що не бажала вгору глянути, де те сонце. Ще вчора під ніч начухрала

собі в цьому місці відерце глини, щоб ямки не робити, як оно інші, бо лаються, коли тут брати. Перла це кам'яне відро й боялася озирнутися. А що ж, як ти злодій. Ще мати навчала — як ідеш, то йди, а сидиш, то сиди, але не озирайся. Але то всяка нечиста сила за людиною полювала, а тепер вже й сам не знаєш, чого боятися. То вони знали: нечиста сила. А це взирайся не взирайся, вже страх уступив у душу, і що тобі де допоможе. Речі довкола питаються, що з нею, та й притуляйся лобом до цієї сухої стіни. Як сили було подивитися трохи вище стіною, то вона бачить, що вже дереться, мов дурнувата, до верхніх кущів, а внизу татари якісь чи німці. Чого не було раніше, то на старість придбала, радуйся, — страх був не той, як боїшся, що хтось за дверима підстерігає, й вступи-но у темні сінці, то душитиме довго, попускаючи трохи, й знов. Такої смерті найбільше боятися треба, але це новий страх був страхом не однієї людської душі. Ну то за дня й весело бачити, що вже тебе ніяка хвороба вгорі не дістане; ті вороги патичками длубають стіну, а такої дороги то не знають, як це їй відома. Ото вибрала собі шлях, сказися ти де, — що ступінь зробиш, то нове щось придумается; бачиш же, що осине гніздечко вище трохи голови, але чогось думка не навертається до всього цього — ну от гніздечко та й вже, та й мав би з утіхою думати про дрібніше од людського у цій норі життя, а встає кілочком слово — кулумака, та й стій, дивися. Люуди, скільки ця голова годна витримати, діда Віктора Надійці якісь лоханки ввижаються. Може, це нам якесь нове життя наготоване, де все не таке, як осьдо зараз, і мусиш заучувати нову мову, звичаї там якісь. Поприходять раз, буде мовлено вже тією іншою мовою щось, а ти як солдат гукнеш, і вйо. А котрого слова не виробиш, то ще тобі воля до якогось часу

пожити у цьому світі. Та було б смішно думати, що кликатимуть потойбіч, — воно ждесь тут, може, й з хати своєї не доведеться зриватися. Назви, ну да ж, поміняються, хоч за декотрими то й сумно буде, там "хата", "перелаз", "серп" хоча б, — готуйся, бабо, до переселення. Глянь тако углиб цієї вулички, рову, сказати б, — бідую от чути. Страх позаду тебе все життя наступав, а попереду біда дожидається. Страх у душу вступив, трусить тобою, коли захоче, а біда все комизиться, так на потім одступає. Бач, що було, то це не така біда, от що далі жде тебе, знай. Од цих то тобі вдалося втекти, сидиш на горбку й регочеш, але горе якесь з горба попустить й сама до воріженьків проситися будеш, — ото біда. Ні люди втіхою не стануть, ну й сама собі каторгою будеш, а до ворога дорога й вільна, та завізна. Все той сон, який не забуває навідуватися, коли рятуєшся од якогось жаху, тих німців на мотоциклах, а біжком не виходить, але й тебе не наздоженуть, і прокинутися не можна, цим жахом скувало, просиш смерті краще. Вдосвіта пожаліє страх, дитиною в сповитку залишить, наказавши довго нічого не думати, й тиняєшся сновидою по хаті, боїшся до людей вийти, бо ж "мрець" скажуть. Сні життя ні колишнього, ні теперішнього не являють, а дух тільки уселюдського життя. Вона ж знала, що іншим бабам такого не сниться, ну й за свої сні не признавалася. Як її приречено на такі муки, як на ній, може, це людське замкнеться, як вона "остання", то що ж. Гукнула б до Тих дітей, чого вони ніяк не рушають, чи баби цієї дожидаються, щоб слово сказала. Скільки не бачила, а очі в дітей ніколи іншими не

бували, — з старечим сумом одвіку. Чи то це народ такий зістарений, хвороба його маму знає. її страх у

6(23) грудня

0 дванадцятій вияснилось

7(24) грудня свято Катерини вияснилося з години дня 9(26) грудня прийшли дівчата на квартиру 13(30) грудня Андрія 14(1) грудня мороз маленький і хмарно ввечері сонце 15(2) грудня мороз

1 ясно з колгоспу ... пол...

26(13) грудня похмуро після дванадцятої вияснилось

1966

2 січня ракова шийка зацвіла зранку мороз сонце і тепло

3 січня ракова шийка сніг розтав

4 січня хмарно ввечері дощ

5 січня дощ

6 січня дощ ввечері

7 січня Різдво в обід вияснилось

і сніжок був

8 січня пролітав сніг

9 січня похмуро і сніг йшов 13(31) січня туман 14(1) січня дощ Новий рік

16(3) січня мороз о першій дня сонце вияснилося і скоро похмарило 19(6) січня дощ 20(7) січня Мотька Шомчиха о сьомій вечора вмерла 22(9) січня хоронили Мотьку після другої вияснилось

немовля перекидає, а цим аби хоч трохи пожити. Ведуть її в якусь не ту вуличку, що їй треба, чиї це такі обоє, що й не скажеш, хлопчики чи дівчатка. Покидають біля якогось перелазу, і вже ж їх не видно. Що за лиха година: знов вона біля своєї хати, от тільки на горбі такому, що город у долину лягає, і там раєм таким стає. Чекано, чого це Прокопчука Гандрея Сергій вибачався, — сідайте в цю хату, бабо; а вона хіба своєї не має, що мусить чужі стіни зогрівати. Там десь татова бібліотека закопана, та й мусить глядіти. А що ж. Як цим стане відомо, то вони бабу бігом на висілки, та й рити давай. Е-ге, не діждете. Вам розуму всеїднак не доточиться, що не давай. Перебабрають тільки. Хай краще в землі, як тут по листочках розтягуватимуть, ще й з допитом до тебе — а бач, бач. А ти думав що. Одної чутки досить, щоб ворога собі придбати. Горбатенька оно як подивилася, ще й плювалася вслід. Та чи мені твоя хата треба, людино ти лиха. Помирає Окраїнчиха, та й двоє господарів на цю хату, старий і ця, що жила з ними. Горбатенька перейшла на бригаду, там якійсь калікуватій жінці їсти варить, а Окраїнець вивісив оголошення "продається хата". Горбата зірвала, ну й суд мав бути. Приїхали переміряти, оцінили в три тисячі, наполам їй і йому. Так і стоїть хата. Той край геть сів. Це хто вселися, зразу грубу перекидай. Так-так, осьо займе, й чорта викуриш, — ото заживе на дві хати. Сергіяка завіз брикету: бабунь, їдьмо подивитися, де будете жити. Нащось вона здалася їм, стара баба. Ото світ вдурів: зійшовся на старих бабах і старих цих хатах, ладу не наведе ніяк. Пожди-но ти, а хіба то Сергій був,

що Гандрея Прокопчука син, що Окраїнець їм дав хату наглядати. А не Степан Кенда, не той Бурлака, що гупає колесом об її перелаз, як спиняється мотоциклом. Тако руку у кирзовій рукавиці здойме та пальцем одділеним покивує: якісь позички їм в голові. А то ж так, сиджу на грошах, та й ще сидітиму. Засіла хату жидівську, та й докопайся, аж заким я жива. Заталагунив їх німець, і десь під Вертикиївкою покоцали, а хлопці з дівчатами закралися ровом, та й бачили, так пла-а-акали. Канарський казав "а хто типір Одарку гратиме, як Ханки нема". То я тепер хадзяйка в жидівській хаті, піч палю, толую гребеня замощую, щоб дощ мені не всівався та коржів не валив зі стелі. А хто ж то мій ворог: чи ті, що глиниськом угрібаються та за п'яти хапають, а чи ті, хто зизо на хатнисько моє зазіхають, — їдним тра татової бібліотеки, другим грошей жидівських. Го-о, я тепер багата, така багата, що ой. Живу на дві хаті, а жадна не моя. То голова опікунів надсилає, та й мусиш підставляти дрюка з сіней, щоб не

влізли; вони мені на порозі ставлять слоїк молока, щоб воно біліло на увесь куток. У двері не вступлять, то в шибку шкребуться: бабо, вам тра в лікарню. А певне, вдуріла баба, й собі впроти шибки згинається очима навиворіт, — вже тобі і підвода, і самоскид готові під ворітьми рушати. Міліція, санітари, влада, — та скіки вас тамечки! Перевдяглася дідом чи яким чортом, з комори лазом, де за німця тримала поросятко, у льошок вигребеться, та й шукайте. Цим дітлашкам аж очі на потилиці — що це суне таке селом. Познаки їй такі вслід себе дають; то листочка калинового нахромляють на колюка, де низенько акацієве гіллячко, то камінчика на стовпчику вгледить, де які порозчинювані ворота, — жди, що танки погребуться навпе-реріз. От тобі й порятунок з цими шибениками, такими поводитирами, — вступаєш у захисток найостаннішого прихистку: тинок, облутаний малиновим гудинням, горіх та шовковиця прикликають ступити ще й далі, якось аж затуляють полушплені при землі стіни: то ще не хата, не та оселя. Розмикані двері приманюють сутінками порохнявими — чи то вже яка хвороба піч та лежанку розгребла; слід од ікони ще з сіней такий виднючий. Вкрадаєшся буцім на дух якийсь, сморід, — пурхнуло щось у вибиту шибку; і заживай після страху знанова спізнані стіни, мисника, скриню з посунутою лядою, ліжко з розплесканими подертими куфайками, і приступайся до одволожілого закутня поза лежанкою, до цієї паручкої калюжки: вже хтось був. Начепить ще й цього замочка, і ціхо будь. Трохи світу цього давнішнього примкнеш, та й ступай у світ замиканий і незамиканий. Од кого ж ти що заховаєш, — комусь тра пройти цею хатою, десь таке щось мати, щоб душею покинутою проталагунити навпростець.

24(11) січня Ліда родила о першій дня 26(13) січня хмарно 27(14) січня дощ крапотів 29(16) січня похмуро пів на п'яту вияснилось сонце 30(17) січня вияснилось

О першій дня 3(21) лютого ясний

1 мороз сильний 4(22) лютого сніг йшов цілий день 5(23) лютого мороз міцний сонячно 6(24) лютого хмарний і теплий

і сонце годині

о четвертій

вияснилось у Марусі

Сашка Татаренка
було весілля
7(25) лютого ясний
теплий сніг розтає
8(26) лютого ясно
10(28) лютого
сніг йшов
12(30) лютого
туман цілий день
13(31) лютого
ясний день
15(2) лютого
до дванадцятої було
хмарно а після
дванадцятої
вияснилось
а на вечір захмарило
16(3) лютого
похмуро
17(4) лютого
похмуро
18(5) лютого
похмуро і тепло і дощ
крапав
19(6) лютого
похмуро і тепло і дощ
крапав
20(7) лютого
вияснилось і похмуро

Таке тирло десь мати, таке щось щоб нічیه, і не людське, і не Господнє, та й на тобі сторожівство на те нічیه. То це ти такий попасич чужих слідів, чужі прикмети позоставлювані примикаєш, — вертайся і раз, і вдруге, і втретє замочка цього посмикати: аніяк віри нема, що замикано. Другий такий тобі Січкарь, що й од хати вертається замочка посмикати на майстерні; і сну тобі не буде, бо одне знаття: всеїднак незамикано. Та з якої дороги тобі вертання буде, — а не знати дороги, а сну не зазнати, аби схоплятися з переляку; світ оно який мудрий: то дітьми тебе заворожить, то мотоциклами та машинами памороки заб'є. Тако-о-ого світу, тако-о-ого всього, що ов. І не вийти з цього двору-райочку, та й назад уступу не буде: замикано. Цим-го дітям забавка водити десь бабою дурнуватою, та й покинути десь, а самі вдома! Гукнула б на півсвіта, та імено не згадає. Пождіть-но, пождіть, ще ви в баби попросите. Але чого це вона цього Степана злякалася, цього Кенду, чи це Бурлака був; тамо аж у вуличці

глибокій гукав, щоб сідала, він вивезе аж до школи. Гі-і, та й знатиме, чиї це такі шкідливі водили її, а жадного знаку на вертання не лишили. Бабо, дайте рубля, то вивезу, — вивезе десь на оборот світа та й скине в яру. Так допомкуються тих грошей, ніяк собі віри не складуть; ці баби на весь світ багачки, мають собі на похорон, а більше не тра. Та ці гроші їм здоровецькіші, як усі світові гроші. Бо ці гроші видко на увесь світ, а ті поховані так, що й знаку не знати, — а вони на ці видкі гроші зазіхи мають, а вони в землі палюгами заліззяними штрикають, і сниться їм дзенькіт об скрині обкуті. Предки скарбів надбали та й позакопували, — вони знаходять бляшанки з усякими планами, і бульдозери заганняють в землі прорви робити, — то цим треба на пляшку, а комусь то геть всенькі гроші. Цей возьме, то хоч до яру одтарабанить на вічний спочинок, а тим смерті твеї не треба, їм треба потроху забрати та й бачити, який ти жебрак, — вони ще хочуть мати мудрість із твого жебрацтва. Вони такий клопіт мають: ті приходять новий лад встановляти, а тим часом по замуляних рівчаках, що колись аж такими морями були, такі кораблі плавали, скарби вишуковують та й ладу не наведуть, і скарбів не познаходять. Ще одиц розум каже, я мудріший, я буду правив, та й послідне оддай задля права хоч причинуватим добути якогось віка. А цих мудрих уже й не вистарчає на тебе їдну, вони вже не годні за твею душею впольовувати. Та й так хіба не буде — й мудрість чиясь комусь одригнеться, вжахнеться хтось наслідків мудрості своєї, бо й тобі туто жити, а де ж ти дінешся, у якій кам'яниці сховаєшся, будь і ти божевільний.

Позоставляють ґрунти, де раніш панували, та й вїо на нові землі, коли ж глядь: а нема нових землів; уже ті, кого ви мудрості своєї навчали, мудріші од вас, їм не тра заживати осель, їм увесь світ оселя, позбулися й смаку до їжі, то чим ти їх теперички приманиш; ходжу осьо й наспівую, такі-і-і пісні прискла-довуються, кругом воля та пуста; діти розуму як старі набувають, а старому дай погратися чи листочком або камінчиком, гу;х-а. Прошу в Марти кота, а вона мені якусь вде-жу, якісь шклянки, а мені тра кота, щоб водити на мотузочку. Кіт як гавкне, то на півсвіта чувати, — де який мотоцикл, яка влада, він тако настовбу-урчиться. Заведеш собі козу, з рота свого годуватимеш, щоб та отрута до молока не спливала, та й буде котикові-муркотикові на щодень. Була собі вільна дорога на хутір — чи ворогові, а чи так кому, а це й того хутора їдна тільки хата, і спробуй вдерися, — такі брили понаго-рюють, що драбиною не перелізеш; то знала таку стежину кладовиськом, ще якось туди сторожівство це не занадилося. Де якого рушника відрихтуєш, навгинці та скраданням яку бур'янину зосмикнеш на забутих горбках, та й тобі наче вільніша дорога. Але на здумай признатися, як тобі серед мертвих вільно ходити, а од живих тікати й тікати, — приставлять до кожної могилки такого сторожа, усе поросте бур'яном, і земля стане ревом. Вільно тобі де ступати, а лиш не просто йдеш та ідеш, — ще ж і право здобудь перед оком невидним: пристане й до цих-о воріт наджидати якого похорону. — Уже й на вашому кутку, Женько, а не чувати музик, не видати люду. То ви мені й ще їдні ключі оддаровуєте од незамиканої хати, аби мені довша дорога була. Аби ці сторожі ганялися за такою ключницею та закликали

22(9) лютого похмуро і дужий вітер а з третьої години вияснилось сонце

23(10) лютого теплий ясний 24(11) лютого ясно і хмарно і вітер 25(12) лютого до обіду хмарно і дощ крапав а після обіду ясно

26(13) лютого ясний 27(14) лютого один тиждень минув посту зранку дощ а після одинадцятої вияснилось і хмарно 28(15) лютого сонячно і тепло 1(16) березня сонячний Тасина мама померла чотири години дня 3(18) березня хоронили Тасину матір

12(27) березня хмарилося і прояснилось 13(28) березня Пасха ясний день і дужий вітер

20(7) березня вітер і холодно мороз 24(11) березня Зіни день народження 26(13) березня вночі дощ 27(14) березня вітер дужий 30(17) березня дощ крапав теплого Олекси 1(19) квітня дощ вночі кропив 6(24) квітня Фроська померла Мальована 7(25) квітня похмуро і мрячить

владу, що я в них хліб одбираю та на весь світ сторожівство хочу мати. Я по всіх хатах папірці zostавляю, — ось наслиниш собі олівця та й записуєш, коли там де у кого похорон; вбираєшся святешною бабою, а чорну хустку в пазусі носиш. Осьдо перепнуся та й діжду на воротах мерлеця святого. Дощі мені хустку обкрапають, ключі в кишенях зоржавіють, — я собі зоддалік похоронів ступатиму. Я й своєму синові похорони справлятиму за чужими синами, біля того хреста дубового вклякну, що під ним нічиєї могили немає, тільки думай, що там могила, тільки наглядай, як попи наїжджі не поділять хреста, але не могили, — не дотягтися вже хрестовини рушника порівняти, такі-і-і хрести встановляють. А я пам'ятаю усі могилки, й хто де лежить без одправи, — Лагута клене, що не може вкосити доладньо поміж горбками, такого понастригує! Я до кожної могилки вклоняюся та записую в календарик імення, такі чубчики трав'янисті мені поштрикують руку, — лекше було тим горбкам ховатися під травою, як тепер ясніти на світ та нагадувати про себе. Я за всіма померлими відправи роблю, а не маю де вклонитися синовій могилі; деревина з кущами заступають мені дорогу: то ти ще не всім могилкам уклонила, ще тобі не вільно ступати, де ти хочеш. Ото не хитрі ці баби, скажи-но, — за чужими похоронами вкрадаються, останню скраю кладовиська шипшинову гілочку вмилоштивши, аби пустила у рів. Приставляєш драбину до крайньої скиби, наспівуєш, якого синові піджачка впозиши, яких чарок на обід впрохаєш, та й ще собі маєш право пройти й цього разу повз набурмосену сторожу. — Ви не бачили, Женько, що то бігло за мною, що то так донюшковувалося мого сліду, таким гоком висвердлювало дюрку на спині в куфайці: то ти знаєш, ти пам'ятаєш, ти бачила, чула! Каже мені голос: не обзирайся, ще ти не на тому горбку, де стати тобі й обзирнутися, та й зобачити і не страх, і не що, а вже вішність таку — то їм тра чужинецтва, безхаття на всенький світ, та й мого напоуму, аби я все бачила, чула та знала, їм тра віку мені доточити, щоб я у безвіку пробувала, а все своє, що я маю та знаю, носила у пазусі і нікому не признавалася. Та й цю хустку бійсь хоч хрензлика показати, бо враз наскочать та й ну галасувати, яке то крадене при душі тулиш, — от же ж тобі й твоє крадене аж миліше, й твоє знаття впокійніше. Не тра тобі розуму, одбіжиш і страху, як хтось розум і страх, і злодій на весь світ. Блукай, бабо, вішнім життям, тереби собі

хрензлика в пазусі, — нам отаке добро! їм тра мати причи-нуватого на весь світ, аби своє божевілля ховати, то враз уже п'ятами впоперед ступають, а регочуть навиворіт душі, то враз

давай-но санітарів прикликувати, владу за петельки хапати: оно-го хто світ збаламутив, оно кому ліків на розум та попелу на голову, хай спокутує. Не вженешся за світовим гоком невидним, у чорні дюри вступай з того й того боку замикані, що ні тобі виступу з них не бути, й ані кому вступу туди не зазнати. Думала, вже кіля тої хати стою, де мені ключі винесуть на моє вічне сторожівство, — аж коли тінь така заступає півсвіта. Рип-нешся заступити голову од тіні півсвітової, зо кілька хрензликів виснуєш попри гочі, чоло, такий прохолодок з душі нагрібаєш на розум та й зір: от же ж мала забрати останнього фартушка, останнє святешне убрання, а не дознала, в якій майстрині дешевше, — усе собі такий дарунок, аж ціни йому не складеш. Мені фартушка не страх надіп-нути, то їм за хустку одно клопіт — що то за циганка селом гасає та видурює в людей, — я в фартушку така хадзяйка, що хто не глянь, то кажуть, це Богинька кіля нової хати порядкує. Мені й до могилок приступиться легш, як такі бережки повишивані хрестиком, геть як-то на рушничках на хрестах. Ще-но вступилася з цеї баюри, а вже тінь подвір'ям геть заснувала й вікна покрила, — вступає Катря з порога з цим фартушком на руках таких гостей з рушником а без хліба стрічати. Тінь аж вникає долі, поповзом приступається, вже пів стіни, по пів вікон чимсь таким сірим заквецює; а діждали якогось анцихриста, що й тепер бійсь його розпізнати, зо страху вічного і чию хоч спокуту приймеш, і хоч мовчання анцихристові буде вгодне. Вжахнеться тільки рушничка на руках, що йому приповзу не даватиме далі. А граблями такими догребуватиметься споришем, досукуватиметься одежі хапнутися, — прости мені. Чи це така знов війна, аж гудом

8(26) квітня Фроську Мальовану хоронили 10(28) квітня зранку хмарно дощик крапотів а після дванадцятої вияснилось і на вечір хмарно Пасха 11(29) квітня туман хмарно 18(5) квітня ясно вдень а ввечері дощ 20(7) квітня ясний 1(18) травня третій тиждень од Пасхи 4(21) травня я їздила в Кіровоград 6(23) травня Катька Номеровська померла свято Григорія я приїхала з Кіровограда 7(24) травня Катьку Номеровську хоронили Чайки Валі день народження 8(23) травня чотири тижні од Пасхи 13(30) травня ввечері і вночі йшов дощ 15(2) травня п'ять тижнів од Пасхи 19(6) травня сонячно і тепло Трійця 30(17) травня хмарно і ясно вітер дужий 3(21) червня дощ 8(26) червня дощ Фроська Старощучка померла хоронили 9(27) червня А.Старощук почав хату будувати 10(28) червня дощ С.Фроську хоронили Новикової Марусі день народження 12(30) червня Шпачиха баба померла дощ крапав 13(31) червня ввечері дощ трохи

дрижить земля і поцюди, — якісь літаки з-під землі г'ля Розкопаної випурхують і мережать біленькі слідочки верхом неба, душу геть тако забирає за тими слідочками, а тоді вертає напохляп: брижать слідочки, сироваткою розтікаються, такими хрензликами, що вони білі, а в неї на хустці ще й чорні. З неба не одкидається тінь — ні тобі війною, ні перетишком, куйовдяться тіні землею, вигребують давній гріх живих

поперед живими. Ти собі мовчки сторожею назирай, бійсь рухнутись, не зваж обізватися, — ходитиме це темнюще гоко вслід тебе й дозиратиме, якого це ти фартуха там хтіла забрати. До якого суду тобі добиватися, щоб посвідчити на й так мовчки прощений кимсь гріх, — аж гойднулася разом з вориною у загорожі, та ні ворина її не пускає, ні вона її не попускає — стій собі свідком закам'янілим. Вповіси на могилках, що ти знаєш. Наглядай за цими-го вкляклими — їдна на порозі, а другий навколішках. Пощезнуть гули небесні, і тільки світ, що затісно йому на цьому подвір'ї, дасть тобі знак на рушання. Та кинулася б навпереріз, перебила цю чужу муку: то ж до неї виходили з хати, виносили фартушка на її останнє подорожування. Катре, я вслід гроші занесла б, — десь ті гроші в коморі квасолею в горщиках поприсипувані, а не знати, чи та комора одчиняна, чи присипаний лаз, бо я дюрями догрібаюся, де поспати, де їсти, де гроші за чужу працю назбирані випам'ятовувати. Яка це пора, що світ в очі біліє, а півсвіта невидного, — це вже кати й жертви повтомлювалися, а світ тільки втіху має та плутає тяму: де кат, а де жертва. Виволікують тебе, де ти не є, — йди знов за свідка. Бо ти свідок, то ти світові цікавіший, а од решти він уже натовився. Йому тра свідків, їдно тільки безмовних, та наставляти вухо, а що то таменьки ворухнеться у твоїй пам'яті. То ти такий свідок, що ні до жодного суду не приступишся, бо нема судів таких. Вони тебе судитимуть, що десь курка вбита, а в тебе в безу пір'я познаходять; ти собі колосочка здохнеш від землі, щоб з такою квіткою світом блукати, а тебе вже на суди тягнуть за вкрадіж, — їм тра судів навпоказ. Тра таких свідків, щоб їх навчити, що їм свідчити, а ти тікай од судів, а що знаєш, то те вишіптуй у пазуху. Зогребеш цього фартушка з лати ворітяної, а йому скінчення нема, — таким полотном зісукується складка за складкою; бери, кілька хочеш. Загримкотить на всенький куток: — Г-а-а! образів понаховувала на горищі, та й му-у-удра! — А ти думав їдною ногою в коліні стояти й дочікуватися прощення, а другою забабрувати полотна, — прощено хай буде; моє багатство тобі і в час спокути мультке, а я водами пробираюся на хутори, бо місточка собі

на хату розібрав, — мовчу і хай буде прощено; німець перш показові суди вчиняти, ведуть жидів аптекаря, бухгалтера, завпош-тою, то ти перший стояв у гурті за свідка, — прощено хай буде; Маказоном ходив і показував, де трактори емтеєсівські в річці затоплені, — буде хай прощено; до якої то ляmpi було писати, де котрий комуніст, де який інженер, у якій хаті перечікують; виволі-кують інженерів з домівок — а якій то ви владі служили; то цим бухгалтерам суду нема, а інженерів ще до тюрем припроводжали на більші муки, аби дознати їм потім, хто писав до якої ляmpi, що він інженер, — бреди, Катре, в Житомир, до тюрем, та випрошуй ласки в нової влади, а влада й готова пробачити інженерові, що він інженер, та підсовує тобі писане до якоїсь ляmpi, та дає право зобачити чоловіка і сидора передати, — Катре, мене Михайло продав; та ти свою хату з краденого будуєш; та тобі їднаково, в котрої влади красти, ти за всякої влади собі поживок добудеш, але жадна влада не передержиться так довго, щоб ти свою хату добудував, аніжадного інженера не стане, аби ти собі спокій здобув хоч на час, — прощено буде хай і моїм мовчанням, бо як ти такий живий, то нащо тобі прощення од

ніживих-німертвих; ладнай драбину та вдирайся в моє горище, — я такі іконостаси по кутках наставила, не знатимеш, впроти котрого вклякати; я такий сторож, що мушу де кожду яку іконку од павутиння ратувати, аби було впослі кому до меї церкви ходити.

"Бабо Богинько, а ви ду-у-у-жі. Щей-но земля не ввогчила од мого думання й поту, щей-но наклав на цю тьму часу образ давнішній, аби їдною думкою обхопити усе, що не є, щей-но плітка у травах підводних не так стала впроти течії, аби тільки чорніла спинка

17(4) червня гарний дощ 18(5) червня дощ 19(6) червня дощ трохи йшов 25(12) червня Маляренко Варки рік як померла 26(13) червня до Червоної Армії пішов Паші І. ... дощ гарний і град був 27(14) червня Козиренко Юра пішов до Червоної Армії і ... Підопригора 30(17) червня Івана Купайла 3(20) липня дощ крапотів трохи 7(24) липня

О четвертій дня Дашкова Текля померла вітер дужий Івана Купайла 8(25) липня Дашкову Теклю хоронили дощ 12(29) липня Петра Павла гарний

17(4) липня о четвертій ранку родила Тамара 23(10) липня дощ 24(11) липня дощ 27(14) липня помер Юхим Крушинський 1945 р.

2(20) серпня дощ 3(21) серпня Толі нашого день народження 17(4) серпня Тані один місяць 19(6) серпня зранку похмуро а вдень ясно

1 гаряче Спаса чорт з рогами снівся 24(11) серпня після обіду дощ йшов трошки Віті сім місяців

мені, — як це вже Маказоном гудуть трактори, якісь танки. Я своє думання на впослям лишаю, таку найвикшу зілліну надламую, бо це мені те місце забути не мона, що я його так довго шукав і типір-но надибав; нема пристановиська їдній думці, ну це таке місце для думки найдеш, та й тіки там, як тра, подумається; а переб'є що там зосторонь, немов друга думка втуляється, — от ти вже напотовах вборонятися, та й знай: рушати тобі навстріч тій уже немовби іншій думці, а ще ж та перша в тобі не так то щоб і принишкла, несеш попід горб аж у жменях, та й коли-де взирнешся, а вже ж далеко, щоб це й думка, і місце думки, й душа поєдналися до купи. Ці світові гули як-то незнарошне підкрадьки тебе застуковують; ви-и-жде, заким ти вже готовий усю думку на образ такий зікласти й пожити хоч трохи у ньому, та враз як заталагунить, як упірве, — ге-е, ти йому нашо замислений чи там такий, що душа ненароком притулиться і до місця й до думки, — а я що, а я тобі скільки мушу дарувати од свого! Поможє ж тобі, — що й ліктем увпроти гочей захисток виставляєш, а коліна зітулиш, аж у яйцях штрикне, так цій душі навгорбки випенькнути не даєш; наче тобі голос зверха: новий час, то інакше й старайся. При-икрий ти, часе, — то даєш назнатися вщєрть, що аж-аж-аж, а то — гоппа-на, і хвилі не вділиш щось тако подумати, яке те назнання. Такий вік удався, що ов, аж і забагацько, а часу на подумання es fehlt*. Такого всього перебуло, аж нащо й було стіки, — то це я мушу вкрадьки Маказоном гребтися; і доки того затінку, то ще є час на подумання, ще в цих жменях хоч якась крапля встанеться; аж це коли випро-о-остуєшся, набираєшся такого духу, та й гоп-черкес — уже ж то не скажеш вода там чи що, і не кровлею скапують жмені, — бреши-бреши, що зіллиною врізався, — та же й я мудрий — мені з того вчвореного образу гул

не втихає одпроти Барталівського містка, і я таку павутинку тягну попідпри Маказоном, щоб дотулити до йнакшого гулу, вперед якого ви так хутенько перебігаєте; та й нате вам піджачка й мішечка од бабці Мартусі! Сказано: Das euch, die Glückselige!** аби усі гули зіллялися ув один гул вселенський, аби й думки та знання докупи зібіглися та стали одною думкою, їдним знанням. Мені-то ще допевнитися, чи я правду здогадався, бо ні думка, ні знання, ані правда мені так не милі, як цей-го здогад про думку, й знання, та ще й правду. Бо то я наче бачу, що ви, і цей гул

* Бракує (нім.).

** Возрадуйтеся, блаженні (нім.).

впозад вами, і Плахотнюк на такому рядні, але чи так це воно, що і ви, і гули, й рядно, і Плахотнюк — от де здогадка! Вчиняються люки на танках: Achtung! Achtung!* мотоцикли забуксовують перед мостом, — то вам не знати, бабць, вони вперід такими лодками підводними прогребли аж поза Маказон, де ті гроші затоплені, що кораблі колись запливали, а пірати наскакували та й топили; ба-а-ачу, мотоцикліст їден тако мостом, мостом, скраю верб урвиськом згрібається, — а мені скіко, ще з літ вісім, — коли це ця війна була, що я все по годині пам'ятаю, а року ну не згадати, — цеї хвилі нагнало аж понад зілля, — яка риба, яке що! Німак плесь-плесь мене по карку — Chokolade! Chokolade!** а ті вже готові в Feldzug;*** цей вертається, хвалиться рибиною, на мене показує, і мені вже як-то не з людського голосу, не з мосту, не звідки десь чутно і чутно lebhafte Leiche****. Але де-то мертвий, ми такі собі вже живі, так ви-и-илюдніли, риба й то аж добріша; але як це — що вони мені нагадали, як це — що мертві, — вони з того світу наїхали, веселенькі й вгодовані, а я їх, таких визволителів, пожалів рибою, та я собі в хаті до дзеркала видивляюся, який це я мертвий; я їхньою мовою зачав балакати, сестричці шоколаду втуляю, аби поза татові очі, — а вам сміхи, ба-а-аб, бо ви мене перш лякали мерцями, та не тими, що їх видко, а тими, що їх возами везли, а вполі питалися, де це я такий шоколад доп'яв, на молочарні ще ж такого не виробляли; то я вам типір признаюся, чого той світ вгодований так чуду-

* Увага! Увага! (нім.).

** Шоколад! Шоколад! (нім.).

*** В похід (нім.).

**** Живий труп (нім.).

28(15) серпня Пречиста

30(17) серпня помер Іван Чорний 21(8) вересня Пречиста 25(12) вересня весілля в Галини Хрипової 27(14) вересня Воздвиження 14(1) жовтня Покрова похмуро вранці туман і годині

0 третій дощ

15(2) жовтня вранці туман

16(3) жовтня туман

1 мороз

23(10) жовтня дощ зранку до вечора 27(14) жовтня теплий сонячний

28(15) жовтня тепло сонячно

29(16) жовтня вітер і сонячно 12(30) листопада туман Вову проводжали в Червону Армію 14(1) листопада Вову відправляють на Харків з Кіровограда 20(7) листопада у Льоні Жовтка весілля

25(12) листопада хмарно після обіду дощ Маші Андреевої Коля пішов в Червону Армію 29(16) листопада перший сніг з дощем сніг і зразу розтав 2(19) грудня грязюка 3(20) грудня грязюка 4(21) грудня дощ ракова шийка одна квіточка розцвіла 7(24) грудня мороз

вався, — гупає в одвірок, аж стіна двигонить, не схоже, аби з своїх котре вернулося, та й тим, що описують, ще не пора; неміч якась добивається абощо; та нагинці, щоб у вікно не зобачили, напучував мене тато; я собі мишкою такою прокрався у сіні й припав до дверей, так думав угадувати, яка ще тамечки почвара хекає щокожен удар; крізь вічко у варцабі привідилося мені щось таке на колір, ну як таке м'ясо несвіже; нагинці, як навчали тато, прокрався назад у хату й розказував про те м'ясо таке, несвіже, ще й похвалився, як мене штрикнуло в око пужалном, — аж розчепірівся посеред хати, такого з себе страшка зачав робити, буцім мені так повивертало очі, губи, носа стесало; тато трохи засміялися й одіслали мене на той край, де на лежанці головою до вікон лежали вкриті мама, а на дерев'яному ліжкові сестра й менший братик, головами до печі, — подивитися. Тепер, як нас двох, тра комусь вибратися до молочарні, — тато виклали припухлі руки на коліна, пробували випростатися у спині, але їм було легше зігнути, і вони одпровадили руки межі колін, тулячи їх пальцями навперехрести; збігай, сину, в батька ноги важкі. Я собі в дірку, з радощів подумав про лаз у стрісі, раз та й сповз у бур'ян. Підрачковую до порога, та ще й розвертаюся очима до тата, так хочу поділитися нечуваною у світі радістю, що б це татові не так сумно було сидіти й дождати мене темного досвітка. Головою тако показую, як би це не боявся, й осьо взяв та підповз до лежанки, ще й до ліжечка, й там побув трохи, — що, думаєте, не, тат, очима буцім показую й острішком чуба; встав би, й геть не боявся. Тато посунули на лаві горнятко зі свічкою трохи од себе, буцімто йому видніше стане мене, поставив впроти двоє запалих блискучих очей, — то тато такечки хотіли, щоб я не лякався у темних сінях; бачить же мене — бо що то ворухиться, а хвостик як шило, і не вилазить з хати. Тато вірять, що я не обманюватиму, прокрадуся й цього разу на містечко, й хобори мене хто вистереже. Там такі є діромахи, більш ніхто не пролізе. Своїм, аж далі бабиним Секлетиним городом у бур'яниських, де більш диндереву, бо він не такий шарудючий і реп'яхів нема, хіба як осінь, то насіння в коробочках торохтить, — е-ге, я ще знаю зарослу кропивою стежечку у ярку, але то така кропива, що хіба рачки продертися мона, деревами повиростала. Веснами ми з хлопцями любили забиратися в ці бур'яниська, в ріст доброго дядька, де земля ціле літо не підтряхала, і піддивлятися, як слимаки сплять. Котрі як — то позчіплюються животиками і голівки рогаті на плечі одне одному посхиляють, а бувало, що один одному під живіт геть голову

заховують, і як тамечки не задихнеться, а другий сторч так само тримає рогачики й буцім спить. Слимачків ми не наважувалися вбивати, ці чогось на людей були схожі; от

п'явок ніколи не жалували, і об каміння розплющували, і вивертали, мов рукави. От би й решту усе розказував, підмагаючи собі то рукою, то плечима з головою; не страчав би хіба б часу на минуліші ті роки, як я з кропивою воював, а вона волохатими готівками все мене в лоба дзьобала, й скажи ти, вже спиною на землі, а тим пекучим віхтем як задобрить, — диви-но, татові аж цікавіше зробилося, слу-у-ухають так; й от я продеруся між стовбурами кропиви, й на старість пелехатої, аж донизу, і грубшими деревинами будяків, зчорнілими низом, наче це вони в панчохах, і вткнуся чубом у нагорнуту згори на бур'яни тирсу, — ай-бо, не побоюся бевцнутися об зчорнілий нагортень, уже нічим, ані сосною, хіба холодом льодяним з глибини ями пахнучий; ця тирса така, аж немов жаль викликає: вона поволі тут з країв землею стає. От уже з заглибин у ніс просто пахне чимсь таким; береш прогрібаєш вглиб тирси, де не взнати її ні з запаху, ні на дотик — така запарена полова у жмені, коли робиш замішку, ще як ми корову тримали, от тільки це холодне, бухнатіше, — й що я зроблю! здойму грудомачу й попру краєм льодовні, уже над верхами мертвіючих бур'янів, а коли й зісковзну ногою у тирсу, то друга не пустить падати, вгрузне, що аж, та з цього боку тину од дороги бехну льодом між кушкики безу, й стану дивитися, чи ніхто не крадеться містечком. Дядько то добрий Грицько на сироватку, але нащо ж тако улазити з цими прохами; я льоду внесу — чули, тат; хтось крав і тамо у безу переховував, а я побачив і це приніс. Наша з татом віра тако

8(25) грудня вітер і мороз 9(26) грудня легенький мороз 13(30) грудня дощ Андрія

15(2) грудня дощ 16(3) грудня сніг мороз

17(4) грудня Сірожа Кріпачки корову узяла у Миколи зарвала...

18(5) грудня мороз Сави Бут... Ольга померла 19(6) грудня хоронили Бут... Олю Миколи

20(7) грудня сніжок маленький потрусив тихий день 21(8) грудня сніг йшов вдень а під вечір почав розтавати 24(11) грудня Бондарша Ліда померла в чотири години ранку тепло сніг туман 25(12) грудня дощ хоронили Лиду Онуфрієвну Цибулю Бондаршу 25(13) грудня сніг йшов

28(15) грудня ясно до години четвертої а потім захмарило

1967

4(22) січня проти четверга дощ уночі 5(23) січня ясно було до обіду 7(25) січня Різдво цілий день дощ 10(28) січня завірюха 11(29) січня ясно було 12(30) січня ясний день

нас обох приковувала, одного на лаві, та й другого в дверях з рукою на клямці, й нікуди ані жодного не відпускала; марилося обом, буцімто здумане вже й содіяне, аж я однією ступнув у хату, — може, тат, нікуди не тра, — і сироватку принесено немов, і цей день нам упишеться, як живим. Та де в хоробачки, — як-то щось із незатуленої печі гугніло; тата знов заколисалось у ватянім сні, холодна темрява з печі й мені указувала, чом це я ноги по обидва боки порога тримаю. Ще було б спасіння якесь, коли б тато всталися на трохи при пам'яті, то я б цю-го дорогу, таку коротшу, вповів би геть піснею: з сіней на горище й тамечки прорачкував би до відомої тільки мені дірки, бо

навстоячки не так бійся, що об бантину черкнешся, а цеї павутини, яка шматтям позависала, — скільки тих доріг омислено, наперед угадано; кажеш собі: цюдою пройду, та й вже ж наче пройшов, — і так вік за віком; що ж то за сила така, що дає тобі розмисел, здогад, а дію то будь-яку одбирає. Ви ще й тепер регочете: а було б рибу тоді не оддавати, та пішов би в які партизани, в які упівці, та й оно яким героєм був би. Та де — я мав свою намислену дорогу дорешти викінчити, я тої сироватки мушу добути, перечекати усі підводи з мерцями, усі мотоцикли, ще й танки і нурки зобігти глибокою вуличкою, аби усій своїй рідні рибки наловити, а сироватки не випрохати, бо — молочар замиканий, бо дядька Грицька на суди потягли за "утечку" сироватки, — вертаються підводи упорожні, та їдну виписують на Житомир дядька Грицька припровадити в суд, — чи ж ви не розносили ту рибку у фартусі по селу, а люди боялися двері одмикати, а я що не вловлю, то враз ви і прибігали, то чо ж ви на мене лихі такі, баб? Ви волоком грішників одтягуєте до їхніх домівок, а на моє всесвітнє сирітство зглянутися не хочете".

"Ти мені, Юрку, німцем якимсь удаєшся, — а я ці спогади змерт-вила; мені прощення оддаровувати, де який злодій, вбивця, де хто й подумає на злочинство, на прикрий гріх, й тому заготовляю прощення. Нема судів, ані злочинців, їдно свідки. То вишуковують недобитка, що дітям вуха просилював дротом та в криниці кидав, а тоді з грошима до Англії вивтікав, а його брата типір гірш за злочинця виволікують на суди; а гиншого недобитка тримають тюрмами, звіринцями такими, щоб ходити й дивитися, як він їсть та впроти телевізора німакувато мерхне, — то чо ми маємо своїх злочинців одпозичати на показові суди, бо хтось прийде та поодбирає злочинців, котрі їм любіші, а нас гуртами на показові суди, а суди такі, що бійсь ворухнутися; так-так, сиди й не диш, як

крижа миш; світ хоче мати тебе за причи-нуватого, а ти й раденький, та й кутуляєш затвореним ротом; та вже такі суди, що й тями не складеш, чи той хтось злочинець і задля світу, і задля тебе, — такі, бач, злочинці, що це він ворог і світові, і тобі; то вставай і кажи, який то він ворог, і що не може бути ворогів, а коли й вистановляється на ворога, то це хіба причинуватий, хіба ампулу вшив, — кажи й ти, Женько, яґ то тобі добре живеться без неодшуканого та неоплаканого сина; та добре-добре, ой ще ж як добре, коли б ще брикету на пропал, то й геть добре. Ворогів тепер маємо позамикуваних, сиди й жди, доки знов за свідка покличуть; та не кличуть поїдь провідай сина, а кажуть ми самі привеземо, а ми ж самі поховаємо, а ти будь собі за свідка та не смій пискнути; ми впоночі в'їдемо, синові медалі поодаємо, ще й картуза, а ще й гроші, а ти лиш посвідчи. їдні злочинці позамикувані та на судах, а гинших невинуватих, а проте злочинців заховують і перед світом, і перед матір'ю — всеоднак замиканих. То ми собі їдного вберегли, бо не знати, в чім його злочинство, — бо як він усякій владі спротив чинив, бо як вовком вдирався і до винуватого й невинуватого, бо як типіро стіки партійних, що нема кому брешеш сказати, а ще більше таких, що не видно ані злочинства їхнього, ані злодійства, а злочинства все більш та більш, а злодійства на увесь світ, і де того злодія шукати, як увесь світ злодій, то нам вільно мати такого

злодія, а такого злочинця, щоб він утіхою був кожному, аби кожен собі міг показати: а диви-н, який злодій, аби ще й боятися його, аби думати, яка то влада іще настане, що він собі нове злодійство намислить, та кого іншого продасть, та потішиться, — але то ти такий

13(31) січня ясний день теплий 14(1) січня сонце трошки показувалося і заховалося вітер мороз і холодно Новий рік 15(2) січня сонце вияснилося о пів на дванадцятку вітер сніг вночі

16(3) січня хурделиця і вітер і сонце і похмуро 19(6) січня Хрещення ясний день і теплий 20(7) січня зранку туман

21(8) січня похмуро вранці після обіду сонце

22(9) січня ясний і теплий аж сніг розтавав

23(10) січня похмуро і мороз після обіду сонце і сніжок пролітав

24(11) січня зранку похмуро і тепло годині о четвертій сонце і мороз холодно день народження Вітусі 25(12) січня похмуро і холодно вночі дощ пройшов

26(13) січня після обіду сонце 28(15) січня вітер дужий

29(16) січня сонце 30(17) січня вітер Карпівська Наташі мати Марія Іванівна померла 31(18) січня хоронили Марію Іванівну і Наташі Карпівської мати 2(20) лютого холодно

вбійник, Юрку, аж не даси назнатися прощенням та спокутою, ти не даєш пожити часину одним спокоєм, одним прожиттям; ти сто-рочуєш, що де з якого боку не є, а ще й незвідь одкіля — що буде; ти зміщаєш годину і вік, а люди потомлені од всевішності, — дивись-но, як Плахотнюк сікнувся зо скаженої радості — хлопці, та я вас стіко років чекав! — чи це ти в кіно зібрався показуватися та й так упугався німцем, — позапам'ятовував, які бункери, які криниці позакидувані оружжам, лахміттям, але ж то на тобі все таке новеньке, жди, ось Плахотнюк поведе аж до клубу партійних виказувати; а там партійні закликали бідних татар з далекого краю, що їхні родичі тутو в могилках неопізнані, — та вгощення, та свято, а наймудріший партійний га-а, шо-о, то їм куфайки, то вони бі-і-ідні, а де ще гроші, — й решту ділити давай; ти нам знов сталагуниш село — аеродроми, танки, міліція докружать, а на кого ж ти вкажеш, хто десь винуватий, а нема такого хутірця, щоб як твій тато показати на ліс, у світ десь, що таменьки винуваті, — бери за той край та й потягнемо, й хоч такий з тебе порятунок буде. Гляди: оно дядько Грицько виплентується з тинів, то не обійдеться тобі ста грамами. Твої хлопці тебе покидали, вони тіки мотоцикли побрали та й гайда радіацію міряти, а тебе, дурного, вбрали німцем та пустили на вакуацію села, а дядько Грицько з тебе стягне і за сироватку, і за свої тюрми, а ще й за те, що виказав його бабі, — тебе чорти попхали підгледіти, в кого він конфіскував чоботи для партизанів совєцьких, а я мусила за свідка з бабою плентати; увіходимо в хату, а Гриць на лежанці в нових чоботях, а баба була така древня, а з таким костуром, — стає в ногах Грицькових, і так питає: в кого то ти, Грицю, чоботи такі нові взяв, а хто це тобі, онуче, такі виписав, яка влада. Спитає дядько Грицько, де це ти такі чоботи доп'яв, а ти йому що? — моргнув би тому Плахотнюкові, які ви їднакі до жіночок, — а ще й той дере голову до провулка, а

ще ж дозирає найменшої тіні в одвірках, куди йому не велено ступати, а не до шмиги йому мовчазне прощення — дай гвалту йому, прокльонів, то він утішиться на цьому вдівстві; він своїх жінок у мовчанні передержує, монаськими тінями на той світ одпроваджує, та й біжить по гріхах давніх, щоб плачем та лютістю йому виповідали гріхи його — га-а, то ви мовчите, то я вам повідаю, котра з німцем у лімузинах селом роз'їжджала; так-так, ти дріб'язком неправдивим помстишся і тій, що збувалася sweї хати, бо чоловік іншій владі інженером служив, а тобі ніяково було в нього плуги рихтувати та в мазуті руки додому приносити, — тобі легш було в Дубині

підсиджувати якого їздця, якого Івана чи Лейбу, то Іван за сокиру хапається, та й валиться долі вкривавлений, а Лейба хитріший, звертає житом та й на саме кишло втрапляє — о, хло-о-опці, а я вас шука-а-аю! — то прощено тобі й од Івана, й од Лейби, прощено од усякої жінки, котру б ти хтів мати за монашку та катувати з найменшої лютості не знати до якого світу і влади якої; не був ти за такого свідка, де тра душу навиворіт виставляти, не знав ти такої влади, що жалобну хустку у пазусі мусиш притримувати, не зазнав ти порога такої церкви, де одправи самому справляти, а жалобу заховувати і носити повік у собі, не ступав такими полотнами страху, що душа понад світ уникала, а й не звідав дороги вигнання із найдрібнішими дітками та дороги вертання, бо хоч і нема вороття з пустелі в пустелю, але вертатися все є та є куди; та хоч халупчину зліпиш оддалік sweї і не sweї вже оселі, — дочікуйся права од якої там уже не є влади одкупити батьківське обійстя, бо ще-но їдна влада змине, а друга вже накладає право і на обійстя, й на душі, котрі вижили не з ласки абудь-якої влади: ті голоси й тіні тонуть в пустелі дорогою з пустелі в пустелю, де тобі жадного дива ніхто не явить, аби потривати тебе у вірі твого блукання, де не мати поведарів, а ступати лише ночами, а вдень ховатися в хащах та пробиватися до безпечної хати й допитуватися в хазяїв, чи не тра їм щось полатати, пошити, — ладнай, Катре, в якому хліві, до яких ясел голівку з машинки — ото й усе, що могли подужати взяти з собою, — та дотербічуй її у торбині і в цю пустелю; в халупчині став на покуті, аби обшивати і злиднів, а ще жінок тих нових владарів, які й копійчини на стіл не покладуть на сирітство твоїх дітей, бо то ж ти мусиш, то ти

3(21) лютого вночі сніг і вдень 4(22) лютого завірюха хурделиця 5(23) лютого вранці туман тихо і сонце вияснилось годині

0 дванадцятій тепло 6(24) лютого

з проясненням 8(26) лютого до обіду похмуро а після обіду вияснилось 9(27) лютого тихо

1 сніг йде 11(23) лютого сніг мете намети великі намело 12(30) лютого мете сніг

14(1) лютого сонце зранку і мороз 15(2) лютого після одинадцяти вияснилось вранці тепло було а вдень холодно Стрітень 16(3) лютого ясний день 17(4) лютого ясно вдень а вранці дужий мороз

18(5) лютого вранці мороз дужий а вранці ясно у Миколи отелилась корова теличка пів першої дня курка почала нестись

19(6) лютого ясно і тепло вдень вранці мороз

22(9) лютого похмуро і сніг іде 23(10) лютого похмуро сонце показалося трошки і сніг дув 24(11) лютого розтавало Люба Волошина померла

зобов'язана, бо вони жінки нових владарів, вони, може, десь слово яке вкладуть у вухо своїм чоловікам, а ті змилюються та дадуть тобі право на відкуп твоєї батьківщини, — але довіку мусиш обшивати жінок тих владарів, дякувати за надане право одкупу тобі ж належаного, з остраху ступати долівкою одкупленої батьківської хати, де кожен півметра проштрикано аж по той бік землі — чи нічого не закопано, де на горищі м'яко буцатимуть вузлики в павутинні з материним змертвілим насінням; бути тобі не прощеною і новою владою, ставати на порозі своєї і не своєї хати, мовчанням обороняти дароване тобі право, запинати вікна од нових владарів, бо їм треба рахунок вести на денну й нічну працю, бо їм тра на кожную твою копійку облігацію записати, бо їм пече, котрий клієнт несе до тебе, а не до держави, — бути тобі злочинницею у кожній владі, — і кожна влада виповнить свою злочинність тим, що накинє тобі раз, і ще раз усього свого, що їй печінками пече, — їй тра ліку на всі свої печінки; та влада грюкає у ворота, дереться на хвіртку, шукаючи при землі якої заціпки, та вскаженіло й радісно приступає до вікон, аби й святої неділі будити удосвіта та загадувати на сінокоси, бо ти ще не всяк одробила за своє право на батьківщину, тобі довіку бути квартиранткою у своїй і не своїй оселі; тобі складати мовчазні прощення усім грішникам і злочинцям, бо їм церква затісна, бо їхнім гріхам не вміститися у домівці всевішній, — їм тра на цьому руйновиську, на цьому всьому нічийному, але ж мовби й твоєму знайти собі найостанніший притулок та найостанніше прощення; їм того мало, що обшиєш задармо, що позатуляєш діри на душах, їм тра ліку на діри й на душі, їм тра дознатися й твого блукання й вертання, бо вони нікуди не йшли і нізвідки не верталися; їм замало твого вигнання, їм дай ще утіхи на їхній гріх та цікавість; тобі ще звідати й незнання одкраденої утіхи, бо влада приходить, не відаючи страху стороннього осуду, — вутлі й причинуваті закрадаються городами та безовими кущами, простоюють ночі у звіданні твого вдівства, катуються незробленим кроком, хворобливим помислом про незаймане тіло — то готові вдертися й шматувати його, то з перестрашу набуваються певності і готовності якоїсь потреби, — що вам, тітко, допомогти, — голькне у горлі і неміч хоч їдного кроку до запнутих вікон, до цокотіння машинки, до намисленого тіла — як те коліно біліє із-під засуканого подолу, як та підошва натискує на дерев'яну плату, як та рука прокручує коліщатко, випоказуючи темнаву пахву, як та голова з затягненим у вузол на потилиці волоссям схиляється до голки, як той язик, як

ті губи наслинують кінчик нитки, як ті пучки накручують її у гострячок, як ціляють у голчане вушко; як коліно знов зблисне, рухаючись за киванням плати, — якої ж то помочі їй потребується, з якою хитрістю ти б укрався невидною примарою і ловив щонайменший порух незайманого тіла, най-тонший дух довіку нікому неналежаної плоті; пройди з нею шлях блукання, порятуй най-дрібнішу дитину, звідай ласки усякої влади, — чи ж не за цим ти приходив, Юрку, а вертівся упорожні, бо влада й тебе надсилала о дрібній помочі, а ти хтів бути помічником поза владою, а ти думав якоїсь віри назнатися од прощених, спосеред влади і жертви — ов, скіки було таких

помагальників, я тобі випишу, привезу, — та вже нема таких помагальників, що б дали, що ти хочеш, не чувати такої помочі, аби її хтось бажав; світ до світу став боком, і не ймуть віри їднє одному, а ти світами мандруєш, та в жодному спиту не вдовольняєш, то затулиш дірку в одній душі, а вже тра вертаться, не добігши й другої; ти собі звільна блукаєш*, де заманеться, а притулку не знайдеш ніде, — ще не зазнавши страху і першого кроку, вже жахаєшся, що то за другим вкоїться; такий з тебе кавалер — на усенькі світи, ти з радості хочеш оббігти усе, що де не є, — та тобі треба десь в гиншому світі гулі справляти, бо ти цьому всьому ради не даси, бо ти в цьому світі такий святенний, що де кому тамечки поспівати за першою твею думкою, бо тіки-но першу думку твою вчують, то впізнають у собі і решту, — е-е, нам такого не тра, ми ще цієї радості не назвалися, ми ще не всі прощення пооббігали, бо ще й за другим разом підемо, бо перш то була цікавість, а далі то треба навиворіт душі спізнатися; ще такого накликати, що давно ждали, а воно не приходить, та й не прийде".

28(15) лютого хоронили Любу зранку мороз вдень похмуро розтавало 2(17) березня ясний день

3(18) березня туман рано вдень сонце і хмарилось 5(20) березня похмуро трошки крапав дощ сніжок 6(21) березня зранку мороз вдень розтавало

8(23) березня вранці мороз похмуро вдень сонце трохи показалось розтавало і надвечір похмарило 9(24) березня похмурий Зайчик Лена родила вранці 10(25) березня похмуро розтавало 12(27) березня вранці туман маленький мороз похмуро 13(28) березня до обіду було похмуро після обіду сонце вияснилось вночі сніг ішов

14(1) березня похмуро 16(3) березня до обіду туман похмуро перед обідом 17(4) березня до обіду похмуро вранці туман перед обідом сонце до вечора

18(5) березня ясний день сніг розтає 20(7) березня похмуро 21(8) березня похмуро 22(9) березня похмуро після четвертої вияснилось

"Присій-бо, ваша правда, баб, — чий обід, а старцям клопіт; їдено цих старців не збулися, а вже такі-і-і старці їдуть, в такі халати вбираються, такі лікарі. То їдному куфаєчка, як рідна матінка, а цим-го то вже покажи що інакше. Це, може, мій час настав, що я всю правду мушу перед світом казати, на такий суд, на таку кару себе вистановляти, — та й що ж ви думаєте я скажу! Але то перш тра було всі потаємні лази обстежити, з дір підземних на цей світ поглянути, таким мудрим, як чирив'як, стати. Вони мене зо страху привітають, а які то ти, Юрку, ще печери облазив, а нам не признався, бо ж першого разу я мав дозвіл, мене вчителі і влада тримали за мотузочок, а я з кілька метрів пробрався ходом, і свічка загасла, і дихати не стало чим; я другим разом укрався сам та ліхтариком освітив, де коні в ряд по троє могли пройти, де скелети людські попід стінами сидючи попритулялися, де кожухи і бунчуки порозвішувані, що вдар, то на порох порозлітаються; йдеш собі в протигазі — уже осьдо хід під костьол відкривається, тільки ляду посунь; виглянув у костьолі, а голуби вертолітами як шугануть попід стелі, аж порох віків застеляє скло на моїх очах; але я вже спину не маю — мені далі дорога аж під Троянів видніє, — я собі яку хочу хоч шаблю або списа до тіла рихтую, то до котрої хоч молодиці приступлюся, ще й руки в

боки. То то вам сміх — ви мене ганьбите, що це я в поляцьке таке все убрався, таким паном вилажу з ходів; а ті пани наших селян заганяли ходи копати та й після вбивали, щоб ніхто не дізнався за ті ходи, — я здоймаю черепа та несу напереваги, я таким ворогом уступаю у їхні дома на їхнє таке спізнання та й на страх; люди глину беруть у горбах та й черепи одкладають на купку, — наїдуть музейники забирати в свої музеї черепи і шаблі, але не мають вони черепів та шабель із-під самої землі, куди й кріт убоїться пролізти; а не хоче таких черепів до своїх музеїв, а не хоче такого героя в кіно й на вистави; я німцем уходжу в буфет, то мене б'ють колишні офіцери та голови сільради, а ще в поляцькому підступлюся до брами, то баби виходять з церкви і сміються, що знов пани наїхали і тра віру міняти. То баби починають ділитися на віру: а як тоді не мона було, а ми ходили, а типір усі такі віруючі, то вже нам мало місця і в церкві, — і я мушу обирати такий шлях і таку пору, що-но мені тіки знати, кудю й коли пройти; світ над-зиркує позад мною, гадаючи, що то я бавлюся, що то мені тра у театрі такому погратися, та й вгавлює, що аніяке знання то мені вже не потребується, бо як я почав здогадуватися, то де там який у хороби світ, який суд, які свідки. Світ тобі пробачає, що вгодно, — кричи,

нагадуй, проси о помочі; а-но впинися посеред гвалту й нарахуй йому хоч який здогад, то вже він німіє, ноги ламає на храпі, — то ти такий хитрий, такої свободи набувся, що вже тобі й не скажи. О-о, тоді ж я вертаю до хоч якого місця, якої думки, та й у якому захочу вдіжжі. Мені що коли де наснитися, то вийду у світ і вже бачу такісіньке, як і снилося, — бо я перш мав страх, а не здогадувався, таке надо мною схиляється, що ні жінка, і ні чоловік, я кидався зо сну і так ніч перебуду в блуканнях, воно мені тяму заступало та накивувало, що все мона, нічого не бійся, вже розгортало мене, як із сповитку, та й затоплювало такою масою, таким духом; аж коли дивишся, то це лялька із головою під хмари, і це тобі велено її мати за жінку, а знаєш, який то гріх, а щось нашіптує, каже, що мона, то не такий ще гріх, і вже тако ступаєш якимись дихтяними хатками, дверима, у кутку в смітті яєчка побачиш, й аж дивом дивуєшся: а де шосте; та й так гріх за гріхом долаєш, і все тобі нашепти, тако наче гурт невидний підспівує, й ще далі йди, й то ще не гріх, і за цим разом мона, а вже не знати, як обзирнутися на той перший гріх, і нема впину, і ранок не порятує; ви-и-итрі-щився, аж це піч перед тобою, ну то й знаєш, що піч, бо на ранок наснилася піч, — і це такий був мені порятунок; я беруся руками за припічок — ми з татом перемурували, але так, що наче яка й була, — то чого ж: піч. А що мене рятувало, не скажу ввік, — жінки позакутувані тако одна за одною присторо-няються, що й не обізвися, не руш, але тако припрошають одтулити найбільшу таємницю, тіки щоб уже ж був тут, взнав, і нікому нізащо ніколи; одтуляють одежі і чорним на мене дивиться ще чорніше — такою гумою обкутано од живота до стегон, і ноги й груди

23(10) березня зранку похмуро а перед обідом сонячно тепло

24(11) березня сонце і сушить Зіни день народження 26(13) березня ясний день
другий тиждень минув поста 27(14) березня сніг пролітав

28(15) березня сніг вночі випав а вдень хмарно з проясненням 29(16) березня

ясний день 30(17) березня сонце і вітер холодно теплого Олексі 31(18) березня дощ
теплий помер Малиновський маршал Радівон Якович йому 69 років 1(19) квітня ясний і
вітер 2(20) квітня похмурий три тижні минуло посту 3(21) квітня похмуро і дощ
хоронили маршала Малиновського в три години 4(22) квітня зранку ясний а вдень
хмарно а під вечір ясно 5(23) квітня день ясний 6(24) квітня сонячно 7(25) квітня сонце
зійшло ясне ясний цілий день і вітер 8(26) квітня сонце і тепло

9(27) квітня чотири тижні минуло посту 10(28) квітня ясний теплий

звіринячі, зачорнені наростом, а ще й дух звірячий; а хустку то сам мусиш
розкутати, аби взнати ще страшнішу таємницю, та длубаєш на щілких вузлах і знімаєш
хустку за хусткою, і бачиш оброщені щоки і бороди, і вже тобі вороття нема ані в сон,
ані в день; і це тобі такий порятунок, тут тобі світ цілий, і все, що тіки не захочеш;
волосяні ноги обступають тебе — отуто твій світ, а гиншого не бажай. Вислобоня-а-
аєшся, як це в сні, летиш понад самою землею, а вже десь такі мотоцикли диркочуть,
така ворожа сила, та й далш, як захочеш, то не одбіжиш, але й вони не наздоженуть, і
така воля, такий страх: тікаєш і не втечеш; вже хекають в шию, але не вхоплять. То це
ще звідколи — ще з маленства, й так роками той страх збавляєш, у світу затишку
дошуковуїся; аж коли мені сни сподоблятися стали що нічним, що денним думанням, —
сниться щось таке мов нечвидне, проглипуєш ранок і вкрадаєшся десь до такого місця,
де я собі знаю та й знаю, й гоппа-на, бачу таке саме, що й в сні; така жінка впоперед
ступає, а ти назирці, то боком, то скоком, аж заким не вгледити і гочі, і носа, і трохи
губів, а щоки і борода затушковані, — десь так багацько набралось цієї жіноти, ге-но ви
скажіть що їй; і до церкви вступають ну вам купами, з розмаху хрести накладають на
все своє чорне і зверху і спідсподу, якісь гріхи давнешні заховують та примолують. А
кажуть, то переселенці, а їх буде більш, як сидячих по хатах та при землі людей; а цим
тра буде таких здоровецьких хатів, щоб їм жити купами, і на їдному місці ніколи надов-
ше не передержатися, — то це ви мені, бабо, геть як-то ті, зо світу, а бо ті нічого не
несуть та й не везуть, аж коли бачу, ця баба щось таке тягне, такими волоками впозад
себе загібає, то чо ж це не допомогти людині. Не ми хіба їдні на цьому торговиську, що я
з думкою, ви з ношею своєю, а то всенький світ глядить, де що невидне, а таке страшне,
чимсь покарано, а не знати; людей у больницях більш, як знадвору, уписують до карток
кому нежить, кому непам'ять, аж сміх бере, — ото де не помирили віками, а вписано,
що типір помиратимуть. Та й вам сміх, бабо, та й вам що хоч тако де не візьми: помрете
од невидного чогось, а записано буде, що картохлі переїли. Несуть вас понад головами,
на горби такі, де ви кожній травинці імення знали та любили в пучечки складати та з
рукава як-то понюхувати, а вам добренно у славі плисти, а ми ж тую славу, гей, тай-й,
— але ж то мені клопоту з цими бабами; вже ж несуть вас третьою гулицею, а влади не
чути, а ораторів щось не знати, кому теє слово на пам'ять вашу сказати; біжу до влади,
а їм ще ні так, ні всяк: а хай би землянок не копала, а хай би вогнем не

випалювала, а хай би не ховала бандерівцям збіжжя, харчі та всяке цінне рухоме
майно; а вона в колгоспі й дня не робила, а в сільраді підмести ні разу не хтіла; нема
вам духових музик, і везуть вас повз церкву, а батюшка одвертається, бо ікони збирали

з пограбованих хатів, а до церкви стежки не знали; а ночью приперли дитину од дівки-семилітки, куми стали подавать ту дитину батюшці, а вона замісто дитини очутилася свічкою, то батюшка в сказ: я свічок не хрещу, а принесіть мені дитину; а на вашу торбину зиркнув, що нічого такого не подаєте, та й буркнув: а цеї баби тут треба, як торішнього снігу. Же ж вам знов сміх: як це вдруге несете мене до церкви, а я в батюшчиних руках на шуку перекинувся, та й знов гайда додому, а вдома я знов дитина; та й за третім разом несете, а я цим разом зробився хлібом, то батюшка подивився, ну та й хай буде, хліб святий, його не гріх перехрестити. А як мене похрестили, то я враз хлопчиком зробився, та й що вам кажу, а ну-ну: щастя ваше, що догадалися мене хлібом перехрестити, бо якби перехрестили свічкою, то був би страшенний мор, а якби перехрестили шукою, так був би страшенний голод, а раз хлібом перехрестили мене, то ждіть страшного урожаю. Кажіть-кажіть, що то люди повідумували, бо ждали і моровиці, і голоду, а перед тим урожаю великого; а кажіть, що то на фабриках видумали якусь моду на крам, та й того так, — я вам і так повірю".

"А де б то хто тамечки родився, а ким таким удався, що його перехрестити, як хоч, та вгадай, яка ще лиховина уїсться в цей світ, — несуть тобі шуку, свічку, а й хліб, то хай буде шука, і свічка, і хліб; нема вгадання ані на голод, ні на урожай силенний. Світ обзивається не тими голосами, не там, де б ти хтів

11(29) квітня ясний теплий картоплю садила

13(31) квітня

гарячий

14(1) квітня

похмурий

15(2) квітня вітер

18(5) квітня

хмарно вітер

19(6) квітня дощ

25(12) квітня

сонце тепло

30(17) квітня Пасха

сонячно

1(18) травня

сонце тепло

2(19) травня до обіду

гарна погода а після

обіду вітер холодно

3(20) травня до обіду

похмуро і холодно а

після обіду сонце

тепло

5(22) травня покropив дощик і грім перший 6(23) травня Григорія

7(24) травня гарний теплий ясний 8(25) травня зранку ясно надвечір хмарно 170
Щербаченко 9(26) травня гарний теплий 10(27) травня гаряче а ввечері холодно і вітер
11(28) травня вітер 12(29) травня дужий вітер холодно 14(1) травня два тижні після
Пасхи 17(4) травня вітри корова по... 21(8) травня три тижні після Пасхи 22(9) травня
свято Миколи

23(10) травня дощ гарний

притулитися хоч краєм душі. Ти думав, їм грошей тра, де що позакопуване, нічийне, — а то їм тра знаку грошей, знаття, що є гроші, їм тра набутися смаку знаття усього позаховуваного й їм ненале-жаного; страчено наслідок, що є багато, що мало. Ти хтів зна-хуром бути й людям такий лік дарувати, хтів рибою обгодувати пів світу, пів села, та й нагодував; а ще перед тим хліба їм наурочив багацько, та й мали хліб, але смаку не знали на хліб, — такий піст, одколи світу, що постують, а за стіни тримаються; та й думай, кого тобі шкодувати, чи світу цього, чи люду. Отворено двері церков, та йди признавайся, який ти винуватий, — а нема прикмету винуватості, а й до церкви страх уступити; то колись кріпацтво одміняли й різками примушували брати землю, а на тобі й волю, і віру задар-мо, — не хтять волі й віри. Ти такий вслухняний чоловічок, що й похорон зладнаєш, і владу закличеш, і батюшку впросиш; а я тако вигребуся з могилки, бо мені життя не тра, а цікаво знати, бо ти такий мудрий, що бабу спровадиш, а десть по тих сховках синонця мого налапаєш, та й будете десять літ поминати бабу, — тепер таке повелось, що не так той похорон, не те поминання, як саме поминання; з буфету вам вилазу не буде. Твій дідуньо знав лік од усякої боляці — що худобина, що людина; стежка аж біла од витопту до крайньої з-перед лісу хатини на хутірці; а чума вкралася, то він рік потому причинний ходив, та прощення просив у живих, та все показував на ті хати, де ні їдна душа не померла, бо ті хрести крали на цвинтарі та палили, а тим вугльом призьби собі обциркльо-вували, та й так живі осталися. Руки здойме скраю села, чутно аж з-під лісу до шляху, — потемечки, каже, буде таких о много, що не тіки хрестами ратуватися будуть, а й мертвих викопуватимуть для ліку. Твій дідуньо стукав у кожде яке не є вікно та допитувався живих, та вимолював собі право на смерть, то пів права він собі випрохав, а ще пів права нігде не знаходив, — бо поратовані од усякої хорості поперед тим не були поратовані вже од цієї хвороби; бо він ліку не склав на скіко тамечки поратованих опередьраньш та скіко непоратованих типір; то він плував хатами, селами, де те місце злочину, неназиване аніяк, аніким, анічим, а знаходив місце впісля злочину, а місце йому не значилося місцем смерті, а ще всі боляці та мертві не були поховані та забуті, то він мусив так перебути, а де в ярку чи долині заскочить кого живих, то такою голою бідою вигулькував: їхали чоловік та жінка на ярмарок якоїсь госені, бачать, з долини біжить якесь, кричить чекайте; вони поставали та й бачать, якесь голе, питає їх, куди йдуть, — на ярмарок, що везете, —

пацятко, — питає, що вони думають за ту пацю взяти, — а ми знаємо, що, — аби заправили, каже, стіки й стіки, а як вам будуть давати, то щоб брали, а більш не брали, й аби мені що купили; приїхали вони до міста, прийшов купець, стіки взяли, а жінка

питає, що ж ми тому голому купимо, — блюзку та) й штани! — купили, що нарадили; приїжджають в ту саму долину, бачать, біжить голий; каже, що взяли, — та те, що ви казали, — а що мені купили, — блюзку та й штани, — е, каже, я того не хочу; каже, ще цей місяць — так той голий каже — така буде талапавка, а потому буде мороз, потому як возьме, то буде тримати, то будуть люди мерти, я так мушу ходити! — та й побігло в долину назад. А ти в тих бабів дошуковуєшся розуму, а вони поза розум вийшли та й хтять такого світу, що й не знати такого світу; а ти в цих молодичь визируєш втіхи якої, а гинші молодичі навідують тебе в сні; шукаєш бідного та нечвидного, а їх в помку не знати; тобі тра злодія, а вже усі злодії; тобі татові речі в науку, а вже ж мудрість розтеклася, як слина по воді; добренний світ — де не стань, що не возьми, — вішніх мерців ряднами тягати, а Божого мерлеця на поратунок свій визируй, — отаковилося безчасся, — коли гине більше, аніж з Божої потреби, захланюється святість помирального ритуалу, коли покинутому колоскові назначено стати прокляттям, а не рибою й хлібом, і страчається смак до їжі; коли — нема знаття, що багато, що мало, що темне, а що видне, що холодне, що тепле; коли — сам космос пригортається до загнобленої людини і з-усиль дарує часину для сінокосу; коли — кротові нори, цього демона розбурханих стихій, зрешечують землю, аж вглибаєш по коліна; коли — людські свари постають на божевільне воання; коли —

25(12) травня дощ гарний 26(13) травня дощ з ночі

27(14) травня Домаха померла дощ ввечері холодно і вітер 28(15) травня чотири тижні минуло після Пасхи

29(16) травня день народження Миколи Домахи хоронили 3(21) червня Настя А. Крушинська померла ввечері 4(22) червня Настю хоронили п'ять тижнів минуло посту 8(26) червня Вознесіння 12(30) червня ... пішов до Червоної Армії і Петров 13(31) червня дощ короткочасний 18(5) червня зранку похмуро Трійця дощ 22(9) червня дощ 23(10) червня вітер 25(12) червня Поштаренко Івана Фе... зарізали ввечері 26(13) червня гарячий

27(14) червня Івана хоронили 29(16) червня гарячий день 6(23) липня дощ великий 12(29) липня Петра Павла

31(18) липня радіо... 1(19) серпня Крипач... коров... 3(21) серпня помер ввечері Швець 4(22) серпня Швець Василь помер

споночіле небо нуртує перебраними од людського життя походами постатей, пристрастей, вбивань і поновлень; коли — спотворене почуття виплоджує небачених гомункулусів, а їм кортить зодягнутися у давні строї; коли — думка плазує задавненою хіттю польоту, а пісня мертвіє, ще й не .зачавшись; коли — вікові чужинецькі напливи не встигають перетруїтися, а вже час нового нашестя й нових паплюжень, — що ж зилишається Богові, що кесарю, а що людині? Либонь, Господь навіки благословив цей материк яко найдовершеніше своє сотворіння і відчувається невгавно молодим — у гніві, любові, милостивості; кесареві пробачено навіки — володіти нічим і щезати внікуди; людині ж пробувати в безчассі; світ, що вона його тямала у єднанності Бога, душі, квітки, пташини, що не узурпувала жадним помислом, жадною аналізою, а

лишень благословляла щодень, світ, що його не гартувала на завойовність, ані не плекала на охоронну поміркованість, здужувався на відокремленість і демонічний схов, — Господь з острахом приглядається до такої людини, кесарі божеволіють на безвладді, не лишаючи кесарятам ані влади, ні статків, кожен прийде уперше і стане останнім. Чи ж, може не всі Господні заповіді сповнялися щиро, чи, либонь, сповнялися задовго до їх оголошення, існували, і стався збаламут за писемним чином, — однаково щирі у вірі й безбожництві, віра пішла углиб душі, а безбожництво встановилося на державницький кін; віруючі й невіруючі беруть облогою церкви, мудрі, накладаючи триперстя, плюються під ноги; проживши в безбожництві, зачали будувати церкви, та нижчі од кам'яниць своїх, — Господь регоче, аж за боки хапається: дарую вам ласку віри, злочинцям недоторканність, злодіям новий промисел, сиротам вокзали, розумним уседозволеність, розмножайтеся, вам-бо Судного дня не знати; нема серед вас винуватих, бо не складено міри винуватості, позовів більше, аніж судів, свідки німі, а ще більше їх у землі, та то все мої, душі не годен порахувати — заповнено храми небесні, а храми земні сповняються гвалтом; ви сотворили нове буття, — живіть понад світ! Що ж то за дивовижа, цей материк, — янголи з побитими пеплосами сліпають асфальтами з нікуди в нікуди — тут земля обітованих проклять; осінь для ангола — тисячоліття безчасся; дім на бункері так і незмога звести — додому нема вороття; з немочі, заозоривши безмеж світу, приповзаємо до матиної домівки, — додому завжди є й буде вороття; зчуманілі поети карна-валізують на державницькому карнавалі — за маскою Гамлета не добачити майбутнього диктатора; але й бункер стає домівкою

посеред царственных снігів, і його буде закидано гранатами; але й домівка стає пеклом — де осердя тепла розвіяно по закутках; недавні мученики постають на блазнів, героїв майбутніх романів, — карнавал потребує маски; поговорімо, Господе, ще є час серед цього безчасся! Ще ж — бусли, ці древні хазяїни, обживають свої, та не людські, царини, ще не загнoblена людина, тримаючи в сіточці хлібінку, вдатна радіти з раптового інею на деревах — бачилося таке півстоліт тому! — ще птиця, худоба, дерева не вповні скорилися новій людиноподобі, ще ронять сльози за давніми хазяями, ще знайдемо таких ізгоїв природи, такі покинуті й занапашені закутки, що наганяють страх на перехожих, — їм ще довго жити пам'яттю про давніших хазяїнів, та вони сумовито вмирають; ландшафт цієї необійманної імперії, цього материка, який годі пізнати, вибурухує настрахи, непокорено очікує картоплиною, вівсом, пшеницею, порами року перепобудови людського ества, аби зажити укупі та приязні. О часе безчасся, ким і кого ошукано — деревом плід, небо землею, заміром чин, словом папір, думку спричиненою пристрастю, долю історією, піснею слово, — а не їли ми трави Господні, а не ховалися від подібних до себе в щілини й нори, а не подавали нам кал на скибці — то ви ще й їсти хочете! — а не вели нас на допити курійки, аби, спочивши по трудах пекельних, вчиняти наймичкам своїм дебілів, аби вони жили межи нас з тавром прокляття та не знали гріхів предківських, за що їх покарано; а не течуть у наших хребтах замість живої магми брудні води чорнобильські, а не збирає гроші учена жінва голомозим діткам на перуки, — довічна гуманність без краплі сльози! — а не

вини-

5(23) серпня хоронили Швеця Василя

6(24) серпня Катя руб вийшла заміж 12(30) серпня дощик маленький Люди Мешениної весілля 13(31) серпня дощ 14(1) серпня Маковея квіти святять 20(7) серпня картонку віддала 28(15) серпня перша Пречиста

29(16) серпня Валя поїхала 2(20) вересня Олександра Івановича день народження Куриченка свата перший день на кукурудзу 14(1) вересня Семена 21(8) вересня друга Пречиста день народження Інни 24(11) вересня дощ вранці йшов 25(12) вересня помер Льова Хрипко ввечері 26(13) вересня дощ день народження Віталія Коз... 9(26) жовтня до обіду дощ 14(1) жовтня Покрова сонячно і хмари наближаються 19(6) жовтня дощ 20(7) жовтня на кукурудзі не була 21(8) жовтня не була на кукурудзі 4(21) листопада Казанська 7(24) листопада похмуро 18(5) листопада померла баба Юрчиха

щене чоловіцтво золоте війнами, голодом, наклепом, аби їхніх жінок та дочок було забрано у ясир своїми ж татарами, — не вродитися тому Сіркові, що рубатиме впень безневинне яничарство; ми покрили гріхи предків наших, винуватих і невинуватих, ми дійшли звиш-Божого милосердя, — о, великий народе, націє упередодень небуття, Вавілоне без вежі, мільйони вавілонів у мільйонних душах! Та ще — радіє дитинка гостинцеві бабиному і примовляє "ти моє сонечко"; великомученик горожанський перепиняє і зізнається у політичній немочі, — хотів злагоди, хліба, миру, продали Україну; милують добрі демони сплячу людину, відволонджуючи у лихих, карб на чолі — познака нічного змагу, виборено бодай хвилю од навали безчасся; запрацьована людина зводить очі на потаємне цокання у небесах, — Господе, ти вже вознісся? милуй мені і цей гріх; найдобріший пасічник України дарує світові незнаний секрет медовухи, — пригостімося, Господе, звеселімося, Господе, заким є час! Бо — де ти бачив непитушого, бо — де такі корчми були, де такі паски з чужинецькими вензелями, де такі наймички, як на цій, своїй і чужій землі! Бо — не відаєш ти, що за відомста чекає на тих, які винуваті вже тим, що невинуваті, — чи вселенським насланням, чи власною дурістю, а чи жінкою у новій подобі, що відомщає занапащеному чоловіцтву то зятятою лютістю, то витонченою фемінністю, то видзігорністю на всі боки планети — всякому смакує екзотична українка; перейдено стонадцять революцій, і все революція, і по сей день революція, — о, вдатний материк для революцій і анатомувань, та іще жодної не було своєї, аби світ струсити та постати на нове буття, — а чи то замало жертв, а чи забагато, промов, Господе! Як ми ревні у вірі, dokonуючи муки Христові щодень, щостоліття, то й до всього охочі, ми всякі, ми ще ого яке сотворимо буття; привчені до завойовництва під чужою ідеєю, ми не зазнали часу завоювання внутрішнього; ми поверталися переможцями, аби в неславі доорювати свої лани, доношувати мундири, аби бодай догибати у рідній оселі, смак волі ми виповняли у зачаєнім нурті, душа спіралилася углиб землянок та не впокорювала високостей; ми в жаданні нових завойовників, що поведуть нас на інших пів-світу, аби повстати супроти усіх завойовників і зазнати нової переможної поразки, і вибухнути піснею, казкою, думою — на розгад всьому світові, на прихід нового Шевченка, що сльозою покриє свій

сміх, що — знурує нерозповите буття, але поєднає його розокремленість, що постала з пекельної вирви безчасся, — що то є за буття: найславетніші остерігалися

стати до нього впритул, аби воно не спопелило; іншому виїдало печінку у тридцять вісім; не давши перейти і тридцяти, задушило сухотами найбільшого провидцю; кидало в зашморг сорокадев'ятилітнього, до-катовує азійськими болячками наймолодших; вкидає безпечніших у карнавали — дивовижа така посеред спаплюженого нурту, — кожен тікає в пустелю задля молитви; мудрим дістаються чорнобильські пустки й руїни у спадок, — о, щедра державо, що заквашує трагічних Шевченків на божевільному оптимізмі — еміграцію врешті одшукано у цій державі в державі! — веселімося, Господе; чоловіки нявкотять жіночими голосами, жінки приступають їдна до одної з новішої якоїсь охочості — чи то гряде погибель жінкою, народе, Шевченки живуть по втраченім образі матері, жахаючись приступити до прірви нових чуттів, — порятуйте жінку коли не^словом, то сльозою, яких тобі ще революцій, коли вся держава розпусний будинок, який тобі злодій, коли всі злодії, який тобі вбійник, як кожний ласий на кров; дітей запродано у державні прийми — катуї, виховуй, кидай на вбійні війни, — станете сиротами і в новій державі; не знайдете жінки серед кам'яних лабіринтів; тих запродано у солодке рабство опівнічними нашептами з екранів, мільйони згартовані на нове завойовництво і рушають на поклик світових песиголовців; доба безчасся, віки безчас-ся! А не зазнали ж ми всього, що й світові знати де там; а ще в того світу вчитися, а чому його навчити, — як ми самі собі знали світ у розумі, у здогадуванні, та впускали стіки його, скіки він хтів і нас у собі мати, а це вже якийсь новий світ гримкоче та обступає машиною, продухтою небаченою, мольовидлом усякішнім, що тіки й дивися,

Комишовата похмуро і вітер холодний 19(6) листопада хоронили бабу вітер холодно похмуро 22(9) листопада перший сніг 3(20) грудня у Рошкової Наді весілля

13(30) грудня Андрія 17(4) грудня Варвари 18(5) грудня Сави 19(6) грудня Миколи
1968

1(19) січня туман

рано вдень похмуро

грязюка ноги не

витагнеш

4(22) січня сніг

хурделиця

7(25) січня Різдво

туман і похмуро і сніг

проліта тихо не

холодно

9(27) січня вітер і хурделиця мела і сонце було 10(28) січня мороз тихо і сонце 12(30) січня хурделиця вітер 14(1) січня сонячний мороз міцний вітер 15(2) січня сонячно цілий день тихо 16(3) січня сніг і дощ 18(5) січня тихо і сніг пролітає

19(6) січня Хрещення сонце і мороз 20(7) січня сонце мороз міцний 22(9) січня тихо

мороз маленький після обід сніг 23(10) січня сонце і сніг розтає з дахів вода біжить 24(11) січня два роки Віктору Козиренкові

а нічого тако на подумання не лишається; от-то світ, ото-о світи — і це вони хочуть нас научати всьому своєму та таку полегкість нам вдаровувати, чи думають щось і тут мати на поживу, — добереш ти тями, як тут горішнє й долішнє упереміш, то зачепи його туто все що не є, та як гахне, як вчепить смолою, як запов'є смородом, — іди, світе, навчай, та щось будеш мати, або й тобі тут капець, як уздриш свої вхідчини та не дозриш виходин, як упізнаєш слово з первісного гуку, — хто ж кого опізнає та перший надобридень признається; тут ще стіко всякого таємного, ще стоїть за дверима, ще планетою такою літає, що не знати й тих літунів, а одно скажеш планета така, ще підсиплять тобі шкурупайок укупі з золою на зурочість худоби; ще заплаче дитинка — крашанку розбито, невміло в маленькій руці подає, а старші то ті хитріші, кажуть, бий ти; щілко затискують крашанку старші й хитріші, ледь видко гострячка; дитинка широко обидвома руцями буцає своєю крашанкою — трісь, — старші не хочуть піддатися дитинці на втіху; сльозами зрошує розтріснуту крашанку, показує світові — що робити; хрещена їй крашанку подарувала, хрестиком обмережила, — маленьке яєчко, аж у руці дитинчиній ховається, носи з собою, де хочеш; а в старших дебели крашанки, у цибулячому лушпинні виварені, в руку не вміщаються, — бий ще тим боком! несе дитинка до хрещеної — в одній руці лушпиння, у другій біле м'яке яєчко; з'їж яєчко, каже хрещена, а лушпиння збережи, — я ж тобі дала першу крашанку; не подужала дитинчина крашанка чорної, на сушених ягодах чорної бузини фарбованої; збереже собі лушпиння з хрещениної крашанки, свяченої, — як нападе пропасниця чи на людину, а чи худобину, то ним підкурюватиме; втішає хрещена дитинку — забула вмитися з першою крашанкою, щоб гарнішою бути, ну та парубки ще ж не сватаються, хай на той рік; а хай потовче лушпиння, щоб аж був порошок, та й підсипатиме курям у корм, то нестимуться ого як! кортить дитинці таку крашанку дістати, аби була найгарніша, найміцніша, аби усі крашанки біла на Великдень; сміється хрещена, не знає, як втішити згорьовану дитинку: то піди на гробки, а там таких крашанок, а таких писанок, аж в очах рясно! радіє дитинка — то за ту візьметься, то до тої кинеться, а все не вибере, а сором, бо бідніші дітки дивляться та дивуються, нащо то їй ще й кладовищенські крашанки; сміється й хрещений, береться втішити дитинку ще й не так: він їй виточить дерев'яну крашанку, а хрещена вималює, то буде їй навіки; у хрещеної такий пензлик є — паличка з бляшаною трубочкою, а в ній тонюсінький жмутик волосинок, — хай дитинка

бачить, то, може, й сама писанчаркою стане; не буде вона цією писанкою буцатися на Великдень, не хоче обдурювати навіть старших і хитріших; як сонечко зійде, вона біля воріт на пісочку соломинкою вимальовує все нові писанки, а мама йдуть на роботу, кажуть, ото ще мороки маєш; лише дідусь підхвалює: десь у горах далеко є нехрист, що прикутий до скелі важкими ланцюгами, і найстрашніша для нього звістка, що люди ще пишуть писанки; він тоді впадає у безум, ущелина сповняється ревом, а ланцюги ще міцніше його стискують, — то як у людей добро та злагода, то й йому від того гірше

стає; дитинка просить дідуса, аби накупив їй паперу і фарб, — вона малюватиме багацько писанок, так багацько, щоб на всенький світ їх вистачило; і щоб кожний камінець, кинутий лихими людьми, ставав писанкою; вона малюватиме й тепер, і завжди, на втіху діткам маленьким; вона малюватиме й ще більш, і коли людям горе яке буде, то зрошуватиме писанки сльозами, аби тільки ті сльози ставали цятками на візерунках; вона зозулькою куватиме вік довгий і вмістить зозульку у писанку; вона зерном та квітами посилатиме світові щедрість; вона зорю прихилить, а драбинки — щоб діткам легш до зір діставатися; а нехрист, забачивши, скільки горя на землі та незлагоди межі людьми, реготатиме та ланцюги скидатиме, і од того реготу тріскатимуться писанки на папері, павучками розтріскуватимуться, летітимуть бомбами, сонцем розпруженим, пташком чорнобильським, літаком голічерева, надщербом планетарним, — світ втомився нести свого хреста; дитинко, полиши свого кошика, поможи світові нести хреста, — вертається дитинка до кошика, і бачить, що яйця обернулися на писанки та крашанки, —

27(14) січня сонце 28(15) січня сонце 29(16) січня сонце 30(17) січня сонце з обід

11(29) лютого сніг

хурделиця

15(2) лютого зранку

похмуро в обіди

вияснилось

Отрішення

17(4) лютого розтає

сніг

19(6) лютого холодно вітер мороз 20(7) лютого сонце тепло розтає сніг 22(9) лютого корова у П.В. отелилась десятій годині ранку 23(10) лютого трохи сонце показалося хмарно розтавало 25(12) лютого туман 26(13) лютого мороз вітер холодно 27(14) лютого сонячно розтавало 1(17) березня похмуро мороз вітер показується сонце сніжок почав йти 2(18) березня холодно мороз вітер 14(1) березня мороз зранку похмуро а після дванадцятої години сонячно вітер холодно 15(2) березня сонце цілий день мені шістдесят п'ять років

8(5) березня тепло 24(11) березня три тижні минуло 25(12) березня Кость помер

26(13) березня ясний теплий хоронили Костя Татаренка

та ще й звідколи — чи як ми дітьми такими були та творили собі, як нам жити, до зірки, до квіточки примовляли, ой, квітенько, квітунечко, ще й ти, зіронько ясненька; а не було паперу, то на пісочку соломинкою вимальовували що квіточку, що зорю; а вже ж до мальованого то й не промовиш, а тіки дивом дивуєшся, яке то воно; а вступиш у хату, то вітчимові вже й не так, — о, вже гасу напала за ніч; а надстоїш довше увечері, щоб же ж і зірок діждати, та вийде зумисне під без і бульботить по нижчих листочках, як-то йому тут і місце, — ганьба перед хлопцем; рипнися до мисника, — на мисчині жаба почвертована, о бо-о-оже, це тра було не бачити, мати до неї: де він їх набрав; а це то вже вона згадала, — збираються на Розтоки гречку косити, ну та й її

бере, а як назад їхати, спиняє коней біля болітця, — там колись хутором хата стояла, й ставочок був, а це заросло, одним жабам царство; вертається її вітчим, щось у лопусі загорнуте несе, замощує у гречку на задку, вйо, поїхали; отакої січки вріжем, отакої гречки вкосим! Чогось же у пам'ятку: що ті люди оддалік села, і так то їм не страх було, — коли це вони з матір'ю десь біжать на постріл, і зірочки на небі як-то якісь чужі, і як вона ступила у щось мокре, а вдома побачила, що кров, а на ранок привозять батька Кирила — заснув п'яний під корчмою, й так захолов; то ще був якийсь Іван Галичан, що мати казала, що він був до неї добрий, і якось воно так усе сплигло, а от ці жаби — ну не сміх тобі; вітчим і її потроху підчував з теї мови, де він у полоні був, то вона й знала з кілька слів; от він сяде обідати, — сіоппетої... абощо, а сам так очі витріщить: зрозуміла чи ні, але їй ці примовляння в печінках сиділи, подай, та ще й обдарує якимсь вченим словом у спину, гіюїст, — вона аж коли вже заміжня була, то тільки дізналася, що воно таке. Він цю європу в село привіз, то ще б і нічого, з батюшкою полюбляв у шахи грати, та спершу цього костюма та метелика приношував, а як закомандував у колгосп, то це тобі на європу, — з трактора прийде, руки в мазуті, а то ще агрономом трохи побув, то хоч пам'ять зосталася, такий лісок по сей день за капличкою по горбах зеленіє; ну та за жабів не забував, — цієї євроїр в селі не прижилося. От коли мати на роботі^ то й вона вимандрбує, аби з ним у хаті не сидіти, бо шкрюмбає тими цвяхами по долівці та курить, та курить і навчає, як що буде тією мовою, — добрезно, хоч було до кого збігати, тітків і дядьків у їхньому роду було; от уже чутка, що тітка Пичачка лаштується на висілки, мені той ваш колгосп на хоробу здався; така тітка здорова була, гарна, хазяйство велике, а мати парить по селу, десь дитина

ділася, — сидить собі в тітки і день, і два, от уже й скрині спаковані, та й висиділа на придане — мідну велику сковорідку їй тітка подарувала; вона з нею і заміж виходила; варення варити; та й то вже коли — по війні далеко, чути, що тітка Пичачка приїхала рідню провідати; заводить її сестра Женя в хату, а тітка сидить при столі, товстіша зробилася, та вся в золоті, видко ж, непогано там довелося на Далекому Сході; не впізнала її тітка; вона то й малою соромилася, як хто в хаті, а це немов зовсім чужа людина, — от згадали про сковорідку; тітка Василина каже, чого ж вертатися, як там усе життя минуло, посміялися, та й. Та й де ж знаття, — кидає тебе в світ, чи з свеї, чи з якоїсь волі; пів-народу прогребло континент уздовж і впоперек; а мати, будиши присмерті, питалася, а куди ж це вони тепер їдуть, жили б собі, чи тут місця мало, — а забули, як збувалися останнього золота, як вітчим повиносив до міста і рублі золоті, і каблучки — а що-о, вмира-ати? — тільки кульчики й zostалися, от було що залишити дочці; а тим тепер є що дітям на дорогу у світ, та й виїжджають; чи ти думаєш, воно так собі все, оці війни та революції, та хоч що, — за гроші бійка, віками надзирають та мудрують, як повикачувати в народі гроші, щоб ходив та просив, бо то державі, такий бідній, треба, а то ще кому, щоб було їхнім дітям за що тепер з цієї держави ноги виносити. То хто ж це на ту державу робив, а хто одробляв, а кого зривало з рідного місця, — та ми й кван-тунців поб'ємо, а перш кістками ляжемо, бо нас навстоячки під

кулі на вра виводили; а вернулися з чоловіком з тої далечіні, то тіки те, що з собою везли, й лишилося; а багаж чи десь розбомбило, чи банда яка розор учинила, і сковорідка пропала, там така, як

27(14) березня Гагарін і Серьогін загинули

30(17) березня тепло сонячно о першій хоронили Гагаріна льотчиків 7(25) квітня Благовіщення ясний теплий 17(4) травня Андрей Усенко помер Фросі Чорної 18(5) травня хоронили Андрея Усенка Щербаченко Сергій в Красну Армію

22(9) травня Николая празник 30(17) травня Вознесіння 9(27) червня Трійця 19(6) червня дощ 20(7) червня дощ 12(29) липня дощ Петра Павла празник 17(4) липня день народження Тетянки 1(19) серпня баба Пізнюрка померла 2(20) серпня хоронили 3(21) серпня Валя поїхала помер маршал Рокосовський сімдесят два роки Толі день народження 14(1) серпня празник Маковея 19(6) серпня Спаса 28(15) серпня празник Пречиста 1(19) вересня дощ гарна погода 11(29) вересня празник Усікновенія Глави

17(4) вересня померла Нипка Крушинська

почистиш, то мов золото блищить; та й вертайся на милу Україну, бо вже нові війни, у новий похід, уставай, страна огромная, — уже ж не грошей твоїх тра, а м'яса, та побільшенько, бо ті, що повиростають для держави, то ті сперш пілотки батьківські носитимуть, та робитимуть за десятиох, а щасливі будуть такі, як ніхто в світі: радітимуть голці саморобній, за машиною гнатимуться аж вкрай села, — о, щастя прокататися з дядьком у кабіні; ці вже до рабства звиклі, на тобі трудовень, бо знов держава збідніла, — та яке лихо нею вправляє, що рід на рід, народ на народ, світ на світ, а людина вже на людину; і то ж тра ще якось чудуватися на якусь травинку, до квіточки нагнутися, перепросити підкошене у траві гніздечко, дослухатися по дощі зозуліні роки, — вона як була ще невеличкою, любила дуже, як до її матері приходили сестри; вони їй усі були гарні, але не схожі були одна на одну, навіть характери у їх були дуже різні; вони любили поговорити, посміятися самі з себе; мати питає в Ганни "ти що, заколола кабанчика, що принесла свіжини"; а Ліксандра, найменша, любила насміхатися "хіба ж то вона коле, то Микола, любий чоловічок"; Ганна могла й образитися, скаже "який уже є"; хіба вони винні, що "твого Василя вбили"; мати завжди старалася перебити, бо можуть ще й посваритися, бо беручкі були до слів; "Ганю, може, справді Микола колов"; "він, проклятий, знав, що сьогодні треба колоти, то поліз на клуню, вроді дірку зашити; а, думаю, ніколи він мені не помагав, то й сама справлюся"; сестри сміються — така тушка, як звалиться, той кабан і не дихне; "тушка не тушка, а вже попробую, не вперше; вигнала кабанчика на двір і взяла макогона, і дала йому по лобі, щоб він упав; але видко, не дуже йому попало; він трохи присів, а я за шпичку й на кабана, звалила, але, бачу, неладно всадонула йому в серце, а він, проклятий, як схопитися, я перекинулася, а кабан бігає по підвір'ю зі шпичкою і кричить на всю вулицю; добре, що підвір'ячко маленьке, треба ж його домучити; кабан на підвір'ї кричить, а Микола на клуні "Ганю, що ти робиш"; почала вже смалити, допіро, проклятий, зліз, почав бурчати; кажу, мовчи, заразо, бо ще й зі злості тебе обсмалю; а що я бичка сама різала, правда, що довго бекав, мабуть, не зовсім

перерізала горлянку; мій Микола аж плаче, а сусіди хоч мають з чого сміятися"; "він, зате, тебе й любить"; "еге, йнакше й не назве як моя матір-божа; я йому дулю, а він схватить її і цілує як навіжений, вицілує всю, тільки не посилай у погріб по картоплю, бо боявся жабу; а раз таке впросила, набрехала, що слаба; пішов таке з горем; це вже було восени, листочки вже пожовтіли і де-не-де

падали, і місячно так було, гарно, вечір гарний; але Миколу впросила, біжи ж та внеси на завтра; крутився, крутився, таке пішов; не знаю, чи то він брав, чи ні; кажуть діти, вбігли знадвору "мамо, батько кричить у погребі"; думаю, Господи, може, там привалило чи якої немочі він там кричить; вибігла з дітьми, повісилась над цим погребом "чого кричиш, як навіжений"; каже "жабу в руки схватив"; жаба; ну ми вже над цим погрібом полягали зо сміху; а він, як куля, з погребка вискочив "Ганю, голубко моя, мати-божа, буду робити, що скажеш, тільки не посилай у погріб"; з мого Миколи всі сусіди сміялися, що він такий боягуз; але зате він був неледа-чий, все міг зробити, йому аби пилка, струганок, долото; оце він буде стругати, відрізати, тесати; оце його любе діло; і сміються сестри, аж за боки беруться; "і четверо дітей настругав"; ну хоч буде що згадати; а чим ти, Олько, похвалишся, як Василя вбили, то сама ж не хотіла жити, навіть у Київ їздила, думала, там якогось уловиш; "ой, сестрички, їздила; там у Люсі небоги вберуся по-город-ському й ходжу по вулиці; там так гарно, весело, людно, там дерева такі велетні, шепочуть собі від легенького вітерцю; а мені й обізватися нема до кого, ходжу одна, як голубка підбита; підійду до вітрини, стану, подивлюся на себе і думаю, я ж гарна, чому мені нема щастя; он іде таке нікчемне, а чоловік коло неї як орлик; в кожного своя доля"; "і справді ти їздила в Київ, щоб там когось знайти?"; "думала і їздила, а нікого не судилося"; сміються сестри; "Олька зможе що хоч відчибучити"; "тобі судився ось фельдшер, чого тобі ще треба"; "судився то судився, як я його ненавиджу, не можу на нього дивитися; воно таке роботяще, і лічить уміє; як надіне білого халатика, так наче

18(5) вересня

хоронили Нипку

Крушинську

21(8) вересня

Пречиста день

народження Інни

Тамариної

27(14) вересня

Воздвиження

20 жовтня Хреська

померла

26(13) листопада Бутенко помер 27(14) листопада Заговин Вова прийшов з армії

40(17) листопада Сергій ... в Арменії 5(22) грудня перший сніг 17(4) грудня Варвари

18(5) грудня Сави

1969

15(2) лютого ясний день Стрітєння 16(3) лютого у Вови свайба день похмурий і холодний 20(7) лютого Ритков помер 21(8) лютого у Каті отелилась корова 23(10) лютого день ясний холодний вітер 27(14) лютого Ваня Кріпак помер замерз 2(17) березня Ваню хоронили пройшло два тижні Пасхи 8(23) березня теплий день ясний 9(27) березня ясний теплий день сніг розтає пройшло три тижні Пасхи 14(1) березня зранку похмуро день ясний 15(2) березня ясний 16(3) березня чотири тижні пройшло похмуро дощ

нічого; ну як гляну на той ніс кирпатий, та ще й як перебитий; а мале, мені до пояса; а щоб ви знали, яке воно нахабне; стану коло печі їсти зварити, то хоч кричи гвалт, то всеодно вчепиться, як кліщ, з якого хоч боку; не раз бувало, й рогаками навалю, а він не обіжається; а потім, бачте, і цей покинув"; "так тобі й треба, треба чоловіка глядіти, то й тобі буде добре"; "ну то гляди свого Миколу"; "ну й гляджу"; мати знов переб'є, бо знов буде сварка "дивіться, дівчата у вікно, хто йде"; ой, бідненька сестричка Явдоха, найстарша в них; щось пре у мішку, та що вона може набрати; яблук пудів зо два; тербічить кілометрів шість; і торбинок штук п'ятнадцять, це як закон; кожную торбинку треба чимось наповнити, бо вона бідна; та ще й дочці в Київ треба щось передати; так от, бідна, і носить з торбами; бачиш, хоч на одно око осліпла, але перенесла тиф, а Ничипір був такий гарний, добрий, не видержав проклятої хвороби; а дочка, бач, — на мову пошкодило; поки слово вимовить, то аж млосно стане; ні, а синові наче нічого; "нічого, що дочка погано говорить, а живе в Києві, і вже другий чоловік, і пані, дарма, що мати торбу з села возить"; "от тобі вже завидно, тобі не вдалося стати киянкою; приглядалася у вітринах, що гарна, та й притарабанила назад"; каже мати "ви як показилися чи що; так і кортить одна одній виказати; от мені, мабуть, найлучче попало; й не хотіла за свого Гаврила йти; але як поскакала через рагачі, не попаде мати по ребрах, то попаде по колінах; підеш за Гаврила, бо він один у батьків, та ще й багатенький, хоч і негарний..." (було в баби Гендзюрки семеро дочок і двоє синів, а хатка маленька і землі мало, але жили, голі не ходили, ще й старалися з Терещенків, чия земля була тут, моду брати, як вдягатися, і от уже Марині пора заміж виходити, дев'ятнадцять років, а гуляти куди підеш, як ніде нікого, хіба на гульки якісь, весілля де чи що, то й вони там.

Решето, балалайка затримбікає десь у кутку, і дівчата пішли польку, краков'яка, яблучко, що вміли, а на Марині спідниця довга, в клини, і ззаду хвіст широкий, крутнеться, аж темно од пилюки стає, і не бачить, що на призьбі хлопчаки сидять.

І де вже там помічати, що вона тим хвостом накривала хлопчаків, їй байдуже.

Та й сонце надзахід, час додому, розходяться, хто куди, а Марині далеко, на край села, йти було яром, ліском.

Аж дивиться, стоїть хлопчина, невеличкого зросту і з доброю дубцярою.

"Стій" каже.

"А чого треба, молокососе?" а самій вже ноги потерпли, бачить вже, хто.

"Стій, кажу. Ось покажу, який я молокосос. Пишна яка".

"Чого тобі треба?"

"Скажу. Накрила мене спідницею, осоромила мене, з мене хлопці сміються".

Марусича накрила Гендзюрівна спідницею!

"А чого ж тебе чорти посадили там?"

"Я тебе посаджу! Вийдеш за мене заміж, не буду бити, а як ні, то синя звідси підеш".

"Пусти" каже з переляку, і вже біжить "спитаюся у матері".

"Буду стояти під вікном, скажеш".

Вже додому прибігла, а мати й роздягтись не дає, почала приказувати та рогачем совати. Марина стрибала, стрибала через ті рогачі, і не стерпіла, почала кричати, що он хлопець під вікном стоїть, а ви.

"Який хлопець?"

"А Марусичів, отой паршивий".

"Що, ти ще й паршивим називаєш".

"Він же один у батьків, та ще й багатий, а ти його так" баба Василина й собі.

Отаке: як дві війни на неї звалилося, одна в хаті, друга надворі.

Мати кричить, що підеш, а Марина головою крутить — ні, вона ж думала, що полюбить гарного хлопця, а виходить, іди собі, аби слабше в хаті було та більше дочок заміжніх.

Баба Василина раділа, що Марина в таку сім'ю пішла, а вона у тій сім'ї день і ніч плаче, ще й свекруха клене, проклинає — таке погане, прийшла на моє добро, на все готове, та ще й співає. А як Гаврило коли вступиться і скаже матері, щоб не чіпала, бо ж таки гарна й гарно співає, то мати йому й виказує, скільки сили: замерзати стало після обіду

17(4) березня мороз і холодно 18(5) березня похмурий дощ холодно

23(10) березня п'ять день пройшло 24(11) березня Зіни день народження день ясний а надвечір похмуро 30(17) березня теплого Олексі мороз і вітер холодно 13(31) квітня зранку хмарно Пасха 5(22) травня вночі померла Ткаченко Мотька 6(23) травня Григорія против вівторка празник Григорія 7(24) травня Ткаченко Мотьку хоронили пекло роздягнута 18(5) травня день народження Василя Тамариного 22(9) травня Вознесіння і Миколая 6(24) червня Робакошу Дуньку хоронили

21(8) червня клітку купила

28(15) червня сваха Саня померла проти суботи

3(20) липня Полі

Милащенкої

чоловік

новобуговський обікрав теля почу... 12(29) липня Петра Павла празник дощ вода сильно лила у Миколи корова пропала

"Накрила тебе спідницею, а ти, дурень, ще й за нею, шибеник безголовий".

О, то Гаврило вже й за матір'ю "чуєш, що мати каже, це ж правда, накрила", і починає.

Піде до шинкарки, вип'є, прийде під хмелем, і тоді вдвох на невістку, а вона плаче,

бідна, одне дитя на руки, друге за руку та до матері.

Питає мати "чого ти плачеш, дочко".

"А це ж ви хотіли багатого, а це ж ви мене втопили, краще б я була скакала через рогачі в дівках, як я маю там жити на одних прокльонах".

"Терпи, дочко, то ж багаті".

"Щоб вони були вдавилися тим багатством".

Й то вона раз не втерпіла, стояла чесала косу аж до колін, а Гаврило переступив через поріг, за ту косу, і тягне.

Вона встигла вхопити рогачі і по ногах його, по ногах, "доки ти мене будеш мучити". А баба їфросинія з печі кричить:

"Дай. Добре дай, дай".

Гаврило кричить:

"Що ти робиш, дурнувата".

А баба думала, що то син б'є невістку, та все кричить дай, і як угледіла з печі, що воно, то почала заклимати, що ти вже і битися будеш, моє добро засіла..., — "так, Маринко" каже Олька "я пам'ятаю, як тебе мати стрічала, аби на двері, так і понесла всякого, а Гаврило навкруг хати лазить"; "пішла, вчинила волю матері, я все там переносила, свекрушині прокльони, роботи непочатий край, не могла тільки перенести, як він, гадова душа, ходив до ївганки та напивався, грошей то не було, то свекруха всуне йому п'ятьорочку, і пішов Гаврило на два дні гулять до ївганки. А вона вдова була на все село гарна, з чоловіків уміла тягнути, держала горілочку, все; як проп'є п'ятьорку, тоді тягне мірку вівса, і подався туди ж; а на моїй спині їхнє хазяйство, щоб воно було пропало без мене, а як прийде мати одвідати, та подивиться, та й заплаче; кажу зі злості, чого плачете, радійте, ви ж хотіли потішитися моїм горем; ось скоро прийде, то ще за косу вчепиться; а свекруха з печі кричить дай, дай; скоро його ззіло через все це, що він творив, а як заболів... ой, Маринко, голубко моя, лічи мене, я вже буду тебе жаліти; та вже пізно, й ліки не помогли; а свекруха ще жила та жила, та гризла, як іржа; ой, сестрички, яке вже життя є, то воно потрібне; хоч тяжко, а треба жити; а як я похоронила троє діток, а потім Гаврила; оста-

лась ось одна дитина та свекруха; та яка вже була стара, в дев'яносто три роки померла, а всеодно гризла і проклинала "ти моє багатство засіла, поганюча"; а яке то було багатство, хата, що не було й де стати; нанесеш у хату соломи та рядна, та й оце спали всі, як поросята в барлозі; то оце вам багатство, щоб ви показалися; якби я знала, що то скоро буде колгосп, я цього Максима ніколи не прийняла, бо він до хазяйства негодний був; я не знала, що він у тому полоні робив,* там наймитував у хазяїна; бо все про млини торочив, а тут де було йому взяти того млина; хіба на жорнах крупу дерти"; "а тобі вже хотілося й другого такого, що хазяйство держав та свекруху тобі привів"; "ой, Бог з вами, я вже нажилася з тією свекрухою; а в Максима мати тоже така бистренька, візьми-но; нехай вона живе собі вдома; в неї ще три, крім Максима, і жодний не хоче женитися; правда, Петра якось посватали самі, вже сорок років, а менший, Василь, бідний, дуже гарний, але якийсь німуватий, а середній, Віктор, то

пішов собі у район, служити в міліції; то той то знайде собі; як одягне форму, то куди там, і не підступай; здоровий та гарний; так іде йому та форма"; каже Лік-сандра "отой і мені наравиться, тільки він молодший за мене"; "еге" каже Ольга "ти прогавила своїх женихів; як помер Михаїл, то довго не думала; минуло років зо два, та й із сусідом злигалася, думала, покине жінку та й до тебе перейде; а дзусь; в його така красуня; але радій, що він тобі дитину стругнув, та й будь здорова"; "Олько, хоч мовчи, щоб ти знала, що я завжди його любила і люблю; то й не жалію, що він мені оставив дівчину; тепер у мене два хлопці росте, і буде дві баришні рости"; "ну то й жди їх"; "а може, іще кого полюбиш"; "о ні, сестрички, мені

13(30) липня Валя приїхала дощ 3(21) серпня Толі день народження 9(27) серпня свайба Сторощук Лени 10(28) серпня свайба у Лізи Бутенко 19(6) серпня Спаса зранку баба Христя померла

20(7) серпня бабу Христю хоронили 24(11) серпня свайба Осадчої Валі 28(15) серпня Пречиста 11(29) вересня празник Усікновенія Глави Ліді і Валі день народження 21(8) вересня Пречиста Інни день народження 27(14) вересня празник Воздвиження 1(8) жовтня померла Антоніна Кордонючка 14(1) жовтня Покрова мороз зранку вдень жарко до заходу сонця 22(9) жовтня померла Вер... 3(21) листопада помер Василь Миколіук 4(22) листопада Василя хоронили Миколюка Казанська празник

5(23) листопада вугіль привезли 27(14) листопада Заговки

30(17) листопада ясний день у Кардонюка свайба свайба у Гриши Ракова 1(18) грудня похмура Катя Котячка родила

вже цей Синиця на все життя останеться в серці, в мене більше нікого не буде"; Марина згадала сестру, старшу за себе, Варка була; така була гарна; характер у неї добрий, очі такі гарні, добрі; але тиф не помилював їх обох, померла Варка, і чоловік був Кирило, маленький такий, незavidний, тоже мати Гендзюрка, силою виперла заміж на друге село, в Ходорків; там же найстарша, Явдоха, жили вони в тому Ходоркові; Варка з Кирилом померли, а оставили троє діток сиріт; і от куди їх діти, кому сироти потрібні; позабирали їх сестри: Любку, найстаршу, взяла Марина, а Степана взяла Ольга, мовляв, буде пасти корову; а Ганю взяла Ліксандра, дітей буде глядіти; ой, було лиха і дітям, і тіткам, — тітку Ліксандру заїло, що вчепилися всі на неї; та вона не дуже зважала, вмiла відрубати, за словом у кишеню не лазила, гостренька на язичок, часом як різоне, як пилкою, по душі, не знати, і за що, — ти ще, Ганно, не знаєш, скільки ти будеш з ним жити та скільки він тебе буде називати мати-божа та голубонько моя, та дульки повицілює тобі, та не відлазить од тебе ні вдень, ні вночі; дуже розумні ті, що з чоловіками; а як удова, то можна з неї познуватися, як кому тільки захочеться; там ще в мене сусідка така є, Лящиха, — хоч на город не виходь, бо як побачить, то вже почне: ну що, вдово, добре вдовою; ой, так би й сунула, щоб і перекинулася в тому бур'яні; але хоч таке червиве та глухе, як пеньок, але з чоловіком, захист є; Ганна образилася "то хiба ми такі, як твоя Лящиха, ми ж сестри, і самі між собою; чого ти завжди така злюща; ну як вогонь; ти хiба не знаєш, що з моїм Миколою було, як сторожував у лісі на тартаку; він же там робив, а як коли попросять, то й посторожує; він такий, що

любив копійку, і все говорив: люблю ходити в ліс на роботу; казала йому, годі вже шкандибати в той ліс, а ті ноги нікудишні; шкандибає, як каліка; е, каже, Ганю, там повітря яке, ліс сосною пахне, на здоров'я гарно, а як почнуть різати дошки, то очей не відірвати; а живиця так і липне до рук; що ти, Ганю, знаєш; а знаю, знаю, ти ж з тею сторожихою і в ліс ходив та малинкою ласував; щоб ти там тріснув, з тею сторожихою; я ж його так полаяла, а він, бідний, і каже: лай, лай, Ганю, колись, може, й тобі так буде; а не казав, що буде, на що натякнув; а я й не знала, не сказав, як одного разу замінив таки сторожуху; а хлопці-молодці і не знали, що буде дід Микола сторожувати, та думали дошок свиснути з десятичок, бо ж таке згодиться; от почали тихенько підкрадатися; а Микола такий, що не засне, помітив небезпеку кругом себе, бо кажи і кажи, але ліс кругом, сосни десь аж під небом колихаються від легенького вітерцю; а місяць зрідка

вигляне із хмарки; трохи стало Миколі страшно, бо був трохи боягуз; він міг жаби перелякатися; а тут злодії підходять, крадуться, як вовки; Микола і собі закрадається, щоб побачити, що воно буде далі; а ніч це є ніч; бідний Микола зачепився за ломаччя і впав; але не без того, може, й крикнув, бо він не втерпить; отут то його і накрили так, що він до дня лежав під тими дош-каКіи, аж рано його робочі витягнули звідтіль ледь живого; от він з тих пір і ходить з палицею"; сказала тихо Марина і похитала головою "боже, боже, це була б і ти вдовою, в кого наше щастя таке, наші Генджюри батьки, дивися, жили в таких злиднях, землі тої і не було, все життя проробили в економії на тих панів; а прожили в парі до смерті, як голуби були, порозпихали дочок, а їм то все було добро і спокій, тільки онуки провідували; а бачте, мати померла раніше за батька"; "ой, а батько через рік у те саме число, треба ж таке; батько, казали, затужив за бабцею, все сидів та думав" (... роки, як вода, біжать, біжать, і куди вони поспішають; вже й війна прогрімала, сини повернулися, слава Богу, дочка з Германії вернулася, правда, не сама, як говорили, з "приданим", а чоловік ще зостався "при часті"; дід Микола любив свою доцю Женю, бо вона була схожа на нього: така кирпата; а дід Микола як побачив доцю Женю, то перелякався; дивися, Ганю, от ми вже будемо старіть, бо вже будуть онуки; "а щоб ти стямився, ти ще себе вважаєш молодим"; "бабусю моя, мені здається, що ми будемо завжди молоді"; "йди під халеру, не шепчи мені на вухо із своєю молодістю; в тебе завжди одне на думці — молодість та любов"...), — то ще який світ був — ще ці колгоспи не організовувалися, це ще мали ці

2(19) грудня похмуру

3(20) грудня дощ 5(22) грудня теплий 6(23) грудня о другій годині хоронили Ворошилова Климента Єфремовича 13(30) грудня Андрея перший сніг ... згорів чоловік ранку четвертій годині Вовн народився син 16(31) грудня хоронили Івана Фанчиного Поштарочиноного 17(4) грудня Варвари день 18(5) грудня бабу Дуню Хрипчиху хоронили Сави 19(6) грудня Николая празник

1969

28 вересня

на кукурудзі була перший день

29 вересня була
30 вересня була
1 жовтня була на роботі
2 жовтня була
3 жовтня була
4 жовтня була
5 жовтня не була
6 жовтня не була
7 жовтня була на роботі
8 жовтня була
9 жовтня була
10 жовтня була
11 жовтня була
12 жовтня не була
13 жовтня була
14 жовтня була
15 жовтня була
16 жовтня була

поля, а кожний селянин мав ще шматочок і "на траву", та говорили "на сіно", і ці сінокоси всі тягнулися до лісу; це від самого Житомира і до Фастова тягнувся гарний великий ліс, і вони так і називали: ліс села Степка, села Яроповичі, ліс Ходорківський; й так тоді вони вважали: наш ліс; підуть в ліс по ягоди; згукуються; а в який ліс, — а де багато грибів чи ягід було повно; бувало, як зберуться, старі та діти, то менше як по відру суниць чи чорниць не приносили; й от до цих лісів тягнулися ці поля з травою; була там і Маринина латка на сіно, і теж тягнула, як і в усіх, до лісу; одного разу її донька попросилася "мамо, я піду з дівчатами до хрещеної", але їхня вуличка тягнулася теж у той бік до сінокосів; а їм не так до хрещеної, як погуляти в траві на сіножатці, вони любили там збирати квіти, і там було дуже гарно; і в жмурки погуляти, бо в траві, наполовину з квітами, добре і приємно покачатися і поганяти; поки ніхто не понаганяє; а було там цих польових квітів — дух забивало; не знаєш, яку вхопити; ромашка біла, сині й голубі дзвоники, червона смолянка, біла кашка, та білого духмяного клеверу; ну чого там тільки не зацвітало; ну, дівчатка, певно ж, люблять таку квітучу природу, та не доходило їм, що там і товктися не можна було і часто туди ходити, бо бувало, що стовбуняни, хлопчурня, могли налякати, або ще й надавати, і мати не раз посвариться "якого чорта туди йти та толочити траву"; наступала така пора, що людям перед жнивими, як закон, потрібно було братися до сіна, — отож каже Марина до своєї доньки "хочеш піти зі мною на сінокіс подивитися?"; вона завжди хотіла ходити з матір'ю, хоч куди, бо більше у них нікого не було, жили вдвох, поки мати не вийшла заміж за Максима; була така гарна сонячна неділя, саме з церкви виходили, так було людно кругом, весело, гомінливо, одним словом, як у неділю; посиділи, поговорили, та ще й її хрещена любила чим-небудь пригостити; то якихсь сливок витягне з бутля чи

вишень, що як наїстися, то вп'я-нієш; любили вони туди ходити, а Микола дядько любив жартувати, та ще й підщипувати, бо мати ж вдова, то, мовляв, хто з нею пожартує; а хрещена все сварилася на нього, всяк на нього казала "старий дурню, коли ти вже розуму наберешся з оцими жартами, я вже не можу дивитися на нього", та й суне йому дулю, а він хватає ту дулю і цілує, наче хоче її з'їсти; ну то що йому скажеш, йолопові такому; а він усе залякував "пожди, пожди, як умру, то побачиш, ніхто не пожаліє і не поцілує твою дулю; ти ось бачиш, як живе твоя Марина, як лободина; ні жалю не зазнає, ні шани, а ти на мене ще й бурчиш", — почне розказувати, що зробили такий план, що через їхні сіножаті

будуть насипати такі насипи, де низина, і проведуть таку колію, що будуть ходити поїзди до Фастова, а потім до Києва; вже пішки не будеш ходити у Київ на прощу"; "на яку прощу, хто туди йде?", — це ще як були малими, то мати їх тягала пішки до Києва; "о, а тепер будете їздити"; Марина зажурилася, мало не в плач "а сіно?"; "сіно засиплять, буде колія, залізна дорога, що твоє там сіно; всеодно буде колгосп, і все піде, вкупі будуть поля, і не буде отих межівГ", — старша сестра Явдоха стала київською, бо дочка вийшла заміж і забрала стару матір до себе в Київ, і сестра Явдоха часто їздила в село до сестрів, щоб що-небудь взяти, бо в ті года було трудненько і по городах; але Явдосі вдалося впросити і Марину поїхати в Київ, побачити, де вона живе і як живе, і який у неї зять; ну, Марина взяла охоту "я ж і не знаю, який той Київ, та й куплю щось городське, таке ж, може, в селі не буває"; набрали там всякої всячини, торбів начіпляли, бо треба ж всього, щоб не з порожніми руками всунутися в хату; вийшли на шосе, щоб добратися до станції Яроповичі; ну, йшли, а до станції дійти не можна, вона аж під Ходорковим; Марина пробурмотіла собі під ніс "який це дурень яроповецьку станцію затаскав аж під Ходорків, нічого собі утяли"; дійшли до станції Яроповичі, і стала Марина перший раз на залізну рейку і подумала собі нишком "то оце ти перерізала мою сіножат-ку, і подовмівалися отаке, попридумували, знайшлася така голова"; Явдоха буркнула "скоріше, бо наш поїзд прийде"; не встигли вони передихнути, — господи, коли суне чорне, в диму, тільки чавкає; Явдоха кричить "скоріше, бо він довго не стоїть", — о, боже, одне одного тягнуть за руку, за комір, аби тільки сісти, а людей сила-силенна; але

17 жовтня була на роботі

18 жовтня не була на роботі

19 жовтня не була на роботі

20 жовтня була на кукурудзі

21 жовтня була на роботі

22 жовтня була на роботі

23 жовтня була на роботі

24 жовтня була на роботі

25 жовтня була на роботі

26 жовтня не була

27 жовтня не була

28 жовтня не була
29 жовтня не була
30 жовтня була чистили кукурудзу
31 жовтня була кукурудзу
1 листопада була чистили кукурудзу
2 листопада не була
3 листопада була
4 листопада була
5 листопада не була
6 листопада не була
7 листопада не була
8 листопада не була
9 листопада не була
10 листопада була на роботі
11 листопада була на роботі
12 листопада була на роботі
13 листопада була на роботі
14 листопада була на роботі
15 листопада була на роботі
16 листопада не була
17 листопада була на роботі

проте всіх як проковтнув, ні одна людина не осталася; ще то Марина і злякалася, розтривожилася "нехай воно тобі, Явдоху, скажеться, аж серце вилітає"; і засміялася; "чого ти смієшся" питає Явдоху; "ой, що я згадала; як до нас привезли перший раз кіно і вивісили афішу на те кіно, — знаєш, все село покотило в той клуб хвилиною, всі лавки позасідали, а кому не було де, то поставали попід стінами, і на проході, знаєш, забито; було того люду, і старі і малі, як тільки не повтискалися; почали пускати кіно; то тільки букви викидає; хто вміє читати, то читає, а хто не вміє, то слухають; і от показався десь здалека маленький оцей паровоз, що нас везе, і все підходить ближче, ближче, і стає вже зовсім близько, то щоб ти побачила, як передні люди почали вищати, кричати і тікати, на голови летіли, і падали, то що було сміха, животи надривали задні; а поки оглянулися, то його і не стало; хто зна, куди він і поїхав; оце я подивилася та й згадала", і сидять дві сестри, Явдоху і Марина, і зо сміху в їх аж сльози летять, а хто чув їхню розмову, то мимоволі розсміявся й собі; "ти знаєш, Явдоху, що я ще одчибучила, — як насипали насипи на наших сінокосах; думаєш, я не ходила просити, що ж ви робите? це ж сіножатки; то з мене почали сміятися; "тьотка, потіше, будеш кататися", — оце ж, бачиш, і довелося покататися до самого Києва, а Явдоху сміється "от тобі й сіножатка"; "а я тепер частіше буду до тебе їздити в Київ, хоч надивлюся на Київ, який він, та як люди живуть і які вони; покажеш мені ті вітрини, в які Ольга видивлялася, що вона така гарна і ніхто не посватав"; сміються сестри, такі веселі та раді; "що я раніше не могла вирватися з теї хати та відірватися од того пекла, а тепер мені так добре;

заробимо собі з Максимом; він на тракторі добре заробляє, та й я тоже зароблю, і з нас вистачає; і не думаю про ті коні, одна то хоч нічого була кобилка, а що гніда, то одні кості, страшно було з хліва вигнати, от упаде; добре буде жити при новій владі"; сміється Явдоха "це ж тобі не до пана ходити за десять копійок у день; тобі то мало дісталось, ти ж менша, а мені то діставалося; старшому в сім'ї завжди діставалося саме більше; кодло наше Гендзюрівське он яке, було на кого робити, поки попідростали" (...нелегко жилося гендзюрівським удовам. Як не є, а по троє, по четверо дітей, без батька, хоч при яких умовах, все-таки тяжко. Не вийшла заміж і Ліксандра, і Олька після Гришки не знайшла нікого. Чогось наша і Ганна затужила. "Микола мій став нікудишній. Шкандибає на тих ногах. Коли й дві палиці бере в руки, а від роботи не можна відбити. Піде на радгосп, каже, подивлюся. А сам аж на полі опиниться, клевер в копицях сторожує.

Прошу і сварюся, а нічого не послухає, любить дуже, щоб гроші були. А не дай Бог, щоб копійку куди стратити, — Боже борони. На старість такий скупердяга став, на мило не видереш. Попросиналися в неділю рано, так гарно, сонечко так червоно зійшло, роса ще не спала, виблискувала срібними кора-ликами. Пройшла я до воріт боса, зробила зелену свіжу пахнучу доріжку за собою, постояла і вернулася, — чогось неспокійно на душі. Женю, чогось нема батька довго? вже й пора. Женя каже, поглядіть малого, а я побіжу на радгосп. То й біжи. Нема довгенько і Жені. Ганна занепокоєна, ходить од воріт до хати, від хати до воріт, та все заглядає на дорогу. Сталася якась біда, чує моє серце. Біжить Женя, не показує, що заплакана, кричить..."), —

у Гендзюрівській сім'ї не тільки було багато дочок; в їх ще було і два сини; один Кость, це був старший син; був бідний, сімейний, троє дітей, один синочок, як говорили, нагуляний, глухонімуватий; він говорив "ходива", "ти сама не знава, що ти писава"; Кость його не дуже долюблював, бо знав, що це не його дитина, але ніколи не ображав; нехай, каже, росте, світ великий, а жінка Степка така собі була молодичка, невеличка, але вміла до Костя так підійти, що він ніколи на неї не крикнув; все говорив "Степка моя хазяйка, подивись, як у хаті, так і коло хати"; а що вже квіток коло хати, зайдеш, як у рай, але проси, хоч умри, не дасть жодної квіточки; ото скаже, як відрубає "насади"; Кость у колгосп не пішов, бо він був гарний тесля; сокиру за пояс, і пішов по селах будувати; таке вже було його покликання; сам був здоровий, рудуватий, вуса рясні, очі сірі, великі, а зуби рівні-рівні та білі; добрий був, дітей любив, і всі його

18 листопада була на роботі

19 листопада не була

20 листопада була на роботі

21 листопада була на роботі

22 листопада була на роботі

24 листопада була на роботі

25 листопада була на роботі

26 листопада була

27 листопада була

28 листопада була

29 листопада була

1 грудня була

2 грудня була

1970

6 січня Святий вечір

9 січня Володі день

народження

24 березня померла

Наташа Мелащина

29 жовтня дощ ...дві

пляшки пива

1970

6(24) січня похмуро грязюка 7(25) січня велика грязюка Різдво туман мряка 8(26) січня туман хмарно о третій годині трохи випогодилося 9 січня мороз 18(5) січня дощ 19(6) січня Хрещення а ранком замерзало вночі дощ 8(26) лютого Дубовол у Вери свайба 15(2) лютого Стрітення Шкарупа розписався дощ 8(23) березня холодний похмурий день

сестри любили; правда, він нікому не докучав, у гості до сестрів ходив мало, бо кожній потрібно було щось допомогти; менша сестра Марина Костя любила, казала "він бідний"; але Кость і Марину любив за те, що вона була найлучча за всіх сестер; Марина й справді була добра і гарна; вона у неділю одягала синю спідницю, довгу, аж по землі тягнеться, і чорну блузку з мереживом на рукавах, ще й атласна кокетка, а потім чіпляла десять разків червоних намист, а на кожній низочці блискуче колечко посередині, і ходила в неділю або яке свято до церкви; то на неї всі дивилися; бо це ж вона вдова; заміж ще не виходила; її донька завжди хтіла того намиста, але мати скаже "ти ще мала, загубиш"; Яринці так хотілося швидше вирости, щоб поносити намиста; та бідолашній дитині так і не вдалося поносити; тоді був такий час, ходило багато циганів; вони ж, як і годиться, ворожили, міняли, а то й крали; то не минули й хату Маринину, аж трьох їх прийшло, та ще з дітьми; і як почали, кляті, ворожити та приговорювати; ворожили — ворожили, поки намисто не виворожили; правда, дали замість нього чорну хустку шерстяну; Марина наче була й рада, а потім як обдумалася, то плакала й плакала, та приказувала "а в мене ж дівчинка росте, що ж я наробила, я ж їй і разу не дала поносити, потішитися; а де вони, прокляті, на мою голову видерлися"; Марина жила близько церкви, і батюшка теж по сусідству; раз увечері вже сонечко на заході, вечір теплий, ледь-ледь синів туман, наче дощ, комарі стовпом грали над землею; Марина промовила з досадою "мабуть, буде дощ"; коли ж підходить і батюшка до гурту, довго й не думав, заговорив "а чого це Маринка сьогодні була в церкві без намиста?"; Марина подумала та й сказала "по намисті, батюшко"; вже десь був двадцять четвертий чи двадцять п'ятий рік, так десь надвечір, але мороз ще пік по-зимовому; заходить

Кость до Марини; сестра, як годиться, вгостила, чим мала; Кость поїв, подякував; встав та й каже "дай мені, Марино, щось на шию, а то поки зайду"; "а куди ж ти йдеш, уже скоро вечір"; "та у Вербів звести хату покликали мене туди"; "та зимою хату будувати" промимрила Марина "що ж я тобі дам на ту шию"; "та дай якусь тряпину"; Марина зняла із жердки чорну хустку, згорнула вдвоє і тихо сказала "на ось"; Кость обмотав гарно шию, подивився на сестру, та тільки подумав "може й шкода, але що ж"; "піду, бувай здорова"; вже й сонечко пригріло, сніжок почав розтавати, а Костя все немає; Степка прийде, побалакає; Кость навіть на неділю не приходив, грошей так треба, а йому хоч би що; перекидаються словами, а на думці щось не те; серце щось чує, та

не скаже; Марина скаже дві слові та й мовчить; "що це він там строїть"; "та хату у Вербові"; "ну то й сходи та взнай, може, він захворів абощо"; скаже Степа слово та й мовчить; "або, Марино, діжду неділі, як не буде, то піду взнаю, що таке"; "аякже, сходи"; не діждалася Степка неділі, побігла на тижні; що вже думала дорогою, ніхто не знає, але бігла, задихаючись, — "що я йому скажу, як застану його коло роботи", "або" думала "що він мені скаже"; вже до півдня добирається, а ще пів дороги треба тюпати; де сніжок, де вода, а де вже грязюка; чобітки драненькі, вже й води набралось, а ще тюпати далеченько; а ось і ожеред вербівський; люди солому беруть на вози; а диво, не беруть, а чогось стоять; дай, думає, підійду взнаю, кудю ближче — канавою до села чи дорогою; ой лишенько, хтось лежить, соломою прикритий, і ще трошки снігу не розтало; підходить, ще не встигла заговорити; один показує "ось чиєсь горе"; хто це; ой лишенько, Костю мій, що з тобою, а ми ж тебе ждемо; що з тобою, Костю мій рідний; чоловіки здогадалися, спитали, поки тітка при пам'яті "тітко, звідкіль ви"; "ой, з Яропович, завезіть його додому"; "сідай, жінко"; "ой, з чим же я поїду додому, кого ж я діткам повезу, що я їм буду говорити"; похоронили сестри брата, так і не знали, що його спіткало в дорозі, яке нещастя його забрало від своєї сім'ї; прийшла Марина додому та й плаче "незабаром виросте моя Яринка, вона мене питає, мені вже лящить її голос у вухах "мамо, я вже виросла, дай намисто"; а я кажу нема, вона питає, а де ж ти діла; циганам проміняла; за що; за хустку; а де ж та хустка; Кос-теві, братові, шию зав'язала"; а Яринка з слізьми скаже "дядько Кость помер"; от і все; і вся сім'я вимерла; осталась одна дочка

14(1) березня хмарний з проясненням і сонце

15(2) березня похмурий і з п'ятої години дощик посту один тиждень минув 22(9) березня два тижні минуло посту Сорок Святих 27(14) березня москвичу Дімі Тамариному день народження дощ 28(15) березня дощ 29(16) березня три минуло тижні 6(24) квітня померла Щербаківська Саша Чабанова 7(25) квітня хоронили Сашу Благовіщення 11(29) квітня Солощенко помер 12(30) квітня Солощенко хоронили 26(13) квітня у Славки Райчиного свайба була Пасха 1(18) травня тепло роздягнуті ходили 2(19) травня холодно 3(20) травня вітер сильний холодно дуже

6(23) травня Григорія

14(1) травня цілий день дощ

16(3) травня Андрій Швець зарізався 19(6) травня Андрій Швець помер 20(7) травня

хоронили і умер 28(15) травня згорів помер Коля Бондаренко 31(18) травня хату у Миколи розкривали

Манька; забрала її Марина до себе; нехай, каже, разом ростуть з Яринкою, не буде їй сумно; виросла Маня, —

у Гендзюрівській сім'ї ще був один син, Яків; це був чоловік з чоловіків, середнього росту, вузлуватий, погордливий, вважав себе потрібним для людей і любив, щоб його поважали найбільше з усіх в роду; він таки Гендзюр Яків Полікарпович; я, мовляв, будівельник, будь-який дім зведу, хто в селі, крім мене, будує хати, — Яків; до кого йти, щоб зробити хату чи там хлівчика, — до Якова Гендзю-ра; хто краще побудував — це я, Яків; любив походити по сестрах, любив, щоб з ним гарненько обходились, добренько вгостили; хвалився завжди своєю жінкою Рузькою і сином Стасіком; його сестри не дуже долюблювали; от Ліксандра його завжди обговорить; прийшов Яків, поцмакує губами, розвісить ті вуса, як мітлу, а сам червоний, мов буряк; а попробуй скажи щось не так, не по його, — так і фиркне, і в двері суне; ніколи не спитає, може, тобі там щось допомогти; ми ж усі вдови, чому братові не спитати; то ні, чорта з два, любить більше, як угощають; да він тільки до Марини любив ходити, та ніколи нічого не скаже; а Яринці всипле в торбинку жита й біжи бігом в лавку купи чвертку; цього Ярина не любила і дядька Якова теж не любила, бо їй ці торбинки набридали; отоді вже дядько радий, тільки те й робить, що цмакає ротом, а зуби передні як лопати стирчали, а все одно він вважав себе — я, Яків, а вже він як вип'є чарчину, то вже буде говорити та журитися за всіх "та мені вас дуже шкода, але що я зроблю, як і я бідний"; та й почне віршиком "ой сестри, сестри, горе вам, мої голубки золоті!"; Марина тоді засміється та й каже "оце ж так"; "я то всіх одвідаю, бо ви мої сестри, а от моя Рузя, клята, горда, до моїх сестер ніколи не піде, й знать не хоче, але зате по своїх обгарцює все село; бо то ж її, а це мої"; помаленьку той час десь дівається; роки летять, уже й син Стасік великий, 1941 пішов в армію, та в 1941 і німець напав на нас; прийшло горе в Гендзюрівську хату; та хіба тільки Гендзюру горе ввійшло в хату; але він вважав, що йому горе найбільше, в нього тільки один Стасік був, більше дітей їм не судилося; затужила великим горем і Рузька; вона відкривала по три рази скриню і вицілювала кожний рубчик сорочки; вона цілувала й примовляла "Стасю, мій синочку, хоч у сні з'явися, де ти і як ти"; примовляла й оплакувала, скільки їй вистачило сил на сьогодні; а завтра знову це саме; Яків теж журився й жалів, а все-таки чоловік так не зможе, як зможе жінка; Яків жалівся сестрам, що падають жінчині сили, вона не винесе цього горя; коли б хоч одна звісточка від Стасіка, то

ожила б, а так пропаде, бачу, що пропаде, а що ж я на старість тоді робитиму; ну, це горе й не минуло Якова; так і не діждався від Стасіка звісточки; і війна відгрімila, і звісточки так і не було; став тужити й Яків "що ж мені робити"; пожив сам, пожив, та й знайшов собі жінку Олю, така й роками, а може й молодша, та так і привикли одне до одного, так що Яків і радий був; нова жінка, нове життя, та ще й як він каже "ще й любов появилася"; рано гарно випровадить нгт роботу, ще сокиру подасть, та й іди хату будувати; так рубав, рубав тією сокирою, та скільки ж його можна рубати, сили

відходять, роки приходять; почав і Яків здавати; 1955 одного теплого сонячного ранку Яків захотів принести капличної води; узяв відро, вийшов за ворота, поздоровкався з сусідкою та їй поставали поговорити; але Якову говорити не захотілося, попросив сусідку потриматися за неї і сказав "поклич Олю", а сам присів до землі і впав; поки вискочила Оля, Яків готовий; ну їй відомо, що буває в таких випадках, шум, крик, галас; дійшло вже їй до сестрів; плачуть сестри, як це може така дубина на ходу померти; а найбільше приплакує Марина; на її долю найбільш припало цих похоронів; шістьох вивезла із своєї хати, та п'ятеро швагрів, та вже їй братів немає; залишилася Оля сама в Гендзюрівській хатині; хатка хоч і старенька, але в зруб, така ще міцненька, садочок, таке як було стародавнє обійстя, таке їй залишилося; і так собі Оля потроху посумувала, та їй стала забувати про Якова та про сестер, хоч була їй дуже рідня, така вже була братова, і всі її любили, прикидлива та облеслива; але всьому приходить кінець; чоловіки, не будши гордими сусідами, стали навідуватися розважатися та випивати та похмелятися; і

3(21) червня дощ 4(22) червня ясний день Вознесіння 6(24) червня дощ зранку після обіду ясно

7(25) червня у Вутвенко Олі свайба увечері дощ з шостої години

10(28) червня померла

Чередниченко Ліди Олексіївни мати 28(15) червня як померла рік свахи Сані

8(25) липня 25 червня 11(28) липня хоронили Лисогорши Лідки дитину 12(29) липня Петра Павла 17(4) липня Танюші день народження 26(13) липня Дора Шевченко пізно ввечері упала кир... 28(15) липня хоронили Дору Шевченко з дванадцятої години дощ до вечора 19(6) серпня Спаса до обід похмуро а після обід сонце бабі Христі рік 23(10) серпня дощ почав до десятої години вечора 24(11) серпня дощ почав до десятої години вечора 25(12) серпня дощ 26(13) серпня дощ 28(15) серпня Пречиста 1(19) вересня жаркий день 11(29) вересня празник Усікновенія

такий роман зав'язався, що сусідки почали похвалитися і волосся поскубати; ще їй люди просили не приймати чужих чоловіків, хату їй вибілили; ну відомо, як одна жінка залишається, то все горе на неї верне; і от одного вечора, тихенько, здумав один гицель спалити Олі хату; підпалив, заліз у бур'ян і жде, з ким Оля буде вибігати і кричати рятуйте; горіла гарненько, тихо, нікуди навіть іскринка не полетіла; все пішло до неба, вогонь і дим; одна Оля залишилася, вчепилася руками за коси, і з нею більш ніхто не вийшов з хати, одна вона вискочила, одна їй залишилась; от даремно спалив хату, шкода стало Олі; "але горіла гарно" казав гицель, —

"от і не стало Гендзюрівської хати, тільки маленький горбок, де стояла піч і лежанка; пригадала свого діда Гендзюра; були собі дід та баба, діда звали Аполінар, бабу звали Василина; і було у них семеро дочок і двоє синів; я їх пам'ятаю, та не всіх, — Явдоху, Варку, Марину, Ганю, Ольку, Ліксандру, сини Кость і Яків; Пріська померла у сімнадцять років; хатина була на горбочку край села; коло їх було ще п'ять хат, Закревських, Полінкевичів і Гриневичів; ну іще і Таринські жили на тій вулиці; по воду ходили на яр; там і криниці не було; була там маленька церковка, називалася

капличка; там усе було по-церковному вбрано, а посередині криниця з дерев'яних цебрин, огорожена гарно; у великій церкві в центрі села з усім обрядом церковним ходили туди правити; люду завжди; це тільки уявити — великий яр, бережок, з обох боків на горбочках були невеликі вулички, на одній з яких жив і мій дід; з теї криничинки була труба спущена нижче на бережок, і завжди літом, зимою бігла вода чиста, холодна; це називалася каплична вода; вважали в той час в нашому селі, що це найкраща вода, і вже як скінчиться відправа, всі брали воду у пляшечки, в чашки, у слоїки, хто в що, і не тільки з нашого села, а з других сіл; близько від нас було село Корчмищі; ну, в той час це були радощі, і тоді ми вже в діда пообриваємо глід, груші; так нам було добре, весело; баба Василина була гладка, гарна, здорова, дарма що вигляділа стільки дітей, та всі ж здорові, тонкі й високі; манила нас завжди гостинцями, а було онуків до немочі; у Явдохи двоє, у Варки троє, в Ольки четверо, у Якова одно, а в меї матері осталась я одна, бо троє старших помирало; а от мене баба Василина саме більше любила і жаліла, і мені саме більше перепало; я меж цими братиками й сестричками була сама старша; тільки неділя, усі хочуть в Ходорків на базар; от що пам'ятаю, що тоді зими були не такі, як тепер; куди там, як завіє, то не раз доводилося сусідам відкидати сніг від дверей, бо чорта

вилізеши; от тітка Ліксандра мала прізвище Січинська, а Ганна мала прізвище Вільчинська; і от дядько Михаїл Січинський приходив до нас і просив у матері, щоб відпустила мене поглядіти дітей, бо вони їдуть на ярмарок у Ходорків; мати і бурчить, сердиться, але що поробиш, пускає; мені то не дуже хочеться, бо я росла сама, і дітей цих не дуже любила, як їх у немочі глядіть; але любила дядька Михаїла, був такий добрий, ще й завжди привезе гостинця з ярмарку, жила далеченько, через два ярі треба було перейти, але ж мушу йти; пам'ятаю, вдавалися мені снігові гучугури, але дядько Михаїл де то й перенесе; але доберемося до хати край села; господи, як подивлюся, то там уже й Вільчинські припруть трьох; що я з ними буду робити; а вони покажуть, де стоїть каша і гайда, раді, що вирвуться від цеї саранчі; а мені залишають Митю, Володю, Женю, Колю, Маню і Яся; почну годувати кашею, кричать "не така ложка", тому залізну, то дерев'яну; як хоч, так і помири; ділю, ділю, ніяк не можу догодити; як те раде, то те кричить; пам'ятаю, я їх раз провчила, вхопила залізну ложку і кожному по лобі врізала, і сіла, і думаю, я вас нагодую; вони, бідні діти, поки роздивилися на цю комедію, почали по черзі кричати, а потім як розійшлися, то не знаю, як і вговорити, бо були ж такі, що могли й розказати все мамі й тату; я вже їх і сяк, і так, та дідько їх знає, як їх заспокоїти, а тоді як зірвуся та по хаті танцювати; якої бачу, такої патачу; бачу, мої діти повитріщають очі, дивляться, дивляться, а потім починають більші сміятися, а меншенькі, бідолахи, й собі починають сміятися напополам з слізьми; а тоді вже починають наминати холодну кашу; але й добре бувало в тій хаті, — як прийде яке свято, то як сядемо в

Глави жаркий день день народження Валі і Ліди

14(1) вересня Семена 21(8) вересня Пречиста... Тамариної Інни день народження 3(20) жовтня дощ 4(21) жовтня дощ 6(23) жовтня дощ перший раз грубу затопила 14(1)

жовтня Покрова похмуро зранку після обіду дощ

15(2) жовтня соняшно 21(8) жовтня холодно

22(9) жовтня ходила жаркий день я у платку

29(16) жовтня дощ 3(21) листопада Миколюку Василеві рік як помер 4(22) листопада вночі дощ і хмари вітер годині о третій сонце дощ і ввечері йшов хоронили Казика 11(29) листопада в армію пішов Микола що в Номеровського хаті жив

12(30) листопада Лени Кордонючки сина в армію проводжали захворів Козиренко 16(3) листопада Галині день народження Катерининій 17(4) листопада грім і гроза блискавка біля шостої години ранку і дощ цілий день 18(5) листопада цілий день дощ

сани, зимою як, і до діда Гендзюра та до баби Василяни в гості; хатка невеличка, всі посідають, тільки онуків на піч та на лежанку; одна чарка на всіх; і вип'ють по одній, і співають, аж лампа гасне; а дід завжди сидів на покуті, худенький, чепурний, борідка і вуса гарні; співав як гарно, і переспівати не могли", —

"запам'яталися мені ці трудні роки 1932-1933; уже мій вітчим подав заяву в колгосп на ще десь 1930 року; послали його на курси трактористів; пам'ятаю, дали йому трактора ЧТЗ, радий такий був; все говорив "порівняю усі поля, ні одної межі ніхто не побачить"; а 1932 послали мене на курси вихователюк; це було нас трьох, була я, Марусичівна, і Окраїнець Надька, дівка здорова, з великої сім'ї, бідної, і ще одна жінка без дітей, Желіхівська; курси були недовгі, місяців три, бо весною 1933 потрібно було відкрити ясла і садочок; село наше таке було велике, дворів з тисячу, колгоспників було вже багато, там дехто ще записувався, бо старі люди казали, що як записатися в колгосп, то це вже віддав душу чортові; отож дехто боявся цього чорта; то уже почалася весна; поки ми закінчили курси, нам уже приготували приміщення, розкладачки для дітей, повариху, ну і з продукти дещо; бідно було дуже; і от від страху коси дибки ставали, — як я буду з цими дітьми, і скільки їх буде; але нічого, Бог мене не обідив; садочок відкрили в домі багатого, була і кухня, і комора, і столова для дітей, спальня була невелика; викликав мене голова колгоспу і каже "так як ти молодша, будеш бігати до радгоспу, там і лікарня близько; випадок чого, діти будуть всякі, і хворі, і голодні; одержуй у коморі одягу для дітей і працєю, дорогая"; я перелякалася, як мені тицьнули паку одягу для дітей, і мене вразило, як я розпакувала цей міх, — платтячка з жовтого ситцю і костюмчики теж такі; думаю, це ж їх доведеться одягати й роздягати; прийду додому, плачу, мені ще й вісімнадцяти не було; "нічого" каже мати "будеш з собою брати Ганю, а я буду забирати Женю в ясла, тут ближче"; оце то так, Гані три роки, а Жені два роки, мати день у день на роботі, вітчим добами не приходив з поля; от, думаю, ударна бригада, ще цю Ганю волочи за собою далеко; що мене тішило кожний ранок, біжу із сестричкою, яка природа, як спускається від церкви, ставки, зелено, ідеш і дух радіє; то там, то там рибка плюсне, хвильки підуть кругом і зникнуть; вороння як каркне та здійметься, наче чорна хмара, закриє небо над ставком; жінки з сапками тягнуться і дітей тербічать на руках і плечах; не так уже часто, але бувало, що мене відпускали додому на півгодини, щоб я набрала груш; в нас дома таке правда було багато груш, і мені не

жалів ніхто, бо ніколи нікого не було вдома; бігла, спішила, щоб скоріше; коли прибігла, то дуже зраділа, застала вдома свою матір, вона на городі жала жито, було трошки посіяно; і я з радощів сіла на межі, щоб сказати, чого я прибігла; я стала хвалитися, що нам добавили в садочок хліба; повариха напекла хліба, такого гарного та пахнучого хліба, і ще казала мені, щоб я принесла трішечки здору, "то я вам дам оці шишки, що повилазили з буханців"; ну то попросила у матері; цдти подивилася на мене, але потім таке сказала, що "трошки вріж"; не встигла я встати з великою радістю, бо мені таке було радо, що я принесу торбу груш ще й сала до шишок; ми ж могли поласувати новим хлібом; мати ж не розгинається, щоб закінчити, бо завтра знову в поле, — але сталося не так, як думалося; йдуть по дорозі трьох хлопців; одного я знала, тому що з ним була з першого класу і до третього в одному класі; інші були не наші, присилали чи то з району, чи то звідкіль, наче активістів на допомогу чи то агітаторів; але річ в тому, що їх в селі називали активістами; як з кілка "тьотю, идемте з нами в контору, викликає голова колгоспу"; мати як стояла, так і пішла; я взяла своє і собі побігла біжком; вручила я свою ношу на кухню, і Бліндар нам пізніше вділила по шматку ще сируватої шишки, і намазано здором; та мені чогось радості не було, я думала про матір; ввечері, коли дітей розібрали, я взяла свою сестричку Ганю і полопотіли галопом додому; прийшла додому, не було ні матері, ні малої Жені з яслів; я тоді побігла забрала з яслів ще меншу сестричку, воно було дуже кволе дитя; можна сказати, що на неї і надії не було; приходжу додому, матері немає; чогось зробилось тяжко на душі; це потрібно було в жорнах намолоти

19(6) листопада помер Андрій Іванович маршал Єременко 21(8) листопада маршала Єременка хоронили 27(14) листопада Заговки

1(18) грудня сніг перший

6(23) грудня свайба у Грошової Лени у Лушкіної грязюка похмуро 7(24) грудня Катерини 13(30) грудня Андрея

17(4) грудня Варвари 18(5) грудня Сави 19(6) грудня Николая 23(10) грудня народила Галя Славчина 26(13) грудня ввечері помер Василь Кордома

27(14) грудня дощ на обкладинці вкінці досипала квочку 16 липня

1971

7 січня Різдво

29 січня дощ

24 лютого Зіни день

народження

27 березня

дощ цілий день

6 квітня рік

Саші як помер

22 квітня перший

тиждень од Чистого

четверга

29 квітня два тижні 15 серпня свайба у Мелькиної Мазурняк дочка

18 вересня дощ

19 вересня дощ

20 вересня дощ

крупі і жита і зварити вечерю, бо прийде вітчим, поїсти обов'язково йому треба було щось гаряче; це була для мене новина, тому що мене мати ніколи не змушувала варити їсти, та ще й в печі; вона, бідненька все говорила "ти як напхаєш соломи в піч, то ще й хату запалиш"; прийшов батько з роботи, весь чорний, тільки очі блищать; мати йому завжди зливала теплу воду і тримала на плечі рушника, щоб він втерся; і все говорила "ой Максиме, який ти чорний", а він завжди казав "я чорний, зате хліб буде білий, не журись, Маринко"; а в цей вечір нема десь Маринки і нема кому зливати води і подати рушника; мені було не до того, і я, сказати, не любила, коли мати так упадала коло його; мене аж зло брало, я все зі злістю думала "ото любов яка"; на ранок вітчим Женю поніс у ясла, а я з Ганею в садочок; вийшла на вулицю, вузеньку, усе зелене, далі церква, з якої я малою не вилазила, всі ікони з подружкою виціловувала; далі — старий клуб, колишній попівський будинок; я пригадала, як ми пішли перший раз у кіно; кіна, певне, були тоді ще німі; а людей було повно набито, на лавочках сиділи й кругом стояли; старіші позалазили наперед, бо що ж воно за кіно; і як пустили кіно, то в першу чергу почав іти поїзд, і він пішов просто на нас, і все ближче, ближче, і вже на весь екран; тоді було дуже смішно, як передні люди почали вищати і таскатися назад, хто як міг; це була така сміхота, поки всі зрозуміли, а баби це взагалі ляки тоді були; говорили "це всеодно там сидить нечиста сила"; мене, було, зразу сміх розібрав, як згадала це кіно; потім ми спустилися до ставка і сховалися в зелень, яка вже веде і до контори; це був там центр; там і аптека, і магазин, і колгоспний склад на зерно; і що ж я там бачу, — з двору, від сарая, виводять жінок, і несуть спереду на палиці прив'язаного мішка; тепер це страшно сказати, що це їм дали прапор і написали "штрафна бригада"; чую, мене гукає мати, щось мені сказала, я вже не розібрала; я за слізьми не бачила нічого; так мені стало тяжко, — які жінки зовсім не ходили на роботу, то попали туди; а моя мати з дня на день; лишилася на день пожати жито і попала в штрафну бригаду; прийшла ж таке на роботу, вся в сльозах; по молоко я вже відмовилась йти, і день був дуже тяжкий, все думала, як матір вирвати з того полону; таке діждалася вечора, забрала Женю з ясел і пішла до контори; якщо мені не вибило пам'ять, був тоді голова колгоспу Хоменко якийсь, жив коло цвинтара; я ж до нього із слізьми "випустіть матір, що я буду робити"; а він мені "нічого їй не зробиться"; де ж правду шукати; йду до хліва, а там стоїть мій однокласник; кажу "Андруша, випусти

матір"; в його ще й гвинтівка в руках; а він мені "ти що, як твою маму, то й усіх, а мені тоді що"; але в тому хліві двері не приставали, що вгорі, то можна було і пролізти; чую мати проз двері каже "дай мені Женю, то буде легше, а мене, може, з дитиною випустять"; ой, просто гріх, я насилу втоптала цю дитину, з хліва стільки жалюгідних рук подалося за цею дитиною; а тут же мені зразу прошепотіли "зайди за хлів"; ну, думаю, що мені там робити, уже майже стемніло; як я туди влізла, — там хаща, лопух

рівний із стріхою, кропива, кінський щавель; хоч я і була боягуз, та все-таки лізу, чую, там десь шепочуть "сюди, сюди"; ага, пробралася, а там лежить така колода, що й зрушити не можна; бідні штрафники прогребли руками таку канаву, а через колоду вилізти не можна; вони всі руки повитикали до цієї колоди; і в мене де взялася сила; відвернула з одного боку, а й з другого не встигла, — бачу, з чорними руками виповзають в лопухи і через вузьку доріжку до саду, і мені шепочуть "тікай"; а Андрей стій до ранку, і помалу пішла, мені ж дуже хочеться побачити свою штрафничку матусю; тут мене зустрів хлопець, з яким я товаришувала і мала одружитися; ми дочекались матусі і пішли садом додому; другого дня всі розійшлися по роботах; а мені дуже хотілося почути, що там коло контори; патруля з гвинтівкою не було; тільки посміюються, хто це зумів відвалити колоду; я собі думала "щоб вам повивалювало очі"; не встигла позбутися цієї халепи, то вже інше; присилають з Києва бригаду на допомогу в колгосп; це була все молодь з конхветних фабрик; цукор потрібний для конхвет, то й допоможіть, бо жнива вже почалися, а буряки ще в бур'яні; от і почали допомагати; у дворі коло контори

1971

1(19) січня цілий день дощ 2(20) січня мороз 6(24) січня Святий Вечір померла теща Кольчина... 7(25) січня Різдво Колі Гавриленка теща померла сніг вночі а вдень сонце гарно 8(26) січня гарний 9(27) січня день народження Володі 14(1) січня Новий рік ясний і теплий день мороз

19(6) січня Хрещення

тепло і мороз

розтавав помер

Лебідь Іван

21(8) січня Лебедя

хоронили

24(11) січня у

Рябоконя Василя

свайба день

народження

сповнилось п'ять

років Вітусі

29(16) січня дощ

31(18) січня ясний

день тиждень

пройшов

10(28) лютого

Макариха Кузничиха

Дунька померла в сім

годин ранку

14(1) лютого свайба

Лени Кручини і Аліка

Таньчиного

15(2) лютого

Стрітення

21(8) лютого у Колі Пашиного Масляна Валя поїхала у Київ 23(10) лютого ясний день 28(15) лютого Заговки сніг після обід перва назва Ольгополя Дивитовка

кожний вечір весело, в їх гітари, і танці до впаду; вранці їх виводили у поле на буряки; тоді в Києві, мабуть, сільських мало було, самі міщани київські; ніхто з них не знав до пуття, як ці буряки обробити; то вони тільки мучилися на полі від жарких сонячних днів; дехто з ними були і старші, і з них там організувалася комісія по перевірці "по селу"; що там було перевіряти; от почали з дитячих ясел; в мому садочку після сну було таке заняття, читати там що у нас було; казочки чи що; а так то мало було, що нам на курсах дали там по парі книжок; пам'ятаю, були такі книжечки, що вони зовсім не підходили дітям, але ми всеодно читали; там, пам'ятаю, було так — скільки кілометрів до місяця та до сонця; так до місяця діти більше запам'ятовували, а до сонця це було для них тяжко; дітки так мене оточили, що мене і не видно було; і раптом так для нас несподівано ввалює до нас у кімнату душ п'ятеро; мовляв, ми начальство з Києва, і почали голосно "где воспитательница, где"; могли й не подумати, що ця вихователька трохи більша за дітей; ну, нянька, старіша, сміливіша, показує "оце наша виховательочка"; "ето"; ну, я вже перелякалася, встала показатися; почали допитуватися, по скільки хліба, муки, крупи, цукру на дитину; ну, думаю, боже мій, того цукру ми й разу не бачили; я сказала, скільки грамів ми одержували для дітей на душу і скільки молока; "што, ведро молока на таку араву!"; почався наступ "судіть, судіть воспитательницу"; та ще назирили у комірчині сироватки трошки чи що, — "ага, спряталі"; сказати правду, в мене сльози виступили, як горошинки покотилися; ну, думаю, чорта ви мене тут побачите; на дітей я дивилася з таким жалем, наче я вбиралася вмерти; за що мені такі образи, нема у людини тепла у душі; я думала, що хоч раз мене хто втішить словом, пожаліє, похвалить, то ні; ні радощів, ні тепла; як не штрафна, то вже потішають судом; приїхали на допомогу, а легкої роботи та слави шукають; тими обгортками з цукерків усі вулиці обкидані; вирішила я більше не показуватися в ясла; раненько встала, одягла своє саме модне в той час платтячко, біленьке, без рукавів; ухопила сапку, так, щоб мати не бачила, і драпанула в поле, до київських у бригаду на бурячки; їх то багато, але як мені з ними бути, може ж, мене і не пізнають; старалася триматися все скраю і побільше бути нагнутою; я вміла буряки полоти, мати навчила сього; але, думаю, побачу, як вони роблять, так і я буду; але не видно того поління, де вони пройшли; а вони, бачу, коло бурячка дяб, дяб сапкою, а весь бур'ян росте; сонечко піднялося і так припекло, що їм вже нічого не мило, і давай тікати в долинку, в очерет; еге, думаю, попро-

бували, як сахарок обробляти, це вам не в комісії ходити", —

"а хто мене запитає, як я ще дівчинкою була та закохалась у фельдшера; як він мені подобався, хоч і старший був, але чогось так любила його, що й у сні завжди бачила; і

старалася завжди стріти, як він іде на роботу чи з роботи; аж легше, як побачу; гарний був, халера, високий, стрункий, личко в його було рожеве, ніжне, а очі — ой, як небо; завжди, як привітається, то аж; я вже не могла більше терпіти, так хотілося все частіше бачити; набридло мені все бігати назустріч, та уже чогось соромно було; думаю, як здогадається, що, бач, сподобався оцій малій дівчинці, що вона мені весь час на очі налазить; кажу я один раз "мамо, в мене вже й веснянки появилися, зроби мені що, щоб їх не було"; а вона як з кілочка "а що це я тобі зроблю, ще таке, не доросло, а вже придивляється так на свої веснянки"; "ну я їх не хочу, мамо; й так кажуть на мене рябенька"; "ой, лихо з тобою, усе ти мені завдаєш якогось клопоту; або знаєш що, давай я тебе заведу до Яші, він же все-таки фельдшер"; ой, я аж зраділа "ходімо ж скоріше"; пішли ми, він жив далеченько, але близько моєї бабусі; ну, мати каже "йди вперед, чого це ти остаєшся ззаду"; "а-а, іди ти вперед, я соромлюся"; "от потороча ще якась, чого це ти вже соромишся"; заходимо, "добрий день"; ага, "добрий день, сідайте"; еге, "нема коли"; "а що, захворіла дочка"; "та ні"; "а що з нею"; "а ось подивіться на її носа, появилися веснянки, а вона не хоче, кисне, проява якась"; "ну що ви, проява, вона у вас славна дівчинка; іди сюди, подивлюся, що то в тебе на носі"; о, думаю, тепер то я на нього роздивлюся добре; але чого це він зі мною, як з малою говорить; нічого ти, думаю, не

1(16) березня перший тиждень починається 7(22) березня пройшов перший тиждень посту 8(23) березня піст починається 10(25) березня у Колі отелилася корова з десятої вечора 14(1) березня до обід похмуро а після обід ясно сонце 15(2) березня починається третій тиждень посту 22(9) березня ...починається... 24(11) березня Середохрещення 27(14) березня дощ 6(24) квітня Саші рік як помер Осадча Щербанівська 7(25) квітня Благовіщення 18(5) квітня Пасха 30(12) квітня заплачено за радіво 6(23) травня Григорія в Армію Червону виряджали Славку Райчиного 10(27) травня Віктора день народження Бондар йшов у армію 11(28) травня Віті день народження і Наташі 17(4) травня завішалася Ярина Кордонючка 18(5) травня хоронили

22(9) травня празник Ніколая

29(16) травня день народження Миколи 6(29) червня Трійця 13(31) червня Заговки знаєш; як це мале вже страждає за тобою; подивився близенько так, ще й пальцем повів по носі: "зараз я вам напишу, то вам в аптеці зроблять таку мазь, то зразу буде біла-біла"; а я все стою та дивлюсь на нього, витріщила очі; а він уже допетрав щось, і теж дивиться, мабуть, уже здогадався щось; а все дивлюся й не можу надивитися; але що, роздивилася, очі голубі, гарні, ніс теж гарний, а вуха — люди, чого я раніше не бачила, як у верблюда; аж мені самій смішно стало; та за ким же я бігала!... (оженився він пізно і взяв ще молодшу за мене; коли я приїхала в село своє в гості, то хотілося побачити; якраз було літо, тепло, сонячно так, аж пашіло; і я пішла до бабусі провідати; і ми гуляли під гломом; збирали глід і груші; і я тоді його побачила в парі з молодогою жінкою; а сам такий солідний, і з паличкою в руках; і душа моя була спокійна...) —

"зустрічалася я з Андреем, дуже славний хлопчина, ми трохи разом вчилися; а яка то була любов, як у мене був нерідний батько, і мені нікуди не дозволяли виходити вечорами, і до мене теж щоб ніхто; так ото я з Андрушкою тільки листувалася; а як листувалися — смішно й здумати; він мені напише такого великого листа і принесе до мене і покладе в загату в хлівчик, і я йому теж відпишу і покладу туди само; отак ми проводили час і тішилися тими листами; я старалася ходити до своєї тітки на Шляхту; так звалася вулиця; і так і жили в нас старі люди, шляхтичі; там різні Січинські, Вільчинські, Ходаківські та Дітківські; і от я ходила до своєї тітки через його беріжок, і інколи він побачить і проведе мене до самої хати; а ще й інакше, він приходив часто до нашої криниці, і там ми зустрічалися; я боялася забаритися з водою, то ми впустимо у криницю відро та й ловимо його довго; і так ми і насміємося, поки нас хто-небудь не розжене; "от чорти, як сколотили воду"; отак би воно не знаю скільки тягнулося, якби до нас в село не прислали одного хлопця на роботу; звали його Грицько, і недалеко від нас працював; от по-сусідству і загостив до нас; підліз до вітчима, почав заговорювати "оце ваша дочка з косою ходить"; "авжеж, жінчина, моїх ще нема, женився на їй з дівчинкою"; він говорив грубо, відверто; "коли б збутися скоріше, бо в мене свої діти будуть, бо з чужого добра не жди"; і отак познайомилася я з Грицьком; навіть разом працювали; я ще про заміж і не думала, а вітчим уже з Грицьком домовляється; один раз я полізла до столика, відкрила шухляду, а там стрічки так і пурхнули доверху, я аж злякалася; а Гриць спостерігає та допитується "гарні?"; а мені аж в очах темно стало; став мені наговорювати, що то всі женяться, а ми що, не можемо

поженитися; я кажу "я ще не збираюся виходити заміж"; "як не збираєшся! а твій вітчим уже готується, я вже й горілки заготував, он стоїть в ящиках"; "а стрічки кому"; "а ось плаття, ти й не бачиш"; мені так стало шкода себе; що ж виходить, вітчим мене хоче збути без моєї згоди; все без мене; а він говорить "да, з тобою не можна домовитися, ти дика, як сорока, скажи що, ти вже чкурнула у другий бік, затягни тебе силою в клуб, так всеодно втечеш, тягни тебе танцювати, так ти видерешся"; я в сльози "що ти знаєш! танцювати не вмію, бо вітчим нікуди не пускав з дівчатами, не то з хлопцями, а як же ти будеш на мені женитися, як ти других дівчат водиш з клубу додому"; "то ти не втікай, то я не буду других дівчат водити з клубу, вони самі до мене чіпляються"; я так собі й подумаю, що хлопець то гарний, нема де правди діти; але ж Андрей в очах стоїть; і де він; прийду додому, сяду коло матері, надмуся, мов пухир, а мати питає "чого ти"; кажу "мамо, що це робиться"; "а хіба що, нічого не знаєш?"; кажу "ні"; "то він же каже, що ти згодна"; кажу "ні"; а мати зі злості "то чорт вас знає, як це воно робиться; Гриша мені весь час говорить, що ти згодна, аби ви не проти; а ми не проти, бо він хлопець гарний, за такого можна йти"; "ой" кричу "ви не бачите, що він виробляє, як він з цими дівчатами дуріє та ганяє за ними; то так і завжди буде, га?"; ну, мати що ж, як мати, хоче, щоб завжди краще було, каже "не журися, він уже тобі й плаття замовив шити, 26 листопада розпишетесь"; це був тридцять третій рік; хто його не знає, що це за рік; "ти, мамо, подивися на цих людей, а ти мене заміж видаєш; яке це буде весілля"; і плачу "і просити не піду, і до загсу не піду; як хочете"; так і було;

кого так попросили

16(3) червня дощ увечері 19(6) червня дощ 20(7) червня дощ 28(15) червня два роки свасі Саші 30(17) червня Григорій Тимофійович Добровольський Волков... Віктор льотчики загинули 11(28) липня Минка помер одинадцять годин вечора 12(29) липня Петра Павла празник 13(30) липня Минку хоронили 18(5) липня була свайба Бутенкової Люби

21(8) липня дощ 22(9) липня дощ 2(20) серпня Іллі празник

8(26) серпня свайба була у Лени Шевченко 14(1) серпня Маковея

19(6) серпня Спаса 4(29) вересня в Новому Бузі Ал... був помер 11(29) вересня Усікновеніє Глави двадцять п'ять років Ліді і Валі дівчатам день народження 12(30) вересня Олександра Невського 13(31) вересня помер Хрущов 18(5) вересня дощ 20(7) вересня дощ помер Зима 27(14) вересня Воздвиження

самі, а розписав сам секретар, прийшов додому і розписав; ой, люди, яке то було весілля; якраз було грязько, та ще впало небагато снігу, та така багнюка; а гармошка там скрипить, і барабанчик там лупотить; тупають в тій грязюці, мов чорти; моя подружка Оля його краще любила, як я; от і вона явилася, непрошена гостя, як казав уже мій Гриць; наказував дуже "не клич теї лепетухи"; а от вона й сама прийшла, твоя кохана подружка, зара буде чіплятися..." —

ще баба Марусичка не жила з ними, то Яринка так коли піде до неї, — йти треба було вуличкою та яром, а далі лісок; як весною, то їй любо ще й на квіти пороздивлятися, птахів послухати, занести бабі що там чи допомогти, хоч Яринка не дуже й любила ту бабу Мару-сичку; але що ж ти зробиш, як мати бере посилає, то й мусиш іти; але й баба не раз зайде, вона не любила невістку, й та ніколи не мала ласки від свекрухи; та що вона там була винна, як помер чоловік Гаврило й через якийсь час вона прийняла Максима; ще й раз було так налякала Яринку, що вона в запічок заховалася й плакала довго; це як поздавав її вітчим усе хазяйство в колгосп, то хіба не прибігла Марусичка й не виказувала йому, що нащо це він такий гріх учинив, чортові душі повіддавав, записавши в колгосп; ну то себе вже, а нащо й дитину, і це ж її душа чортові продана, і будуть її чорти на сковороді жарити; ото ж, вона плакала й голосила у запічку, так їй себе було жалко, що це ж і її душа вже чортам попадеться, бо це вітчим поздавав коні й борони, й усе у колгосп і записав у колгосп і її з усім хазяйством, —

ще вона трохи за це згадала, — там була дочка Лукія; любила до них ходити; куток називався Стобунівка; любила ходити у город їхній, за ним ставочок починався; огірків, моркви накраде у беріжку, помие у воді, наїсться; любила над тим ставочком сидіти; там кладочка була; хата під цинковою бляхою, до ставочка грядочка й до дороги — не дуже й було; дід Максим подав заяву на троє душ; баба Гендзюрка прийде й "нащо й ти чортові душу віддав, дитину"; а вона в запічок залізе та пла-а-аче; коли це кажуть, Мар'яну Пичачку висилати будуть, не хочуть в колгосп іти; три дні сиділа у них; чого, — випроводжала; у скриню складали, в ящики, все забрали; дядько Семен, тітка Марія, Лукія дочка, син Сенька, Надя, молодша од Лукії на п'ятнадцять років, — отаке-го було,

бігало, "на тобі цю сковорідку та будеш згадувати тітку Мар'яну"; на Далекому Сході опинилася; дядько помер, а Надя десь ділася; вона вже в Кодні була, як тітка приїхала в гості; така баба — кацапка така!; Женя каже "знаєш, хто є? — тітка Пичачка"; чогось до матері не

зайшла; двері відчинені надвір, люди сидять; Женя каже "вгадайте, хто прийшов"; "небось не знаю, небось не знаю"; а Лукія в Сибіру замужем, трактористкою робить, одинадцятро дітей; найстарший син Микола Мар'янин десь у Києві був музикантом, а жінка його в хаті чогось жила — звідки Пи-чаки виїхали; віруюча була, з сестрою все ходила в церкву співать; зараз признається, як побачить; "я ж його й не цуралася, їздцла; вже він мене не помімав; а проте я його їздила хоронити"; дочка каже "приїжджайте до нас"; продала хату, а потім побачила київську культуру, прийшла у свою хату й сидить день, два; "ми вас не хочемо, бабцю"; дочка каже, що мама нас опозорила, втікла; каже цим уже людям "діти нічого проти не мають, що я в село поїхала"; вона собі на похорони ходить; а тітка Мар'яна згодом померла; до сина їздила в Київ; вони там золото мили, й ковтали; їх просвічували, — всеоднак проносили й мали; а в матері були золоті копійки; приїхала Явдоха сестра, Люсіна мати; "купиш Яринці"; "добре"; в Ходорків пішли, на підводі до Попельні; їсти хочеться; у Попельні стали за чаєм у чергу засолодженим; душ скільки стоять за тобою за шклянкою; вона так пила, що в роті пухир зробився, попекла; "то, дурне, чого ж ти так спішила"; "а як — давай, давай"; мати сказала, щоб Ярину брали з собою, куди йтимуть; двадцять п'ять рублів золотом дала; вони в Києві поговорили ввечері, домовились і полягали спати; вона рано спить, а вони вже вправилися; десь, видно, дістали гроші, — сонечко встало; "а гроші" питає; "йдьом на базар, ми вже все зробили"; купляють пальто, чотириста сімдесят рублів, хутром обшите, вузьке, далі бавовняного шарфа і шиті валянки без галош; і Гані

14(1) жовтня Покрова зранку похмуро було 18(5) жовтня дід Адам помер 19(6) жовтня я до Галі поїхала 22(9) жовтня Крушинський Іван Омелянович 1(19) листопада за радіо заплатила по перше два місяці положено 4(22) листопада Казанська 6(24) листопада Катерини 7(25) листопада гарний день теплий 8(26) листопада день гарний 17(4) грудня у Варвари Ольга Куз... померла 18(5) грудня Сави ... Люськи свайба 19(6) грудня Николая

1972

13 січня мороз сильний

14 січня мороз

9 травня до обід гарна погода після обід сильний дощ

1 червня корова перегулювала

2 червня два дні корова перегулювала 28 серпня пугач кричав

5 грудня Головка помер

27 грудня другий сніжок з морозом і вітром

1972

12(30) січня сильний вітер

купили простеньку блузочку трикотажну; посадили на Попельню, а звідти сама вибиралася на Білоцерківський шлях, і з Попельні до Яропович; там звертати — тридцять кілометрів; зима, неділя була; ні душі не стріла, цілий день ішла; а ці валянки без галош злазять; два ступіні зробиш, і злазять; на халяві йдеш, позмерзалися; а мати в хаті з кимсь "х-і, Яринка йде, як же це сама, що тітка й у Ходорків не провела; бо-оже, щоб це рідна сестра!"; з тиждень лежала, мозолів натерла; забрали золото; вона в тому пальті й заміж виходила, і на Далекій Схід їздила; а всеодно приїжджали з торбами, і в кожну дай; приїжджала й Люся з золотими зубами; "а, це з мого золота" думала мати; згодом така хазяйка стала; варення роками стояло; хвалиться "в случай війни, у мене на два года запаса"; чоловік був Сіряк Михайло, а її — Бодзор; Люся приїде; дайте поносити, така хустка шовкова, спідниця; на весіллях погуляє; ще вони в Ходоркові жили, а потім переїхали в Київ; Люба ображалася, — Яринка дівочитися почала; вони мали забрати її в Київ, у майстерню; тітка набере всього "ну, я тебе в другий раз заберу"; вона жде, що тітка забере; а тітка Явдоха "може, вони поженяться, гарний хлопчик, то я ще не заберу"; була б київська, а так що; мати знов дала двадцять п'ять рублів золотих; баба Марусичка золото за пазухою тримала; злізає з печі, впаде, стукнеться з-за пазухи; а мати гріха боялася, віддасть; "ох, години моя"; а дочки надбігали, й украли; мабуть, від Гаврила що осталося; та материне було; у матері такі персні були, з камінцями; Максим "що, я голодати буду, давай"; поїде, привезе у клумачку трошки; "ти їй там хоч на плаття купи", а він — нічого; Люба сама трохи жила у матері її; "як собі то спідничку з полотна, а мені з рядовини" досі згадує; Максим казав "побачиш сироту на дорозі, підкинь ногою, ну не бери, бо потім тобі першим ворогом стане"; та й трохи правда; тітка Ольга матері одказала, а мати сердилася "в мене тоді й рядовини не було", а у війну трьох на возику привезла; сама пішла в Київ, на камінцях нашла в торбу шматочок і вернулася; Максим зума сховався; два рази їздив та все золото вивозив; городські хитрі були, все золото витягли, тепер є дітям за що виїжджати; а вона сидить плаче; вітчим знав, що вона його не любила, і він її не любив; у голодовку після садочка в лікарні робила; насіння коноплі товкли, розводили водою; процідять на сито, але й не цідили, щоб більше було; і вона прийшла, всипала каші пшоняної, залляла сім'яним молоком, насипала цієї каші, жмакає, це лущиння на зубах; а вітчим ходив, руки за спиною; ходить, та прийшов над мискою каже "ти гіюїст"; а вона плакала,

ложку на стіл і більше у рота не взяла; пішла з хати; коли пішла у кіно, там почула, підійшов чоловік до вікна і сказав жінці "ти егоїст"; він молодший був від матері на сім років; мати між двох вогнів; "батько" не каже; клуня була до Українців; тільки крикнула "та-а-т", а він бігом радий, а побачив, що вона в росі лежить; до матері каже "не треба, оно її з пам'яті викинуло"; і більше мати не заставляла; то вже потім казав "Ірочка, Ірочка"; але як сядеш їсти, він отако рукою підіпреться й дивиться, смалить папіроси; і Ганю вчив ноти "до-ре-мі", і вона не хотіла, то він і перестав учить; подружка Оля, його баришня, крала сир, а Гриць побачив; а мати її вже пухнути почала; а він рядно бачить (серп'янка — стіл, дощана накривка, віддушували, та й треба було щодня прати); а вона

надушила, пішла додому, дома витрушує; а він на двері; вигнав Олю; прийшов, матері каже "хай Ярина йде"; з садочка вона пішла в поле; Тадік, секретар, каже "перевели в Андрушівку", кавалер Олі; каже вона "напиши листа, що мене за молочаря видають, а я хочу за тебе"; вона пише "тільки за тебе хоче йти"; після дощу вийшла на город і поле; гарно; буряки; коли хтось по городі свиснув, то це Тадік, третя хата до церкви, по лівий бік Оля жила; побачила, тоже біжить, нахабна була; усі втрое зішлись; а він то не знає, в чому справа; він був сирота, батько десь у Києві женився, а Оля одна у батьків, гуляла; а він "все буде харашо"; а вона то знає, — на проводи тепер їздить до батьків; така горбата, беззуба; через тиждень весілля, весною, — яке весілля!; троє дівчат дружок, і душ десять, гармошка тирлі-тирлі; вони дружки, а Грицько з хлопцями; його заїло, в тому садку полягали і наслідуються, що це така любов була;

13(31) січня мороз сильний 14(1) січня Новий рік ясний мороз 18(5) січня Капітоліна Капачка померла Миколукова Вані

19(6) січня Хрещення 24(11) січня Вітуськи день народження вісім років

28(15) січня не було сну 31(18) січня Матвій Васильович Захаров помер маршал 5(23) лютого Порфирию Кузьмичу сімдесят п'ять років вісім років лежить хворий

6(24) лютого Іван Малярєнко помер п'ять годин сонячно і мороз

8(26) лютого Івана хоронили тепло і сонце і мороз 9(27) лютого до обід ясно після обід похмуро

10(28) лютого порося привіз

12(30) лютого Устя померла Восіятська Тасьчина свекруха 13(31) лютого Устю хоронили

14(1) лютого Масляна 15(2) лютого Стрітєння похмуро і калюжі були і тепло 16(3) лютого холодно і мороз 17(4) лютого мороз 18(5) лютого у Каті корова отелилася 19(6) лютого у Верині Наташі Тутові свайба

Грицько не витримав; пика повна на сметані; прискочив, у одного боярина вирвав з рук; танцював гидко, притисне до себе, і коліними; мало бійка не вийшла; вона його не любила — через вітчима; вона тікати додому, а він за нею; то й наречена біжить; "а ти чого прибігла"; "не гуляй з ним" до неї "у нього тільки зуби гарні, а він не гарний"; вигнав її, вона пішла догулювати; Грицько сепаратора помагає крутити, щоб рука дотулювалася; а вона аж на сепаратор лізе; мати борщу наварить, сало було, квасоля; він просить "тітко Маріє, наварить борщу"; йому молочне набридало; вони не дуже голодували, але голод відчувався; "а ти втекла"; а Ганю Лагутиху проводжав; Гараджонога; та й розкаже, що та наговорювала, щоб він до Ярини не ходив, бо вона ряба; прийде до матері; "всі женяться"; "то й ти женися"; "зробіть весілля"; "а ти попробуй її всватать"; вітчим комірником був, пуд муки виписав; сир голандський; сиру виписали в Андрушівці на маслозаводі; кролів своїх забили, п'ятеро чи скільки; вареників з сиром наварили; пущі нічого не було; тітки прийшли; Ольга з Роздолів; мати переказала їй хлопцями; тільки до швачки пішли, вона шила плаття; сірий ситець і біла бая — три плаття пошила на Стобунівці; навіть до хрещеного батька зайшла; посиділа; не обізвалася, що це весілля; Вільчинська Ганя, тітка Олександра,

Олександра Січинська, Ковалевська сусідка; у Грицька три хлопці, і в неї стільки дівчат; а вона рахує гроші за сироватку; двадцять копійок відро в селі продавали людям, і гроші клали в торби, підписували, й потім за місяць торбу здавали; а Гриць каже "подивись-но, що в шухляді"; а ленти бах угору; йому пайок давали на роботі; в котлі зварить гороху; "бери їж" каже "я буду варити"; а вона бідони поміє, фартуха з себе й бігом; а він у вікно дивиться; а Ольга під тинном вистежувала; у батьків турецький тютюн ріс під хатою; і слухає; а батько вночі сцять іде, вони сидять, а він до тютюну, а вона відсунулася; батько "тьху" матом і тікати в сні, а Грицько за коромисло і в тютюн; "зара як бахну, й очі повилазять"; у клубі стінну газету робили; такі вечори були; Ольга вірші написала "поквапилася на сироватку за молочара заміж"; а вона з клубу, а він за нею "я її вб'ю"; вельон не вдягала, — балакають у потемках, чи вдягати; чобітки їй тітка Олександра на шнурках подарувала; а Гриць іде — чорні кортові штани і толстовка, і білі гудзики; йде, і три хлопці ведуть; вона в сільраду не пішла; а секретар, двоюрідної сестри чоловік, посадовив за столом, а вона "пишіть мене Миколайчук"; Гриць зразу так надувся; але моргнув, мабуть, скеретареві, — всеодно записали; Ліончук Тьома возив з

радгоспу в молочар молоко; став потім торгувати у магазині; на фінській убили; конх-вети були всякі, хто їх тоді купував; дівчата й дві тітки вбралися: Ковалевська капелюха, а тітка Ганна — у діда, чоловік її робив у лісі, спецовку його вділа, як дід; пішли до Тьоми в магазин просити на весілля; залізли за прилавок, стали гребти у вузли; він їх повиганяв; вона ті цукерки днів три їла; вогко надворі; вийшли танцювати; Ольга прийшла ♦ потягла танцювати Грицька, а він якось впав, у грязюці срака; кажуть уже "Малашка, Малашка", матір так звали, "вперла його у багно"; після цього вона розсердилася; узнали з чужих сіл, йдуть, щоб дали їсти; одне пустили, друге, уже черга; каже "йдім у молочарню з Тьомою"; і бідон з-під сироватки, поставили у сінях, і ділили; підходять, у платочок чи бумагу; "я розплачуся", Грицько сам голод пережив, вірив голодаючим; а Ольга послі бігала, до себе тягла; а ввечері каже "ти ночуй у мене"; така сучка; збирається на Котельню; вона думає, що буде там робити; чуже місто, чужі люди, та й хазяйка не знати яка попадеться; бо ж їй дорогою розказував Грицько, що там одна хазяйка і двоє дітей, а їхня кімната третя через їхній хід; це їй не дуже подобалося, але що подієш; от вони й приїхали, заходять до хати, зразу ввійшли в ґаночок, а далі у кухню; біля самих дверей висить колиска, а в колисці з пів року чи більше сидить дитина, в якомусь ганчір'ї, брудне бідне як зверху, так і знизу; думає, Боже ти мій, де ж твоя мама; це повірити — нікого немає; зайшли в третю кімнату; стоїть один стіл, на всю ширину кімнати, а з другого боку така само завширшки шафа; видно, в кімнаті робили, бо такі меблі не вносяться і не виносяться; занесли вони свою скриню і ліжно, і влаштувалися добре;

1(17) березня

у Федора отелилась

корова

4(20) березня у Лени отелилась корова 14(1) березня ясний день

22(9) березня Сорок Святих

23(10) березня у Колі отелилась корова 24(11) березня похмуро дощ 6(24) квітня у Козиренкової Олі народилася донька 7(25) квітня Благовіщення Страсна П'ятниця 8(28) квітня квочка повинна лупити Вовина родила Валя 9(27) квітня Пасха ясний день ранком холод

15(2) квітня радіво стало 17(4) квітня дощ 18(5) квітня дощ 25(12) квітня зозуля перший раз 28(15) квітня дощ 1(18) травня дощ 2(19) травня ввечері дощ 9(26) травня гарна погода до обід після обід сильний дощ 10(27) травня Віті день народження Кушніру

а Воротинц... нашим тридцять років 18(5) травня Вознесіння корова почу... теплий день ясний помер Мар... 22(9) травня Николая празник 2(11) травня Валі Татаринкової

а сторож стоїть під грубою, дивиться, каже "я вам усе здаю ціле"; дівчата нам там побілили, а сторож напалив; одне слово, залишилося тільки готувати їсти; "давай щось будемо пекти"; "я не вмію"; Гриць намісив у сковорідку коржа пекти; кипить там у тій сковорідці, на самій сметані; на кухню вона відмовилася, хоч убий, бо побачила, який там лад; вони в грубі почали варити суп; ну, вийшов такий собі; дівчата прибігли, одна товста така, ніс кирпатий; Саша; друга худа, Поля; "лаборанткою буду"; наступного дня пішла вона на роботу; її директор тимчасово поставив лаборанткою; дівчата її зустріли дуже гарно, задоволені були нею; вона була не гордовита; прийшов і сусідчин син, моряк Іван; він туди часто заходив; привітався, питає "Гриша, а це кого ти привів"; Гриць, як з кілочка "це моя сестра"; вона й очі витріщила; а той не довго думає "то познайом мене"; "знайомся"; ну, ми й познайомилися; та й почалося; Іван не вилазить з пункта і не відходить від неї, а Гриць ревнує, аж синіє; а вона сердиться, бо нащо таке казав; Іван добре знав, що вона Грицева жінка, але теж каже "я йому буду на зло"; "а яке зло"; "а побачиш"; а правда, і побачила; їхня хазяйка була молода здорова жінка; прийшла до них і вертиться, то увійде, то вийде; коли чує, якийсь крик; як вона вибігає, то хазяйка вчепилася до чорнявої кучерявої дівки Ривки "а в його жінка, та ще й молоденька, а ти така-сяка, чого сюди ходиш та йому голову крутиш"; вона докум-кала, в чому річ, сховалася назад; а Іван почув і біжить "ну то розібрала, в чім річ; оце в тебе такий Гриць"; ой, думає, Іване, де ти був раніше; Іван черешні, вишні лутовку носить, а вона розноску робить і їсть; почалися ревності; і Ривка ходить по воду; він їй Івана, а вона йому Ривку; "я піду в кіно"; "то й я"; "як ти хочеш, то я не піду"; з Іваном десь сиділи у хаті, коли голос Грицьків "відчини"; "то відчини"; сам замкнув знадвору й гукає; це так мовби застав нас на гарячому; прийшла якась з Нової Котельні, Вера; викутала шарфа; "а де Гриша"; він її одпровадив "йди вже, не приходь"; а Саша вдягла костюма чоловікового й за ними; Грицько вполі "а цей дядько за мною від Котельні йшов"; регочуть; "то мені вже й вис-цятися не можна"; "а ви як думали"; з Нової Котельні дали Петю Гордієнка лаборантом, а її переводять майстром-сироваром у цех; "о, Петя, Іра схожі, біляві, з веснянками"; стільки гулящих дівчат було, всі до Гриця чіплялися; Гриць раз буркнув, на два кілограми замком замкнув; цеглинку сиру замотав та й десь пішов; Саша прибігає "Іра, там вас Гриша замкнув, і пішов"; на горбі

там хата така, там на квартирі була одна гуляща; плаче "нащо це він"; "робіть

свою роботу"; Саша плоскогубцями шибку виймати, а він десь спостерігав; прийшов, цю Сашу за плечі; десь одвернувся; Саша вийняла шибку, вона вилізла, а такий єврейчик, Яньо, кучерявенький; принесе півонії "тільки завідуючого жінці"; "йдіть щось скажу"; до кринички вийдуть; він розкаже про Ривку "хай він не ходить, до неї всякі кавалери ходять"; а Гриць вже назирає; вже їй і Йвана, і Петю, й Яня; року 1935 Грицька покликали в ряди армії, і вона переїхала назад у Яропо-вичі; вона там прийняла пастеризаційний пункт; лишилася вона завідуючою; Гриць пішов в армію, а вона на квартирі, бо в батьків було вже тісно; і в неї була дочка Лена; було їй тяжко; мати робила в колгоспі; Ганя і Женя ще няньки були малі; але два роки вона проробила; чоловік служив недалеко в Житомирі; потішав, що скоро служба закінчиться; і так два роки пролетіло; 1937 її Гриць закінчує службу; але приходить їй лист "я маю бажання лишитися на військовій службі; чи ти згодна"; та що ж, вона любила військових; ну, вже підходить пора; розрахувалася з роботи і готується; допомгла матері копати буряки, і в городі; знає, що більше їй не допоможе; так воно й сталося; приїжджає її старшина сірими кіньми в яблука, аж любо дивитися; вони спакувалися, й поїхали; Лену малу поки залишили вдома; була осінь прохолодна, то їй ноги обмотали попоною; вона їй так запахла кіньми; ну, каже "Грицю, тепер вже не сироваткою буду пахніть, а кіньми"; а коні вона любила; виїхали вони за село; коні йдуть ступою; мабуть, нашого солдата на сон потягло; понад сошею багато людей, вантажать буряки; махають їй, щось вигукують, і не можна розібрати; а шофер сидів у кабіні, подав сигнал, не знати, нащо; коні злякалися,

Сашкової її чоловіка в Червону Армію 25(12) травня Сухий Четвер 28(15) травня Трійця 30(17) травня Поліни дівчинка народилась ввечері дев'ять годин 1(19) червня перегулювала корова Миколина 2(20) червня перегулювала корова Миколина два дні 3(21) червня у Валі Кирнівської свайба розписувались у клубі і в Жовтневому у Валі

6(24) червня за радіво заплачено 16(3) червня горіхи засипала 19(6) червня дощ з бурею з градом 24(11) червня залити горіхи 28(15) червня три роки свасі Саші як померла 29(16) червня дощ 30(17) червня гарний дощ пройшов 2(19) липня гарний дощ

3(20) липня до обід був дощ

4(21) липня до обід був дощ

17(4) липня Тетянці день народження 19(6) липня дощ 28(15) липня празник Володимира 21(8)серпня Шкарона Серафима померла 22(9) серпня Серафиму хоронили 28(15) серпня Перша Пречиста Марусі день народження

рвонули, і не встиг солдат ухопитися за віжки, як коні смикнули із соша вниз; вона сиділа з правого боку, закутані ноги, а Гриць сидів у задку, вище; і встигла скотитися з воза і попала під заднє колесо ногою; стало їй зразу погано, а ті поїхали й поїхали, не стримати сірих; вона вже думала назад додому, але хлопці її забрали, всадовили, хоч і криву; насилу вони її привезли в Пряжів; зустріли хазяїн і хазяйка її на одній нозі, забрали її до хати і почали її лікувати; і так знов вона пролежала місяць, добре, що хазяї були добрі, мов рідні; було в їх троє дітей, один хлопець і дві дівчинки; вони від неї

і не відходили; перезимували вони там; каже Гриць "від'їжджаємо, а коли, невідомо; сиди й жди"; написали вона додому, описала все своє горе; вдома сидять і ждуть, не знати, кого і чого; оце тобі, думає, воєнщина; коли одного ранку солдат повідомив "готуйтеся"; спакувалася вона і сидить день, два, і три; але бачить, під'їхала гарба, бачить, військові; ну, то по неї; скоро повантажилися в гарбу; а їх там таких було море, не вона одна, і поїхали в частину; вона тільки перший раз побачила, де її чоловік служив; сосновий ліс, не видно ні кінця, ні краю; а збоку річка Гуйва протікає; переїхали вони місточок і невеличкий млин; таке гарно, тече річка Гуйва, міст і млин, а поряд ліс сосновий; ліс здавався їй раєм; вона його перший раз бачила; і довго дивилася, бо знала, що більше його не побачить; а сосни похитували гіллячками, наче схилялися їм услід; її чомусь охопив жаль, їде з чужими і не знає куди; вночі вони виїхали з любої Гуйви, в якій їй не довелося роздивитися; через добу вони опинилися в Славуті; в ті роки була стара польська границя, там теж був ліс і така сама сосна; але їй там не дуже сподобалося; в ліс далеко не можна було ходити, бо все не дозволяли, там небезпечно, там близько границя; але їм все-таки вдавалося назбирати конвалій; в саме місто Славуту часто не ходили, їй було чогось страшно; бо хоч коли й піде, то прийде без грошей і без товару; що її серце там непокоїло — страх було багато інвалідів; на базарі не можна було пройти; вона не знала, з якої війни вони були такі покалічені; і їй було всіх шкода, і вона їх всіх ділила грішми, бо інакше не можна було; там їй довго не довелося жити, бо троє їхніх військових потрапили за наказом на Північний Кавказ; і через деякий час викликали й їх; знов їхні друзі солдати провели їх на поїзд і вони поїхали в місто Георгієвськ; як вони доїжджали до нього, їй запам'яталися поля; галявини були встелені ковилою; а чого вона її знала — у них вона колись продавалася пучечками; от чого вона знала, що це трави дуже гарні, білі, пухнасті, як сніг; і далі

поля встелені ячменем і соняшниками, а дороги висаджені шовковицею; і чим далі вони їхали, тим більше було цілими посадками оцієї шовковиці; коли вони приїхали на станцію Георгієвськ, зійшли з вагонів, була нестерпуча спека, не можна було їм з незвички ні дивитися, ні стерпіти цієї спеки; зустрів їх чоловік Тамари Уманської, яка з нею теж їхала на Кавказ; вона здивувалася, чого ж їхнього батька нема; "а де Гриць" питає; каже "нема"; "та як нема"; і мала її Лена теж питає "а татко де"; садовить він їх у бричку і їдуть далі; виявляється, він везе їх поки-що на квартиру; бачить, що він її навмисне піддрочує, що, мовляв, нема Гриця; "будеш з нами"; вона образилася; вона сиділа в садочку під шовковицею, а вона така рясна, ягідки, мов жуки, чорніють; її Тамара з своїм чоловіком їдять, аж в ротах чорно, як у собаки; вона помалу вусунулася на вулицю, оглянулася, ліворуч ліс, а праворуч міст; а за мостом місто; от вони з своєю Леною помалу і подалися до мосту; під мостом пролягла залізниця, а вони пішли навпростець; от уже й місто; озирнулася назад, ніхто за ними не женеться, не бачить їх; от вони пішли далі; бачить, не так, як у них, люди не ті; вона була в туфлях на високих каблуках; ну, правда, в таку спеку там не ходили в туфлях, а в капцях на лосевому ході; та, видно, жителям зразу кинулося в очі, що не їхній гість тиняється

містом; шевці на кожному кроці запрошують в свою майстерню замовити капці; всі чорні, носаті, мови їхньої мало розуміє; думає, Боже, куди я залізла, вже й назад не може втрапити, і не знає, куди дороги питати; її малеча пітніє; і вона не знає, де вона; от звернула увагу на будиночок, там висить дошка непроста, а на ній напис блискучими буквами; тут жив чи

9(27) вересня у поліцайки свайба 11(29) вересня Усікновеніє Глави 13(31) вересня рік Хрущову як помер 14(1) вересня Семена дощ

21(8) вересня Друга Пречиста ясний теплий день 23(10) вересня у Лисогора Вітьки свайба

25(12) вересня дощ 27(14) вересня Воздвиження ввечері дощ зранку ясно було а вдень похмуро 1(18) жовтня за радіво заплачено по жовтень 14(1) жовтня Покрова цілий день похмуро з обід дощ 29(16) жовтня Ваню проводжали в Червону Армію 2(20) листопада Ваню Головиного проводжали в Червону Армію 4(22) листопада Казанська 10(28) листопада померла Марія Федорівна Татаренко 11(29) листопада Павлинин син в Армію пішов 13(31) листопада Номеровський Валентин в Червону Армію

16(3) листопада Маруся снилась що була зо мною потім одійшла і почала одягати чи поправляють ретузи 17(4) листопада мороз

працював Пушкін; от як вона вернулася назад, вона здогадалася, кудюю іти, бо як ішла в місто, вона запам'ятала цей будиночок; от він їй допоміг вийти назад; доходять вони до містка, то вона помітила метушню, десть там, звідки вони вийшли; от бачить, розшук, загубили; от вони підійшли ближче; біжить їхній тато, і радий, і лютий; він до неї кричить "де ти була", а до його "де ти був"; але, виявляється, Гриць був черговий по частині, раніше не міг, от і доручив Уманському; обидва старшини; забрав їх тато на квартиру; хазяйка гарна, колишня киянка; навіть стала говорити по-українськи; як їй було з ними гарно, думала, рідня; був з ними один синочок, Сергій, тринадцять років, і їх двоє; ну, здається, жити та в Бога здоров'я просити; вони якось влаштувалися, поки багаж прийде, а на другий день пішли до міста; ця вуличка звалася Красна Слобідка; тягнулася вона над річкою, а за річкою ліс; над річкою стояла їхня військова частина; коли вони йшли в місто, вона добре помітила над річкою березовий лісок, і там сиділи музиканти і розучували якийсь військовий марш; пам'ятає, її старшина взяв жовту папаху, яку там видали йому; повну форму; папаху була з червоним допушком, і жовтий наче хрест на допушку; для неї було чудно, після шолома, як вона називала будьонівки; ну, поки вони чекали, як вслід приїхав солдат двома, мов звірі, кіньми, і поїхали в частину; от вона сидить і жде; от приїжджає її старшина на двох звірах; перший раз вона сіла на коня; трохи було незручно, та плаття було широкі, і як всілася, і тихо сказала "помалу"; Гриць її обіцяв навчити їздити на коні, але ще не було коли; і тепер виявилось, теж не було коли, бо прийшов наказ їхати в Новочеркаськ, в школу молодих лейтенантів; і так через два дні залишилася вона на чужині із своєю любою хазяєчкою; хоч було й сумно, але добре; кругом дерева, абрикоси, алича; ну, всяка фрукта, якої в них не було; та ще в ліс ходили вони по терен, а він такий, як сливи; та вже й виноград дозрів, тільки вона ще не знала, де він продається; а як

узнала дорогу на базар, — о, тоді вони від'їдали винограду; а його повивозять гарбами, верблюдами десь із гір; ну, очі розбігаються; кожний просить до себе; а виноград аж капає з гарбів; а бджолів повно, очі засипають; вона Кавказ запам'ятала на все життя; от іде рано в місто і все думає, що хмари синіють; а коли ж то не хмари, а гори; їй так хотілося побачити їх близько, але не вдалося; жили вони десь кілометрів п'ятдесят від П'ятигорська; так говорила хазяйка, і видно було гору; вони чорніли, як вугіль; і коли находили хмари на дощ і закривали, нижче гори йшли, тоді вони все знімали, що є надворі, і

хазяйка затуляла віконниці; каже "буде буря"; вона все слухала, бо все для неї було дуже цікаве; їй дуже хотілося пожити там; вона там стала людей узнавати — які грузини, які осетини, які узбеки і козаки; вона тільки почала входити в колію життя, коли ж не так; починалися бої біля озера Хасан; їхніх мужиків з Новочеркаська послали на Далекий Схід, і їй довелося знову ждати виклику; але їй ще пощастило, не зразу вони поїхали; таких, як вона, сімей було чимало; одержала листа з Далекого Сходу від чоловіка; доки доїхали, все закінчилося з самураєм; і так залишилися там їхні воїни; а вони поки тут; все ходили до річки, у ліс, ходили в частину по пайок; жила на ті гроші, що вишле чоловік; на роботу не було коли поступати; життя почалося колісне; в місто ходили часто, там було завжди весело; літні концерти, танці; але люди здавалися їй до сказу веселі; і чоловіки страшенно нахабні; вона перестала ходити, пам'ятала, що в неї є чоловік; вони з хазяйкою почали частіше ходити до річки; річка була за садочком; наче був якийсь мов обрив; але сходити було легше; там у березовому лісочку майже завжди грали музики, на трубах; там лежала рівна біла береза, звалена в річку; якось шкода було дивитися; що всі дерева живі, стоять, свіжої водиці напиваються і тільки гіллячками, наче косами, розгойдують над водою; а ця бідна лежить і, вважай, що вона мертва; кіски її лежать непорушні, тільки вода ними маталає та листя змиває; там частенько сидів солдат; то ноги, то чоботи мив; десь з чергування чи звідки; він мав час відпочити; а потім він узяв чоботи в руки і по воді почав підходити ближче; її хазяйка засміялася, каже "узбек уже хоче познайомитися"; а й правда, підійшов ближче, почав заговорювати; вони з

18(5) листопада мороз

22(9) листопада проти сьогодні перед ранком мені почувся голос жіночий гукнуло "Петя" 23(10) листопада всю ніч проти сьогодні не спала

24(11) листопада цілий день дощ 26(13) листопада перший сніжок посипав

27(14) листопада Заговки празник 5(22) грудня Головка письменник 7(24) грудня Катерини 10(27) грудня Кароульшук Павла була свайба 13(30) грудня Андрея Вові два роки 19(6) грудня Николая хмарно з проясненням холодно

1973

4(22) січня Галя Чайка померла восьмого ввечері 6(24) січня Галю хоронили день похмурий Святий Вечір

7(25) січня Різдво 8(26) січня другий день

9(27) січня Володі Лениному день народження 13(31) січня сніг йшов і мороз 15(2)

січня вітер і мороз сніжок йшов 16(3) січня ясний день морозний

хазяйкою почали збирати білизну, суху і мокру, і скоріше додому; вона їх боялася, а її киянка взагалі їх не любила; каже "ходім, дочко, будемо досушувати вдома"; а воно, лихо, причепилося, й ніяк; "ні хаді дамой, посідім"; киянка почала там на його свариться; а він не пускає та й годі; каже "я вийду потім", а він повірив; а вона не знала, що їх обманювати не можна; вона пройшла іншим боком, щоб не показувати слід, де вони живуть; і вона думала, все, а хазяйка каже "тепер сиди і нікуди не виходь"; солдат ждав, ждав, а потім давай ходити і стукати приблизно в ті хвіртки, в які вони сховалися; на річку вони більше так часто не ходили; хазяйка з неї сміялася і вчила, що кому можна говорити; восени вона одержала документа на проїзд на Далекий Схід, станція Лазо; це був той самий рік 1938; на Кавказі ще не помітно було, що осінь; так само гріло сонце і дерева стояли веселі, обвіяні теплими вітрами і рясними, блискучими, мов кристаль, дощами; бо в ту пору, вона знала, вже листя шерхотіло під ногами, жовте й блискуче, мов золото; вони виїхали в літніх платячках, хоч теплу одіж прихопили; доїхали до Москви, яку теж перший раз бачила, в'їхали в Москву рано, саме на околиці міста; тільки-що піднялися димки з коминів; тихо, хмарно, і гарно, хоч листя на деревах не було; дісталися до вокзалу; і що її здивувало, що довго вони не тинялися; в кого були діти, вони навіть не встигли роздивитися, як їх зразу направили в кімнату матері-дитини; для матерів кімната відпочинку, а дітям окремо; там їм і кашки, і молочка, й іграшки; можна й не їхати; потім подавали їм білети на місці; тут і носильники, й вїо на посадку Москва — Владивосток; Господи, і радість на душі, і сум; куди ж вона їде від рідного дому й села; росла в гарному і зарослому зеленню селі, мала тихенька дівчинка; про це ніколи й думки не заносили; й тепер уже минає Москву; вони з вікна не вилазили з своєю донькою; приїхали вони до Сибіру; поля рівні, великі, товстими снігами вкриті як кожухом; де-не-де сидить кіпка жита, засипана снігом; соснові ліси стоять, як стіни, поскрипують від морозу; там щось пробіжить, чи лисичка, чи мисливська собака, — у вікно, на ходу, не дуже роздивившись; що її найбільше зачарувало, це Уральський край; їдеш і не віриш, чи ти в сні, чи в казці; гори, гори і Байкал; тунелі один за одним; вскакуєш, мов у безодню, і знов вискакуєш на волю, на сонце; і знов поринаєш у темряву; вона цілими ночами думала, спати не могла; так от який цей край; його не можна описати, як не бачити його; так як зачарована країна; ну як же, хіба ні; там пече спека, тут тобі морози, все скуто; тут рівнина, там непрохідні гори; хіба ж коза

може там задержатися; там у долині посьо-лочок розкинувся; ось перехожі по вокзалу ходять у шубах, шапках; а як же воно літом тут буває; ну, думає, подивилася, буде всім розказувати; тут тобі провідники пробігають; розмови; Яблуневий перелом; що ж воно таке; заглядають у вікна; ну й правда що перелом; два паровози попереду, один ззаду; тягнуть угору; то, дивись, уже ззаду два паровози, спереду один; мабуть, пішов згори; цікава дорога; і знайшлися люди, які зуміли цю дорогу прокласти, продовбати в горах оті більше сорока пічур, якими міг би пройти ешелон з людьми та з усім; або пік Сталіна, який висить на сказі гори, просто над головами, які

проїжджають в вагонах; то ж міг тільки бусол там виробляти собі гніздо, а не людина, яка зуміла, не знати як, зробити голову Сталіна; чи є хоч онуки тих людей, які робили диво, яке можна тільки в казці описати; все-таки вони їхали одинадцять діб; можна щось та й побачити; приїхали на станцію Лазо о десятій ранку; стрічають їх їхні мужики, солдати, всі, як рідні; вони всі у битих валянках, кожухи до колін, шапки з навушниками; і не взнати, що це за військові, що не в шинелях; якось смішно; а вони, смішно сказати, хто в капелюсі, хто в береті, легенькі пальтечка, в чобітках; а там і носа не можна висунути з вагона; та, на щастя, їхня квартира близько була вокзалу, коло семафора; хазяї теж колишні українці, уже старі; дід був старий, як світ; розказував, що приїхали сюди по вербовці, що був тут такий ліс, що ні неба, ані світа не видно було; перш побудували одну хату, щоб було де жити людям, а тоді будували кожний собі; перезимували вони тут в Лазо, а весною їх перевели в частину, три кілометри від міста; там життя стало самостійне, поселились на

19(6) січня Хрещення похмуро й тихо 24(12) січня Вітуськи день народження 27(14) січня Ніна Козиренко родила дванадцять годин ночі проти неділі 6(24) лютого рік Маляренкові Івану 15(2) лютого Стрітення посмертно родилась дочка у Мелациної Коліної жінки

16(3) лютого дощ 17(4) лютого дощ 18(5) лютого дощ 28(15) лютого помер Микола Номеровський багато снів снилося і страшних із голови через лице лізло і я насилу крикнула аж прокинулась 2(17) березня хоронили Миколу Номеровського 8(23) березня зранку морозець похмуро а вдень розтало грязюка

14(1) березня день народження мій сімдесят років парко 15(2) березня цілий день сніг мів 17(4) березня хлопчик удався... 22(9) березня Сорок Святих 31(18) березня за радіво заплачено тридцятого березня 7(25) квітня Благовіщення 29(16) квітня Пасха зранку мороз а вдень ясно тепло 30(17) квітня теплий день

гарну квартиру; кухня була спільна; їх хазяйок було четверо; вона між ними була наймолодша; жила мирно, дружно, але їй цього було мало; вона стала ходити з чоловіком у вільний час, хоч у його такого часу було мало; жили то вони за півтора кілометри від кордону; не дуже було спокійно; самураї в сопках пробивалися, і часто були бойові тривоги; та до цього вона почала звикати і почала допомагати солдатам; подумати, то там така вже робота; їй доручили пошити багато білих капчиків; дали їй солдата, росіянин з Георгієвська; він трохи вмів кроїти, а вона строчила; і в них капці на перший раз для фізкультурників, на перше травня, вийшли непогані; в її лейтенанта в батареї коні були карі, лискучі, стрункі; як же то кавалерія; їй старшина приніс старі простирадла; вона їх порізала стрічками й обшила усі вуздечка білим; можна собі уявити; як виїхала їхня батарея, а це батарея була її чоловіка; всі коні карі, а вуздечка білі; до чого ж було гарно; та всі дивувалися, а деякі навіть полаювалися; і треба ж таке вчворити; потім виступили бійці, це були фізкультурники; хто на турніках, по-різному виступали; всі були у білих капцях; теж відрізнялися від інших батарей; її за це комісар Лебедев хвалив і дякував; певне, вона була задоволена, і її чоловік, він же з її допомогою виходив завжди на перше місце; влітку там дуже гаряче; коли виїжджали

на заняття, вона коням шила на голови такі налобники; робила дві дірочки і червоним обшивала; це одягалось на вуха, і дві дірки для очей; можна собі уявити; коли коні були на спеці, для їх був великий захист від сонця; одне слово, чоловік був радий її працею; її скоро визнали всі в полку, офіцери і солдати, і не раз вигукували "ей, лейтенант-шо, що ти там ще придумаєш"; а придумає; поля навкруг, кінця й краю нема; тільки зарощено низьким горішником і білою півонією; можна сіяти і садити, що хочеш; тоді вони запропонували комісарові, щоб зорати хоча б гектар землі, і можна щось посіяти для їдальні бійцям і офіцерам; так і зробили; було їх жінок четверо, і солдати; і засіяли редискою; і раптом пройшло місяць, як вони навибирали гарба за гарбою редиски; було і в складі, і в їдальню; а що це значило в полку; було в них і допоміжне господарство; були корови і свині; робітники були вільнонаймані; її туди як молочара ще й контролем поставили; одне слово, роботи було; їх називали бойовими подругами; і от як який урочистий вечір, кому подяка, їх також не минали; і духовий оркестр вріже "віват"; та дехто їм заздрих; і вона знає добре, що їй від радості дух перехоплювало; от 1940 їй не пощастило, захворіла; лікар сказав "клімат не підходить";

і чоловік відправив її на Україну до рідної оселі; от вона їде і знову у вікні сидить; ну не можна описати такої краси, особливо Уральських гір; все ожило, зацвіло; а що воно там то синіло, то біліло; то там, то там купка дітей лазять по схилах, то корови де-не-де пасуться; то там димки з'являються з-за дерев; чи посьолочки, за деревами не видно; нема коли роздивлятися; поїзд усе чух, чух; і так вони через одинадцять діб доїхали до Москви; екскурсант оголосив екскурсію; поїхали; їздили вони по Москві; все було, як у казці, аж очам не вірилося; і надовго залишиться в пам'яті; дійшли вони до мавзолею Леніна; певне, коси дибки стали; та в першу чергу звернула увагу на вартових; вона любила військових; і тут їй подобалося, як вони стоять, як струни, гарненько, що ростом, так і всім; потім дійшли до Леніна; чогось їй страшно було і шкода; і вона подумала, що от Ленін умер, що вона ходила в школу, десть у другий клас; а пам'ятає, що він помер; і от вона дивиться в 1940 році, і Ленін ще живий; тоді була на йому коричнева коверкотова сорочка, темно-зелене крепдешинове покривало; прикривало його від половини до ніг; у ногах купкою лежить матерія; а як вийшли на вулицю, їй запам'яталися зелені ялини; обсаджено кругом; а в кремль тоді ходу не було; а як хотілося побувати; бач, тепер ходять; приїхала вона додому; певне, її й мати не знала; вона змужніла, схуднула; більша стала; і дочці вже до п'яти років; не довго пройшов час, пише її чоловік; приїжджай, а то за тобою поскучали всі; премію назначили, поросятко чи свиню, чи кабанчика, і тримають, поки не приїдеш; з неї вдома сміялися; каже її вітчим "оце то офіцерша"; "ну да" каже "бойова подруга"; "от як" мати каже "звикла з маленької до праці, то й там

1(18) травня

теплій день

2(19) травня хмарний

6(23) травня

Григорія

Победоносця празник зранку туман а вдень жарко

7(24) травня вітер холодно 13(30) травня проводжали Толю і Ваню Лисогора і Щербаченка 22(9) травня празник Николая

23(10) травня дощ 26(13) травня другий раз упала я 27(14) травня дощ 29(16) травня дощ 30(17) травня дощ родились дев'ять годин вечора Маринка і Оксанка 7(25) червня Вознесіння ясний жаркий 8(26) червня з третьої години дощ трошки пройшов недовго 9(27) червня з шостої години до пів на сьому з громом гарний

10(28) червня у Лени ходила корова за бугаєм 16(3) червня Іван Дьяков розписувався 17(4) червня Трійця ясно і хмари ввечері дощ після сьомої години і холодно 20(7) червня дощ 24(11) червня після обід дрібний дощик

25(12) червня до обід дощик

охота поробити"; але як вона приїхала, то заплакала; вона побачила, що нема її калини; на місці неї росла груша дичка; питає "мам, а де калина"; мати каже "всохла"; а їй ще більше стало шкода; думає, затужила її калинонька; хто ж стільки квіток садив кругом неї; і ті попересаджувала мати в друге місце; вона трошки набралася сил і через два місяці поїхала на далекий Схід; як її зустрічали всі; навіть хотіли приперти свиню, але вона відмовилася, бо їй її нікуди подіти було; до пів зими шила для полку насипки, рушники, простирадла; вони задень стільки нашивала, що цілий вечір складали вдвох; потім їй запропонували буфетницею в командирську їдальню; було весело, добре; її все питали "а коли ти будеш шити капці"; в них організувалися всякі гуртки; любішим заняттям для неї це було "ГСО" і стрілецький; вона вміла добре стріляти; з чоловіком ходили, де не було нікого, і навчив її стріляти з пістолета; і навчив їздити добре на коні; трохи були ноги короткі, доводилося вкорочувати стремена; так само допомагала солдатам, де потребувалося жіночих рук; а поросятко все-таки їй приперли; Боже, що ж вона буде з ним робити; ну, вибудували маленького сарайчика; там були дрова; і поселили свинку; до них солдати ходили у вихідний день, як до рідних; вони їх завжди пригощали, і награвали на патефоні; донька Лена теж любила солдатів, навіть в кіно її забирали; любила вона Далекий Схід; поле порожнє безкрає, сопки де-не-де виглядали, десть за горизонтом; дійти до них неможливо; півоніями вкрите поле; береш, береш і не вистачає рук, куди брати; горішків лісових повно, не знаєш, якого рвати і куди класти; а пахощі трав, квітів якихсь, що не знаєш, як вони називаються; ходили часто на вокзал зустрічати дівчат, які вербувалися на Далекий Схід; особливо було багато з України; на кожному вокзалі їх залишали, і через кілька днів усіх розберуть їхні холостяцькі офіцери; десть 1937 чи що першою була завербована Хетагурова; дівчина всіх дівчат запросила; от і їхали; та й повиходять усі заміж; думала, все життя там буде жити; коли ні; весною 1941 прийшов наказ їхнім офіцерам у школу льотчиків у Краснодар; от і збулися її мрії; "хотіла лишитися"; "то їдь додому; я влаштуюся і заберу вас в Краснодар"; спакували вони свої речі, які в них були; свиней доручила своїм солдатам; і з плачем поїхали; скільки їм подарували фотографій на згадку; приїхали вони в своє рідне село; від чоловіка одержала листи, що, мовляв, квартиру знайшов у місті; самі вчаться за містом; будемо бачитися раз на

тиждень і так далі; одержить багаж, тоді приїде; багаж ішов звідтіль три місяці; а це через півтора місяці

сталосся; була неділя, сонячний такий ранок; вітрець легенько похитує дерева; роса, як сльоза, котиться до землі; все навкруги живе, пахуче; люди хто на базар, а хто в поле; тоді якраз почали жати ріпак; а вона вдома сама, і донька гуляє в садочку; жуків стягує до купи і хатку їм робить; а вона все думає, прийде багаж і знов у дорогу; але минає півдня; люди йдуть з базару, усі тривожні, незадоволені; тоді ж і радіо не було, хіба навушники, та й то де в кого; "війна" сказали; о Боже, що ж це робиться, що це буде; через кілька днів появилися чорні, як димарі, з хрестами на крилах німецькі літаки; як тяжко було на душі; що робити, куди йти, кому що казати, шукати поради; бігали то до сільради; секретар там був комсомолец Едуард Немит; каже "будемо тікати"; а таких, як вона, ще було кілька сімей; у відпустках; біженці з заходу появилися валками, по дорозі; хто возиком, хто коляскою; щось страшно; кажуть, Київ бомблять; уже і київські появилися з дітьми; одно горе, війна; стали й військові сунути; дехто по лісах розходився; ну й німці на п'яти наступають; стали нові порядки, магазини рограбували; стали появлятися старости; стали гребти молодь в Германію; приходять до неї гості, два поліцаї; в неї в душі похололо; один знайомий, разом робили в молочарні; питає "Гриша, що ти хочеш"; "а я тобі не Гриша; ти воєнного сім'я; оддай воєнну одєжу, кажу"; "ще ж багаж не прийшов"; давай перевертати барахло; знайшов простиралець кілька і пару чоловікової білизни; гребуть, ще й погрожують "а тебе в Германію"; "мам, що буде, де дітисся"; але в них уже було так: усі були на сторожі, сну не будо ні вдень, ні вночі; її батьки не раз ховали в загату, затуляли бур'яном; холод, зима, а вона днями лежала; гріла стіна;

28(15) червня свахи Саньки чотири роки як померла 30(17) червня за радіво заплачено до першого липня 1(18) липня треба платити за радіво 7(24) липня Валя Шмаченкова родила хлопчика Івана Купайла

9(26) липня розкрили школу

10(27) липня зранку дощ і до обід дрібненький 12(29) липня Козиренкова Оля родила хлопчика

0 шостій годині ранку жаркий день гарний Петра Павла

17(4) липня Тані день народження 25(12) липня дощ 28(15) липня празник Володимира сильний дощ був

1(19)серпня Лени день народження 3(21) серпня Ігор Швець помер 14(1) серпня Маковєя 18(5) серпня з другої години дощ

1 під вечір сонце 19(6) серпня Спаса годині о третій ночі дощ

28(15) серпня Перша Пречиста

4(22) вересня Ганя Котичка померла 6(24) вересня Валерка помер 11(29) вересня празник Усікновенія Глави Ліди і Валі день народження

втікали в поле, в ті ями, де бомбили, і вони там просиджували в снігу, і душа тремтіла, чи від холоду, чи від ляку; а хтось верхи прискаче, скаже, що вже нахватали молоді і виїхали; та туди і сестри її двоюрідні попали ще молодими дівчатами; полонені

стали поселятися по квартирах; жили і гуртувалися; бо німець і не думав вертатися, пішов і пішов; у її тіток був Ваня Федоров із Ленінграда і Сергій, сибіряк; ну й багато; коли їх стали підозрювати, вони вийшли в ліс; ночами тільки пробиралися в село, щоб набрати харчів; і знов у ліс; вона дуже боялася, бо жила коло батьків; ще батько нерідний, міг щось і сказати; одного разу в лісі було вбито троє німців, і роздягнених; їх німці знайшли і приталабанили в село до сільради; правда, староста Більмович був такий; людей своїх жалів; і мусив служити, бо, як кажуть, його поставили; був тоді німецький наказ, якщо буде вбитий поліцай, значить сто душ селян убити; а якщо німець, то триста душ; загадали людям до сільради, і вони не знали, чого; підходять, бідні, і лягають, хто в саду, хто за хатами; бояться ж; а в цей час староста щось надумав; сказав, що не в їхньому районі вбиті, і не вони винуваті; але село їхнє було оточене; ніч тоді була дуже темна, і сильний дощ ішов; в ту ніч, мабуть, і кури не спали, не те що люди; її мати каже "давай втікай хоч ти з села, бо поб'ють усіх"; "куди ж мені, мамо, нехай уже разом, що вже буде"; мати до неї з криком та сльозами "ти ще молода, та дитина, та чого тобі гинути від німецької кулі; вбирайся та переходь аж до Ружина, до свекрів, то там тебе ніхто не знає, там і переживеш коло свекрів"; погодилась, ідуть; темрява, дощ, холод; бредуть до Білоцерківського соша; а там же німці валкою йдуть; її матінка провела кілометрів п'ять від села; от уже й соша; треба його перейти, щоб добратися до другого села Вербова; поставали вони під телефонним стовпом, немов захисту в нього просили; поплакали; та й нема коли довго прощатися, бо буде видно — не пройдеш; от вони полізли через канаву та на соше; і знов у канаву, і на дорогу, яка вела у село; хоч вже не видко було матері, але вона відчувала, що вона їх з дитиною оплакує; а донька коло неї шльопає по грязюці; мокрі ноги, похололи від холоду; не хотілося вже й жити, як подумає, що попереду сорок п'ять кілометрів по такій погоді з дитиною; пройшли вони село; ніхто не побачив; ніхто не спитав, куди їх несе доля в таку погоду; вийшли за село, перевдягла свою Оленку в сухеньке платтячко, а мокре знов у чемоданчик; а черевички зняли зовсім, бо в них уже не можна було йти, намокли; зв'язала їх і каже "мамо, дай я буду нести"; на паличку і взяла на плечі, і пішли вони;

стежинка конюшиною скошеною вела десь до лісочка; а там десь на Бровки треба попасти; ой, лихо, як вона дивиться, паличка на плечах, а черевичків немає, згубилися; "Лено, де ж черевички"; вона дивиться, таке зморене, мокре, нещасне дитя; дивиться вона та й думає, "Господи, чи ти там є; що це робиться; за що люд страждає"; вона не знала вже, чи володіла собою, чи була зовсім без пам'яті; а мабуть таки і була без пам'яті; не петрала нічого вже; це вже почався Лісок, така зарощена канавка; каже "сиди тут, нікуди не йди, а я вернуся пошукаю"; Оленка присіла, а вона побігла, мабуть, з півкілометра назад; думає, ще трошки, ще трошки, та й вернеться; ой, Боже, чує, десь гугукає німецький літак; дивиться, кружляє над лісочком; "ой" закричала сама до себе "ой дитино, ой Леночко, нащо ж я тебе там оставила"; біжить, кричить сама до себе "ой, що я наробила"; добігла, а вона сидить під кущем "мамо, я боюся, он літає самолёт"; витягла її з-під кущів; поставали та й стоять; а він, фріц, як сказився,

шугає кругом, щось рздивляється; бояться зайти в лісок, буде враз строчити, і стояти бояться; що хоч роби; так вони стояли півгодини; чи від холоду, чи від страху трусило ними, як малярійними; і Оленка її тремтить, притулилася, обняла ногу рученятами; думає, виправила їх мати; називається, рятувала від смерті, а тут загинуть, ніхто і знати не буде, і ворони рознесуть; але їм удалося перейти той маленький лісок; доходили вони до Бровок, залізнична станція; там вона вже йти не могла, бо доводилося нести Оленку і на плечах, і під рукою, як в'язочку дров; а ще чотирнадцять кілометрів попереду; проклинала і німців, і німкень, і німченят; може, там не всі винуваті, але всеодно проклинала; добралися вони в

13(31) вересня два роки Хрущову як помер

14(1) вересня Семена

18(5) вересня

померла Хрипчиха

Липистина

21(8) вересня Друга

Пречиста

27(14) вересня

Воздвиження

14(1) жовтня день

похмурий Покрова

15(2) жовтня дощ

до обіду

26(13) жовтня

маршал Будьонний

Семен

30(17) жовтня

хоронили Будьонного

маршала

1(19) листопада

сніг перший

2(20) листопада

сніг Бутенко Коля

в Червону Армію

пішов

3(21) листопада Валя приїхала 4(22) листопада Казанська празник 15(2) листопада Віктор поїхав ... 17(4) листопада Малота Фекла померла о шостій годині вечора 19(6) листопада Феклу хоронили 26(13) листопада сніг потрусив 27(14) листопада а сьогодні розтав Заговки 7(24) грудня Катерини 13(30) грудня Андрея Андрея Вови день народження 14(1) грудня Андрея 16(3) грудня дощ зранку до вечора

Крилівку; зовсім було темно; свекор стояв на вулиці з палицею; кудись, мабуть, зібрався йти; вона ще до ладу не знала, котра хата, але старий побачив, що хтось

вовтузиться; спитав "а це що за холера суне"; вона сказала "тату, рятуйте"; "ти диви, чого це"; зайшли вони в хату і впали на ліжко, намощене соломною і накрите рядном; і, мабуть, спали добу; а потім почалося нове життя і нові тривоги; там так само німці забирали в Германію; такий само німець керував, як і там; його прозвали Жовта Муха, бо на ньому був такий костюм на колір жовтої мухи; розказала своїм, як привезли побитих німців до сільради; староста хоч і староста, але він стоїть за своїх людей; не хотів горя в селі; він їм казав, що ми не відповідаємо за цих німців; вони побиті в лісі; то не наш район; але він не подумав, що в лісі теж люди є; от вони поїхали в ліс, хоч лісу й боялися, бо вони казали, що тут кожний кущик стріляє; в лісі був невеличкий хутірець; тоді фріци добралися туди, і люди побачили, що появилися німці вже не на добре; хто встиг, повтікали до лісу; ну а з іншими розправилися по-своєму; нікого не пожаліли; і ні малих, і ні старих, а молодь забирали і гнали в Германію; так от Більмович думав, що німців одведе від свого села і все буде добре; але люди клали голови і не знали, за що; то не життя було; часто шнирили по хатах; давай в Германію; її вже знали, хто і чого тут опинилася; стали заглядати до хати; свекор її переховував, де тільки міг; один раз їй запам'яталося на все життя; прибігає сестра чоловікова, Параска, каже "ховаймося, бо ходять там по Перегонівці"; що робити; поки вони думали, то свекор на горищі вигріб в ячмінній полові дірку; каже "залазь сюди"; ой, Боже, думає, як там сидіти в цих устюках; ну, шурхнула туди, і її свекор накрив і притоптав; це ж було напровесні; сніг ще лежав; але де-не-де порозтавало; чує, гомін по дорозі; вже в дворі; це ж, чує, Жовта Муха, і ще чехи; ну й, звичайно, поліцайчик, тільки не з їхнього села; від страху вже нічого не пам'ятала; думала, залізуть на горище і почнуть пороти багнетами всю соломую; і поцілять в голову; чує, лізе вже на горище і починає гребти над головою; думає, ну, все, капут; коли це свекор "вилазь, ходім"; був дуже добрий дід; ну, дай Бог; як вона подивилася на себе; їжак; сіла та й плаче; що ж їй тепер робити; не витрусити і не вибрати; з неї всі стали сміятися, свекруха, брат, Параска; ну, кажуть, офіцерша, ти ще такого не пробувала життя, то звикай; та як уже гірко не було, але вона хоч маленький захисток мала; й цим була рада; а тут ще одне лихо сталося; потрапив у полон її Гриць; якось вдалося йому вирватися від фріца; і дістався до своїх рідних; жили вони вже біля батьків; та нерідний батько, вітчим; та ще й вони завалили; ну, мати в неї добра; каже до неї "бери-но чорного кожуха та здери сукно, воно добре і гарне, та поший йому якогось пінжака; що ж ти будеш робити"; деруть сукно, а вітчим аж на стіни лізе "як мені то нема зробити кожущка, а зятькові то бач; із себе готова шкуру здерти та зятю почепити"; пережила вона тоді добре; поки зшила його руками; тяжко; та яка ж то робота; якби нагнувся добре, то все розлізлося б під три чорти; а тут ще Ордань на носі; піп просить вітчима "зробіть-но гарну Ордань на ставку"; а вітчим на таке охочий був; хоч у церкву й не ходив, а з попом любив пограти в шашки або в карти, і завжди його дурнем зробить; ну от вітчим узяв ще двох дядьків і почали різати лід; та таких хрестів та престолів наставили по ставку, що й справді було дуже гарно; а до матері накричав "давай з червоних буряків соку та розводь зеленки, а я покрашу оті хрести та столи"; а мати сердиться, каже "от сухота, щоб тебе красила ще й моя лиха

година; як уїсться, слюта, то вже не відчепиться"; ну, пішли ж і вони на ту Ордань; то Гриць і вдягнув того пінжака; то не пінжак був, а лихо; а вітчим щоб не матюкався, то мати дала йому кожуха ще її батька Гаврила; та й каже мати "оце, щитай, що пропали обидва кожухи"; тоді батько сказав "найміть собі хатину та й живіть самі, а то я через вас попаду ще на шибеницю"; пішли вони в чужу хату; ще тяжкіше стало її життя; чоловіка майже ніколи вдома не бувало; але стали з'являтися чужі люди в хаті; одного разу вона була зраділа так, та ненадовго; заходить Настінка, вчителька, каже "давайте познайомимось, не бійтеся мене; оце вам корзина, візьміть сховайте куди хочете

17(4) грудня Варвари

празник зранку

похмуро ясно

до вечора

18(5) грудня Сави

19(6) грудня

Николая

29(16) грудня

Фроська Бреуска

вночі о другій годині

померла

30(17) грудня

Бреуску хоронили

1973

2 липня упала коло клуба і розбила коліно

4 липня проти сьогодні не могла заснути всю ніч

5 липня дощ ввечері гарно

11 жовтня Павла Маляренка хоронили теплий день сонячний у платтях були і я 14 жовтня день похмурий Покрова

1974

2 січня п'ятдесят п'ять років батькові нашому як помер 9 січня Володі день народження 2 червня Пасха 19(6) червня помер маршал Жуков 26(19) червня Гриша Сологуб помер

1974

4(22) січня Галі рік як померла 7(25) січня Різдво сніжок

8(26) січня сніг іде 9(27) січня Лениному Володі день народження

подали"; заглянула в корзину; ой, мило; "де ви його взяли", бо в той час у них мила не було й показати; а це ж мило; "ні" каже "це не мило, а це горе; це тол"; чула вона про нього, а бачити не бачила; не встигла заховати, а вже торбу гранат приніс хлопець полонений; "закопайте" а сам пішов; через деякий час вперли їй півмішка німецької одежі; "на хазяйка, спряч"; ой, лишенько, чоловік наказав, мусить; хоч боялася темряви, але вийшла серед ночі і в сусідки Гані німецької на городі викопала яму в коліна і вперла туди цього міха; і загребла; одного разу приходять чоловік уночі; вона

його перелякалася; увесь мокрий, якийсь стривожений, ну страшний; вона почала сердитися, дорікати, ревнувати, назвала його, як хтіла; гулящий, волоцюга; вже їй набридло; втягує він якогось чемодана; "а це, як хочеш знати, люди гинуть за родину; а ти мені тут"; ой, стала вона як вкопана, дивиться й слова не може сказати; а воно от що; переходила десь група з Козятина до Попельні; сіли відпочити під лісочком на Крилівському полі; було їх чоловік семеро, озброєні; і не догледіли чи чого; розірвалася у них граната, і двоє загинуло, а двоє поранених; і з них одна жінка; прізвища не знають, а звати Оля; їй одну грудь вирвало; ну от, тих двоє закопали чи де вони їх діли, а Олю і ще одного чоловіка привезли в село; Олю поклали в Настінки, вчительки, на горищі, а чоловіка десь у сусідів; місцевий фелшер ходив крадькома їх лікував; а вона з Настунькою носили потайки їм їсти; хотіли вони її побачити, але не можна було; жив там близько дядько Патрат, дуже вредна людина; він їй казав в очі (показував на колгосп) "скоро для вас німець поставить шибениці"; тривога за тривогою; одного разу напровесні 1943 зайшло до неї двоє чоловіків; поздоровкалися, спитали, чи до неї ніхто не ходить з людей; вона відповідала на питання; трохи боялася підісланих; але, думає, що вже буде; ці люди такі різні бувають; просять "ми вам до якогось часу залишимо цю торбину; приховайте її"; та й пішли; один оглянувся і сказав, що скоро заберуть, тільки щоб ц-ц; думає, що тут за новина; розв'язала, а там з відро патронів; ну, думає, і не закопаєш, бо мерзла земля; куди ж їх; в селі була така звичка; якщо помастиш землю в хаті, то встеляли соломою або сіном; щоб земля не так стиралася і тепліше було під ногами; вона ці штучки порозкладала кругом тоненьким шаром і вкрила густіше сіном; хто вже не заходив, ніхто не міг навіть подумати; бувало, що приносили невеличкого приймача, і провід у дірочку протягували на ясенка; він ріс у дворі; навіть не раз слухали Москву; вже за ними дехто сільські піддивлялися; чоловік майже

ніколи вдома не перебував; не раз підходили вночі під вікно, запитували "а де твій чоловік"; "нема вдома"; і лайку, і що хоч чула; однієї ночі прибіг чоловік; впав, кричить, рве коси на собі; ну, думає, якась гарячка чи здурів уже; бігає, злякалась, плаче; "що таке"; кричить "побили, побили"; "кого"; "Козловського й Істоміна"; тих двох, що патрони сховати приносили; "ой, Боже, що ж тепер буде"; їхали десь з Козятина на Попельню одною конячкою на санках; недалеко від Крилівки навпроти їм двоє поліцаїв на конях; хто, куди; Істомін показує документа Петра Настиного, він тоді був агрономом; ну, проїжджайте; ці їдуть, а поліцаї ще стоять, заглядають, що може, ззаду лежить; на горі, в Істоміна ця торба була через плечі, а торба в соломі; помітили ремінчики від торби; "стій, руки"; тут стрілянина; дід скотився із санок в канаву в грязюку і причаївся; а два хлопці загинули від чужої кулі; а дід вночі добрався до села і дав знати, що трапилось; їхні хати були крайні, і далеко було видно на поле до Ружина, куди вони часто ходили вимінювати замість солі якусь кисло-солону селітру; солі тоді не було хоч раз лизнути, а все селітра, та й то не докупишся; от вони ту дорогу знали добре; але одного дня всі люди звернули увагу на ту дорогу; на колгоспі, добре бачили, німці шибеницю зводили; та ще й Патрат ходить по дорозі і скрипить своїм хрипким голосом "он бачите, для вас шибеницю ставлять"; а вони вдивляються, що там за чорна

валка по дорозі, як шнурок, покотилася; то сховається, то знов її видно; а ззаду в них якийсь крик; це по тій вулиці від кладовища біжать німці, і почали по них через яр стріляти; ніхто нічого не розбере; і тільки сніг перед ними чогось чвиркає; крикнув один "тікайте, по

14(1) січня Новий рік 18(5) січня Голодна Кутя сніг ішов 19(6) січня Хрещення до третьої години ясно а після третьої похмуро вночі йшов сніг проти Хрещення на вечір туман 24(11) січня Вітусі день народження 26(13) січня Козиренкової Ніни Наташі рік 27(14) січня поїхали Толя з своїми і Тамара приїжджала 2(20) лютого Валя приїхала

3(21) лютого Валя поїхала

5(23) лютого розтав сніг цілий день дощ 6(24) лютого два роки Іванові Маляренкові 7(25) лютого дощ ввечері

8(26) лютого всю ніч дощ вдень дощ 15(2) лютого Стрітіння похмуро 28(15) лютого рік як померла баба Тофаниха 2(17) березня отелилась корова у Колі Настя Хрипачка померла 3(18) березня Настю хоронили 8(23) березня сина Марининого Костиного свайба 10(25) березня пройшло два тижні посту

12(27) березня померла Настя 1 березня мій день народження сімдесят один

нас стріляють"; а за кладовищем теж стрілянина; з автоматів стріляють; крик "за Родіну, за Сталіна"; ну, чоловіки кричать "втікайте"; і вони через город Гані німецької та через другу дорогу та до Наді у двір; а там льох; не льох, а яма глибока з картоплею і зверху солом'яний дах; вони як почали туди летіти, як галушки; хто по драбині, а хто й так; а в неї ще ж і дитина під боком; "мамо, мамо, що це"; "дочко, війна"; ну й сидять вже в ямі; вона така страшна ця яма; візьме та як увернеться ця земля на них; якась кругла ця яма, як діжа; ще й пічури з усіх боків; шум над ними; коли з гармати гряк, потім знов бабах-бах; сидять; і з ними Марко, хазяїн цієї ями; і жінка Оляна, і Надя, їхня братова; така ж приїжджа, як і вона; каже вона "Марко, вилазьте, подивіться, що там"; Оляна ж як закричить "що, ти хочеш, щоб мого Марка вбили"; а з гармати бабах, бах, бах; аж каганець тухне; і земля, як дощ, сиплеться по них; Оляна іще кричить "сама лізь, як хочеш"; "й полізу"; донька й собі в крик "і я, мам"; думає, нехай лізе; як помирати, то разом; ну, лізе вгору, а ляда дощана над головою, закрита; й вона боялася зовсім відкрити; а так, просунула трохи голову, далі плечі; ляда трохи піднялася; а вона далі просовується; і ляда вже по спині її тисне; а тут ще й двері із соломи; вона до них потягнулась, відкриває помаленьку; а воно знов гряк-гряк; тільки голову простромила — ох, мамочко; її побачив содат, і вона як злякається; бо ж знала своїх військових, ті були з петлицями; а це, дивиться, з погонами; "ви што сдесь делаете"; "які це б'ють"; "вот б'ють наші, а вот фріц проклятий"; бачить вона, троє поранених качається на подвір'ї, і в хатині двері розчинені на обоє дверей; "що там таке" кричить Марко з ями "до кого ти там говориш"; "наші тут, наші; ваша хата відкрита"; "злазь, ізлазь, я подивлюся"; стягнув її і її дочку, поліз; а Оляна хреститься "Марко, що там"; "ой, Оляно, наша хата горить"; Оляна знов хрести почала класти на груди та приплакувати "а там мука закопана, а там одежа закопана; все ж погорить, Марко"; сестра її тільки в куточку, бідна, зігнулася, сидить, головою киває; дитину до себе пригорнула; Оляна

скупа була, нічого не давала; а тепер і те добро пропаде; а вона в крик "злазьте, я вилізу, бо тут ще подушимосся"; "Марко, горить?" Оляна своєї; "ні, дірку пробило, задиміло і не горить"; "тікайте, я вилізу" крикнула знов і, як буря, її вгору піднесло, а за нею й донька; а там позгиналися і на дорогу, та в Ганнин город; тепер уже не страшно; солдати свої і офіцери; навпроти лейтенант на коні; кричить "куди, назад"; та куди там назад; вона ж до своїх, до своєї хати; біля хати побачила за купою

соломи стоять кулемети, хата відчинена; на порозі стоїть офіцер, дивиться в бінокль; вона підбігла та з радощів "хто-хто в мою хатину заліз"; "а ти хто така"; "я хазяйка"; "так вот, хазяйка, скажи, що там на полі чорнеє"; подивилася; правда, там якась купка чорніє; каже "там не було нікого, але там німці є"; "а ти откуда знаєш"; "ну, бачили, як ішли, і десь ділися"; "вот что, хазяйка, уходи отсюда, сдесь передовая"; ой, х^й що буде; нікуди вона звідси не піде; і от побачила, що таке війна; співдня і до ранку гасили, гасили; наші зайняли оборону в селі, а німець бив за село, в поле; а ввечері загорілося декілька хат, і було видно в селі; вона з хати нікуди не виходила; чотирьом солдатам зробила перев'язки; а привезли п'ятого, вона вже не змогла; в очах пожовтіло, як побачила; і опустилися руки; вийшла на поріг, стала; а з їхнього ясенка всі верхи збиті, подвір'я встелене гіллям; бідний ясенок, молоденький та високий; тоже взнав війну; попідбивали йому гілля, наче руки; а він то був і помічником; антени на нього вішали; а тепер от бачиш; поранили і тебе, наш холодочок; як наші пішли, якась наволоч почала сунути ззаду; вона ще звечора помітила на Перего-нівці, троє ходили в шкіряних пальтах; а вони вдвох з Мариною, чоловіковою двоюрідною сестрою в хаті були; ну й Лена маленька; коли й до них стукають; вони попри-чаювалися, Марина на печі, а вона з дочкою на ліжечку; Грицько її давно вчив, щоб на ліжечку не лягала, бо можуть і гранату в хату кинути, і що хочеш; а на печі хоч можна врятуватися; але вона думала, що вже наші, то чого ховатися; боїться, але підійшла до дверей і питається "хто там, чоловіка нема вдома; я не відчиню"; "відчиняй, бо вікна повибиваю"; і як бахне чимсь по шибках; а скло сповнилося зранку похмуро перед обід ясно Белу Настю хоронили

15(2) березня після обід сніг дощ 17(4) березня три тижні пройшло посту 18(5) березня померла Щербаченчиха Катерина 19(6) березня Катерину Щербаченчиху хоронили у Лени корова отелилась 24(11) березня Зіни день народження Козиренки перебралися 6(24) квітня Козиренкової Юриної Віти два рочки 7(25) квітня Благовіщення 8(26) квітня Володимировій Лілі два рочки 13(31) квітня дощ 14(1) квітня Пасха холодно і сніг і вранці вночі дощ з третьої години йшов 28(15) квітня два тижні од Пасхи пройшло Гутова Бориса син в Армію 2(19) травня Василюк Іван помер 5(22) травня од Пасхи три тижні пройшло Корнієнка Олексія син в Армію пішов я була в Новому Бузі 6(23) травня Григорія один раз зозуля кувала з третьої години невеликий дощ вітер сильний цілий день

було бемське, грубе, і розсипалося дрібненько, на руки, лице; й уже чує: кров; мусила відчиняти двері; а він зразу насеред хати та до печі "хто ще в хаті є"; вона стала й тремтить, слова сказати не може; коли Марина задки суне з печі; а він побачив, що

така задниця злазить, от його й взяло; руками махає "не треба, не злазь", і сам на піч лізе; а до неї гукає, щоб лягла на ліжечко й не ворушилась, бо стріляти буде; вони з дочкою полягали, тремтять; ой, горе що вже перетерпіли; але ж думає, як звідси вибратися, бо хто його знає, що в того бандюги у голові; тихенько попросилася, чи можна вийти надвір; той дозволив; але щоб туди й назад; вона як тільки на вулиці опинилася, гайда до батька; "тату, спасайте"; "що таке"; розказала батькові, що за горе, а сама плаче, качається, бо ж там Лена маленька, ще покалічить дитину той гад; ну, батько за рушницю та до сина старшого "ходім"; а Петро каже "не піду, на халеру воно мені здалося"; тоді батько сам; він знав, як у хату зайти; бандюга ж, видно, побачив, що її довго нема, то він злий назад вернувся і на защіпку двері взяв; а батько знав, що як двері трохи штовхнути, то вони одійдуть і можна руку просунути й зняти защіпку; вскочив батько в хату, гукнув "виходь, руки вгору"; а той і не повірив, що це хтось міг влізти; розізлився, й до батька "я офіцер, ви отвічати будете"; батько з рушниці бабах, і пробило дірочку в стіні, якраз над Лениною головою; як воно тільки дитини не зачепило; вивів його батько надвір і до капітана повів; тут у селі поранених багато було; наші як німця погнали, то ранених залишили, і капітан з ними був, у руку поранений; капітан побачив їх двоє; питає "в чом дело"; батько, так і так; а капітан каже "слухай, друг, іди, щоб я тебе більше не бачив"; той розізлився, і десь його співдня не стало, заховався; а її вже страх узяв; вона вже в ту хату не захотіла йти; послали Параску, щоб Лену забрала; "тату, я в вас буду жити, а туди не піду"; "то живи"; а той десь побачив Параску й каже "де хазяйка, веди мене до неї, куди вона втекла"; а та не довго думає, і до капітана його знов; він як побачив, що його обдурили, та в крик; Параску під зад носак; ну, й голова сільради вже занепокоївся, питається "що тут у вас"; вона розказує, як було; голова "ходім покажеш, хто він"; і йдуть; а вона вже знала, де вони там збираються; й Параска там бувала на гульках; хата старенька, а в сіни, як у яму стрибати; "он він, красавчик" показала, а сама драла, не хотіла на очі попадати, бо ще вб'є; капітанові шкода її стало, як вона приходила, каже "слухай, іди в район і заяви"; а як у той район іти; ожереди по полях, біля дороги; хто знає, що там у них ховається; страшно; і

вона й не подумала; якийсь люд, може, ховається, та ще нападуть; це ж не близька тобі дорога; "не піду"; вони про того чорта ще чули не раз; йому показали, де можна переночувати; вдова сама там жила, але вже немолода; от він стукає, жінка відчиняє; "що вам треба" питається; "а спати прийшов"; та перелякалася, хреститься; "я вже стара" каже "йди собі"; "ні, давай подивлюся"; ну, куди йти, що ти будеш серед ночі робити; вивів на подвір'я, став роздивлятися проти місяця; "ні" каже "так нічого не видно, пішли в хату"; давай до каганця; Боже, поки кресалом іскру добула, щоб вата затлілася; подивився до вогню; "сойдъот" сказав; полягали вони, а на другий день вдова розказувала, як він руку поклав їй під голову і так вони цілу ніч проспали; скоро й Гриць вернувся; де його тільки носило; проте знав, що тут трапилося; "що у вас тут таке" ще й з ревністю, наче вона винувата; "не піду я більше в ту хату, буду в батька" сказала йому як одрубала, —

була б уже синові повірила, та він усе щось "історія", "доля", — не минає його ця лиха година

"перевідайте-но якомсь, сестро" чутно ще їй допірішній голос, — наче вона за ворітьми малою десь-то на пісочку хмарки вимальовує соломинкою, й це над головою покликало чийсь таким голосом. От ще й не так: як-то пізніше; біжать вони з матір'ю серед ночі на постріл; і вона біля клуні вперлася ногою у кров. "За межу" чула вона від сусідів. Тих меж уже скоро не мало бути, а вони всеоднак "за межу". Так той голос, — нікуди б не виходила з цього обійстя

що страх чи де-інша якась там лихість; от так би й вона синові звідала своє геть давніше. Боїшся ну звісточки з-за межі цього

7(34) травня з п'ятої години почалася злива і гроза до пів на восьму йшов дощ
10(27) травня Віті день народження 12(29) травня чотири тижні од Пасхи 13(30) травня дощ
18(5) травня дощ був 22(9) травня Николая празник 23(10) травня Вознесіння
холодно вітер дощ з десятої ранку до третьої години

26(13) травня град і дощ

27(14) травня до обід похмуро після обід сонце

30(17) травня день народження Маринки і Оксанки

19(6) червня помер маршал Жуков 21(8) червня хоронили

23(10) червня після обід дощ

25(12) червня Гриша Сологуб помер об одинадцятій годині ночі

27(14) червня хоронили Гришу 28(15) червня дощ малий

12(29) липня Петра Павла

14(1) липня день теплий

2(20) серпня Іллі пророка празник побризкав ввечері дощ

3(21) серпня день народження Толі 9(27) серпня Рая померла Коряченкова

тимчасового притулку. Але нема пам'яті ніяк на все; та й така тобі історія ще й доля. Призвичаєно до чогось, та й бійсь на інше що відкривати душу. Тільки й того одного, що над головою голос, нічий, ні до кого, нізвідки

"батько, мати, чоловік, син — (всеньке життя вміщається між вимовленими будь-яким з цих слів і тим, що лунало досі вже як вирок) — вдома?"

одненька втіха, цей притулок, хата, що її позбулася за цей вік не вона одна; фортеця; і виднота, як не ховайся, і спитають

ці, пізніші, понаучувалися мати житло й не мати хати. Так собі страх і притулок розділили й найди-но їх одного з другим у цьому світі. Але й страх без кінця і краю, і вештаються примарами. То ти собі втрималася між першим, "син", і другим, "вдома", словами

шукають хати, нема відома якої, та й познаходять, а то ні, й довідаються не про затишок, рай, страх, — у безвість таку вступить душа

трунами геть такими повимощувано уздовж вулиць; та й хати, кажи. І як ти собі бігла малою, невсилі глянути, де чия хата чи хто де стоїть, бо так страшно й довго на тебе поглянуть, — до якоїсь так роботи або до матері в поле, — то це ще страшніш.

Тільки виглянеш в той чи в який бік. Хай би ніде тако нічого

примариться не знати з якого дива рай самоти, рай дитинства, коли ще не питано над головою, чи хто вдома, коли хоч і кожен листочок в росі обцілювала б на груші, і шкода було топтати високу травичку в садку, а вибиралася, де нижча. Та все ж питають над головою, кидаючи тінь на твої візеруночки на піску, і вступає у душу страх, щоб не одлучатися вже ніколи. Та й йому передалася ця мука, що він дошукується цієї хати та й думає, буцім йому буде рай

як вони ж трунами поробилися, та й таке тобі буде життя по цих розвалюхах, — ні муки вперед щось подумати й жити, а от утіха. й радість з минулим конати

сама собі смішна; пальці кулаками зімкнула й познаходила їм затишок у кишнях куценького піджачика, таку обнову справила зі скрутня німецької тканини, що не пішов на продаж, коли довелося покривати чоловікову нестачу на молочарні. Й така воля з затишком укупі на порожньому перед обідом подвір'ї: замерти десь у кутку й ані руш; ворухнешся-но, і вже цей світ обертається, і десь колесо рипне в провулку, мовби вертаються якісь хазяї з усенького світу додому, до цього припишклого двору, і знати ж, що вертання це несправдешнє, і подвір'я немов намарене, і хазяї ті, невидні з най-

ближчих вуличок, тільки страх навіюють; буцім от ждеш цілий вік, що сам страх у людській подобі вигулькне, наблизиться й вимовить самим поглядом: то це ти тут. І тим-то й згоряєш од невідомості всеньке життя, бо то не чужими на тебе гляне, а сама твоя подоба, відбита в інших світах, озове-ться цим поглядом до тебе. Та й збирайся, нема чого тут

боялася ще з давнини, як ранок, потикатися на цей бік хати; діждешся, як сонетко висвітить аж під стріху, нагріє до сухості полушплену руду глину на стіні, і втопишся п'ятами в скушпелену курми землю в я^щі, а руки позаводиш за спину, та й в цьому світі, як в кубельці; кожну соломинку вималюєш зором у стрісі; трубочки солом'яні й собі немов розпукуються од тепла, сухі-шають на очах. Вдихни злегенька, й то вже чути цей-го пилючаний дух старих снопків зі злежаним і вишмульганим острішком

хай там грязніше у вуличці ще десь з учора — незатишні ступаки, вогкі лати з позеленню, — а це жди, як при страті: вродиться майво таке із сонця й гіллячок. Аж квіткою такою охопить ріг хати, до якого боязко приступати, бо з тієї стіни з одним віконцем що вже світу якогось новішого й страшнішого тож. Куди ти мене, світло, приведеш, — любила згадувати ще з тих часів: чи там якась дивовижа з того боку хати й світу, чи знов жах та кров. Ото тобі й мудрість усенька, що сповнена душа знанням усіх боків хати, й така тобі неминучість, що закостеній і наджидай давно відомого страху, такий дід бородатий і геть лисий вигулькне однаково де, — куточок що вширшк, що завдовжк утратив свою глибокість і дальність

12(30) серпня Ніни Ткаченкової померла мати

13(31) серпня хоронили 14(1) серпня Маковея зранку дощ вдень сонце мати Ленчина померла 15(2) серпня хоронили зранку дощ 19(6) серпня Христі Даценко п'ять років як померла Спаса гарячий день 28(15) серпня Перша Пречиста

1(19) вересня Спаса 4(27) вересня Дьяков Петро помер 11(29) вересня Ліди і Валі
день народження теплий день хоронили Петра Усікновеніє Глави вітер холодно буря
14(1) вересня Семена дядько Секрет помер 15(2) вересня дядька Секрета хоронили
17(4) вересня за електрику заплатила 21(8) вересня Друга Пречиста 27(14) вересня
празник Воздвиження дощ

28(15) вересня Поштаренка Василя свайба дощ 29(17) вересня дощ 3(20) жовтня

0 шостій ранку два пугачі у мене на акації кричали ...

1 розлетілись один на південь другий на північ

4(21) жовтня теплий

день ясний

7(24) жовтня теплий

день

хочеш інакшого чогось, — нашептом щось обів'є і спереду тіло аж вкутує і
оддаленняє. Сиріткою зором крізь скуйовджені на скроні волосинки видивиться трохи
примерхлий ріг хати: коли б то ця неміч одступила. Але заодно собі, бач, — поманило
од цього краю, а тако звідусюд потискує в стіну, будівництвом як-то докоряє давнім
нужденним; й от душа, й так одірвана од світу всього, одколи цей світ прийняв її як
подорожуючу, й ще на розкол якийсь прирі-кається. Візми-но цю лушпайку глини на
сховок для дальшої дороги; як-то грудку землі тобі вкинуто за коміра з могили, щоб не
згадувалося, не катувало напомином не лиш того, що з нею було, а й з усіма

бо хіба не пам'ятає до бубинки, як кого звали, кому що заподіяно, — всенький світ
догрібається спомином, нагадом: хоч ти не забудь, не зречися мене такого, як був; десь
й тобі полегкість буде, та й пере-триваємо; бо я тебе нагадуванням допитую, та ти
вільна, що тобі по душі, в мені одмикнути. А то ж чи провина її, а чи світова, що все
грудкою такою вищільнюється у куточку пам'яті; видивом таким, образом; і де б не
кинувся з дорослого дива, а все нашіптування, намарення, що ти ж дитина, а ти не тра
цьому всьому стара та мудра; вона все пам'ятає, а чогось головнішого то де згадати, —
заплющить очі, і то в куточку невидного зору щось таке, лице, образ; застерігає од
помислу тривкішого про цей світ, про це все. Та лиш цей світ їй невадний; малою
дівчинкою вертає у те колишнє, де хоч мить радості, жорстокості й знов свята. З тою
втіхою дитинячою до того світу, — ов, то тобі ще бракує; а вже ж всього зазнала, усе
тамечки тобі відбулося; ти хочеш дитиною назирати й далі, виповідати радістю і цей
світ; тобі й це квіточка, і вітерець колише листочка, і калиноньку привітаєш мовби ту
саму, — а вже ж так не є; вертатися зістарілим дитям до твеї здитинілої старості, та й
це так думаєш, що страх, що кров. Та й це не страх, не мука: що все життя до дрібочки
пам'ятаєш, а чогось головнішого згадати не годна

а вже ж і довмілися; довелося прожити трохи, а далі так: хто де що скаже чи
заподіє, не одшукати ні відповіді, ані дії; звіром таким світ уїдається, і то ж його право,
і час, і місце; і тобі одно даровано: шукати прихистку та ліку на поганьблений розум;
мав би оттак сказати та вдіяти (а не сказав і не вдіяв); та й такий цілий театр; розум
яснішає на самоті, та й сідай пиши роман: ким би ти був інакшим у часі поганьблення,

та якою мовою замовляв би негла-шенний звіро-світ; "де чоловік, де син, де хто", — і тра ж ціле життя оповісти, й не одно своє, і про ту квітоньку, і калиноньку, і кров

калюгами, і солом'яні грудوماхи нероз-мерзлі впроти весни з кров'яними замісами, і все, що де не є, що було, що буде. Але вкрадаються до тебе з таким зусміхом вирячкуватим таке щось і не світ, і не що, самими сліпами допевняється не погляду, ані слова твого, а лиш поруху думки, аби враз уп'ястися у живе, повичвакувати якого соку та, дивлячись на осклизлі пазюрі, радісно до якогось невидного свого товариства виспівати; то ще-е жива-а. І вже щонайкращий сховок тобі за театр, заплющуєш очі, як-то ти мала, як-то таке виспівування... той буде жмуритися!... та й вічність дочікуєшся цілу, коли то вже розжмуритися й гайнути на пошуки, — те в безу, а хтось у соломі урився й не дише. От стій впритул цього хатяного рогу й думай, у котрий бік хитнутися, — попричаювалося їх невбачними тінями та шелепають одно "а де чоловік, де син, де хто"

такий невтерпець цьому зорові, — червонить щось в очу, та все зліва в куточку якась засторога, лоханки такі — і не дають далі розпросторитися світом, прибереженням для якоїсь втіхи: отуто б вона вчаїлася та й вже

"Але ж ви й страшко, цьотко, — ще-но я оббіг цей куток з наспівуванням "а хто, хто Миколая любить", а ви з цим одкраденням, з такою невірою. А мені ж тра знать, хто є вдома, а хто де в світах, бо цим гостинцям щоту немає, а й кому заспівати "а хто, хто", — а я ж хіба на Чорнім морі людей не рятував; а хіба на землі людей від пожежі не вирятовував; а кайдани не розбивав, козаків з турецької неволі не визволяв; а мужикові воза з багна не витягував; а до Бога ж за третім покличом явився, то він мене хтів лаяти, а тоді благословив. Але ж хіба це як так довго цим разом ішов до людей, що вже й не зустріти погорільця, не порятувати галер-

14(1) жовтня Покрова теплий день ясний

20(7) жовтня чоловік Наташиної і Людино! сестри помер вночі 26(13) жовтня Будьонному один рік як помер 27(14) жовтня ввечері дощ раз заgrimіло 28(15) жовтня Лисогора сина проводжали в Армію 30(17) жовтня маршала Будьонного хоронили дощ ввечері

31(18) жовтня день ясний вітер 1(19) листопада помер Толя Хрипунов дощ після обіду 3(21) листопада Хрипуна Толю хоронили двадцять шість років день хороший 4(22) листопада празник Казанська 7(25) листопада тепло а після обіду сонце було 8(26) листопада похмуро холодно 9(27) листопада Фрося Прядко померла

10(28) листопада хоронили Фросю Прядку

17(4) листопада рік

Фекли Малоти як

померла

19(6) листопада

Підопригори Олексія

Івана проводжали в

Армію

20(7) листопада Ліда поїхала в Одесу

ника, не витягти воза, не почути вітального співу та не роздати гостинці. Та що мушу питати, а чи є в світі хто — хто мене любить і шанує. А зустрічають мене на вуллі хати, і мушу за цим хрестом спізнавати дороги світові; що в той бік рушати, то довге безвіконня, що в цей — то темна пустка зо двох вікон, а шлях куціший; а посередині людинонька, очима в горішнє, ногами в діл. Гов, а чи є хто в хаті, чи мати, чи тато, чи діти й онуки, чи привітають святого Миколая. Бо не робите, як було давно, ще й з первовіку: святим Миколам пива не варите, але пиво жлуктите; та й того все лихо помежи людьми. Але ж ви, цютко, приспівуєте, та щось не до мене, а до матусі, яку вже везуть третьою дорогою; та все виповідаєте про одкрадення; та ждете Різдва з колядками, а чи Великденя з писанками, чи Миколая з скрипниками, — а матусі ж біль прийти хоч на яке свято, бо не знати господаря на подвір'ї, не чувати голосу до худібоньки. То мені скіко ж тутечки стояти, бо як мені першому пройти подвір'ям, а не господарю, то зле буде й господарю, і родині. Ви-и-и-ж мене тут вітаєте, ви-и-ж мені в дуду граєте; ви ж за тих людей, за те одкрадення, — та перш вам про страх оповім: цей ночі щось так здушило межи ногами, аж подумав смерть; боятися то вже давно не боюся. Бо то ще як був дитиною, а мама тата по хуторах та лісах догукувалася, та бандурку навпоказ носила, аби його приманити, то я клав молотка кіля себе та й міг заснути. Ото був страх. А це вже як я понад-світ, то не той страх, не те убереження, — бо то досі страх тріскав дорогою, перелякував на смерть, гнав мокрим шматом, пересовував полотном; а ще-ж-но й не так, — їхав конем, їхав возом, кричав і їхав верхи, скакав через пліт, ловився на коли, колихався на ворині; та де ви бачили, — сипав вогнем, летів і сипав огнем, світив свічку, світив лампу, кидав до хати каменем, шукав по воді, дер дерево, бив лопатами, молов жорнами, шумів як машина та світив очима; і вже оно-го, — співав, квилів, кляв, плакав, прав, перевертав лавки, тручав воза у рів, гнався за саньми; аж то, — хапав капелюха, скидав шапку; коли ж, — зупиняв жандарма, ще й стогнав, та й не просто, а стогнав на цвинтарі, телепав парубком на цвинтарі, термосив у сні, бив, набивав гулю на чолі; а то вже кидав чоловіком до землі, викидав чоловіка з цвинтаря, тручав жінку на нечистім місці, паралізовував чоловіка, робив німим, забивав худобу; а ще ж і так, — крокував, перекидався в знайомого, то ріс, то малів, обступав садівника, відбирав яблука; дивіться-но ще, — робився голим страхом у коноплях, чорним страхом, білим страхом на деревах, невидимим страхом, ставав

стовпом, ставши стовпом, стягав з коня, огненним стовпом, стовпом йшов за бабою, — оттак було з первовіку, не те що. А то вже довмілися, як ви кажете, — що й страх не страх, і одкрадення не те що злодійство. Та перш розкажу вам, як давніше було, бо ви чи знаєте, чи не, бо мені все, що було, то це є або буде, а що буде, те вже є чи було. Та чи хтів би я за цими переказами та приштами світ уявляти — от не скажу; але що пришта, то це так. Їй-бо — присей-бо, правда. Аде ж це тако розкажи, та й що, — думай тоді, який ти мудрий, самого себе буцім вистановляєш впоперед себе й ну ж собі, а наче б і вже комусь гиншому, такому перестарку якомусь, виповідати таке щось своє,

але ж, будь-но-будь, тобі й неналежане; от де ж! Й дивіться-но ви, — вигорбок, всторонювання од містечка, як-то жар паленіє з городу — ну да ж, що це картохлі не напекти впроти ночі, — і хата не хата, а замок такий, що з церковної цегли, таке щось як історія, доля, казьонні будівлі; парканець щось із третини церковної огорожі, аж думай, чи це церква ранішшня, чи цей дом казьонний — і люди такі, як з інакших світів, одні в церкву заходжають, а вже ж інші приплуджують до дому цього казьонного з царської цегли; і я не я, але ж то тільки сказати, не я; бо з усенькою мудрістю візьми-но себе вистав, то вийде що — що вистанов-ляють впроти тебе дурного, та й думай, як це, та й змагайся із ним, і то вже сказано буде, от де мудрість віку, ото де. То ви скажіть: церкву злодіякою таким обминаєш, а цюди-го вкрадаєшся — і не злодій вже, і не там хтось, щоб аж так сказати й хто-зна, — усе пекельство вікове в тобі куйовдиться, а вимову не найде; таким му-у-удрим вигулькуєш на той пагорбок, і гадка ж яка: ти вільний. І з цею свободою такою бійсь і собі

29(16) листопада дощ

4(21) грудня празник

Пресвятої

Богородиці

6(23) грудня перший

сніг і до вечора

розтав

7(24) грудня празник Катерини цілий день туман

13(30) грудня Андрея Вові день народження п'ять років

17(4) грудня Варвари 19(6) грудня Николая празник сніжок

29(16) грудня Фроськи Бревській рік

30(17) грудня номерла дівчинка 31(18) грудня скраю хоронили Татаренка Павла дівчинку

1975

2(20) січня мороз 3(21) січня мороз виїхав голова 4(22) січня мороз Толя помер два роки 6(24) січня Святий Вечір хоронили 7(25) січня Різдво ясний день гарно 8(26) січня тепло 9(27) січня Володі день народження 14(1) січня Новий рік 18(5) січня Голодна Кутя 19(6) січня Хрещення 22(9) січня Тамари день народження 24(11) січня Вітусці день народження дев'ять років Валя приїхала

26(13) січня дощ гривеника загубила

сказати, що там назграбалось попід тею чуприною, тею шкурою, і тим черепком, — ти собі втіхи такенної донюшковуєшся, що це якісь доми, якесь цеглове, аж ріпуче; а вглиб домів то ще глибш, як того вгорі. То хіба не вабить тебе оте все глибкіше, дух такий, де ти мовби й хазяїн, і кат, а ще й сам собі жертва, — ото де довмілися; зучено ж було так, оно радість на всіх, ото горе всім, та й галамандить купою; і вже де яка сирота чи каліка, то враз тобі й інтернати, й психушки; і так повелось, аж ну: Христові муки не дають ні спочинку, ні часу, — аж-но прийде, десь-о явиться, і буде суд, і всім вділиться. Та й вкрадаєшся попри церкви, та й кинеш копійку прошакові, як-то й сам прошак; а

вже за купами люду, за цею навалою, такими переселенцями, жінвою цею, впуганими такими, не догледити ані сироти, ні жебрака. Аж то наче кажуть тобі, ще й прицмакують кутніми, що не те горе, що десь кому горе й що хоч, а оно про інше думай, — цілі гурти, народи аж цілі навпосліпки до цієї ями шкульгають, та й тобі суд, і сирітство, історія, ще й доля. А кожне яке не є напоумлене на гуртове, а заким що, ладнають собі під тим черепком собі на втіху, а собі на горе. Як-то всі муки дотипірішні, усей гвалт, і все катівство, і жертви помирані на гуртове, — що тільки музеї такі робити на позір чужого зажерливого гока; тако під скло порозставляй, — а дивіться, то ще не так буде. Та й вільні, та й тобі свобода, — а хоч знать, що було, що буде, то йди назируй, тамо тобі під шклом, що хоч: і ті замучені, і як замучено. То не втреш склизькими долонями аж до втіхи, не кинешся якого закутка цегляного, чи льоху, або покинутої хати, щоб надихатися чадом запустіння, людським і звірачим послідом, — такі кришки цеглові обсипаються на плечі, десь голубиних яєчок додлубаєшся у дюрці, лякнеш десь прибудного котяру зі вска-женілими гочиськами, — це він так наджидав катюгу зайшого, це так навстромився драла бігти; то не вдарить тобі голія під черепком драпанутися на ці лови таємні, бо хто що визнає, котрий де побачить. От-це вже катівство на безвік, ото навхотуєшся передо всяким судом. А вам то тра сховку доладнього — аби змервити одкрадення їдне впроти гиншого: понаучувалися вже не слово чути та й мовити, а слово вкрати; скаже тобі за твою вроду, твій розум, а вже глядь, такими канавами тобі чоло зоране, і сіпає десь край мозку, аж не вгадаєш, який день, де яка пора, та який час, що одкрадено, а познаки не лишено. То я довмівся у цей світ вирушати зготовлений, — бо як це ми такі філософи, що вполі думаєш, що сказав би, а як вчинив, а тоді долапуємося з розпачу лиш півтіла, півмозку; лапнеш чоло, а

то не твоє, хапнеш ліктів, колін, а вони навиворіт тіла; я собі такого навготовляю, що го, — цілі книжки такі позаписувані на тямі. Впе-рід буцім знаю, де початок, а де приспів, — от за це то вже не забудь, людям не так, що там скажеш, там яка твоя думка чи як рухнеш рукою, а от приспівай аж з присядом, нагадай щось таке дурнувате і веселеньке, бо одколи це все, одколи повелось, що ніде нічого не відбувається, то тра такої приказки, примовки, такими дрібненькими літерами, як у книжках низом друкують, — та й то їм правда, і знання, і що хоч. Людина навпослід життя і готова забути, й пробачити, і не виповідати, вона їдно хрипкуватим сміхом вповість щось ні те, ні се, і ото їй збулося, що хтілося. Бо її в подив такий вкидає, що як це так — і проживши, й накоївши, всеїд-нак приступаєшся до таких дверей на заціпці, що де не лапай, а все щось як у воді у відрі риби вислизує; то не взятися цим хрипам веселим, бо навчено перепросити, покаятися, і на тобі клямку, одціпуй, — аж то немов і не так: бо ні їдні двері не заціпнуті, бо то тра пихнути, та й буде, що хтів бачити, що знати, — г-а-ах, війне, і ти вже при тілі, при розумі, таке все стверділе, отямлене; і от де здогад, оно втіха, як це тебе одурено, що це скільки не йшов, як не дошукувався, а таке — тра було воно все тобі! Ще ти при цих две-рах, вже аж на порозі, такі вітри тебе всмокчують, — йди, дурний, теперички буде не так, усе свято та й свято. То ти встидався свого єства, свого духу; всього, що було захиране, од чого люди чуманіли, вбивали,

коїли наругу, а типір на, — усе свято; усе твоє встидке і гоже; вступив до свого дому, якого передраніш лякався та звірачими стежками оббігав. Що заготовляв собі напирід, то дають якусь мірку часу, — йди-но ще побазу-

28(15) січня за страховку заплатила 30(17) січня дощ 1(19) лютого сніжок маленький упав 2(20) лютого до одинадцяти годин сонце

6(...) лютого Катя Грошова номерла 15(—) червня вибори
1975

26(...) січня дощ 1(19) лютого сніжок ішов

3(21) лютого літають

льотчики двадцять

чотири дні

8(26) лютого вітер

мороз

9(27) лютого померла Анна Дромська 11(29) лютого Вітя приїхав узяти 15(2) лютого Стрітення цілий день похмуро ввечері дощик крапав 28(15) лютого переїхали Вітя в Єланець

2(17) лютого теплого Олексі

8(23) березня ясно і тепло

9(24) березня у Павлининого сина свайба ясно тепло у туфлях ходила 10(25) березня Масляна у Миколи отелилась корова 13(28) березня дощ 14(1) березня мій день народження ясний день 16(3) березня Заговки 17(4) березня Пречиста починається 23(10) березня мороз

руй; а вже ж не так, як хтів, що заготував, та й тобі все видке, таке аж на віки уперед приступне; й от що, рушаєш як-то до якогось місця злочину, і тамечки все заготовлене, ждуть тебе не на судівство й допитування, а вже ж наче тебе допитувати, над тобою сміхи вчиняти. Бо де ти бачив такий світ, такого дурного, що надчікуватиме тебе ув озброєнні мудрості та знання, — їм дай такого, що сліпий та без тями, щоб питався якого знання, а не знав, що хоче; дурного з тебе роблять, та й такий ти для них допитувач. Чи світ, чи засвіт, жаріння таке навгородах, і ти вже напотовах; одшукано й місце, і мусиш вчиняти суд над тобою найдорожчим. Цеглові мури впові-дають тобі свій змерхлий сум, закликають торкнутися найгорішої виступки, замоховілими шиферинами притуляють од неба таєм-нощі і гріхів, і казньонного тепла від кахляних грубок, і дух рипливих канап, що й не спати на них, а лиш походжати кутками й показувати на ці древні лежа; сховані од тебе і побредачі кутками, і наміри тих зайшлих проживальців, що їм тіки попри кахляних груб роздивлятися усе під шклом поховане, а тоді враз украдатися до вогких підземель з такими кубашками, де ще зпередвіку позоставлявано яку овоч, які бляшанки; вдихай той дух, украдися павутинячими закутнями, дошукуйся знарядь муки чи вже насолоди. Й то не примари гиншого світу, — щось таке, як оця-о повпугувана жінота, що лиш у потемках та посеред гнилизни віків розтушковує і лиця, й тіла для оглядин у засниділих дзеркалах; заховано наміри під черепами; такі цепи обсновують вже не давні скелети, а ці тіла

зарощені, звіринячі. Та й знати, що то якісь північні городиська вогнем позаймалися, а звідти люд лісовий посунув; а ще й з великих городів наїхало всяких дохторів і медсестрів, та й хочуть усім такий лік давати геть від усяких хвороб, яких ще і не бувало. І то першого когось на випроб приманюють потайненькими кивами, такими кавами в термосах, аж заким не вберуть у все таке біле, халатяне, лікарняне, — це ж буцім і з нами, і нам навпотреб, і всьому люцькому; то догледити ти, де те добродійство, а де умисел на ще більшу хворобу. Бо треба такого охочого, що не лиш йому біле, халатяне, а щоб і смак мав під шклом роздивлятися, і мацати, і внюхуватися у гнилизну підземель. У такі лабораторії повписувано і хворого, і дужого, що лиш силкома й тягнути; а не станеш поперед очі пожадливі, не вцідиш свого під те скло, не обкрутять тебе на дибах усякішніх, не признаєшся, що й ти хворий, і що тої голки під шкуру так потребуєш, — то на тобі й циркуляри, і міліцію, і військо довкола. Та вже не ти — світ хворий усенький, давай-но вштри

кнемо і світові, де він там не є. А — бо ти ще ж вільний, ще надано час тобі на вчиняння розстеження поперед найбільшим судом, — і от як ти свідок такий вже, а ще разом і судія, і нишпорка потаємний, але такий свідок, що за свідка тебе не визнають, а такий судія, що маєш час і можливість, та тільки не право, а нишпорка — то це як-то доля твоя; і з таким цим правом усешнім приступаєш до воріт аж мовби церковних, до стін цеглових із таким знанням і здогадом, що тобі все видке і без назирання, і вже на тебе очікують на воротах впроти стін цеглових — хтось виходить до тебе з тих підземель, когось підпущено хоч на мить, кимсь таким, про кого тобі вже й здогад страшний, а не те що: усе тако на видноті, на посрам світові вечірньому приганьбленому; ці поли халатяні і жаріння вгородяне показують на своє право і над світом усешнім, і судіями справдешніми. Та й це ти такий судія; а вповіси ти про муки свої всесвітні, ще й любов до якої не є дрібноти, а викажеш правду упроти цілого такого халатяного мервиська, що тобі сно-видно нагадує і про втіху незвідану, і про нагад чужішої збулої втіхи, де тобі й нази-рачем негодність бути, а лиш упослідку тої втіхи таким винуватцем стовбичити, — от наскочив, та й що ж, кажи; вислухано тебе буде і як судію, і як свідка провинного. Цілі віки перемерхують у зорі і пам'ятку та складають тобі отакеньку думку невимовленну, що де, яким словом, у якому то звуці відбити, — кажи й про кохання знезямлене, що йому посміховиськом тільки й вистанов-лятися супроти новішої втіхи: щось таке як душа чи доля, то це вже списано у паперах і циркулярах, цьому вже не бувати, як перш, — одколи настало глибше у дюри земляні, льохи муровані, як викше у небеса. От би

24(11) березня сніг ішов вітер Зіни день народження 29(16) березня вітер хоронили Петра Головиного 30(17) березня Теплого Олексі 31(18) березня хоронили бабу Деню 1(19) квітня тепло 6(24) квітня Віті два роки

7(25) квітня Благовіщення 8(26) квітня Лілі три роки день народження 11(29) квітня буря пилука

12(30) квітня буря пилука і сонце 13(31) квітня Сони́на мама померла Головина 14(1) квітня хурделиця Галя Чабанова померла хоронили 4(21) травня Пасха дощ 6(23)

травня Григорія дощ 8(25) травня дощ 9(26) травня сонце тепло 10(27) травня сонце тепло 11(28) травня тепло сонце 12(29) травня тепло сонце 13(30) травня тепло сонце вітер 21(8) травня дощ 22(9) травня Николая празник 24(11) травня Форостянову хоронили дівчинку

сказав, що прийшов із такою любов'ю, із порятунком, та перш хочеш сповідку за гріхи потаємні, а вже тобі сміх і навпоказ усе заховане дотипір; такий тобі дозвіл на лікарняні оглядини — надивляйся, надумуйся, що є гріх, а що гріховина. Ще любов твоя насторожах, ще почує слово спокути і обів'є, і простить: називай і Світланкою, і виздогаданим йменням із тих підземель, бо там інший звичай і на думку, й на тіло, й на ймення, там злочин не злочин, а лиш потішання од намисленої злочинності, од показування, як злочин вчинятиметься; от кого ж ти допитуватимеш за занапашене батьківство, за зловмисність неukoєного злочину, але за знання спільності злочину, за насолоду знання од потаємності й втіхи — кого: зі справжнім іменням чи вигаданим? То це мови такої нема, щоб укласти злочинність і втіху, знання й потаємність у хоч зо кілька слів, — це тра піснею до всього земного й небесного переспівувати, скільки ще там лишилося жити; такими словами й музиками оповісти про все, чому назвиська не знайдеш. Бо ти все пробуваєш на місці злочину, а злочинці вже інші місця позасідали; ти дошукуєся доказів і біжиш з ними на руках — а тобі вже сміхи вперед очі та інше злочинство, що ні доказів, ні запевнянь; ти опізнюєшся на кожне нове місце злочину, і вже за яким разом і на тебе вкажуть: ото причинуватий, отому ліку треба. Бо то хіба не узираєшся до вікон молодиць самотинних, не вигледжуєш втіхи потайної, а тоді йдеш шукати злочинства і сповіді на любов, — якого це ще знання треба і доказів. А ще ж тобі за віру і вірування такого навішають, бо так понавчалися, що як каже вірую, то мусиш вірити, що воно віруюче, та й не підходь і не озивайся; бо вб'є і не признається, стане свідком злочину, й змовчить, — воно ще й на тебе вкаже, що ти злочинець, що невіруючий. Та й вже не допевняння злочинності, не спроба умилоc-тивлення, а страх кидає тебе до такого судії, страх видобуває з тебе не все те, чим хотів би втішати й напоумляти, а одно злісний умисел на зачаєну гріховність; і вже тобі волати ласки і згоджуватися на примару мурованих підземель, на бодай стороннього свідка, на жертву бодай, на поділяння чужої втіхи, неприступної та відвортної. Віра пішла вглиб підземель, — уже подовмівалися мати таку свободу, що понад світ, уже викшої волі й не може бути; що були віра й страждання, що меч і свобода — тим утішайся катівською насолодою в підземеллях, бо навчено їх не муки, а розпинання, не розпинання на муки, а задля насолоди; і от тебе спитувано буде, а чи віриш, чи готовий до того розпинання, та не впритул муки світової, а одно на похованих вглибі хрестах та мурованих стінах, і

от тобі ці халатяні завії, ці ноги розкидані на воротях, цей посміх на твоє безпорадне до-певняння, це право, навкидьки тобі дароване: хоч, постій, а ні — то буде. Бо є вже ті, що їм не тра ждати суду, бо вони хитріші за все, що не є, бо їм пробачено тут, бо їм віра задля розваги; вони знагла вступають у храми, й де хоч — і їм буде прощено; і вже не свідка спаралізованого, а юرمىськ такених тра зосторонь; і то жди вподілу цього світу — що там-о юرمىська спаралізованих, а* тут-о повпугувані

чорнотою і ці на-світ розхристані халатяними зав'язями. І жди не інакше: що й юرمىськ стане замало, і тра буде такого живого-неживого, таких аж ляльок немов з пискучими голосами, і згадаєш вповіджене тобі попри воріт серед присмерку конаючого світу, що наймиліша невпізаному вбивці думка про самогубство, що плаче він зі злості на всенький світ, — та й з блиску тікай, забудь про наміри й ті, й інакші, бо що-більше передержують тебе у цій нарузі-насолоді, притримують у нестямності споглядання перед тим захованого, жаданого, а тепер вистановленого навпоказ тому, хто розгадав і найзахованіший помисел, то більше тебе вбуває, то більше маліє світ впозад тебе, і вскрізь, і де ж то сховок і той рятунок, як світ уже втомлено одвернувся: побудьте самі собі, а я й так".

"Ти ждеш, Юрку, що син приїде й опише твоє життя, а він свого не годен списати, бо він краси світової не бачить, дай йому сльози, кров. Чогось так до смерті цеї прилежні, по цих хатах мертвих нишпорять, а ніяк ціни не складуть. Та й треба було мені з усіх світів у цей найновіший прибитися, що він собі ради ніяк не дасть, а дай йому всього такого, чого він не звідав, що ще не бувало ані в тих світах, ані в інакших; але ж так

30(17) травня три роки Толиним Маринці і Оксанці 5(23) червня дощ Вознесіння 6(24) червня дощ 7(25) червня Марфу Белюженову хоронили дощ і град 9(27) червня дощ з четвертої ранку о сьомій ранку перестав 12(30) червня холодно вітер сонячно Вознесіння 29(9) червня дощик побризкав гроза гаряче вітер Трійця 23(10) червня померла Ярина Дьякова 25(12) червня Дьякову Ярину хоронили 5(22) липня хоронили Івана Кухту з Миколаєва привезли 7(24) липня дощ 8(25) липня зранку до дванадцятої дня дощ Івана Купала 12(29) липня Петра Павла 16(3) липня пугачі двоє сичали на хаті 17(4) липня пугач сидів на причілку сарая я нагнала і він сів на димарі 23(10) липня Петро Татаренко помер 26(13) липня Зіна розписувалася ввечері дощ і вночі до ранку

28(15) липня була в єланській лікарні празник Володимира 1(19) серпня дощ побризкав

йому самому нечвидко, він і кроку не ступить, — дай йому й того, і це, і то вже мало росою вмитися, квіткою покрасуватися; дай ще крові, щоб аж булькотіло у горлі, хлюпостіло по жилавій шиї. А ще потребує таких описувачів, щоб тільки-но й прислухалися до хлюпостіння, приглядалися до жилавих здригів. Не знати, хто кого здибав: чи світ такий, що йому до потреби кров'яна людина, а чи вже люди такі настали, що їм дай такого світу, а й не інакшого. То хай би вже так і було — і світ, і люди, але ж понаплутувано всього: і з передніших світів, і з тих, що їм тільки-но починатися; і от ходи, дошукуйся справжнього дому, і от вже знайшов, і радесенький, аж враз ні, то не та оселя, вибирайся хоч у степи, у ліси, в незайманщину яку, доки й звідти не викурять, не прикличуть хитренько: ти нам тут-о потрібна, де хати й не хати, межа й не межа, ні ніч і не день. Світ утішається описувачами своїми, — чим більше крові та ляку, то він буцім втихає та плямкає, а то насправді ще більше звіріє, прикликає й зосвітніх описувачів та наглядачів, як свої повтом-люються, — то була якась рівновага на сльози та сімх, на злість та добро, а це якесь однаковісіньке на все:

прибалакни до всього того однаковісінького, й одвіту не чути, — якою то ти мовою, якими співаннями, що ми вже забули, що їх нам не велено знати, не те що вживати. Думалося, навтішаються кров'ю та й заживуть собі на славу, а ж воно не так повертає: таке цідельце влаштоване, щоб помаленьку кров іскапувала, щоб надовше стало, і щоб так скапувала, щоб і сліду не залишилося. Якась лиховина в'їлася, та й точить, а сліду не видно, і так точить, що й сні кров'яні привиджуються: що не розгорнеш соломку, то кров і кров, липне до рук, а самої крові не бачиш, ні на колір, ні на смак. Не видно просвітку ані в снах, ані в сніннях, — мусиш вбиратися у таке все святкове, як-то ти заїжджа пані якась, що буцім-то і жила тут десь і все це твоє, але ходиш такою гостею, така екскурсія на спізнавання й пригадування; цілий вік споминів та подорожувань. І не смій стати й подумати: ось-го я, Господи, я ще живу в цьому світі, — чи світ цей зайшлий, а чи я така прибула, чи слів таких нема, аби його вмилоствити, а чи він такий, що й слово до нього не доходить. Чи це такі дзеркала, що не добачиш лиця, бо вже треба ставати з невидного боку дзеркал і допитуватися своєї пам'яті на світ минулий чи той, що ще буде; а цей не тямить ні зору свого, ні лиця, та тільки сні такі надсилає. Я хотіла всім про все оповісти, але таких оповідачів не потребується, але слухачі вже мандрують іншими дорогами, але мені спомини змертвлюються в цьому чужому світі, де не те що оселі не

доблукаєш, а й здогаду про оселю; червонить в очу — застороги якісь, лоханки; не здумай чіпати і все чуже, і своє, бо і те, і друге при-належне не пам'яті, і не світові, і не іншому комусь, а таке воно все, що тільки казки вповідати; та ще не час казкам і вповіданням, ще зачекай-но, коли хтось такий прийде, спом'яне в другій вірі, у іншому пам'ятанні, аж тоді вчудуються і спам'ятаються: то це таке було, то як це, що ми не знали. Нема притулку для пригадування, — уже ж цей ріг хати був хоч яким порятунком, що навхрест до нього припнешся, та й; чи ти сторож такий, аж тобі даровано право на припинання, але бійсь хоч у шибку котре зазирнути, як зазірала малою та це кіно одвіко-вічне надивлялася — похорони, сварки, втікання од бабці, страх перед батьком нерідним; уже ж не спогад тобі, бажаний та неприступний, а все таки, немов-то воно до купи зібралося, у тих стінах перебуває — і ха-но гляне тобі з нутра всього давнього, аж несправжнього, і буде тобі таке знання на спо-конвік і безвік; не страх побачити, а страх взирнутися, сполохати той хатяний світ, що зажив собі іншими світами, а тут хіба-то його відбиття, така тінь немов. Вже ж мені й блукалося у снах та мареннях цими хатами, й рідними, і чужими — не доведи, Господи, — а найрідніша хата то ще й була найчужіша, а друга рідна була найнайчужіша, а третя рідна — то скільки в ній вікувати; так, пересидіти хіба. Другої хати збулася, що й сліду тепер не знайти, а з третьої господинею прибилася до цієї найпершої, найріднішої. І чи на похорон знов чийсь нагодилося, чи на весілля яке, чи заходити, чи тут перебути, чи шляхами пам'яті доблукувати якого спогаду, чи змертвити найменший спогад, чи якого батюшку закликати освятити кутки, чи неопіз-

2(20) серпня Іллі пророка празник 4(22) серпня дощ вранці йшов 8(26) серпня Вітю собака покусала 13(30) серпня вітер холодно 14(1) серпня Маковея зранку холодно

вітер а на вечір потепліло 17(4) серпня Білого Тамара померла 19(6) серпня шість років бабі Христі хоронили

22(9) серпня свайба Валі Василевої Дем'яновича 27(14) серпня Андрей помер перед ранком і хоронили 28(15) серпня один місяць празник Пречиста Марусі день народження вітер зранку похмуро годині о восьмій розпогодилось 30(17) серпня Козиренки виїхали померла Степанида 31(18) серпня хоронили жарко 3(21) вересня переїхали з Єланця Козиренки в хату 7(25) вересня дощ 9(27) вересня дужий вітер холодно 10(28) вересня дужий вітер холодно 11(29) вересня Усікновеніє Глави Ліди і Валі день народження сонячний день теплий і вітер 12(30) вересня тепло 20(7) вересня ясний день теплий у Івана

наною при рідній хаті вертати до рідної хати та й дати волю снам і спогадам і так перебути у цьому світі — рідний він тобі чи ні — до настання останньої втоми й остатнього прощення. Таки й так: даровано і тобі щось невидке, чи воно марево, чи річ там яка, що сягни та вхопися нечулими пальцями, і от тобі рай або якесь пекло, — й хіба ж то така охочість йти, добуватися найостатнішого прихистку, щоб і комусь було в напоумлення, на спогадування чийогось шляху. Як це так, що з усенького баченого, пережитого, здуманого й перейденого трапляється тобі цей погрібничок, в якому страх комусь був од жабів, який був прихистком і для рослини, і для худоби, і для царя світового, людини, над яким калина схияляла свої кетяги, на якому така охочість була такий вищенький квітничок зладнати, — і десь то вело тебе сутінками, городами, десь-то при-кликувало підземляними чарами — осюдою йди, осюдою; десь-то мусило це твоє бажання нічних прибукувань до оселі і бажання погрібника зійтися до купи, щоб тільки думка одна блиснула впроти морозяного неба з зірочками і місяцем; от ти й прийшла; от тут тобі подорожування в однім спогаді збудеться. А який це то спогад, яка це така хата, що лиш образ хати, й то десь геть не такої ріднішої, не всіх тих, що вона знала, що в снах увижалися як безкінечний лабіринт, — якась інша хата, хата-світ у інших краях, де й побувати не довелося, таке щось як ціле місто, і назвиська всього не з її досвіду й пам'ятання, та геть увижаються ці слова-назвиська такими живими і ворухкими, чи вони зчитані з інших світів, чи їй хтось умисне вкладає й натякує так нагадуванням вже булого, а чи прийдешнього. І — що вона господиня в тій хаті-місті, така як-то кацавейка на ній розгаптована, аж можна руки убгати в широкі безрукави, як вона й любить робити в цьому часі — чи то так повторює передніший жест або прийдешній. Бачиться їй ця хата, прошита соломою, ще й такі китиці аж видніються житяні солом'яні; і мерехтить такою цифрою дата забудови, мовби вистрібана на машинці товстою ниткою по рядовиняному полотні, а мати батька її викупила цю хату вже в іншому часі, і ця цифра й собі вигаптовується навзворіт тій першій тако низом, аж тра розбахмачувати полотно попід голкою, щоб прочитати й цю цифру, — тож куплено її з усім обійстям та дванадцятьма прутами поля ще й з усім господарським начинням. А ще ж і не була купована, то мов снилася і матері батька її, а разом як-то і їй сниться через сон батькової матері, хоч і познаки нема аніжадної, що то баба, а от просто матір батька її, і ця хата у сні їхньому спільному така довга, з вікнами до

полудня; аж глянь — не знати, чи вже куплена, чи це так ще сниться мов некупована, — то має довкола себе такі дві обори, що передня з боку півдня, а при ній поперед хати до сходу шопа, а ще якийсь шпіхлір; відтак до заходу стояла кузня тата її, хоч знає ж, що не був тато ковалем, не мав кузні; майнеш поглядом далі на південь, то за огорожею ще й сад розкинувся з пасікою, а туди входить хвірткою; та не враз тако входить, а ще ж торкнутися цямрин криниці неподалік*тато-вої кузні, такої глибокої і чомусь без журавля, як то звикаєш бачити, що криниця, то й журавель тобі; а з цієї криниці воду тра витягати жердиною, що на її гачок такий закручений для відра — штурх жердиною з відром углиб криниці, і вже повне відро, і так легко його тягти, хоч і по вінця, бо та жердина аж в небо упростується, як-то тягне її щось за кінчика; а на тій заднішній оборі, тако посередині, все велика купа гною, і з цією купою поєднана думка немов, що як глянеш на гній, то ця думка і стане в пам'яті, — щось таке не так про той гній, а про господарів, вже ж немов і про неї, бо ні батька, ні його матері не видати в обійсті, що це такі господарі, що як у них стільки гною в оборі, то це гарні хазяї; а як перейдеш трохи далі на північ, аж вище од хати, то там ще одна хата або як будинок впоперек обори, так само, як хата, стоїть, і в тому будинку стодола і стайня, — але й не здумай, буцім враз тобі й коні, а порожньо якомсь, така просторінь, і втішаєшся гадкою, що коні на випасі, що ніде не поділися, і не вкрадено їх, і не продано, бо дух стайні такий живий, аж самою душею кінською озивається; і до того духу долучається дух двох оборогів, відгороджених високим плотом од вигона і дороги, і в тих оборогах поскладувано сіно й снопи, бо то тільки

Головина дочки свайба

21(8) вересня теплий день ясний Інни день народження празник Пречиста 27(14) вересня празник Воздвиження 28(15) вересня на два місяці треба їхати в лікарню 10(27) жовтня хоронили Милащенко Кирила 14(1) жовтня Покрова вдень тепло надвечір прохолодно зранку прохолодно 16(3) жовтня тепло 17(4) жовтня вітер холодно

19(6) жовтня помер сват Наташин батько в Кіровограді 21(8) жовтня хоронили 27(14) жовтня Заговки

3(21) листопада Чабана Кольку провели в Червону Армію і Міщенко... 4(22) листопада похмуро холодно 14(1) листопада померла

Максимівська Маша

у Базилево

об одинадцятій годині

у Ліди народився

хлопчик

15(2) листопада

хоронили Машу

17(4) листопада

тепло сонячно

23(10) листопада

перший сніг

1(18) грудня

розцвіла ракова

шийка...

4(2) грудня празник

Пресвятої

Богородиці

здається, ще тільки-но час складати сіно й снопи; аж коли думка, що це й ходити не тра нікуди, що й так відомо за те все хазяйство, що як і йдеш на оглядини, то вседнак мовби в хаті сидиш чи попри неї порядкуєш, бо разом з тими оглядинами тобі й хату саму видко, яка вона усередині, — і знати, що в хаті дві кімнати великі, одна чогось називається долішня, де піч глиняна з припічком і запічком, але припічок чомусь викладений із дерев'яних брусів, грубо так уложених на глині, а запічок із грубих дощок викладений і до нього притикана така постіль чи ложе теж з дощок, ще й з дерев'яною побічницею, а тако лава під глуху стіну від півдня до заходу, а попід південною стіною під вікнами ще одна лава з широкої дилини, а при цій лаві ослін, щоб ширше лягти було, а так то цей ослін мав своє місце перед столом упоперек хати; поприкінці тої лави, на східній стіні, був дощаний мисник, хіба не знати, чи він привішений до стіни, а чи на край лави зіпертий, — мабуть, що й привішений, і зіпертий; в тому миснику щось таке мов на продаж або для музею якого зготовлене, миски, горшки, нечіпане все, в тій стіні двері, а ще в половині стіни од півночі була піч; друга ж кімната, що на неї казали ота-го хата, хоч все напрошувалася світлиця, була така собі панська, старосвітська, хоч і не вступай до неї; все дитиною себе відчуваєш, стань-но на поріг, бо з тим дитинячим часом і пов'язані найкращі спогади: образ Богородиці з дитиною, на полотні стародавньому намальований, аж глянеш, то й чути голос татової мами, що це ще з тих часів, коли хата була не їхня і не купована; а там ще така картина, ізложена з двох малюнків, що між ними стяжка барвиста, і мальовано на дереві, і на одній половині було Благовіщення, а на другій ще щось, не пригадати; низом од Богородиці дзеркало, а над дверима ще й давній мальований на дошці образ святого Миколая; от що дивно, що у цій хаті була піч, тільки менша куди, аніж у тій, що їй назва тепер чомусь горішня, і до цієї кімнати притикувалася комора без вікон, куди входило було дверми у стіні на північний бік; та й тут стіл великий дерев'яний з віком непри-битим, а тільки, як тра, то відсувалося, а в тулубі ховався хліб і всяке дрібне начиння; як треба що вкласти у тулуб або вийняти, то казалось візьми зо стола чи сховай до стола; низом ноги стола були злучені між собою листвами різаними і називалися вони підстілля; ляда ж складалася з кількох, може, двох дощок з вільхового дерева і називалася верхняк, а на вагу така, що ледве посунеш; вже ж то така світлиця, аж назвав би й кухню або як, бо де мисник і лава навпроти печі, то між ними стояв люшвак, цебер такий на трьох

ногах дощаних, у якому мився посуд або що; що стеля, то й стіни побілені глиною, але так на колір немов вапно; і от що найгарніше було, то це попід стелю, між східною й західною стіною, були викладені дві платви, одна попри другої, або ще їх називали

гряди; де вони сягали печі, то там на них клали поліна для сушіння, в'язки конопель чи прядива, підвішували пряжу або одяг, коли надворі негода; де південний бік хати, там понад вікнами була велика полиця з ялового'гру-бого бруса, на якій стояли горшки та різний посуд, коли в миснику бракувало місця, а ні, то й клалися книжки та папери, що їм не знайшлося притулку у долішній хаті в столі, у скрині чи де там; ще ж і впоперек стелі від сходу до заходу покладений був чотиригранний бальок, або грагар, або сволок; ну й ще якесь слово напрошувалося, але так не давалося на знаття й промовляння, бо щось натякало, що от як там є і між тим грагаром і стелею просвіток, то називатиметься отак, а як усунути до стелі, мовби одно з нею, то ще й інак якось. В одному місці до грагара кулко було припасоване, на гвинті такому укрученому в грагар, що на нього і люльку вішай; а в другім місці гак звисав, — от як щось підвішено до гака, то так хотілося аж підстрибнути чи ослона підсунути, аби дотягтися, бо там на тому гаку підвішувалася корзина чи кошілець з чимось смачним або чарами всякими, що татова мама ховала; а що найстрашніше було їй, маленькій, ще й це тепер, то це комин, його нутрянний світ, який тишкама колись міг вилізти, угребтись до хати і заповонити своєю чадною темнотою; і чи то так зо страху, а щоб ще й умилювати той чорнющий світ, до комина най-дбайливіше ставилися, ще й найчастіше його підмашували та підбілювали; їй, і в мален-

6(23) грудня Бориса Бреуса дочка Люба розписалася свайба була

7(24) грудня празник Катерини 13(30) грудня Андрея Вові шість років

17(4) грудня Варвари 18(5) грудня Сави 19(6) грудня Николая

27(14) грудня Зіни Поштаренко в сестри Ніни свайба і В... сина свайба розписувались 31(18) грудня за радіо заплачено

1976

2(20) січня сніг йшов

а потім дощ

6(24) січня Святий

Вечір

7(25) січня Різдво сонячно і тихо тепло морозно

13(31) січня вітер холодно

14(1) січня вдень

сніг пролітав

і хмарилося

і вияснилось і вітер

дужий по старому

Новий Рік

16(3) січня ясний

морозний

19(6) січня тихо

мороз сніжок

пролітав Хрещення

ясно

20(7) січня Івана Хрестителя холодно мороз

21(8) січня Різдва шлики ганяють... 24(11) січня баба Карасичка померла Вітуськи день народження

стві, і в старошах якось аж уявляється комин той, не одно зверху, а й який він всередині, — зроблений із дерев'яної клітки, зложеної з дебелих стовпців, а стінки були виплетені лозовим пруттям, а вже зверху поліплене глиною; димник того комина виходив не на горище та ще й понад стріху, а тільки до сіней, от і виходило, що як в печі топилося, то обидва поди над обидвома кімнатами та сіни всі без стелі наповнювалися димом, який висотувався у малі віконця у верхах обох причілків стріхи, а вже ж як зі сходу або заходу задме вітер, то вертався той дим до сіней, і треба було відчиняти сінешні двері і випускати сінешними дверми, а дверей було двоє на південь і на північ у протилежних сторонах, — не вгадати й не вчути, який той дим; чогось у пам'яті не залишилося й спогаду, тільки мариться щось, як уже татова мама була геть немічна, ще й на очі невидна, то раз була так налякалася того диму, так думала, це їй вчадіння наслано, і аж на порозі рачки її знайшли — ще тямилася їй вистачило долі повзти; аж як на порозі до неї гукнули: то ж дим; та й тепер їй щось наворачує: дим та й годі; доходить урешті її припам'ятовування, що на горішньому поді стояли усякі солом'яні плетениці, більші й менші діжки, повироблювані за давнини із соломи, а перевесла туго позв'язувано напівколений дрібним пруттям лозовим і так само пруттям позшивувано; і чого вже в тих діжах не було тільки — полотна, кожухи, шкіри; до них засипалося і жолуддя свиням на зиму; щодалі зір догляджує щось таке, мовби світ чоловічий хатяний, що на нього так любо вглядатися, але приступу й геть не бувати, бо то все якась суха деревина — на обох подах під кроквами позастромлювана, та всяке знаряддя, вила, грабелна, чепіги до плуга, істики, лещата до саней і всякого іншого; а що могло більше затримати її зір, то це лопата для випікання паски — там держално таке більш як на два метри з дошкою на півметра і ще меншими дощечками, що були споєні поперечними листвами з тою середньою дошкою і обрізані в колесо; і от знов аж видно — мовби живі, але ж знати, що померлі, й батько, і батькова мати заходжуються великодньої суботи до печення паски; батько поволеньки здіймає лопату з її звичного місця в диму, і вносить до хати, а батькова мати ту лопату мие і з неї саджає паску до печі; але ще не враз, ще ж батькова мати має вимісити тісто, розчинене на молоці, та заправити його пахучим корінням, товченими бібками (лавровими горішками), гвоздиками та імбіром, аж тісто жовтіло од нього, а ще ж і родзинками; і от як тісто було готове, наставала черга батькові саджати паску до печі, примовляючи "господи благо-

слови"; а саджати посестру та перепічки була справа батькової матері; якогось року паска розлізлася, потріскалася чи запала, і це був лихий знак, і так воно й сталося, бо в наступному році паска запалася і розлізлася тої великодньої суботи, коли вмер її тато. Та то таке знаття, що тато вмер, а чи мав умирати, бо ще ж її подорожуванню не кінець, ще бачить тата, як він ріже свиню, гарно вигодовану за зиму

жолуддям, бо дубір по лісах було незліченно і свиней вигодовувалося чимало; і от її тато, ще живий, а мовби й мертвий уже, здирає з зарізаної свині м'яку шкіру і наповняє її білим товщем, який обростав довкола кишок та інших нутрошків, а ще й солониною з хребта та черева, і все те завиває у форму круглого хліба, що менший од паски, зшиває довкола і стискає з обох плоских кінців дерев'яними листовками, а їх по кінцях зв'язує міцно шнурками і так те прилагоджене сало вішає над подом між кроквами, де йому висіти в диму нераз і по кілька місяців, доки весь товщ того хліба у нутрі боханця не пропахне димом і трохи ледь пожовтіє; і те сало було такою поживою до чого хоч, до всякої страви і до картоплі, а більше у тому часі, як не стає молока, на передновку, ну та й у часі жнив. Вудилися в диму і полті свинячого м'яса, поребрини; от не згадає, чи вудили свинячі ноги, так звані шинки; а ще ж і ковбаси прикопчували, — однак не спізнати, не зладити дальшого образу хати, примеркає світ, таке щось як дощ, ця сльота; усе заступають слова, що в мові її досі й не бували, стають вже такими живими істотами, десь провадять, ну закликають попри здимілої хати: пригноблюся до цього погрібничка, удеруся рукою попід солом'яну мату, а далі прогнилу лядку з проіржавілою, аж дір-

26(13) січня тепло вночі сніг у четвер упав

27(14) січня похмуро хоронили Колю Поштаренка 1(19) лютого гарний день ясний Гриша Поштаренко помер мороз у Каті вдень корова отелилась 7(25) лютого хоронили Гришу Поштаренка 1914 р.н. мороз вітер холодно 8(26) лютого мороз дужий

11(29) лютого Марусиному синові Юрі сповнилось п'ять років

15(2) лютого Стрітіння

17(4) лютого найшла карбованця біля школи під тином 23(10) лютого мороз тихо сонячно 26(13) лютого похмуро вдень Шурки день народження 27(14) лютого сонце і вітер сніг розтає вода по вулиці біжить 1(17) березня баба померла Петровської 2(18) березня Петровської Варки бабу хоронили 8(23) березня зранку мороз вдень хмарно і сонце і розтав мороз 14(1) березня ясний день

22(9) березня сніг зранку а після обіду дрібний дощ 23(10) березня сніг вночі йшов 24(11) березня Зіни день народження

частою, клямкою, і все, що там віками збиралося, пристарувалося, картоплі, м'яса, з розбухлим жабовинням поверху, дається у руку; не бійся, це з того рідного світу, це час такий, як не плоттю, то духом немов, образом таким признається до тебе; ай-бо, падаю, десь лечу".

"Всторонися-но, Юрку, кажу тобі, коням не даєш стати. Такий мудрий далі робися, що хоч бути понад народи і люди, імперії і часи. Чоловікові тра чарку та закурити, а ти з цими голодами та війнами; археологію мені будеш доводити, — таки-и-ий вже політик, що куди твоїй мамі. Політику тра знать, а вам типір Сталін невгодний, — з халери рудої! Вам тої Німеччини хтілося, так сталінщина була не до шмиги. Осьдо закликають труну одвезти чи весілля зі станції припровадити, — якби ж знати, які года: вторік то загадували, ще й могорича Женька притербічила. А то релігійних багацько, а як владі служити, то вже й не так, що-з-кожною владою посліднім числом мудріші

стають. Їдні пам'ятники звальюють, а інші настановляють. Як так буде, що жодній владі не приналежні, то що воно й буде, — вам яку вгодно владу давай, то ви перебудете. Оно китаїці насунуть, то порозкошуете очі, й вже так: ми китаїці. А політики знать не хочете, до того світу ламаєте руки, — вони в тридцять третьому багацько вам помогли, скажи-но ти. Та й ще раз мудрі: винуватого знайшли. Ти мені за міліціонерство, — а щоб знав, я міліціонером ще пацаном хтів стати; якби не я, то знав би ти, що й не стільки вмерло б. Я людям прислужувався, бо тямив, яка політика, а вам то німця давай, то бандерщину. Вони перегризлися ще з-перед війною; котра влада не наїде, то давай з ними. Я б тобі розказав, але що не маю права. В районі так: давай списки, хто не хоче в колгосп, давай тих, що вороги. Заходжу в управу, а Льова Кошелєв мордує якогось селянина, — нащо ти його б'єш; а ти не будь такою умний, я іщо с тобою разберусь. Етнографічний матеріал будет ізменьон, каже мені; давай, міліція, тяні ето стерво в арештанскую. То ти мене типір будеш судити, — а я служив їдній владі, яка вже не є. А Сталін Черчільові признавався, що втратив десять мільйонів люду, а проте після війни казав не робити абортів. Те що він дурний, хтів хитрішим бути од усіх. Але як стільки падла всякого кругом було. То він впісля взявся за них, та вже пізно було. Та хто його виправдовує, — аде що дурний був. Не бійсь, пани всякі не повиздихали, а ці раби тільки колгоспні. То тра ж було бороться, а не тако. Як в окупацію косимо люцерку, то постають та й згадують за Петлюру, що от не послушали, а тоді на мене зиркають. Думаєш, не боявся, що німцєві викажуть; але мене партія лишила для

підпільної роботи, а вони знали, що наші вернуться. Я зроду віруючим не був, хоч і хрещений, а Біблію знаю кращ, як хто. Та й правда за тих корів; "... паслися біля моря сім худих корів. І вийшли з моря сім гладких корів. Накинулися на них худі корови, з'їли всіх гладких корів і самі не поповніли". Та й здобули поживу, з хазяїв, а тоді давай самі хазяювати. Але як це, що семеро бідняків почали заправляти цілим стадом; в кого увірували, що в них така сила стала. За якісь же гріхи було покарано, і покара й далі триває, а очищення не прийшло, а нові влади приходять і не видно кінця їм. Скажи, як ти мудрий. Ти попід вікнами у Блонської шарувався, як ми партизанку творили, а тоді гайда німцям шнапс по хатах доставати, — звідки я знаю, що ти там верзював. Редактор газети був Геренштейн, то замість "голова" казав "олова", а проте ж партнавчання вів. Як нас п'ятеро було, Златогурський Тадеуш Йосипович, Рудич, голова колгоспу в Лебединці, Козаков, помічник директора Червон-ського спиртзаводу в Зарубинцях, і я. Стоїть завдання: зірвати спиртзавод. В Бердичеві танки були, охорона з оунівців. Кинув пару гранат, дві цистерни зірвали. Звідти вриваємось в Яропонецький ліс, жінку перевіз до матері в Яроповичі. В військкоматі сказали, щоб загін утворив, а комарі, голод, вернулися. Зібрали військовополонених, сказали, куди явитися. Златогурський у лісі, з'являється Кравцов Федір Іванович. Тра старшого обрати, Златогурський полковий бібліотекар, я оперативник, на палку кинули, вийшло, я старший, голова підпільного комітету. На залізниці працював Завадський, за моїм завданням розкрутив рейки. Потім гоненіє, на Троянках підірвав три машини. В сорок другому, на Спаса, з Андрушівки

29(16) березня вранці мороз вдень тепло 30(17) березня впала на вулиці біля Миколиного хліва 31(18) березня Середохресна мороз хоронили б. Дуню 1(19) квітня мороз вранці вдень тепло 2(20) квітня теплий день сонячний 3(21) квітня тепло цибулю садили 5(23) квітня Пофальний тиждень зранку прохолодно вдень тепло 6(24) квітня Віті чотири роки Юриній 7(25) квітня Благовіщення сонячно вітер трохи 8(26) квітня в Миколи отелилась корова

10(28) квітня вранці холодно вдень тепло 12(30) квітня після обіду дощ і вночі 13(3) квітня ввечері після десятої дощ почався Надя Іващучка померла 18(5) квітня Вербна 24(11) квітня вітер 25(12) квітня холодно 26(13) квітня похмуро помер маршал Гречко Андрій А. 4(21) травня Ліді снилось Віталій І. побитий і зуби 5(22) травня дощ з громом 6(23) травня свято Григорія 10(27) травня Воротинцям 34 роки

повели на розстріл, втік, у погріб вскочив до Кравчук Ганни, та показала, що десь побіг. У лютому сорок другого вхватали вночі, в концтабір у Бердичеві, потім у табір на Франкфурті-на-Майні. Попав у Марбург, медичне місто, в селі робив у хазяїна, розкрутили рейки між селами. То ти мені про жінку, — а що ж ти думав. Пишу записку, що треба партизанський загін, — що він, дурень, думає, німці бомблять Сталінград. У хаті Хоменка Євгена Івановича, голови колгоспу. Галоші підчиняє, у хаті під тридцять чоловік, усякі питання задавав, за і проти, — чого в партизани не йдеш, чого — в поліцію. "Я пішов косу клепати, взавтра на роботу". Златогурський — що ти йому сказав, це був другий секретар обкому Коломієць. Коротченко, Строкач, Ляшко перелітали до Сабурова, в Корос-тишеві зустрічався в окупацію. Вже було рішення сільвиконкому розстріляти; кажуть, не чіпайте, бо через нього село постраждає. Питають тепер, як ти лишився. Лежу на горищі перед Новим роком сорок другого, жінку й матір поставили до печі, давай строчити. Тепер має склероз, вночі схоплюється — хто стріляє. Лоханки якісь увижаються. Нам ще перед війною таку секретну інформацію давали, як українці в Америці на конгреси збиралися і мудрували, їм, бач, видніше було, як тут. Що це така кара українцям, що допомагали диктатуру встановлювати. Пожди-но, вони ще й не так научать. Що вимре, бач, десять мільйонів, а тоді ще десять, а ще двісті стануть каліками і причинуватими, а вже з тих, що лишаться, будуть Україну будувати. Дурні й тут, дурні й там, що так думають. Та й буде так, що не знатимуть, до кого продатися. Цим людям ще більш тра нагайки, як тим колишнім. Не один оно й німця згадує, який порядок був. Як усі овечки у баб'яхах, то як їх і стригти. Або ти ставай таким політиком, й за одну ідею вмирай, бо поки до другої ввикнеш, то вже й третю тобі підкинуть. А там дивись: прийдуть такі, що й без ідеї, бо куди з цим людом. Й колгосз вам негодний, і без колгосу не тямите хадзяювати. Трималося б того, що є, а то ж неє. В селі було три колгози і їден радгосп. В сімдесят першому з'єднали. Не дивляться, що старий, просять на роботу. Підійду до голови, ніколи не відмовить, випише чи зерна, чи соломи, що-небудь. Я советським чоловіком хочу померти. Я раз у житті вкрав, й то не забуду по сей день. Це ще як економії палили, а я пацаном був. От я, Льонька Кутько вкрали такий брезент, довгий сильно, а треба ж було сховати, бо побачать. Але ми його розрізали надвое, скотили і зарили в

ямки: оце моє, і його. Ввечері дивимося, щось ворухиться, і каже "я ранений, я води хочу". Ех, ми як

деронули звідти, я вдома хлібину в пазуху, води набрав, і в поле, а Льонька за мною. Випив той води, стогне, каже "це б хлібця з'їсти". І я йому хліба — на, а він по кришечці кладе в рота і каже "не можна мені їсти, бо помру, я в груди ранений". Пожував хліба і каже "підіть і скажіть такому й такому". От. І приходить дід такий з білою бородою і коси білі-білі. Став, подивився, потім спитав "це ти, Павле", той каже "я". Дід обняв його, поцілував, а тоді на нас показує пальцем "а ну ти або ти бігом у село до того й до того, нехай з підводою їдуть". Ми драла в село; поклали його на підводу й одвезли. А дід сивий ішов біля підводи. Це я не сказав, що вони в інше село поїхали. А потім німці знайшли його і забрали. Мабуть, партизан якийсь був. Але що ми малі були, то не розуміли. А того, що продав, знайшли на другий день убитого з запискою, що от і всім таке буде. Ні, значить, написано, що як і хто другий таке зробить, то й тому таке буде. На папірці написали і на груди поклали, вбили. Мені той дід з голови не йде. А от Блонську шкода — ще осьдо коли, років два минуло, як пастухи найшли. Пішла по карасін, і два роки шукали. Найшли кості і чоботи гумові в канавці за капличкою, пастухи найшли. А той дід колись, як побачить мене, то стає і довго дивиться страшно. Він, мабуть, і в хаті ніколи не сидів, усе його видко було по селу. Любив голосно проказувати про Божу кару, такі книжки в нього давні були, і він балакав по тих книжках. Як зачне прорікати "Бог обернув Україну на пару сот літ доценту в пустиню за незносні і мерзкі поступки людей українських", то й досі кров холоде, як згадаю. Але вже далі таких людей не було. Це ще мому поколінню довелося довше пожити, а що вже про теперішніх казати, то не знаю.

як нема Віті день народження 12(29) травня після третьої дощ 16(3) травня після четвертої дощ Катьки Крушинської сина Сашка і Миколи Ткаченка сина проводжали в Армію 20(7) травня теплий день Іван Милащенко помер

21(8) травня теплий день

22(9) травня прохолодно Миколи 23(10) травня прохолодно 24(11) травня пугач кричав десь близько в день годин в одинадцять 26(23) травня баба Алипчиха померла 27(14) травня цілий тиждень вдень і вночі кричав пугач на дереві і на стовпі баба Переселенчиха померла 28(15) травня хоронили обох бабів 29(16) травня Миколин день народження 10(17) травня Маринці і Оксанці чотири роки 2(20) червня у середу дощ гарний Лена Дунина Старощучка сто руб. 3(21) червня Вознесіння вдень тепло

4(22) червня дощ покropив

10(28) червня хмарно холодно

Як це так, нова держава втворилася і творить державу. Тра не жить і вмерти. Дотипірішні були хитріші хоч як, поназивали були так, що й не розгадати. А тому світові й байдуже, дурні вони були, аж світилися. Приміром, писалося, Болгарська народна демократична республіка. То дістань-но словника і досліди по слову. Й що воно вийде. Болгарська народна народовладна всенародність. Чо ти смієся аж на кутні, ти ж політик, то розгадай. Це тра вміти було дурити народ і світ усенький. А ці

довмілися аж ну куди, держава творить державу. Та дай-но цим людям тільки чутку, що в якомусь сейфі захована доктрина, то усі як миленькі зробляться. Де ті й бандіти дінуться. Де це бачено, щоб держава без доктрини зачиналася. А так собі кожде лазить, видумує, що в голову збреше, і вже такий розумака. Ось знов понаїжджало, та ще ж не як, кіля церкви гуртуються, їм тра й батюшки на одспівування, релігійні такі поставали з хвороби. Вони мені межі очі злочини тицяють, а самі ні на пучку не зробили. Україну розігрували на карті, й ще сто разів розіграють. Такі дохтори приїжджають, халата натягне, п'яти голі, а ці сученята аж лящать. Доктор Гал, доктор Гал. А йому дурнів і тра, — доки ці виздихатимуть, понаписує на весь світ, що загрози человечеству нема. Цих біженців у церкви позаганяють, а де сто двадцять хворих у больниці, то сто випишуть як одужалих, а двадцять лишать для оглядин. В тридцять третьому що писали, мільйони по селах і містах конали, а вони — "білкове переродження". А ці що, грип, респіраторне захворювання, картохлі гарачої переїли. Ще синів покалічених не встигли по світах повизбирувати, а вже цим місця на кладовиську не стає. Одно добро — Лагуті. Хоч призаробить на ямах. То я, колишній оперативник, це маю людей у салафанах та брезентах возити, бо який колгосз тобі дощок настарчить. Не хтіли ідеї ані тої, ні тої, думали, тако собі, пересидять, переживуть, аж воно так не буває. Той сивий дід не дармо кричав, він то знав, та розуму свого не міг укласти нікому. Кричить з начитаного "не осоромимо землі руської, ляжемо тут кістями, мертві бо сорому не мають". Але й сказати не можуть. Мені типір смішно, що й старі пам'ятники стоять, і ці нові — йди, вклоняйся, якому хоч. Хто типір язичники, хто християни, вгадай-но. Мені підсиляли не їдного, а тоді хіба розбереш, де енкаведе, хто бандерівець, хто поляк. Позасідали в поліції, і кожне своє крутить. Я ходив на великі операції, а не як ті, по хатах ховалися, десь німця підстрелить у лісі, і тоді пів села на розстріл. Хай мені хто скаже, як я винуватий. Це вже аж коли — як поїхав продати мішок пашні

у Житомирі, бачу, хтось знайомий. Придивляється й той "привіт, Вітьок"; скільки живу, ще не бачив, щоб єврей з розуму зсунувся. Так мовби прицінюється до пашні, а тоді враз шепотіти "того гріха неможливо ані відмолити, ані спокутувати". І пішов далі Льова Кошелєв рядами, — баби радіють, що такий веселий покупець, торгується, та нічого не купує. "А вон у таво мужика дешевле, цьотка" чую ще наслідок. Я свого розуму не стратив, оно хату й горвда по собі лишу, а там хай як знають".

"А хіба казано й говорено, що той, кого не візьми, гинакший од того, про кого не казано, який він гинакший; хіба ми в цьому подвір'ї і меж ціми людьми, де хотіли б бути; хіба це той брезент, нескочений та підцвілий, в садку попід грушкою й попри безу, що ним укривали намети задля похоронів чи весілля; хіба скажеш, як той колись мудрий писав до свого учня, що як хочеш бути легким і здоровим старцем, то додержуйся в юності тверезості й непорочності; хіба скажеш услід йому, що від думок про видиме перейдеш до питань духовних, бо перше небо прекрасне, але більш гідне божественного споглядання друге, — кожного вабить до себе своя пристрасть; але й те сказано, аби облишив стару людину з її дурним вченням, а прийняв нові погляди і нові

діла Божі; бо чи не настав той час, що, обтяжені їжею й вином, мудрі світу цього зупиняються на якому-небудь тривожному роздумі і тривожать світ своєю пересиченою тривогою; чи не є вже той світ, що душа, вражена не їднo якимсь одним пороком, не те що не може бути веселою, а й душею перестає бути; бо хіба не з таких людей робляться брехливі друзі, фальшиві апостоли, єретичні вчені, тирани, тобто погані царі, які пробравшись у надра дер-

14(1) червня після обіду дощ і ввечері гарно

17(4) червня Вера Лисецька померла 18(5) червня Бєру Лисецьку хоронили 21(8) червня починається Петрівка 30(17) червня... 7(24) липня Івана Купайла

12(29) липня Петра і Павла з сьомої ранку дощ Вадикові три роки

14(1) липня після обіду трошки дощик вісім місяців Валентину 15(2) липня дощ 17(4) липня Тані день народження 20(7) липня підодіяльника купила 10-26 28(15) липня свято Володимира 29(16) липня дощ 2(20) серпня вночі дощ плив пророк... 3(21) серпня Толі день народження 9(27) серпня в одинадцять вечора Крушинська Марфа померла

11(29) серпня Марфу

Крушинську

хоронили

14(1) серпня ясний день теплий 19(6) серпня Спаса 28(15) серпня Марусі день народження Пречиста дощ 1(19) вересня хоронили Мотьку Головинову 7(25) вересня мати померла Тасі Павлини Головиної

жави, в лоно церкви, шляхами хитрощів проникаючи, нарешті, у самі небеса, змішують небо з землею, часто весь світ потрясають смутами, і хто в достатній мірі яскраво зобразить цих демонів, — чи не так це все. Але ж і той мудрий знаходив утіху, кажучи *Quia tua gaudentia ga oculatorum adspexi gaudentem gaudentem igitur gaudens salutavi gaudio**. Питаєте, яка найвища мудрість світу цього, — а хіба можна замирити народи і віри, а чи пристанеш до чогось одного, чи визнаєш рацію кого-будь, як хіба от ще одну гірку краплю до свого розуміння світової нещасності додаси. Та ж не підеш у науку, де твоє знання є незнання, де твій голос не голос, а глас і голосіння, та одні галасуватимуть про свої біди, аж доки їх світ не вблагає, та й те не допоможе; та ще й свій глас додай, бо твої муки страшніші, а голос німий, і ще не твоя черга. О, нещасносте світу цього! Де зійдуться вкупі аж більш як троє, то один все виявиться неіску-шенний і найнещасніший і од мудрих балачок решти впаде у розпач, і пісню заведе, вхопивши обличчя руками й розвісивши патли, — і та решта буде його іскушати, аж доки не діждеться од нього правди, яку й так знають, та хочуть почути од неіскушеного, а тоді враз озвіріють і накинуть йому гріхи світу цього і проженуть, мов прокаженого, одшукавши його провини в дрібниці, у несповнянні такого дріб'язку, аж він, мов дитина, отетеріє, — а бач, то не будь мудрий, не май права, бо й гіркої уливши в душу, опам'ятовуйся всяк-раз, як тягне тебе причину найстрашнішу цієї нещасності виказати; бо один з цих буде той, що живе у минулому, а інший додряпується майбутнього. І цій грі не буде скінчення, бо кожен з цих, котрі не живуть у сучасному,

ніколи не позбудуться зненависті до неіскушеного, але будуть його іскушати, щоб мати виправдання своїй мудрості і жорстокості. І ще буде посеред них мовчазний, мудрість якого визнають і визнають, і бояться його чіпати, бо він приречений бути свідком і мовчати, той не пристане на іскушальні розмови, але й катуватиметься своєю невимовністю, бо ні втішити їх усіх, ані правди сказати, ані втішанням задобрити, ані правдою осторожити не годен; і той, кого іскушали, кого ганебно прогнано, стане на порозі світів і вкаже на цього мовчазного: він істина. І далі мовчазному слухати божевільні сповіді неживущих у тутешньому, бо ще й так: кому даровано істину, не буде даровано й миті на

* слухай же: тому що я побачив твої радісні очі, я, радісний, вітав того, що радіє, радістю (лат.).

промовляння, а хоч одне слово його зірне у каламуті диму і белькотінь безтямних, то буде потоплене в ще більшому галасі, — нам того не треба, ти не казав, ми не чули. Бо страх кидає всіх їдного до другого і тра видумати багацько такого, щоб світові було вгодне і миле, бо те, що тут є біль, там є нерозуміння, що тут є совість, там розмисел на промисел, що тут знання з муки, там знання з параграфа, — дайте ж нам таке, щоб було зрозуміле, бо ми назвалися всякої мудрості і тепер не тямимо найпростішого знання; і так заходжуються творити і тут макуху, щоб і там була легенька на зуби. А ще ж треба таких творців, щоб їх там мали за своїх більше, аніж тут, бо важить не те, що принесе, а хто приніс, бо неіскушений там буде іще чужіший, бо прогнано його тут ще раніше, бо той, що каже тут, що він живе у минулому, для них любіший, як і той, що марить їдно майбутнім. І мовчазному не вгадати кінця цій грі, і не завдати їй спину, бо мовчазний каже, що нема такої біди, нема такого народу і віри, щоб сказати: це і є біда, бо є лиш нещасність, і йому виповідатимуть суворо й жорстоко, що це і є найбільша біда і най-тякша мука, але й своєї муки не викажуть, бо мовчазного не можна іскусити й прогнати, бо тим самі себе прирікають на вигнання у самотність, що для них гірш од смерті. Бо їм тра мовчазного, аби він у мовчанні спалював себе мукою всезнання, бо іскушений і прогнаний вернеться знов і йому пробачать, бо не тямив, що творив і казав, ще знайдеться багацько дрібниць, на несповнянні котрих його буде застукано, бо його захоплено не на спізнанні істини, а на безвихідді межі смертю і врятуванням, — там така одна лінія на згині долоні, якою він тішиться скаженою радістю і несамовитим

8(26) вересня теплий день

11(29) вересня Усікновенія Глави сонячно вітер день народження Ліди Валі 14(1) вересня Семена теплий ясний 17(4) вересня Залізник помер Петро 18(5) вересня хоронили 20(7) вересня дощ 21(8) вересня вітер холодно Пречиста 23(10) вересня мороз 25(12) вересня Кручина Л. перевозився 26(13) вересня дощ зночі вранці й до обіду 27(14) вересня Воздвиження 4(21) жовтня міцний мороз

9(26) жовтня почали розкривать... 11(28) жовтня закінчили крити хату 14(1) жовтня Покрова зранку похмуро після обіду прояснилось

0 четвертій сонце вияснилось

1 до вечора тепло 15(2) жовтня холодно вітер 16(3) жовтня мороз вітер холодно

27(14) жовтня мороз 30(17) жовтня Котенків

і Маляренків проводжали в Армію 3(21) листопада дощ вночі йшов перед Казанською Гречаний Сергій в Армію йшов

бодем, і про яку він каже, що таку бачив ще в двох або трьох; і йому кажуть ширу правду перед тим, як прогнати, що він здолав і смерть, але й вищого нічого такого не сягнув, і відповіддю їм буде похнюплений розпач і вистогнування пісень предків, що їх ті решта знають до слова напам'ять, але підспівають аж стільки слів, скільки знає оцей знетямлений. Скажіть же й ви вслід за тим наймудрішим, який писав лиш мені знаною в цьому часі мовою, *unde enim constabit, in nobis spiritum esse progenitorum si non ex fructibus?** То не у визнанні мудрості кожного з нас мудрість світу цього, бо й мудрість, якщо вона буде визнана, не порятує ні того, ні іншого, ні всіх укупі, — бо мудреців стає більше на одного неіскушенного, а вже так, що ще більш ставатиме на кожного мовчазного, і приходимо до того, про що ніде ніким допіру ще не було сказано, а як і буде, то не тією мовою, що знана народам і вірам, а тією, що стане понад всім і не буде нікому зрозуміла. Але чом це, — хіба ж не наснитися таке, ну от хоч би піч, та де там, самої печі й не видко, але знати, що піч, і на ймення таке, що піч і ніщо інакше, от мовби слово саме піч, і так з хвороби цікаво надивлятися той сон, аж мовби це не тобі сниться, а комусь такому, може, й тобі самому, але й інакшому, а ти дивишся сон того когось іншого, і як тому іншому комусь сниться ця піч і він знає, що це і є піч, то тобі дістається вже сама думка про піч, — і що ж, просинаєшся у тій кімнатчині, де навпроти твого проснілого зору стає піч, та й думай, чи це тобі ця піч наснилася, чи якась така, що й відома не було про цю, до якої вже аж так звик, що чого б то їй привиджуватися у твоєму сні. І заховуєш у собі таке справдешнє імення хоч-якої речі, і вже йнакше й не думатимеш про цю річ, як тільки з тим наснилішнім іменням, — то хіба й не є це та мова, про яку тільки здогад маєш, що така вона незрозуміла і така наганяюча страх не їдно на тебе, а й на все, що дотипіро приходило як народи, і віри, й що хоч. Бо не так само, скажіть-но, буде названо і все решта, що собі маємо про це тямую як про таке зчужіле й не наше, аж воно страхом чи думкою про страх навідується і не дає нам зажити хазяїнами в теперішньому житті; а ще й так, що ми або підоймаємо руки і перед тим минулим зчу-жілим і кажемо: бери нас, ми вже твої, або стряхуємося од усього, що є і було, і гребемося в таку незвідь, де нам аж краще буде, де й страх не такий страшний, де лиш майбутнє, а більш нічого. І десь же має бути вділене місце і мовчазному, і існушенному й прог-

* Бо звідки, як не з плодів наших, відомо, що в нас є дух предків? (лат.).

наному, що типір їм не велено бути ані в минулому, ні в майбутньому, та й і не в теперішньому. Чи й цим разом пристати на гадку того наймудрішого, що сумнівів не знав, бо, певне, не знаходив ні часу, ні місця для сумнівів, але певний був того, що найправильніше здобувати друзів мертвих, тобто священні книги. Бо ж він навчав тому, що й так було на знатті народу, але що його кидало в мандри з торбиною і сопілкою, знати лрше йому; бо в тому часі міг заблукати й мудріший од нього; то кого було повчати — дітей шляхетного роду, з яких чогось усе не виходили філософи, чи цих

простих, які слухали його з хитруватим прижмуром; та й те, що мудрий мусить розійтися з своїм народом, але що ж, як незмога посісти власний Афон, незмога визнати, хто мудріший — мандрований мудрець, а чи той, на призьбі своєї хати; світ ловив, але не спіймав, — а чи був іще такий світ, що хотів би спіймати. Бо що ж, ті, котрі ведуть на бій, аби обстояти право на віру і право не бути рабом, починають з монастирів, а мудреці оминають церкви, віра і право заблуджують врозтіч; священна книга у торбі, а хрест на прапорі; титаря закатували, жінки і попи підуть в гайдамаки, — то щось же не було поділено межи ними й мудрецем. Але й то ще добро було, бо мудрець міг собі лишатися мудрецем, і решта, хто ким хотів, а далі, як вигублено потьму народу, як і решта, то й мудреці позбулися права бути собою, — хто з ким стане до мудрої балачки; хто кого всовістить минулим або чим; та й сталося так, як мало бути: прийшли фальшиві пророки і тирани безвольні, і ті, що пробралися в лоно церкви, і побивають неіскушених пророцтвами і тиранством, і вірою, і длубають пальцем у носі, і плюються під ноги, і кажуть "здорові

4(22) листопада

похмуро цілий день

Казанська

7(25) листопада

похмурий і вогкий

8(26) листопада

похмуро

і прохолодно

13(31) листопада

Машка Лисецька

померла

26(13) листопада мороз

25(12) листопада мороз перший сніжок пролітав

27(14) листопада Заговки

30(17) листопада Якубовський маршал помер

3(20) грудня маршал Якубовський Іван Гнатович хоронили 4(21) грудня свято Пресвятої Богородиці 7(24) грудня Катерини

13(30) грудня Андрія

Вови день

народження

17(4) грудня Варвари

18(5) грудня Сави

19(6) грудня Миколи

свято

1977

7(25) січня Різдво

ясний морозно

8(26) січня ясний

морозний

9(27) січня ясний

морозний

14(1) січня після обід вияснилось мороз холод Новий рік 18(5) січня Голодна Кутя

19(6) січня Хрещення 21(8) січня Рождественний день

були, дядьки", і проганяють із царства, їм неналежного, всякого, хто думає, що це його царство. Але й те правда, од якого світу втікати, чи вигаданого, чи того, що є; чи того, що був, чи що буде, — бо мудрий дбає про наuczання шляхтянських дітей і вирятовує їх од світу, що є; от що мені цікаво: про що думав той шляхтич, батько порятованих мудрецем дітей, за мить до шибениці й опісля мудрих балачок з наймудрішим, що зумів світ перехитрувати; бо шляхтичеві не минути шибениці, хай би який шляхетний та добрий не був; але ж якої шибениці минути отому наймудрішому, що світ обхитрував, ще й дітей доброго шляхтича вирятував задля дальших наuczань; якими шляхами далі йому мандрувати, коли всі шляхи у крові; якої мудрості ще навчати, коли їй ніколи угору не вистано-витися, а все плазувати долом, — навчіть, мудрі світу цього! Мовчать мудреці і ті, що тьмами йдуть на загин, та мудрим цікаво, що далі буде, а тьмі спокутувати чужі, не свої гріхи. Скажете, вже настав той час, вже означено місце, вже той світ, що мудрий зупиниться і не тра буде втікати, і нікого рятувати, і все, що названо досі минулим, сучасним, майбутнім, зійдеться до купи і виказано буде найпростішу істину. Та ще ж не всі кров'яні шляхи перейдено, не всім винуватим пробачено, не всіх безневинних оправдано, — бо хоч і звільнено праведних мучеників з в'язниць, та в'язень все хоче лишатися в'язнем, все хоче скуштувати всесвітової свободи, а потрапляє в ще більшу неволю, а далі що — далі кажуть йому, ти вільний над неіскушеними, пробирайся в церкви і володій душами, ходи з виглядом такого немов одсторонця, бо неіскушенні каратимуться вірою й невірою, пісень співатимуть, а ти посвячений у таку віру, що надо всіма вірами. Та й віддають йому царство це на володарювання, де страх і приреченість, де балачки й голосіння, — а вже ж він навчений вищої мудрості, причеплений до віри над усіма вірами, то він прокрадається, де усякі збіговиська, де тупотіння й прапори, де охоронці і жертви, і там випантовує щонай-мовчазнішого, аби однині й довіку поживок із нього мати, бо де балачки, голосіння і розпач, то там він стоїть немов мертвий, а попри мовчазного й зажуреного він оживає, а озветься мовчазний, то він пильненько кожного слова дослухається, бо й мудрість його понад всяку мудрість і віру болезнує і потребує таких ліків, не задля такої хвороби, а знання, що хтось здогадується про його хворощі, та острашується сказати; бо його віра така, що йому тра на хитрощах упіймати щонаймовчазнішого, тра знати, чи він син роду свого, чи вже світовий громадянин. От і думай, що світ ловив, утішайся, що

не спіймав, а вже ж лови впоперед тебе, а тобі лишено той світ, що не ловити, що не спіймати, що й охоти не мати до ловів, — і що світ, і хто утікач, і хто втеклий, і в який інший світ, бо кажеш, що світ сліпий і глухий, і хоч їден такий світ а перебудеш, і

найнебез-невинніше озветься до тебе і не зі світу, й не з днини будь-якої, що хай собі буде так і не йнакше; а ти ще ж і так: світ світом, а днина дниною, і котрусь то з них не переживеш; а тобі знов про любов і нелюбство, і про пустелю з пустель, де тому безневинному все блукати, — то як ти кому розкажеш, що в якій там не є пустелі багацько людю, а для того, що вже поза ним ані ловів, що й сам він уже який там з лиха втікач, не знаходиться ані найдрібнішої пустелі, бо зір наймуд-рішого буде тобі за кулю і вишукає тебе і в безлюдній пустелі, і в тій, де багацько людю. Та смерть не від кулі, — вона тоді, коли починаєш клястися у своїй невинуватості, кажеш, що всіх і все любиш, а од тебе починають вимагати ще більших клятв, бо той, що дознався загадки безлюдної пустелі і загадки наповненої людом пустелі, знає й ще щось, і все ходитиме винуватий своїм знанням, і не одчепиться мудрий од нього, доки не винюшкає до дрібки і тої таємниці, бо він її й так знає, але того замало йому, що знає, дай йому так, щоб ти позбувся найостан-нішої таємниці, й тоді для нього настане вже та пустеля, що він її хтів, де й згадки не буде про його дотипірішню в'язницю, де вже така свобода йому настане, що більшої і не тра. Ставайте-но й думайте, як позбутися найбільшого лиха, — бо як ви собі тако за себе подумаєте, й за те минуле, і нумо згадувати, які ви, а яке те минуле, скільки тамечки було доброго і лихого, то за згадування доброго вас на глузи візьмуть, а як зачнете лихе

30(17) січня Єгор М. Татаренко 1(19) лютого хоронили Єгора 4(22) лютого померла жінка Карпова 6(24) лютого хоронили жінку Карпову морозний сонячний 15(2) лютого похмуро вітер холодний Стрітіння грязюка

14(1) березня день мого народження день ясний гарний 20(7) березня закінчується четвертий тиждень 21(8) березня п'ятий тиждень починається Пофальний 3(21) квітня Афанасій Головин помер

4(22) квітня вночі об одинадцятій годині дощ

5(23) квітня вранці дощ гарний 7(25) квітня Благовіщення 10(22) квітня Пасха прохолодно 13(31) квітня дощ цілий день 14(1) квітня дощ 17(4) квітня бризкав дощ 18(5) квітня бризкав дощ 20(7) квітня ввечері дощ 21(8) квітня вранці і ввечері дощ 27(14) квітня Пополуца помер сонце

6(23) травня Григорія празник

згадувати та допевнятися помилок і всього, то ще більш зненавидять вас; мудрі того минулого витербічують аж стільки, щоб їм вистар-чило для оправдання їхньої віри і мудрості, а лишки заховують та осміюють, а як ви до лишок хапнетеся, то це й буде те знання, з яким не сховатися ані в пустелі, ні в днині, ні серед світу. А ще вповів би вам про ворогів, та то буде знов сміх і кепкування, бо ворога давно не існує, бо ворог це той, кому ти з охочістю сьодні чи завтра пробачиш його наругу, а як добереш тями, що таке вселенське зло, то й ворог змаліє перед тобою, — але що вже на дощ небо жабуриться, вітер повіяв, да й усі яблука осуваються, а на руках балуки поробилися, схапуються баночки на калюгах, біг би оце-го бовтюхом рибу займати, та час весільну хлібину, час бочку люdochкам розділяти, а коровай родині, а брезента скочувати та на віз попід сіно втушковувати, а ще ж вашого кашкета по хатах шукати, попід лавками чи

весільняними, чи поминальними, а як і не знайти, то чарки діждатися, — вже-ек, і в цій пустелі знайдеться краплина для того, хто ще й не пив, хто й не обросився".

"Ой же ж, як зашуміли дерева осінньої пори, але ще холоду великого не було, хіба ж кожний рік буває холод на Покрову, коли як. Ця Покрова якраз передбачалася нехолодною. От я й згадала. Чуєш, Павло, це ж храм у Семигорах, може, ти мене пустиш на храм, це ж моя батьківщина, там же мої рідні, і батьки, і сестри, а ти ж мене ніколи не хочеш пустити одну. А чого тебе чорти понесуть одну. Ач, яка сяка-така штучка. Саму пусти. Ось тобі. Показує мені кулаки, як пудові гирі. Думаю собі, щоб вони тобі повідсихали, такому чоловічкові тобі. Мені ж бідні сестри і мати наказали, що ти, Любо, з ним до нас не йди, нехай він тобі провалиться, така звірюка, він всіма заколотить і попортить усім настрій, та ще й не одного на кулаки візьме. То Павлусю, пусти мене саму, дороженький, пусти. Ось тобі, знов кулачисько. Як іти, то вдвох. Сяка-така розумна. Ну то як удвох, то й удвох. Зібралися і пішли помалу, а в самої душа лізе з ляку. Пішли помаленьку та й прийшли. Нас рідня зустріла, наче гарно, як не є, ці ж рідні, дочку стріти, як завжди, зустрічають гарно. А з-за рогу мені ціплять кулаки, мовляв, нащо ти його приволочила. Ну що ж мені робити, я ж від його не можу відчепитися, хіба ж можна від смоли відмитися. Але сиділи, погуляли, поспівали, це ж храм, уже вечоріє. Будемо, Павлику, ночувати тут. Що! Тут! О ні. Тут ночувати, у тещі, ночувати. О ні. Дамой, тільки дамой. Любка, де ти. Люба, де ти. Люба, вб'ю. Дамой. Ну, думаю, всіма буде колотити і лушперити всіх. Павлику,

Павлику, я ось, ось. Не довго думає мій Павлик і простягує своє ручисько. І за петлі угріб, мов тигр свою маленьку жертву. Так мій Павло хватав свою жінку Любку. Ніякі прохання ні батька, ні матері нічого не допомогло. Потягнув свою Любу додому. Ой, людочки мої милі, ой, рідні мої, дорогії, уже вечір темніє, а поки дійдемо до лісу, буде ніч. Якби іти, а то ж його треба вести, бо п'яний, як бика тягнеш. Увійшли у ліс. Та й страшно робиться, серденько калатає. Думаю і тихенько плачу, щоб, було, й не почув. Щоб він був оглух, така нечиста сила, а не чоловік. Та ще й не встигла здмухнути сльозу, як він уже кричить співай. Співай, бо мені скучно. Не встигла я й попроситися, як це, у лісі та ще й вночі співати. Співай, кричить знов. Угріб мене своїми ручиськами за шию, а я дихнуть не можу. А він кричить співай. А я, бідна, крізь сльози, якої ж тобі співати. А такої, що ти мене дуже любиш, що я в тебе добрий. Ой Боже, такої й пісні нема. Співай! Ну, буду. І закричала на весь ліс, аж луна пішла лісом.

Ой, мій милий, чорнобривий, я його люблю

Ой Боже, як скипів, якого це ти чорнобривого любиш, га, любиш, га, кажи, суко! На мене завжди кажеш лагідно рудий, а приспівуєш чорнобривому. Ой, буде ж мені лихо. Як лапнув Павло, що немає грошей у кишені! Як він заверещить на всю горлянку, де гроші! Ой, години моя. Я ж не брала, не брала. Взяла. Ні, не брала. Взяла. Падай на коліна. Впала. Клянися.

Ой нехай мені руки повідпадають

нехай вони мені повсихають

нехай мені очі повилазять

я ж їх не бачила

Брешеш!

15(2) травня Валя мала дочку о третій годині дня вага три кг Леся

19(6) травня

Вознесіння

22(9) травня празник

Николая

29(16) травня Трійця Зіна Путова померла після обід годин чотири дощ 30(17) травня вдень і вночі дощ 31(10) травня дощ зранку бризжав годині о третій вияснилося 1(19) червня Кутову Зіну хоронили 4(22) червня цілий день дощ

11(29) червня дощ з обід

12(30) червня дощ 13(31) червня дощ 16(3) червня дощ після обід 30(17) червня Старощуківська Лена народила дочку 4(21) липня дощ 5(22) липня сухо 6(23) липня дощ 7(24) липня Івана Купала

12(29) липня Петра Павла празник цілий день дощ Вадику чотири роки 13(30) липня до обід дощ після обід вияснилось 17(4) липня Тані день народження день ясний і жаркий 18(5) липня вночі і вдень дощ 28(15) липня Володимира празник пугач кричав о десятій вечора

Ой Павлику нехай мені ще й язик відпаде як я неправду говорю

Цілуй ноги. Цілую. Вище, ще вище. І так бідна жінка лизала йому ноги аж до колін. Ну, тепер повірю, вставай. А бідна Люба аж здихнула. А собі думає, брешеш, бісова душе, я все-таки грошенята в тебе витягла, та й буде за що дітей обходити. А сусідку намовлю, як питає чоловік у тебе, чи ти їй позичала гроші, то ти й скажи, що, мовляв, стільки й стільки. Питаєте, як ми прижили стільки дітей. Еге, він умів, як приголубить раз у рік чи на два роки раз, так і дитина. Він дітей то й любив, хоч і карав. А я верещу, кричу не чіпай їх, ти ж на їх не стогнав, як я. Бувало, зловить, кров пустить, а хоч рачки, а всеодно втікаю. Заховаюся у бур'яні, а він га-а, втікаєш. Бувало, що з сокирою стане наді мною, кричить зарубаю сяку-таку, а я поміж ногами, і втечу. Невеличка була, але вже так натренувалася, що й сама собі не вірила, що я могла від таких мук викрутитися. Було ж у мене п'ятеро діток, і я їх любила, і хотіла, щоб вони були хороші і щасливі. Таке материнське серце, і я боролася, і своє слово дотримала. Материнське. Коли ж ми купили хатину в другому селі. Ми думали, що там наше щастя, але ж не так наше щастя склалося. Були у нас уже й онуки. То вирішили вони приїхати в гості, та й не так воно гостювалося, як хотілося. Ранок тихий, сонячний, тільки чути, як річка шумить, і люди де-не-де з відрами коло річки ходять. Вскрізь гарно, мирно, тільки милуватися природою. Тільки в Любчиній хаті нема радості і спокою. Зайшов батько з сокирою у руках. А ну, ледарі, приїхали гулять! Забігаю ззаду, вибиваю сокиру і хватаю, і вириваюся з рук і тікаю, куди очі бачать. Як я дивлюся, то мої діти, син і невістка, коло річки одіваються, не дав батько в хаті одітися. Отак і погостювали. А я бігала по кущах та попід чужими хатами. Та ще й на роботу треба було ходити. Але думала, думала, то треба заглянути до хати, по дорозі йдучи на роботу. Ранок такий тихий, та

світлий, тільки хвилики ранкові по річці виграють. Але як його підійти до хати та заглянути хоч у вікно, та ще ж і треба оглядатися, щоб із-за рогу не вперіщив якою патерицею по голові, або когось іще. Коли ж побачив мене і виходить, але бачу, що не буде битися, злість перегоріла. А він як не бував коли сердитий, то добрий був. Тільки це рідко бувало. От він мені й каже, що хотів, те й зробив, тепер будеш під тином. Я ті гроші, що дали за хату, забрав. Та й ось тобі на. Ні хати в тебе, ні грошей. І бувай здорова. І пішов. Як мені, людоньки, не жилося з дітьми, скільки лиха я набралася, але була в мене і

хатинка, і діти повиростали, і я їх до толку довела, сама, без батька. А про його нічого й знати не хотіла. Думала, нехай мені Господь простить, якби вмер, то я хоч трошки спокійно пожила. Хоч і не легко. Де я його такого знайшла, питаєте. Ой, людоньки, довго говорити, а мало слухати. Тоді, як ми дівували, було в наші роки важко. Побрели ми до Києва, щоб там десь лучче пристроїтися на заводі робити. То воно наче і добре. Наша бабка на карти гарно гадала, от ми і ворожили кожний день. До мене гарний хлопець із села довідувався, і любилися ми гарно. Думали, що ніколи ми з ним не розлучимося. Але ж чортові карти, й баба наша наворожила. Оце, каже, замічай оцього, оцього валета, а може, тобі і в сні присниться, то той буде тобі чоловіком. Ой, неправда, бабусю, в мене Андрій є. І нікого я не буду так любити, як Андрія. Але ж колись ми не такі були, як тепер дівчата. Ми колись, бувало, загадаємо сон і перед Новим роком, і в дзеркало заглянемо серед ночі, чи, бува, не покажеться суджений. І на Андрея напечемо пиріжків та заклинемо собаку. От чийого пиріжка собака ухватить, ота і раніше заміж вийде. Отак собака по черзі буде хватать, поки не наїсться, й останнього може ще й загрибти. О, кажуть, це вже щ помре, бо собака її пиріжка загриб. А ми ще під своїм ліжечком ставили миску з водою і робили містка з паличок, ой, сміха ж було, це ж ночую таке повинно приснитися! Хто тебе переведе через цей місток, отой і буде твоїм чоловіком. Чи перевів мене хто, питаєте. Ні, дівчата, не перевів, але побачила гарного якогось такого, що я його і не знаю. А як у мене далі було? Еге, розкажу, вже коли так вам хочеться. Було нас дівчат багато і зібралися ми піти погуляти. От зібралися ми гуртом та й

2(20) серпня Іллі пророка

3(21) серпня були на дні народження 15(2) серпня дощ 16(3) серпня дощ 17(4) серпня дощ 19(6) серпня холодний вітер дужий похмуро Спаса Павло Заєць помер 31(3) серпня Павла Зайця хоронили сонце тепло 28(15) серпня Пречиста Марфин день народження 11(29) вересня празник Усікновенія Глави день народження Валі і Ліди 21(8) вересня друга Пречиста празник 26(13) вересня Іван Риба кінчився 27(14) вересня Воздвиження празник Рибу хоронили 3(20) жовтня Сват Володя Куриченко Тасин брат помер 9(26) жовтня теплий день до обід туман 10(27) жовтня холодний сонце вітер 14(1) жовтня Покрова ясний день 3(21) листопада невеличкий дощик 4(22) листопада Казанська похмуро аж ввечері з'явилося сонце

7(25) листопада Ганна Головинова померла 14(1) листопада Покрова туман похмуро після третьої години вияснилось Валику два роки

жартуємо, сміємося, до нас і хлопці підійшли, і знайомі, і незнайомі. Ми там тихенько і поспівували, хто сидів на лавочці, хто крутився, хто що, як же то молоді. Ну як я була гарненька і трохи кручена, то я й відчула, що на мене хтось дивиться, геть мені так здалося, що він мене наскрізь пронизав. Ой, кажу, дівчата, я оцього хлопця в сні бачила. Тихенько ми перешепнулися, презирнулися і позавмирили. Ой, кажуть, Люба, він такий гарний, що можна зразу закохатися. Дивись, хромові чоботи та галіфе яке, а сорочка корич-нява, під пояс. А гарний. Як хлопець цікавий, то вже й почав за мною придивлятися та на п'яти наступати. Та виявилось, що він на тому самому заводі робив, що й ми. Не раз було, як підійде та вхва-тить мене на руки і витащить мене по сходах аж нагору. То як же було в нього не закохатися, як він же, проклята душа, несе і не стомиться, і на ходу цілує мене і в шию, і в щоки. А раз так і вп'явся, як п'явка, у губи, що я і дихнуть не могла. А як випустить мене з рук, а я мов п'яна біжу. А дівчата аж не вдержаться, ой, яке тобі щастя, ой, як же він тебе любить. Ой, дівчата, я ж його не знаю, а вже закохалася, аж серце калатає. Ну от так ми й покохалися. А моя бабка все наказувала, а бач, а ти казала, що мої карти брешуть. Та ще й хабара з мене правила. Але знаєте, що в цього Павла та ще був і менший брат. Він одного разу побачив мене на самоті і каже, Любо, хоч він і мій брат, але я скажу тобі по секрету, не видай мене, бо й мені влетить. Якщо ти в силах відкаснутися од його, то відкаснися, бо з його чоловіка доброго не вийде. І думаєте що, він правду сказав. А де мій Павло тепер? Еге, де. Помер. Думаєте що, мої діти вже всі дорослі. А проте захотіли поїхати. Менший брат таки той, що мені радив не виходити за його заміж. Таки дав нам вісточку, приїжджайте, мовляв, так і так. Помер Павло. Я вже за його і забулася. Але ж діти є діти, вмовили мене. Там же його рідня. Але нічого, поїхала я з своїми дочками хоронити. А його рідні й кажуть, не плач, Любо, бо ти намучилася з ним так, як і ми. Не дай Бог. Як це я жила під таким страхом? А думаєте, у нас і любові не було? Ой лишенько. Та він же як захоче, то де та любов візьметься, так підлижеться, що й мертвий оживе. Ви думаєте, як у мене п'ятеро дітей, то й п'ять разів любов була? Еге, що вам казати, ви ж мене у такий гріх уведете, нехай вам грець. А скільки їх мало бути, та й нема, й на воловій шкурі не списати. Думаєте, так мені й обійшлося, коли б де не так. Як я вже почала на старості хазяювати, мій Павло почав до мене ходити. А вбраний так, як його були поховали. Прийде, ходить по подвір'ю, підійде до повітки і відмикне

двері і худобу повипускає. А там увіходить до хати, та й береться до мене так, як ще живий був. Та й мучив мене, стільки мучив, що вже не могла стільки витримувати, бо то ж було не один раз, а стільки, скільки приходив. Та й мусила людям сказати, що до мене мертвий Павло приходить. Ті почали радити, як би його збутися, почали казати, щоб зробила так. От я гарно вбралася, мов до шлюбу, засвітила світло та й поклала його під перевернуте горнятко. Тільки мій Павло до хати ввійшов, а він через каглу входив, я хапнула горнятко і його світло в хаті захопило, а він і каже а куди це ти зібралася. Йду на весілля, кажу. А де це те весілля. А в другому селі, кажу. А хто ж там віддається. Брат бере сестру, кажу, брат рідний бере сестру рідну. Та де це таке, каже,

щоб брат сестру брав, де це, каже, щоб рідний брат сестру рідну брав. А де це так, кажу, аби мертвий до живої ходив. А він тоді як не сказиться, та й вже не пішов через каглу, а пішов у двері, і так тими дверима луснув, аж двері розсипалися. І відтоді більш Павло не приходив. Але мені спокою не стало, я оттоді з цих лікарень не вилажу. Лікарі не знаходять ніякої хвороби, а я їм не можу сказати, чого мені страшно. Кладіть та й годі. Мені не так Павла страшно, що він мертвий приходив, а тої хати, де його дух був. І тепер я шукаю такої хати, такої лікарні, де люди щось інше розказують. Бо то мені світ замикався на чоловікові та де заховатися од його сокири, а вже як мене було покарано мею любов'ю, що мені бабка нагадала, то я почала згадувати свого Андрея й шукати його по хатах і лікарнях. І чи це правда, чи ні, що кажуть про нього, що він вивчився й по світу їздить, і міста, і станції всякі будує, а люди з тих міст і станцій почали утікати і збиратися

18(5) листопада дощ 27(14) листопада Заговки 1978

6(24) січня

Святий Вечір

Поля померла

в Снігурівці

7(25) січня Різдво

14(1) січня Новий рік

по-старому

18(5) Голодна Кутя

19(6) січня Хрещення

20(7) січня Івана

Хрестителя

21(8) січня

Рождественний день

у Зіни родився син

Саша

1(19) лютого хоронили Єгора... 4(22) лютого померла жінка... 15(2) лютого Стрітєння

26(13) лютого погода була погана Степан помер Савельєв 27(14) лютого дощ лід

1(16) березня Карпів Володька помер 2(17) березня пугач кричав

до дванадцятої ночі 8(23) березня ясний день гарний 9(24) березня ясний день

10(25) березня похмурий 14(1) березня до обід похмуро а після обід ясно 30(17) березня теплого Олексі 3(21) квітня четвертий тиждень посту починається 4(22) квітня дощик був похмуро туман

в одному місці, а мертвих стільки, що не один і не скільки, а цілими купами ходять, і живі мусять між ними жити, як між живими, і збираються біля церков, і такі вогні палять, що де й таке горня дістати, щоб ним накрити".

"Shall we have time before breakfast? — O, yes!* — пожди-но й ти, Юрку, ще ж не той час і не та днина, ще ж не вбувся у це все військове чи лікарняне, аби ставати

санітаром кіля матерів чужих; ще ж ті мали не поскладувані нові, де позначаться бойовиська і лікарні, возовиці світового обмарення і візничі; ще ж ті похорони не посправлявані, списки не складені, задля яких коліс не змашено, дощок бракує, півчї безтямні, на троє церков їден батюшка; ще ж тій бабі, загібаючи тирсу, виплакати в приниженні не самогубства синового перед майстрами трун і вікон, драбин і дверей, а з перестрашу утікання од страху незвідання і поставання на порозі нового страху, випрохування, признавання немочі, бо не плачами про смерть запобігаєш перед майстрами, а виповіданням до мачини найменшої про шляхи до самопогуби, про тих, що пересиджували в хаті до третього дня, тішачися здогадом про таке легке і здогадливе збуття людської немочі, — бо де таке право й такий закон, щоб їм здогадливістю попередити злочини, а як уже стався, то як винуватого опізнати й довести його винуватість; бо скажи першому, хто стрінеться, що не по правді живе, то враз тобі одімстить наймудрішим спитуванням, що є правда, що гріх, і тра скільки це позгадувати, всього такого понарозказувати, щоб аж дійти вже не до пояснення, а до виправдання свого спитування, бо так і вийде, що винуватий той, хто перший приступиться і запитає, хто наважиться і осмілиться, хто розімкне мову на більше таке все, про що й мова застрашується мати знаття, бо й ця мова і все те, над чим вона панує, уже ж так зімлявіли, що страх і світові чи як там іще назвати усе, що ми думаємо як про світ і що хоч, зазирнути у цей материк перед його скінченням, а може, й страх зазирнути, аби не набутися здогаду і про свій початок, і свій кінець; бо не видко початку й кінця, там уже не час, а часовисько змерхле, що йому ні ймення, ні назвиська, ні місця для спізнання, ні виправду, ні допевняння правди; таке — коли вигибає більше, як потребується, і страчається святість помирального ритуалу, коли нема знаття, що багато, що мало, що темне, що видке, коли кротові нори зрешечують землю, аж вглибаєш по коліна, коли споночіле небо бухкає

* Чи маємо ми час перед обідом? — О, так! (англ.).

перебраними од людського тлумовиська походами пристрастей, постатей, вбивань і оживлень не знати задля якого життя і діяння, коли щонове нашестя ще-но не витруїлося і не встаткувалося задля певнішої долі та віри, а вже час для нових нашесть і затуманення тями, — то спитайно-ся йди хоч котрого, хоч того, що стрінеться перший, що кому лишається — і тому, всевидкому, і його подобі на землі, і цим усім з їх незвіданням правди, гріха й милостивості. Бо той.усе-видкий з острахом приглядається до цих бредучих та похнюплених, а ті, що вподіб-нюються до нього, божеволіють на безвладді, не лишаючи своїм кривим ні статків, ні влади, — так кожен прийде уперше і стане останнім. Бо вірі десь заблукати углибі душі, а невірі сподобитися у руках втаємничених, і той усевидкий аж за боки хапатиметься в реготі: дарую вам ласку віри, злочинцям недоторканність, злодіям новий промисел, сиротам вокзали, розумним уседозволеність, розмножайтеся, бо кари вам не зазнати, бо ви її дожидаєтеся як утіхи, нема серед вас винуватих, бо не складено міри винуватості; позовів більше, аніж як судів, свідки німі, а ще більше їх у землі, та то все його, душі не годен порахувати, бо заповнено храми небесні, а храми земні сповняються гвалтом; отаке-то ви сотворили

буття, живіть понад світ! Поговорімо, усевидче, ще є час серед цього всього, що й не опізнане, і не назване, хоч як назови усе це, хоч і верем'ям, хоч і лютим, — бо ще ж бусли як такі собі древні хазяїни обживають свої, та не людські, терени, обзирають незглибким оком, аж червонить в очу; ще-ж-но докличешся і того, що й не перший, і не останній, але загноб-лений у вірі спізнання, — як він тримає у сіточці хлібинку, та мило, та сірники й радіє

6(24) квітня дощ був похмуро Віті шість років

7(25) квітня велике свято Благовіщення 7(25) квітня сніг до обід і сонечко сніг починавсь 8(26) квітня Лілі шостий рік 15(2) квітня дощ спочатку і майже ^ цілий день 17(4) квітня дощ з першої години почався

19(6) квітня дощ почався і вдень 20(7) квітня дощ ввечері 22(9) квітня сонячний день гарячий 23(10) квітня гарячий день тихо тепло

30(17) квітня Пасха день холодний а ввечері дощ 1(18) травня зранку дощ з дванадцятої години сонце і вітер холодно

3(20) травня вітер дужий з третьої години до сьомої дощ сипав

4(21) травня зранку похмуро попала об... 6(23) травня теплий день Григорія празник

8(25) травня у Алли родилася дочка 9(26) травня зранку похмуро вітер дощ 10(27) травня сонячно а з четвертої години дощ 11(28) травня померла Катя

з раптового інею на деревах, бо бачилося таке скільки-но літ тому; ще птиця, худоба, дерева не вповні скорилися цій подобі без тям і пуття, ще ронять слізеньки за давніми хазяїнами; ще ж надигаєш хоч де який закуток, що тобі такого страху нагонить, поблизу ночі, а й він сумовито вмирає; ще признаєшся до картоплини, вівса, пшениці, як вони дочікуються інакшого світу, аби зажити укупі та злагоді хоч і зі звіром, хоч птицею. То це такий ти, часе, що де тебе опізнати й зустріти, що не зізнаєшся, ким і кого ошукано — деревом плід, небо землею, заміром чин, словом папір, думку спричиненою пристрастю, долю історією, піснею слово. А не їли ми трави господні, а не ховалися од подібних до себе в щілини й нори, а не подавали нам кал на скибці — то ви ще й їсти хочете! — а не вели нас на допити курійки, аби, спочивши по трудах пекельних, вчиняти наймичкам своїм дебілів, аби вони жили меж нас та не знали гріхів предківських; а не течуть у наших хребтах замість живої магми води брудні, а не винищено чоловіцтво золоте війнами, голодом, наклепом, аби їхніх жінок і дочок було забрано у ясир своїми ж татарами, — ми покрили гріхи предків наших, винуватих і геть безневинних, ми дійшли звиш усевидчого милосердя. Пригостімося, усевидче, і весільною хлібиною, і короваєм для родини, звеселімося, усевидче, бо де ти бачив непитушого, бо де такі корчми були; бо не відаєш, що за відомста чекає на невинуватих, — а чи то замало жертв, а чи забагато, промов, усевидче! Як ми ревні у вірі, доко-нуючи твої муки щодень, то й до всього охочі, — нас много, ми всякі, ми ще ого на яке сотворення вдатні; куди нас не правували втаємничені, то ми з-ускрізь з перемогою верталися, аби хоч у неслав'ї доорювати свої лани, доношувати мундири; ми ще й не таких втаємничених дочекаємося, аби піти й на решту півсвіту. Ото де віра й

право, ото де право на віру і право хоронити своїх померлих, і ждати нових революцій, щоб вони все були для нас революціями, а більш нічим. То дознаєшся хоч типір од першого, кого стрінеш, найменшої правди, щонайдрібнішого зізнання винуватості, співчуття до матері сина впогубного по забутих садках на вищеньці неродючкій, збереш і ту тирсу звогчїлу од сліз на потрушування дороги до кладовиськ позачинюваних; діймеш хоч якого спокутування, — мовчить і перший, і ті всі посередині, бо дійшли собі найхімернішого знаття: от настала свобода, якої так ждали, кожний мудрець при своєму, заховано більш, як душа потребує, ступаки коліними увиворїт; от-то вже держава сліз і мудреців, — кожен знає хоч сто історій та їдну гадку хитреньку, та й вже діждалися, що

порозказувано усенькі до однісінької історії; вже й знаття таке всім, що й далі буде; типір то до кожного підведуть і розбійника, і святого задля суду верховного, і що ж ти вирішиш, як воно й так знати: бо розбійник не страшний ні для мудрих, ані для невтаємни-чених, а святого знов тра на хрест посилати, а судії знов спитати, що є істина, і не діждати відповіді; та й так понаучувалися розповідати історії, і так здобули знання про все, але правди зреклися. Одтоді мудрі підкрадаються до хоч якого гурту, якого народу, до кожного стрічного ще з передраніш зготованими історіями, в яких тільки їм толк знати, і то вони покваплюються, де чутно інші історії, де вже от-от буде правду сказано, й от вони собі таке місце одбирають, і право таке, і щоб їх було видко, та й ну ж розказувати свої історії, ще ж цікавіші, таке ж як-то про всіх і во благо всіх, і так призвичають гуртами ходити, народами цілими, — кажуть, ото народ, ото винуваті, а себе ні народом не назове, ні ж винуватим, бо знає такі-і історії, таке все-е. То що ж ти робитимеш, — уже й народів не вистачає й на всіх укупі мудрих, бо всіх навчено, всім знати, яке їм скінчення, усі гріхи оповідані, що їм і не вміститися отуто, де прожити лишається; більш гріхів, як самого життя. Та ще є хода нечутна, взирання у порожнини стін, вигадкування зі снів найобачнішого здогаду про оселю, колись тобі належану, хороми такі о багатьох стовпах дубових, та ні заміту, ні глини, ні покрівлі не добачиш упритул віків згорьованих, — тако мариться думкою самою, маревом хати самої, що ти будівничий цих стін, що й тобі пройтися уздовж мурування найбликшого, помислом наповнити всяку незбулу архітектуру, але не жити в хоромах, не навертатися й сном до новіших

Моспалишина тепло і грязюка 12(29) травня з третьої години дощ 13(30) травня похмуро хоронили Катю Моспалишину 14(1) травня вітер прохолодно ясний день

15(2) травня Лесі

один рочок

22(9) травня празник

Николая

23(10) травня дощ з третьої години 26(13) травня крапав дощик похмуро 29(16) травня Зіні Тутувій рік 30(17) травня з п'ятої години дощик побризкав з громом 2(20) червня дощ побризкав трошки 4(22) червня прохолодний вдень вітер

6(24) червня дощ ввечері з п'ятої години трошки 8(26) червня Вознесіння 9(27)

червня гарячий а ввечері холодно 11(29) червня з дванадцятої години дощ трошки пішов 13(31) червня дощ з п'ятої години раптовий недовгий гарний і гроза сильна 14(1) червня зранку похмуро а вдень сонце і гаряче 15(2) червня теплий день 18(5) червня Трійця хмарно вітер сильний прохолодно ввечері дощ

помешканців, — ти вже такий утікач, ще й такий винуватець, бо перш обзивався до суддівства з позовами про змарнілу архітектуру, а то вже суддівство жадає не інакшого, як нових снів, і таких подробиць, щоб це їм було за оправдання й дальшого судювання, бо їм уже не винуватця тра, і не шукати його, й не спізнавати, а все лиш суддівство жити; а не хочеш бути довічним свідком, не ділишся снами, не розказуєш, як то воно, що їдно стовпи та й стовпи, але й просвітку не видно, бо десь там з якогось причілка справдешня оселя, все таке, про що хтілося снитися, але ж то таке хитрування, що тільки здогадуйся, яка та оселя, і затишок, і архітектура, — то тим ти вже й є винуватець, тобі одтипір бути втікачем, і тебе записано в архіви поховані: на чий то ти промисел здумався зазіхнути, які це такі ще гинакші винуватці бувають. Й то ти мудруєш мовчанням опізнати, здогадом таким обновити усе це тобі неналежане, це твоє таке оправдання останнє й хитрування перед гоком суддівства, — а не ти хіба гвалтом кричав і за поміччю, і долі допевнявся, і на візничого наймався, і всенький світ рятувати брався, і на морі й на суші вирятовував, ще й хтів бути таким непричетним, й раз суддівство зачати, вдруге ж тікати од нього, раз вродивши здогад, вдруге зрікатися а навіть помислу про нього, — де то ти бачив таке. Світ не тямить свого діяння, замарюється подоба світова у такому шклі величезному, а ти береш навиворіт помисел щезлих його діянь, у сні такі второчуєш, вигадуюєш причілковий затишок, щось таке захиране, і даруєш світові гадку на ожиття, а все мертве кидається тобі навздогін, а ти мертвих хочеш покликати на суд, та й знов їх мати за ще мертвіших, — звідуйся ж перед суддівством, як ти живіший од усіх живих і мертвих; вдягайся у те своє лікарняне чи військове, напитуй хоромів і шпиталів, винаймай візничих і такі колії, що їдним колесом проїжджати, що німєртвих-ніживих вирятовувати з їх найостаннішого притулку, бо ж найбільші суди попереду, а суддівству ще оєторонь наглядати, що людина коїтиме з людиною, ще наслухати таких ієторій, що й найбільшій мудрості змерхнути, — бо не стає часу на розпізнавання, нема поділу на слухачів і оповідачів, не знати, де початок, а де кінець, що — мудрого, а що — невтаємниченого; то світ ловив і не міг впіймати, а це вже їдні втікачі, й не од світу, й не там ще од кого, — од власного гласу і взору їдне в другого: не очима в очі, не поглядом в погляд, сама душа вгляне у тебе, й тоді крик розітне груди. Та ще ж є дерево, калина, сосна, чи там дуб, і підказують, ще ж оно й тополю не забудься, і невтаємничений дивом дивується, що це ж дерево, і

щось йому сниться таке, ну от як дерево та й, і це може бути і доля, й ієсторія, й що хоч; але ж мудрому мало, що дерево, давай-но здогадуватися, що таке дерево, бо це ж і не дерево, та й він з радощів таких впізнання замареного гукне: та це ж дерево. Й от це бредє він піском, вскрізь така пустеля, і так солодко знати, що от пісок та й пісок, і тіки й щастя, що-но брєсти піском, але й страх, але й на тверде ступнути страх, і от якої це

мови потребується і про той пісок впоїсти, і про страх той, бо невтаємниченому присту-питися до всевидчої волі і знати, де йому останнє пристановсько, а мудрий такий мудрий, аж не вгаватиме, що й поза волею, яка не є, ще й у кожному слові прихисток добачить, та все мова йому і слово, аж доки і слів не позостається; от про страх ти вже оповів, послухай лише-з і про смерть, —

смішно тобі, як це вмирати своєю смертею, а вам же жити й про саму смерть балакати, бачити, та не знати її приходу, бо то вона хоч як підкрадеться, та й знаєш, що то смерть, а це у все таке невидке зашарувалася, й куди й глянеш, то воно смертю називається; то було знати, яка вона, — одна, що приходить, коли кожний старий умирає, друга то така нагла, зненацька, і все косою рубала, лиш знаку не робила; то вона дівчинкою десятилітньою являлася, посидить тамечки, а тоді зачинає бігти, доки в подвір'я чиєсь не забіжить, а на ранок і п'ятеро душ умирало, а то слабістю якоюсь достукується у вікна, і як хто вбізветься, то на ранок його не стає, — кажуть, що то не треба вбзиватися; то хоро-бою постукає у вікно, то кількою чи пропасницею явиться, то холерою, а то голою бідую. А чи не тобі Богинька вповідала про того рицаря та й ту смерть, що як був у пана син, і казали, що його грунтами смерть ходить, то

19(6) червня баба Ярина Зайчиха померла я їздила в лікарню хмарно вітер холодно
20(7) червня похмуро

і прохолодно Саша

Захарчиха

Підопригора вночі

годині об одинадцятій

померла

23(10) червня

хоронили

Підопригору Сашу

26(13) червня Галі

Підопригорші

померла мати

27(14) червня з п'ятої

години трошки дощ

пройшов

28(15) червня

хоронили бабу

29(16) червня

і гаряче і хмарно

і прохолодно

3(20) липня дощ

з десятої ранку довго

йшов гроза сильна

грім

5(22) липня я на дорозі упала хоронили Мазурика Петра

7(24) липня Івана Купала Іван Данько помер

9(26) липня сонячний гарячий день 10(27) липня дощ з обід до вечора йшов 11(23) липня хмарно 12(29) липня Петра Павла Вадика день народження 13(30) липня дощ трошки пройшов після обід Іван наш снівсья лежав холодний ком... 14(1) липня Порфирій Кузьмич

він сів на коня та й їдної ночі поїхав, так хтів знати, що то за смерть; і дивиться, таке бабисько коструbate, бридке з мітлою та рискалем, та до неї, ти чого волочишся по моїм ґрунті, та й взяв меч, хтів її порубати, а йому рука пац та й відпала, то він бачить, що вона сильна, та й ну ж упадати: ласкава пані, ти дужа, а я багатий, я не маю жінки, то ми б і побралися; а вона йому ти, безумний чоловіче, якби я хотіла, то вибрала собі межи царів, ксьондзів, біскупів, а я не мала чоловіка, та й не буду мати; так його там і погребли; він шукав смерті, та її й знайшов. А ще ж-як наші баби й діди вмирили, а ми малі були, то нам цікаво було у вікна заглядати на бабів і дідів на лаві лежачих, а потім бігти у вулицю чи в садочок і вилазити на грушу і такі грушки в росі зривати, бо там угорі вони чогось най-солодші, — то далі пам'ять як що і збереже, то не те, що з смертею пов'язане, а те, які грушки були солодкі в день смерті. Та надходила черга й батькам, і все чоловіків забирало перших, бо й голод їх милував, і війнами якось вхитрялися вберегтися, бо знали не висовуватися, де куля сліпа, і прізвища довмівалися позамінювати, бо й прізвища досить було, щоб погони здирати та з цих бойовиськ, де смерть бенкетує, одсилати їх у тюрми, — ото де щедра держава на люд, що в тюрмах він корисніший, та ж не в бойовиськах смертельних: і вже верталися до домівок, старі мундири підла-тували й підштопували і так ходили, нашиваючи й згодом сукняні галіфе у сільських артілях, та ні слави, ні влади втримати не могли, бо їдна воля лишалася дозволенна — у містечковому буфеті пропивати зароблене і килькою у томаті заїдати; і синам незрослим той дух буфетяний, діжки з пивом, оселедці в вітринах, підобідування за гроші й підснідування у набор, усе те заховувати в малечу пам'ять і нести у світ як згадку про геройство батьків; хотіти забути недоспані ночі, втечі до сусідів, бо ночі ставали судилищами з п'яними батьками на стільчиках посеред кімнати, їхніми балачками зі світом, страхом, що зсудомлені руки безтямних батьків повабляться на наругу, — та батьки й не помишляли вчиняти нічне бойовисько, тінь смерті нашіптувала їм зловтішні думки про самогубство. Спроквольні смерті чаїлися в оселях переможців на очах дітей, що породжені з-над зусилу були ще за тверезої тямі, — їм бути свідками величного конання захмелілих богів, що збожеволіло допевнялися од синів доторку рук маленьких, чи б'ється серце; не там тримаєш, нижче, як це так, що ти не чуєш. І ці щасливі роки у колисці роду, це сирітство за живих іще батьків, це блукальство од хати до хати не вимерхлої ще общини, це животіння

колишньою славою спричинілих богів, яка вберігала од зневаги статечних дорослих, од глузувань такої ж малечі, бо матері догоджали своєю працею, бо батьки, стямившись, приступалися до владного гурту, до вчителів, і лишками незатуманеного розуму вертали собі трохи тої слави, постави міркуючої людини, — ким же було

зростати синам в очу цього вибавленого середовиська, яке навіть богів приневолило до безпліддя й повільного виздихання, де не лишалося їм ґрунтів і майна, бо ґрунти державні, а майно — шинеля стара на гвіздку у коморі, пілотка і пасок офіцерський, медалі і зірка рубінова в скрині, і конспекти артилериста, і компас, і планшет з тривожним запахом справжньої шкіри; на які діяння було прирікати себе і який той світ, де тебе й не потребувалося, бо ж у тому затишному і жорстокому світі дитинства усе вже збувалося, а решта життя як нецікавий тлумач уже збулого; ким же було ставати, як не довічним жалобником одходячого у небуття віку заліза, церкви, пивного буфета, знавіснілих бійок навіть на всеношну, блукань і втікань під осяйним небом, опівнічних вкрадань у сіни, де тобі виносили не як колядникові, а як синові ще одного конаючого бога, і страх того погляду, тої подавальної руки з пиріжком, горішком чи п'ятаком, страх наважування вступати в оселю вцілілих богів і богинь, яким навіть за таку щедрість мусить бути одроблено матір'ю твоєю, довічною обшивальницею, — так тобі добувати й свого віка принужден-ним воїном, найманним мислителем і зачасним тлумачем. Не пізнавати й не дарувати хоч і той біль, бо палаци збудовано на твою погибель, а поля позаростані, і навіть старі шинелі привалено струхлявілими стелями, — ще якась мить спокою і господарювання, що помер Кваша дощ

зранку до десятої

години

16(3) липня

день гарний теплий

у Олексієвого

Корнієнкового сина

свайба

17(4) липня

Кулаков помер

зранку дощ

19(6) липня

сильний вітер

23(10) липня дощ

зранку і до вечора

24(11) липня дощ

трошки зранку

і після обід померла

Журки жінчина тітка

Журчиха

25(12) липня

хоронили дощ

трошки побризкав

28(15) липня празник

Володимира

31(18) липня почався
о дванадцятій годині
дощ і до кінця
1(19) серпня зранку
дощ до другої години
дня

2(20) серпня празник Іллі пророка 4(22) серпня дощ з першої години йшов до четвертої 5(23) серпня дощ ввечері гроза 14(1) серпня Маковея Захарко Підопригора помер 15(3) серпня Порфирій Кузьмич Дмитренко снівся казав розстібни халата

19(6) серпня Спаса гарячий день 20(7) серпня ввечері Вася Кордонюк помер

донедавна творилася вкупі з батьком, та тепер уже самотиною: лазіння верхами хати, смоління квачем з відра зотрухлявілого толю, майстрування хлівчика для свиней і стеління підлоги з дощок, заготовлених батьком на труну, збивання ворітець і хвіртки, садіння дерев, ладнання обшкурованого бруска для набивання рук за зчитаним із газет ритуалом, гартування під вишнями штангою з тракторних коліс; та вже роковано будь-який порух, бо дух замирання бере гору, останній величний подих конаючого бога приневолює до впокори, — це пора довготриваючої смерті, свято радісного оскніння як докір всьому, що ще хоче тривати, діяти; смерть як свято; впокійлива царина в огороді дотримання решти свят, звичаїв, сумовитого дочікування неминучого, що принесе вивільнення і страждущому, і споглядачам непереборного згасання; і ось той ранок, ще й досвіток, коли тебе буде збуджено й сказано тобі нема твого тата, сину, і скажеш а де ж він, і почуєш помер, і тра буде вставати, ще й без думки про якесь інакше життя, і проходити повз ліжечко, на якому доходило дні за днями, роки за роками життя того, хто тепер уже й не батько, а символ якийсь, хоч і тіло, з підібганою в коліні ногою, з обличчям, пошрамленим у нічних трусіннях і побиваннях головою об поренче, коли демони смерті й життя тіпають безтямним тілом, то кидаючи у небуття, то вертаючи його, злихоманіле, до безживної тьми; тепер уже й демони полишають свої ігриська, залишаючи тіло на вищих судіїв, що приходять безмовно і забирають їм належне; тра пройти і другою кімнатою, ступити у просторі сіни, що вже виповнені переддосвітньою тривогою у відхилені навстіж двері, столочити заросений спориш, глутнути прохолоди дрімаючого ранку, що сторожко дослухається хатньої тривоги, аж доки не схлипне жалобний голос, не гуркне машина з рятівними помічниками, аж тоді вже дасть волю голосам природи, першому зосхідньому сяєву, що освятить вивільнену муку очікування, німоту втрати, — та й вже не зо страху, а з дивезної певності, що тебе ошукано, що це тільки-но сон, вернутися тобі до теплої хати, стати в ногах батька і крізь бильця поренча просто тако торкнутися пальця простягнутої батькової ноги, бо ж так лежати, з одною випростаною, а другою зігнутою в коліні, може лише натомлена і згорьована людина, яка чогось цього ранку забулася за свій, не дуже чоловічий обов'язок розпалити грубку, поставити картопельки у мундирах, а ти мав би прокинутися од духу картопляної пари і шарудіння полін у коцюбнику, та записати у вдячній пам'яті переляканого звіряти й ще один ранок тихого свята, непевної

злагоди, відчайдушних поривань до господарювання і громадської праці бодай сторожем, хоч та праця, було, дивувала своїм аж химерним надчікуванням — боги бралися за розум, ставали бригадирами і начальниками заготівельних пунктів на станції, і тобі дарувалася й ще якась мить возвищення у товаристві батька, ходіння з ним посеред станційного містечка, купування цукерків і поділяння межі собою і батьком, мовби вже товаришем таким, який звідає у стані тверезості" хоч яку таємницю на дальше розгадування, і не там щось, як він хотів пасіку завести, а — що треба вгору десь вибиватися, на верхів'я влади чи як би вже собі й згодом тлумачив таке напучування. Чи — вповідання найбільшої таємниці, з порушенням даної колись підписки про нерозголошення, ну от про ті кілька днів у захопленому Берліні, "вільне місто" абощо. Та намага немочі креслить жорсткішу географію блукань, вже аж сором'язливого й принизливого непризнавання: це твій батько горою побіч бруку ступає нас-торожено-чемно й погрозово, захоплений втаємниченою гадкою добрести до сподіваної мети, аби загнобити душу чиймсь отрутливим подаянням, і ти пориваєшся чи робиш натяк на відрух у бік батька, та боги незворушно-жорстокі і шляхи їхні не мають зупинок: ти просто побачив батька, ви не мусите впізнавати одне дного. Бо час отямлення й спізнавання незрушно далекий, мить довідання найпростішого здогаду явиться не в жданні сокровеного, а — як підсумок, бо доба матерів застерігатиме й оберігатиме, і навіть сповнившись у найрятівнішому вборі, одійшовши, триватиме в долі синів хоч би довічним спокутуванням чужого болю, не даючи синові вивільнитися до чистого спогаду про батька. Та й ви тепер цим мате-

22(9) серпня хоронили В.Кордонюка 25(12) серпня я упала... 27(14) серпня зранку дощик 28(15) серпня Марусі день народження запрошує перед заходом дощ вітер і прохолодно 29(16) серпня цілий день похмуро 11(29) вересня празник Усікновенія Глави день народження Ліди і Валі до третьої години похмуро з третьої години вітер 12(30) вересня за світло заплатила 13(31) вересня гроза дощ сильний і вночі йшов

14(1) вересня Семена 16(3) вересня теплий день

17(4) вересня Шурка Лисенко убився у машині холодно 18(5) вересня Оксанки день народження Ткач холодно

19(6) вересня від Тасі одержала двісті карбованців 20(7) вересня хоронили Шурку Лисенка пізно ввечері похмуро і дощ бризкав 21(3) вересня сонячно ясний Пречиста празник Інни день народження 22(2) вересня похмуро 24(11) вересня Іванові Рябоконе рік

рям докір в-оч виставляєте, що от коли б був живий батько, і силуете себе на пам'ять, а вже час нових воєн і вертання ще більшими каліками, і застаєте матерів по цих лікарнях, немов конюшнях таких, де наїжджим зо світу дохторам й санітарам наглядати за тими, що своєю смертю їм умирати, і котрому синові випаде вспіти пройти заборони до цих лазаретів, то никатиме між ліжками і розкладачками, заглядаючи під простирадла, де чия мати, й біля котрої вклякнути на довге сидіння, і заворушиться ця пустеля, і назиратимуть за вщасливленою матір'ю, що їй не познати прибулого сина, але здужатися на доторк присоромленою рукою до скроні і чубчика

синових за покладений під подушку гостинчик. Пестливий, пробачливий доторк зм'явливих недугою пальців подарує засльозеному зорові нагад про інші тривалі смерті, а голос видобуде з глибин затьмареної свідомості аж веселенький спогад про синову давню знахідку під матрацом на великому батьківському ліжку: то що ж ти з тими копійчками зробив, що їх батько складав у брезентову калиточку і сховав, а ти знайшов".

"Й дивіться-но, цьоць, десь цих жінок на бураках позагартувували, та й думаєте що — загадують лікарні оббілювати вапном; я з "бобика" злажу й зразу тако інструкції надчитую, бо цім людям як-то й не знати; де ваші респіратори, де марльові пов'язки; а їм їдно сміх, чи я вина червоного з ящик привіз, бо їм ні пігулок, ані санітарів, а лікування такого, щоб це вина та й годі. Аж-но звеселів світ, куди твоє діло, — весілля таке рихтують побіля цих моргів та палат спорожнілих, наряджають мене весільною бабою, розмальовують сажею та краскою для яєць, а в штани бахматі, що поверх них спідниця, качана такенного прищібують, щоб аж стовбурчився навпоказ. Та впрягають у возика з весільною свахою, а сваха кропивою поганяє; а вже ці санітарки наїжджі з підвалів та палат повискікували; та й їм це таке немов весілля, їдна з їдною пригецують, а Світланка моя як дожене, то й штрикне укола в живіт, де подушка прив'язана; довмілися; стимулятори росту; а дава-но ще й у цицьки, — добігаю останнього кола, то жіночки гайда качати мене по траві та налапувати качана; а м'яса не їсть, а їдну рибу, — щоб не стояв, а світився, а вино потихеньку цмулить та ці мікроби з крові виганяє, — а будеш, а будеш! Зіходять і командири з машин своїх чорних, визначають по циферблатах і час починання весілля, і скінчення, — аж тут вертальоти як шугонули понад лікарнями і деревами; усім наказано вмити долічерева, а санітарки запурхують до підвалів, а Світланка наморгує й з ними, то ще уколів дадуть, а

ті повітрішувалися, ті наїжджі, ті санітарки, вертальоти їм вітром халати підлужують, — такий я їм жінка, отакецьке диво. Де ж то його встигнути переведітися, ці лахи воєнні в оберемок, — двері вскрізь порозчинювані, сміх санітарський у спину; а мені тра глядіти, де хто не порятований, ці ноші по калідорах, тапчани дермантинові, — та люди, та Боже; то черевичок дитячий, то хустина бабська тернова у квіточки берегами; ступаю й цею дорогою — оце то мій шлях останній, мій прихисток на усамітнення. Аж коли дивлюся, то що я бачу, — зминаю усякішні трупні закапелки, зіжмакані вдягачки попід столами, і пробираюся до найголовнішої палати; от це то весілляни впоралися, вицяцькували од низу до лямпочок, і тако-ого квітів на тумбочках, а ліжка позастелювані, а людини то жадної; це тіки ви, цьоць. Світ завмер по обидва боки душі, аж спомин такий посеред цих пів-світів, десь-то й вода закипає у шкляночці не так, як бувало; і тато аж не навітшається з такого дива, — на хоробу тобі ці кофії здалися, оно меду з яблуками скуштуй, диви-н, як Партизан підчищає з мисочки; бо й такі часи настали, що раді б мене до гурту прийняти, й то не словом там, помахом руки, а так якось мов поглядом, — дивляться проясніло, сяду чи ні. Але ж знаю, це сядь понаслуговуйся, й те моє дотипірішне знання десь-то дінеться; повз-наєш

уже все, як воно було, і не лишиться місця для здогаду й помислу. То як ви розказували, що побачили світу, та й є що згадати, — мені ж на гинакше виходить, як я про що здумаю чи що уявлю, яке воно все, десь тамо у світі, та й беріть хоч і бликші краї, де не бував, то з'являється таким гарнішим, багатшим, і от — буває так — одвідаєш той незнаний край, й от тобі вже й не так, і не

27(14) вересня... 29(16) вересня Котенко помер рано 30(17) вересня Котенка хоронили 1(18) жовтня Віталія Козиренка день народження 5(22) жовтня Малярєнчиха померла о десятій вечора

7(24) жовтня Антону хоронили 14(1) жовтня Покрова сонячний теплий 15(2) жовтня теплий день 16(3) жовтня теплий день 17(4) жовтня туман похмуро до одинадцятої години

18(5) жовтня з другої години вияснилось 19(6) жовтня зранку сонце

21(8) жовтня почала топоти дощ вночі сильний 22(9) жовтня холодно вітер 23(10) жовтня холодно вітер 24(11) жовтня до Кривого Рогу Юра виїхав сонячно тепло 25(12) жовтня зранку тихо вдень вітер 26(13) жовтня дощ зранку до вечора 28(15) жовтня зранку сильний мороз 29(16) жовтня мороз сильний зранку 30(17) жовтня вдень не було морозу а вночі дощ

сяк; таке близьке це видиво вибавляє передніше уявлення. Але щось цих людей гонить світами, така невсидючість їм, такий страх на їднім місці. То перш голод гнав, а ще й гвалтом півлюдства до переселення примусовували, — питаю цеї бабці, як вона думає вертатись назад; а тако, лісами; й хіхкоче, буцім всіх обдурила. Там у неї картопля посаджена, то тра викопати, і кіт здичіє сам на хадзяйстві; ти мені, сину, тіки возика підпровадь за горб, до тої колії за лікарнею, а лісами я то не заблукаю, же ж ні. Та й дознайся, якою гадкою ця душа тетеріє, якою дорогою їй вертатися — звідки й куди. Ми довмілися собі, що це пів душі, а це ще пів; аж то вже й рахунок збився, — не знати, де ця душа якої миті владовується, скільки помислів, дій, помислів на дії вгуртовується в ту їдну мить. Повірите, цьоць, — це всьдо-го я поквапився на порятунок, то знаю сибі, що й офіцери мене не захоплять, як я в такій формі, а вже ж ціми калі-дорами та закутками пережив не оден світ, де всякі які не є землі й краї, де яке лихо, де що; а ж знаю, яке це їдне лихо й що тра робити, — ще кіля того тапчана з лахами посмертними я й собі зашморга на шию нав'язував; лобом втулявся у стіну шерехату й оплакував ту хустину тернову й того черевичка; а весь би світ переполовинив у тій їдній миті за наслання пекельне на цей край, на кожну яка де не є людиночку; аж мерехтить мені, як мене докатує ця невидка сила, який я сам катюга; а скіки ще ж мона в'явити й ким тіки не перебути, чого не зазнати, та не згадати, та не передбачити; і враз то як пекане, — бачу себе малим на вишеньці, де од мами сховався, а вона, бідна, аж на річку гайнула шукати мене, а вертається, а я на вишеньці, це так наче й нікуди не ходив; або ще й тако: тата давно десь нема, і я в бродях, і вертаюся, й що бачу, — мама вареників з вишнями наварила, а так же просила, щоб я нарвав, а я не послухав, і це вертаюся, а варенички з вишнями ще гарачі, і це вона, моє золотце, зозулька моя маленька, якось-то понаскубувала тих вишеньок, чи назбивала, чи

натрусила, — тями не докладу; будемо, сину, варенички їсти. Й що ж далі, питаєтеся ви, — і я питаюся, де мені дітися з усім цим подуманим, згаданим; а ще ж крок ступнеш, та й нове згадання, і ти в новім образі, і де воно все береться; чи так світ карає, такого всього надсилає, — а це вам за те, що мене й знать не хтіли, ані жадної меї думки, а все нове вигадували, та хутчій друге придумували, та в світ, та поза-віч, поза-пліч, а на тобі й ще, світе; то він теперички, не будши мнямлею, попережовував оте все надароване, та й потихеньку вшилуює — де ти ступнеш, де вкру-нешся. Уже ж ви так дивитеся, чи я брешу, чи з якої печі впав, —

але кажу вам пра-а-авду; це людині, ай-бо, капець, прощайся з усім, що типіро таке було любе й доладне, — то ти собі сів та й догледжуєш оцих-го-во плавучих вод, похилих трав в глибинах і на мілизні, метелика на поплавку, біжучих коників водою попід вербове гіллячко; пуголовків при зчорнілій у воді очеретині, вужа з-помежи корчів, що попри ніг твоїх у зо-всі боки проплавує, — чуйте, це такий вуж є, Гандрей, що покличеш, то він верхом моху й являється; і тако вглибаєш очима у той світ водяний, хилить тебе аж на сон немов під прив'ялим сонечком, під небесами, впроти вітерцю пашучого, — аж коли ні, гук такий дістає тебе, уже ти стряхаєшся і готовий бігти цими пилюча-ними дорогами, цим випорожнїлим світом, немов той японєць, — послухайте-но ще й це; я таку книжку читав, то там японєць як з'їв уранці помідорину, то цілий день більш і рїски не мав, а то він так жінку свою шукав збіглу чи вкрадену; й повірите, в цілій книжці аніде про їжу нічого, от-це тільки ця помі-дорина зранку. Смійтеся, — а-то-що-ж; мені це-но в'явити, — їдна помідорина, та нюш-кає, які де цистерни, де шо, у такі заводи влазить, де електроніка тіки цокає; і мені таке, буцім я сам японєць, — от повірте, цьоць; аж мацну себе, де лоб, очі, ніс; японєць такий, аж ну гов; й забалакав би, не чувши й слова, — сікоко-маньоко. От вам знов сміх; ще осьо встанете, та підемо подивитеся, там цілий гантобус їх наїхало; перш до сільради, а типір, мабуть, біля церкви сікокочуть і все фтарафірують; начальники за ними аж нагинці, що там скажуть чи куди пальцем тицьнуть; а то враз як заметушаться й біжком у гантобус, — там у них у кожного така авторучка в кишені, зирк, о, всьо, далі не їдемо. Але ж ви кажете, що всякого люду наба-

31(18) жовтня ввечері трошки йшов дощ

2(20) листопада мороз до десятої години

4(22) листопада празник Казанська похмуро

7(25) листопада вітер холодно сонце 8(26) листопада і хмарно і ясно і холодно

13(31) листопада Кузьми Дем'яна 14(1) листопада Валіка день народження три роки

16(3) листопада Галі день народження 17(4) листопада теплий день ясний 18(5) листопада холодно 19(6) листопада холодно снилось я... Старощук Павло в Армію 20(7) листопада сонячно і вітер 27(14) листопада теплий день 28(15) листопада холодний

29(16) листопада дощ 30(17) листопада вночі дощ хоронили Єлю Костівську 1(18) грудня бризкав дощ

2(19) грудня перший сніжок

3(20) грудня мороз холодно вітер 4(21) грудня празник Пресвятої

Богородиці до другої години було ясно а потім холодно

чилися, й кавказького, і японського, то чо, забалакаєте, котрого й пізнаєте. Я собі це вже який раз кажу, — не начитуйся, щоб аж так уже; скіки труда було тра, щоб у баби Богиньки тих книжок старих випрохати; ще й такі фотографії там такі, ну, до пилюжинки видко, — теперички таких чорта довміються робити; от аж і носиш у ранцю яку книжчину, сядеш десь під цегловою стіною або на східцях до церкви і заглядаєш — ану-ну, чи втрапиш на тій сторінці розчинити книжку, що задумав собі, — і так і виходить, що якраз тамечки; та вже ж так углибнеш у ті фотографії, наче й сам не по цей бік часу і місця, — а така в тебе парасолька довгенька, капелюх на тобі, ще й метелик під бородою; так-так, баште, згадали, як це й ваш вітчим носив, як вернувся з французів. Але що диво, цьоць, — минає тако не знаю скіки, та півжиття, а то що ж, не, скажете, і чи це ти так намарюєш собі той світ з фотографій, в якому й сам хоч у сні побував, — і явиться тобі не що інше, а таке щось, як от ці японці. Бо не думайте, я памнять добру маю, — то де це забути, що на їдній тій фотографії купкою японці стояли; ну геть то як у театрі, як постають на сцені, той рукою так, а інше ногою, такі пози, й чи то когось дочікуються, чи нема що казати; от такі ці японці на фотографії. Але дивіться-но, що цікаво, — у тому гурті японців така пані височенька з парасолькою над головою; ну ж дощу то не видко, бо це б, може, й японці повиставляли парасольки, то ж ні, тіки в тієї пані; а плаття таке — ов, це б ви таке пошили та хтось вдів та гулицею прогулявся, не, скажіть, було б! Як осьо зара бачу, — ззаду таке бахмате, такий мов протез під платтям, це щоб срака більша була чи чого така мода, от про це нігде не було написано; то я доказую те, що почав, — от встають ці вже теперішні немов японці з ганто-буса, а з ними хто думаєте, — така сама висока у довгому платті, але ж так само не японка, бо й там не японка була; та й скажіть, що не так, як я розкажую, бо це не сон, і не книжка, і не пришта, не побрехенька; от раз у житті так вийшло, і що типір. Бо далі то ще страшніше, бо я вам всеї правди не розказав, що мені ще було, як я ті фотокартки роздивлявся; але то вже не під стінами й не кіля церкви; і як я собі й тоді в'являв, то не так, думаєте, цим разом сталося, не так само геть ну до грамини. Правда ваша, — аж повторю вголос; от нитки кусок, хустка каже", —

а ще ж як зайде на це хмаровиння, а такими купками як-то квітчастими; щось таке, мов день і ранок, і ніч і вечір та разом, а з-поза всіх сторін таке світло, — та й думай, який то світ настав, що нігде такого не бувало; тривога впокійлива огортає душу; десь би

біг, обзивався б до когось, та ж люду не видко, і вікна в хатах і домах якісь урочисто-порожні, — ну немов ти цар на усенькій землі, тіки царство спустіло; хоч, царюй, а ні, то й так буде. Так от за ті хмари, за те сяєво нетутешне, — стрічається якимсь часом, чи роком, чи віком Партизан попід брамою церковною; от не згадати, навсидячки, чи, як то він любить, обіпершись на щось, а їдну ногу босу на другу зіклавши, і радісно бубонить, а рукою врочисто і млявенько обводить попри небес і землі, осіняючи й благословляючи замузаними пучками, — святіться, небеса, і хмари, ще й сяєво незнане в віках. Й от де той жах усесвітній в'явитися може, аж як побачиш

їдної миті усе, що ти-піро бачилося поодиначки, — і хмари, і маєво світла крізь каштанове гілля на стінах та на стовпах церкви, і скоцюрблену людину попід брамою, і пучки вслід якійсь усе-вишній силі, що аж оддаленяється і щезає, поступаючись новій, всеобіймній та всепро-никній; пануй, нова сило, бо я вже не здужаю. А душа як то раніше противилася звичній силі, знаючи про неї багацько, то ось зара вповні покоряється цій новій, не лишаючи собі й прихистку, ані тіні у цьому затишку земному, — уся аж випенькує та випереджає думку, і помисел, і здогадку; вже ж їй такий рай десь отамо-го за невидкою межею; уже б вона тамечки і жила. Але всьдо-го ця жінка; і ти диви-но, не скажеш, яка вона, — подає Партизанові чи то яблучко, чи такі гроші скрутнем; Партизан тоді бере знімає кашкета, тягнучи його од чуприни до борода, так наче лице втирає од невидкого поту, кладе тако кашкета на підмурівок, якраз-но тако над хрестом вимуруваним у стіні, і якраз-но під середньою ґратовиною, що далі вище таким візерунком закручується на обидва

5(20) грудня проти сьогодні вночі сніг і вранці сніг йшов 6(23) грудня ясно і мороз

7(24) грудня празник Катерини мороз сонячно тихо 8(25) грудня сонячно ясно

10(27) грудня вночі сніжок йшов 12(29) грудня вночі сніг

13(30) грудня похмуро і сніг розтавав Андрея Вові дев'ять років день народження

14(1) грудня ввечері помер Онипко сніг розтавав 16(3) грудня у Олексієвого Підопригориного сина Вані свайба хоронили Онипка теплий день болото 17(4) грудня Варвари зранку мороз а з обід дощ

18(5) грудня Сави холодно хмарно 19(6) грудня Николая празник мороз і сонце цілий день

20(7) грудня було ясно а перед вечором затьмарило 21(8) грудня ясно 23(10) грудня сонячно і мороз 24(11) грудня хороший 25(12) грудня похмуро мороз холодно 26(13) грудня похмуро мороз 27(14) грудня Сашка Крашненко померла

боки і споєна там угорі залізним гапником; але що підмурівок навкосяка трохи, то кашкет посува-а-ється, падати думає; Партизан поволеньки козирком його підмостив під нижню, вже рівну й куту на чотири боки пасмугу, й аж тоді взяв од тої жінки, що вона йому там давала. Впослям поклав даване у картуз, мляво стежачи за жменею, й аж заглянув у картуз, чи гарно поклав. Одступає ця жінка й тако напівприсядки цокає фтапаратом разів з чотири — і церкву, і браму, й Партизана, і як він і далі обмальовує та обмацує млявень-кою рукою усенький світ; і так добре видко, як рукав гімнастюр-ський без гудзика аж до ліктя спав зігнутого, і як жінка прицокнула, випростуючись, нагинці фтапаратом. Ще до нього підступається з руками в кишенях довгополого плаща, хламида така по каблуки, — допитується про щось у Партизана, та де їй знати, що відповіді не діжде. Щось наче й світ цей змалів великецький, приструнився до цієї немов живої картини, — що от Партизан, і ця жінка, і ще хтось з канави попід тином аптечним назирає — думає тікати чи ще пождать. Й ще б нічого, — коли це Партизан, обмацуючи пучками видкий і невидкий довкола світ, враз вказує й на того, в канаві, й вавкастими губами їднесеньке слово виворушує, аж той у канаві зчитує його, та тями не добре, чому й ще хтось неначе заживає цього закутка, і його присутність така

требна посеред цих трьох живих, — тато. Й от чого не ждав, аж сікнувся шукати вилазу, — цей плащ, цей фтапарат дошуковуються звіддалік і його пригорб-леного тіла; обличчя з тих старих бабиних Богиньчиних книжок, проминаючи шелести з тінями й сяєвом, міняючись в кольорі й овиді, — от уже ніс не такий, от кучері, а то було коструbate й чорне, осьо губи фарбовані, а це вже тонкі й бліді, — долає дальші і ближші відстані; сниться тобі, а чи це зі сну, з тої фотографії насувається давнє все, тривожке, лячне; покидає та жінка гурт японців, а думка ж така, що це вони її як розвідницю одсилають на випити і дознання; та й мусиш вигорблюватися з цього сховку, ставати поводитарем для чужинських острашливих допевнянь, а буцімто й дружніх, таких помічних, — що от як більше дознаємося, то й вам же поміч певніша. Але й ти пожди-но, — у який бік не рушиш, то познака вже збулого твого досвіду намариться; от не ступай двічі, де поховано таємниці твоїх здогадів; як ти собі такий цар, аж володар усього нового, враз спізнаного світу, то дошукувайся все нових шляхів на нову здогадливість та усе нове таке, про що й здогаду то не вродилося, — є ж тут їден шлях, ще як вони малечею закрадалися на бляху до батюшки, де в нього сушка лежала; пройти верхом цього зубчатого

муру між церквою й емтеесом, та й аж там зістрибнеш, де на Маказон з трохи пробігти, — вони ще тоді, котрі сміливіші, то закладалися, хто пробіжить відці аж дотуди й не впаде; ну та перш тра видертися, — стаєш тако ногою на зимурований хрест, а руками хапаєшся за гратовини; аж тоді вже. Таке поцокування аж далі на емтеесі, як-то в кузні, але й не так трохи, це ще бусол може такечки клацати; як півдороги муром зубчатим проберешся, то якраз кіля дзвіниці дерево здавна стоїть, а на ньому бусляче гніздо; та щось типір не видно ні їдного птаха, й гніздо аж немов пошматоване, паліччя таким їжаком розкострубачилося. Ге-ей, лелечисько, бус-ляко всраний, де це ти в хороби подівся, що я йду, йду, а тебе не видно, — чи ти, насрут-твоїй мамі, злякався фтапарата й плаща; ай-бо, вдурів, та це жіночка йде дивитися, де те поросятко закопане, ти ж був ще, як хоронили, — думав, я з Маказона не бачив, як ти кублився та на мене зирив. Це б ти собі стояв впроти дзвонів, а я собі наче йду, а ти б подивився, і я подивився, та й цій жіночці показав би: оно бусол, а вона б клац фтапаратом, а ти дзьобом клац, та уже б веселіше якось було, — а що, не, скажеш. Як ти мені такий друзяка був, що ловлю рибу, а ти через плече зазираєш а я тобі аж весел-і-і-ше ловлю, а ти вицибаєш аж на верх Маказона, та й стаєш скраю стерні, де городець Махтеїв; а тепер тебе немає, клацання твоє од кузні чось долунює, — чи не ти собі дзьоба перековуєш та іншим звуком обзиватимешся, чи це ти мені вже не друзяка, — прилітай-но, всраний бусляко. Сум не сум, а так порожньо; гляньте-но, пані, — і на батюшчиному подвір'ї немов виметено; такий собачка був сумирний, а це тіки-но цепок по каміннячку мощеному од хати до вночі сніг потрусив уночі трошки а вдень розтав

28(15) грудня тепло грязько Сашку хоронили

29(16) грудня град 30(17) грудня грязюка

1979

1(19) січня похмуро вдень а зранку мороз 2(20) січня мороз і сніжок потрусив

трошки похмуро 3(21) січня Єлька Крушинська померла вночі сніг мороз 4(22) січня Крушинську Єлку хоронили гарний день ясний морозний 5(23) січня ясно до третьої години а страх похмуро 6(24) січня Святий вечір сніжок з дванадцятої мороз 7(25) січня сонячно мороз міцний Різдво 8(26) січня мороз сильний

9(27) січня Володі нашому день народження гарний день теплий 10(28) січня похмуро і сніг розтавав 11(29) січня похмуро сніг розтав дощ потроху

12(30) січня з третьої години вияснилось похмуро і вода по вулиці біжить 13(31) січня з вечора дощ і вночі вітер Маланки сьогодні 14(1) січня о першій годині вияснилось сонце Новий рік

західної брами; о, й сушка на блясі, аж мона ногою тако їдним пальцем ворухнути; це всьдого-го грушки, — ми з хлопцями ще малими закрадалися від Маказона, то батюшка або матушка виходили з хати, лаяли нас, але не гналися; всеїднак пазуху нари-чиш, і гайда через мур, а там у беріг та стежкою попід вербами, й хоп, на Барталівський місток. Але нам туди не тра, ми тутو зіскакуємо і виканавком до лафета з гармати в траві зарощаного; туди никше ще город попід Маказон донизу, а нам всьдо-го копати, біля купи залізничя емтеєсівського, де земля в солярці, й на ній нічого не росте. Я в Гані питався, — а-бо, що ми мали; усе життя їли юшку-блядюшку, аж пара очима пливла; уже пацюків стіки розвелось, що і свиню загризуть; каже, Олексій, клади цієї отрути, — еге, а якщо що, то тоді ви мене загризете; бере Ганя сама в кульочок салафа-новий прив'зує з іншого боку загорожі, — що вже буде; а свиня порісна; як вона видерла цього скрутня, Господь знає; та й здихає на другий день; ветеринар чик-чик, — а це що таке, лю-уди; ну та й не скажеш, що від отрути; свиню в ярку за городом закопують, а цього чорта хлопці аж цюди приперли, — от тобі слава минулих років і реліквії буремних часів. Тут ще й хрестовина з двох дрючків лозою перев'язана стояла, але чось не видко, — пастухи на розпал смикнули. Будете фтаграфірувати у ямці, бо витягувати — ну да, самі знаєте; осьо тіки салафана розштрикати, — ов, ще й черви не знати, як-но вчора закопане. Хотіло ти пожити хоч свій недовгий вік, як усі тварі земні, цмакати пійло, хвостиком крутити, та не дав Господь; понесли тебе стежками, де ти ніколи само не пробігло б, і на цих горбах здоровецьких, над річкою широководою знайшло свій спочивок; а ще ж такого не було, щоб люди з огидою, аж веселою, хоронили ненароджену істоту, і розходилися, щоб далі з покоління в покоління передавати історію жахів і потворних мертвонарод-жень. Прости й мені цей гріх, що твою потворність являю заїжджому цікавому гоку, а пам'ять про тебе житиме ще й інакше, по цих архівах та книжках на догоду всесвітньому пожадливому зору. Нема ратунку ні в водах, ні в небесах, ані ні в землі, ні в утробі, — зурочує гоко невидке анайдрібніший порух і помисел; станьте гиншими, як-то наморгує, бо станете гиншими, не встигатимете не те що за своїм помислом, а й за мою волею; та й от де та воля й яка вона, — ще доки самий собі, доти вишуковуєш новіші стежки, намудровуєш сам собі з такого всього мовби й пережитого, їднак захованого од всякого який не є зору, та даровано тобі й твою волю і зрух на усяке щось, яким би хтів бачити десь і туто і взавтрім; а

скорися-ш наглючій враз потребі вже до якоїсь дії, талагунься задля чиеїсь примхи, будь таким провідником аж найманим, дай і світові поживу хоч з якої там таємниці, — гоппа-на, заскочує тебе те гоко невидке, липучою павутиною зсукує голос до руху, ходу до тверді; уже ж ти та людина, яку й благословлялося спервовіку й до скону віків, уже ж милість світова доганяється й твоїх ступаків, уже ж виводить на понайвищий пагорб, уже ж нашептом щось у тобі куйовдиться: й то світ, і то світ, і посередині світо-вище, і то ти просто не знав, у який ступав, а все здавалося, буцім світ та й світ, їден на усенький світ; і ця рука жіноча присторо-нюється твого плеча, всиляючи вечорову тривогу призабутого раю, де царювалося; мчалось на лижах трьома серпантинами, щоб аж впинитися попід вербами того берега; де рибалилося; де цілі віки намерхали з розкопаних глиниськ, — то й ти гість тут аж невідпінаний, і отерплі губи виворущують не ту мову, що її звикли чути і ці води, й горби, трави й занедбана електростанція, залізаччя і всякля соляркою земля аж тамо біля майстерень, — вчувайся у нові звуки та пошепти, витолочуй хоч мізер цих трав; тож цей світ понуркувато і присоромлено вітає тебе й такого, у плетиві чужих вдеж і волось, трав'янисте глинисько дає тобі впертися п'ятами й пальцями, вимулює лікті до кров'яних мозолів, береться парфумно-крейдяного духу, вглинаючи у свій залізяно-масля-ний. Аж смішно: живеш цеї миті на верховітті світів якимись давнішими спогадами, ну хоч би оцим-го, — закрадаються вони ще пацанами попід церквою, і не по грушки до батюшки, а травами поза дальшими од церкви каштанами, щоб там позаягати й очікувати чогось найцікавішого, бо ж хлопці

15(2) січня дощ вдень і вночі 16(3) січня похмуро і сніжок йшов 18(5) січня Голодна Кутя я поїхала до Зіни

19(6) січня вітер

похмуро і ясно

Хрещення

20(7) січня Івана

Хрестителя

21(8) січня Саші день

народження один

рочок ясно

22(9) січня ясно

23(10) січня сніг

пролітає з першої дня

до вечора похмуро

вітер

24(11) січня похмуро Лілиному Віті день народження 25(12) січня туман похмуро розтавав сніг

26(13) січня похмуро туман мряка 27(14) січня туман похмуро розтав сніг 28(15) січня туман 29(16) січня туман похмуро

30(17) січня о сьомій ранку дощ вдень сонячно і хмарило 1(19) лютого зранку

похмуро після третьої години вияснилось вночі сніг і вдень зранку пролітав 2(20) лютого ясний 3(21) лютого розтавав сніг 4(22) лютого зранку похмуро

5(23) лютого сонце вночі дощ на понеділок 6(24) лютого похмуро сніг розтав

наперед повбіцяли, їм то не перший раз висліджувати; та довгі години залягання не дарують очікуваних таємниць, — чи то чують їхню близькість, чи ще з якого дива, але не зважуються на цмокання, вовтузіння ті, що напівсидять, напівлежать аж під тим каштаном; й от у місячному світлі так добре видно, як чиясь рука розчісує довге волосся на іншій голові, а шепотіння звідти нечуле й уривчасте, і як-то тільки для тебе вичувається ймення, якого й не хотів би чути, — Світланк; та й далі ж що, — доходить чутка: на всеношну щось готується. Цей присмерк на горбах всиляє у заросений зір миготіння сотень свічок, — розходяться люди од церкви, і вони малечими й парубчачими гуртами посталагунювалися на соші оддалік церковної брами, а й ще гурт тамо далі впроти емтеесу, і туто посеред цих гуртів і відбувається, — з вертикийівськими розбираються; їхній гурт не такий великий, навіть ще дружньо з нашим гуртом перебалакують і нервово підкурюють їдне в одного, — бо ще десь трохи та й будуть міситися; та все залежить од тої розмови між двома, і добре чутно кожне слово, — хто до яких дівчат ходить, і хто яке право має; корки повідбиваю, — а ти з житомирськими тоді не договорився, — хоч, поїдемо зара, — я не привів більш, ми не готувалися, — з Светкою тебе бачили останній раз щоб; і вже таке рушення почалося; наші немов-то пасуть зосторонь вертикийівських, а ті одступаються купкою, глядячи на всі боки, і так помалу рухалися сошею за емтеес, де вже дорога повз школу низом; хто сміливіший, ще, тручись тинами, зіходили далі й далі, аж поки старші хлопці не погукували вшиватися додому; і от вони, перебігши поза їдальню, хто городами, хто межею, позабігали у беріг, а там стежкою до шкільного інтернату, де учні з сусідських сіл ночують, і вже хотіли закрастися від кущів, бо якраз ті купами, то зупиняючись, то рухаючись, посували освітленим од школи сошем, наддаючи ходу під гору, щоб ще не раз пристоявати і біля костела, і аж біля клубу, — та коли це щось як бахнуло і захопило сяєвом аж півнеба од сходу, й вони позавмирили у цьому виярку, готові бігти на те миготливе сяйво; і ще б згадати, як бігли берегом, городами, перецибуючи канави, б'ючи коліна об храпу на дорогах, бігли навперехрести, вже й не думаючи про можливі сварки хазяїв, бо ж це таке сталося, десь там у когось горе і, може, й вони щось допоможуть хоч своєю присутністю, — та враз те сяєво з того далекого часу і тої всеношної ночі заступилося оцим-го, теперішнім: так спалахує небо по заході сонця, вступаючи у темнотне своє існування; й уже інакша, ніж та, давnezna, тривога зсудомила тіло, і

сухуваті трави інакше якось залоскотали в п'яти, і ще запізнілий метелик припав до поволі млявіючого в суглобі пальця, і голова, що досі трималася цупко у шиї оддалено від іншої, ледь видніючої, знеможено і впокорено впала, поринула у кучмовисько пахню-чого волосся між трав, і тіло скорилося вже не знати якій волі, — бо й світ споночілий, і це чуже тіло з гинакшого десь тамо світу мовби зробилися заодно, мовби заохочуючи й тебе бути їдним цілим з ними, — бо чого б то й голос аж десь із глибин

горбів таким гудом, немов-то як коли літак виринається із підземного аеродрому в Озерній, озивається не знати до кого, але ж і до тебе: о-о, ти таки-ий, а я всередині мертв, —

"Шукала тебе, Юрку, аби навісив замочка на Окраїнцевій хаті, бо горбатенька надійде, то що їй ті дротики, що я понакручую, — я їх тепериньки збираю, де загляджу; такий світ настав, що земля дротиками встелена, кружалками по куцах; а то обірвуться дроти, — бійся ступити, бо як вдарить. Женьчин Ган-дрей сміється з баби, дава'-те-но вчеплю г'ля порогу, ха'-но торкне хто — завис на ціле село, та й будете знать, куди бігти. А бо я не знаю, — вженеся ти, де яке лихо, скажи-н; чи там своєму ворогу пастку зладнаєш, а тебе то вона не мине. Або ще й тако: коли це бувало, щоб сам собі визначив хоч яку там лихо-вину, — то ти мене ще й надчікуєш, слину пускаєш кутком рота; а я ж тебе вже опізнала, встережися-но й ти. Не згледися з цими прикметами, щось-то на виворіт світу пішло, аж як не підкрадайся вгадати, то на їдно виходить: що страх, що яка напасть, — усе за тобою назирці. Навчено берегтися, — не озирайся; й шанування в науку добрезне, — того не зроби, цього не вкoi, аж уже спереду заталагуює, — страхи пішли вперед світу.

7(25) лютого ясно і 25 хмарно 8(26) лютого ясний і хмарний

9(27) лютого сніжок з третьої години вияснилось умерла Дунжиха вночі 10(28) лютого Дуньку Дунжиху хоронили

11(29) лютого ясний день сину Марусиному Верині вночі день народження 12(30) лютого якась бандитка проти сьогодні снілась я не могла крикнути і насилу крикнула Дуня вночі вітер 13(31) лютого сніг розтав і мжичка 15(2) лютого Ганна Швець померла Стрітення 17(4) лютого холодно Ганну Швець хоронили 19(6) лютого вітер сильний 20(7) лютого холодно вітер вдень і вночі сильний 21(8) лютого ясний день

22(9) лютого хмарно холодно мороз 23(10) лютого сніжок пролітав зранку після обід сонце

24(11) лютого сніжок пролітав зранку годині о десятій 26(13) лютого сонячно 27(14) лютого сонячно

28(15) лютого ясно 1(16) березня мороз ясно

Кому це тако розкажеш, що водить тобою, — надвечір прибилася до чейсь хати, питаюся, аж гукаю: де я, люди, — ті як-то вечеряють, та в сміх, та в-один голос: під вікнами, бабо. А вже ж такий світ, що нігде не втечеш, — підопре тебе ззаду й спереду, й звідують; але ж диво: страх не той, що був страх, — як-то півдуші десь помандрувало, а цеї вже пів — то що ти їй скажеш, пів та й пів. Ай-бо, тобі сміх, — спродала б десь, та й було б на похорон. Ти-но питайся де якого покупця; типір всякі є, — оно Гейзі скіки це ще, напирід продався в анатомку; але це й не страх, їду в гантобусі, а він підсідає на Крошні та з кишенів сіно гребе і жує, як корова, щоб аж було всім видно, — так показує. А ті, гадай, не діждуться, коли вже, — ото-о заробив, сто й двадцять рублів! Люди до нього не признаються, а й він до них мовчить; тіки попри церкви тихіше йде, а Лагута сікається: що ж ти, келеп дурнуватий, ми з тобою чарку пили, я тобі краще місце вділив би та більше метрів, та мав би де посидіти, та пом'янути. Нема купців на

душі, їдно на тіло. То ще бабця моя вповідала, як рицар хотів смерть порубати, бо вона ходила його ґрунтами. Або ще й не так, — пішов їден парубок з іншими парубками товар пасти, а він був бідний, і як пішов дощ, то він натяг сірячка та й вкляк. Аж коли смерть приходить, каже, вези мене до онтого села; повіз її, а там усе село вимерло; то вона каже ще й до того села, і там люди вмерли; тоді вона каже ще до їдного села, а в тому селі були парубкові родичі, його фамелія, і він не захотів везти туди смерть, джума ще називається; вона каже, дурний, усі люди помруть, лиш ти сї лишиш; коли це стають над якусь воду, а він га-а, і сам утопився, і джуму втопив. А-то-о; вже ж ти мені розкажеш, як це ти пас корову, та й пішов дощ, а ти змерз, лиш мішком укрився, і як не тіки джуму втопив, а й сам порятувався. Та й таке вере-м'я: стрінеш ти джуму чи кого, то побалакаєш ти, ще й поторгуїся, — жди-но; як-то боком їдне до одного, чи то встид такий, чи яка ганьба, а й при смерті винуватишся, що то так багацько, що де тобі така ласка. То були такі люде, рицарі такі, — слухай-но ще й цю пришту. Як їден рицар зачув, що по його ґрунтах смерть ходить, а він хотів подивитися. Сів на коня та й їде. Коли бачить, щось таке нечвидне, коструbate, з костуром. Він здойняв меча й хтів її порубати. А йому враз рука відпала, то він бачить, що вона дужча од нього. То він що: я багатий, а ти сильна, будь мені за жінку. А смерть аж розреготалася, — дурний, та я побираю царі й біскупи, я б могла вибрати межі них, кого б хтіла, а я не мала чоловіка та й не буду мати. І так він знайшов смерть на своїм полі, і це так хтів її

побачити. То це так хіба є, що все невидке стає видким, — та їдне бачить, а другому лиш так страх нагонить; і котре вгледить, то гадає вдома пересидіти, а гинше все допитується, де та де, аж уже й кіля нього щось стане, а він усе не йме віри, — так то й тому жан-дареві було, що він вартував і хтів троха відпочити, та й лишив вартівників. Спить він та й спить, далі устає, їде вже, шукати ж, де та варта є. Доходить і того дому, а вони сплять, та й каже, що ви тутечки робите; кажуть йому, ми, пане, не пійдемо, хоть нас тут і враз порубайте; та ж чому; бо, кажуть, дівка якась бігає та за нами біжить, та й — кажуть; ми утікали через пліт, а вона за нами, ми ледво живі через пліт поутікали, бийте нас, що хоште, а ми не пійдем; каже й жандар тоді, ходіть зо мною; вони йдуть з ним, приходять та й кажуть, пане, од-де дівка; та де, каже; всьдо-го, кіля нас; а він каже, та де; та осьдо; вони кажуть ще, ми осьо бачим, пускайте нас додому, бо оньо дівка; а то була холера. Та й гадай, — а вже ж чи заохо-туєшся на таку добрість, що й смерть комусь за потребу; чогось так стали бажати їдне одному смерті; Наталю, та ти ж його до безуму довела, — вибігає в долину, де та корова, де яка риба, каміння таке, як півхати, звалюють по той і по цей бік греблі; то ви, бля-вашу-ма, не можете з машину у вуличку якого щебеню сипнути; ці аж дубом стали, — дурна жінко, та ти не можеш попросити, та могорич винести; а цье ви мені будьїте казати, бацьила я, кому ви возьїте; зслизне далі до зілля, рве, наче їй осьдо й зелені свята, — ськоріше б помель, то мені льегше було б. Вчуй хоч у голосі, хоч у виді, — а тепер так: їй ще смерті дай, ще більшого страждання, аніж може душа умістити. Де не йду, то бачу синову тінь, — мацаю по цьому

2(17) березня ясно тепло 3(18) березня холодно мороз 5(20) березня зранку

похмуро з четвертої години вияснилось 7(22) березня хмарно з четвертої години
вияснилось 8(23) березня і хмарно і ясно 9(24) березня похмуро мороз а вночі сніжок
10(25) березня хмарно і ясно до обід сніг розтав 11(26) березня вночі дощ 12(27)
березня зранку ясно з третьої години хмарно

я в вітальні упала 13(28) березня зранку похмуро під вечір вияснилось 14(1)
березня зранку ясно а після обід похмуро а вночі дощ 15(2) березня хмарно а ввечері
дощ 16(3) березня хмарно сонце трошки виглянуло і швидко сховалось 18(5) березня
вночі дощ а вдень хмарно і сонце вітер 19(6) березня ясно третій тиждень постилася

20(7) березня зранку

туман з обід

вияснилось

22(9) березня дощ

цілий день

23(10) березня

похмуро помер Хома

Бондаренко

звуглілому од морозу камінню; ви-и-исуну голову та з-під хустки глибокої вже й
бачу: несе мій синоньцьо в'язку морозу, де ж — кіля магазинчика нарвав попід лозами;
мамо, ставте-но в який банячок, так любить, щоб йому в хаті найостаннішими квітками
темніло. Але й ще видкіше мені, — ці машини завертають на греблю, це ще так за німця
можна було побачити; дивлюся, то він уже шофер якийсь, і кожній вдові по машині
щебеню цього, — сину, не тра мені, я собі серпом позжинаю вищу травичку, та й у мене
подвір'ячко, та й такий райок; я цього бетону не хочу, ця грязь мені зір каламутить,
доправлює тяму на все грузьке; така кров руда замішана — чи це мазута, чи мишаче
м'ясо за траками з поля потяглося. Надзю-батилося лихо горою і низом світу: дай та
дай, — з котрої оселини, де якої людинки, зо звірятка хоч-якого; з мертвого більша
пожива, аж як з живого, — та не вповідай, Юрку, як ти такий переможець, що й смерть
здолав, бо то тіки в казці, — хто кого здолає, а так то в кожного на горбі сидить та й
поганяє; хоч спомином, хоч нагадом, хоча й здогадом, або страхом яким. Вповідь же
Лагуті, що він мав та який хадзяїн був, бо те, що мав, те було його й нічیه більш; а як
збувся й того всього свого, то тепер увесь світ йому належний, теперички він і над
мертвими, і над живими володар, — ото, бач, який хадзяїн, що кожне боїться, і кожде
запобігає. Типір, — як для його всі іднакі; він кождому кіля його остатньої домівки
попідкошує і гілля обріже; він тобі й тих покаже, що вони ні-живі-ні-мертві, — ще
звідколи кожного імено вписано у реєстри, та не позначено, що померлий; кажи ж і те,
буцім ти ті реєстри позакопував, де колись скарби були позакопувані, — то чим ти
тепер ту руїну попідлатуєш та попідтиньковуєш, кому нову пришту вповіси на чию тяму
та на чий безум. Німець хочай людей вистріляв, та з котру яку хатину лишив, — а то
вже й победа, і слава рукам роботящим, і милостиня з-за кремльовських стін: а нащо
вам ті хутори, а що це вони тамечки по закутках ще намислюють; та давай, де горбок
викший, лісочки вчищати, та людей на видке виводити; далі що — або до села

приєднуй, або й тих решту на висілки та у прийми; довмілися ж гов як оно, — повписувано у реєстри і мертвих, мов наче живих, та й є вже стіки душ, що й сільраду вчиняй нову, й лавку, і всю бухгалтерію; по-отекали гроші на мертвих як живих; і що є гріх, а що люцька біда, — так ми собі настарчуємо народу, і влади, і бухгалтерій; уже ж не твоя воля, за тебе, мертвого, рішати во славу Господа, а чи кого, а чи якезного світу, що так, бува, зачуєш його, як-то так і мотоцикли чулися, як-то літаки гуділися, та все

знайдеться їден мудрий, та все рішить, що є гріх, та вдягне протигаза, та обів'яжеться мотузочком, та вникне у підземелля, аби реєстри і там передержати до скінчення віку, — то якими типір хатами, якими лазами нам переходити та на стінах коржі кровляні за-гледжувати; позвалявано каміння на всенькі горби та на долини, а ще ж машини ізнов гудуть, бо то уже ж звишня потреба, і в третю й четверту сталку насипано буде, що лиш будякові упроріст піти, й сідай-но, баба, у першу чи найостаннішу машину, бо кожда посередині не в той бік зверне, але в кожній кермує твій син невстрітений; і проминаєш осьдо-го вже перші села й останні, а найбільші города впочинаються найменшими скраю селами, — вітають тебе такі юрми людю, з такими прапорами, з криками, що це ж сина твого одшукано, і ведуть до най-гарніших люків, але кажуть, аби глибше не лізла, бо там булькотить отрутна водиця; і на першій сталці таких поверхів заґратованих син впокаже їден ряд кістяків люцьких, а другий ряд ледь видко, але так вакуратно вистелений, буцім то був такий час і таке вповідження сумирно лягти на впочинок що першим, що другим. Та й скажеш ти перше — сину, — га? як не знати анійжаднісінького імення впритул цеї смерті, що вже й сама мертвіша за смерть; а скажеш друге — доле, то чом і ні, — як стаєш увіч цих-о стін мурованих і згадаєш щонайдрібнішу Христову науку в научення; а верхом очей все зеленіший світ, то до нього якою ж наукою обізвешся, яким наученням, бо то потребується аж гинакшої мови, а в тій німоті хіба слову котрому вродитися, — де ти бачив. То вини-шпорюй цим селом, вигадуй собі де-інші світи, що про них тіки здогад та й здогад; приставай хоч і до найостатнішого стовпа з

24(11) березня хмарно з четвертої вияснилось трошки 25(12) березня і ясно і хмарно і холодно 26(13) березня ясно і хмарно четвертий тиждень посту 27(14) березня ясно і хмарно 28(15) березня похмуро

Середохресна дощ вночі із п'ятої години 29(16) березня померла... вночі дощ 30(17) березня Миля Іванівна Семенуха померла ясно і вітер Олексі теплого 31(18) березня тепло сонячно

1(19) квітня тепло і сонячно

2(20) квітня Милю І. Семенуху хоронили сонячно і хмарно і дощ трошки бризжав починається п'ятий тиждень посту Похвальна

3(21) квітня з десятої години дощ 4(22) квітня похмуро дощ накрапав 5(23) квітня зранку сонце і вдень сонце і хмарно і вітер а ввечері дощ 6(24) квітня цілий день ясно було 7(25) квітня зранку дощ а з першої години вияснилось Благовіщення 8(26) квітня вдень ясно а вночі вітер дощ

9(27) квітня Гальки Гапчихи син пішов в Армію зранку дощ а з третьої години

усіма реєстрами й шепотіннями понад ними, — уже ж ти як є їден, уже ж лишиш-сі на всенький світ їден-сам, а твому царству зліку не буде, та всі послухняні, та в-одно у білих одежах, та взір аж із глибу душі — як то дитячий або тваринячий, бо то сум, бо то погляд, бо й то ти їден. Аж то й буде правда правдешня, що дід тобі ув науку вповідував, — співай "діду мій, дударіку" і не роби павзи між першим словом й останнім, та й так встережешся од смерті, і од чуми, й од непам'яті, й од чого хоч. Аж то й буде те, що нам невид-ким світом ввижалося, а ми такі мудрі, аж все голосніше балакали, і так забалакали і невидкий світ, і гочі свої, і вуха, — та враз як той світ невидкий узяв та й явився чи таким чоловіком з-за рогу кам'яної оселі, чи страхом самим, став та й дивиться; а нам то з якої тьми: оно, вже! і знов стала пуста, бо цієї мови аніхто не дожене, так ні звір не подумає, ні пташка не каркне, ані дерево не скрипне. Та ж хотів нетутешньої мови, а світу інакшого, — на-н, вчувайся; типір то вже так, як здавен заохотувалися, що не ти їден, а все є всім, а кожде зокрема не таке, як гинше, а всі є їдні — і повік".

"От що не хтів, то мушу казати, — є сто морів, а сто перше то й буде третє, а небесам то зліку нема, й виходить з що-кожного моря по одній істоті, а що вже з небес, то й не злічити, і всі ці невидні; а ще ж скіко небес і морів перейде, а ще тих невидних, що тіки сяйво од них, а як відступить котре, то сяйво лишається; то нам хочеться бачити, що одне видне, а друге нє, і вже ж тим невидним краща гостина, як видним, бо це їх час і їх світ. Що-попри кожної хатини стаємо, і кожній-но імення нове, і зо кожної пришта своя обзивається, — де-яка річ, де що живого готове назад у пельку отому лукавому та й вернутися, аби знов було море, і щоб знов спорадитися на те, як було спервовіку, і щоб цей-го найголовніший вповів цьому лукавому пірняти в глибини вод та й виносити піску чи землиці, а він що не винесе в пазуряках, то вода й змиє, що не винесе, то й змиє, і аж як той наймудріший вкаже йому на мілкішому доставати, то вже тоді винесе, і буде чим землю посіяти. Але ж чи сховає лукавий землі з трохи у рота й цим разом, чи ж діжде, доки земля посіяна виросте, а його зачне розпирати, бо та земелька і в роті ну ж рости, нум рвати, а він — пирхати, і де пирхне, так там болото стає, де пирхне, то вже й коняка, а чхне і ригне, то вже тобі чоловік, собака, кіт, — то буде так і знов-но, скажіть. Як ще звідтоді цим ревізіям зліку не знати, — скіки хто землі приховав і скіки за лихої години виригне; то ревізорам роботи є, а вже ж їх більш, як

того всього, що тра обліковувати. Й не сміх, — гляньте-н цюди; переходять і землі, і небеса, а це стій та надзиркуй, де яка лишка чи там нестача, і гадка не в тім, аби перебути й ще їден зриг; а вже ж інакше втуляється та заво-рушує, — хто од кого втомився, як іще зужити й те знане, і те невгадне. Веде тебе що в який світ, який простір, — уже ж доходимо й цих кам'яних доріг, що далі землі не зригнуті, а й не топтані; десь то завидніє ще з який раз той райок невідпінаний, що*тіки й роботи, або зустріч нього, або навзад. То ще буде нам, — і хати позамикувані, і по ревізії вже, а ключі та бухгалтерію всякішню хоч закопуй, хоч впроти якого ока вистановляй; невидкими приступимося, та й зобачимо, та й лишимо ще з їдне сяєво од ніг, од голів;

та й — ходить гарбуз по городу, та й не так хіба, кажіть-но. Але як ми такі мудрі ще й невидкі, то чо це на який не є зриг вискабачуватися, хіба й не те пам'ять каже, — зо сто яких віків змине, а за сто третім уже пригадовуй, та й легш буде і вікам натовленим, і тобі, старішому од усіх віків. Приноровлюйся до якого хоч віку, а якого стовпа найостаннішого, то буде знати: або ти якому вікові та стовпу належний, або ж — понад-світ усешній, нічийний, й одна згадка, їден здогад, що усе твоє, і ніщо зокремішньо тобі неналежне, — цар царів, цар віків; всолоджуйся славою, що їднак неслава, багатством, аж то й є злидота невстрітенна. І на все ревізора потребується, бо така всевішня неміч дораховуватися пропавших віків і занехаяного люду, — то вікам, і людові, і морям, і небесам зминати, а ревізорів ввік гока не склепити; бо то тіки перш здається, що то такі люде ходили, ще й такі ревізори з указу найновеличнішого, що їм велено-но реєстри складати, а більш ні до чого ну не торкнись, не вникни; такі-то укази, вияснилось Вербна Неділя

10(28) квітня хмарно і ясно

11(29) квітня зранку показалось сонце а вдень похмуро ввечері дощ 12(30) квітня похмуро

13(31) квітня ясно і хмарно

14(1) квітня вночі мороз вдень ясно померла...

15(2) квітня Вербна 16(2) квітня білимо тиждень 17(4) квітня Наталчиної Тутової матір хоронили 18(5) квітня дощ вночі сніг рано розтав 19(6) квітня сніг і холодний вітер розтав

20(7) квітня мороз холодно вітер і сонце 21(8) квітня вранці мороз холодно вдень ясно і хмарно вітер холодно

22(9) квітня Пасха зранку похмуро з години восьмої вияснилось яскраве сонце вдень дощ трохи крапав 23(10) квітня ясно трохи бризкав хмарно трохи холодно 24(11) квітня сонце вітер холодно 25(12) квітня сонце вітер холодно 26(13) квітня сонце вітер

27(14) квітня сонце вітер

28(15) квітня сонячно і вітер

такий-то затишок віковий, аби дати лад і живим, і мертвим; а ще й видким та невидким, — не, скажете-но. Бо й дорахуєшся, скіки тамечки не є, бо то ще й не такі страти, що кров, сльози та тіло божеське, — бо-ж-но дознатися хай, де і в яким віці, пощо й нащо; бо як винищиться в однім місці на чиюсь потребу, то стіки у другім вбережуться, — така вам і є арифметика; та не знати, чи тра якій силі Всевишній отих затрачених, а ще й тих убережених, а чи за якої лихої години, чи супокою вікового й десь в іншій місці зригнеться, і вже й лад, і супокій, а стратам зліку не видно. Та й кажіть, що то божеська воля, та й віруйте, та не за тим, як навчалось, що не вкрадь, і не вбий, бо ще-но сподумаєш за невикрадення та невикраденство, а вже викрадено й вбито стіки, що ов, — то ревізорів їдна молитва: викрадено й винищено по вінця, — молюсь тобі, Отче; викрадено не їдно надію, а й душу, — тобі, Отче; збулися стіки, аж віки й віки не буде охоти на викрадення та вбивання. Аж тра ревізорам роботи — то що ж, знайдімо, бо не буває так, що б хоч хто лишився без своєї роботи, бо винайдено робіт на

всіх, а без-робітніх все менш, бо їх приречено чи на вибиття, чи на який там перетишок. Не встрахуйтеся, — це ж ревізорів ще гірш, як отим усім; йому велено класти на реєстри, а не втручатися у справи всевішні, заходити у подвір'я та лиш нагукувати на ймення, та лиш справлятися, скіки хто чого має, але не питати, чого таке ймено, не досікуватися, як надбав, — лиш скіко, та й вже. Ревізорів де знати, чи то з лихості світової, а чи лиховини люцької зачинають які хоч ревізії, — йому тра такої вдежі, такого начиння писарського, щоб він собі приступався без догадів та здогадів на той лемент і галтування, на ті виводини та виганяння попід дощ та сніги; а-ж вчиниш здогад, як вони тутечки віки вікували і що собі кожен має за своє, чи дароване з права лицарського, чи ще яка займанщина з дозволу врядового. Та потайки вписуєш низом реєстрів, як воно все було і як стало, — як їдного зайду збувалися, та враз у таку радість впадали, що ж все теперички своє, на все маєш право, дідівське чи за новими універсалами; аж то не те право, аж і універсали надані військовикам, аби й далі помножувалися їхня слава й багатство; а якщо ж усе це все поспільство хто тяглі, хто огородники, а котрі льозні, то нате й вам ласку універзальську — греблі гатити, сіна косити, дрівця возити, та й, хотя-не-хотя, а кождий державець ласіший на більше, — уже ж допевняється, а скіко то робучої худоби, а скіль вуликів маєш, та й далі: їдні панщизну робили, гинші на чиншу сиділи. Вже й новий обов'язок, — достачуй

державцеві певну скількість живності і сільських продуктів. Волає люд у прошеніях до столиці імперії про несказанну наругу, і от якийсь-то Мазепа звістує універсалом 1701-го "абы не больше два днь въ тиждень, роботу ему панщиною отпраовали, а иншіе днь на свои оборочали potrzeby, и въ рокъ по осмачки овса отъ рабочей товарний давали надщо (поверх того) жаднихъ датковъ и повинностей не маєтъ и не повинень будетъ онъ п. сотникъ вимагати, подъ неласкою нашою", — та коб лиш того права та тих універзалів, бо право роду військового дужче понад універзалів силу; й ви знаєте кращ, як хто, де ті реєстри ваш тато позакопував, що ні їден міліціант, ані санітар не годен до-гребтися, а ви мусите ховатися по чужих розвалюхах та вслід собі віничком сліди підмітати, а я мушу з пам'яті віків випоминати де який реєстр, що який універзал; бо хіба не тим селом осьо цим разом пробігали, не тих посполитих напоумляли на їхне право і віру, — тож і спогадування хоч яке, та вже й на вашу віру і право; чи ж не в того Йвана Курочки, що володів Домишлином у менсь-кій сотні в кінці якогось XVII віку, Мазепа одібрав за кривди й надмірні повинності, — "одобравши мы село Домышлинь зъ подъ держави Курочки и хотячи мы абы тамошній жилій люде одъ такихъ работизнь были свободни и въ своихъ господарствахъ огля-дълися, беремо тую всю громаду домыш-линскую подъ нашу гетманскую оборону,... мають они належати до замку нашого бату-ринского й що слушно, въ повинности своей, повинни отдавати послушенство, въ чомъ господарь нашъ батуринскій имъ роска-жетъ", — та й зажили під гетьманом зносно, а особистої повинності в таких разях по більшій частині не робили, та лиш платили

29(16) квітня вітер сонце і хмарно 30(17) квітня хмарно і ясно 1(18) травня хмарки набігали сонце і тепло у платтях ходили люди

2(19) травня жарко сонце 3(20) травня тепло сонячно

4(21) травня хмарки набігали тепло сонячно

5(22) травня жарко сонячно

6(23) травня тепло ясно і хмарно після обід дощ бризкав Григорія празник 7(24) травня зранку холодно вдень тепло похмуро

8(25) травня зранку прохолодно а вдень жарко

9(25) травня похмуро до обід жарко після обід

10(27) травня жарко до вечора ввечері прохолодно 11(28) травня ввечері дощ побризкав один рік Москаленчихи Каті 12(29) травня Іри свахи день народження похмуро

0 четвертій годині вияснилось вітер сильний холодний 13(30) травня вдень вітер холодно

на вечір дощ 14(1) травня зранку похмуро і холодно а вдень тепло

1 хмарно було

чинш; ну та недовго був Домишлин під гетьманом, він скоро його Орликові оддав, а коли ж той пішов з Мазепою, то волею Петра одійшов Домишлин Полуботкові, а той Полуботок, діставши тоді і містечко Любеч, хочаки заокруглити свої посілості, і заміняв Домишлин у військового товариша Василя Полуницького за село Боровичі та слободу Боровицьку; і це вже і 1710-й, а п'ять років впісля домишлинці писали до гетьмана "зъ горкимъ нашимъ плачемъ и неутомими слезами приѣгаемъ до велможности вашей... ускаржаемъ на п.Полуницкого, державцу нашего домышлинского, одъ которого незносіе и невивовѣдиміе поносимъ долегливости ѣ утяженя, такъ въ роботизнахъ уставичнихъ, яко и въ подачкахъ не мърныхъ. За прежнихъ державцевъ, платили въ годъ по пол таляра денегъ ѣ по пол осмачку овса; а теперъ Полуницкій беретъ одъ двора по 16 шагавъ деньгами и по три четверики овса.... і так робить що хоче; особливо, коли всіх нас загоном вишле з робучою худобою в Любещину, в своє село Козел, для оранки і сівби... і робимо ми там тижнів по шість, по сім, без віддиху; і нехай би ми ще самі робили полеву роботу, а то ѣ тут у Домишлині, жінки ѣ діти наші що дня на панщині, в дворі п.Полуницького. Але ѣ се ще не все, — почав він п.Полуницкій накладати на нас ріжні дачки: виїхавши сими днями до Чернигова, наказав своїй пані брати від нас, як до богатства, у кого золотих (= 20 к.) 20, у кого талярів 5, у кого золотих 10... За незаплату сеї дачки пані запроторила жінок і дітей наших у тюрму (до в'язеня тюремного) і мучить їх не по-християнськи обставивши міцною сторожею ѣ не позволяючи нам і хліба їм подати. І все те — аби ми заплатили назначену дачку. Та ѣ маєтком нашим орудує п.Полуницкій, як своїм: бере з наших стад собі баранів найситніших, на вибір, за що і слова йому не кажи... землі наші власні так само самовільно відбирає. А ми ѣ гетьманські універзали мали на своїй землі, а він п.Полуницкій їх відобрав; пасіки наші рубає ѣ руйнує..."; ще ѣ підпис добренний "вся обще громада домышлинская одъ мала до велика"; та не вбійтеся, ще ж є суди, ще право, і кличе генеральний суд на відповідь і державця, і підданих його, — виправдовується Полуницкій "коли дістав я в державу від полковника чернігівського

Полуботка Домишлин, тоді віддано мені й інвентар — скільки з тамошніх людей даремної повинності міг брати"; то чом би й ні, задля того й хотів установити дачки, на котрі жалуються селяне; та суд рішає своє, бо ти, Полуницький, поступав не по правді, тож скасовуємо ті дачки, а ще ж і з потвердженням, аби "по давніх звичаях, як усі давніщі

державці того села, так і він п.Полуницький в відбиранню річної, в осені, від мешканців дачки, обходився зі своїми підданими лагідне, як належить державцеві"; та й що ж Полуницький, — а те, що, невдоволений таким присудом, зачав говорити на домиш-линців, що вони, бесчестячи його, нахваляють давнішого державця того села, того зрадника Орлика, надіючися, що, може, він знов стане паном села; допитуються свідка, козака охотничого пішого полку, що тицір стояв у Домишлині, і той посвідчує, що-би справді домишлинці не раз і не два ізга-дували з жалем про Орлика, що за нього вони не терпіли аніжадних тягарів і навіть не сповняли ніколи при нім громадських повинностей, а теперички, мовляли домишлинці, ніхто нашого державця не боїться, через те й, окрім нього самого, нас кривдять; та суд не зважа на таку завину, і декретом постановляє, аби Полуницький вернув селянам усе заграблене, — та що ж присуд на папері, що декрет, декрет та й годі, а вже 1727-го домишлинець Кугученко подає жалобу цариці, де поясняє, що Полуницький нічого не сповнив по декрету і самий декрет відобрав від селян і далі давить їх і грабить: 1) 1720-го забрав у батька позивача пасіку 45 уліїв і всю землю, з лісом і ставом, привернув до себе; 2) 1724-го у брата мого, каже позивач, народилася дитина, на хрестини котрої, явно а не тайно, взяв батько мій з боку пів кади горілки; дізнавшись про се Полуницький заграбив у нас вола; а потім наказав достачити осьмачку вівса, обіцяючи, що вола верне, — повіз я овес і прошу: накажіть, пане, вола мені віддати! — пан овес узяв, але вола не віддав, а ще й палицею мене побив; 3) 1726-го, ідучи в Гименський похід, Полуницький узяв у батька коня і челяд-

15(2) травня сонце сильний вітер Лесі два рочки сповнилось 16(3) травня вночі я відвідала могилу зранку прохолодно а вдень тепло сонячно 17(4) травня жаркий день

18(5) травня жарко 19(6) травня Володю Мазурика в Армію проводжали теплий день

22(9) травня Николая празник 23(10) травня зранку прохолодно вітер вдень тепло 24(11) травня вітер холодний сонце 25(12) травня теплий 26(13) травня жаркий день дощ ввечері 27(14) травня зранку жарко сонячно 28(15) травня жаркий день хмарилося дощ трошки побризкав 29(16) травня жаркий день народження Миколи

30(17) травня Іван Толмач зарізався теплий тихий зранку вдень трохи вітер був 31(18) травня сильний вітер сонячно Вознесіння 1(19) червня хоронили Івана Толмача

3(21) червня зранку прохолодно а вдень вітер тепло 4(22) червня вітер і прохолодно 5(23) червня вранці прохолодно 6(24) червня прохолодно вдень ввечері холодно вітер

ника, а як вернувся, взяв осьмачку вівса і наказав, аби батько сам прийшов до нього; батька не було вдома; тоді він узяв мою матір і забив її в колодку; коли батько почав питатися його, за що то, то Полуницький не відповідаючи наказав батька до

полсмерті бити немилостиво і потім узяв у нього ще 6 р. грошей, а слуга його Іванець за працю, що бив батька, взяв дві гривни; 4) того ж 1727-го батько мій задумав було послати в Бахмут, по сіль; дізнавшись про те Полуніцький переказав, що коли пішле, то він нажене підводу і заграбить її, а за намір узяв, не знаячи за що, грошей 10 р. Чекайте-ж-но й ви, — бо заблукуємо у віках, а тими не догребтися, чи то вже мертві так оповіщають історію й долю, чи пів-мертві, чи то смерть на мертвому їде, а мертвому ще збуватися на ожиття, а-бо то такі торги та дачки, хто кого обхитрує. А-ж ревізорів то де знати, — хіба з тої панщизни спопередьвікової, хіба з опіслявікових панщизн дібрати найсумліннішого реєстра; хіба й зпосередьвікового тлуму щось утішненьке награмузяти, та й задобриш і те, й друге, — от вам іще їдна пришта, ну й годі; пише Мазепа царям як-то 1692-го, що просили гетьмана прояснити ту справу, чому то нарід так

голосно жалувався на самоволю старшини ".....", —

писав же у жовтні 1692-го, а в червні того ж року підходив до південної України гетьман-самозванець Петрик з татарами, і розсилав свої "прелестні" універзали, де обіцяв народові увільнення від "драпіжних панів"; отож, хоча-не-хоча, по-орельські села прийняли Петрика і тим чимало заклопотали Мазепу, що стояв тоді під Гадячем; коли Петрика прогнано, гетьман із-під Гадяча перейшов у Полтаву і тоді-то відобразив він декотрі маєтності від полтавських державців", —

впиняйся хоч коло котрого хатниська, пустки якої, продирайся кропив'яними деревиськами, на каменю таким осклизнився (аж то край жорна з-під стовпа закатного стримить; от же лихість та бідовина тій померлій бабці — вкопувати їдне жорно під струхлявілий у землі стовп); далі аж у сон такий вступай, — їдні ребра хатяні з солом'яними віхтями де-де по грабових кроквилах, але й знати хоч і вві сні, осьдо сні, а то діра така, такі буцім двері аж без варцаби в комору; та тобі тра десь ліворучіш, до світлиць таких з поваляною піччю, загнбленою лежанкою, де лиш слід од казана, а проте з накривкою потрухлявілою насторч діри; і як-то ширше і викше показує на всі боки, де ні вікон, ні півзін, одно глиняний закид навальці з солом'яними їжаками, — упрешся аж в стелю у найкрайнішій кімнатчині — от де стеля і вбереглася, — такий поділ

за старовини на сім'ю молоду й стару: бо чо б то і скриня, і шкельце умашене тако на захід світу, — ніяк віри не добереш, чи ти вже тут, що й хтів, чи ті погляди з вуличок повскрізь бур'яни вчахли, аж-но чи ти сам, і нікого більш. Шдступайся-н до цієї скрині з іржавою клямкою, з таким глиняним павучаним плескуном на ляді, — хіба ж то не ця вікова суша вимережує які хоч узорі на колись розкислих глинах, каменях, увігнутих земляних коржах на зарощаних погрібцях; не так хіба уступає в коліна, де хоч, у пальці, що слини бракує пирскати на візерунчаті пучки задля гортання аж-найпотрібнішої сторінки у віковому реєстрі, — та й кажіть, що суша, аж так горатить пашучим теплом і зір, і віддих, бавляє розбухлою квіткою нутрощами, росить чоло над скрипом підойманої ляди, заким не вгледеш: то-ж віковими сталками вбереглося. Здоймаєш свої засмальцьовані колгоспняні вдежі, шорхаєш голизною об сухі виструби

стіняні, сучки шерехаті на одвірках сколупаних, десь-то й так сокирою дошкуковувалися таємних сховків; уже й світ впокорено лагіднезно вчуває твого аж грайливого поруху, — а ну-но, що ще зробить, яке його подумання на що-новий крок. Зіллється тілом з цєю деревизною, глинизною, бути всим, що на їдну мить як призналося до тебе, ожило з свідомості, що оддаруєш з свого всього, — та не знанням, не плоттю, а вже й таким, що самому жах признавовуватися; це ж ти дериво й глина, вустюк солом'яний; ти на тій картці повзвиш скрині на вцілілому забіленому коржі, — дорахуйся, скіки то віків умашено підсинькованою глиною, скіки то возів розвезено селом і селами а-ще-ж звідколи — як там якась Варка на грошві прикопаній од якогось давнезного шинкаря з утаємниченням гріхів родових та на засту-

7(25) червня прохолодно вдень і ввечері 8(26) червня з четвертої години дощик побризкав і грім

10(28) червня вітер тепло сонячно Трійця 11(29) червня жаркий день 13(31) червня жарко 17(4) червня жаркий день ясний Заговки на...

18(5) червня жарко 19(6) червня тридцять три жари земля дуже гаряча 20(7) червня звечора грім блискавка 21(8) червня перед ранком дощ і вдень до обід 24(11) червня Драгуновського хоронили Колю 25(12) червня льотчики чотири місяці літають 29(16) червня жаркий день 30(17) червня похмурий тихий теплий у Хрипкового Володьчиної дочки Олі свайба 4(21) липня звечора дощ і всю ніч ішов дощ

5(22) липня хмарно цілий день до півдня йшов дощ 6(23) липня Варка Ткаченкова о п'ятій ранку померла Ш... Федора померла об одинадцятій годині ранку

7(24) липня хоронили Варку

паня жebraцтва навпозірного приймає іще їдного возовця глини здалекішньої на впогреб громади неперебутої, — якийсь-то Павло, одкатувавши свій рід, а пристане до невидкого багачства; і в-оч не зазнаєш блиску срібляного у підпічному заму́ривку, та все ж гадка — а є, може бути; правуй цим коником; глина, глина; а Варка така ж мов дурна, загноблена під лахманами спомином вікової пишноти, одбере й ще їдну дачку, не звідуючися за виторг; а Павлові щодень свято, а є й собі, і всім. А над'їде з городів далекезних правнук корчмаря убієнного, пересидить без вилазу у мамуньки на мовчазнім віковім упослідженню, та з якоїсь немочі ненависної дорахується й тих Павлових дачок, вкляє у затушкані чорнотою вуха Варчині віковий здогад на ошуканство, не-пам'ять, — то ж тра якоїсь-то новішої революції, аби й правнукам очутитися на нових державців, та вписатися у компути, що перш то були козацькі реєстри, а намість уже з них пороблено ревізькі книги; бо до компутів потребується справжденних імен, а що вже ревізьке, то — аби мав гроші, впишешся і козаком, і хоч і чортом, ще й фамілію добереш з віків найсмаковитішу. А то й ні, — уже ж ти й мовби якийсь генеральний хорунжий Горленко, і прибув дослідити справу на місці, і от би ж то котрийсь Галаган так почав надуживати при тому свою власть, що Апостол не лиш післав тебе на розстеження, а й "із певних відомостей дізнався я, писав гетьман хорунжому, що п.полковник прилуцький, не вважаючи на тамошню старшину, природних мужиків, котрих батьки й діда посполиту відбували тяглість і самі вони в

мужицькім перебували званню — кого схоче, вписує в козацький компут, маючи при тому собі за порадника писаря свого полкового, котрий у дворі його п.полковника край конюшні полковою канцелярією править; і хоть полкова старшина багато разів йому, писареві, завважувала, що коли хто шукає козацтва, то треба про тих збирати свідків, "а не такъ, що въ кого денги толко чують, то хочай весма не надлежить, по своєму пристрастію онъ писарь производить, а п.полковникъ поставляєте"; і багато вже з різних маєтностей поприймали, а мало кого по гдостности (як би треба, по справедливости), аби тільки були гроші... Бажаючи дістати про це достовірні відомости, пропонуємо вам зробити про тих нововписаних козаків докладне слідство, при помочи полкової старшини, окрім писаря, і старих людей із козаків, котрі би могли потвердити їх право на козацтво", — то ж чи не я, Горленко, приїхавши до Прилук, покликав до себе на поміч полкового обозного Огроновича, осаулів Мовчана і Панковича, та почав

слідство про кожного з новозаписаних Галаганом у компут. Між іншим записаний у козаки посполитий села Дільних Сорочи-нець Іван Манджола; по справкам у компутах і по свідоцтву старих людей, ніхто з предків Манджоли в козаках не бував, і коли я з товаришами присудив, що бути йому по старому, то Манджола оповів, що коштувало його невіддале козацтво: поперед усього поклав п.полковнику 4 р.; коли прийняли "у знач-, ки", йому ж дав 3 р.; п.сотнику полковому, як уписувався в козаки, дав скількись рублів; іншим разом, як поїхав до Глухова, дав 1 р.; писареві сотницькому 2 зол.; п.писареві полковому, коли прийняли в козаки, дав 3 р.; а коли прийняли "під значок", — 1 р.; полковому підпискові дав пів таляра; за Манджолою почали говорити й інші ново-вписані, що кого коштувало попасти в компут. Показало відтак, що окрім Галагана та Галенковського (а той Галенковський, котрий користуючися неписьменністю свого полковника, що тридцять років правив полком, і через те підписуючись за нього на всіх офіційальних паперах, робив що хотів у прилуцькому полку), і полковий сотник Носенко багато забрав грошей від тих, що бажали стати козаками. Наприклад, Іван Харченко посвідчив, що п.полковникові дав 3 р. 50 к.; писареві полковому три дерева великі і грошей рубля; сотникові полковому грошей три копи; писареві сотенному 50 к.; Грицько Лав-ренко п.полковому 2 р.; писарю полковому 1 р.; сотнику полковому золотий (20 к.), підпискові таляра; писареві сотенному піво-сьма шага (15 к.) і т.д.; взагалі зі-з мого слідства показалося, що всіх нововписаних козаків у полковій сотні прилуцького полку 105 люда, з котрих 53 вписані були в компут, на мою думку, генерального хорунжого і Федору і дощ бризжав

11(28) липня тепло а з п'ятої години вітер зірвавсь

12(29) липня зранку похмуро а вдень ясно тепло Петра Павла Вадику день народження 15(2) липня похмуро з пів дня дощ 16(3) липня похмуро після обід дощ 17(4) липня нанизу пугач кричав поховав вечоріло зранку похмуро а після дванадцятої години ясно Тані день народження 18(5) липня ввечері годині о сьомій гроза блискавка дощ град 22(9) липня жаркий день

23(10) липня

похмурий а на вечір

вияснилось

24(11) липня жарко

і хмари набігали на

сонце

28(15) липня празник

Володимира

2(20) серпня празник

Іллі пророка

3(21) серпня жарко

зранку до заходу

сонця

4(22) серпня жарко

5(23) серпня жарко а

надвечір вітер

6(24) серпня холодно

зранку вітер

8(26) серпня сонячно

і хмарно

9(27) серпня жарко 12(30) серпня теплий день 13(31) серпня ввечері дощ і вночі

Горленка, добре, а 52 люда вернено було в поспільство. Дошукаєшся і щонайдрібнішого спомину, такого всього, аж всезного, що де тамечки у котрім реєстрі йому й заовиднитись, — віки доранішні й потомешні насповіджують гадку позасвітню: ти в оселі гріха. А такий той гріх, що як і назвати, — бо де таке що є, аж оклич його на імення, та й знаєш, що то воно й є, озоветься на поклик із най-дальшіших сховків свого побуття; вблизись-но, гріху, — чи й не тобі, як і всьому, тягти своє наймення з віків, а нутра свого не вгадати, бо оклич на вікове ймення й тобі присмаковує, і окличникам, а зізнайся, буцім не те воно, і не в тім, не дошукано правдешнього називання, то ще й не такий жах, як-то який — як дізнаєшся в здогаді, аж виворушиш губами, та й впісля вжахнешся, — аж оно воно що. Та й май утіху на безвік — що ти, гріху неназиваний, що називальники заблукують хоч раз який на впізнання навзостріч у найкрайнішій оселі, і то вже вродитися хоч котрому слову, втіхою назови хочай, то то й буде найкращіше імення, на втримання світу од щомиттевого щезання, — ще ж і не помишляєш новіше яке вдягання, ще так десь намарюється голизна незоглядна; та вустю-куваті доторки глини, сучків дарують здогад таємніших назвиськ живизни й речей світу, — але ти в озброї своєї голизни, ти вже сама назва; та й то вже ж не страх, а щось таке солодкіше, бо не визирне ані з-за якого рогу, якого одвірка, не вступити нікому у просвітлини та проломи, й думкою дописуєш що-який реєстр, — бути й отому Павлові упійманим на недодачі, вкаже Варка йому од воріт; та й набувся, — бо як твої прадіди пнулися до реєстрів, а не вписано їх, то й тобі не унишпитися в ні жодний реєстр, хай тако собі й неписаний, бо впісля щокожної революції усе таємніші реєстри складалися, — знав ти чи ні. Але йдім-но далі, — прихилено й ляду до зосталого вбереженого білого коржа на

стіні, аж та картка на цъвахові великецькому якраз-но впосеред ляди надвишує; та й що ж, з якої то сталки тобі, слідчому віків, достежувати історію гріхів та замирень, покути і бунтів; достанеш із найнижчішої рядна ізлежані, та приміряй, як хоч, а не подумаєш, що такий цар у пустелі, бо ці рубчики тонюсінькі дарують йнакше тепло і спогадування, а йнакший здогад беззахистку й волі, — чогось же то в'їдається світова лють у не такі, як будь-де-будь, вдежі, бо це тобі не чорне монаське, бо ця голизна із пазухи і простоволосся нагадують гріхи аж тезних світів, як їдного простоволосого вели навпосміх віків і світів потомешніх. А чи зізнаєшся й так, — аж як і найвикших сталок долапаєшся на все новіше вдягання та назиркування як-то й

на самого себе з-поміж стовпів світляних, з-за замітин некороїджених, бо таке дерево клали, такі ясени на горбах зрізали, що ов та й гей; воєнні хати, — аж не дочекаються типір запропащості найдрібнішої пам'яті про хазяїв сперш званих нахожими, а вже й далі тож кріпаків, аби дериво те на розпал пустити; то де в котрім світі ще такого вдіжжя догледіти, що й знати, яке то воно твоє предковішне, а не владуватися здогадом, чи твоє, як і вберешся і станеш у просвітки на звечор'їлий світ і найпотаємнішого реєстра впокажеш на усі боки. З якогось-то безуму, — і ці здовж колін сорочки, хоч жіноцькі, хоч чоловіцькі, а впережися задубовілим паском, то що викше, що никше, а чутно в собі драгливе жебоніння світу на втіху, на аж таку солодкість; то це йому довічна втіха, а йнакшої і не потребує; і скіки тамечки сталка за стал-кою не вбирайся, не випоказуй йому слави віків хоч яким рубчиком, ще й узором, то йому дай усе жаху з-потойбіч слави, усе втіхи з-оборот слави, аж заким не вдоволиться найтаємнішим, що й собі жах признатися, — посполитий с. Малих Будищ, Андрій Пугач, пише гадяцькому полковнику (1733-го) "маючи я малолітню доньку Єфросинію через крайню бідність, та каліцтво і вдовство своє, віддав було на вигодуване й послугу давній гадяцькій полковниці Михайлові Милорадовичевій, пані Уляні, у котрої вона, донька моя, років 18, навчилася майстерства ткати килими. Увесь той час донька моя вірно служила пані Милорадовичевій, не дістаючи ніякої платні. Сього року, минулого 21 червня, коли не було Милорадови-чевої дома, донька моя була прийшла до мене в монастирське село Малі Будища, як до батька в гостину; але за нею зараз же прибігли панські слуги і взяли її в Гадяч; і

14(1) серпня

Маковея зранку

сонце а вдень хмарно

15(2) серпня з третьої

години дощ

16(3) серпня похмуро

бризкав дощ

17(4) серпня похмуро

трохи бризкав дощик

18(5) серпня зранку

похмуро

до одинадцятої
години тепло стало
вияснилось
і хмарилося
19(6)серпня Спаса
ясно тепло
20(7) серпня сонце
тепло і вітер Василеві
Кордонюку рік
21(8) серпня зранку
туман маленький
а вдень жарко
22(9) серпня ясно
тепло
23(10) серпня сонячно жарко 24(11) серпня сонячно жарко 25(12) серпня
хмарилося і сонце і жарко
27(14) серпня сонце
і хмарилося ввечері
блискавка і гроза
вночі дощ
до одинадцятої
години
28(15) серпня тепло
сонячно перша
Пречиста Марусі день
народження
2(20) вересня ясний
жаркий в Кіровоград
їздила

4(22) вересня з четвертої години вечора дощ і вночі 9(27) вересня Іван і Галка
виїхали Драгуновські прохолодно хмарно

після повозу її туди, пані Милорадовичева зараз же "вельвши слугамъ розложити,
такъ тиранско канчуками по спині и по череву, наче же нарочно ноги роставивши, по
срамному уду бити казала, же обидва исходы не могли внутрности задержати... Одъ
якого безчеловѣчного тиранства, кровію изшедши (ибо своїми черевиками она,
Милорадовичева, очи повидавлевала и зуба всь повибивала, о семъ свидѣтелка вдова
Олена Щербиха, которая всьхъ ранъ тайно, зъ женою моєю оглядала) на третій день
дочь моя умре, безъ надлежащаго обрядку церковнаго". І хоч парафіяльному
священникові петрівському Симеону Василевичу від намістника гадяцького і
заборонено було хоронити тіло моєї доньки, без огляду цивільної влади, але він, піп,
"знать скорумповавшись" (се-б то імовірно підкуплений) не послухав наказу і

похоронив..." Та-й-ж, — якому це світові ще уповідження яких інакшіших жахів, аби йому вхлинутися та у-вік не зазнати аніжаднісінької насолоди; та не дочекатися такого жаху, бо ці солодощі вперід усього що не хоч пішли, і який жах не є, та й вгрібається під розжирілу втіху, та й все буде мало, бо вже й здогаду не вправитися на всі боки світів, нема вдеж таких, не вигадати такої голизни, щоб аж став і невидким, і безважним, і щоб стати на рівновагу що жахові, що й насолоді. Смійтесь а ні, — як ти назвисько саме, то враз буде одшукано справдешненьку назву, й од того вжахнешся; бо жах і насолода і є історія, бо те, що було смерть, то воно таким привидом видким за невидкизною вганяється, а не наздожене, аби справити своє мудре змагання; чу-у-уйте ж і так, — ми наввипередили смерть у такому вмиранні й невидкості, а ще не вигадали такої назви, не опізнали такого, аби це його назвати, щоб уже воно було тим, як і названо його, і таким, як воно й має бути під тою назвою. От що не хтів, і сказав, а більш мовчу, — бо далі то то буде вже інший світ і гинакші ми в ньому, і ми не ми, а перш тра вгадати, чого й скіки іще потребуватиметься, аби те передніше, на що ні тями, ні ліку нема, хоч якоюсь приказкою чи там приштою нам ізгадувалося, і як-но вступати у це вже потомішнє, де нам, може, й гандж пробувати, то знати — чомусь йнакшому то ми дали спокій і прощення, і тако-ж прощені одходимо.

"Й свічки одтулено, і такі колони церковні стало видніше. Аж придивляюся, то з маєва полотен лице Павлове просвічує, — їй-бо, й ротом великецьким ворухить та до мене промовляє "узаяв би биюру та поповив би тебе"; а я в гвалт, та дивлюся, де ці бур'яни, щоб вже рачкувати од його сокири. А скажи, то ніхто не повірить, — такі голі горби їдні з висмаленою травою, а де й трапиться деревце,

то смалятиною обійняте аж попід крону. Біжу й на всі боки одмахуюся, та "Павлику, я стара та часто болезную", а тими полотнами вже півсвіту заткано, й не знати, як свого Павла вкоськати й цим разом. То нашіптую, аж страх самій, буцімто не моїм голосом, а щось давніше, — "таке добре вудилно в тебе, Павлику"; а він ще дужче криком вибухується та розростається вскаженілим лицем на полотнах. То який раз і поможе в молитва, що припадком згадаю, — дивлюся, то полотно тріскається поздовж, і вже мій Павлик кам'яніє малюнками що-на-кожній стяжці, тіки бровами настрахує мене, а мовчить. Де ж тих молитов набратися, щоб кожне його лице замилоствити. То прибиваюся до якоїсь хати, а тамечки ще ця буря не вщухла, а вільчики позвертало, — та й бачу, що це моя хата, я це жито жала, наймала хату вшивати, а гребінь та на все село видніє, бо це в мене найлучче, багато більший і гарненно вкладався. А я ще того пошивача питаюся, чи не протікатиме, а він каже не бійтеся, бабо, як дощу не буде, то й сто год простоїть. Він якось так погано говорив, гамзав, той пошивач, той Ворона. Він як стане вшивати, то мені вічність ціла минає, — я й обіду не зварю, а все його слухай, усе, щоб ти видна йому була. Що-на-який щабель ступне чоботом, то озирається й прокаже, чи я там яку книжку читала, бо в його пів хати закладено, і він де-яку хоч книжку виписує. Але чогось хатка моя не така, — і шифером вбрана, а стіни голіють, скрині мої та лави прозиркують з якого хоч боку, як то в заводі такому усякий верстат, що й з залізяних східців згори побачиш, і з двору у стіни шкляні; я з призьби своєї вже

хати питаюся дозволу, Павлику, ти хоч мене тут не вбіжай, на одшуканому добрі
моєму, бо кінчили картоплю копати

11(29) вересня празник Усікновенія Глави Ліди і Валі день народження зранку
похмуро потім тепло ясно

12(30) вересня ясно тепло

14(1) вересня Семена 15(2) вересня дощ звечора

16(3) вересня зранку похмуро після десятої сонце

17(4) вересня ясно і хмарно і тепло і холодно Шурі Лисенку один рік 20(7) вересня
жарко 21(8) вересня друга Пречиста жаркий день Інни день народження 22(9) вересня
жарко надвечір вітер пилюку піднімав 23(10) вересня зранку туман і похмуро а після
десятої сонце і тепло 24(11) вересня зранку похмуро до пів на десяту і вияснилось
26(13) вересня хмарно і жарко і сонце і дощик трошки бризкав зранку

27(14) вересня холодний вітер сонце Воздвиження 28(15) вересня тепло 29(16)
вересня тепло 30(17) вересня зранку похмуро дощик маленький бризкав з десятої
ранку вияснилось тихо гарно після

всеньке життя цієї хатини допитувалася, та й аж з цього краю світу знайшла. Мені
так любо під хатою вповідати, хто які щасливі сусіди були, а хто щастя одбіг-одцурався,
— чи це ж вони знова докупи зібралися та й вітають мене при здоров'ї і радості.
Думаєте, яке оце тепер? Ось моя сусідка через річку, так уже жила гарно та багато, і
була в них іще одна дочка — ну, заходилася, робить мені весілля, йду заміж. Ну що ж,
як заміж то й заміж, треба готуватись. Так уже готувались — там і кабанчика, і бичка,
все засмажили та затушили. Такі вже пахощі, що хто не йшов, то внюхувався. А як
заграли музики, та ще над річкою, — аж луна селом йде. А вже гуляли та танцювали, а
співали — аж річка розливалась. На другий день тоже це саме, музики і гульня. Але ж
дивимосся, чогось молода здуріла, не хоче вбиратися, чогось сердита, кричить до
батьків — нічого мені не треба, нікуди я не піду з ним. А бабам не подай, —
перешіптуються, посміхаються, мабуть, молодий невдачний, от і верховодить. Ну, якось
впросили, вмолили, та й відбули. А жити то в городі устроїлись, на квартирі. А вихідний
день, — поїдем додому, каже йому, а він їй: ну чого я поїду гулять туди, що там робити.
Поїдемо до моєї матері та підем у ліс, та заготовимо дрів матері, а як же вона сама,
треба їй допомогти. Ну й їдь, заготовляй, мені твоїх дров не треба. Ти ж не такий, щоб
піти десь погулять та бакал пива випити. Ні, ні, тобі тільки мати та ліс. І, думаєте,
жила? Покинула, стерва. А був і хороший чоловічина... Озираюсь я до хати, чи правду
святу кажу, аж мої скрині поодмикувані, та моє все дівоцьке й жіноцьке по стовпах, по
стінах zostалих розвішане, як немов у музеї якому городському. Хто ж це моє добро так
загарбав, які у цій хаті роди й сім'ї перебували, що добро моє нечіпане, а доступу не
маю. Я ж на цілий світ оповідаю про щастя та горе, а мені все показують од села до
села, од світу до світу, — ото вже твоя домівка, ото твій останній прихисток. Я нагадую
людям, яке то було життя їхнє, а вони мене примарами з-оборот світа лякають; я
приходжу до своєї хати, а вже вона мені позасвітньою оселею привиджується. Але-ж-то
я не позбулася пам'яті на світ простіший, та страшний, та радісний, а все ж то був світ,

а не щось, — то чи це світ змінився, чи я в ньому не потребуєся, скажіть, людоньки добрі. А от моя сусідка Галинка от дівчинка, таке вже хороше дитя. Але батькам трохи зазолила. Вже ж пішла у восьмий клас. Батьки уже раді, гарно, мовляв, учиться наша Галинка, може, вже вивчиться та буде десь у городі панією жити. Але з другої вулиці Грицько за нею чатує, вже хлопець й армію відбув, та й вчитись не мішає, каже, Галя, я ще буду два

роки ждати, вчись. І в клуб ходили потайки, що і батьки не знали. Але й батько узнав. Одного ранку їде на полювання, та встрів Гриць-ка, та кричить до нього я ось мисливець, б'ю зайців, як будеш бігати за мею Галинкою, їй-богу, уб'ю. А той ну й убивайте, а Галинка всеодно моя буде. Ой, почула Галинчина мати, як розкричиться ти бачиш, яке погане, а ти двоголовий, ще й дрочиться, моя, моя буде, от і не буде, — ти диви! А сусіди похи-хикують, — бач, як розрепетувалася, аж на перелаз вилізла. А батько наказує старшій дочці. Іде Галинка до клубу, і ти з нею, іде з клубу, і ти з нею. Доведи аж до бабиної хати, бо Галинка ночувала у баби. Ну, треба батька слухати. Веде сестра Галинку аж до бабиної хати. А Грицько тим часом уже під бабиною хатою, жде свою Галинку не діждеться. Та як же їм не кохатися — садочок у баби тихесенький та зеленесенький, а соловейко аж заливається, витьохкує. А Гриць Галинці наказує, вчися, я буду ще два роки ждати. А як же я буду вчитися, як я дивлюся в книжку, а про тебе думаю. Дивлюся на вчителя, а тебе бачу. От одного разу Грицько каже, Га-линко, йдем до мене в гості, в мене так багато гостей, то ж зібралися на свято. Та як же це я піду до тебе, щоб люди заговорили та обсміяли. Та не бійся, моя мила, в мене гості всі приїжджі. Ходім. Ну то ходім. Хоч Галя й соромилася, але Гриць майже вніс свою Галинку. Кричить Гриць з порогу, мам, я тобі невістку привів. Ой матінко, та це ж Галя! Мати рада, гукає батька, батько радий, гукає гості. Усі раді й веселі. Давай її сюди, за стіл. Наша будеш. Галя засоромилася, тільки очима кліпає, аж щоки зачервоніли. А Гриць радий, радий. Та, мабуть, і залишили Галя у себе. А Галіні батьки вже не питають що вони робили. Як і всяка мати, — і кричали, і третьої години захмарило

1(18) жовтня Віталію І.К. день народження хмарно і ясно тепло 2(19) жовтня зранку мороз сонце хмарно 3(20) жовтня холодно хмарно сонце показувалось трошки і дощик трошки бризкав 4(21) жовтня тепло зранку мороз 5(22) жовтня мороз вранці вітер холодно вночі дощ трохи був

6(23) жовтня мороз вранці холодно вітер 7(24) жовтня міцний мороз добира сонце ясно

8(25) жовтня теплий ясний

9(26) жовтня ясно тепло тихо грілку купила

11(28) жовтня ясно тихо тепло 12(29) жовтня ясно тепло

13(30) жовтня зранку

похмуро

до дванадцятої

години вияснилось

сонце

14(1) жовтня Покрова похмуро зранку а з дев'ятої години сонце вияснилось 15(2) жовтня туман зранку тепло ясно 16(3) жовтня туман вдень ясно тепло 17(4) жовтня зранку похмуро з пів на дванадцяту вияснилось і хмарилось

сварилися, і плакали, а хіба ж то люди так роблять, як це нам Галя зробила. А Галя собі живе та поживає, і горя не має. Галін батько кричить до свого свата, що не дам нічого, приданого. В чому пішла, нехай в тому буде, нічого не дам! А ваш і не горює. Не лякай мене, свату, бо не злякаєш. Є в мене три скотяки, одну продам та вберу Галю з ніг до голови. О, чув. Не злякаєш. Отак батьки на доньку сердилися, аж поки й внученя не знайшлося. Та яке ж материнське серце може витримати. І не видержали ж, пішли таки, та й провідали. Та такі ж раді, радесенькі. Та хвалить мати дитя, ой, який же добрий та гарний у мене зять. А сусідки, не будши лихими, — що, вже добрий і гарний? А був поганий ще й двоголовий, ха, ха. Та хіба Галі хотілося города, ні ж. Хіба Галя з своїм Грицьком живе гірше, як у городі. Ні! Да, я пригадую, як у нас колись, це вже давненько, були збори в колгоспі. І виступив голова колгоспу. І сказав до одної дівчини. Ти, мовляв, чого покинула роботу і пішла в місто. Що ти цій матері допоможеш? Ти думаєш, як ти натягнула штани і їдеш в село до матері, то ти її потішиш цим? Везе дві порожні торби і кружляє ними попід носом. А матері ні фіги. А як ти назад їдеш — о, видно, дві торби в руках, а дві на плечах, та ще й стара мати зігнулась тащить ледве торбу. А що ти матері привезла? Ну й правда, з таких і Галинка буде сміятися. Бо вона живе зі своїм Грицьком. Живе, поживає і добра наживає... Та чи не той це візок, не та голобелька сторч неба, що мене привезли, а це знов на висілки, знов слободу заживати, аж і щоб і там нове кріпацтво спіткало. Ще-но не встигнеш хазяйкою стати у кожній новій хаті, а вже якісь покупці, уже ж нагадують, що й тут Павло приймакував. А я вернулася до своєї першої хати, й анікуди тепер не вступлюся. Позаймали сусідоньки й городи, що тільки й цієї хати, цього подвір'я; та так спозирають з низів і верхів уже-ж і своїх городів, чого це ця баба блукальна загіває здуплявілого стовпа навсхід сонця. Хіба ж би то я не впізнала, і чия дочка, й невістка, — а чия то, що горда, голову дере, що й крюком не дістанеш. А що вийшло — і не генерала, і не полковника попало, а бачите, що попало, вибирала, вибирала, а як улипла в таке, що ноги не витягнеш. Куди воно годиться, — там гуляло, та десь і дівся, як корова язиком злизала. А їй, бідній, від людей і сорому не обібраться. Ну, то й що думаєте, це їй першій таке чи що? Мати є, є, баба ще теж чіпкенька, догледить собі унучатко, світ великий. А вона? А вона ще молода, гарна, не думайте, ще якогось знайде, ого. На молоці ошпарилася, то на воду буде дмухати... А це — чи це вони такі повиростані, що не пізнаю нікого.

Аж геть не ті сусіди, дочки, невістки, онуки. Чи ж так само назиркують за цим-го обійстям, які то ще хазяї давніші вертаються, на своє право зазіхають. Кому-то так моєї смертоньки треба, аби вже й папери на право зжовтіли по канцеляріях, а тоді вже з інакшим правом приступитися до цього добра, та розгребти і послідне. Та ще ж видно мені у горище і прядку, і-но вгребуся стовпцем під той золотявий солом'яний затишок, то й у змерхлому сіні нашарити можна аж дві гребінки і днище, — ото нікому непотребне начиння! Я себе знов в'явлю, як було дора-ніше, така сорочка на мені, ще й

гарна бланка, аж не так видко ці балуки на руках. То знов ізлізу на свій поріг, і вже ті сапальниці аж постають. Таке щось пороблено з цею жін-вою, ноги стовпами аж попід цицьки, а не йде, а як-то нею оборочає, й аж знати, що пона-плоджували дітей, а чоловіків зігнали, — такий-то рід, отаке поріддя. А ті діти поза кущами вихитрюють яку сливку, якого горіха зелепушаного та й гвалт горбом до бабусі, доказувати, хто тамечки на їхньому буцімто дворіщі хазяйнує. Уже й ти, Любко, вдираєшся у мій світ, на цей затишок, та так же вдатно костуром постороняєш невидних духів, що вони гляділи мені оселю до мого прищестя. Та де стовпчика закопаю на ворітця, то вночі й вивалиш, бо де не тикни, то все твоя земля, а тут і батьківська хата стояла, то і тут твоє, а города підорюєш щорік, бо ще землі мало, й ще мало. А такі книжки читаєш, а на такі секти ходиш, а клянешся, що тобі два метри хвате, і що в тебе справка є, що ти дурна. Уже й останнього стовпчика сколупнеш, та репетуєш на весь сокир-ницький куток "вбивайте мене!" Та чоловік тебе не вбив, як ти йому наливала, що послідне скапувало, а первачок іншим діста-

18(5) жовтня тепло хмарно ввечері дощ і вночі почала топоти 19(6) жовтня зранку похмуро сонячно хмарно

20(7) жовтня зранку прохолодно сонячно вітер холодно 21(8) жовтня зранку туман і похмуро після дев'ятої вияснилось 22(9) жовтня зранку туман до восьмої ясно тепло

23(10) жовтня похмуро прохолодно а після обід сонце 24(11) жовтня йшла з магазину і біля правління упала коліно збила після восьмої вияснилось і вогко і дощ бризкав 25(12) жовтня сонце мало ... хмарно 26(13) жовтня хмарно і трохи сонце 27(14) жовтня зранку сонце вияснилось а вдень хмарно холодно вітер 28(15) жовтня зранку похмуро вдень вияснилось і сонце і хмарно маленький сніжок пролітав 29(16) жовтня вночі сніжок покрив землю зранку похмуро сніжок пролітав вдень ясно було

30(17) жовтня вранці сніг рідко йшов а вдень дощ бризкав хмарно і вночі дощ повні вагани води 31(18) жовтня похмуро і мжичка вночі трохи дощ 1(19) листопада мороз холодно вітер

вався. А все село каже, що Любці мало. Такий-то рід був, що де хазяї за дня копи наставлять, то ви за ніч і перевезете. Та ти божишся, що чужого й бубки не зачепиш, а де яка хата в селі осиротіє, то ти й удерешся. А не ти з меї хати лави та скрині середночі перла, заким бабу задубілу з печі на ліжко перенесли, та й аби до ранку поспіти усе заграбастати, та квасолі з гладишок у коморі повітря-хати, бо ж десь-то є гроші, бо баба яйця не купить, а тулить копійка до копійки. А ці нори в землі довбати, чи й там не сховано, а лежанку й грубу розворочувати. Бо на ранок і ті племінниці над'їдуть, та що їм дістанеться — подушка та копиця сіна у березі. Але-ж їхнє право на хату, тобі гроші на книжці, бо коли то й заглянеш до баби. То мені тра в племінниць одкуповувати свою батьківщину, бо мати мене збулася, хочай не так, — мене світ той звабив, ті всі заводи, Павлики, аби мені знов вертатися на села та встачу життя шукати й не знайти. То хату ж відшукала, але вона щось до мене не признається, бо вона вік нічия простояла, вона у своїм праві загибає. Але ж гребуться й іншим боком горбів хазяйки зі своїм правом, — сплачуй, як хоч засісти й цю пустку. А ти, Любко, а-же-ж

свої частки не впустиш, бо я така заводська, така зосвітня, що оплачу, скільки не вкажуть. То мені любо з порога наглядати, як ви на городі за повіткою стягуєте одна з одною, а котра племінниця бідовіша, то на своє каліцтво впоказує, — за що ж з мене брати. То це такі сплати а й такі дачки, що не хату одкуповуєш, а на чужу німеч складаєшся. Нам не за наше добро належиться, а за нашу впослідженість, — бо хто ж це кому має дати. Ти й тут, Любо, своє зверха береш, бо в якихсь-то книгах вичитала, що як хто має на тебе зло, то треба йому добром одплатити. То ти типір і города вступиш, і подаруєш на те їхнє каліцтво й ту частку, що тобі не належить. Бо ти, бач, тутечки наглядала, — ох, і надогляд, що лиш-но сінешні двері і осталися, а то ні дверей, ні вікон, аж сокирою подзьобані лиштви на одвірках. Та й ще навпослідок добрюєш, та показуєш, де то у бур'янах ті обгарані кукли валяються, щоб затикати ходи в комині. От же ж і маю на розстарювання, дві кагли затикати. А тих дюрочок стільки, що всього трап'я світу не стане. Церковні дзвони сунуть лісами й горбами, та й ще більша тривога вступає, бо чи це цю нову церкву на найвишньому місці звели, чи то в старій дзвонять. Знелюдніло довкола світу, та й не знати, чи тут мені довіковувати, або й ще які світи надійдуть, заманюватимуть на дальше блукання. Вгинаюся між одвірками, руку вистягую, — ще й не вечір і не день, і не ранок й не ніч, та приїжджає мій миленький пізно, кидає-гайнує мою постіль рузно".

"Гості на порозі, а ви ще й досі босі, — оце то примусили чорну воронь з пісьмом посилати. А хоча-не-хоча а віршиками при-балакнеш, а хоч з їдного каблука а протанцюєш, бо чо б то казали, що ходитимуть селами такі баби й научатимуть ума, якого ще й не бувало; а котре схоче забалакати, то мусить такої мови знати, що де її й взяти на скінченню віків, бо як то раніш з клепки бодню робили і добро складали — плаття клали, а скринь не було, то теперички скринь що-при кожній стіні, але стін же не стало, Ї з кожної дюри по пісні, —

"А жени вади іспрасив,

А жажда — путє (е)

Жена его не познала.

Юдее его називала па раду его.

Не впазнала бла-а-агадаті

Єк я тебе магу вади даті.

Он їє вдивив.

Ат-и шестаго часу да девятаго Беседував вуон із нею, Он їє сладив. Ісус жене гаварив: "Пайди мужа сваго приведи, Я его вазру".

"Я сказать тібе-е-е не смією, Шо сібе мужа-га-га не ймією, Так живу й адна". "Чи всю правду мене аб'являєш?

Пять мужей мееш, Катарого себе ти ймееш, То сказать мене не сміееш. Той тебе не муж. Водоноса с плеч спускала, Всем грежданам аб'евляла: ктеной прерок. Все граждане семер'яне Вихадили із сваего града На ветошник той, —

і хмарно і сонце показалось 2(20) листопада мороз вітер холодно і хмарно сонце показалось 3(21) листопада мороз вікна замерзли вдень сонце і холодно 4(22)

листопада празник Казанська мороз

5(23) листопада мороз

6(24) листопада похмуро вдень вночі дощ

7(25) листопада зранку дощ цілий день дощ 8(26) листопада сонячно цілий день 9(27) листопада ясний холодний вітер 10(28) листопада зранку туман цілий день похмуро свайба була Бориса Бреуса дочка розписувалась у клубі

11(29) листопада ясний теплий 12(30) листопада зранку туман цілий день похмуро 13(31) листопада Кузьми Дем'яна 14(1) листопада похмуро тепло 15(2) листопада зранку туман а після другої сонце вияснилось 16(3) листопада похмуро і вітер вночі вітер Галі день народження 17(4) листопада хмарно прохолодно 18(5) листопада похмуро вогко прохолодно

да й куди ж не поткнешся з реєстром, аби вписати й ще їдну оселю на проживання а й одну душу, то оселя пустокою видається, а душа лиш знаком душі прихищається. Як же ж опізнано якесь давніше проживання, — то хоч як а підсусідком таким визнавайтесь, бо право не те, що хтось хоче щось мати та й зджується на те маття, а — скіко за те право тако поколіннями одробляти, та й знов утрачати, та й це знов не мати. Бо як не вхитряйся, а дознаються і за підсусідство, і-ж матимемо ще їден універзал чи то від Мазепи, чи хоч од кого "писаль до насъ ясне въ Богу преосвященній его милость господинъ отецъ Лазарь, Барановичъ архієпискошъ черни-говскій, ускаржаючись на тое, же въ маетностяхъ его пастирской милости, а именно въ самомъ Мрині и въ селахъ до него належныхъ, найдується такихъ подсусьдковъ 78, которіє власними дворами своїми живучи, вшелякой волности уживають, маючи особіи свои грунта, поля, сѣножати й ліси, землю орють и вс% пожитки зъ ней приходячіи, на себе оборочають. А яко его пастирской милости зъ техъ своихъ ужитковъ жадного послушенства не-отдають, такъ и въ виживленю товариства охотницького на станцій там будучого, не хотеть чинити помочи и сами военной служби не пилнують; але тилко на ніякогось старшого своего въ місті (себто в Мрині) будучого, сіно косять, гребуть, кидають й до двора его звозять; а в осень том старшому роковую повинность отъ робочой товарний, по золотому грошей и осипъ належитий дають; а болше жадной тяглости не знають, въ чомъ его пастирская милость просилъ ласки нашої гетманской. Теды... приказуемъ, абы тій подсусідки, килко ихъ по розиску обійщется, въ поддастві его пастирской мил. найдовалися, которіи, якося вишшей наменило, двори и грунта свои мають; а хочай бы який и въ дворі козацком мешкаль, а маеть особніи свои поля пахарніи, сѣножати, ліси и иншіе угодія, а до войска не ходить, то повиненъ кождій такій до тяглої повинности належати...", — а що ви мудренька жіночка, а-чи-що не та, котрої гляділи всей вік цей немилосердний, аж страхаються приступитися ваших босих ніг упопри вибухнатілого од дощів та суші порога, аж низом горбів прокрадаються та залягають у різучих травах, щоб ще й це сяєво примерклого світу не вгавити на споглядання одеж старожитніх на цій-о новій хазяйці; то ви їм якісь баєчки вповідаєте, а як то ви бурти буртовали в чужім дворі та заводи вивозили в вакуацію, а хату вам держава цю передержувала на ваш вік незмирущий, — то ще дивляться дивом, геть-й-

ну, а стіко вам права тут воссідати, скіко байок та пришт висповіджете, бо німота тут-о незличенна, доки голос і глас зависає; а вмовкніть, то вже ж на вашу щокожну вповідку десять інакших, а слухають зо страху цікавленного — що ж то воно ще таке є десь страшніше, аніж їм відоме, а забалакують зі сказу, і де то вам тоді вчепитися і за право, й що хоч. Не чути їдне одного, а виволувати все якусь гиншу правду, і що не візьми, то все правда, і чим дальш угрібатися в який жах, у які сміхи вікові, то ця німота виповняється тищами правд, та й не дознатися! як воно все було і до чого прибилося; так уже й висповідається і цей день при загибі віків слуханням кожного, бо на всіх правди не стане, але сні в усіх їднакі; а про сні мовчок. Першого спередь віків право утверджувалося, а ще й розмови, хто мудріший і хто краще чого до права додасть, а вже ж як право вистановилося понад усіх мудрих і всі балачки, а вибалакалися лиш-но мудрі, то стало знать німоту й порожнечу, стало видко, що не те право й не ті мудрі, та й знов нема вплину на голоди й війни, знов цих причи-нуватих побільшало, бо десь то те правдешне право передержувалося віками, а віки й собі своїм побитом нагадали: шануйте не право, а їдно те, що німувало у сховках, дочікувалося такого дня, коли глас багатьох упостане в їден, і буде видко сам глас, сам вираз недовомленого "сего 1747 года на весні того числа, какъ у домі оного Шабилі жєнщині Вассі Литвиной смерть приключилась, работая я у винокурні его шатиловской скргъен-ковской, приходилъ въ дворъ его Шатели, где в дворі Шатилиномъ видѣль, что жену Шатилина упомянутую жєнщину Вассу подсусьдку свою, за дівку московку, отъ нея Шателихи здвора бежавшую, покліпая, яко бы она Васса о той дѣвки бежавшой — гдѣ она криється, извѣстна, очную ставку ей

19(6) листопада вітер прохолодно о другій годині сонце трошки показалось

20(7) листопада вночі дощ і цілий день 21(8) листопада похмуро і тихо тепло 22(9) листопада вночі дощ і цілий день дощ 23(10) листопада похмуро вночі дощ 24(11) листопада дощ бризкав цілий день 25(12) листопада похмуро трошки прояснилось 26(13) листопада вітер прохолодно похмуро

27(14) листопада Заговки вночі дощ 28(15) листопада зранку сонячно вдень похмуро ввечері дощ бризкав

29(16) листопада хмарно і прохолодно Бондаря старого хоронили

30(17) листопада а з дванадцятої дощ вдень уночі сніжок трошки пролітав 1(18) грудня сонце показувалось і хмарно тепло 2(19) грудня зранку похмуро і хмарно з обід вияснилось 4(21) грудня празник Прєсвєятої Бгородици ясно до вечора 5(22) грудня вітер сонячно

6(23) грудня зранку мороз похмуро після десятої години дощ бризкав маленький а після другої вияснилось сонце

ВассѢ в томѣ зъ шинкаркою еє жѣ Щателихи, Михайлихою Тес-личкою й дочєрю еє Тєслички, дѣвкою Мотрею, учинивши, по отпускѣ ихѣ, шинкарки и дочєри еє зѣ двора веліла господару своєму Конону Глуховскому взятъ в свѣтлицю й тамо въ свѣтлиці, розтягши еє Вассу на помостѣ, веліла она Шателиха в-три пласть битъ и я нижайшій и со мною Алексѣй и Кирикѣ винники дворовіє еє Шателихи, въ ганкахѣ под дверми

світличними многій чась стоя, тяжкій бой й крикъ оное Васси чули й виділи; что послѣ того бою з оной світлиць виведши ея Вассу упомянутій господарь Кононь за-руки убиту, аки мертвую, но толко малое диханіе имію-щую, отпровадилъ у коморку, что въ той же дворовой винницѣ есть, й въ оной коморки тотъ господарь Кононь знать, а не иній хто, на ея битую женщину Вассу къ шиі поясъ прицепя, что будто она Васса повісилась, зятянуль... А мало погодя, какъ оную коморку оній господарь Кононь отмкнуль й двери отворилъ, то я жі нижайшій й вишеозначенніе Алексѣй й Кирикъ да Николай, винники Шати-лини, тую женщину Вассу поясомъ изъ жертки зацепленную й на томъ поясъ вісящую, уже неживую увиділи... Да оній Шатило къ такому вишшеписанному смертному убійству приличился подсусѣдка его Лукяна Дуценка, а именно: въ прошломъ 1746 году, а якого місяца й числа, того не знаю, токмо примічаю, что филипового поста в суботу, предъ обіднею порою, сискавъ онъ Шатило упомятого Лукяна Дуценка в жилій дворъ свой, веліл ему съ работниками Лавреномъ Швидкимъ, теслею сосницкимъ жи-телемъ и Кириломъ Вовкомъ жителемъ волинскимъ, подваживать у винокурні его домовою трубку, и какъ его Дуценка, тую трубку съ оними работниками подважуючого, усмотрелъ онъ Шатило мало подпившого, то розярась за то, вхвativъ Дуценка за волоса, билъ головою обѣ стѣну винничную, такъ что отъ того бою палъ онъ Дуценко на землю, гдѣ на землі лежалъ безпамятенъ згодину; когда же мало онъ Дуценко очутясь, изъ земли на ноги поднялся, то сказавши ему Шатилі тіє слова: теперъ де пане, я вічними часи у тебе отработался й отъ тебе де на той світь отхожу! подибаль отъ него Шатели, зъ оной винокурні въ другій дворъ его Шатели, где онъ Дуценко жилъ, и тамо три днѣ от того бою онимъ Шатилою приключенномъ, болізнуя лежалъ, а четвертого дне умре...", —та-ко-ж-же й сні віків ущертъ навиповнюються; що щілкiші гласи горою, то тугавіші гули низом тако, аж глибиною, — не поділить людина з віками ащонайменшого права, де чие, що у чім. То вікам байдужісінько, вони собі мають реєстри чистісінькі найдальш навперід, а ти бійсь випростатись, бланки розпрямити на плечах, — усе випоказуєш, як ти нижче од кожного одвірка вхилиєшся, та який ти калічка, та смикнешся свого маленства, що й був людина, що й ти вікам уперекір а хоч якусь гадку мав; же ж і мама живі, і сестричка однюсінька, та й ми з татом вика-рзяли, а вже чорна воронь у двір налітає; і дивися з вікон своєї хати, і май виправд на задобрєння, що он як ці коники з глини сухої видовбані червоняться на схід і на захід сонців; і заким ще тим чотирьом од воріт добуватися хати, вступати у сіні, торигати й цими дверми, то татові стане з пів-віку на цілу промову; а ще ж передержати й хатні двері, й сінешні з допитуванням а хто-хто там, щоб це татові вигадати й ще якусь хвилю на виказ його. Міг би він на горище дернутися, де в його майстерня, та й вйо, але, каже, так було б нерозсудливо; може ж, це ці агенти фінвідділу, та дозналися, як тато таємно із Києва привозить і струни, для деки дощечки, відбірні, фуговані; та не ті то агенти, а то такий наряд, що перетрусив і в хаті, і на горищі; вилучили листи, забрали фотографії і татову бронзову медаль ще з тринадцятого року, яку він одержав за бандуру на виставці. Хочете далі слухати, — а далі то така мова, як сама мова, що й самій мові краєм прихиститися і їдно

слухати, як нею виповідається; то ж чуйте-но ще й так: а хіба не кожне з нас ховалося навсидьки снігами, бур'янами та назирало, як ведуть якихсь йнакших, а-ж з-межи нас повилу-чуваних, не бігло за підводами, за товарняками, не сповняло пущі й гаї гласом німотним, не чекало появи хоч миршавого іуди, аби діждатися і побачити і сказати, — поз-

7(24) грудня Катерини сонячно і хмарно і вітер холодний

8(25) грудня зранку похмуро мжичка трошки а вдень прояснилось і хмарно 9(26) грудня зранку похмуро до десятої години і трохи сонце показалося а потім хмарно вітер холодний

10(27) грудня туман зранку похмуро після другої години сонце показалося перед заходом вияснилось ясно

11(28) грудня тепло і ясно

12(29) грудня похмуро маленький дощик бризкав 13(30) грудня вночі дощ а перед ранком мороз і крупа притрусила вдень вітер холодно Андрея Вови день народження 14(1) грудня мороз міцний вікна замерзли вночі а вдень розтали і сонце було цілий день оббив Коля двері

15(2) грудня похмуро вітер мороз зранку а вдень крупа перетворилася у дощик

16(3) грудня Сави зранку ясно до обід а з обід туман похмуро вогко 17(4) грудня Варвари празник похмуро вогко

18(5) грудня Сави

бавлено було навіть іуди; а далі приходять знов мудрі і навчають, як то воно було по-писаному, і навчають, що то ми письма збулися та вигадали інакші вхідчини і виводини, і типір мусимо гадати за писаним, а не за тим, як було насправдеш; ума нам вкладають понад-віковішнього, і які не є віки, то під те писане доштовхують, і скіки всього ще не буде, так кажуть ті мудрі, то писане й писане, а більш не смій і здумати. Бо і їхня правда, скажіть-ви, бо як за кожний вік подписувати, а воно ж таке-е, що куди тому раньш написаному, то все те ранішішнє здрібніє, і потьмяніє розум ажнаймудріших, — а так тра, щоб це все, що його більш, і страшніше воно, було дрібніше, не заслонювало мудроців геть щезлих віків. То чи то ж така воля а й право чиєсь догляджувати усякого, котре наважиться хоч у якім закутку свого віку переховати свій сумнів чи здогад, ушепотіти у німоту й порожнечу без наважання писати, — самісінькі шляхи, '(дні rischi у помку віку. То ж чий вік, а чиє право, — товарняки зготовлені, а тато ховає оселедці у чайник од блатняків, а дозналися, який-то він майстер, то їм тра печатку якогось обласного торгу, та аби вже в таборі не прознали за якусь їхню крадіжку та не одпровалили далі, був би татові капець. А кому з начальства гітару, там меблю якусь, — хоч так перебув би у жахові, але око недремне глядить, бо це тобі не так, що одбув, та й; чогось же то визнали татову пісню антисемітською, — коли б не той чекіст, татів учень колишній, зактував тата як безнадійно хворого, і це тра в'явити, як він з бандуркою, що для себе тихенько виготовив у таборі, пішки йшов десять кілометрів до першої станції. А там заграв, заспівав, то добрі залізничники відправили далі на дрезині, — та то вже, гадай, і

описано, як не в нас, то по інших світах десь, а настають часи на з'єднання світів; і що ж би то мало бути, — як мови світів різняться, хочай мова їдна, і молитва одна, а вимова не однакова; аж глядь, а тіво-го монашки, жінва усякішня затушкована з таким аж начебто правом доладнішим на віру а й право дознавання віри у кожного нечвидного та впослідженого приступаються до незайманих вікових осель, виталагунюють затишок і щонайдрібніший здогад на своє йнакше пробування попри віків, і гвалту, і гріха не свого; що мова, що вимова, що стосталкові мудрування уперекір роздобрілого віку, — а їм доглядається все невіра, гріх за писаним чином; їм каліцтво не те, щоб сказати: от-такечки було, от-ті-го винуваті, а лиш провину звістують за прописанням гріхів од-древніших тими-го посланими пилом мудрецями, що довмілися прозирати в найдавші щілини і дюри, загляджувати в утробах

змерхлих і плід калічкуватий, та й на них право мати, — і це наші, і їхні гріхи будуть ті, як і спервовіку. А цим то не вкажеш на їх запилюжане віковіччя, — вони у щокожнім приступі молодечтвом таким упоказуються: їм ще більш ці баби вішні з мудростею своєю на заваді, — та й готуйсь, бабо, в монашки, щоб уже іншої мудрості заживати та й не таких співів і голосінь затербічувати на яку хоч пустку. Але сперш усякого зізнання в гріховності буде на кожного спит мстна-шеський; дознаються, які то вдежі по скринях ховано, чи не в тій хатині, де піч о схід сонця челюстями, бандурку закопано для прийдешніх сиріт, — бо викажуть і цей малий гріх, а чи то він справді гріх, і чи в ґандж котрій-будь вірі, бо ж якесь-то знання ви-морочують і на цей бік жебрацтва всесвітнього: вписуйся знанова чи в кобзарі, чи у лірники, то кожному мати своє, тому бути зрячим і співати для козаків, а іншому впосліп псальми церковні та при церквах притримуватися; аж не-в-якім віці, не-в-яким побитом поєдналося їдне й інше — що в думках, що в псальмах страждають та гинуть у муках; ой же ж думав той третій по втечі з Азову, на які муки його братове полишили, покинули його у спразі і голоді, а самі здобич забрали; а в тих псальмах про святу Варвару та про Олексія, чоловіка божого, а ще ж таких героїченьків, що мало їм страждань та злиднів, а не їдного й живцем поховано. Аж-но не поганьбте й мене на цім моїм поквап-ленню, — а де не йдеш, на яким віці не спіткнешся, то все трапиться цар, що своїх жеб-раків-поминальників пнеться одпродати іншому владиці; а-ж як не стане жадного жебрака та й жадної поминальної молитви, і нападе на ту країну голод всиленний і неврожай, — то ж як довмілися, ви-дивіться,

19(6) грудня Николая празник 21(8) грудня похмуро і грязюка велика

22(9) грудня зранку туман цілий день туман грязюка сильна свайби дві у Петрової Наташі і у Бреусової у Степанової у внучки

23(10) грудня мороз вранці зранку сонце до обіду а потім до вечора похмуро 25(12) грудня мороз холодно вітер хмарно 26(13) грудня мороз холодно ясно цілий день

27(14) грудня мороз вітер ясно Санька переїжджала до своєї матері Лисинчихи 28(15) грудня мороз міцний вітер ясний 29(16) грудня похмуро мороз холодно

1980

3(21) січня сніжок вночі вдень розтав 5(23) січня похмуро морозець

6(24) січня Святий Вечір Полі Татаренковій один рік як померла в Снігурівці 7(25) січня Різдво мороз похмуро з пів на десяту туман 9(27) січня Володі день народження мороз хмарно і трошки сонце показалось 10(28) січня мороз після дванадцятої сонце

бо як мене хлібиною перехрестити догадалися, а не шукою, то ким би це ще перехрещеним бути, аби не настав мор на жебраків співацьких; не здогадається ані оден; бо як я мав поводитарем стати, а мені в очі лишай в'ївся і батюшка хтів йодом залити, щоб позбавити мук, та позбавив би, але стало б на їдного бандуриста більш, а ви мене в батюшки одпросили і своїми молитвами-співами залікували, то тепер я видючий, а очі вглиб черепа подалися, ховаючися од попапруженої шкіри, і стало звідтоді видко мені углиб і передніх віків, і позадніх; і як ця воронь здалекішня обступає цей райський прикуток, і реєстри вам, і ордери, і пісьма церковні на віднаходження остатньої в цьому віці бандурки, до ж признайтеся мені, остатньому вприкінці родів, за ту стежину репату, бо вам це літо значиться найбільшою мукою: поливати з таємних джерел мучану пилюку, щоб вона храпою робилася на сонці і слалася босим ногам до найвикшого притулку для віків, жебраків. Та перш згадаймо про цю долину смутку, про шлях у темінні віку, де мама тата скликала з усіх боченьків світу, де не впіткнулася перед мудреців зором, і не мавши голосу не співоцького, а простого через татове німотиння, лишила свій слід при стовпах оселі цеї", —

а кому ж ті оселі за домівку, а вік за пристановисько для роду; бо що вже про цих бабів казати, як оно їхні сини прискородили континент уздовж та впоперек чи з власної волі, а чи з примусу гемонського, — та й що ж, ані свого права не поширили, ні волі на встаткування, а як той Лагута оповідає, що вийдеш з бараку, обіпнешся куфайкою та хижо наслухаєш української пісні з поблизького сільця у тайзі; радій, що все твоє, а тобі не належить, то де ж своє право утвердити, — а оно-го, на кладовиську; тепер то ти володар на всенький світ, і то ж тобі не коні, не вівці, що хто здумає, то й конфіскує, — тепер у тебе допрошуються і володарі світу цього, а чи нема де місцинки, щоб ближченько, і гарніше, і на видноті; то вступаєш таким господарем і над мертвими, й над живими — де котре скільки років пролежало, що вже ні хреста, ні знаку, лиш купинка з чубчиком обкошеної трави, — те ще не зотліло, тому ще рік лежати. Прошений світ! — та не прощено прошакові найменшому, бо тіль в таким праві збулися, що як би й назвав, то все право слабшого, а все радісно-збожеволіло приступаються — я ще й осьо як зроблю, то що ти мені вдієш. Віками догрібувався хижий бісень, аж доки його настало, — що не вкоєно, що не буде скоєне, а їдна здогадка навмання віри і права: а що ж то зі мною далі скоїться. Та хоч і гуртуйся на а-би-який порятунок, не вибіль-шиться право на більший розмисел, — кладовищами товпляться не

поминальники, дітвора зо страху з канавів назирає за купками цукерок, яєчок; гурти якісь екскурсіями, санітари наїжджі заміряють, скіки то ще повітря стане на ті й на ті покоління померлих. Звійнеться тінню спідниця котроїсь вішньої баби у плетиві вакації та бузку, бо то страх не ззаду, а впоперед забігає, та грається, а не лякає, бо що йому та людина, як їй і страх не смерть, і смерть не страх тож. Та ж не в тім, що право, не тим, що слабший, а відшуковується такий час і така година, й застукують тебе біля

найменшої могилки кіля залізяного надгробка, на твоїй сльозі над невидким манюнім тілом, і співатимуть зі скроні твій біль собі на утіху, — майнуть ці поли білі халатяні у яркок кладовищенський, і ти вже знов нишпорка, такий слідчий у світі дослухаючих впокій-ників. Ковзнеш вогким листатим ґрунтом попід малиновим віттям, вґребешся з-поза шипшинового куща, і в'явиться щось, чому і в снах не бувати, — збіговисько гониць у халатах на галявині з дубами і соснами; як то передтипір тебе вловлено на жалобності до безіменних сиріт у сховку землі, то й далі аж зі спричинілою вирячкуватістю мовч-кома дознаються, чи й ще чого словом не доладнаєш ік своєму смутку віковому. Ти мовчазний їм цікавий зоддаєки, а вже в-приступ ока а мусиш хоч якою примовкою вибавлювати довжезну порожнечу впозад своїх пліч, — ну-м вповідати і за цим ступі-нем, яка-то лихість уїджується у-що-кожен шелест і посув одвіку належного тобі царювання. Ти хочеш їм їхнє нечвидство доказувати, а за те все позаднішнє ще й віковішнє то не те що слова не зладнаєш, а й думки ні жадної не повстає, — ото де віки у нетямі впадають перед пустощами й твердею цієї-го от миті. їм тут увесь світ, і утіха на безвік, —

11(29) січня похмуро сніжок пролітав і сонце після четвертої вияснилось 12(30) січня хмарно вітер і ясно 13(31) січня Маланки ясно сніжок пролітав мороз

14(1) січня Новий рік по старому стилю і хмарно і ясно саме сніжок пролітав до обід

15(2) січня зранку похмуро і іній на деревах був а вдень сонце

16(2) січня хмарно і сонце показувалось 17(4) січня зранку хмарно вдень сонце показувалось і вдень хмарно і сонце перед ранком вітер і цілий день

18(5) січня Голодна Кутя сонце цілий день і мороз

19(6) січня Хрещення 20(7) січня Івана Хрестителя празник ясний і хмарний 21(8) січня різдвяний день з години десятої сніжок ріденький пролітав вдень ясно і хмарно було Саші день народження два рочки

23(10) січня ясно мороз вітер 24(11) січня вітер був похмуро після другої сніг пролітав 26(13) січня ввечері хмарно і сонце 27(14) січня сніжок пролітав зранку а після другої вияснилось

приставай до нас, або далі тни шляхи вікові самотою, бо ж твій сум лиш тобі щось проказує, а заїкнися хоч на півслові, випрохай співчуття до вселенського болю, то й матимеш на вповідок: нам того не треба, ми йнакший світ зачинаємо; тут їм тра сміхотою упоюватися та презирливо, аж мов із нестями скаженої дознаватися Лагутиних сороміцтв, — йду я, девкі, із таких вечорніц, ну, опшим, парень, як це Юрко осьо, тіки я був смишльоний в цих ділах; та дело не в том, що йду, це я тепер кажу, опшим, главне, помню, як на складку було у станиці Незамаївській, — от на складку дівчата поприносять, що в кого, сала, муки, масла, а хлопці, звесно, шо, скидаються грішми на водку, а дівчатам на вино, ще й музик наймають. Що б ви знали, на складках вареного нічого не буває, а все печене, більше блинці. То як дівчата заходжуються коло печі, то стараються хлопців не підпускати, бо нераз трапляється, що хлопці нишком у смалець або в масло намішають дрислі, і тоді дівчатам припадає знов складатися. За

вечерою хлопці з дівчатами не цілуються, а цілуються як уже погасять світло і полягають спати. Складки справляють в обраній хаті, за котру дівчата платять частиною сала, масла, муки, взагалі принесеного всього на складку. Господиня хати порядкує на складці, сидючи на печі або на полу. Після вечері починаються танки. Грають або самі парубки на пищики, або наймають гармоню з бубном чи там дві скрипки з басом. Перед тим як лягають спати, хлопці просять господиню вийти з хати, що вона й справляє. Тоді хлопці й дівчата, наносивши в хату соломи, лягають на долівці всі покотом, хлопці самі собі, а дівчата самі собі, а тільки опісля хлопець, заздалегідь умовившись з своєю дівчиною, відшукує її в темноті, і відокремлюється від гурту, і так же роблять всі інші хлопці. На початку дівчина не дозволяє хлопцеві торкатися до свого голого тіла, але лиш крізь сорочку. Як трохи обтерпиться дівчина, дозволяє поскубати себе й просто за чубчик, а ще далі доходить діло до самого краю. Часто трапляється так, що парубок нічого не доб'ється од дівчини, і як вона мокра, то викаляє собі всі руки і руками своє лице, але це не спиняє хлопця і вдруге лізти до дівчини. Парубок обнімає дівчину і починає з нею знов гратися, лапає її за цицьки, потім добирається і до прізвища, — ото як полежать трохи времені, всі встають і розходяться по домах. І таким побитом кінчається складка. Но буває, що так понад-жуглюються, що хто куди повалиться, там і засне. Та так же і дівчата понализуються, що і язиком не верне. При тому случаї і гріх з коякими дівчатами. У мене щось не дуже получалося, як у других

хлопців, але кояк уклав між ноги, та впросив не кричати, бо дуже мені наравилася. Така була, допустім, як осьо Светка, вроді потайна. Та як вже зайшло на другі діла, а тесть трапився хоч куди, бачить, що щось не полу-чаїця, та раз як ускочить в комору, та до мене, Федю; а я, чого, тату; у тебе тут ниш-частя; а я кажу, нишчастя, та як зареву; а тесть каже, клади її бісову на поріг сракою, бо вона бісова ничесна, тай шось поробила тобі; так я як положив її бісову на поріг сракою та як затирибив, так аж бісова стогне; а тесть стоїть біля угла та каже, гони її, Федю, без виїмучки двічі бісову, так вона знатиме; так я їй поводки не давав, я її у баранячий ріг кручу; а теща тестеві кой-коли й скаже, чого вони, старий, наші молоді сердяться, чи наш Федя її не удовольствує? А тесть каже своїй Павлівні, ти подивись на Федю, він як стане Богу молиться, так у його між ногами як порося лежить, у його струмент добрий; то така дочка наша, у тебе піттичка більша, як в неї сорочка, ти як ісхочеш сцять, так підігнеш одну ногу та циш-циш, а вона стане серед двора та роскаряче обидві та гур-ри, а вони бризки так і литять по ногах та по піттичці. Але ж ви бісові не вірите, у вас всьо якось не так; а ще ж така парубота пішла, що тіки-но з-за кушів підглядає та яйця мне, а приступиться боїцця. Впірвав би їдну з другою та на стерню сракою, — ого, не так забалакала б. Мені б це з годів десять скинути, то я б вас туто перетарабанив би між могилками. Але що гріх і казати, — допивайте свій кофій, бо тра косить; царствіє мертвих не терпить ледацюг. Бо так воно й виходить, сперш гуртуються на присудах та осудах, нікого слухать не хочуть, а тоді ввикають, та ще й з ненавистю такою, а вам, дядя, не стидно. Я цієї мови не знаю, оно хай Юрко

28(15) січня сонце і мороз

29(16) січня ясний мороз

30(17) січня мороз ясно

31(18) січня з першої дня дощ бризкав недовго похмуро 1(19) лютого ясно вітер розтавало 2(20) лютого похмуро

3(21) лютого зранку ясно після четвертої похмуро

4(22) лютого хмарно 5(23) лютого похмуро дощ бризкав 5(24) лютого хмарно туман

7(25) лютого похмуро туман 8(26) лютого похмуро туман 9(27) лютого похмуро після п'ятої туман

10(26) лютого зранку похмуро після дванадцятої години сонце показалося недовго було 11(29) лютого похмуро і мжило а вночі сніжок притрусив морозець 12(30) лютого похмуро

13(31) лютого мороз сонце вітер 14(1) лютого похмуро мороз вітер і вночі вітер 15(2) лютого Стрітєння умерла Поля Кручина вітер вночі і з другої години сонце до вечора

16(3) лютого мороз зранку сонце

вам про стид і про гріх баєчок нарозказує. — Ото де світ упевняється, що замало байок та пришт, а-що найбільшої правди про все і всешнє, — та й так, що знання про світ стає більш, як самого світу, а жадної дрібнички світової не те що не вгадано, але у тяму не вкладено; то починай знанова на пальцях показувати, а ще ж мови такої де взяти, то приноровлюйся наопаш глузду, та й —

всепробачність гріха при твоєму зорі з запобіганням твоєї ласки на вчинення гріха з виповиванням найжіночішої сутності що тебе обійдено аби потім знову з тобою суворою і жорстокою і чомусь у сні і чомусь жінка

збісіла покара сном за інші гріхи за гріх жити гріх бути гріх наважання творити гріх відсутності вскрізь і присутності поза-вскрізь

ці війни оце похіття незбулість щонайдрібнішої будезнизни невинправд плачу невзосталість сміховини у відповіданні сну у наготові до всевішності сніння

де тебе є де ж може бути приврочено де і коли до яких без-чиння без-часності без-орудності

та страхами намареними стаєш навпопереддя страхів очизних на послух тобі жінки-кентаври пригребано майбуття з неохочості лютості з пів-страху з пів-злочинності з усе-хочості

примовляння без-часся де які вигреби заманущість одвірків страхи невросту спізналість булої очевизни решта в конанні навпоследдя

перехвореність кривдизною усілякої решти що вимову набуває у сотворінні потвор впомин душі і впомин позасвіття впохитливість старизною світовою нажах неприступу новизни у віддарунок заблуд найостат-нішої невинуватості

поквап вмирання майбутності мухи Півдня три українські грації сморід плоті на Спаса

вищизна зору наосліп сновиддя навпохляп звіріння навкарб споміжжя навзвич спотьмари навгреб заблуку

зусешня каліч навсторч помиральності невздерж притьмі невзворотності
спізнавість осклизу упохап видредушості

невпорядність страхів обминальність здогаду начиння усезна-лістю нурт крові на
збуття щонайменшого жалю визір жорстокості на майбутність зчужілість світові і
вподобальність світом зменш усього збільш усешнього, —

скіки ж то світів уміщується в цім їднім, аж яловий він, і що не догукнешся котрого,
то все пиндиться, і я світ, моє все світове, а вже кого не вчепи з цеї живизни, то й воно
мудрує не йнакше, а свій світ і своє свіття несе у собі. Та хіба ж то так уже завітували
злаки, що тра мертвих боятися, і такечки цим зіллям устелені всі долівки, аж бійся
ступити, бо й там духи мертвих поприхи-щалися, — і згонить страх на ці кладовища,
аби ще з вік перестояти на задобреїлш небіжчиків та й далі перетривати хоч день, хоч
пів-ока. Вистежуй а-жадного, — реєстри бухнатіють не людьми, а світами; десь-то
переповняється що тим, що тим, а міри пов-няви не дошукатися, як і не дознатися міри
винуватості; розокремлений світ! Якому і в чім перевага, — в'яви-но те все дотеперішнє
як жах, як гибіння, то захланює і в-типірички кожний порух і помисел; але ще й не так,
— понаучувалися утіху мати з давнезних жахів; ти їм осьо порозказуй а й за ту панію,
як це ще з-поперед волі було, то пан Іван Іванович Фонвікин славний був чоловік, поки
не женився, а як женився, тоді вже не такий став; жінка у його була недобра, певна
змія; у-у; вона була дочка князя Баратова та така була, що ні за що ото причепиться та
зразу й на конюшню; ото й порять; у неї був такий секутор, чи секундар, чи чорт його
знає, як його; так у його завжди були наготові різки, на його руках були парені різки
і він їх держав у воді; як треба, ось вони й є; і то, було, як пані розсердиться на кого, то
зразу залигають чоловік п'ятнадцять та в конюшню та там їх і б'ють; кладуть кожного
по черзі, два чоловіка сідає верхи, один на голову, другий на ноги, а тоді й порять, а
пані дивиться та лічить; сама пані лічить, а два чоловіки у дві руки б'ють; а як який ока-

17(4) лютого похмуро мороз хоронили Кручину Полю

18(5) лютого зранку похмуро після десятої години сонце Масляна

19(6) лютого мороз ясно розтавало 20(7) лютого мороз сонячно

21(8) лютого мороз ясно сніжок рідко йшов похмуро 22(9) лютого похмуро зранку
сніжок пролітав 23(10) лютого зранку похмуро вдень ясно 24(11) лютого зранку мороз
сніжок трошки притрусив похмуро цілий день 25(12) лютого похмуро мороз холодно
починається піст

26(13) лютого зранку сонце і хмарно вдень і сонце показувалось разів три пролітав
сніжок розтавав 27(14) лютого хмарно і ясно сніжок лапатий пролітав цілий день
розтавав 28(15) лютого похмуро сніг йшов цілий день 29(16) лютого сонячно холодно
1(17) березня ясно 2(18) березня хмарно ясно

3(19) березня зранку сонячно а після обіду хмарно вітер 4(20) березня зранку
хмарно і сонце а вдень сонце до вечора

жеться слабій, того укотять у рядно, однесуть до кухні та там лічать; обіллять
холодною водою тощо; а як на другий чи третій день він поправиться, то його знов
ведуть до конюшні та й січуть, добивають, бач, останні удари, скільки уперш не добили;

були такі, що їх по три, по чотири рази лікували та носили, клали та добивали; ну ж, кажуть, таке панське право було, що хтіли, те й робили, — що ти кому втлумачиш, до чого покличеш; то вже не те, що в кожного своя правда, свій світ у собі несе, а до іншого хижо тако призир-кується, — бо все то всім знане, хоч і не заучене з реєстрів, уся правда вибаблялася поверх вод темнющих, поверх незнання глибокезного таким жабуринням, і стало видко на всі боченьки невидких віків; ото де свободу здобули. Та то така свобода, що хто-зна ким виборена, то порожнеча вседозволу, що гірш неволі, і як ти порятуєш їх усіх у цім пеклі вседозволу, бо не тямлять не того, що коять, а того, що з ними коять. Тутो що не хоч вповідай, а з усього якийсь-то гандж для себе здобудуть; та й гадай, чи то лихість, чи лиховина, бо ж перебувши і цей час свободи безтямної, впиняться на найстрашнішій руїні, бо так знать, як не перейдено справденного рабства, а лиш пекельної наруги, то й у свободі дарованій незнарошне забачать їдно спокусу й собі погарцювати в нетямі та дзюськати навперепад — що пам'ть, що долю, перешкабра-чити якийсь тамо zostалий закуток, де хоч небіжці дитинці знайшовся утишок. Згаровують втіху на все це причмелене, — аж стегна пошкрабують пазураками, така їм ця свобода зненацька; ото здобулися на знання, що всякого до суду потягнуть уже й не за вкоєне, не мовлене, а лиш-но подумане, — та й воля пересиджувати і на могилах цих забутих; подай їм хоч і бандуриста, та не якого, а все сліпого, — і так їм ця пісня у втіху, в утробу, і всяка політика, і збіговиська, де вже чоловік не чоловік, а лепетя безтямна, де їм нема докору а й загрози од якого-там чоловічини. Насурмлюються на який вгодно спогад із віків пекельних, — бо ж там неволя, а людина все тямилася себе, свій спадок, жебрацтво, імення, погорду; аж но-н згадати, як тато пускає сміхи у пазуху, — от де Пріська, це Петро Сліпий був собі таку урвав, що го-но; як вбереться, було, у білу свитку, білу намітку, і плахту, та там така гарна, така гордлива була, а дець у північному краї на тих концертах котрий малорос обізветься до неї по-російськи, то й не відповідала навіть. Але що ж, як воно так усе, — регочіть, як ваше настало".

"Я вже втомився ці делегації приймати, то ще й ти, Юрку, півсвіту заталагунь цюди, — такий поводитар, що куди твоє діло.

Позабували, хто в яким світі живе, і вже не кладовисько, а театр, кожне розкаже хоч якусь побрехеньку, а дочікується страшнішого чогось; як самашечі верхами та долинами оббігають, чи їм так церкву видко з усякого боку, — де цих археологів набралось. Та ж будьте такі як є, — бо раз полякалися, що рід на рід, сусід на сусіда, такий їм ляк дало; а народ на народ, а людина на Бога, а живе на мертвого, — от і діждали, чого і в писаннях не вичитаєш. Жорстокість їм, даровано, — не захтіли діяти краю в жорстокості, то і діждали чужої сваволі; понавигадували милосердя, — з халери. Сльозу над сирітством віками проливали, — а понадхо-дили такі, що й сиріт і не-сиріт їдною лопатою загребли. Не вміли тако зарихтувати з ким там не хоч, а як допече, то й гайда на вбій; а теперички що, — з переляку тако клянуться до всенького світу — та ми, та боже-хрань, геть і в думці нема, — пождіть-но, ще не так виправдовуватися прийдеться, і слів таких не найдете для клятв. А повада-рів тих кого не візьми, — то

наїжачиться, та збурить народ, а тоді перший в кущі. Та й дождалися таких повадарів, що тіки-но при-чинуватих водити; і куди ж їхній шлях, — а до мерців. А й вони ж не келепи. Ви собі годувалися страхом, та страхом смерті, та задобрювали, та встерігалися; а вони вже як дозналися, що то й до чого, та як позмов-лялися, та як поуставали, і будете знати тепер. Мерцям легш, як вони знають, що їх пом'януть, та й дякувати; а як це такі безперестанку поминки, ходіння, заглядування, то начорта воно їм здалося. Тепер побачите ввіч, — вони як вийдуть, то з цього світу мерво встанеться. Придумали собі професії з поминок, начальство таке, зарплати, — от поминають, згадують, пам'ять оновлюють.

5(21) березня зранку мороз сонце і хмарно вдень

6(22) березня зранку мороз ясно і хмари набігали

7(23) березня мороз 8(24) березня зранку мороз холодно а вдень похмуро сонце показувалось мало і потепліло 9(25) березня зранку сніг а вдень розтавати стало

10(26) березня вночі дощ і цілий день дощ 11(27) вночі сніг вкрив землю а після одинадцятої години дня дощ після п'ятої години сніг ішов пухнастий 13(28) березня похмуро зранку а після першої сонце вночі вітер 14(1) березня похмуро сонце показувалось вітер 15(2) березня цілий день ясно

16(3) березня зранку мороз тепло сонце цілий день 17(4) березня вранці мороз вдень хмарно і ясно

16(5) березня сонце і хмарно

19(6) березня вночі сніжок сонце похмуро 20(7) березня сонце і хмарно вночі сніг вітер сильний 23(9) березня хмарно прохолодно розтав сніг

23(10) березня холодно похмуро і сонце трохи було

Кіля мертвих заробітки хтять мати. А ти хоч-ч мені з цими бабами і на стерні стежки повибивати; а тоді в гвалт, що то вовчі ями, що то Лагута лишніх ямів накопав, — ями заростають з низів глини, а мені цей план тра виконувать, а тих планових мерців чось не чувати й не видати; та цю ніч іще поночую на станції діждати "груз-два", а тамечки хай як хтять. То в тебе бухгалтерія своя, але що ти дурний на весь світ, — бо люди і в цім горю досвід здобувають, і хай там дочка не викаже за вбивство батька рідного найбликшою ріднею, але де якої гиншої мудрості достати, щоб перебути якийсь час власне безпам'ятство. То ці безтямні мудрішають або гинуть, а ти хоч усю мудрість сперш зобрати, а тоді з нею до всіх. Уже ж ти й на ті горби поспів, де ці невмирущі осілися, де їм ніяка влада не страшна, бо який голова не підступить, лишивши машину в долині, не стане поперіч трьох воріт, таке право вчиняти, кому що належить, то мусить тікати в долину до тої машини, бо такий рев настане на пів села, аж забуде, що тут кому належне і чие право прадавне на ґрунт і на будівлі, — жінки на жінок з сокирами кидаються, за криницю бійка, десь чиясь курка пропала, а на тих кобців багато не спишеш, а чоловіки збоку монькаються; бабський світ настав, — вони вже всяку мудрість зазнали. Всяка добрість лукава, а лютість їдна і праведна, — не стало хазяїв над землею, а тіки катівство над німечним, а та німеч од чого — що воював, якійсь державі за м'ясо гарматне був, а вернувся, то стань ніким і нічим; залий грамину на

тракторній десь, пусти сльозу, що так дурно вік перебув; щось на пилорамі смикнеш на розпал та прибатуй до багажника; та селом гойда-гойда, — о, вже чиєсь щастя хилитає додому, та чи ця лісапета п'яна, чи тобі невдерж, а на порозі монаські очі з глибини черепа досікуються твого хазяйського ригування в подвір'ї, — та нічим не задобриш свою віруючу. Мелашко та Меланю, та ти ж така жінка була, на все село, хоч постав, хоч посадь, а типір на ці секти звела встачу віку, та постуєш цілий рік, та тебе не тронь; а діти як сироти, а вечеря все пісна, — дорогушечко ти моя; а не журись, бо на тім світі всеїднак будем бачитись, — а як же ми побачимось, як ти будеш в пеклі, а я в раю, — а я ж якийсь майстер, а ще ж якийсь тесля, то я й там зроблю місточка та й буду навідуватись до тебе. Ото де невмирущі, — ні тілом, ні плоттю, ні духом, а чим, — та ти в тої Любки що визнаїш; не перепало кап'я за хату бабину на горі, як була в больниці, трактори ізгребли горба, де був город, та й де ж ти хапнешся ще; а ну-ну, — то ж колись сестрі поступилася клаптем; віддавай; і що ти думав — вороги. А раз так, то всі знатимуть, що

де коли вкрадено, бо сестрин чоловік, той Гусак, при тракторці, при причепику, — що хоч у подвір'ї знайдеш, там цілого трактора збери, то й ще зостанеться. Лютує люд, помщається за своє вікове приниження, — а ці-го всі, що твеї хати не минають, герої якісь, та мученики, та тюремники, диви-н як убралися в пір'я; їм за муки положено. Не те що рід на рід, а лихо на лихо, нападсть на нападсть; йди до Альошки та спитай, та чарку в кущах хильни, заким Гандзі з бураків нема, — та й • ти йому про героїв оциХ-о-во розкажеш; чавнеться слізьми, та — не обіжайся; ще пацаном услід війні кинули бандерів по лісах талагунити; але ж вояки, — до девок у якусь хату внадилися, а ті зайшли скраю та зрешетили всі стіни; як хитріший, то впав на підлогу та й жив зостався; ще й медаль за відвагу одстібнув. У якому ж то він світі живе і якій владі покоряється; одну мудрість собі знав, але чорта признається. Виспівай, пританцьовуй, а всяка наймудріша пришта немічна одпроти цього вішнього люду. Чи ти хоч сльозу якусь вичавити з людського ока, як розкажеш їм те, що вони знали, а це забули, — та я ж тобі про сльози вже оповів, які вони. Одно правда, — що було страшне, те у веселість вкидає; побіжи-н-но за тими дівками, що їх і слід здимів, та розкажи, як ти раз засидівся у господарів до одинадцятої години, та йдеш од них, а недалеко цвинтар, й там ще одна господа, доходжаєш і до цього обійстя, отворяєш ворота, а там наче з двадцять котів верещать різними голосами, й ти обминув цю хату й доходиш до цвинтаря, а там угорі чути усякі голоси котячі, там саме, де ховають таких, котрі нехрещені, і йдеш стежкою, те все чуєш і не боїшся, але зі стежки звернув праворуч на ті голоси, аби ближче почути, та лиш зробив зо три кроки, вночі вітер а ввечері сніг 24(11) березня зранку сніг а після дванадцятої дощ Вербна вночі сильний вітер Зіни день народження 25(12) березня вночі вітер дощ вдень мороз вітер холодно дощ і замерзало 26(13) березня похмуро дощ бризкав сніг розтав 27(14) березня вночі вітер вітер похмуро сонце трошки показалось 28(15) березня похмуро дощ цілий день прохолодно 29(16) березня Володька Бондар помер похмуро і сонце трошки показувалось 30(17) березня мороз а зранку туман до одинадцятої сонце і хмарно

теплого Олексі

31(18) березня хмарило з пів на п'яту почав дощик бризкати сонце

0 восьмій показалось недовго було

1(19) квітня сонце зранку цілий день

1 хмари набігали 2(20) квітня зранку похмуро після десятої години сонце вияснилось

3(21) квітня сонце цілий день і хмари набігали Чистий четвер

4(22) квітня сонце і хмарилося страшно потепліло

як тобі дало такий ляк, що вже й не доходиш до перелаза своєї хати, лиш перескочив через пліт справа від церкви, прибіг до церкви з п'ятдесят кроків, зі страху переліз мур і скочив на цвинтар, а коло церкви на цвинтарі два вартівники, ти їм усе оповів, а вони кажуть, що чують те що-нового місяця, і попросив ти одного, щоб тебе відвів додому, подякував йому, і більш нічого, — кожному всяке повірить, але правда кожного й всякого при них лишається, а те, що мало б бути, то ти його не заповниш нічим, ані й мудрістю аніякою, бо правда кожного всім відома, а шляхи у тумані. Бо й Любка як заріклася, то не одступить, — як їй не перепало од тих племінниць ні копійки, а племінниці на других селах, а вона кіля цієї хати хазяйкою була, хоч і обібрала до нитки, то тепер вона на могилу бабину й раз не ступить, щоб опорядити, яечко з цукерком покласти. Знав ти чи не знав, — а цієї пори нема чого швендяти по кладовиську; зара машина осььо з молоком на Житомир; а поки браму зачинятиму, слухай, як воно раньш було й з чого починалося і якою мовою тоді казалось, — сидів я в хаті своєї. А жунка брата мого двоюродного Петра Злиденного звістила мні, їж товар робочий мой вперся в город. А я, вставши, пошов оного товару вигонити. А вигнавши товар, зишовся на полі, за городом, з покойним Матвієм. Где Матвій мні говорив "для чого ви товар звичуете в город? Да товар твой великую нам чинит шкоду". Теди я ему отвітствовав "хто его тепер звичает, понежеж тепер через огород нілзя за огородиною товару гонити?" А тоє между собою говорячи, увійшли в город. Когда ж я, оставшис, ворота зачинял, а он, покойний Матвій, пошед-ши передом, не відаю, з якої причини, стал мою жунку палицею бити, а моя жунка з его, Матвієвою, братанною дівчиною, не відал я за що, в ту пору сварилися, однак мені жаль стало, же он, покойний, б'єт мою жунку. Теди і я его, Матвія, ударил палицею ж. А когда ж он ухватил мене за груди, в ту пору і я, покинувши палицю, і его вхватил за груди. І в той борбі посилив я Матвія. А он, будучи подо мною, а ноги свої мні в груди уперши, за груди мене держал, хочачи вивернутис з-под мене. І хотя і я мовил "пусти мене", але он, Матвій, не пускал. Теди, вивернувши я ноги его з-под себе, перве раз ударив коліном под бок, мовячи "пусти". Але он не пустил. Потом, як другий раз ударив его, Матвія, под бок коліном, в ту пору он, пустивши з себе, стал на коліна. А бранячи мене матерно, мовил "як ти мене ошиб". А я от него побіг, мнимаючи, что он за мною буде гнатис. Потом, увошедши я в хату свою, вечерал. А по вечері пошов до коней на поле. Где до мене пришедши, Петро, брат

покойного Матвія, а мой брат двоюродный, ізвістил мні, что уже Матвій помер.

Каже Зінка, дівчина, дочка Петра Злиденного, братанна убитого Матвія, з котрої дівчини завод до убийства стався. А она, дівчина, говорила так "вигонячи я воли дядка свого Трохима, лаяла на товар той. Почувши теє дядина моя Трохимиха, що лаю на воли, і на мене матерно лаяла. А я її, дядину, также матерно лаяла. За що она, дядина, взявши мене за волоси, ударила по виску. Од якого, удару дядининого я плакала. Учувши тоє дядко мой Матвій і побачивши, что дядина мене б'єт, ударив і її палицею, не відаю скол-ко раз. Потом, нагодившись, Трохим і его, Матвія, ударив раз палицею ж. А потом, ухватившие за груди, повалилися на землю. Когда ж я увиділа Трохима наверх дядка, а Трохимиха еще палицею по ногах бієт, зараз побігла по матер да по тютку. А біжучи, стрі-тила тютку. Которой тютці говорила "іди, тютко, Трохим дядка б'єт". Да с тюткою знов назад вернулася. А пришедши до дядка з тюткою, побачила, що Трохим з жункою пошов од дядка за клуню. А дядка застали, что, ползучи, стогне і говорит, же "не буду жив". Потом оттол пошла я по отца своего, покинувши подля дядка тютку. А когда уже пришла з отцем своим, не застали дядка живого". А понеже она дівчина в сказці своей об'явила, что і тютка її Гапка Васили-ха там пригодилася, того ради допрошували і оную Гапку Василиху Поповичеву. Которая отвітствовала так "пришла я в хату, а невістка моя Петриха послала мене вигонити воли з огорода, мовячи "пойди, Гапко, на город, бо уже воли много шкоди починили в городі". Теди я, пошедши на огород, а переступивши через перелаз, увиділа отдалеки, через коноплі, что Трохим з Матвієм бору-

5(25) квітня зранку похмуро

6(24) квітня вночі

дощ Пасха

7(25) квітня

з четвертої години

йшов дощ і вночі

Благовіщення

празник

8(26) квітня похмуро 9(27) квітня сонце і хмарно 10(28) квітня сонце і хмарно тепло 11(29) квітня ясно і хмарно 12(30) квітня хмарно і ясно холодно 13(31) квітня похмуро до обід прохолодно а після обід сонце показувалось і хмарно

14(1) квітня сонце зранку показалось сумне хмарно вітер холодний

15(2) квітня зранку годині о шостій сніг йшов до дев'ятої а о десятій дощ 16(3) квітня сонце і хмарно вітер холодний 17(4) квітня сонце і хмарно холодно 18(5) квітня сонце і хмарно вітер 19(6) квітня сонце хмарно вдень прохолодно ввечері потепліло

20(7) квітня зранку прохолодно вдень тепло

21(8)квітня похмуро прохолодно 22(9) квітня дощ 23(10) квітня похмуро дощ

каються, пошла до них скоро. А покаmist дійшла, аж Трохим з жункою от Матвія ідут. А Матвій уже лежал. Когда ж я пришла, он, мало подвювшис, просил у мене води. А як я принесла води два рази, мало напился і сказав мні "уже я, сестра, не буду жив". І на том місці скончився". Каже Пруска Трохимиха "будучи на огороді своем, чула я,

что Зінка, дівчина, дочка Петра, дівера мого, виго-нячи воли наші з огорода, кляла той товар прикрими словами і бранила. За що я на єї, дівчину, налаяла за тую клятбу неслухную. А она, дівчина, стала на мене воровської слова говорити. А я єї, взявши за волоси, ударила в щоку. А покойний Матвій, ідучи із загорода, увидів тоє, же я вдарила дівчину в щоку. Набравивши мене матер-но, ударив за свою братанную палицею мене разов три. Увидівши тоє муж мой, що покойний Матвій б'єт, ударив і его палицею ж. А покойний Матвій мужа мого вхватил за груди. А потом і обидва, ухватившись за груди, попадали на землю. Толко ж муж мой, наверх випручавшись, вдарив, не відаю сколько рази, коліном под бок. Так же і я, що не пускает мужа мого от себе, вирвавши з-под них лозовую палицю, ударила оною Матвія по ногах. Потом муж мой, вирвавшись, пошов до своєї хати, а я за ним, мислячи, что он за нами будет гнатис. А что болш з ним, покойним Матвієм, чинилос, не відаю".

"Приїхали з району німці і стали всіх допитувати; ну, вони всі адгаман' ієлис'; то ви ще-н про те згадуєте, а вже японцеві рушника з хлібом; а не стало й цих, глядь, то якого Га́ла везуть до лікарні оглядини справляти; а скіко це душ поклали з усього району, хай там і двісті, а як ці гості з Америки, то більш половини гайда по хатах, — а щоб не думав, які це немічні та скіки їх є; та всякі письменні услід, так цікаво та любо, що п'яти голі з капців видніють, — а він розкаже на всенький світ, що не таке то вже й лихо, жить мона; а чом ні. А ти такий святенний, — а "волгами" не підкочував з тим-го писакою, що йому тут рай був; та дачі всякі, та шашлички, та про мирний атом п'єси, а діти на сцені вра кричать; то де він дівся, як гахнуло, — середночі босяка і в майці гнав на другий бік світу; чом це вони не хтять вмирати з своїм людом, чо це дітей своїх у протигазах на самольотах вивозять, собак привезеним мнясом годують, ти за це-но подумай, га. Якісь ці вішні вітальники, — їм що німець, що американець: аби скинув з неба консервів, та й. А ти не пив з ним у буфеті, не йшов за свідка за мішок полови, — ти Гальчиному братові й типір цукерки тицяєш; добре ж йому з осколками в легенях з десяти років; слухай-но, як тамо інтерв'ю

каже, ще заким служба не кінчилася. — Ми були поселені в саму крайню хату в селі, за нами вже простяглося тирло (це вигін, де пасли і доїли корів, ми ще на ньому копали солодкі корінчики їсти і виливали з нірок ховрашків), а ще далі балка. Як стали наші наступати, а вже почало сутеніти, мама повела нас до сусідки в третю хату (бо в нас на вуглі стояла німецька пушка, я іще хотіла подивитись, що це таке, то німець мене як підчепив чоботом, то летіла я далеченько, і ще дав за те, що я голосно заплакала), щоб там переховатися. Розгорілася така стрілянина, хоч в землю ховайся, то дорослі рішили, щоб сховатися в погріб. Брат узав ковдру (ватне одіяло), щоб мене замотати, і кидав у погріб, а я в цей час стояла в дверях навпроти погріба (він був на подвір'ї). Засвистіли кулі, брат зойкнув, почав хилитися, і кров полилась з грудей і рота. Я страшно закричала, вибігли в сіни всі дорослі і втягнули брата в хату, він задихався. Через деякий час зайшли в хату розвідка, після санітари надали першу допомогу і пішли дальші. Брат пролежав дуже довго, перевезти в госпіталь, як хотіли військові, не змогли його, неможливо було рухати, обрушувалась кров. Всі думали, що він не

виживе, бо лежав як колода, на всю пущі дерев'яну кровать, і з ран, спереді менша, а з-заду більша, тік постійно гній. Доктор, який ходив до нас раз в тиждень за дванадцять кілометрів, вставив йому туди трубки і лічив. Брат вижив. Пам'ятаю той дуже добре день, як він перший раз за півроку піднявся на ноги і перейшов од ліжка до плити. Як я тоді співала, раділа, бігала, бо мами вдома не було, за братом дивилась я, хоч мені то було всього шість років. Але і по сей день брат носить два ворожі осколки в легенях, хоч відслужив

24(11) квітня вночі дощ вдень вітер 25(12) квітня вранці туман вдень ясно тепло а ввечері вітер 26(13) квітня зранку туман дощ бризкав сонце і тепло 27(14) квітня зранку сонце після обід похмуро

28(15) квітня сонце тепло

29(16) квітня хмарно сонце трошки показувалось а надвечір дощ 30(17) квітня з четвертої години грім і дощ

1(18) травня сонце тепло

2(19) травня зранку сонце в обід похмуро 3(20) травня похмуро і прохолодно 4(21) травня сонячно і хмарно прохолодно 5(22) травня сонце вітер сильний 6(23) травня Григорія

7(24) травня зранку сонце тепло а після другої години дощ 8(25) травня зранку сонце тепло вдень хмарно надвечір злива сильна дощ град

9(26) травня сонце тепло

10(27) травня похмуро після четвертої години дощ вночі йшов 11(28) травня хмарно після сьомої години вітер зранку до п'ятої години вечора 12(29) травня холодно вітер

службу офіцером, тепер уже на пенсії і ще працює. Коли почули, що звільнили Житомир, багато людей почало збиратися додому. Коли вони їхали, поїхав і мій брат з ними, щоб узнати, чи є наша хата. Мама приручила його до односельчанина Бойчука, бо йому йшов лише одинадцятий рік. Дорогою він захворів, відкрилися рани, і той його залишив. Коли він уже був недалеко від Житомира, в нього вже була сильна гарячка, а одітий він був легко, в костюмчику (бо виїжджав, то тут в нас уже розтавав сніг). Односельчан його залишив, врятував його солдат, давши шинелю, тому що були ще морози, додому він уже толком дороги не знав, його довели солдати в теплушці до Житомира. В місті в нього вже зовсім погіршало здоров'я, голод, і він ходив на базарі, просив щось з'їсти. В цей час колгоспи вивозили продавата продукти, його впізнав, бо дуже був схожий на батька, голова колгоспу, який привіз брата вже в гарячці до маминої сестри Наді. За цю послугу, що він зробив, той узяв з мами підтвердження, що він допоміг сім'ї загиблого комуніста, мабуть, для того, щоб оправдати свою поведінку під час окупації села німцями. — Кажіть-кажіть, заким ще не виносять; де це було, щоб аж десять небіжчиків, — за всіх укупі згадувати й не переказати. Показує у вікно, — ото морда, трох діток калік покинув, у рейсах, добре заробляє, третє було нормальне, й то під автобус попало. Тепер прибирає в домі. А до цієї з фабрики "зозулько, що ти будеш їсти", повіз до якоїсь бабки, але не допомгло, з головою щось; оттепер ходить біля неї, не хотів з тією. — В ланці одна худа, хвора, все поскидає з себе, — дихать нема чим.

А друга гладка, в жилетці, куфайці, каже "якби ти була слаба, ти б одяглася"; а потім сама захворіла, каже "тепер я сама вірю". — Померла мати, вирізали грудь, аж вишкребли все живе. А в дворі чистенько, вона шістнадцять років слаба була. А це привів кацапку, прищепок нема, на тин порозкидає, колготки, що є. Вона йшла з лікарні, хотіла редьки як жити, — пожаліла тридцять копійок, так все складала. Зайшла до сестри; сідай обідать. "Ти огірки купляєш" — "а що ж" — "а я хотіла...". Не було хустки, щоб не купила. Прибігає племінниця, — вже рядна нема. Великою хусткою припічок застеляний. Теща в Москві; він служив у армії, й, дурний, женився. Їй-бо, хату продадуть, десь туди поїдуть. — А такої невістки не хоче, — не йде на кухню, вадить їй, двоє дівчат такі самі ледачі, він усе сам робить. Кажу, покинь її, мовчить він. А зять геть спився на ні що. Ви ще не бачили п'яного, — а якого це ще треба, як тебе принесли й поклали. Він "хлопці, віддайте гроші". Ми ж тут одні баби, які хлопці. Це

йому вже вдається. Стане передо мною, пісяє. Це й ще щось зробиш, — а що ж, каже. — А в тої чоловічок, — обіцяє, о, дам. Раз, але вб'ю. Але не зачепить. Такі не наб'ють. — А мене хоч би раз вдарив, й син такий, тютя. Жінка на чотири роки старша, але така-а. Вагітна, але з автобуса стриб, стриб, мов нічого їй. Хоче до майора дослужитися, тоді приїдуть. Вона в міліції. А він майстер на швейній фабриці. — Той Момот, той у райкомі, — малий повзав; а німець на один пальчик наступив, на другий; інший німець не дав. — Мене з дитиною вигонять з хати, дитину викидають, а ти — роби. Сиджу на холоді, баба йде, — що таке. Пішла до своїх німців, кажуть, хай іде. Зразу загадали воду варити, дитину купати. — їден, старший, просив батькам дістати олії у Німеччину вислати. — Двоє прийшли, яйко, млеко, а кури сидять під стріхою, — стоїмо обидві, я вагітна; думаю, як ляпне курка, кінець буде, кажу, нема; дали нам по шоколадному цукеркові й пішли. — Петро, чого це ти п'єш і не п'янієш, — до зятя. А я малим соломинку під котел ставив, та й трохи собі вчіджу. — Галю, Галю, проси, щоб прийняла, — вона десь штукатуром. А як він серед чотирьох стін, я слаба лежу, оставив, стола забрав, а я з дітьми. Каже, я тоді дурний був; а я на старість здуріла. Дивись, он люди через двадцять год сходяться; а я не хочу. Ще й хотів машинку записати, щоб ділити, — голова каже, ти ж май совість. А тепер він ходить просить. Мені багато кажуть, нахалеру ти шиєш, — а як я щось роблю, мені легше. За телята, чули, лають, я бичка здала, а за цими пораю. А що ж, руки скласти й дождити смерті, — вже-е-к. А я не знаю, як це люди сидять. Я після першого чоловіка сама жила, й нічого собі не дозволяла. Там бригадир ходив до жінок, та

13(30) травня сонце вітер

14(1) травня сонце вітер холодно 15(2) травня Вознесіння вдень хмарно зранку сонце тепло

16(3) травня зранку похмуро а вдень сонце а надвечір хмарно

17(4) травня сонце в і хмарилось після обід дощик бризкав 18(5) травня сонце хмарно прохолодно вітер Василеві Тамариному день народження 22(9) травня празник Ніколая

24(11) травня зранку туман вночі дощ 25(12) травня Трійця зранку прохолодно а

вдень тепло дощ бризкав

26(13) травня вночі дощ зранку і вранці дощ бризкав з перервами 27(14) травня весь день сонячно 28(15) травня сонячно і трошки хмарилося 29(16) травня сонячно тепло вітер Миколи день народження 30(17) травня вітер сонячно до четвертої години і після четвертої похмуро 31(18) травня сонячно вітер тепло 1(19) червня сонце тепло вітер Заговки на Петрівку 2(20) червня зранку похмуро після другої

ще старших. Кажуть, он Любка молодша, а він мене пряжкою збив, — собак так не б'ють, м'ясо лізло. Він дітей причинив, а я відчинила, — ні за що. Несуть цілу купу тюлі, підруби, та я ж не маю часу, — еге, та так підрубить, як вільха сщить, а ти рівненько. У мене в гарному місці город, зразу річка. Я б дочці віками не дала на кооператив, але, думаю, та з Татарії переїде. Мирон біля кладовища на горі, на такому белебені, — ти ж була, Олю, біля самих корівників; пішов на гору. — Я за собаку свого більше думаю, як за нього. — Питає, ти до мене на похорон прийдеш, — прийду, й буду плакати, — ти не смійся, — разом з Полькою твоєю. — Каже, якщо всі будуть гарні, то Бога забудуть. — Я його хочу бачити, як своє око без дзеркала. — В мамі залишилося нас двоє, батько працював роз'їзним механіком в МТС. Його в разі наближення німців залишили знищити всі сільськогосподарські машини, що були непридатні для дальшого користування. Він так і зробив. Та його друг, цей Михайло, як зайшли німці, написав на батька доноса про те, що він зробив. Видно, в ньому ця злоба сиділа весь час, батько йому як-то заважав і злив його. Мішка був з багатой сім'ї, і його весь час злило, що батько, будучи з бідняцької сім'ї (яка ходила лише по заробітках до других), спочатку робив в сільськогосподарській общині (коли ще не було колгоспів, лише за харч і одягу), вибився спочатку в ковалі, а після в механіки. Ото і зробив свою чорну справу, так, взимку 42-го року, батька, коли йшов у містечко, біля хати Богдано-вички зустрів староста Порохнюк Степан і говорить "от добре, що ми тебе зустріли. Оце, Миколо, ідемо до тебе. Будеш знати, як шкодити новим властям". Ці слова передала нашій сім'ї Богдано-вичка, так як все чула, бо в неї хата була така, що "різь вікна і двері було все чути, а стежка ще й до того проходила повз самим вікном. Батька повели в управу і відправили в місто. Міг же, якби староста хоч трохи мав щось людського, то батько, можливо, зумів би втекти. Адже німці в лице і по-фамільно нікого не знали, якби не наші підлабузники. Мати ходила до батька на побачення, так їй там зачитали донос і те, хто написав і підписаний. Мати дуже плакала і говорила батькові, що вона ж в цього друга ще дорогу питала в тюрму, адже вона до того ще ніколи не була в місті. Батько організував втечу, його зловили з вівчаркою, перевели в другу тюрму, в одиночку. При перевезенні він сказав мамі "подякуй Мішкові, що я тут". Ці слова говорила нам, уже дітям, Коваль Юлія Антонівна, яка тож це чула. На останньому побаченні з мамою батько просив матір "Олю, дуже тебе прошу, як тобі не буде важко, вчи дітей.

Наші прийдуть, тільки дай дітям освіту". Заповіт батька мама виконала задля своїх дітей. Батька розстріляли в великодну суботу 42-го в Пилипівському лісництві. Про це нам розповіла Шевчук Ольга Петрівна, сусідка якої з села Рудні ходила в ліс по паливо і її якраз це дуже налякало. Говорила, що батько ще зняв пінжака, повісив на березу і

почав копати яму, а німці чогось реготали. Батька вона знала тому, що с/г механіки тоді були дуже рідкісні люди, а Коднянська МТС була на весь Троянівський район, а батько ж був роз'їзним механіком по налагодженню і ремонту техніки, яка працювала в колгоспах по договорах. Нас, як неблагонадійну сім'ю, вислали німці в Дніпропетровську область на поселення, а в нашій хаті поселили німкеню. Крім одітися і поїсти на дорогу не дозволили нічого брати. Сховала мама лише в мішок швейну машинку (саму лише голівку без станка), і з цим поїхали. А як вона допомогла нам вижити. Мама потрохи навчилася шити (бо шив у нас батько), і це піддержувало нас. За шиття нам носили їсти. — А любила, щоб замість банок стакани гранчасті ставили. Поставить (бо вона любила, щоб ця ставила), але бере встає, мені тра на вулицю, — еге, ще довго житимете, бабо, як з банками встаєте. — Хлопчика назвали Хома, це ще давніше так називали. Але він собі потім записався Володимир. Приїхали з Владивостока з двома дітьми. А баба дивиться "це ти, Хома?" Діти сміються "папа, а пачему ана тебе називає так?" — Вчинили хліб увечері. А вранці розклали буханці на груші на гілляках. Дітям показують — бачите, це хліб росте. — Як той воли лічив. Чорний на ріллі, — їден, два, три, штири. А де ж восьмий. Чорний на ріллі. їден, два, три, штири. А де ж восьмий. — Вкрадено гроші з магазину; вона години дощ до шостої години вночі дощ 3(21) червня зранку сонце вдень похмуро після шостої години бризжав дощик і вночі дощ 4(22) червня похмуро цілий день дощ

5(23) червня вночі і зранку бризжав дощ а з обіду вияснилось і хмарно

6(24) червня сонце і хмарно і надвечір дощик побризжав 7(25) червня Ілько Крушинський помер

0 четвертій ранку сонце і хмарно ледь дощик побризжав 8(26) червня зранку туман вдень сонце тепло а з обід дощ дощ недовго перестав хоронили Ілька Крушинського 9(27) червня хмарно гриміло а дощик після шостої а вдень жарко сонце

10(28) червня ясно жарко після другої години дощ сильний вода по провулку п'ять хвилин текла я йшла з магазину і впала коло хати і два плаття замастила 11(29) червня вночі дощ зранку після дев'ятої години вияснилось 12(30) червня після третьої години дощ 13(31) червня сонце

1 хмарилося дощ побризжав і скоро перестав уночі дощ 14(1) червня хмарилося сонце вітер

зібрала по людях, щоб заплатити в касу. Вона його на мотоциклі бачила, не хотів підвезти тоді, й злякалася, що це він. Комусь сказала: це, мабуть, Павло. Він вранці вже в неї: Ганю, ти щось знаєш? Нічого. Він паляв по селу, не знав, де сховати. В криниці знайшли. — Помирає баба, що кричала. Кажуть, племінник є, прийшов, забрав у баби гроші під подушкою, й ні разу не з'явився. — Була коза, доїлася, пропала, де й ділася. — Якби в мене на душі були золоті дверці, я б відкрила подивилась, що в мене на серці. — Вера отруїлася, бо чоловік покинув. Та що різали, та толку нема. За дітей не думала. То що, здохнуть. Казала раз, хай держава дбає. — А в тої, що померла, вже й хату продали. Сказали, що померла, ще як жива була. — Ми собачий і котячий хліб їмо. Як одна розумна підтерла дитині сраку хлібом, а хліб такий був, від землі до верха колосок

був. Бог узяв рукою і шморгнув доверху, а собака гавкнув, а кіт нявкнув. Бог залишив трошки, собаці й котів. — Та що ж гроші в криницях, — а не знаходили ми порубаних у салафанових мішках, не допитувалися в сліпої баби стежки до туалету, де тіло людське притоплене на дні, а баба знала, де райком, де собез, а де туалет ні; хіба в нужнику, шамкала зводянiлими губами і вповідала, як у голод в Почаїв їздила по кришку, а тепер як узять буряка сховати, то хліб викидає на пучку. Добереш-но ти теї мови, — спитай, де син, що ні коней, ні сина, молоко на лавках кіля воріт скисає, а їздового зблеску нема, а вона тобі про круги й криниці; чи це таку казку придумує, щоб уже гонуки от як казку своїм гонукам казали, — на криницю двадцять і шість кругів стало, хлопець чистив, скількись відер винесли нагору; каже, нема сили більш, а той привозить бочкою й п'є. А вода на п'ять метрів, але солодка. Люди почали йти, візьміть нас у пай, по півсотні взяв, а то не хотіли платити за круги, за копання, не вірили так, що вода буде. Яринка вмирає у лікарні та — "коли я цієї води нап'юся", щось питають у неї, а вона знизує плечима, хіба я знаю; дають компоту, але щоб не такого солодкого, — водою розбав, каже. Людині замикає пам'ять на чомусь їдному, — от як пригадає, то більш їй нічого й не тра; та й то така мука їдна на всіх, що розпорошується спогад, і не стає їй робити нічого ні тутечки, ні на тім світі, стає за поживу невидким судіям, і так вони рішають за неї. Ото тобі, Юрку, як тій Надці, бігти доказувати, де чий чоловік на чий хаті з котрою молодницею, а жінка надбіжить, а хазяйка руки хрестом на дверях, а той на купці хмизу у сінях, та й що кому скажеш, — лясь по лобі; а Надка ще й у краю вулички наказуватиме "з неправди тра правду зробити". Скількома

правдами доживаємо цього віку, та й дождемо, що надвезуть якусь гинакшу правду, постановлять тут перед всіма та й скажуть: однині живіть так. І мусиш ставати під ту правду, а свою переховувати й не дознатися, коли ж котрій час і місце настане. Та й роби з правди неправду, доводь Ніжничці її право, як вона бухгалтером всеньке життя просиділа, а чоловік льотчик, навіз одежі; та чогось на старість зробилася зла. В автобусі сварилася, що не дали їй місця, "Щоб ти й не встала" — "а як твої троє лягли та й не встають, то тобі добре?" Тепер до всіх така-а. Ярина казала "з нею зв'яжися". Слухайте-но Дра-гуновського, вже в брамі стоїть, — костюм учительський, голова зеківська, босоніж: "в город ньюйорк в совет президентов соединь-них штатов америки й штофу в город берлін раді горшкову в город москву й королю указ гражданина проживающего сила кодні драгу-новського Николая слухайте товарищі где все нада міні зробить перше шостого январа підісят шостого года я вам наказував перевести все англійське правітельство з города Лондона в Грузію в город тибіліс руководить всей грузіюй й соединить англію з літвою а все правітельство с салдатами з літ-ви Латвії росії Грузії й все німецьке правітельство з города берліна с салдатами перевести в англію в город Лондон руководить всей англійой і соединить город Лондон з городом москвой й поетому я посилав й сьодня я посылаю любого касіра рай гос банка американських президентов й сокура федора питровича з етим указом в правітельство в город ньюйорк й в город Лондон за результатом выполненія мого цього указа й друге й я вам наказував пустить в повний розіграш всього займа с тридцять шостого года по

підісят сьомий год й возвратить за

15(2) червня сонце жарко трошки хмарилося 16(3) червня похмуро надвечір дощик побризкав 17(4) червня хмарилося 18(5) червня сонце хмарки маленькі жарко

19(6) червня сонце хмарки маленькі вітер 20(7) червня сонце жарко хмарки трохи були

21(8) червня сонце жарко і хмарилося 22(9) червня жарко сонце

23(10) червня сонце тепло вітер 24(11) червня жарко сонце

25(12) червня жарко сонце

26(13) червня сонце жарко хмарилося 27(14) червня зранку бризкав дощ трошки 28(15) червня дощ вночі а вдень цілий день хмарно йшов дощ вітер ввечері 29(16) червня сонце і хмарно вітер холодно

30(17) червня сонце тепло годині о шостій дощ побризкав трошки а вночі гроза дощ

1(18) липня сонце хмарно

2(19) липня сонце і хмарилося вітерець 3(20) липня зранку туман вдень дощик бризкав

4(21) липня жарко ввечері дощ бризкав

зайом деньги всем гражданам в есер і в англії і в городі Лондону я вам наказував увелічить пенцію й зарплату платить по триста рублей в місяць кожному колхозніку й рабочому й служащому й салдату й камандіру звода й роти совецькими деньгами випуска шіздісят першого года в есер і в америки і в англії і в франції й платить по сорок рублей в місяць кожному вучню с першого по одіна-цятий клас в каждой школе в есер і в америки і в англії й в франції й платить по сто підісят кілограм пшениці в місяць кожному колхозніку в есер і в америки і в англії й в франції й заява в том што в есер в силі кодні і голова колхоза сокур федор питрович нихоче заплатити всю міні мою зарплату согласно ним указанного міні рощота на зборах колхоза всього міні мого заработка чітирі тисячі рублей й три тони хліба за всю мою разну роботу й за всю мою пісьмову роботу на америку за шеїсят первий шеїсят другий шеїсят третій шеїсят четвертий год в колхозі все держе всю мою зарплату с шеїсят четвертого года по сьогодня без нікакіх возраженій всіх зборов колхоза поздавав я пісьмові заяви про це все й просив розиска в вовсех месних власцей і в прокурора й голову районого суда й обласного прокурора й голову киевського обласного прокурора й голову киевського й московського верховного суда й нихто ниякої уваги ниобращає с шеїсят четвертого года по сьогодня й поетому я наказиваю в любі американські й московські міліцінери й в командіри й в салдати прошу приїжайте й сьогодня біжіть застріляйте любого касіра рай гос банка й сокура федора питровича за нипотчиненія й за невыполненія мого цього указа й за задержку всьой меї зарплати й положіть їму на живот цього листа й зніміте все деньги с каси рай гос банка й перевезіте й здайте все деньги в селі кодні драгуновському миколі для расходов в цю роботу й сопщіть міні за рострел голов й за розиск всеї міні моєї зарплати в есер в сило кодню міні в артель нове життя прошу ослободить мене на волю прошу драгуновський Николай Іванович сімнацятого йюня шіздісят девятого года наказав я сам гражданін міністир король гражданської оборони

драгуновський Николай". — Він її бив дуже, катував, що пила; хлопці щось привезли, вона вгостила, а ті, "пий, Ганю, пий"; післям пішла гички з городу принести в радюжці, раз корові, потім ще теляті, та як сіла на купу, й не встала. — Люди так тепер вмирають, наглою смертю. Колись так не вмирали; ну, було, що й убивали їден одного. — І в мене син на ціліні вмер, відрізали ноги з гангреною, — пив дуже; пилючкою такою; дітям, було, розкажую. — А баба Марина йшла до Шахрайки, — німці

бомблять, та прибігає плаче, я боюся, й мати йде до неї ночувати, а в мене серце розривається. — Марія вертається городом, й аж спотикалася по рівному, як-то до землі припадає, й такі круги по городі робила; де осьо гичка купками, то прямо йшла, а далі такі косяки робила, на землю роздивлялася, й до того дерева на городі, кіля межі, хитнуло її. — Так вона несла kota увечері од Женьки, їй зловили хлопці; каже, Ярино, я тако в пазуху, а що, не. З тої хати, де кіт, вмерла жінка, покинула чотирох дітей; брат немов хоче брати старшу дівчинку, але невідомо; вона так побивається, закутана; могили не заривали, ще хтось дивився, вона аж у яму кидалася, а найменше ще цицьку ссало; показує "оно мама"; там люди рвали коси на собі. Так несла цього kota додому, каже жінкам "мене чогось коти бояться"; а в хаті "кицю, кицю, йди-но цюди". Аж зір їй туманило, як несла цим городом. — Андрей пішов у стару хату, й Женя гляділа Клаву, бо Ганя в тюрмі, за якісь ящики три роки; а родичі Андрейові стали на горбі, стали дивитися, й далі аж не йдуть; це так у хату пішов. — їдних привозять зо світу, то цім вже, а є, що думають, — як це так; що це був світ наш, а нас не опізнано. Та й глибають висхлими рівчаками, на їдну віру в несвіт готові сплачувать. Зминутися котрому там лиховіттю, бо де б не був, то не перейдено. Завгодя вже й сумнів: імена такі виписано попругами. Начинюють щокожен здогад, буцім то ймення не те, що названо, а що б хотіло бути ним. То ми кожду травину, державу випоминаємо незвіданням слуху, — гадаємо так перебути. З пір'їни зору аж висмик невгадливий; як би це не зурочити навсібіч віків. Одпоминання тако нічим уже буцім лихим не нагадують, — стань хоч і

5(22) липня похмуро

дощ до першої

години йшов після

третьої вияснилось

і хмарилося

6(23) липня Варці

і Федорі рік

7(24) липня сонце

хмарилося

8(25) липня сонце

вітерець о пів на

другу дощ

9(26) липня сонце

жарко

10(27) липня сонце жарко вітер 12(29) липня Петра Павла зранку дощ вдень гарно

Галі свайба була 13(30) липня зранку дощ вдень тепло дощ на вечір вітер 14(1) липня сонце тепло вітер ввечері холодно хмарно 15(2) липня сонце тепло хмари набігали і вітер

16(3) липня тепло вітер

17(4) липня жарко вітер Тані день народження 18(5) липня зранку прохолодно вдень жарко ввечері прохолодно 19(6) липня сонце хмарилося дощ бризкав

20(7) липня жарко 21(8) липня сонце жарко 22(9) липня хмарилося і жарко 23(10) липня зранку туман вдень жарко ввечері дощ 24(11) липня сонце і хмарилося

скраю глиняного урвища, дихай кропив'яним духом. Але ще ж не тутو й не так, щоб аж знаття на смерть таку навпоказувало, — стули-но до купи краї снів чи там земель наокруглих, то ж ні. Тутечки інший рай показувати пальцями, як ті мікроби у ніс вдихаються; кажуть, вокзали бухтять людом переїжджим, ціна за втечу більша, як все і все коштувало коли. Як то колись обступали помираючого на втіху йому, або у больницях самотою одходив, то це знанова й навиворіт: заздрість смерті, нехіть сплакнути, бо таке-е-е обступає. Казано, страх буде дужчий од смерті; нащо цих полишено живими і в вічному страсі. Так десь і сумнів вижереться навпохляп світам, — згукується з глибу правдонька, нашіптувана віками; заволаєте неправди сумирної і віка довшого, тіки б у незнанні пробувати і ще в однім хочай образі перебути перед гоком вселенним. А як прошено буде — заживайте хоч яку щілину, хай гудом двигтять закуття цього засвіту, сиріт, немічних до купи, й так страхи одталагунилися б зблеску; то ж ні, — порозношувано кожну тріску, млявий голос на краї світів, щоб тут урва вчинилася, а вітри понаносили вікових мікробів. То це враз вам тепліше цюди вертаться, — типір впізнаєте образ свій навпотомішній, аж не тра буде доживати, щоб знать. Таке вам збіговисько тутечки та й втіха кіля храму, — спізнати науку, якої віками не допетрували, а це миті їдної як гахне, як явиться, та й. Але й так не дізнатися, чия провина; хіба кожне слово а й спогад чи яке нарікання стануть за золото дорожчі, — побачите, як слів бракує на виплач, на голосіння; та й не те, про що кажеться, а як, звуком яким, зором поведженим, — не вмілося говорити, а вмілось показувати, та й це вам такенна мудрість. Слухайте привезених і приблуканих, — це година для всіх, та не ваша; сповняйте гласом німотиння, камінь поваплений заблагуйте, сухе гілля, залізячку в поросі, струхлу штакетину, жебрацьке приношення на блясі для сушіння, вузлика у руці жебротній вигадуйте на яке хоче ймення, аби лиш не мовчати. Бо мудрість мовчання помандрувала гей де, — тамечки йому дадуть лад, а цюди тіки гості, і жебраки, і наслухаючі, і мікрофони, і камери, і санітари, бо де ж іще скінчення віку зобачити та навітшатися не своїм, але в науку собі. Зліли, що сусід до сусіда вкрадається, за товар у чужому городі смерть подіювали, раділи, що менш убито, як десь, що рід не перерветься; а пощо той рід, задля чого, — знова купами виводитимуть, та вже не на вбій; салафанами машини й вози повкутувані, — ні в землю не схорониш, ні за вогнем не пустиш. — ...дорогіє тепер я на вашу вулицю не хожу тьотя Мелаша умерла Мисочка умерла тьотя Марфуша умерла

общем багато умерают а міні на старост прийшлося судитися а так ми дожилися а

здоровя нема негоджуся вик прожила не-судилася а тепер я вас прошу для вас нетяжело то напишіт шо ви продавали свую половину дома но не Северина каридора ми Северину нестроїли це строял Сегецький а ми строяли свий у нас бил каридор намного вужчий а у Северина ширший цей Пуркар мене замучив шшо він робе забори переставив мене узива разными словами курда бляд проститутка ведма і він і вона обрикоси ломає обрезає трубу шшо возле хати стой побив знаєте кукурузу начердаку крав петуха в дворі піймала коли калідор я робила то вони обоє пробігли з топором і говорят шше я неположила от негу стінку міні пришлое обрубуват щечкотурку й показуват шшо обложила сарай постройкан уся вода бижит у погриб общем усега неопишеш аето усе на нерви действує мене уже трусе я зними нимогу говорит я вас очен прошу што-би ви написали міні нада для комитета пока-зат чтови продавали толко свий калідор а Северина нипродавали і то ваш калідор бил уже на 2 метри вуже боя низнаю насколко он бил уже може их Нюся что небуд подска-же явас очен усега прошу неоставте моей просьби напешит насколко уже й ниже пожа-луста новости у нас много умирают Сохачка умерла Денис умер Томелчеха лежит неходе Милки Сохачки дочка разошлас уехала Нина сина оставила а девочку забрала я написала песмо вам аж коли Вовочка преносе мени платочек закоторой я очен благодарю но неутрачайтес у вас тепер пенсия лишних денег нет но у нас умагазинах нет ни платочков ни полетеночного немає если умрет то достают у похороном но як Сохачка умерла то баба Ужанка дала Нили платочки а поло-

25(12) липня сонце хмарилося ввечері дощ

26(13) липня сонце хмарно

27(14) липня сонце хмарно після третьої години грім

блискавка

28(15) липня зранку маленький туман вдень сонце жарко після першої години хмарилося гриміло до четвертої години 29(16) липня хмарно холодно

30(17) липня зранку похмуро після десятої години вияснилось 31(18) липня сонячний жаркий 1(19) серпня сонце і хмарилося 2(20) серпня Іллі празник пророка сонячно жарко 3(21) серпня сонце жарко і хмарилося 4(22) серпня сонце жарко і хмарилося 5(23) серпня сонце жарко

6(24) серпня сонце

вітер жарко

7(25) серпня зранку

дощ недовго гриміло

а вдень сонце

і хмарилося

8(26) серпня сонце

жарко

9(27) серпня сонце жарко вітер 10(28) серпня вночі трошки дощик побризкав а вдень прохолодно і вітер 11(29) серпня сонце і хмарно прохолодно 12(30) серпня і вранці трохи сонце

тенця й свичок а я дала венчик и 2 свечки Сохачка умерла з голоду ходила хліба просила й до мене й до Гужанки идо Томилкив до Бойчеи апотом нестали пускат шоб неходила астало холодно авона сама й так вона и засохла а я до їх одни кости й шкура вона поки ходила то усе плакала й говорила што Нилка била преходела усе-няках общем усе не опишеш Проданши померли Шурка и Мария тоже сеночтен й невесточки били то Шурка лежала убольниці послі побоїв и умерла и Мария лежала на Егрени й там умерла но забрали додому яходила смотрет то одни кости й шкура Фурманша теж умерла Денис умер общим на нашим куточку болше 30 человек Сукуренька говорили что оби ноге отрезали син тоже лежит Бобровшен зят тоже лежит убольниці общем нанашим куточку старих уже нанашим куточку нема осталася очеред занами Томил-чеха Ужанка я ато уже померли Будянски померли Проскури Алексеевна Сохачка Витепска Ребалко Фока Руперти Улийнек общем много померло провсех неопишеш мої сестри тоже померли Марія й Даша уже одна сестра Явдоха й тоже плоха й одна жеве общем преходе горе нини но пока усе дорогие не забувайте песат пока й ще живи пока неживем асуществуем получила я од вас бандероль все било 3 цвета ленти и платок 2 рубахи за все вам спасиби й пешит Ганю и ти Петю сколько я должна за ето все жаль Ганю рубахи сиреневой я ее постирала й на плечах ззади стало 3 дирочки ах жаль така красива но ничего якось отбудим с Катюю свадьбу состоїца 22 марта й коло мене буде 2 сини Вова Саша а типер пока одбуду те што в нас состоїца потім я вам все напишу а ви Ганю пиши што вам нада як виходите на пошту чи може Валя чи ее муж все все делают вот моя дочка робе в полтавській обласці в Реше-тиловці на елеваторі лаборантом казали мне что ездила в Киев вот як будем в етом году живи то якось завитаем до вас дуже хочиця мне вас бачить всех Валю ее мужа Вовку вашого сина й деток видиш какое тибє время во вси родние не подаюца вот ви родние мине чем мої куми й брати вот в миня один брат й не родаєца бо в миня нет мужа а детей 3 душ а вот я не поминала нинакого а живу токо лиш для их а тепер я Ганю просто замоталась и непоздравила тибя с днем весни 8го марта будь щаслива чтоб дети ваши вас доглянули ето главное для нас батькив я тепер я напишу за Т Оляну пока похожает по силу Катюша живе сама в батькивский хати я живу в етой же квартире где й жила вот ходе в нас днем рабочий поїзд й Катя прийде в 12 дня а іде назад в 5 вечер вот пока нормально а тики вже здоровячко косиця й стариєм но пока я работаю пома-

линьку а типер за Чуприну Иван Дмитриевича так я ему казала то вин сказав хай карточку вона вишле шото думав думав й ничего не сказав а все каже хай вишле фото те что казали все мині я ему отдам ви пишете шчо як наше здоровя тоже неважно болію почками приступи бувають і сильно болно каменопочечна болєзнь а Манька боліє ногами очень болять трудно ходити отложеніє солей вобщім все кончено ожидай ями скоро а своя собственность нада ще; робить в нас кухня з низьким потолком газовщики штрафуют вот осень золотая нада готовить для зими й еще подспело виряди Ерика сина Вовку канешно тепер-шного время всех жаль й чужих й своих канешно я его вирядила с дому в Карагандинську обласць в город Темертау он там

работает но повестку ему било на 20 октября то покуда ничего от него нет работа он или уже в строю так что я когда посылку здавала те незнаю ушла она или нет поскольку в нас делается ужас на пошти я вот пожаловалась за извещение что било на посылку от вас то тепер даже й газеты плохо носят вот а тепер как ми здесь поживаем бивает всяко работаю принимаем кукурузу в зерни й его нада сушить вже важно но нада работать бо ще в мене их 2 орли короче буду работать покуда здохну некогда отдыхать поток идет хорошо много работ а людей мало Ганю я тибя попрошу 3 метри на окно в залу в поперек бо в длину закривають батарею а вот з гардиною я не хочу бо воно бистро стане чорне от дима короче от топки сичику или може в тебе есть какое то старинькое вишли я у вас вже ничево не прошю а ви сами если у вас в поде-зеде вибрасують всю одежу в урна канешно как хороше так чего его невзять да еще что мне нада кров з носа красовки размер 42 вот жарко і хмарно і прохолодно навечір 13(31) серпня сонце жарко а перед вечором хмарно 14(1) серпня Маковея сонце тепло і хмарно на вечір похмуро

15(2) серпня зранку ясно а надвечір похмуро а після третьої години дощ побризкав 16(3) серпня сонце похмуро надвечір дощик бризкав 17(4) серпня сонце і прохолодно 18(5) серпня зранку сонце прохолодно і похмуро 19(6) серпня Спаса холодно зранку похмуро вітер з обід сонце хмари були 20(7) серпня зранку сонце до обід після дванадцятої години дощ бризкав за двадцять хвилин на четверту перестав сонце показалось 21(8) серпня сонце і хмарно вітер холодний 22(9) серпня сонце і хмарно прохолодно 24(11) серпня зранку сонце цілий день і хмарилося вітер 25(2) серпня ясно жарко після третьої години похмуро о четвертій почався дощ о п'ятій перестав 26(13) серпня сонце хмарилося вітер 27(14) серпня сонце хмарилося Андрей Лисогор помер о першій дня

ето яб тебе в письмо разцеловалаб как достанете школьнику для физкультури а здесь нет ни кет ни чего но ему нада токо красовки бо ім нада ще на военку пока в мене все дорегие мои сеседи умене к вам просьба я вас тищу раз прошу допоможит моему горю на пишит песмо такого содержания шо вам Селетский подарил одну сотку ишови престроялися донего и он продал свою половину дома Соверену Антону Прохеевичу и Марини А и они купили и ми с ними жили як одна семня жили дружно хорошо а потом ми продали Пуркару свою половину дома и одну сотку землі по калідор Северина калідор ето Северина ми его не строяли ми до Силетского калідора у нас бил уже хуже й ниже й без потолка а уних шире и више и от калідора Северина рядом стеной забор сплошной на шесть у меня вовремя войны упав снаряд и разорвался умоей половины прошол через угол Севериног калідора через две стенки и мой калідор а у кухни разорвался и я жила у Севериной два года пока отремонтировала то ми содной миски ели жили дружно може напишете песмо ато у вас е комендант чи завдом завирев то що ви написали действительно мени нада на перве 1 июня песмо для суда виеде народний суд донас надому й до Пуркаря сказали щоб две машины преслили они преедут у три часа 1 июня и будут смотрет и судит шо буде незнаю як подокументах то як було так и буде аяк за гроши то шо схотят то ізделают но воно

мени нада на старост отаке горе нашо ж вин мени нужен перед викнами щоб вин тепер щоб неходила побиля забора ато убю он говоре на суду шо я садила дерева наваший ане ране абрикоси и потом перенесла забор и шо я ему недавала якби пучули шовони кажут то ужаснулися а Мария Резун то йде у свідетели и говоре ви ути абрикоси порубайте ато и до мене листе пада шо вони на неї говорили атепер вона бандитив пидержуе отака Мария авони до неї пока пидобрилися отаке то Мария помагає постарайтися пожалуста напішит мени песмо онождо вас пока заедит то ви єї неждит она пешит щоб до первого прейшло и може хто заверит щоб суд поверил шо це ви писали може вам подскажет тьотя Нюся як це зробить пожалуста неоставте мой просби дорогие моему горю целую несчотно раз бо я уже пидпухла од слез и одним оком ничего невижу чем могу тем помогу Ганю ти пишеш что вам нада усилено питаня но что ей нада яічки или масло сливове мяса конешно еслиб ето ближе то билоб лучтше й удобнее а так ничегво не получиця фруктов в етом году вмене нет е немного сушки плохо куплять бо незнаеш какие они Ганю оти шапочки я сразу вкинула в плитку бо шчас люди вже

небедние так что с етих 3 платей токо одно на меня чуть чуть канешно коротке но широке сине а туфли на девчат моіх большие. — Яку це ще казку чи пришту вповіджено буде на дознання, що з людиною стане вкінці віків, — це тобі не страх за дверима, й не кров калюгами попід ліжко конаючого, не видиво гока небесного, що вглинає душу, а плоть пускає за вітром, не оживлі динозаври на екранах, не ящури, аж лоскіт жаский пробирає до паху; людинопотвора вникає тако на світанку, втворяє льохи і ходи підземні і тягне налигачем зостаток подоби родів; та й то вже не страх, не кіно, і не казка, не муки, що все знайдеться рятунок хоч для їдного, і вирветься з пут і переможе потвору, і вивільнить з рабства й решту невільників, — примушено буде а до такого, що й смерті не потребуватимеш, бо про смерть не йдеться; не схочеш і порятунку, бо знаття ж, що іншому де там бувати, це й є втіха знання. Кинуто в такий безум, що тіки-но страх цікавості й водить душею що ж це зо мною ще зроблять; й то в найбідовішій сім'ї, з цілими народами таке, — давно живуть, а втіха водить; та їдна мудрість в остатку, як ця людинопотвора зажадає чогось, що їй і самій невтямку, і не словами, не жестами, а тіко коливанням драглистим; у безтямстві незнання й нехотіння рятунку вкоряється жертва віковій винуватості та нечвидності, й куди ж то її поведе у лазах земляних з трухлявими осипами, — ще є й така нагода тікати у глибші ходи та не знати вилазу, й то хто з ким бавиться, нема напоуму. Бо вже й зобачиш світла пружок і гребнешся в раділо, — ото де рай, хоч який, і зачнеш жити не те що дотипір; аж глядь, то знов углибаєш у місиво якесь, та й жах тебе кидає напріч дертисся склизькими камінними обмурівками, і наче

28(15) серпня празник Пречиста Марусі день народження сонце тепло хмарки набігали хоронили 29(16) серпня сонце хмарилося жарко трошки

30(17) серпня сонце жарко маленькі хмарки набігали 31(18) серпня сонячно жарко Валя і Слава і Леся поїхали 1(19) вересня ясно жарко

2(20) вересня зранку

похмуро з дев'ятої
дощ до другої
перестав о четвертій
вияснилось

3(21) вересня зранку
похмуро після другої
вияснилось
хмарилося

4(22) вересня ясно
тепло хмари набігали

5(23) вересня сонце
жарко

6(24) вересня сонце жарко

7(25) вересня сонячно жарко 8(26) вересня сонце жарко

9(27) вересня сонячно жарко 10(28) вересня сонце жарко

11(29) вересня зранку похмуро вдень сонце жарко о пів на п'яту дощик побризкав
празник Усікновенія Глави день народження Ліди Валі

12(30) вересня похмуро сонце після обід дощик побризкав

ж новий шлях приводить, де перш був, де тебе примушувано до нестямної покори;
то чи вгодишся на все, що хтітимуть од тебе, передержишся у хитруванні и далі
шукатимеш висвітку, — ото де скінчення і думка на новий ісход: явитися й собі у подобі
людино-потвори, та й по всіх муках вікових, дошукуваннях міри на щастя й горе, та й
вже. — Коли це сестра повідомила маму, що хата стоїть (всього три стіні, а четверту
вибрали на паливо), що Володя в лікарні, відкриті рани не заживають; мама зі мною
разу ж відправилась в село, а в Фастові нас сильно бомбило (на ешелон напали
німецькі літаки), люди бігли хто куди, а я загубилася; мама знайшла мене в якомусь
болоті, де я сиділа в воді, лише голова зверху; але добралися ми додому живі, хоч деякі
речі (крім що на нас) загубили, одне мама завжди держала при собі, навіть у поїзді
клала собі під голову, це знову головку машинки (ми як приїхали, батьків товариш по
роботі Терещук Мухтей зробив нам до неї станка); це одна-єдина пам'ятка від батька,
яка допомогла нам не вмерти з голоду; вона і тепер іще служить, і завжди нагадує мені
про минуле, пережите; нужда, голод, холод, людей напали воші, не було мила, в що
перевдітися; а тут перший з візитом до нас наш друг-юда; сонце уже зайшло, вечір був
теплій, я бігала по дворі і дивилася, як літають кажани; мама вийшла з хати,
подивилася на погоду і каже "буде завтра ясна погода, треба трохи попраати"; після
вона якось раптово почала відступати назад і дивитися в одне місце; я повернула туди
ж голову і побачила височенного здоровенного дядька; я бігом сховалася за материну
спину; він підійшов до нас сміло, видно, знав, що лише нас вдвох вдома (брат був у
лікарні, хоч і малий ще, але все-таки мужчина, він робив вдома всю мужчинську
роботу) і попросив маму, щоб пустила зайти в хату, ще чогось весь час оглядався, як
наче за ним хто слідкує; мама стояла як вкопана. — А якого ж це ліку, Юрку,

винайняти на ці болешці, якої бинди на рани незгойні, бо то Броніслава ходила по сім'ях та дустом воші виводила, та такі фетрові валяночки на свято носила, ще потім тобі дісталися, як найслухнянішому хворому, а ви в лікарню бігали, бо там білий налив, та стіни кахляні мили, а мерців у калідорі обходили боком та бігли краєм села на пожежі, та в батюшки сушку крали на блясі, та наслухали батьків, що їм невтямки було, як це Броніслава з цим Ігнатовським живе, а як він дознався, що сім'я не загинула, та вернувся до сім'ї, а до Броні навідувався, а дочку заміж видавав, — то де було інститут закінчувать, а вже покликали на фронт; та вбиті, та поранені, ще й

полон; у Богунському лагері помагала нашим воїнам вижити; та й лишилась вірна своєму кохання; а кавалерів ого було, — оно Дави-довського візьми, і до Яринки сватався; іде попри майстерню, а вона це шиття жужмом на оберемок та тікати, бо любили, як сонечко, при стіні у садочку намітувати. Але цей вік захляв і найдрібнішу потребу, — яке сватання, якого дусту на облізлі голови, на зсинілі тіла; приступилась потвора й регоче невидко, — весь світ ік тобі пригортається, а ти неладний зголубити в ньому хоч що, їдно намислюєш гадку за гадкою, рука не володає, гоко вовтузиться зчамріло, дохтори полишають свої пательні і вдежі й стають довкола храмів і лікарень з своїми хворими; таке наджидання звістки, — шей-но, — ...що на старість хочу показатися, що я людина; а їх двісті тисяч на одного працездатного, і всі хочуть все їсти дешево; а я не годна робити на них, бо в колгоспах на роботах вкалічила, і то вони хочуть мене живцем закопати, а місна власть хоче коло них жити, і на мене фальшиві документи дають; а колгоспний народ на своїй землі живе при здоров'ю, і ніхто мене батрачки не признає; то нас було п'ятеро душ дітей, усі ми народилися на бесарабській землі; ми на полі були літо й зиму; й коли це спихнула революція, ми приїхали до свого села, до свого дому; як могли переживали до двадцятого року, а там утвердився в нас радгосп, і вся сім'я наша пішла на роботу в радгосп; заробітки були малі, по сорок копійок в день; через вісім років заслаб старший брат, простудився на роботі, було йому щось дев'ятнадцять років; мучилися ми в холодній хаті, не мали чим палити, обігріти його душу; а люди, які мали свою землю, різали в лісі дуби своїм синам на будівлі; а коли я з своєю мамою пішли в ліс

13(31) вересня похмуро прохолодно 14(1) вересня сонце і хмарилося вночі дощ
Семена 15(2) вересня дощ до обід 16(3) вересня сонце жарко після третьої години дощ
о четвертій перестав 18(5) вересня хмарно сонце мало показалось 19(6) вересня
похмуро дощ зранку а вдень не було 30(7) вересня зночі дощ вдень похмуро 21(8)
вересня зранку похмуро а вдень жарко хмарки були празник друга Пречиста Інни день
народження 22(9) вересня зранку туман вдень сонце тепло

23(10) вересня сонце і хмарилося вночі блискавка гроза грім 24(11) вересня сонце
жарко і хмари набігали 25(12) вересня зранку похмуро вдень тепло сонце до вечора
тепло було 26(13) вересня сонце тепло 27(14) вересня Воздвиження 28(15) вересня
зранку похмуро вдень ясно тепло і хмари набігали 29(16) вересня дощик зранку і цілий
день бризжав 30(17) вересня похмуро я їла коло

назбирати трісок обігріти слабого брата, то багачі з лісником набили в лісі і трісок

не дали нам; і так багаті закопали брата не рятованого; мама з досади дістала хвороби голови раку, хворіла по тридцять другий рік; я обходила маму, біль був великий; я вдень робила в радгоспі, вночі з сестрою старшою мучились коло мами; коли вона заспокоїться, тоді і ми трохи заснем, а коли мама схоп-лялася з того болю, тогди і нас побудить; і от мама померла, а в тридцять третьому батько здох з голоду; старший брат виїхав на Далекий Схід в армію, нас три сестри залишилося, голі й голодні; старша сестра пішла в колгосп на великі муки; менша сестра ходила до школи; та захворіла моя старша сестра з роботи в колгоспі, застудила хребта і пролежала до сорок шостого року, і лежала вона не на хребті, а на отробі; і коли я залишалася один день біля сестри, то мені давали п'ять трудоднів штрафу; лишуся сапати в людей за мисочку муки, теж п'ять днів штрафу; скільки я лишила штрафів за те, що обійшла слабу; померла сестра, мені ніхто не хотів виписати дощок з колгоспу; я назаймала в людей дощок на домовину поховати сестру, а після за ці дошки позичені відробляла; я за це теж получила з колгоспу штраф і податок триста рублів військового і сто п'ятдесят малосімейного; мала куфайку і хустину на голові, й те продала і заплатила за свою душу; я з цього горя і сама застудилася, лежала по рокові в лікарні, три рази ходила в корсетови; коли я звернулася, щоб мені дали роботу стоячу, то мені роботи не дали, щоб заробити кусочок хліба, а кинули мене, слабу, у підвал між жаби; коли я почала конати, мене лікарі врятували, а коли звернулася в область зі скаргою, обласні керівники заставили міліцію і міліція завезла мене в ліс звірам на здобич; я сутку лежала в лісі, це було в червні місяці шістдесят другого року; де я перелякалася; гадюки по мені лазили, звірина сльози лизала; чужий шофер заїхав по лісоматеріал і мене порятував; у лікарні я лежала один місяць, приїхала додом між голі стіни, і з того горя поїхала в столицю на позов; столичні керівники кинули мене на два тижні в тюрму між блотняки; легко ж було мені два тижні в тюрмі перележати з кістяним туберкульозом на голих дошках; та й це така провина моя; що місна вдасть давала фальшиві документи на мене, а люди вірили; тепер я хворію спанделітом, маю склероз серця, бронхи, екзема легень і нирки; а з цею хворобою я день і ніч закрита в хаті, бо хто розбере мов велике страждання; сама я з батрацької сім'ї, працювала на державних роботах; а люди, що здали свою землю до колгоспу, забрали й мене силоміцю на свою землю, і

нічим мене не годували, одно травою, і який п'яниця оправиться, годував мене калом; і нікого я не виную в радянському союзі, одного лєніна, що через нього вся моя рідня виздыхала з голоду, а мене так замучили, що я не годна вже ходити; відняло мені ноги, і я прошу в них інвалідської машини, щоб я могла знайти таку людину, щоб мене возила; а то я перше хотіла їсти, а зараз хочу води, та не годна принести; іду до партійців просити, щоб допомогли мені дожити віка; партійці теж мене виганяють совсьом, так що виходить, що я несучу революцію ще з сімнадцятого року і по сей день для мене все революція; і до кого не звернусь, то все дають на місну вдасть; хай би дали мені міжнародний паспорт і пропуск, щоб я виїхала за границю, бо я закидала скаргами весь радянський союз, і всі не хочуть мене, а місна власть заставила п'яниць і

викопали на мене яму, щоб мене живцем закопати, і я цілий рік ховаюся в щілини від п'яниць, щоб мене живцем не закопували; і тепер з цього страху відняло мені ноги і ходити не годна; і чекаю, доки піде дощ, щоб я водиці попила, а вони мене хочуть запроторити в дім інвалідів, мені надоїв колгосп, не то я ще піду в дім інвалідів до п'яниць; хоч я каліка, а в голові розум є, у мене чоловік був начальник пошти, то він мені розум лишив; бач, заради моєї голови мене ненавидять; я хочу жити на волі, я попаду за границю, то мене зустрінуть по одьожі, а будуть мене приймати по умі; як мені віка дожити, що і до нинішнього дня наді мною знушаються; в мене хатина старенька, маленька, потребує ремонту, але я ремонту не роблю; їдно, що я не маю відки, а по-друге, я не годна вже ходити; а приїхала з іншого району молодьож і кажуть, щоб я платила чотирнадцять карбованців за те, що столу і впала зі стулом

1(18) жовтня Віталію І.К. день народження 2(19) жовтня сонячно тепло 3(20) жовтня вдень сонце було а на вечір хмарно похмуро 4(21) жовтня похмуро і дощ зночі бризжав вугілля привезли Миколаївський секретар помер Вехляєв Володимир Олександрович 5(22) жовтня зранку похмуро після десятої вияснилось тепло було аж ввечері зайшло за хмару 6(23) жовтня зранку похмуро після третьої дощ

7(24) жовтня похмуро трохи сонце показувалось тихо тепло

3(25) жовтня сонячно і вітер 9(26) жовтня сонячно і вітер 10(27) жовтня похмуро і сонце показувалось 11(28) жовтня... 12(29) жовтня похмуро вночі жарко 13(30) жовтня хмарно і ясно 14(1) жовтня Покрова зранку вітер дужий холодний 15(2) жовтня вранці туман а вдень сонце і тепло

16(3) жовтня сонце тепло

17(4) жовтня сонце тепло

живу в цій хатині; я дала їм справку, щоб подивилися, що друга група в мене пожизніно; вони на це не дивляться, лиш сказав мені начальник, не заплатиш гроші, здоймем пенсію, а тебе відвезем на шашлики, оно стоять машини і так і заберуть тебе на шашлики; бо це область узяла такий зуб, що я дальше жити не маю куди; такий світ настав; всі пішли в псіхію; треба мені машини, а ці не дають; йду до лікаря, якщо ви доктор, дайте мені справку; ви чорноробоча, не маємо права; область дає ноту, але що ж, їм їдно, Катерина хоче правити селом; до лікаря цього; каже, я буду давати машину; просила в міліції машину, щоб мені привезли дров з лісу; привезла плитку до криниці, якийсь дурний трактором подушив; це тако боятися; вони собі повкривали хати бляхою, ще й зверху шифером; то вони страх мають; не треба дороги їм, бо міліція буде їздити, народ корів доїть, має право шифер купувати зверху на бляху, а в мене хата дерев'яна, сама місила від верху до низу; даю в дорожний отдел десятку, найняла хлопців, зробили дорогу; Катерина дає гроші, дивуються; думав, що дурна; там така Наталка, пограбувала курми все село; що я сказала покладіть дошки через канаву, то він послав Наталю; який ти голова, як ти судиш свою жінку і тещу, що вони свиням не дають, то він буде судити мене; він з нею подобрахався; Наталко, Наталко; вона так била одну жінку біля коперації й ніхто не боронив; я її боюся; ота виросла в допрі, її батько дітей кидав в криницю і дротом вуха просилював, втік у Англію і брата забрав; приходили за

адресом, вона каже, вкрали п'ятсот, а ви мене презентуєте тою Наталкою; а бур'яну я не їла, снопи не носила, в щілини не лізла, побудеш на моєму місці; всі мають наймита, а мені не мона; ви розумна жінка, кажуть, того вони вас так; якісь бріхи принесла; Наталю, чого сказала голові, щоб хату не перекривали; сто рублів дали в райвиконкомі допомоги на машину; могла б кожного назвати дурнем, але чи він дурний; якщо я своїх людей викрию, мене вб'ють; зара вбивають; скажіть, по якій статті мене мучать; перш могли врятувати, ходили з палицями й одіб'ють; а тепер ніхто не допоможе; бабам голови відрубують; племіннику дали третю групу, я писала, щоб дали другу, того вони в'їлися; а, це ви для нього машину хочете взяти; "Нива"; через десять років; а я глядю моторки; племінник "Ниву" каже; йому кажуть, будеш щось, виріжемо яєчко; йому в стегно зашили після каліцтва; а бідна жінка мучиться; той сусід везе конюшину, кидає каміння в ворота; не йди по воду; я в чужині живу, а не в советськiм союзi; ця революція; що б ви робили; так що для мене не советська власть, а душогубка; я як кажу советська

власть, то дихати не дає; так що я хочу совет-ським людям ослобонити царство; за грани-цюю всенький люд працює, і мене пошанує. — Аже-ж довмілися, що виловлюють люд на границі; котрій бабі пішака то вдається й до стовпчика межового дістатися, — аж тоді схаменуться, які то туристи, й машини, і валки, та до цієї торбини, а що то несеш на продаж, які ікони, яке що. Та лиш їдну іконку, намолений образ, передати на сховок; а вже звідти другі валки, та кажуть, що самі збиралися обдарувати галереями цілими; аде ж тутечки що помістиш, стіни вогкі, дома без шибок, а льохи жахають привидами. То галереї пропускають, бо за них заплачено, а бабам тра займати чергу, бо комісії, акушери, — а де ж то кому такий встид пережити, як вони тим квачем повивезькують й спереду, й ззаду, — апусті, нагнісь, раздвінь; а чи ви, бабо, вдуріли, — яка вакувація, які війни; наплутано в цьому безчассі, де чия земля, котра яких історія, — та й чом ні; за поль-щизни а й добре бувало, кажете; дружно велося, обох мов діти навчалися, оно ви як гарно по-польській чешете; ану-но ще цього вірша про рідну мову, ще цю співаночку. Як німцям аллес-капут, і між людьми лад вигорів; то в грабунок, то в погрози, — забирайтеся, щоб вас не було тут. Раз їдуть на поле конюшину косити, коли наскакує банда; стій; мусили повертати коней назад, — душа вже стала не на місці; побачили, що далі життя тут не буде. Сусідів мали непоганих, чоловік поляк, жінка українка, — що ж, думаєш, їх не приходили лякати? їдь, жінко, звідці, як хочеш жити. Війна добре накоїла: тих красти навчила, тих вовками поробила. Але прознали, що бандерівці по той бік поляків теж не милували, — кров за кров, що ти хочеш. Ховайте, бабо, цього листа, — чи

18(5) жовтня зранку туман до дванадцятої години вдень сонце 19(6) жовтня зранку туман а вдень похмуро

20(7) жовтня сонце тепло

21(8) жовтня зранку дощик бризжав вдень тепло похмуро 22(9) жовтня зранку мороз вдень сонце тепло

23(10) жовтня вранці мороз вдень сонце тепло снилось що я бачила Марусю вона

йшла я її догнала й почала її цілувати і говорила сама я говорила їй і я все обличчя їй цілувала 24(11) жовтня до дванадцятої години туман вдень вияснилось 25(12) жовтня зранку туман вдень хмарилось і сонце показувалось 26(13) жовтня похмуро 27(14) жовтня похмуро сонце показувалось 28(15) жовтня мороз міцний холодно 29(16) жовтня сонце вітер

30(17) жовтня зранку сонячно вдень хмарилось на вечір потепліло 31(18) жовтня похмуро вітер прохолодно на вечір тихіше після шостої вечора дощ побризкав 1(19) листопада похмуро мороз

ви думаєте з ним назад вертаться; а де ж ваше збіжжя, де худоба. А так і було, що з собою дозволено забрати: одного коня, дві корови, одну свиню, одну збиральну машину, п'ятнадцять центнерів зерна та зернових, п'ять центнерів речей домашнього вжитку. А ще ж сім'ї скіко душ, — разом з Йосафатом дітей четверо; Роман, тридцять сьомого року, Наталка, тридцять другого, Стефанія, тридцять п'ятого, Петро, сорок п'ятого; а вже по війні: Михайло, сорок восьмого, Ярослав, п'ятдесят другого, Оксана, п'ятдесят шостого. Та люди, та солдатики, — я ж збулася всього свого, я іншому світові придобрювалася; така з мене панія тепер, що я хочу світами рушати, а більш ніде нічого не мати; бо Йосафат ніколи за сестру свою мови не заводив, навіть і їм заборонив згадувати. Але ж тітка, — вже по його смерті розшукала її десь в Америці, й що ж — одержала відповідь: куди він, тобто брат, наше поле подів. Інші ж он, хоч як доля не порозпорошувала по світу, а не цураються, знаються. Поля в нас тепер багацько, писала тітці, аби було бажання працювати, бери, кілька хоч. То вам уповісти за те наше нове життя, — а була радість перший рік, хліба такого намолотили! А Йосафатові що не перепадє й яка відповідальна робота, але як чесний був, то що ж, Сафате, та з твею головою! — ким хоч міг бути. А не оден казав, Сафате, циган спить, і ти проспиш, як ніч, мішка під руку, й на пошуки. Та й нам легше було б, а ні? А як не привчені до цього, як це серце витримувало, й сама не скажу. Було таких розумних, — десь щось пропаде, на кого ж заявиш, на Сафата. В нього оно скільки ротів. Приходять як-то з обшуком, — вона, вже без пам'яті, аж крикне бувало: правда, правда, заганяй машину, зара будете одван-тажувати. То не сміх тепер, а який той сміх був тоді, згадай. Наче ж і друзі з цим дільничим, але приходить. В очі тако не скаже; ну, посиділи, там щось накрила на стіл, що мала, та й ти ж май порядність. Як тобі хтось у вуха вклав, — чого ти ті очі ховаєш та винюхуєш по кутках; скажи людям. Ні, він буде думати все на те: щось десь заховано. Вже з порога вернувся, сідає кіля столу, виписує квитанцію — що собака не прив'язаний. Але то ще в старій хаті, бо в шістдесят третьому заходилися будувати нову, й десь років зо два стягувалися на неї. Сім'я ж велика, й от чогось важко, що не візьми. Лоток був старий розібраний на станції, ну, де рівчак попід колію стікав; насилу дозволили їм відступити за менші гроші той камінь. Отце на фундамент пішло. З деревом тож, — якусь будівлю мали зносити, й так перепало. Дивіться-но, бо я вже не бачу: тут на фотці вся майже родина проти хати, й Сафат сидить межи них

на порозі. Він по тому й не довго жив, бо хто міг ним зволодати, — скіки казали, тату, ляжте в лікарню. Візьметься за бік, перетерпить, та й знов велосипедом на

роботу. А їдного разу й своїм ходом не міг дістатися, та й операція не зарадила б. Людини на багацько всього вистачає, земля не питає, здоровий ти чи ні, вона, як дитина, потребує догляду. А Стефці найбільше дісталось, — яких і сім класів, а вже гайда на роботу; тра було батькам помагати, ще ж ці менші були. Яка то для жінки робота, кошлями буряки на вагони носити. А там обід, то воно, бідне, буряка в руки й пішло між кагати, щоб люди не бачили. Це так буцім обідає. Ну й правда, не було що з собою взяти. А подушки на ліжках повишивувані, аж рясно; а стрибки наскочать, та Йосафата впоперед себе у льох, самі зверху, а він спуститься, присвітить, — з обох боків бандерівці з автоматами; т-ш-ш. Збереться нагору, показує: нікого нема. То я хочу весь світ обійти й розказати, що ми зазнали, а ви мене пхаєте на комісії. Ви собі вже владу вибрали та й тицяєте у кожного, хто злодій, хто винуватий. Вистановляють бабу, ну, так раскажі, бабуля, кой чорт надо-уміл тібя перехадіть граніцу в етом месце, — нареготалися з баби, наричили торбину консервами, вертається Катерина додом. А вода закипає не так, як було, а огірки у таки-ий проріст; баби голосять на новім поселенні, а діди лісами пробираються, щоб хоч подушки повикрадати з опечатаних хатів, — вогні палахкотять, хвоя рудіє, і час героїв, і такий вік смертників, і таке смирення, що ні в рабстві доладньому не окошилося, ані свободою справдешньою не змірялося; і що ж — гонить завія незнання до храмів найвикших для сповняння радості вікової прожити одмалу чієсь неоджите й дождати хоч на палітурках холодно Бондаренків син в Армію пішов 2(20) листопада зранку мороз холодно цілий день вітер північний 3(21) листопада похмуро холодно о шостій почалась крупа вночі дощ Шимчишин син в Армію

4(22) листопада похмуро тихо Паші Лабазнички два роки як померла празник Казанської божої матері

5(23) листопада похмуро цілий день дощ бризжав 6(24) листопада вночі дощ зранку сніг розтає похмуро 7(25) листопада вночі дощ після десятої ранку дощ і цілий день

8(26) листопада зранку морозець холодно 9(27) листопада мороз холодно сонце було цілий день 10(28) листопада дощ вночі і цілий день після дванадцятої години сильний вітер 11(29) листопада зранку мороз сонце похмуро

12(30) листопада мороз до одинадцятої години зранку сонце я у дворі упала 13(31) листопада Кузьми Дем'яна зранку сонце вдень хмарно вітер холодний 14(1) листопада похмуро Валіку день

вписання своїх невглашених імень, — вік смутку та крові сяйне напослед мов здогадом найглибезної нещасності, аби котитися світами й світами й ще їдній загадці; мудрість-бо збувається не тим, що мудрих заковували й перетримували до скінчення віку, а далі повідпусковувати й казати, які то в нас мудрі каторжні, осьо й вони правитимуть світом, бо перескочили й нещасність, а словами, зрозумілими світові, примовляють і виправдовуються за тих, за кого буцімто муки мали, бо так писалося й говорилося, а тьма все глибш заховувала йнакші імення й назвиська, — ондо вже й Юрко доладнує папери на нові реєстри; та кому яка книжчина од японців перепала, та інструкції, та черги на нові в-божеські милості. Бо не поквапишся свої жертви й свою

нещасність тутो вшанувати, то розгребуть світами, й знаку не лишиться; бо їдним без храму нема ввороту ані в який жадний світ, гиншим, — ондо вже й Женька котить порожнього возика з кладовиська, та не зриговує до храму, а лиш дослухається позову Драгуновського, нашукує мулярів світових, аби піч знанова вимурували та було як матері в спокої одійти на вічний спочинок; а що вже треті й десяті, то не старчає реєстрів уписувати діла їхні. Шей-но не одспівано небіжчиків, не вивезено з лікарень примерлих, а вже викрадено їхні спомини й книжки понаписувано, — що це таке, що на всяке горе як вороння злітаються. Муляри такі, аж гов куди твоє діло, — горщики виколупують в печах старезних, кульчики та зарплати жінкам, а самі без просипу на ті гроші царські добувають послідні дні віку; а жінки що ж — на свою тямку давай ділити, в кого що краще; а вже й міліція, й допри довкружають храми, бо це такі поминальники, що в котрої гарніші кульчики, то та бликше до трунв та голосніше приплакує, — бо скіко цих мертвих, а й ще буде, а печей нерозколупаних, скарбів незнайдених. Городини заповнені базарами з іконами отруєними, меблею всякою; офіцери ніяк не спродадуть годинничків срібних, ще з тої війни надбаних у німешизні, торгуючі з пустелі в пустелю мандрують, та не чути пісень і дум во славу пустель; базари сповняються гулом, — всенький світ з'їхався на торги до мертвих пустель; ніхто не розступиться перед процесією, нема діла до мертвих. А як було, — до храмів ховалися, й хоч згоряли в вогні ворожеському, а не вийде ні жаден, то й тепер; лиш бояться в храми вступати, бо затісно од мертвих, бо довгі одправи, бо шлях до кладовиська міліцією й санітарами обставлений; а ще ж не наїхали ті, що пересортують і мертвих, і живих, і ненароджених, вкажуть кождому місце з живих на нову винуватість. Ще маємо час на останню одправу, — а вже земля

дригонить, дерева стінам вклоняються, хрести тьмяніють у затінку вихорів, сироти й гнані виповнюють першою й останньою радістю, якої не бувало; бо що дораніш було свято, то те було мука, а вже як дозналися за чужу радість од своїх мук, як угледіли, що всяк свою віру тербічить сюди, що не було ще стільки вір і сект у їднім-но закутку світу, то зачали своїх причинуватих приголублювати, зачали вірити знахарам узосвітнім, — збулися й останньої дужості, запотребували ліку на нерви і душу; і вже не скажеш нещасні, а — кволі; храм земний і храм божеський стали впритул на радісне спізнавання, бо ще не бувало стіки мертвих, а ще й такої злагоди, аби чути про господню кару й останній суд, аби й Драгуновського дослухатися, які то не віра й не що, а ритуали заволоджу-вали світовим прожитом, як то сталося, що добуло до нічого, і вже ніщо є все, і тра починати знанова, бо то буде нове й нове, про яке не чувалося; людина збулася в подобі та й образі для нового життя, лиш не ожиття, — то що, набулася, людинонько, за всі віки, здобула пустелю, то це тобі й рай, і що хоч, це тобі досвід; і час остраху вступати до храмів, і верем'я сум'яття у кождім кроці і по-думі, — комусь то зостатися, чи цій людині переродженій, а чи які нові понадходять і гейкнуть на ветху людину, всторонись-но, теперички мій час. Люди-кабани зводяться на задні і шорошать вуха на ветху людину, — яке то її ще слово буде, останнє чи там передостаннє; ветха людина вже не живе, а про-буває у маренні, не зволодуючи своїм

сум'яттям: уже-й-но ступне на межу очищення, а втіха гріховності осолоджує віковою тямною, якого б то ще гріха набутися та одтяг-нути на ще котрий вік обіцяне чи привиджене очищення. Де що не є, що не візьми, а народження п'ять років

15(2) листопада похмуро трошки сонце показувалось бліде

16(3) листопада зранку сонце було тихо похмуро з пів на четверту почав дощик бризкати 17(4) листопада похмуро тепло 18(5) листопада цілий день туман 19(6) листопада похмуро цілий день годині о шостій почався дощ 20(7) листопада вночі дощ вдень сонце хмарилось і вітер і дощик трошки бризкав

21(8) листопада мороз холодний вітер 22(9) листопада вранці мороз а вдень сонце і хмарилось вітер а на вечір розхмарилось 23(10) листопада хмарно і сонце показалось 24(11) листопада було сонце до другої години похмарилось і вітер

25(12) листопада зранку похмуро вдень сонце тепло вітер як весною

26(13) листопада сонячно і тепло 27(14) листопада Заговки туман цілий день

28(15) листопада похмуро цілий день а ввечері дощ 29(16) листопада зранку похмуро

все запізно, — дзьобаті залізяні птахи назнижуються; чи хто зійде з мотузяних драбин, або прибули, щоб забрати; земля репається попід храм, і де той староста церковний, аби наклеїв стяжки тонкого папіру, та й ще б якого часу, та й знали, чи тим репам на пострах чорніти, або вони ширш і глибш займуться й проковтнуть цю остачу світу".

"І наймудріший з-попередь двох віків хтів бути ускрізь, а ще й обходити пішака ці землі, ніде не перетримуючись надовш, — та всякому мудрість своя куйовдиться в голові. Храмів набудували, та не своїми словами промовляли, душа перетримувала віру, а голова зачувала чужими літерами. Вписано було до книжечок у торбинці, яке то гарне видиме небо, а ще більш гідне споглядання божественне; та й коцюбне зір на віру мудреців, — уже ж то нам споглядати інакшого неба, й не того, й не іншого, бо й небо не те, що перш, і зір сироватиться впритул побуряковілих небесних брижів; хто перед ким винуватий: чи той, що хтів бути сином землі і всесвітнім сином, а чи вже ті, що вони вірі його не пойняли, а чи там і слухать не хтіли, а це вже послідні давай донишплюватися, які то мудрощі в торбинках поховано; хто кого перехитрував: що мудрістю хтіли світ заповонити, а чи кровію вмити; аж коли інша мудрість приспіла, — буде вам і не так, і не йнак, а всеїдно не вибудете ні з того, ні з другого, бо як би не рвали коней, не довкру-жали землі на охорону, а все стати вам і кричати "та люди, та українці, та давайте разом", а мудрість, що в хитрості набулася, одно воркотітиме, що з пана спровадили, а з мужика вже ні; то що кому залишається: як-то сон а чи вже скидаєшся зосну, — ви таким поводитарем приступаєтеся невидким, аж мона сказати, що це мати або дочка, і все вказуєте на новішу оселю: ця перша хата й чвидна, і вже готовий зостатися на довічне проживання, але ж сумом таким обповиває, що ти сирота, а ця хата ще більша сирітка; то ви аж мов хитрувато припроваджуєте до іншого світу, а-ж то не світ, а знов хата, тіки як це, що видко одразу й першу кімнатчину, і зразу тако од якогось боку світа стовпів зо два високих вкопаних, а між ними заміт уже вибрано,

— що то як хата покинута; і вводите мене своєю волею в іншу кімнату, а там просторіше й викше, аж радість впевняється, що от у такій хаті б жити; та й то ще не все, — й третя, й четверта кімнати мені втворюються, і от у тій четвертій і дух забиває; от де радість самотини і місце для подумання найголовнішого; а що там од того рогу кімнати знадвору вибрано, то го-й, — не те біда, глини трохи й соломи; і дивно тіки од того, як це

знадвору показує, що вибрано простінок, а зсередини хати ані дірки тобі, ні знаку на яку хоч хоч дрібну руїну, — і так десь заблагаєш ласку невгядну помислом про відбудову, й уже тобі видно і меблю, й на стінах десь-то угледжуєш то рушничка, то картинку, але й не скажеш, буцім бачив що, от затишок віковий, сідай та й живи; аж-но направишся виповнити намір давнешній, а вже чиясь йнакша хитрість перестереже тобі видиво, і де ж то взяти takenного поводаря, та хай би змудрував цей утишок на безвік, — як не так, то хочай уві сні приписав до найтихшої оселі; але й так, що поводарів до хориби, а бажаючого на поселення і з гасником не найдеш; і блукають поводарі поза хорумами, усе на якісь нові землі та пустоші нагукують, бо того вони й поводарі, що їм так назначено, це буцім їх професія; от є поводарі, то їм дай ще й роботу, а поселяни у сні ховаються, та такі доріженьки собі з пам'яті вишуковують, щоб хоч що, а дай у спомин якийсь вернутися та згледіти погублені оселі так, як не бачилися вони тоді, коли ще й оселі були як оселі і проживальці нікуди а й не збиралися, — то бог снів пам'ть дарує на усе нові блукання, а бог будівель, хоромів, осель вказує на яку діромаху, простінок незатинькований, а бог пам'яті й собі напучує на радість спізнавання осель ув новім образі; а поводарі знають їдного бога та й їдну дорогу, і то в них така віра, що й не здумай рухнутися в котрий бік, — вава буде; то так собі світ поділяється на подорожуючих, а й тих, котрі хтять хоч у снах добудувати недобудоване, підрихтувати зруйноване, і як доходить до кута, то враз як бахне, як заволочить, як вив'яже літерами такими, що хоч і кричи зі сну, а воно стримітиме й довше, вже коли й снів одсікуєшся, — політика абощо; та й тобі а вночі всю ніч дощ йшов

30(17) листопада цілий день похмуро 1(18) грудня хмарно сонце трошки показувалось і дощ бризкав маленький 2(19) грудня... 5(22) грудня вдень похмуро і сніжок пролітав вночі дощ 6(23) грудня мороз холодно 7(24) грудня Катерини мороз вдень сніжок перший тихо сипав і вдень сонце було

8(25) грудня сонце і мороз холодно 9(26) грудня вітер мороз і сонце 10(27) грудня похмуро мороз о четвертій проясніло 11(28) грудня похмуро після другої показалось сонце і заховалось а сніг почав розтавати 13(30) грудня похмуро дрібний дощик сніжок розтав Андрея Вові день народження 14(1) грудня мороз похмуро

15(2) грудня цілий день туман волого холодно

16(3) грудня Сави зранку туман після третьої вияснилося 17(4) грудня Варвари свято похмуро після дванадцятої вияснилося 15(5) грудня помер Косигін зранку мороз після одинадцятої

ошуканство, і винуватість, і що кому лишається, — смикнешся де іншого сну,

вволено буде й цю твою волю, надішлюється таке зовсім інше словесне видиво, аж мов видряпане у закутку новішої оселі, де вже ніколи а не зажити нових часів, і чиїмсь тлустим голосом, усім таким видом потворячим нашепчеться упосередь найдовшого сну — історія або-що подібного за літерами хвостатими, і скаже уже й не голос, а сама постава високодерев'яна, що історія це й є історія, і поки розказуєш її або зчитуєш, та ще й уміло, то все, про що думаєш як про живе й невмируще, радіє, от які то предки були добродійники, і поповсміюється з усього недоладнього, гадаючи так собі, мовляв, ми позбулися й недоліків, нагадай-но ще щось нам на втіху, — то що ж, хіба важко в'явити, була хата й не стало; і от з цього всього невгодного мовби такі епопеї вроджуються, хто їх тамечки виповідає, але так заховують хоч яку втрату, нагадують про таке життя, що йнакше і не назвав би, як трагедія, а все, що довкола, мервється їдним нагадом, що все вже перебуло, пережилося, називай-бо й історією, і дальш тобі ходу нема, приреченість така, нагадують сторінки епопей, і сам собі втишуєшся у думці, що це ти такий убивця, раз наважившись викликати у спомині образ неіснуючої хати, відразу зачинаються суди і процеси, надлубують таких подробиць, що за ними вже й не вгадати, як то воно насправді було, а тобі ставати таким підсудним, що всяка подробиця, чи вона була, чи вигадано її, робиться підставою для повсякчасної пімсти, вневолує тебе висновувати усе понищене, і чим більш знаєш, яке воно неіснуюче, то більш важить для тебе і для суддівства, і знаєш, яке злодійство й злочинність, як винищить воно заздальгідь те, що намарюється літерним плетивом, гадай, майбутнє; такий то ти винуватець, а ще ж і втіха, що хай-но спробують одшукати, бо цій добі не так те одшукання, як самі пошуки, — бо й винуватець цікавіший суддям, ще більш завдає їм збудливості, як невловний, ось наче й він, і нема його; бо не так він сам, як те, що він є, як те, що суддівство почуває свою потребизну, — а, боронь-боже, просочиться звістка, мовляв, і епопею викінчено, і винуватець-позивач одкличе свій позов, от-то де лиховина, а їм дай все нових подробиць і доказів, вони готові й світ затьмарити безкінечним допитуванням, і вже в архівах суддівства він не такий собі позивач, а справдешнісінький винуватець, і що ж йому лишається — а рятуватися втечею у спосіб чистого, не потьмареного вигаданими подробицями спогаду; а й куди ж то позивачеві діватися, як він уже такий позивач і такий винуватець, а ще ж і натякає, буцім може

такого вчворити, а таких епопей нарозка-зувати, — то він знає собі такі закапелки, у таке сніння всторбучиться, що тому суддівству ввік не дістатися. І хай тамечки поводитарі нашіптують, що й це безвихідь, а всеїд-нак впиняєшся попри цих стовпів оголених, аж сучки такі свіжі — хазяї знали рубати липи на горбах, то ого який заміт лисніє й дотепер, — архітектура, напоумляє бог хатів; ти невбачний сам собі оглядач величних стовпів, між якими не видно просвітку, але добре знати, що ні заміту вже, ні решійсів глини, та й ні покрівлі, — такі лишки зминулої архітектури, кістяк для нового мурування, і десь поза цими стовпами догляд-жуються все ж існуючі затишні та встатковані хороми, до яких приступу ніяк нема; от зайшов би з причілкової стіни, та й було б тобі все те, що привиджується з боку оголених стовпів, — але ж диви-но, настаруєшся на ці пришти, оповіді, епопеї, і знаття ж, що жодної не вповіси доладньо,

що більшість найцікавіших епопей людство не має змоги прочитати й дотямити, а тобі все надсилаються оці архітектурні видива, аби завбачити твої марні зусилля на виповідання абудь-якої епопеї, та щоб вона була така, як ця насніла архітектура; вже й поводар той невидний явиться тобі вкраю вулички чи під якою стіною лікарняною як рятунок од все вглибаючих снів, бо самотні блукання цими руїнами віків вікезних от-от приштов-хнуть до якогось оясненого та спорохнявілого закапелка, де мусиш звідати такої насолоди у страсі, про що не здужаєшся не те що оповісти, а й собі пригадати, — од того страшливого солоду й прокидаєшся; цим разом зовстрінеться тобі й Драгуновський у геть змерхлому а й затишному костюмчику, і буцім вам рушати од якогось музею урвисрозтавало Сави і сонце і хмарилось 19(6) грудня мороз похмуро Миколи свято 20(7) грудня похмуро дощик вдень бризкав до вечора 21(8) грудня зранку маленький морозець після першої сонце показалося і швидко заховалося морозець а на вечір похмуро 22(9) грудня зранку похмуро вдень сонце показалося похмуро Косигіна хоронили Олексія Миколайовича 23(10) грудня похмуро трошки ясно тепло

24(11) грудня похмуро сонце

0 другій трошки показалося бризкав дощик трошки ввечері

25(12) грудня ясно

1 хмарно вітер 26(13) грудня ясно і хмарно

27(14) грудня зранку похмуро сонце трохи і хмарно

28(15) грудня хмарно сонце вияснилося з першої і морозно прохолодно 29(16) грудня зранку похмуро вдень сонце показувалося вітер і хмарно 30(17) грудня похмуро ввечері дощик бризкав дрібненький 31(18) грудня зранку похмуро а вдень сонце було а після обіду похмарило

тою гуличкою, чи то місто таке а чи село в місті, і так кортить довідатися про його батьківщину, от наче аж виправдовуєшся за ті таємні сні, а він одкаже м'яко, аж боком ступаючи, що яка там батьківщина, не був, нікого тамечки нема, все заорано, хіба ж ви не знаєте, Сталін дав вказівку знищити хутори; і враз кортить втулити щось такого веселого та втішального, бо шкода, це чоловік, у якого хати не стало, — от прикупити б якусь халупчину оддалік світу й вовтузитися біля неї, таке мов-бо в інших, що як хатина, то це тобі й хутір; аж коли серед цього вечірнього просвітку з сумовитою долиною низом візьме й вродиться мовчазна, аж пустельна ніяковість; і погляду того за скельцями не уздриш, мов відсутність погляду, зору — тінь здогаду про недоречність питання, про безглуздість загалом існування; або ще й не так навіть, — швидкіша хода і показування небаченої архітектури, доладне таке вповідання, хто як оселю будував, і скільки на що пішло, зупиняння перед найвишуканішими архітектурними спорудами; десь-то так віки перетримуються що на цих солом'яних вишмультгах, а й що на цеглових вежах, таких мовби церковцях незнарошних, — зминають намарені містечка, городища, і м'якіша хода попри збережені та обсновані дротом стовпці церковної огорожі впритул городів приводить до інших пагорбів щемливо пригадного ландшафту, ветхі одежі вікового поводаря дарують познаку не вертання і напому, аж-но приблукування до

загубленого в ще одному світовому закутку обійстя, назви хоч і архітектурою, де щось таке збулося без назвиська й оприкетнення, та вже без тебе; ти вільний собі оглядати й спізнавати, аж вимовляння зокола тебе готове зізнатися хитруватим осмішком: кажи-но, який ти мудрий, тернися запорошеним плечем цих-о стін, і чи твоя мудрість такенна втишена, як і тут, бо час, що на нього ти гави ловив і дармував щокожен свій подум і здогад задля його приближення, тут оскнів і зосторонився дивакуватим зором у своє нутряне мерехтіння, — бликше тобі до спокою віри побіля збулого світу, впритул осяйного світовища; хочеш ти дальшого подорожування на поклик здогаду про найдальшу пустелю; вдоволишся цімома верховіттями й долом, що не знати, де верх, а де низ, таке просторовище на безмір; то поводар озирнеться з прочину дверей, з тьмяного лиску скам'яніло-полушпленої фарбизни одпроти лиску зволохатілих виноградних лоз з таким аж веселішим нагадом: тутечки тобі скінчення історій і самої історії, хоч, то наслухайся безгоміння всього, чому назви а не складеш; сміхами й сміхами здобувай собі право вступати у символ dokonаної самотності, та не

самотини, — тт-дс-бл-пдлн-тт-дс-бл-крсн-пнн-тт-вн-пл-д-змл-прпл-ст-ст-пдлн-ст-ст-крсн-пнчк-т-взмс-бк-скч-сб-скм-скч-п-дн-бр-двк-скр; верховіття сіней пристарчують задих втишений на змалілі речі світу, — тут вони собі захазяювають мир і розум; та й знатимеш — лезо коси і радість павукової оселі, граблі зі смарагдовою сіниною в тріщинці зуба, шкарбани на сірих кахлях попід драбину, і пучок деревію на цвяшку вповіс віконця до комори; і зусмішлива вповідь поводаря, що та з яких часів і кому що належне, — бо і в такого дядька була ж мати, а невістки їй неохочість була, а свої ступи та прядку все виставить, що невпрохід у які хоч двері, а, храни-боже, невдогод який, шукай матусю й по сусідніх селах, — намандюри-ться, буцім хату її затоплює ціми ставками, а вона знала річечку, та очерет, та кладку, та верболіз; а це ж нові води наглинули, нове все, і бійся стати білля попрати, бо вже з ружжом чорний костюм закрадеться, а де-то, бабць, закидушка, а державну рибу лови-и-ити; то їй типір де не ткни світом, усе хата рідня стовбурчиться, травичка не діжде її серпа; веди мене, сину, до меї хати, бо цих злодіїв стіки, що вдираються у віконечко, а виходять дверми, ще й скобля умнуть такечки, як ніхто й не був, — перетрусять лахи, сірниками насмітять, лиш горілки не тронуть, такі розу-умні, тавра нема де ставити, рук не старчає одрубувати; весь світ їй домівка; та матері розуму збуваються, а сини винуватцями стають, бо не тіко віру й право не одстояли, а й впроти цих гемонів неспо-мічні, — то ти знай право вступати в пустельні домівки, ще й віру таку на свою радість нещасну: була ж собі хазяйка на все село, а хата така, а подвір'я, мов намальовані, та й досі скажуть не йнакше як баба Мальованка;

1980

2(20) січня зранку хмарно мороз маленький а вдень сонце і вітер 3(21) січня зранку міцний мороз а вдень сонце і вітер Буликинша померла ввечері

4(22) грудня о дванадцятій ночі вітер а вдень хмарно і сонце вітер 5(23) січня зранку похмуро тепло морозець з третьої сніжок і до вечора йшов

6(24) січня Святий вечір вночі дощ вітер мороз холодно вітер і сонце

7(25) січня Різдво мороз міцний зранку сніг

8(26) січня мороз вітер холодно другий день Різдва 9(27) січня мороз міцний вітер
Вови день народження третій день Різдва 10(28) січня мороз вітер

11(29) січня холодно мороз

12(30) січня зранку мороз а вдень потепліло сонце було 16(3) січня зранку
морозець а вдень похмуро і розтало 17(4) січня похмуро і холодний вітер 18(5) січня
зранку морозець був з десятої розтав і почався град Голодна Кутя

19(6) січня морозець вночі сніжок

усе нове й нове цим світом заворушує, але то кажуть, буцім що-часу нова людина
виплоджується та й нового світу настарчує, та й де ж то ти бачив аж таке старе, аби
воно на згоду напоумляло, — усе старим потурають на втіху новішому; ото де розум,
ото пам'ять на безпам'ятство, — та й так заквашено на їдному й другому, аж радість
навскаженіло піною вибулькує: то не ми, нам стороною пройти й зачепитися слухом чи
зором; ще ого-в скіки йти, бо нам пустелю давай, а древнощі й чужі знадобляться, а
ворога серед своїх одшукаємо, та й матимем на впочин знов нового світу", —

і сні вже не ті, як то перш; таку дисципліну давало страхами наздоганяння,
вберігало і в цьому житті од спокус і наруги; ринеш на долоню від поверхні землі
просторовищами містечка, а шляхи долання осяжніші в'яві, бо глянь, скіки там перейти
од закутка аптеки й до церковної брами, а звідти попри емтеес та низом сошею вже й
школа, — а ті мотоциклісти на відстані страху, і тобі не втекти, ані їм не наздогнати; не
так хіба й решта снів. І вже пережиті страхи вступаються з життєвих шляхів, а от
радість яка чи там насолода все не являються хоч би на крихту, як уві сні. Бо страх
видовжується видивами у далечінь історії, вибахмачується начутим і зчитаним, і вже
таким бабиськом теліпає; а радість і насолода тербічається тако передом, накивають до
майбутнього, — то де ж наздогнати. Як сні, то й що хоч улягається сталка за сталкою,
урівноважують душу з світами; аж це вже приперло до урвиська часу, — струснуло не
лиш землею та небесами; попливло хмаровисько зсироватіле, рука хапається за
деревце, ріг хати, і тра перестояти у муці паморочення, якусь-то тягучу гадку
виснувати з примерхлих віків. Такими мов телефонами висячими обцятовано завхатню
стіну, і якийсь-то з'єднаний стримлячим з-під крокви дротиком із невидкими світами, і
зашелепотить у трубці невідомою мовою, шкабарчастими підголосками, як-то і в
маленстві, коли набалакуєш і собі у радівну тарілку, щоб десь і тебе почули серед цієї
зсамотинілої наповненості. Час такий високосний, аж річі маліють й здитиніло
насторожуються, а як то ти рухнешся, яка твоя думка надалі буде. Не спання, а
колисання у безвісті, — випрохуєш сну такого, на хоч невзбулість, на хоч якусь
втишеність, аби це життя й далі греблося, одслонюючи тобі далекішого чогось; от би й
ще день прожити; та перестановляються світи, і вже при тямі, стряхнувшись
безсонного сніння, добачиш: і річі збунтувалися, що де мало своє місце, випручується
в інакшій подобі й геть не там. Змовчальність живизни і примовляння незрушного, — такі
тобі

вповіді на вікову замисленість, й хіба ж не так: це ставалося задовго, далеко

задовго всілякої самотності; світ зробився сном, маревом; прокидаєшся з остраху радісного, — якесь нове сниво підстереже; та й злягаєш тоскно у темін безсіння. На ранок: мацнеш по лобі, і пучки влипають у глибші борозенки — то добрі демони відвоювали тебе й цим разом від лихих, і такий карб зоставлено після нічної борні, одпручуєш зір від темнавого килимка з невідгадними щораз візерунками аж мов до стелі, де у кривулясто вимашчених вглибинках попри сволоків якісь тіні купками приховуються, — то це там воно заховалося? — і тіло, ведене зором, випручується голічерева; то перш руки зволаджуються одпроти стіни; а далі й коліна, тягнучи зімлілу спину; аж дзюркне трохи слини з куточка заціпленого рота, а безтямний зір, відбившись чимсь хижим і настрашливим од просвітку межі шафою і фіранкою, струменить навстріч і хоче всім тілом заволодіти, бо з тих притемнів попри сволоки якась йому допомога; вони навкупі довкружають загіте людиною лігвище, і аж тоді стямишся од жаского здогаду: це все, приплямлене вдосвітнім сонцем, вже аж немічне, ще й мовби схнябіло-доброзичливе, володіло тобою, вповивало тіло, вхлиналися скупуватим теплом, чаклувало над обличчям, обпавутинювало. Отверезілий зір здогадливо-прудко сіпнеться до покутя, — трикутна полиця з візерунчатими мідяними бляшками спереду, Богоматір з немовлям на парсунній дошці без окладу й рушника; аж ов де те ворушіння, тінню майне до темно-ликої дощиці і втане при ній. Чека-но, то це вже той час і те дніння, коли спохоплюєшся ще й не так щоб дуже то молодий, але й старощі не такі страшні, і мамині руки попід притрусив трошки землю до дванадцятої години розтав і тихо було Хрещення 21(8) січня вночі вітер цілий день дощ Саша день народження 22(9) січня сніжок трошки притрусив і скоро розтав Володі день народження 23(10) січня вітер прохолодно і цілий день похмуро 24(11) січня вночі сніжок трошки притрусив мороз трошки і вітер холодно

25(12) січня мороз і тихо і похмуро 26(13) січня мороз і хмарно трошки сонце показувалося 27(14) січня похмуро сніг цілий день йшов 28(15) січня хмарно і сонце було до вечора морозець 29(16) січня мороз міцний вітер і сонячно

30(17) січня мороз ясно і тихо тепло 31(18) січня похмуро холодно і мороз і вітер

1(19) лютого хмарно сонце показувалося з першої години дня сиро прохолодно і град

2(20) лютого болото вітер холодно і сонце і хмарно

3(21) лютого хмарно і сонце і вітер і град 4(22) лютого мороз до десятої години після десятої почало

простирадлом і периною — от знов вбурився, і змінання трусманів на жіночі байкові по коліна, і ще якийсь час степлілого марення, і почування сцикливого духу, коли вже й у штанях, і ще фізкультура, і ти навлежма на маті, і дівчатам розбігатися і долонями об твої коліна, і головою між твої ноги, і вигином перестриб на ноги впозад твеї голови, і знов інші, і лиш одна, мовби втаємничена у твої нічні запливання і ранковий сором перед мамою, а чогось усе її визируєш з-посеред колін, як вона, перш ніж надбігти, нюшкує верхню губу, і не так за часу стрибання, як уже потім, по довгих роках, сполучаєш своє сороміцьке знання про себе і її — навздогадливе знання про

твою таємницю і твій сором; або й не так, — ці темноликі голови (голова й голівка) дарували що зрання, що проти ночі таке аж мов прощення на твої хворощі, і вкипав собі у сон, і знов ця яма незглибна, в яку так страх зазирнути, але так солодко дзюрити. Та типір щось гинакше, — оченята-жуки Синові й ледь гнівливе округле праве бровеня; ще ж колись то таким затишком навівало; то ж немов ти, а то твоя мама; а це скіки віків минає, то де було назирити та хоч якусь одміну догляджувати, — оченята-жуки так припантровують, буцім так насторожі, ха'-но щось не те подумаєш і про його маму. Уже й вигнанцем таким почуваєшся, ще хапнеш у порозі пінжака з вішалки, а той погляд прошилює; і так лекш обзирнутися вже не до очей-жученят, а до місця, де ті очі, і оддалінь невстрашливо зважитись на думку: усе, що лякало, змалівши типір по кутках, невидко всотується у ті оченята, щоб день перебути у дерев'яному сховку. Та й чий то гріх, що тра у світі пробувати, а хата необжита, чужі розвалюхи рідніш своєю незахисною руїною; а ще хоч півправди дознати; коли ж ні, — веде тебе знов на змалілий страх; коліном утиснеш двері, щоб клямка випенькнула од мізинного пальця, і знов головою у зраджений світ невинуватої кімнат-чини, — ступнути чи ні; і так світи по два боки порогу — цей, малий, і той, незглибенний, — дочікуються, куди твоя тьма поверне. А хоч куди, — вередує тьма; як схочу, то й тут перетримаюсь; а ці світи, не дочекавшись, то сиротами прикинуться, то таким суглобом, чи кроква це, чи яблуня вгиниста об лату, репають, — а ну-но вгадає, де теї хоч півправди; висвітиться пів-очей Богоматері, що її зір десь вникає, та й не в ці сталагунені світи, а дальш, глибш — то куди: не кличе і не втішає той зір, а таким іншим світом теплить і притримує; от уже оживають одійшли, — це ви, бабць, пождіть-но, поможу; спускають додолу зсклянілі нечулі ноги, спідничину рясну розпростують нижче колін; знов їй цих котлет захочеться, а невістка

яка-а-а, і принесе, а все то перепечені, то глемзякуваті; подай, Юрку, з своїх рук; і тих крихтою обнеси, — показує на ікону; чось світ зажирнів, не дасть ради статкам своїм; той павук скоро заснує пів хати, а я втомилася павутину тримати, усе тра сісти; якби цю доріжку тако навскоси, щоб тінь од павутини не вабила підлоги, — ти чув чи вже знов у льотри. Та де б не чув, а як ці ешелони поза лісами здійсмають стугіт, а літаки, ці підземні кроти, вже такого навирейдували в# небесах, і тра бігти, а кожна вуличка чось незнайома, що-яким каменем білованим в очі яснить, і люди мов нетутешні в подвір'ях посуваються, а на цього перехожого так назиркують, і де ж та дорога, щоб їй скінчення не було, — знов якийсь закуток вербовий, листячко зосеніле у мілкій криничині терпким духом солодить; оно дід кошілі плете; сіно в копичках; невидкий струмочок, — та цього раю не мало б бути! Цей край наохо-тувався дивами, він собі мовби спочиває. То куди типір, — трапляється й поводитар; як-то мовчки признатися хоче, які ви їднакі; але звідколи це, як не можеш скласти ні віку, ні часу, а все якось одним днем виторочується — жив чи ні; от знати: весілля чи похорони, чось підводами заставлено вигін посеред трьох вуличок, але ж і не базар, і веде тебе од незащіпнутої хати до найменшої, а на ній брезент скочений, а візниця зготовлений, — які там війни, та владарювання, яка партизанка; наказано доправити до найбликшої

станції і здати начальству, — от-бо й посвідчиш на невинуватих світу цього, як розуму надмір. Але й поводитарі не дрімають, якоїсь порчі на колеса та й, або на пострах візникам оголошують, який мокрець коням на ноги прикинувся, то ж не велено рушати. Чи твоя воля, а чи ведено тебе, — одсікнувся одної розтавати і сонце і хмарно 5(23) лютого Маланки морозець похмуро туман після першої сонце 6(24) лютого вночі вітер і дощ а вдень похмуро тепло після третьої дощик бризкав до восьмої вечора

8(26) лютого ясно 9(27) лютого хмари перебігають сонце і вітер дужий 10(28) лютого морозець сонце тепло 11(29) лютого морозець похмуро 13(30) лютого похмуро з першої

ДОЩ

13(31) лютого вночі дощ а вдень сніг ішов цілий день

Крушинський Захарій помер

14(1) лютого мороз сонце до другої години хмарилося після четвертої вияснилося 15(2) лютого мороз сонячно тихо Стрітення

16(3) лютого мороз вітер похмуро і сонце показувалося 17(4) лютого мороз мигичка і сніжок 18(5) лютого мороз похмуро і сонце показувалося бліде з Миколаєва привезли Кухтинку Машу хоронили 19(6) лютого похмуро пухнастий сніг цілий день йшов а ввечері мигичка

влади, то іншій вкорися; та й буде, як тому мудрому, що світу зречешся, а якусь таїну то переховаєш задля насолоди душі або чого там; довмілися, скажи ж ти, — хай ті світи світами та осторонь, а ми собі рай і спокій у собі замкнемо, та й то воно й буде гармонія, узлад. Зраджені світи, примарлива втіха самовбивць; аж з таких хворощів давай шукати якогось вияву, символу, кажете; а ці вже нові офіцери прибиваються поодиначки, і рипають хвіртками, де в якої баби дурман кращий, а синів та гонуків настрашують новішою технікою, — ми за цю державу воювали, а ми їй не тра, то хтось же мусить бути винуватий, і одробляти і за державний гріх і за свою непричетність; але то тіки знак дав, що навала нова; ще трохи спокою перетрималося, де б заховався і десь-то іншою мудрістю навітшався. Але пожди-но, чо це за ці гріхи, як-то новіші, — як-то й далі не позбутися гріха; що не здумай, чого не вкій, а все гріх та й гріх; ото де покваплюються за майбутнім, аби дознатися, який то ще гріх начеплено буде, чи він сидить у нутрі і дочікується на гаразд часу; а осьо я де. А гріхи давnezні, а страхи передранішніші кубляться закутками, дошукуються вмирущого чи заснулого на втіху, що вони ще живі, — а не хоче нас спам'ятовувати й зажити у згоді спам'ятливості, то буде вам так і отак. Що-яке руїнисько, невгадність шелестом, набурхом, здогадом остовбурчілим, а холодить запліччя і бахматить одежі, — перетримайтеся у неваготі; нема вам ні впину, ні оруху, лиш набувайтеся пустокою. Вже й вік сутеніє попід акаціями вгору глибокою вуличкою; і такий урочистий наскок у подвір'я шпоришеве, і вишелепування речень, як це обізватися, бо тільки їден на усе село ушивач покрівель, і скіки ж тих хат на вшивання й підлатування, а жита не сіється, а копів не ставиться, а хати пустокою, то кому який гандж, — на wspomин віків зовстрінуть тебе вже з порога, як по війні перекривали батьківську хату, а він ще хлопцем хапнув зі сніпка

пістолетика, а старший всторч зору: ану-но цюди; і постріл, і Гандзя оддалік поскидуваних сніпків вбовваніла, якраз-но повз вухо куля. Вже й минаючи кухню цю з піччю холостяцьку і кахляною підлогою з хмизяним і солом'яним натрусом, з теплінням літнього розпалу, й стаючи у прорізі без дверей до кімнатчини з накиданими врозмаш по ліжках куфайками, пінжаками й жіночим ганчір'ям, не побачивши на одному з ліжок старечого тільця, материнського, висхлого, аж невгадного досі серед купи лахманів, — і сумовитий прорадіснений взир поводаревих очей іззаду, а й якось впоперед тебе, такий всеохопний, аж бачиш уже тим поглядом, хоч і прижмурся. То це

вже немає матері, — ашож, — то б якусь жіночку завели, — та є десь на селах, я їм помагаю; схитнешся десь до двостулчатих дверей у інші кімнату — таємниць більш не може існувати, — книжки на лавах, по підлозі, на дивані, книги й книги, чисті сорочки на поренчах і ще голос "то коли вам тра (а сніпки хоч якісь є?)", і поводар одпростується до кухняної кімнати, щоб перемацувати побурілі од чаю чашки на здерев'янілих задирках на цераті, що затуляв пів стола; нема його; і новіший зір, збагачений сумовитим знанням, углядить інакший простір оселі, і допевняйся собі, чи тебе ошукано, чи ліки такі дає на зголоднілу пам'ять, — рідніше а-щось прозирне, як ні в жадному рідному домі, цей хатяний простір подовжиться, і ти, мов малеча зістарена у наповненій найжджою ріднею світлиці, гостинці, готування вгощення, а зір проминав поволі рухливі тіла, не зв'яжеш докупи і зокілька слів у такій мов без стелі найбільшій кімнаті, зір проковзує половину дверей на защіпці, об які батько, бувало, чухав спину і вони деренчали, і там, у кухні, на низькому стільчику бабуся, що її привезено полями, аби коротша дорога, з далекого батьківського твоїх батьків села; і час зупиниться, і вгледити самотність, саму самотність, що така мила й розпачлива для твоєї осторожілої тямі, — там бабуся передивляється й перемацує у пелені гостинчики, якісь цукерки, захове по одному у кишені й кишеньки, загортує у хустинку на вузлик; там бабуся, забута всіма, посеред і осторонь гамору, рухання, і от де вхлинешся жахом самоти, і здогад, що ті гостинчики довгий час по тому аж спурхуватимуть з тих кишеньок і того вузлика на обдарування кожному, кому й гадки тепер нема, як посеред свят і веселощів

20(7) лютого туман і тепло цілий день туман

21(8) лютого похмуро і сонце показувалося трошки тепло сніг розтавав 22(9) лютого зранку мороз похмуро а вдень сонце тихо тепло сніг розтавав ввечері після шостої туман

23(10) лютого морозець похмуро 24(11) лютого вночі вітер вранці мороз міцний і вітер а вдень сонце Рябокониша Сашка

25(12) лютого Сашку Рябоконишу

0 четвертій хоронили мороз вітер сонце 26(13) лютого мороз міцний вітер сонячно 27(14) лютого мороз міцний вітер сонячно 28(15) лютого мороз вітер сонячно 3(17) березня мороз сонячно Масляна 2(18) березня мороз сонячно холодно 4(19) березня вночі вітер сніг покрив землю а вдень сніг розтав дощ цілий день після четвертої туман не видно 5(20) березня вночі сніжок притрусив

1 вдень йшов після другої вияснилося сонце і сніжок розтав 6(21) березня мороз зранку зійшло сонце ясне після п'ятої сніжок потрусив 7(22) березня мороз а вдень сонце тихо

і тепло град Чабанова

пророкуються кожному ж усі потомешні віки самотини. Але й мудрість услід, що гірш муки, — не зізнавайся, хай-но покортить; ми позаховуємо таємниці, як то раніш скарби, і такими багачами заживемо на всенький світ. Уже й поводар потурає дорозі на денний світ; часи прощань і уяви присторонюються одвірків, даруючи долоням лиш доторк змарнілої під шарами різнофарб'я деревини, — нам ще й не так намислиться, і це сяєво сіней, ці перестановлені речі, зготовлені до нових трудів, та й не поодиначки, як то коли входив, а гуртом таким, мов символом речизни, і потріск останньої ще не зжарілої галузки в печі з димуватим напливом у простір хати, з таким жаданням на сполуку зі світом бездимним, — геть усе так примислено провадить нами, й не через межі, пороги чи застереження, а от якимсь ладом і довічною втишеністю, і вимудровує золотаву мисль: не в тобі, у душі чи в думках, а десь впорівень грудей на близько-недосяжній віддалечині струмує і м'яко кублиться те все твоє, неналежне й належне тобі, що тобою мудрує і з чим ти у злагоді та невмирущій спілці. От це тобі й скінчення страхів у подорожуванні, і найкоротша й найдовша дорога; вистежування гріхів, бо перший гріх — слово, бо ж і шляхи наймудріших у плетиві слів і темнощах гріхів; бо ніде, як тут, слово плине за сонцевим сянням, шемротить, як дощева запона, влягається кожному вигорбку і травині, шелесту і гримкотінню; і час нової мови, і безмовне вглибання у тугу немічності, і сяєво впоперед тебе пульсує, от-от вибухне: пане полковнику, ви ж бо вернулися на свою батьківщину, задля вмирання з своїм народом пригнобленим, віки дочікуєтеся знов нового рушення; сталося, як ви й гадали: рід на рід, думка на думку, жінка на чоловіка, помисел на дію, книжка на вченість, дух на зброю, — техніку викопано, мотори заведено; чи ми вже там, де й не наснитися, не ввиджиться, не сповниться називанням слова.

"Та ти, Юрку, вже третю хату врихтовуєш на проживання мені; а світ стіки музеїв не має, як це тут. А самотини не вмилоставиш ні цею, ані давнішою побудовою; ані найбільшим лихом, що зводить людей до купи, бо все почалося з-оборот світу, — до чого мали б прийти, то те спервовік якось вгніздилося, та й одпрохуй в цих снів будь-котрої провини. А як ти кажеш, що ти такий парубок, як і той, котрий смерть втопив, а не хтів лишатися їден на цілому світі, ще й сам втопився, але ж що це ти живий, а смерті й знаку не чуть чи чого вона зачалася; та ти якийсь мотлох робиш, аж не даєш померти й цім переднішим, а ще й собі таку безсмертину наврочив, що хоч

що. А як ці світи гунули урозтіч, а ти сам собі гоко всевидке, то це тут стій усякому хто не є та доповідайся якої крихтини, чи й вона постачить на бідноту вселенську та в науку, як не шукати провини, а все пробувати у ній; ти-ж напоумився на втікання з нізвідки в ніщо, то й мені вишукуй тебе з бур'янів та ратуй од вчителів а й найжджих яких журналістів, бо як ти мову з котроїсь лагідності призвичаїв до втиші й необзи-вання, а гинші мусять страхом ковтати та забалакувати кожнісіньку тінь або яке

ворту-шіння; та й вже ця госінь тицькає в очі, що й тоді яке щось було, і потом їй госенувати, а ви цим їдним спомином хочте забабрати всяку яка не є госінність і жити в спомині. То я мушу вступаця знанова за тебе, як вступалася перед німцями і совітами, й перед ким хоч, — бо ти щасливий собі, що мав думку середночі, а не міг записати, а інші мудрі ще-но й думка не вродиться а вже біжком каракулі вимальовувати та в світ пускати нечвидні гадки, — чи ж я тебе остережу, чи яким голосом з хащі земної вбізветься звірина й пташина о поміч не знати к якій гадці і помислу; бо вже надходять такі, що їм тра мови жорстокої впроти світів боронитися, бо світи то так собі раз та й навернулися знов, а ти думав, що вже огов де; та й смерть зирить проз води смоляні, так хоче вернуця — та стіки всього, та як вталагуняться в ці тісні без міри долини, кожде про своє та своєю мовою, і де ради дати чи поодиначці, чи юрмиськом їх. Та й вже не так як було, — а смерті плавом зринають і погорджують що безмовними, що галасуючими; звірина й пташина собі гин-шим повітряним широм, деякі інші або-хто то ні шляху не знати, ні вширу; гайнують порізно цю вішність, а знаття собі не скла-

Колі свайба у клубі розписували 8(23) березня морозець похмуро і вітер після одинадцятої вияснилось і прохолодно 9(24) березня хмарно і сонце тепло починається піст перший тиждень Шевченка день народження 10(25) березня похмуро сонце показувалось в годин п'ять дощик бризжав Ситничка Марфа померла о другій ночі 11(26) березня мороз вітер холодний вдень сонце а вдень розтало град хоронили Ситничку Марфу 12(27) березня вночі сніжок а вранці і вдень дощ бризжав 13(28) березня зранку мороз а вдень розтав похмуро 14(1) березня мороз вдень розтав град цілий день сонце і хмарилося день народження мій сімдесят сім років Явдошки

15(2) березня зранку мороз вдень грязюка хмарно і сонце один тиждень пройшов посту

16(3) березня похмуро холодно вітер починається другий тиждень посту 17(4) березня похмуро після третьої години дощ бризжав до вечора

дуть. А як ти вподобав і не вішність, і не вшир який, а спомином забабрав що-який не є світ і позасвіття, а ще й хочеш усе це тутешнє напоумляти на мудрість невгадну, то де тебе одшукати задля цієї звістки, що ні ті хороби наснілі, ані ці музеї на наше довічне проживання не вгодні передержати: ще-но світ був як світ, і так ці сніги тулилися до віконечок в'яснілих, це ж і ми разом з вами, та й вгріваємося, та такий затишок що землі, що небові, а зіроньки палахкотять аж низом; то то такі зими були, що й звір надбіжить під вікно і не вкраде, а діжде свої частки; глянь тако вглиб білезного світу, то й пташка здалечини навдїб людиною видається, а що старе, що мале їднаково рушать горою та низом, — ай сонце не згляне, та світла більш, як його всього вкупі може бути; та й я собі од хати до хати прошкуючи у святешному вбранні та оддаючи забуті в яким хоч світі та ким хоч борги — а людям то ненагадуй, хай-ще пождемо, Богинько, така їм радість, та й передержують тебе в кожній хаті вгощеннями на неоддавання довіку боргів; а не похваляться, думаєш, синами навченими, бо ще з-перед усіх голодів та воєн така мудрість навпоїла їден-одньопусінький світ на усіх;

стара мудрість вхистилася найрозумнішої голівки, ще й не вгедзькалося всезнання на впоїд щирої душі, не дочитувалися й своїх наймудріших, що ти ними тепер не знаєш як одгордувати, — кажи-но-кажи, як це ті пересичені їжею та вином зосереджуються на якійсь їдній тривожній думці; а як такий мудрий, то не знав, га, як те вино нам кров'ю видаватиметься, а що їжа, то смаку на неї збудемося. Та й. Але йдін-но далі, — як цей перетишок нам дарувався, як такий, кажеш, цікавий нецікавий час, що й думка спочиває, а це ти типір нашуковуєш час та й місце на подум оден, то-ж якій тій думці вродитися, аж вона вискаженює і в забутих віках найнечвидніший утишок, бо яке там тобі називання чи здогад, як що не візьми, слово там, порух, то те воно й є, а вже ці наймудріші зачали розгадувати, що то таке а за яким звичаєм тяглося, — ото бідота. То ми мали вперш і вдруге, а за яким господом вбернеться і ще той нетлений раз, аж-б не вином і не їжею і нічим ні на смак ні на дух не спо-казалося нам кінцем усього, — то надлазять нові журналісти той з олівчиком той з папіром, хай дитина таланить невспокушенні думочки; а сніг захурделює, а звір скаженіє, а зірка іскрить, так їм навпохваті це устрьявання у мир, супокій, ще й лад; встороняється з ослінчиком баба заходжа, тереблячи в пелені калачика та яке яблучко квашене втерте; це тобі політика нова і ракети навзвишні, і інженерія, — аж дитині овстрах визирнути з-під стола, бо батько

за чаркою знає їдні жарти, а голова Дубовий г-окає що-о ти на ньо-ого кричиш, може, він буде космона-авт або письменни-ик; вже-е-к, наврочили сибі, що мудрих стало більш як з потреби, а дитина й зізналася б, та боїться, як ця думка злихоманить зосну, та страх довстежити того олівця ще й папіра, страх прокинутись вранці й побачити не-свої слова такими жуками аж чужою рукою. Світ добре од подуманого і сиротіє од писаного в погорді до нього, бо думка блукає, дб хоче, а все дотулиться і пташини припишкльої, й зірки доземної, а писаному давай вгрібатися старизни й зазиркувати, як то воно далі буде й що з кого вийде, не хоче так чуманіти за цим згорьованим та неприкаяним, цей час йому нецікавий, це слово нев'ясненне, — не хтять жити тут, вже десь їх в гинших світах вітають, кажуть, ондо в них така мода розважатись всім, що де не запорвуть; та й очі кров'ю вбираються, такими купами назбли-жуються, а яке це тут ще жебрацтво на ви-правд їхньої ненажерності; ото де їй-бо розвага, — хоч-що-хоч візьми, й цю твою філологію, то не на те виходить: спроваджено ту всю свободу, яка вона там є, щоб вседозволенністю забенкетувати а не де, як тут; ти їм вповідж, яка та доля, а їм їдно історія, історія, а вже-ж як нахизуються, що й рабство перейшли, то хоч у гвалт, це ж тут жертва на жертві. Диво ж бо й те, то не будуть, кажи, пінити і донюхуватись, як їх ошукано: хто справдешні раби. Чи то така руїна для них, а чи який страх гонить, що й тут якась думка невгадна зачаїлася, що смерть тут у забавки грається, а людина вільна слухаця або торгуваця, — та так ті торги й подосі, диво назвиш усього: що похорони, що весілля; а ми раді зайшлому і заїжджому, та пробачте та сідайте, бо на

18(5) березня похмуро тихо тепло Явдохи день народження 19(6) березня похмуро вітер дощ бризкав цілий день 20(7) березня з ночі дощ після обіду перестав похмуро

цілий день

21(8) березня хмарно і сонячно було і вітер 22(9) березня хмарно і сонячно тепло як весна

23(10) березня вранці морозець вдень хмарно і сонячно тепло як весна 24(11) березня тепло хмарно і сонячно 25(12) березня морозець і туман до десятої години сонце і хмарно Середохреща 26(13) березня морозець і туман вдень хмарно і сонце 27(14) березня похмуро вітер 28(15) березня морозець холодно 29(16) березня холодно сонце вітер 30(17) березня вранці мороз сонце і хмарно вітер теплого Олексі починається четвертий тиждень 31(18) березня мороз вранці вдень сонце вітер

1(19) квітня похмуро вітер холодно 2(20) квітня вночі маленький дощик і вдень дощик бризжав

3(21) квітня сонце і хмарно дужий вітер

минуле не складеш міри і винуватості, а те минуле нам все з-перед нас, ми й ваших мудрих аж-но всіх прихистили, й за ваших пророків одмолилися й одпокутували, то ви пробуйте в свободі, а скільки тра пристарчимо і на жертви й раби, бо ж тут все свято; а як чий тато збурмоситься, що, бач, світ досі не покався за наші жертви та не оддякував і не спокутував за мовчанку, як тут пів-люду невинно лягло, то тата ще й на покуть, ще й бандурку до рук. Ревом сповняються душі угноблені, бо то вже таке: що віками у снах навстатковувалося, чий тато скидався з ревом од гаддя задушливого, бо вже й тепер сні не сні, горенить людською тямом, — як те все передраніше гірш всякого сну, а й пришти найстрашнішої, то що тобі нині насниця може й привидітися; нема сну на люд цей вішній, баби схоплюються і здоймають чоловіків з-перед вікон, що хрести спокутують, а перший хрест то як не хтів підписуватися, який він ворог, а й другий — за той страх смерті в Сибірі неісходимій, а третій — як вертався в невірі до всенього цього життя, в холодну пустелю, у рай зелененький, де жінку запродано іншій владі та дужчому чоловікові, а сина зовстріти заїкуватого й непам'ятливого, бо ж — Боже, усе твоє гоже, — дитині ворога їсти не велено давати, а люди острашливо мисочку втручували під ворину, й воно, присліпле, виповзало з хати на світ, і як догребеться на запах, то попоїсть з котячої чи собачої мисочки; то яким хрестом одбути й цю ласку світову або людську. Та то ще замало, — ти ж був хазяїн, скажуть, а млина вмів збудувати й над біжучим кволеньким рівчачком, а церкву переставити й звести без жадного цьваха, а що ночви, діжку то це таке, з реєстрових козаків був, хрестиком розписувався, а голова колгоспу хоч і комуніст, а трохи набожний був, золота людина, хай десять раз єврей, давай свято зими зорганізуємо; зробили хатку на ставку на льоду, чорт вилазив з димаря; смажили, парили; людей стіки збіглося, що лід сів на землю; а як розмалював піч, та на сани їх, а туди троїсті музики, то на тобі премію, самовара; на ранок мороз, тут штучний став був, ще од князів Стефановських чи котрих, а небо аж іскрилося; ходить собі, надивляється, а далі що ж, вже й додому. Таке-то свято, світ наслухає, аж хрипи тамує, — от де радість нова стала, ці вішні блукають межі хрестів з льоду нарізаних та буряковим соком обсмачених, а як дивись, то якась стіна цеглова, аптека тобі чи завод покинутий й у нутрі схололий; це ж тут

десь стежина була пройти, а входу не знати; прикипає блукаючий долонями до надщерблених з країв цеглин а бровима до лутки залізяної без рами, — й от як ті хрести

сотворяються і малююця. А й так замало, — переможено всякого що не є ворога, гріхи вбутіли у погорблені тіні блукаючих, схриплі наспіви, складені на дириг'яні вискоблені столи на оглядини всенькому світові репаті пальці, і вже якийсь дух у настуджених хоромаш хатів з навіяною морозяною пилюч-кою намовляє хоч-котрогось вішнього об-шкурувати дощину, вґрунтовувати найро-дючішою глиною, ставити на неvistиглому припічку, й далі що — обдряпавши пришерхлу морозянисту сльозу та прохукавши озерце на здубілій шибці, побачити того зніяковілого світу, й перепросити, і зворушити його найдощирішим мальовидлом, бо де це бачено, щоб стіки парубкувати, то колодку тому парубкові до шиї та селом водити та примовляти, аж сміхом згукуються краї світів; я ж на тебе, колодію, маю ще надію. Світові любо взиратися у те оболоч-ко прохукане, — який то він був, а який міг стати; присоромиться й собі; аж не згледить, як вусом до шибки умерзне, задовго ж ти, світе, парубкував. Але й світ не бевзь мотузяний, так пальцем наминає й ще їдну лазівку на шибці та показує на ті хрести дерев'яні й залізяні, на тих жінок, що квітками й рушниками хрести ті обцяцьковують, — щоб і їм не було сумно; то твої живі й неживі, світе, розминувшись не знати з якими віками, власкавлюють усе близькіше й рідніше, бо де вже з якої немочі заблагувати й усе-світ і понад-свіття, бо й золоті й срібляні віки змигнули, а ще ж і залізяний з дерев'яним, то якого й ще наджидати цею душею розтрісканою. Аж то й не світ, бо він мандрує в собі й поза-себе, і де ти не хоч, — ти його тіки назви, то це буде знати, що світ або-що; а то якісь душі невиписані з реєстрів, що на них і пенсії десь одкладаються, бо

4(22) квітня похмуро

і вітер холодний

хмарно трошки сонце

показувалося

5(23) квітня сонце

і хмарно тихо

до четвертої години

вітер і холодно стало

Похвальна

6(24) квітня ясно

і хмарно вітер

Похвальна

починається

7(25) квітня зранку

ясно сонце красиве до

обіду а після обід

хмарно велике свято

Благовіщення

8(26) квітня сонце

і хмарно

9(27) квітня похмуро і сонце хмарно вітер 10(28) квітня похмуро і сонце хмарно вітер 11(29) квітня зранку туман вдень сонце тепло

12(30) квітня сонце і хмарно і вітер Вербна починається 13(31) квітня сонячно тепло вдень ввечері вітер холодний Вербна починається 14(1) квітня з дев'ятої години дощик до обіду бризкав після обіду сонце до вечора 15(2) квітня мороз вітер холодний сонце 16(3) квітня мороз вітер холодний 17(4) квітня мороз сонце вітер і хмарно холодно

18(5) квітня мороз холодно вітер сонце і хмарно

тих душ так тра-а-а, щоб ця сільрада стояла, й лікарня, і пошта; боно заїкнися, які то давно померлі, простав у реєстрах як буцімто "вибув" чи "вмер", то враз тобі, кажуть, за кількістю населення, позбудешся влади й обслуги, пошту носи аж на чужі й людніші села; нам і ці хутори з бабою їдною а так тра задобрювати, такими провідинами вщасливлювати, щоб же ж і їм добро і обслуга, і журналісти з санітарами; а душі приходять і просять, пустіть нас, ми більш не можемо, ми вам одслужили. Цей помудрілий вік набувся мудрості, а мужності не зазнав, — бо й ти хоч давнешніми карами й муками навсолодити йому; ще й за татові муки позивати якогось всесвітнього пенсіонера, якогось доміношника з московського дворища; а тато інакшою мудрістю вбувся до цього світу, до нього живі навідуються й хоч за цілий народ позивати хоча їдного пенсіонера, то не знайдеш утіхи, — бо мудрості більш як страху, більш як усього, що нам і наснитися, викуйовдиться з якогось побиту, а вже й без назвиська та імення поваландає далі аж ну куди; аж якби й захтів удати всепрощенного, то казано буде: бачи-иш, на суди якісь зрихтовуються, он-но ж усі суди відбулися, кожному оддано, хто передраніш домагався, та найперш убійнику, бо його лекш милувати та жаліти, як того, що словом і помислом допевняється, бо вбійника все буде видко, бо багатьма плачами оплакано що їдного вбієнного, що й мільйони, а тому намисливому гадка дістатися і нутра гріха та навчати, як воно сталося сперевдік і як могло бути, — не годиться поновіле тіло а й тьма з ним на старі звичаї, а всякому намисливому ще більш одпошлють на його й так чуманіння, та й зоддалік видкіше, та й жаль на своє сирітство у чужій подобі, бо всі убійники і святі здавен постаріли, аж віри нема, то хай ці нагадують. Що ж ти хотів, — як цим вішнім усього більш дістається, а ще й вік незліченний, а ці й живі, то їм гірш, як тим душам неповиписуваним; і так-то не визволиш душу ані з втіхи якої, ані злобування, ані пришта найчудовезніша їй не впоміч, ні всяке нагадування, — кожному мариться йнакше життя, тако себе уміщає у який-хоч вік і знаття. Та й ти допитуєся, як здоров'я, а кожне замість хвалити-бога тако-о-ого з тебе винуватого зробить, такого-о-ого навігадує про світ і за-світ, та що хто вкрав, а віддав більш, аж несила струїти повернене, бо вертається чось більш як було, бо кожному в тямі, що вже аніжадне повертання не годне удоволити поза-світнє ждання; дякувати а що довів до меї хати, а вступати то як у чужу, а виглядати в шибки,

як-то мов якісь нові офіцери гальтують селом та достукуються й цих винуватих, бо гірш винуваті сказали їм гедзь, і вертається всяке гуляще, а ворота й двері позамикувані, всяке вбивающе не з своєї охоти, а рядна дворами вибілені, аж струхлі; замкни мене з цього боку світа, хай думають, де я сторож і хто".

"Так то воно й ведеться, що мудрість переважає всяку яка не є мужність, та й кожне вповість не інакше як-но лиш: лишаю вам калік світу цього, а мене кличуть сні йнакші; бо й перше правда ваша, а й друге не згірш, — бо вчитують у цих текстах неписаних, як ти правду за других надумуєшся сказати, а десь то вже й нагодиться котресь, що йому не так та правда за всіх, як твоє знання, як то це наче ти хтів про своє сказати, але й такої мови чортма, і де то усяку мудрість, що згірш прокляття, вбути у хоч простісіньке слово, — о-гов, це якісь війни ще й го-но-го які, не ті, що перш, і не яких дожидати уже й не з перестрахи, а байдужості. То вже й світ якийсь тебе водить та й не де твоя воля й до вечора заблукає, а то не втеча й не наздоганяння, як наснитися у ма-ленстві віку твого; такі цілі армії за тобою ходять, і що ж вони кажуть, — перечитують геть до їдного реєстра і що низом дрібніше вмережане, кидають на столи такі аж липучі од пива, по-новому врякують буфетницями і бухгалтерами, аж ті настрашуються писати в борг; світ людей тріщить зір на нову появу, — який не є вбійник, отряха, давnezний запроданець, а вникають зором до колін, рихтують вновілу гадку за колишню славу і непокарність; то де тобі присмерк віків і яка демократія, і вік крові, як-но-лиш кров'ю й поборено всякий вік; і всяке однаджування хоч кого од татової садиби, од сестриноного безхаття й блукальства — то це тобі кажуть такі маскаради, і перевдягання, і перевтілення; а що ж уже те наше все, у що не

19(6) квітня похмуро з самого ранку дощ цілий день до сьомої вечора дощ Вербна 20(7) квітня похмуро дощ цілий день бризкав вітер дужий 22(9) квітня сонце вітер

23(10) квітня сонце тихо після другої вітер

24(11) квітня зранку похмуро вдень сонце було холодно вітер 25(12) квітня зранку мороз холодно а вдень крупний дощ цілий день 26(13) квітня сонця не було похмуро дощик бризкав Пасха 27(14) квітня хмарно сонце з пів на першу показалося і недовго тихо тепло 28(15) квітня похмуро дощик ляпотів кімнатна роза розцвілась

29(16) квітня хмарно сонце після четвертої грім після третьої дощик трошки полупав надвечір холодно

30(17) квітня хмарно вітер холодний і сонце на розі квітка зав'яла

1(18) травня мороз вранці туман сонце трошки вітер холодно 2(19) травня туман до 12 години дня тихо було а після 12 сонце вітер 3(20) травня похмуро прохолодно 4(21) травня сонце цілий день тепло жарко

збулося та ким не стали, то й на те кажуть, що це перевтілення, ходіть за нами. Зсутужився час і до-в-часся, не втовпилося ані з чим ані попри кого, уже ж то така подоба й на лицах поміняна, як їй що не завдай, не і допропонуй, не зчитай за реєстром, а де війна, де яка революція і що перш мало статися, яким реченням ополуднім не задобри, що в ньому і здогад, і спогад, і перший гріх, і впоc-ліднішнє усе, що інші котрі і не вдобрювалися б і на крихту такого подумання, то вони наслухаючи

замість з ревом у світ "годі, вже забагато" зшелешують а-такою мудрістю, чом би й не змервіти од якої; та ми ж знаємо й самі, та нащо аж так. І цей вік зминув. А хирляве покруччя коліними досередини з замисленим пальчиком при губах запітніло зирить крізь шкельця, — і ми з цього роду, та хай буде всяке добро і різномисліє; приступаються шляпакувато пригнилою кровію по каменю мощенім, буцім-то ними свобода мусить обізватися і закрітувати в невінчанім просторовиську, де стіко питань, стіки й одповідей, усі все знають, нема таємниченьок на усенькі боки віків, та ніхто не розуміє, що сталося. А мов і знати, що й з цими якогось толку доправиш, уже ж і сирітство їхнє заморочиш усеблагою вісткою, всі ж люди, то чом не признатися і до сирітства віків, привітаймо і голос сиротинний, що йому а хоч якого притулку в цій свободі і всьому, хай як би та не назвав, — та ж ні; їм дай і посмакувати таким чимсь, але-но хай не називане ніяк, бо що-но збутіє ув іменні своєму, то їм очі рогом, таку непричетність виказують; їм лишень імення свободи, простір волі; йшло ж а ні з десяток якийсь: та хлопці, та здужаймо зара, бо завтра впізнаємося, — де-е, який знак крові, що символ віри, дух крові, смак крові, де яке що-о; ми свободу вдаровану нам застановляємо, ми вже й самі свобода. Та понадходили ці, що їм уже свободи замало, не докажеш і гаслом за сиріт одвічних; їх же пеклом водило осьогошнім; вертаються до осель перетриманих, — та сину, та внуку, осьо ж твоя дома; а то вже не та оселя, й не тою дорогою те вертання, бо як їх діди і батьки вертали у присмерку віків, а ми бачили, а цих перш упоночі оддавали землі, а ще інші звікують у позачиняних і для рідні пансіонатах, то як цих привітувати, що й державі не діти, й батькам огуда. Ви нам не треба — ви завойовники; несіть гріх держави й батьківську неміч, — гунула навала городами, де яка мачина, де коноплина; найбільші багатирі вриваються на ґанок середночі з рушничиною і впадають під автоматяними чергами; а скік-ки цих хатів упоряджено на проживання не знати яких поверненців, — якесь давнезне село оживає у цьому місті-селі,

потайно заяснюються приземні віконечка під скострубатілими острішками, маківчані зелепухи парять у знайдених на горищах в струхлявілім сіні горнятах, одціджують у поділ сорочок зі скринь непримиканих; от де харч у поживок; та поки того знаття, то сторожем нічним обходиш свої володіння од меж до меж, а й не сторожем, а начальником таким варти, і що ж я вповів би: засидівся з вами, бабо, од безвіку й до одинадцятої години, а йти мені так од вас, що там недалеко кладовисько, та й ще їдна господа; доходжу й до цього вбійстя, втворюю ворота, а там наче аж двадцять котів верещать різними голосами; минаю цю хату й уже немов кладовисько, а там угорі чути усякі голоси котячі, там саме, де ховають котрі нехрещені, і це мені стежкою далі, усе те чую і не боюся, але зі стежки звертаю на ті голоси, аби блик-ше почути, та лиш-но зробив зо три кроки, як мені дало такий ляк, але де щоб боявся, та й не доходжаю до перелаза своєї хати, лиш перескочив через пліт справа церкви, прибіг до церкви з піїсят кроків, зі страху мов переліз мур і скочив на цвинтар, а коло церкви на цвинтарі два вартівники, й це вже не скажіть, — села позачаювалися поночі у муках безсоння, ну ціх вартівників зачали виряджати; то я їм те все оповідаю, а вони кажуть,

що чують те що-нового місяця, і прошу одного, щоб мене відвів додому, подякував йому й більш нічого. Як це дивлюся, то чи я вже при хаті, чи в якій домі; так милостиво зеленяться од лямпочки виноградянні лопухи навзвис або як-то-мов з приземних лопухів ліхтарі такі висвічують небесне шатро; так мов з лісів вибираєшся на сьєво крайземне, впівнебесне, гадаючи, от яка планета нова приголубилася до цього раю, аж то кажуть, нічні побредачі у лісах за травами та хмизом,

5(22) травня сонячно

вітер тепло

6(23) травня Олена

І.Кушнір померла

в 20 хвилин

на четверту вранці

хмарно дощик крапав

вітер Григорія свято

7(24) травня Олену

хоронили похмуро

було

8(25) травня похмуро надвечір дощик бризжав

9(26) травня похмуро тихо після обіду дощик а на вечір сонце

10(27) травня Віктора день народження Наталки день народження хмарно дощ ляпав 11(28) травня хмарно дощ крапав 12(29) травня сонце тепло після шостої дощ грім гроза блискавка 13(30) травня сонячно тихо тепло а годин з п'яти град грім блискавка годин до восьми дощ вечора 14(1) травня сонячно вітер холодний 15(2) травня цілий день вітер

16(3) травня сонячно спека

17(4) травня сонячно тепло

18(5) травня сонячно тепло

19(6) травня зранку тихо сонячно а вдень вітерець

20(7) травня сонце вітер і хмарилося 21(8) травня сонячно вітер

що то місто невидке, — й хіба не з радощів оскаженілих душа убувається в саму гадку про сяйво і місто, але й пручається гадці про конаючі збіговиська й юрмища, про домиська попережняб-лювані, так ускіс їм доладньо у бік лісів нашорошуватися, їдну гадку з лісами снувати; такий мир і успокоїння, і новіша враз гадка, що так-то воно не минеться, ці лампи і прожектори гул стовбняковий у перенісся десь нагонять, як це ти мов малий, і розпач, і жах, що де ж притулитися, впасти для стриму крові і впину гулу; а вам то одне: стримися ліктем ік коліну, хай зрине донесхочу, то дурна кров. І десь то воно устаткується в таку правду невідворотню, не дадено буде і миті на перебуття жаху; пригейкують, приздоганяють далі, он ще й не так буде, там жах і сповідь, а це так собі з нечвидного дива — кров'яні хлисти розбабрюються пазухою, туманять зір, а в зорі і світ, — скажи-но про цю мить жаху, як зір і світ шаленіють у гнаності й зненависті одне впроти другого; як вже не хтось, не якась запопаща душа їднесенька, а

цілі роди і громади з віків і тих, і тутешніх гоном придужуються до все невидкої межі жаху, і в покорі по кожнісінькому слову молитви аж не-мовою допевняються: коли б то вже, хай би одразу та й. Марудять і колошматять люцькою душею на протяг не знати яких віків вікецьких, — це вам мука найвикша не у скінченню, а в гоні до самої zobezkonechnoi гадки про муку. Так мов-то й ці якісь новіші вартівники а-самою з'явою з-поза всяких напінів виноградних, з-під лопушиння у люцький ріст випоставляють по пів лиць, по пів безпогонних пліч, — то якась не та варта, не туди провадять; допитуються, скіки то той Лагута ґрунтів на випас має а й на косіння і де які дівки вечорниці справляють упоночі у яких ярках при якім кладовиську. Та де б то вповів, аж річки днами давно прогребані, на мак заборона сіяти, а котрий був найманий вартівник, то повів друзяк, де ще латка колгоспна яріє, навів називається, то мов штрафу кілька й тюрми; не на те зайшло, — ділять землі бери-не-хочу, баби замикаються по хатах, скіки їм там тра, метр вшир та два вздовж, голови та інженери свої реєстри, оренду або що, та гуртовими тракторами, комбайнами вдобувають новіші якісь врожаї, бо їм тра державу двигати та людям пенсії затримувати й на відсотках дітей своїх вигодовувати по містах й закордонах; це-то й не вік а-новіший, не час самоти найлюдськішої, — так собі, воля вволенна, й вже. А за склепи що-ті яка мова і яке що, — похняблені мармурові сторчаки ледь прикрашують склепи порозкурочувані з часів найостаннішої навали а найтихішої війни проти люду невзброєного; супиться командир

цих нічних вартівників, незгода йому на вновілу думку життя, таких зо двоє споєних лез кидає у слоїк, не чаєм, а чорнотою самою пригощує господаря світу нічного; а варта швендяє закутками хатяними, квасолі протрухлі з гладишок у коморі витряхає, де ще яка копійка присипана з часів якої хоч влади; штриками просилують здубілу долівку і аж заносить їх дозему, такі діровиська і ходи мишачого царства навстаткувалися, а цім радість, що от добулися сховків зі скринями, книжки такі повилучують із дггвnez-ними рецептами, — та розкажи-но ти хоч з грамину а чого-там на веселість та розмисел; усяка пришта навподобиться цій сколош-матілій тямі, та то-но верхом перейде усякого зору і слуху, а в глибі крижаніє вікова подоба ще й гадка про все чуже люцтво, купчаться тако збіговиськами, циганщиною як-то, і те помислення у мовчанці торочить ганьбою і невпізнаванням святешного виразу: ви чуже-е-е люцтво. Що пришта, де оповідь, яке вповідання або що, — людині раз заїкнути, та й знов у подобі чужинства рихтуй і цю зоржавілу техніку, перемацуй однайдені у печерах причандали старих бойовиськ та вдеж; от-то як було! Шось таке світне, гримкотне, рипіння коліс узвиш лю-цького росту, бредіння народів у щасливіші пустелі, й вертання спогадом на батьківщину земель, розкопів ненадатливих, допоми-нання права на збуту займанщину, — вік вікові не ворог, а згадки та здогади заворо-говують в цьому уже нічийному просторо-виську, так людина назналася, набулася, впо-їдилася, і хоче не все чогось нового, не володарювання заповітного, а всього-і-всьоген-ного без права й обов'язку; от знати, твоє, і в цім знатті упокоїти одвікові що-жадання, що-посягання, що-що. Та то лиш як уявити,

22(9) травня сонячно вітерець свято Миколи 23(10) травня сонячно тепло вдень (а сонце спочило) холодно сьогодні вугілля привезли 24(11) травня сонячно і вітер 25(12) травня померла о п'ятій ранку Клавдя сонячно тепло а після обіду хмарилося 26(13) травня сонячно тепло хоронили Клавдю 27(14) травня сонячно жарко 28(15) травня сонячно жарко 29(16) травня сонце і вітер і тепло день народження Миколи 30(17) травня Маринчин і Оксанин день народження сонце тепло 31(18) травня вранці прохолодно і вітер сонячно

1(19) червня ясно і жарко до обід а з обід хмарилося 2(20) червня сонячно жарко і хмарилося 3(21) червня сонячно жарко і хмаринки набігали

4(22) червня сонячно жарко Вознесіння 5(23) червня сонячно і жарко після обід вітер

6(24) червня сонячно жарко

7(25) червня сонячно жарко

8(26) червня сонячно і жарко

як уявляється у непевнім маренні, волочитися в-поміж і в-слід, заживає безхазяйного обійстя; а так то бачиш взігнуту спину трудящу над клепанням коси, ці руки видзьобують поржавілу клямку з аж залізяних огорожок з гуртових свинарників, подзьобаним затупілим на вістрі долотом одпинають в стверділо-закаляній деревині якого цвяшка; сльоза як наверне од кожного завітання стороннього: прийшов же сказати правду, і одповідь про вдовине жито і хати неіснуючі, де лиш проглиби од ямів картопляних та вербички на місці зрубових криничок з ворожою мов-то зброєю вщерть; ще поверху пісочок землянистий вогчіє де-коли. Якої в лихої мамі історії, величавих руйновиськ яких, коли тутечки з кожної бадиліни сухої, корча понадводнього, дроту в ямах повз-дорожніх, таких смітників, що де й діти, вговорює йнакша мудрість перемудрена, втишіло признається вималювана у звивинах простору, за реєстрами розкуйовдженими й це таке: кров ще не все. Сором'язніє це з підсинком тіло офіцерське з-під безпогонного пін-жака, виболене всесвітніми лихоманками, зір збайдужіло заблукує під повіки, зір рибини, замиреної до інших повітряних вод, аж сама думка зору завузлює геть верховинну волю з найглибшою, най-джерельнішою, і так кам'яніє у зорі вішність; одлучена сутність що твариняча, що люцька завією такою невидкою приласкавлюється до тіл і речей і заводить свою балачку, такою-то мудрістю передсте-рігає стеряні тіла од крику про лихість одвічну, предківські подвиги і втрати, і втрати. Змайнуть у зорі примерхлому усі до-сьогошні розмовляння, допитування, допевняння, що й вам, бабць, типір на ваші посміхи як мов казочки, — і та курійка на допитах, аби впоночі вертати та покривати свою куховарку, і ті пересвари з рудим есесівцем в кітелі наопаш, що не таку самогонку роздобув, і нові хазяйки з одбиранням останньої кожушини, як іншого чого здати нема на нову владу й нове хадзяювання, і що б там ще не згадалося, не замарилося у стомленій тямі; тепер-то почуйте, як розмовляти одлученими сутностями, як не викричати, не вибабрати з кров'ю признання та згоду на якій хоч дрібній, хоч малезній доречності," — вік змалюється до одної ночі, — і в'являється геть усі приглядання на всеньких вокзалах, от-то на вокзалах

найбільш, у таких тунелях засмерджених з масною хлюпавицею попід подошви, гуркотінням коліс проз бетонні лаштунки; як-то вже наче добувся і місця і часу, де тебе питано буде не йнак як про головніше, бо де ж іще, — з безвиході цеї чіплятися за чиюсь долю, трагедію у спокою безвиході: не військо вороже заснувало діри з тунелю, не страх уме-

режився ув одвірки цементові з пощербленими кахлями; там тиша і безгоміння, безлюддя таке, а ці капки зі стелі вибльо-хують таку музичку в калюжках, аж тра ступати промеж бльо-хання й так подовжувати дорогу не знати куди. Та й то ще буде не все, не така та глуш попідземна, що скорися наостанок усіх блукань, — з тої глухоти, безтіні, сяєва чорногого все побли-жатимуться кам'яні кроки, аж доки не в'я-виться, бо де там почути, не вибрунить з тебе самого щось і не голосом, і не гадкою змвто-рошнілою, — таким спомином, як це ще бувало малим де при сварці чи бійці якій змалієш, збезсилієш, у приниженні відтрутишся поза-світ людей звіриною, сиротою, і довго ж снується усе як то воно могло бути інакше — і що сказав би, і як вкрунувся б і поборов напасника; у таку набубнявілу самими словами просторінь вбуваєш, й ні сліду думки в словах, а одна мов купами мова купчиться, як-то вже всі мови згледі-лися в такі символи-мови й живуть там поза світом людей, світом мовою пробувають; "мово-моя-ти-мово" от як чутно замість "доле-моя-ти-доле"; диво тобі а ні, — як то втіха бувала од намареного блукання де хоч, хатами ціми, віками, а тут світ замиканий і одмиканий, вільно тобі хоч далі ступати, а ні то й стій, і не знати покари ані винагороди за смілість до втечі і лишання на безвік у цьому ж немов і світі та й безвіччі; тут ти господар душі своєї. Гогонить вже нема знаття якими закутнями сяєво світяне, свічки такі чи прожектори, і в подобі стовпа, полотна такого в'юнкого, що захвицькує і тебе в оберт мови, такого місива, аж тіки й "мова" сказав би. А то й не страх і не здогад, як уже назнаний мудрістю віковою та й тіко слова вдосталь, поруху, зруху брови, випоказування

9(27) червня сонячно а після другої грім і дощ годин до шостої йшов

10(28) червня сонячно жарко 11(29) червня сонце жарко до заходу сонця

12(30) червня сонячно жарко 13(31) червня сонячно жарко а після обід грім а ввечері грім і блискавка і дощ до шостої-сьомої 14(1) червня сонце хмарилось і вітер Трійця

15(2) червня хмарно і прохолодно сонце мало показувалось Ольга Старощучка померла

16(3) червня жарко до обід а після обіду хмарилось і тепло а на вечір прохолодно

17(4) червня сонце і похмуро вітер ввечері дощ і вночі дощ хоронили Ольгу Старощучку

18(5) червня похмуро сонце трошки показалось в годин три 19(6) червня сонячно і вітер

20(7) червня сонячно і хмарки набігали і жарко і вітерець 21(8) червня сонячно вітер до обід а з обід жарко Заговки на Петрівку

22(9) червня сонячно і жарко 23(10) червня сонячно жарко

пальцем, — неміч, сказав би, тими словами куп'яними вигадати сполуку на

вповідання й не думки, й не сніва, а здвигу до впізнавання в чийомусь слові одвітному; не промовиш до страху: що тобі, страше; не вчитаєш полотнами і килимами позвиш стелі за візерунками і поведенням нитки: який то вже світ; щось як питання й допитування усього до всього: що робити. То думаєш, це ж людина, а так вдоросліла, а набутого їй невдосталь, то й назнаного, вона тобі й кольором, бльомканням капок зпопіднебесних проступить ахоч з якого боку просвіченого в кінцях тунелю підземелища, і рухнися, то й ті невидкі подоби, аж наче скіки їх там є, зашама-тають назовстріч; коли ж ні, — ти тут не той господар на мить таку, що поперіч якої стіни не стань, то все спокою заживеш, як і при стовпах, попід слупами геть видкої проскрізь хати; тут не віковим здихом присторонюються що речі, що символи позосталі, — вогкезним напливом уторочуються поближчі видіння часів і обмарень; ти собі ухищаєшся од реєстрових надумів цим як-то ріднішим усим, що й спалює доостанку, а думаєш, от кращого вже й не зазнати, бо й те давнезне, на що тями і міри не знаходиться, й це, найбликше, буцім воно таким ведмедем на плечі налягає, торочить щось та зшиває, між чорним і білим так заохотуєшся, так обів'єш, аж не стане тебе, у щасті немов пробуватимеш без одвіту за те й друге, і хто тобі що скаже, яким безмов'ям обізветься до тебе безмовного; ти вже собі як пам'ятник, і ті попричаювані у любому їм безруху назлагідніли віки пристоювати, бо де ж іще, як тут настрах щомиті тобою воловодить, мить довша за вік, а надумане все, от що могло б учинитися, таки-и-им вистановлюється, що де і ув вік який умістити. Чутно вже ж і тими мовами неомовленими, як-то поміч тобі на це незрушення й неподумання, що то не страх рушити, не страх жити й подумати, а забутим уже словом чи там кажи реченням уступити в усе прожите і зазнане; ані жодним нічим не розпочати ні жаднісінької історії, це тобі неміч і неможливість, бо впоперед що-якого з шаленої втіхи однайденого познаку мовою шаленить ого стіки та впрошується собі навпирід, воно ж то перве було, дай йому волю зазнати утіхи вповідження; й от де страх: зважся хоч як поступитися найсиротливішому обзиванню, осьо ж воно тут десь наготові стогону, схиту, зголублене болем чи вишкірене недоладнім сміхом; і спливає складом ха, гу, гм, — так то ти або вкупі з чиймсь звуком видобув найголінніше що могло уродитися із вікового мовчання; страх ще й той, як до й цього найнедолугішого озвуку щось живе, ворухке, хай вигадане або

сполучене з кимсь, кого у маленстві визириш з ванільно пахкої шухляди на пригрунтованій пухкими обкладами фотографії — хоч хто міг бути, й геть неспом'ятливий образ умиротвореної попри вазонів у крісельці завмерлої на віки постаті, нога на нозі, зікладена до колін рука; то вже не пам'яті добуватися на все несказанне, бо де таке що є чи було, аж назвав би його хоч як на ознаку пам'ятливості, от пам'ять та й, — бо спогадується не все, як було і як ведено цими світами, а такі мов діяння чужого люцтва, так приглядаєшся на впізнавання; то ж і ти чуже люцтво. Живоття це на безмір виканючує до бубини знане й аж такими невідгадними мовами прописуване у рисках землі, там якомусь вигорбку очікуючому свого часу та й віку на ожиття, а не-пам'ять виворожує не такі ці побредання ландшафтами, не рипіння коліс і

не поблиски литок войовничого чоло-віцтва, але дух зчуженілих земель; що не з тобою було, а з кимсь. Помежи спогадом і пам'яттю от-де проступить змаліле зерня знання, — то не віками прогребувалося те все, що йому конати за дрібкою спогад-ливості, то тебе попущено за останнім спогадуванням на відпочинок перед найтяжчим із дознань; то понад тобою гримкотить очікуваний змій товарняцький, із цих підземель аж догледіти, що не тручалось зору спо-перед-віку, от-тут-то уздріти і гадку свою переношену, і нутровисько повзучих по континенту осель: вже й зм'якчіла молодеца сторожа подрімує й ледачкуватомовчазно припускає терпеливих бранців до бочки, і та пісна сеч так просівається у безвість дна; і видерті дошки, і втечі, і прибування додому з невгадною владою на щодень. Відгримкоче й провз цей вік осліплений така мов надія на зустрічання не знати із ким і потребу-но ввечері грім і блискавка 24(11) червня сонячно а після обід грім дощ з вітром 25(12) червня сонячно жарко 26(13) червня до обід хмарилося сонячно жарко після 27(14) червня сонячно жарко і хмарилося розписалися Колька Лідин з Черед... 28(15) червня сонячно жарко надвечір хмарилося Ліди Чередничкової в сина було весілля 29(16) червня сонячно жарко ввечері дощ до 12 йшов грім блискавка 30(17) червня сонячно жарко 1(18) липня сонячно жарко вітер 2(19) липня сонячно жарко вітер 3(20) липня сонячно жарко вітер і хмари були

5(22) липня сонячно і вітер надвечір хмарилося 6(23) липня до одинадцятої похмуро а після сонячно жарко ввечері хмарилося дощик кропив трошки 7(24) липня сонячно а на вечір хмарилося 8(25) липня зранку похмуро вдень сонце а надвечір хмарилося а ввечері грім і блискавка 9(26) липня зранку похмуро а вдень

на яку, перебудеш цю мить дозволенну, навішишся мов свободою невдоволення і узгледженою у нутровиську переселень, блукань, невертань тою радісною явою все-знання, що обпече і одпустить; тепер тобі воля й що хоч. Пораділе люцтво, мов рід увесь такий уселенський признається шелепом вдеж празникових уприкінцях підземелля, з-освітлять небесним маєвом виходи до всіх сторін очікуючого дення; навстріч твоєму тіканню аж наддаровують думку безмовну, що й не в тобі оживе, а так наче поблизу світу й твого одчайдушного зрушення: не тими й такими словами сказано було про це все, що воно і слухать не захотіло; то що ж, це так навчаєшся думати й жити, до цього знемовленого руховиська примовиш аж дальшим чимсь ніж душа, то крик у захльості сліз дошукається і найтемнішого закапелка, де очікують інші владарі світу на твою нововбутілу щирість, — та о-в, якщо вже до того, що я такий, то і говоритиму так. Бо-о-ж, бо одтручено сіпається що-кожда подоба на побит ідеї; збиваються купами не війська і не юрмиська, завченим, як не назнаним нутром знань самих допевняються що-одне, що-друге у такі кагали збиті; і промов хоч і так, що то всіх винуватість обсіла, а винуватого годі й шукати; то нещасність упростується до якої хоч-де шпарини життя, а ми все не за те й не об тім, ми життя перебабруємо, а образити й натяком хоч їдного нещасного у його нещасності, як не хоче в нещасність аби цю повірити, то вже цілі роди й кагали встають, наїжачують озвірячені тіла; за що ж ти й кого винуватиш, якою інакшою древньою подобою докорятимеш цім, що в подобах нових позбувалися, і це вже ж вони люцтво, і це такий світ; і хто ти такий. Не

допитатися ані в сльозі й доріканні, ані в догоджанні перед сваволею нової подоби, й одступаєш у ще дальше приниження, з-усиль угнічуєшся у незнане тобі єство, допоминаєшся інших предків, що десь-то колись та могли заблукати і приновити й в тобі нездогадну породу, що й від гадки такої сахнувся б, — замало виправду недобачних гріхів, не впоможе і найтрагічніший продвиг по цілому континенту збурених на приниження й безрадість предків, бо чаїлися інші по норах, дочі-куючись години на голосіння про свою одвічну приниженість — а щоб ще й світ почув, одпочилий урешті та розчулений не своїми жертвами. То-то-т тобі мова, а й слово кождісіньке, напоумлене на голосіння й пригадування до речей позабулих, — а ти ще й на речення яке здужуєшся, а ще й барвою думки пручаєшся наозначити, мов ти живий, і твоїй пісні місце хоч скраю стола; і яка ж то та пісня буде, во славу яких нащадків тугошіїх, кабани такі

зводяться, а їх віра не знає ні каяття, ані сповіді, ані знаття про скінчення, та гаразд тямить, на чому скінчилося; і то тими щезлими, скінченними хочеш умилювати — кого й задля чого! Якого то ти скінчення наврочуєш, заповідями накиненими присмачуєш, — є скінчення подорожуванню і думці вволенній, є жах скам'яніння у найріднішій оселі, що так у найсвободніших снах насолодою увиживався; оскнієш при цьому стільчику вже й геть нерипучому і зчужілому, перейдено радість оглашенню і втишлі гадку про винуватість-нещасність, і виправд усьому скуйовдить десь у змертвілому закутку тями, майне наслід впроти приску надвислої лампи й ця геть милостива думка про вічне дитинство дорослого люцтва, про радість прощення; так то і звуться епопея блукань і одкровень вже й до геть дитинного: все менш є куди йти. Бо щось то таке головніше приховувалося до часу, прибережене на найостаннішу мить прозріння: це ми так кам'яніємо у своїх норах; і це вже не страх; це ми так хотіли подивувати усенький світ найбільшою мудрістю — що бажали просто й далі жити. Говори ж, не вмовкай, свідку нових часів і бойовиськ, — бо про цей вік аж стікки усього знано й обмислено, що нема знаття ані на дрібну рісчину, а що вже аж так далеко зайшло, що навіть мова яка там про порятунок, про це все осиротіле й зсудомлене ув очікуванні нових наймень й обзивань, що цей люд з цілим світом супроти знемігся, а йому все винуватість одної держави второчують, а що й позичку найнечвиднішу не годне котре вернути, яку лампу гасову, і рік чекатимеш до нового світла і вникнеш у чужу комору і на кілочку ту лампу свою й таку зчужілу угледиш з розкришеним по кружалку низом сонце хмарилося дощ вечірком

10(27) липня сонячно і хмарилося годині о четвертій грім до вечора дощу не було грім блискавка

0 дванадцятій ночі дощ

11(28) липня хмарилося сонце показувалося ввечері дощ йшов

12(29) липня Галі рік один весілля Зіниної сонячно і хмарно вітер Петра Павла свято

13(30) липня сонце

1 хмари жарко 14(1) липня сонячно і хмарилося жарко 15(2) липня сонячно хмари і

жарко 16(3) липня сонячно і хмарилось і жарко 17(4) липня зранку похмуро вдень сонце і хмарно

18(5) липня сонячно хмарилось жарко 9(6) липня сонячно і жарко

20(7) липня сонячно жарко і дужий вітер 21(8) липня сонячно жарко вітер холодний пізно ввечері йшла від Миколи і на площадці упала і побила лице 22(9) липня сонячно жарко хмарилось 23(10) липня сонячно жарко хмарилось 24(11) липня сонячно і хмарилось жарко 25(12) липня сонячно і жарко хмари були 26(13) липня сонячно жарко хмари були

скляним стовпчаком і павутинним протріском по закопченій з нутра дутловині і сікнешся до причумленого поза дровітнею хазяїна цього; та чо ж не сказав, рік тако мовчати, та хай би була, як тра; а той з затятою ошелешеністю, з почуванням якоїсь аж нетутешньої винуватості одно торочитиме "я бідний", — то ж виказуй тим дріб'язком чужої провини за своє упослідження, що катовано вас без вини і слідства, що на війни найнесправедливіші кинуто, вкалічено лиш за те, що сліпе знаряддя чужого маразму, в неслав'ї верталосся, і нема на кого з позовом, бо держави міняються скорш, ніж людина встигає отямити щонайбликшу утрату; що обіцяні нагороди вдаровувалися не тим, що часи героїства не в пошанівку в здитинілої історії, що з полонів вертаються не безрукі й безногі, а з стидкими каліцтвами, що примарами доблюкувати переситілими містами з принукою стати, як всі; що отруйні домовиська покривали безкровними й так тілами, землю у землю закопували й землею притрушували й знов нагород не дочікувалися. Говори, що державі й державам не тра свідків безглуздох діань, а свідки оскаженіло моторошать цей мов безневинний охлос, бо невинуватість і є винуватість, — уже натопкуваті горожанки герояться замість синів і скидають завчену сльозу в об'єктив, жони пощезлих навіки дошукуються в поверненців яких шкірянок та лахів обіцяних з азійських базарів; сті-іки трагедій, аж ні ідної не вповіси у найщирішій сповіді, у найтихшому вечоровому оповіданню на пам'ятливість ще не зогиджених нащадків. Тим-то й сходяться допитувачі й допитувані у впорядкованих, лишених на безвіччя оселях, на цих нейтральних житловиськах, випоказних на дуру-свіття музеях; тим-то в послідку завмирань і спокушень, гонитви і домовляння, покори і незнання опановує радість: о, ви всі свої, що своїх надійшли судити.

"Чось цей світ збіднів на розповідання, і вже ж якими землями не ісходжала, то в яку-де хату й пустять та привітають, і видко, як люди пучіють од всього пережитого, а в виповідь не годні набутися. Десь-то людська долечка заблукує поза-світ, стає більше таких наїжджих; о, то й ви ще тут, бабо. Стаєш при воротях залізяних наслухаючий хадзяйці щось про відправи в де-інших краях та який батюшка справний, а півчі дрипцюють поспівати за ним й співами в крок потрапляти, а він і не стане ніде за копійкою од могилок простягнуною, то від ганка такі товстовбиті дочки та невістки й нашорощуються, а-йї, мамо, хадзіть-но, нашо вам цеї баби. А так же ж допрошуєшся не знати в кого, от не притулку ждеш пересидіти

хоч і лиху годину або негоду, бо на яку хату не вказали б йди живи, то не знайдеться такої. Ніч-но обступить ці господні поселення з лякливими огниками, —

біжком у поля чи на які горби. Ніч тобі й рай; то збігаєш в долину з садками старими, де хазяїв за сибірами й слід пропав, — хоч пісню виспівуєш, а то й віршем примовиш до цієї осиротілої природи, до якого куща як-то звіра припишеш; ой Павлику, ой дорогесенький, я ж винувата, що краю в покорі не знала, а ти ж любов'ю хтів світ обійняти і озвірів з розпачу, бо цей світ щось одне одному не доказує, навіщується допитуванням та не відповіданням, а ти силою та ревом йому якусь гадку втовкмачував й чоловіць-кою волею врозумляв. Та я ж не знала своєї провини, а так жить хтілося, а за діток звірила на всяку волю і кривду; то тепер я маю свободу і вік довжелезний, і світ мені поділився надвоє. Я тим світлим світом блукаю і тьмить мені в очі люцькими темними постатями, а в цьому світі темнім я господиня і вічну славу голошу на всі боки. Бо де б то в якому світі признатися, як тут-о, що цієї любові і чутки за неї не чути, та й вже не дознаєшся такої історії за страждання й любов та щоб довго поголос йшов і передавалося довгий вік у науку. Більше знать, які похорони й що давали їсти, весілля гучні одправ-ляють, а молоді й тижня не поживуть, як уже дівка в батьків, а син десь на міліціонера хтів, а з жоною щось із кілька раз спав, а то заробітки та зарази якоїсь вчепив, — ще й не почуєш, не розкажеш, а вже ненависть уїдається в людській душі і замикає уста. Од живих тепер страх більший, як од всякого лиха за все зминуще життя. Лю-удоньки милі, я ж на всіх похоронах бувала, з цієї хаші в який бік не вийдеш, то втрапиш на кладо-

27(14) липня сонячно жарко а ввечері хмарилося

28(15) липня сонячно жарко вітер а надвечір хмарилося 29(16) липня сонячно жарко вітер 30(17) липня сонячно жарко вночі хмарно

31(13) липня сонячно і до обід а з обіду сонце і хмарилося дощик трошки бризкав вітер надвечір і холодно 1(19) серпня сонячно жарко

2(20) серпня сонячно жарко вітер і хмари були Іллі пророка празник

3(21) серпня сонячно вітер жарко хмарилося

4(22) серпня сонячно жарко і вітер 5(23) серпня сонячно вітер

6(24) серпня сонячно

жарко вітер

7(25) серпня сонячно

жарко хмарилося

вітер

8(26) серпня сонячно вітер і хмарилося 10(28) серпня сонячно жарко хмарилося 11(29) серпня сонячно жарко вітерець 12(30) серпня сонячно жарко хмарилося вітер грім блискавка дощик трошки побризкав о другій годині хоронили Володьку Хрипка

вище, — з такої мов домівки до ще ріднішого дому, й тут супочинок, і наслухайся історій неоповідних, чомно вступаються тобі, аби грудку розім'яти й сипнути. А це далі односяться кладовища поза села й міста, тарабанять грудки об трунви, ґрунт поганішає, та тужніші плачі над ямами. Але чось небіжчиків усе з чужих та казньонних домів припроваджують, а дознатися чом вже несила, кого не спитають, то зразу ні, хай з лікарні ховати, вже між людиною й смертю нема пошанівку, самою гадкою про

смерть людина згіджує. Так то й ненависть заволоджує цілим світом, в злобі якій люди одходять, помщаючись вже й не знати кому за приниження. Сини вперед матерів лишають це життя, а мати й ледь поспіє на одправу, то мов гість на чужому святі. І все більше на похоронах таких людей як-то нетутешніх, мов заїжджаються на самі похорони дивитись, та не дочекаються хоч одного плачу. А й то й в найбільшому місті причуєш і натужніше, що і в селах тепер ну не водиться, німує душа аж злостиво; приступишся до дверей дубових з пружиною, аж плечем підважуй, і все люд чемний висковзує, чогось чоловіки, і до найчемнішого з цими черевиками у руці примовиш, яке то лихо запосідало й цими кам'яницями, що люд віруючий з усього краю сюди прибивається не до храмів, а лиш-но побачити поодчинювані підземелля, де люд той давніший безневинно катовано й штабелями складувано, — то так сумовито на відповідь тоді оддячує, котрий спиниться та голову понурить; якийсь-то свій сум незгладений й нерозгрішений убився в це молоде чоло. От де ми дожилися, що таврованому зострінеться більш таврований, і про що ж то питатися, як і так видко, що буде питано й одвідано. Не диво ж, як серед цього вгодованого й голодного міста знайдеться й тобі притулок, і на такому святешному столі узриш попід стелею вицяцькуваною мученика і всіх у скорботі, і матір введуть геть немічну, і здригнеться люд скорблячий, і ці стіни посутеніють на крик жалобіння. Синочечку-ж-мій, та якого ти мені гостинця на свято приніс, та яким зозулиним голосом голосистим озвався, а вона ж прилетіла й останнє ку-ку проспівала, а кажуть тобі, яка-то то слава із тебе, а ти ж мені славонькою найбільшою був, і в яку ж то то землю тебе схороняють, яким грудомаччям засипають, а в нас же земелька пухка і дощиком просівається з рук людських. І в радості такій, що людина славетна, і пішки дійдеш на останнє прощай і поспієш за цукерком і коржиком найсолодшими з рук удовиці, і не таке сумне ночування на станціях до сіл найзнайо-міших, бо люд так показує й мовою, й обертанням, що десь це до

рідного краю найбликше. І не похмарить радості, як розпросториш коробку лягти на лавчині й коробкою вкритися, а вже штурхають у зодва боки, що не велено на станціях підночувувати, бо влада такезно добра, що цих блукальних в їднім місці тепер зосереджують, де залізниця найбільша. То сором мені у бруді й серед цих п'яниць і калік пробувати, бо й вони до мене не признаються, й так перекуняєш на лавчині, де люд чистіший, та клопіт на ранок, де б на зміну що перевдягти з торбини, та й знов рушаєш підземеллям неісходимим, низом гуркотів і хляпання зі стель, де й тут зовстрінеш у темношах пристояючу людинку: ось вона впоказує пальцем до того горішнього світу і аж прикликає дойнятися вірою, що все бликше туди, чим у який інший бік. То все якісь зовстрічаючі й проводжаючі, а з місця ні руш, як-то й світ завмер без потреби дошукуватися спасенної думки. Бо ж і так спасенні, хоч в їдній гадці дійшовши тями, прозрівши в їдному лихові, вже й не чуючи його ні шкурою, ані серцем, що от-то який скін для душі може бути. Знещасніло й зсумовитіло людське лице, — де які вбоїща та вмирання, як це описують ще й переповідають, а не трапляються людині, втишіє так у тобі і довкруж, і гадаєш, буцім те лихо не з іншими

кимсь пробуває, мов не з людьми геть, а з тим, що од їх від'єдналося і валандає опліч інакшим світом. Минаєш і цих блукальців, що то вони мов рідня, і не добалакано було чи у часі якім, чи у віці; таке сумовите невпізнавання; і вибредеш до незліченних сходинок впроти сонця небесного, й так ошпарить цим жаром кахляним, людським послідом з кутків, аж гірко-кров'яним так у горло бухне; от не на добро, знаєш. Скоріше дістанешся коліями та попід мостами з

13(31) серпня сонячно прохолодно вітер

14(1) серпня сонячно і хмарилося вітерець Маковей

15(2) серпня сонячно і хмари набігали 16(3) серпня сонячно жарко вдень а під вечір хмарилося 17(4) серпня заплатила за цей місяць за світло за радіо Ганна Коноваленкова померла

18(5) серпня сонячно і жарко на вечір хмарилося Ганну хоронили

19(6) серпня сонячно вітер зранку прохолодно Спаса 20(7) серпня сонячно і жарко вдень а вранці прохолодно після другої хмари набігли 21(8) серпня сонячно жарко і хмарилося 22(9) серпня сонячно жарко і вітер 23(10) серпня вранці прохолодно сонячно а вдень жарко а ввечері прохолодно 24(11) серпня сонячно жарко 25(12) серпня сонце і хмарилося а ввечері дощик

26(13) серпня вночі дощ і вдень дощ йшов до другої години дня а потім вияснилось 27(14) серпня сонце і хмарилося прохолодно і вітер 28(15) серпня вночі дощ був вранці з дев'ятої почав о

проребринами, канавами обсмаляними й пропахчілими мазутяним духом і квасом, хоч де то й кропивина виб'ється і деревій тужавими голівками до сонечка признається. Думаєш собі у пристояванні, а де б не водило, то все якесь райське місценятко знайдеться, вже й геть так спомином примирить і початок залізяного віку, як по тих заводах наймитувала, і цю руїну з заліза й каміння. То лиш тривогу дає у познак перед широченною дорогою з залізяними мережками, гуркотом знавіснілим, і десь-то цеї миті приторочиться і зовстріч-ний блукалець, мов син він тобі, і здогад про недобрість цього як-то останнього дня. Видивишся попри брами кладовищенської і когось мов на тебе давнішу подібну з квітками на впродаж, та й цей не такий вже страшний подум затьмарить людська помислива хвала: продають, що з ночі напатрано з могилок. Але й це ще не острах, й не тим, що дерева аж дрожем у сонці нашелешують, як-то перед сівким нездогадним дощиком, тремко дошіптуються і її оде-жаного тріпопння, та й мов запитують, а хто ця мандрівниця, невже-то вона піде ще далі. Двоє тріпотінь цих, два страхи пручаються одпроти одні одних, чи їм і далі розсторонь жити, а чи зіллється водно; та то лишень засторогу таку дає, що не цею стежкою уступати у світ мертвих, бо побачиш, що буде, бо тутечки й цим разом більше живих понатовкувалося, якісь інакші одправи і похорони. Й не диво, що не догледити якого-де жебрака чи діток бідових із торбинками на попас, — вказують тобі паличками гумовими десь далі обходити, а машин не менше чорнющих, як люду спинами одутлими до її просячих очей; так то цих святих місць більшає, пам'ятниками вкривається господня місцина, та де не стань, то все святе місце. Звіром таким обкрадаєшся межи тісних огорожок, то над рівчаком

шипшинове гілля притримає за тонкі одежі, щоб ще мала час надивлятися з наслухом переляканим: то інше людство запанувало цим світом, як-то й не директори колишні, а це мов уже їхні діти чи внуки, та так рука до руки попід живіт і ноги урозпаш, а вдови у чорному, і рідня, і чось молоді а до їдного, і плачу не чуть, а мовби-то не з цього світу на той випроваджують у лискучій труні, а з того у цей на вічнеє проживання благословляють. І ж таким ошелешеним надумом заповонить одвіттіля, як підносять плечима узвиш деревець не труну, а таку ракету чи бомбу, — то ж так ожорсточено, як і урочисто-погрозово обпинає решту осиротілого царства: хто наступний. Страх утікаючої не дає й думки подужати, як би то побажав і цств нбсн, і змл пхм; у таку вільнішу й похмурішу долинку приб'єшся, де в далеч не знати кінця й краю, а

й мов позаду незгледна далечина зосталася, вринаєш у геть нетутешній побивок смутку й самотини — цим старим віврейським кладовиськом аж до захід сонця йти не дійти; хоч зостанься й живи, хоч і страхом назви, а-то думки якої не зрониться, зупинився і час, і слово на казання. Та сутінок світу враз проясниться, одкривши якусь аж пустелю попіднебесну, і вдячливо озирнешся на цей мов забутий закуток, та й спостигне вмиро-творена думка з віддякою невидкому проводжатому, що де який світ замкнеться у хащі, то інший тобі в'явиться не схожий на знані й незнані. Тут місце і час задля відпочинку од всіх що страхів, а що й здогадувань впроти видкого й безтілесного мов просторовиська, де або гори такі розростаються, або провалля без низу і стін. Втрешся хустинкою, і обвіє новішими запахами з цеї мов просіки з мішанкою тополеньт і кленчаків, травами тонкостебними, що довмілися поховати і смітники у глиняних видовбнях; та й радість поструменить мурашками у засиділих нозях, як здумаєш звестися, попираючись одноруч ув м'яку купину. Диб-диб, як той Мошко в селі їхньому впісля оранки, що день одле-жувався в хаті та вай-вай, нашо міні ті борони, нашо міні той колгос, — з цею смішливою згадкою озирнешся на вже заступлене найсуворішими деревами перейдене кладовисько, й так замиряться найсумніші спомини й дорікання, плачі й допевняння, обдарувавши і геть щасливою думкою про нещасність людську одвіку. Як і цей дощик сипне впроріст так само сипкого сонечка, аби й тіло твоє не одлучалося гадки, припарювалося рятівною мокротою, — уже ж тут інакші бережечки розлилися, такі нові землі, як-то полігони з бетонними гостряками, хоч і церковцею назови їх; вступаєш доріжками першій перестав празник перша Пречиста Марусі день народження 29(16) серпня сонце і похмуро і вітер у Ткаченкової Миколиної дочки весілля було у Возсіятську розписалися 30(17) серпня сонячно і хмарно вітер вдень тепло надвечір прохолодно 31(18) серпня вранці прохолодно сонячно ввечері прохолодно 1(19) вересня сонячно і хмарилося тепло і вітер я впала надворі на порозі і лоба набила 2(20) вересня сонячно і хмари були а після третьої жарко було

3(21) вересня сонячно хмарилося тепло

4(22) вересня сонячно і хмарно вітер теплий і холодний 5(23) вересня сонячно і жарко і хмарилося вітер прохолодний 6(24) вересня зранку прохолодно а вдень сонце жарко і хмарилося 8(26) вересня зранку прохолодно а вдень тепло вітер хмарилося 9(27) вересня зранку прохолодно а вдень тепло вітерець а тихо ввечері тепло 10(28)

вересня сонячно і тепло

кам'яними межи підстрижене кущовиння квадратами, й от де збувається і що снилося, і чому радів аж з перестрашу. На узвишші східців читає у мікрофон відправу з листка така на подобу мов жінка, як то й на заводах до них читалося, от замри й не диш; то обступиш бочком цей впонурілий люд шерогою до того голосу і подоби тої, і зуби так кіллям і губи зворушуються, що тіки мертвечину цим ротрм успоживати, геть так показує. Між страхом позаднім, у хаші й світи закуйовдженим, бо випустив тебе на дальше блукання, й цим увіч приступним, як-то він сповіщає те царство підземне, от проковтне тут вас усіх, але ще постійте, — так вільно тобі зближатися, втікачем таким бути, що той страх невидкий напоготові поглинути, а й цей ворущачим ротом заманює хоч-як-хоч. Ай-же-ж бабисько дурне, — чи не ти в левадах та по бур'янах прокльони тихі свому коханому слала, зневіряла себе у розпачах, що й світ ради не давав і господь не в поміч; от як то людина заходить на глум своєї душоньки, що й винних уже не стає, а крику не чує, бо кропив'яний дух забиває і голос, а божевілля не йде; аж повториш собі, як то однімеш їдну руку од звогчілого трав'яного дна землі та мацнеш навдовік од очей до низу лице, мов ту шкуру здираєш, а очі вже не полудою однаковими зі світом стають, то наче вони од'єдналися та взираються в прірву безоку лиця. Й не так і не з того хіба вмилоствлювало тебе снами, коли й світ знедужалий аж мов придрімував, бо скільки вворожуватися цим людським безсінням, — знемоглося й на снах, і на видивах; великецьким аж наче одним оком проглиблюєшся ув темне безміряне світове око, і що було то це тому настати, так добре видніє людей всіх життя на заводах із підземеллями порозкривуваними; от що було прожито, а ти й не знала. Бо то тільки знак був, як в ці заробітки вкидалися, лишали поголоднілі краї, то не кохані хапали на руки і зносили до весіль залізяними сходами, то не начальники давали день відхідного на щастя у заводських комірчинах, — під ними у глибині куріли поховані крематорії, а сторожі й спалювальники входили й виходили в інші брами впереддосвіта та лиш-но у списках значились на зарплату; а їмказано, що коліщатка до танків і сільгосптехніки обточували, а то до тих візків, що ними возити безпаспортних найдовшою дорогою від непросвітної вгорі ями аж до печі, і перш жилки підрізували, щоб труп у вогні не здойнявся на всенький ріст; і так тепер добре упізнаєш на лице тих робочих понічних, вони аж видніші й опізнаваніші, як ті, при денній праці. Й от тобі втіха з блукань та втікань цих побачити позаховувані колись заводи і

фабрики, аж і думки про них не здогадувалося, та й що ж — і ти в незнанні своїм винувата..."

"...чекай-но, то це на яке добро і що хоч, як ви голоси всього світу позамикали в собі та й не знаєте прибуту де котрому волю на вимову дати; з віків недоторканних видобуваєте собі й голос, і вид, і утіху на цю новішу нещасність, не даєте ні відпочинку, ні миті на влаштування дотеперішнього, — а там часу тра більш, аж доки не позабуваєтеся; і ми все пориваємося на ваші погуки, аж загублюється міра, де часи давніші, а де ці теперішні ваші, то так би не мало бути, — та й нам ні спочивку у пам'яті, ані пам'ятання догоднього; вже ви надземне й підземне охотуетесь сполучити,

аби замкнути давніше і нинішнє й лік мати на зворохоблені душі, а ви ще ж не прожили, як належить, в кожному який не був і є часі та творите якийсь поза-час, поза-світ; а ми в своєму царстві мали час і гандж, і котрій душі назначено було на поклик зрихтовуватись, то це свято, і провадини, і дочікування, а це вже світ душ зворохобився, якісь летовища та вокзали, а лиць посумнілих не вгледеш під каптурами, склопоталося царство душ, голосів; ви й мертвих своїх термосуєте, не даєте в спокою душі од'єднатися; звеселів ваш світ, бо не так тих живих на провадинах, як нам поповняти процесії і гурти над ямами; а страхи ваші насміх нам, бо знебавили страх до очікування ще більшого, і то маєте нас за винуватих, бо свої душі тутешні на випробування лякаєтесь оддавати, а одно тільки тіла, бо як і траплялося вам торгуватися, то жаліли і родичів, і оселі, аби потім у більших жалях та риданнях оплакувати на попелищах не так оту живизну і лад, як саму долю; а душі віками скулювались та маліли, подоба вжиткоа ввечері після сьомої хмарно стало 11(29) вересня зранку прохолодно а вдень жарко сонячно цілий день празник Всікновенія Глави Лідин і Валин день народження 12(30) вересня зранку сонце а з обід тихо хмарилося а ввечері дощик дрібний бризкав вночі дощ дрібний бризкав тихо 13(31) вересня зранку похмуро і дощик бризкав дрібний а після третьої години вияснилось сонце прохолодно і вітер вдень тихо 14(1) вересня сонячно жарко тихо іноді вітер Семена 15(2) вересня і похмуро сонце і вітерець а ввечері похмарилося 16(3) вересня вночі дощ хмарно сонце трохи показалося трохи перед вечором дощ до обід йшов 17(4) вересня сонце і хмарно холодно вітер сильний за світло і за радіо платила

18(5) вересня сонце жарко вітер холодно я упала на причілку магазина носком зачепила

19(6) вересня хмарно вітер холодно сонце трошки показувалося а ввечері тихо похмуро

увалася на яке хоч завойовництво, і от-то вже-то мудрості набулися, аж мудрість одна й зосталася, — а не вчитися вже від-нанова жити, бо більш пробуваєте в миті одній, як то було пережито в віках одвічних; а такого собі вигадуете, що не згадати і ветхих часів; а на героїв своїх анатеми вислуховували по церквах по сто-двісті літ, а на третю сотню божники собі з них витворюєте; то що ж є винуватість; і чи нам вас судити, як ми самі плоть і дух ваші; чи якою думкою спасенною обдарувати у поміч, та ж не вільні виносити таємниць царствія нашого; як на те ви здалися, що лиш-но свідки злочинів, а не хочуть вас мати за мертвих, та з вами ну ж змагатись, та вивідувати якусь найпотаємнішу гадку, а вам то й не в тямі, який то остатнійший скарб за вами; залягання і сні з очікуванням приходу найдрібнішого судії, бо за більшого стратилися і знання, і віра, години ж ваші й чисниці що-перед-жною спробою возродіння, попри все те, що ви навгадки означуете як неможливість, а то ще незбулість, чи й, казано, несправдженість, упритул усього неназваного й переназваного, усього, на що назви позабувалися, — це ж і нам сні почали привиджуватися у царствії вічного сну, й то не в світі видкому-невидкому, а вві снах це опізна-вання й прикликування неопізнаваних поведарів на потребу ще йнакшіших свідків для свідків, бо ж і ми набуваємося

мудрощів з ваших перемудрілих марень, і собі вчиняємо суди, і такі вже назначені і судії і свідки, ще й винуваті, а що вже як понавигадуємо і місця і обставини, аж дивуються й наші правителі та погрожують виселити; то найбільш дістається оттим, що їх душі повписувані у ваші реєстри як живі й що ви з них то хоч яку поживу маєте; там які хутори знелюднілі, чи лікарень бракує, — все душі невиписані у поміч, а нам їх бракує, бо ваш світ поповнюється й негідно для вас, а ми мусимо вдоволитися ласкою переродження; от і ієрархи всідаються надивлятися наших театрів наподобі ваших, бо то перш історії наші збувалися як миті всього сущого, аж і збиратися не ґандж, й так нам відомо все одспоконвіку; а це й дознання, і позови, і залучення словесів, що тут і не побутовало ніколи, — ми бачимо вас у часах і просторах зі стогнучими й закутими душами, і то вся ваша така історія, а не те, що ви думаєте; а й те добро, бо маєте тут таких свідків, як ніде ніхто їх не мав, так же здитиніло аж допрошуються за вашу невинуватість, та ж і в вашому світі пробачили вам незнання і покору, впроти світу жорстокого свею працею і смиренністю влагіднювали і ваше сум'яття і сум ваш незліченний, пам'яттю володіли на кожному зневиднілу дрібнощ, де кров пасмугами

утавала на потомлених ґрунтах і пісках, там вони соломинками світній образ змальовували якого рискою чи кружальцем, — от на що спромоглася дитинність світу; а ви все торочите про дорослість та мудрість, вигадуючи, що б це ще продати, аби світ вас якийсь ситіший мав за своїх, вас тяжить найпохмуріша гадка, яке то прокляття знеч-виднює та не пускає у простір вільнішого геть побиту; та хочете бути і милосердними, і войовниками, а образ звіра тлумить вас при найдобріших стараннях, бо ж не збулися ні в добрості, ані озвірілості за свій рід; от де сповняються нутра і не помстою, і нічим, а мільйони одійшлих дочікуються на помсту, а не на пам'ятання одно, бо затісно і в пам'яті; зціпеніло єство межи помщенням й прощенням; і ще й не таке наврочує вік вигадливості, — то вже, гадаєте, світ переситілий проситься до ваших пусток, на все оголіле й збагненне, це ж світові не согірший рятунок, бо мудрістю переситіло суще усе і не-суще, й ніким, а лиш вами, проз-вас, вгоді-з-вами набуто і знань аж на безвік; творителі світу з губителями укупі з оно-го вже яким поживком, ще-но краплину яку дознатися, та й позамикують брами з обох боків; та й не важте, буцімто то чужа мудрість, то ви самі доконаєтеся, аж це ви так помудріли, то ваше все, до чого так боязко приступалися; то так мов над прірвою, над безоднею приспините схарапуджено зір свій, але безодня й цим разом не поглине вас; бо вона забирає цілком винуватих або ж цілком ні; бо в кожній історії, що ви їх пружитеся виповісти, бракує початку й кінця; бо ви так направилися у потойбіччя свого нутра, що аж дорівняли свій світ до нашого; й так переміщуються світи, і стає тісно в що-кожному, і так сповняється аж-найбільший гріх близькоти;

20(7) вересня зранку сонце і хмарно після третьої дощ тихо тепло цілий день тихо тепло

21(8) вересня вранці туман вдень сонячно і жарко свято друга Пречиста м.б. 22(9) вересня вранці туман до дев'ятої години а вдень сонячно жарко 23(10) вересня вранці похмуро вдень сонячно тепло вітер ввечері тихо тепло 24(13) вересня вранці туман

вдень сонце жарко

25(12) вересня сонячно жарко 26(12) вересня сонячно тепло у Котенкового Шурчиного сина весілля

27(14) вересня сонячно жарко Воздвиження свято 28(15) вересня сонячно жарко Марія Підпригорша померла о восьмій ранку

29(16) вересня хоронили Марію Підпригоршу 30(17) вересня сонячно тепло вітер 1(18) жовтня сонячно після другої хмарилось вітер тепло 2(19) жовтня вночі дощик покropив і вранці вдень хмарно після другої сонце вітерець ввечері тихо 3(20) жовтня вранці туман вдень сонце і хмарилось вітер і тепло

бо якщо й є істини, як ви це називаєте, то лиш в тім вони, що й ми ближчі до вас, ніж до того всього, до чого ви так, бува, ревно, при-молюєте; та зась приступатися що світами, що істинами, бо ще йнакші світи о-долають нас гнівом своїм; бо ви поселяєтесь душами в царствії нашім хоч як, а спитущі наші во благодущії не такі суворі та требні, як ті, що узвиш іще понад нами; і то таїна, про яку й ми-но здогадуємося, що до найвищого царства здобудуться тільки декотрі з нас, а ще вищого то й їден не вдостойтись; а між тим усим засторога, як вберегтися од більшої все невпотребності; та спочити вже-ж що-будь-якій вигадливості на показування й зображення, бо більше стає розповідань про все, як того всього, й не дознатися найдрібнішої таїни повертань і стремлінь з нікуди в нікуди й з нічого в ніщо; ви нам в'являєтесь на світанку віків і у віків присмерку все у рушенні гордовитому, такі вдежі на вас, припорошені пилом століть, і такі сонця зовстрічають вас потемнілі і сонця притьмарені світять вам простір; й ми прихищаємося тоді своїх світляних стовпів і надовго втишуємося у спокою й любові; бо ми настрашуємо тих, що по норах, що стратили тяму на день і на ніч, на годину й вішність, знетямлені у незнанні найкожнісінької поблизької зродженості, — так то й шкода, що звірина мудрішає зором проникливим, а люднота помщається і на звірині за свою упослідженість; та наша любов довкружає усякого подорожуючого і повернення, бо ж не так ті подорожування і втечі до безвісти, як вертання, що довші од всяких утеч, бо ж невидка ласкавість над нами і вами з тривогою аж приглядається до такої людини і чи не вперш за віки вікові прихищається найзанепащенішої істоти, зрікаючись мудровстаткованого поділу на чоловіка і жінку, святих та грішних, мудрих й причинуватих, лихих й незлобивих; та й нам пробачається хитрування наші в наближенні а-ж впритул що до одного царствія, що-інакшого; вилюднішає та соковитить межа понад межі, і попусту додається на наші ремесла, — таких уже ж місточків понавироблюють наші теслі помежи півцарствіями, аби й так помилуватися рідними, де кому трапилося перебувати [...] але то вже з ваших примовок та казочок; бо вам дарована мрія про вішність цю, але замкнено радість у ваших верхах і долинах, і от вже назначено котрому з черги лишати царство своє, то враз і відкриється те замикане, що поряд було та не сяглося й гадкою; так і ми [...] аж зопалу вгавлюємо що ту, що інакшу радісність, але що світів маємо в зорі більш, як то ви, і не мудрістю, а втишеним спомином заживаємо у знанні і покорі [...] так-то й нас страх

зволоджує на переступ змішання й переста-новлення, однак не миті ваші й

спокушання пристороняють нас, — як ми собі вільні ширяти, позбавлені говоріння, то ви притруж-дається землі, обтяжені мовою та думками [...] вертається у присмерку віків, припорошені пилом, по програних битвах до ще більшої лихості, а що-століття бракує пів-мови для оповідань [...] і праця ваша задля весіль і похоронів; замісто пісень і псалмів сніг оповідаються; а ті, що вже з нами давно мали б царствувати, самотою блукають, не знаходячи притулку, і ми покірно плетемося вслід, при звичаючись до імен й шепотіння [...] ось і місце, де б звести людину з колін, затулити їй бездонність земляного отвору, над яким вона несамопитіє і в який з нетленною жадібністю зазирає; та ні поринути в ту безодню, ані відступити незмога, бо вже черга на небіжчиків, і за одним поїздом інший, і відчитувальники з паперів дарують одні й ті ж слова що-кожній процесії, і не в подивок у-що-кожен раз такі узвишголови, що їми здвигає сміх; і поминальні розмови схожі-шають на пересвари та поділи; диво й нам: ще-й-но не кінець одчитуванню, а вже забирають з гуртів винуватих, бо десь-то в чийсь торбі голова чоловікова або жінчина; цих блукальців за місцем похоронів стає більш, та замало землі; на плитах могильних повписувано не прізвища та роки, а історії [...] не так од війни ховалася, блукаючи краєм за всякої окупації, як од чоловіка тікала [...] якраз румуни стояли в селі, й от дитина вказує, що тато на горищу [...] ікони приїжджі забирали, й от чого [...] в цій завірюсі смертей переховувалася, аж радість [...] смерть твоя збідніла, бо всі стурбовані невидними мікробами, що в ніс влітають [...] усе ваше віршування навприкінці віку знадобиться,

4(21) жовтня зранку похмуро вдень сонячно вітер 5(22) жовтня вранці туман вдень сонце і жарко

6(23) жовтня тепло сонячно жарко 7(24) жовтня вранці туман похмуро після дванадцятої сонячно 8(25) жовтня похмуро до дванадцятої дощ розцвіла один букет другий раз я чогось не спала всю ніч 9(26) жовтня зранку сонячно і жарко ввечері прохолодно 10(27) жовтня зранку трошки туман сонячно тепло 11(28) жовтня зранку туман до дванадцятої а після дванадцятої сонячно і хмарно 12(29) жовтня похмуро

з дванадцятої сонце показувалося з п'ятої дощ йшов

13(30) жовтня зранку похмуро вдень сонце показувалося ввечері дощ і вночі

1981

1(19) січня зранку прохолодно сонце цілий день 13(31) січня вночі сніг гарний а вдень сонце

14(1) січня похмуро і дощик ляпав а сніг розтанув Новий рік 15 (2) січня зранку мороз і дощ і цілий день дощ похмуро

аби переповісти ті символи простішою мовою [...] рихло таке звисало межі ніг що в нього, що в неї, і сцяти кров'ю, а земля не вбирала, а були щасливі [...]; побачити, як ви вертається у присмерку віків; крики, і шепотіння; тому все більше почали заблукувати божевільні, і діти думали, що їх виганяють десь з інших домівок, і мудрість настала жіночого роду, хлопчики почули історії про підземелля і лікарів-катів, і це було страшніше, ніж про військові походи, про мерців і страхи; а ночами з'являлися велетні,

нагиналися до віконечок і видряпували на шибках таємні письмена, і так стало неможливо продовжити хоч одну довжелезну історію; і ми відступилися в очікуванні іншої волі й інших віків, бо ці віки тільки віки ваших перероджень, а тому не бути царству ні земному, ні небесному, і будемо назирати за чужими царствами і хотіти їх завоювати, та всяке завоювання вибавить стільки страху й самотності, скільки одразу ж і вселить, та ми все гадатимемо, що десь-то комусь перепадатиме більше чи менше; страх бути й не бути; кому ж ще вповіси своє все..."

"Цей світ у сутінку йнакше й не береться тями, як шепотінням і криком, — а з чогось то ж понаучувалися отсеї облесливості та упадання; не знати, котрі то вже дверима та вікнами стугонять; пані Богинько та пані Богинько. Вже-е-ж пані, бо не хотіла й тоді в ці колгоспи найматися, а легш було всяку наругу зносити, й людську, і всякої влади, як у ганьбі і сваволі вік вікувати. Та ж то не те нехотіння, як воно в ненависті заблукує, — світ настав такий нічийний, і якій то вже загребущої руці догребтися найдалшого закутка; знічийнюється і найбликший, бо загребущість углибилася в утробу що-якого завойовника і жере вже зсередини, тіки-н очі булькатіють та хрипи замість балакання. Тільки чо ж це ці крики, це шепотіння; світ обіззався до неї невчутною мовою; десь-же-ж я і не там, і не там, а мов всюди й ніде, і звидніло так у найдалші початки віків, і найлагідніша думка провадить все далі, не бійся, то тобі так життя твоє найгарнішою казкою явиться, то те все, що так мучило й допікало, маліє й допрошується слова прощення. Та хіба ж не було прощено ще зпервовік всіх діянь і наруги, а й цим вже новішим із їх добрюванням та всякими компенсаціями, — ох-же-ж невмір цеї волі на милування й пробачання, невпотреб гадання на ще якісь йнакші і долю, і час. Ну, та побула вона трохи в тих наймах; їх молодицями а чи дівчатьми побрали; чось згадується все, яке пиво добре було, так хазяїн придобрювався цим українкам перед лихою жоною; але ж не згадати, яка то армія просувала і у яку війну,

їдні голоси цебенять мов у жолоб такий й оглушають зверх-голови: то котрим це старшинам бандерівським оповідала про гайдамаків; а пісень не співала хіба, а в газетах антисоветських не друкувалося; знов якісь офіцери й старшини допитують та провадять на виселки у далечину, а щокожна та далеч усе тюрма та лагери. Як це так, що цьому світові героїчному нема чим більш похвалитися, як лиш тюрмами й крематоріями. Та не в тім провина, що тобі тицяють нею, ака-бо то малість; а що — бувши за свідка, хотіла мудрістю спочутити усяку що де не була занашапаність; у мовчанні переходили їден впроти одного два народи, чи більш їх було, та видно ж так, що один воюючий, інший немов помагаючий та страждущий, і так в зорі своїм не зустрілися, розминулися й думкою; то воюючий знищено було вщент, а вже інший спокутував, і питано в нього було за все скоєне не ним; та не питано, як кизяки варили й зерно неперетруєне споживали, як дожилися, що більш крику за крематорії, а не тих, котрі проти зла уселенського встали, і мали ворогів з усіх боків стіки, і з усіма знемагалися; і тепер інші народи свій зір одводять, і не зустрітись у зорі, а гадка потьмарена не вселенськими жертвами, а-но своїми, бо бач як вщасли-віло людство на

безвік, що-но їдного звіра названо і на нього списано. Не визнають жертв вселенських, а лиш так, що от-де кат, де звірюга, і ми в спокої перебудемо, доки не зминеться лице його та й імення, — то це перемудрили що-яку-хоч мудрість і вік котрий наймудріший: звивається гадиною лихо новітнє, домоторошує душу прищулену, а їм одно торочити за дотипірішне зло та складати провини у реєстри друковані, та на скелях видовбувати в наущання вікам; не

20(7) січня похмуро холодно вогко грязюка вітер Івана 15(2) лютого мороз сонячно тихо з даху сніг Стрітєння 7 лютого зранку похмуро а після першої вияснилося 16 березня похмуро вітер холодний 21 березня хмарно і сонце було вітер холодний і грязюка 7 вересня вранці прохолодно вдень тепло ввечері прохолодно 14(1) жовтня Покрова хмарно вітер холодний

15(2) жовтня хмарно і сонце вітер прохолодно 16(3) жовтня похмуро і хмарно

0 шостій вечора грім

1 дощ вночі дощ 17(4) жовтня сонячно

18(5) жовтня похмуро і хмарно з 12 години сонце показалося ненадовго 19(6) жовтня вранці сонце й хмарно ввечері сонце після шостої дощ 20(7) жовтня сонячно

21(8) жовтня вранці мороз сонячно теплий 22(9) жовтня вранці туман вдень сонце 23(10) жовтня похмуро тихо і тепло 24(11) жовтня туман довго був до обід сонце мало показувалося вдень вітер ввечері тихо

перебути душі цій хоч у годині лихості й справедливості, не оповісти, що за чим було, лиш їдно гвалт, як могло стати й не стало. Та й нам не спокутувати гріха найстрашнішого, бо гріх розростається, вже потребує не цих-но свідків самих, він зорує і в поза-світні царини, аби й там надчікувати найневинуватіших, бо невинуватість їхня в тім буде, що не пам'ятатимуть; і як ми в пам'ятливості своїй не звладали з гріхом, гадаючи, що й гріховина посо-бить, то їм або щасливими бути на непам'ятстві, або назватися геть інакше й подобу прибрати неvbік нашої. Кого ж то хто перехит-ровує, — що світ має стільки грошей, аби задобрити за давнені жертви, а вони ще й тішаться, що так багацько; питаються їх, вам якими давати, а жертви вірять у все-теперішні гроші; а спродують хату за вели-икі гроші та долучають їх до дадених, і вже такі-і багаті; аж це й рік не змине, то ті гроші стають невпотребу. Та чим тіки не спокушали цю душу, не запов'язували на вірі й обов'язку, а вона й далі чекає не дочекається, чим то ще іспокусять, на які пагорби виведуть свідчити за розп'ятих, а не признаватися, чий син а чи батько. То це й з останнього прихистку викурять, йди-ж-но, не бачиш хіба, що й цим разом не ти, лиш посвідчи, бо кожна спокуса наврочується як повернення; то тобі натякають, аби-н спокусився, та й матимеш вік якийсь на вертання у рай. Тіки ж не потребуй за всі жертви за всі віки, бо де світові стіки сплатити ураз; він хоче потрошку, перш за їдні якісь жертви, а то вже у поміч, одробите якое; час зупинився й не рипається, доки не побратаємося й не посестримосся; доки десь в інших світах не навстаткується стільки лиха і жертв, аж щоб ви за свої посором'язніли. Зіходяться не народи на впізнавання, а жертви, й допитуються одні в одних, кому ж то важче бувало; вже й під вікнами їх сталагунилося овва скільки, затоплюють криками поверх вікнами,

води криків обіймають кроковки з-під горища, а соломі незайманою лишають, зчовгалися снопики на вітрах і дощах, не вбирають вод криків; а ти мені, Юрку, правди і не вповів, чи замкнув мене, чи знов хитрош яку підсилаєш, зготовлюєш олівці та папери на підпис, бо всі вже пополучали, ще тільки ця баба ні-в-руш. А якої помочі оцим всим, що не поділяться на своїм горі; їм дай хоч такої утіхи, що й ти спокушаєшся на спокусу, привдячиш за поміч; та ж це така порожнеча і прірва, а хочай би чим її не натовкмачував, то не здолаєш заповнити, бо жертви стають винуватіші за своїх катів, бо домагаються більшого, аніж кара; бо таке настає, що лише опідозре-ного садовлять у клітку і мають утіху з процесів і дознання, і не

поможе ні доказ, ані що інше, аж доки не навіщаються; а десть справжній катюга жиріє й не думає каятися; та милуй сестру свою, що з позовом на катюгу встала і за свою долю, й татову, а що дурною зробили, — то бач, не настаралися на такі закони, аби з колишніх злочинців героїв робити, бо старі закони ще вік у чині будуть, які б нові не настали й в яких державах новіших. А полегкості не настає, скільки б не страчалося тих і тих, бо гріх обсідає усе що не є, а невинуватість лиш-но у душах прихищується, і не знати міри в віках, бо спокуса підстерігає і найдобрішого в світі цьому, — перестережися й ти а-що-наймудріших на віру і сумнівання, бо велено і мені в цьому світі замкнутому лишити однісіньке право на що; уже ж ти поза гріхом і невинуватістю, а спокуси не дістають тебе у твоїм блуканні, як і мене цей світ оббігає та шпарить у безвість, а то перш спотикався об поріг меї хати, до вікон то лагідно, то хижо узиркував, а це і йому невміч, веде його йнакша сила якась. Запнуто вікна, коромисло під клямку, видніє мені ряденце на дерев'яному ложі, і нетутешньою мовою та звичаєм укохується голубка у грудях, — та скік-ки нас засту-кували на снах наших про щастя тутешнє, аж доки не в'явиться сон і про рай, і про все таким духом мов; бачиться, що немов я молода а чи й мати на весіллю своєї дочки, і кухарку таку перш запрошено, аби вміла й простого зварити, але й для панів, як хоч батюшку чи кого з інтелігенції запросити; рано так молода з друзками в село йде просити, а стріне на дорозі кого або прийде до хати, то кожного просить з-осібна при схиленню голови; просили вас тато і мама і я вас прошу, прийдіть на весілля, а ви, мамусю, прийдіть до вінця; а кожний пові-

25(12) жовтня вранці сонце і вдень похмуро дощ почав ляпати з обіду

26(13) жовтня вранці похмуро після одинадцятої сонце показувалось хмарно надвечір сонце 27(14) жовтня вранці мороз вдень сонячно 28(15) жовтня туман цілий день похмуро 29(16) жовтня зранку сонце вдень похмуро з обід ясно і хмарно 30(17) жовтня вночі мороз вранці туман до 11 години вдень сонячно тепло 31(18) жовтня вранці мороз туман до 12 години вдень сонце 1(19) листопада похмуро вітер сильний холодно ми ходили на кладовище Лені було півроку 2(20) листопада вночі дощ поляпав сонце виглядало рідко хмарно і прохолодно 3(21) листопада вночі дощ ляпав вдень вітер сильний 4(22) листопада празник Казанська сонячно хмарно вітер сильний

5(23) листопада вночі мороз і вранці вдень холодно похмуро а сонце показувалось холодно 6(24) листопада похмуро о першій показалось сонце і захмарилось і поляпало

7(25) листопада вранці туман з восьмої години

дає, аби веселилися щасливо, здорово, хай вас Бог благословить; а надвечір уже й не донести, то по дорозі лишають де у родини і йдуть знов дальше, і од кожного дістає повісмо льону. Й далі ж то не догледіти, мов даленіє так все, мов-то людство ціле зібралось на одне весілля, а молодят не видати; коли ж це повблизь зору та рідні такі купчать барвінок та просять старосту благословити рівняти і раз, і другий, і втретє; та іншим жінкам оддають, що плетуть вінці; з зеленого кубочка розсипала сі руточка; ой, мала б вже молода прийти, та косу пора розплітати, бо перш брат розпліта, та знайде в косі гроші, кидає роботу і втікає з грішми; та й вже не так, що бачить весілля, і людство, і найрідніших, не вона молода а чи мати, а мов на суді допитуються, де то була і що бачила, — і не голосом її, а тим-таки питаючим переказують їй і для неї; то, бач, вже не ті весілля, не той люд, що вона гадала; але ж скаче віночок, скаче, ой чогось бо він хоче, хоче він червоного від пана молодого; а чи ж не в церкві ще молоді, чи ж не просять священника о благословенство двічі і тричі; а чи ж не в хаті і староста благословляє, та не йнак, а "стало тих двоє діточок перед Господом Богом і перед всіма святими ангелами божими, перед своїм рідним татом і перед своєю рідною мамою, перед своїми дідусями і бабусями, перед своїми братами і сестрами, перед своїми тітками й дядьками, перед сусідами близькими і далекими, перед подружками, з котрими дружила, і може кому догоріла або домовила, а тепер вона стоїть покірна, а я за нею повторюю, а ви би її відпустили і її благословили в щасливу годину на посаг сісти", — не додивитися весіль радісних, якимсь маревом і сні укриває, такі крадії попричаювалися на злодійство снів, всяке видиво закривавляють, половою усівають; лиш чути ще трохи співів; мама плачучи починає "ой злинуло два ангели з неба", а дівки дальше співають "ой злинуло два сивесенькі з неба"; а там як молода мала стояти коло стола а далі і йти вже й сідати коло дівчат, то дівчата ще дальше "ой стали ми собі по ангельській мові", а за ними молодесенькії старости "ой посію я у полі льонку нивку"; пождіть же ви, одкрадачі снів, хай хоч у слусі, як не у зорі дочую співів милих; як вечеря, то дівчата "заходять нас вісти, хотять нам дати їсти"; тепер їдять капусту і знов співають "возьміть собі тоє, нам дайте шо гиншое"; коли вже все з'їли, співають "де два соколи гніздо в'ють, там старости пиво п'ють" [...] а й другий день; просять старосту, родичів і родину о благословенство; мовить матінка, мовить, най ті Бог благословит. Затісно і в сні, бо родина а незліченна; як було вільно та просторно перед цим,

то не дає дихати нині; аж коли й ця панія геть у білому розколошмачує й рештки сну, така це їй прикрість, що не вона на весіллі мати, про цих бідних їй клопіт та як не пробачить їм ввік, а весілля на похорони перекидає, бо раз прийняли її за жебрачку, то хоч і не прогнали, також погостили, але осібно, ще й на прощання а геть не дали нічого; то їм тепер весілля збідніють, брикатимуть собі на вжи-рінню й балях, дарма що сидітимуть у сльоту по хатах дуже часто навіть о бульбі посоленій; хай думають, що то допровадили до всього фабрики; але й що-кожна думка маліє, чи там де затісно а й просторо; роз-кублюється темний світ меї хати допитуванням, а де ж той наймудріший,

що хтів і мене втопити і сам топився, а не побажав лишитися сам-їден, аж-но всі вимруть; бо ці вішні потомлюють і найнезмирущішу силу. А то-б ти бажала, паніє біла, усякого замикати і суд вчиняти, та й вгавила з переситу, коли то ці одвірки потверділи на залізо, а хати в такий статок вбулися по грабуваннях вікових, аж найдрібніша річ на таку ціну вабить, що де там котрій-і; не в гадку тобі, як кожному вільно упхатися до оцих хоромів, та повороту не бути; замикано ізнадвору, і світ лагіднішає: от десь вернеться господиня, не всі ще шляхи ізміряні. То сидімо тут вдвох, — бо світ дочекався, що вішній вішньому скаже, от тільки гадки позбувся, де та коли, усе визируючи на горбах якої познаки; а мудрості й не було, бо й названня не знали, бо ветхі заручини вішнього і невішнього, бо води втяжіли і не приймають у себе, як дотепер поглинали усякого зохотуючого; страх змалів і не позначає на вмирущість, душа випорснула і зажила собі поряд, їй тутечки тра добувати. Диво з див, а чудуватися нема чому, — подосонце до обід до вечора нахмарило 8(26) листопада зранку туман годин до одинадцяти вдень сонце і похмуро тихо 9(27) листопада зранку туман і мороз а вдень похмуро і сонце трошки показувалось вітер сильний і дощ з снігом пролітав ввечері К.Віталій І. поїхав в Київ 10(28) листопада вночі сніжок а вдень дощ і розтало холодно вітер 11(29) листопада холодно вогко і дощ ляпав

12(30) листопада вночі сніжок мороз а вдень розтав 13(31) листопада вранці мороз а вдень розтав град болото сонце трошки показувалося 14(1) листопада Валіка день народження хмарно вдень прохолодно град а ввечері тихо тепло як весною 15(2) листопада приморозок холодно похмуро 16(3) листопада похмуро з п'ятої години сніг вночі хурделиця 17(4) листопада ввечері дощ вночі вітер сильний завірюха снігу навіяло по метру по пів метра 18(5) листопада похмуро дощ ляпав

прошувалися в світів, що ні з-одного в інший, ані в одному котрому; який світ, яка вішня сила знемічніли на утомі, а ради ніхто не дасть; то-ти, паніє біла, не гайнуй мою постіль, не торохкочи рогаками й горщиками; додивляймося сні найлюбіші, бо де ж ти бачила, на весілля прийти, а весілляном не бути. Смішно й тобі, — от-то-т".

"Не дери-но так очі; це не край самогубців; було трохи цих жінок віку не знати якого, що тямалися у житті, а як вас усіх перебуло тут процесія за процесією та порозповідали світові не які ми, а що з нами, то десь враз набралось і своїх гудзуватих, на позір таких, мов-то вони вздоровили цілу націю діток, а самим уже вагота навідуватися, як то перш з докторами зі світу, то вже ці секретарки, придобрілі на вселенському горю, та мученики колишні, що про своє мученство все оповіли, а всеїднак їх май за мучеників, і чось більш кіля них стає секретарок і зизоокеньких, так же ж їм ув подобу нові ці ідеї та свобододійство, — то хто з кого сміється; чи ці жертви такі вже жертви, що ви нагоджувалися та допевнялися, от які жертви, та й мали заробок і славу по смітниках світових, а чи самі так знелюдніли на пожирі недоїдків, аж вам не що інше й не подавай, як одно жертви а й жертви; та доки ви бубоніли щось про блукання і неможливість, пустелю і чудеса, тут пів-народа змішалось з пів-народом ще оддавна і склали собі неввибутну уяву про неможливість утечі і повертання, — о-о-в, скіки вам ще сюди прибувати. Ще таке щось нечуване перейде осереддям цього краю,

на такий уселенський процес віку вистановиться, та забракне і щирості вашої, й хижості, як то мовби ви захочете оповісти, але то такої мови залізяної запотребується, такого звірячого присмаку на щелепах, що де вже кому-і; а доти. Вітають вас з рушниками і хлібом-сіллю, ще-но ви з припухлими баньками виповзаєте з автобусів, ще-н мляво наводите об'єктиви, і ці весілляни, оці всі вітаючі вас замість веселенько і завчено ошкіритися проблукують таємними поглядами промежи вас, — так ви щоразу з'являєтеся то зарано, а то запізно. І що ж кому бачиться з-оборот спин, з-потойбіч думок, — а при-сниділа гадка, що то вже не-в-силі допитуватися поперед кожного суду; не-в-силі вистежувати злодіїв і вбивць, бо все менш стає-що-красти, що-вбивати; посумнілий люд перечіплюється гуртами, де що забрато, де й що лишилось життя, — лінкуваті слідчі та судді прив'язують вічного злодія по-собачи у бобику і намахують, хто перший трапляється; йдїть-но сюди, розпишетесь; та я ж нічо-ого; стоїть і той бідний Михайло в воротях, ото відкупив задешевше крадену пилку на бензині; та хіба ж ти не знав, в кого брав. Але ж і

злодій куди твоє діло, — шиферину зірвав, і шукай в полі куртки шкіряні, холодильника; сам, каже, виносив; от тільки на пилці попався; ти його вбий, а не признається; проходьте й ви, бо цьому дознанню і віку не хватить, та й що ж тут писати, ге-ж, як ніхто вже нічому а не дивується, а гроші платять не за те, про що понаписувано, а — як та з яким умислом; от-же-ж ціла держава писарчуків на пів нації працюючих. Чи ви кажете, то така свобода, без якої не добачити світла уприкінці там чогось, і з цих людей," бач, пуття не буде, — та й правда ваша, бо це такий вік, що назови його й так, і сяк, і всьому виправд допрошується; от-то добро й добрювання настало, принишко людство людей, щось там із історії смикнули, на вік прийдешній тямую зладнали, гадали, от-вже-то ворога одшукано, і з цею думкою доживай собі, мудруючи в світі розкошів на який більший гандж, та пів світові жебраків руку помочі й дружби тако-на. Але й того, бач, замало, — ви враз наїжджаєте аж такими паніями, з таким смутком собачим в очах, що ваші по-по-бредання по світу то не те все, що хтось щось подумає чи намарить собі у розпачі безпораді, а ви таку славу розносите світом, що й гей, та по літерах їм тлумачите назву держави чи імено якогось найбільшого мученика у цім краї; але ж ви вертаєтеся — і не жінками, а в мов чоловічій подобі, і потиски рук ваших жорсткіші а-навіть од думки про найжорсткіші лещата довкола серця середночі горобиної ночі; та й ми не такі вже-то-й насповідувачі своїх потаємних печер, аби судити і гудити що-кожнісінького одшельця й знов пришельця, бо тут, у цім краї понасповідувано й повисповідувано щонайзанапащеніших з родів і пів-родів, — бо й найцнотливіші дівченята верталися сніжок трошки йшов ввечері тихо тепло 19(6) листопада похмуро тихо з даху сніг розтавав Поля Крушинська Захарія померла 20(7) листопада похмуро тихо з дахів сніг ставав 21(8) листопада празник Михайла вранці мороз похмуро вогко холодно 22(9) листопада зранку сонячно до третьої години а потім захмарило і прохолодно 23(10) листопада вранці туман похмуро цілий день з трьох годин сонце показалось і скоро заховалося похмуро Вітя в лікарні на ліжку

24(11) листопада хмарно тихо тепло сонце з 12 до вечора 25(12) листопада хмарно і

сонце показувалось рідко після другої заховалось 26(13) листопада вночі дощик трошки вдень сонце 27(14) листопада вранці мороз після десятої розтало болото вдень сонце тихо Заговки 28(15) листопада зранку мороз з 12 почало розтавати а з першої години сніг сипав тихий а навечір почав розтавати 29(16) листопада прохолодно дощик

повіями, і їх знов відправляли в санітарних машинах, аби згодом дати припуст на наші оселі й двори, наші річки і пагорби, лавчини побіля тинів, наші вечори і ночі з найбезконечнішими оповідями й переказами про таємнощі видимого й невидкого, і вони ставали щонайслухнянішими слухачками, такі мов пришельці із зовсім незнаного світу, такими ставали аж безтілесними і довіку вже нечіпанними-коханими, у таких одежах дівочо-бабських, такими дітьми на святі цього аж витерплого до гіркоти обстано-виська; то чом же й не ви, — коли що з вами, а що без вас жаріє як і жаріло навгородах, і дим вітчизни, цей картоплинячий дух, обповиває убійників і смиренців, повій і незайманих, майбутніх диктаторів і рятівників нації, усе п'яних і тих, то вславлятимуть словом цей закуток світу; ставайте-сідайте-присторонюйтесь-і-наслушайте, це лиш-но кінець віку, а ми всі тут не збулися а-хоч у якій і подобі, і яві, і ні в добрі допевному, ані в лихості остаточній; тут світ та й годі. Бо як ви кажете, що цим-го всім ще вчитися та учитися, дотягтися до достатків і духу далекішнього, то тут набулися що-наймудріших дознань і упевнень, тут все жаріє гадка, що людство так і не вбулося ні в жодній трагедії, бо так знати і видно, що і в ранок найдужчого лиха зласкавлює сонечко землю, і вийти комусь у невіданні пагорбами і вмитись росою, забувши, що то за ніч нічненна була, як вирувало і вергало небесами, і як ціле десятиліття вода закипала не так у шклянках і каструлях, як віковіч-нилось все, що типіро було йнакше, шерехи, шепотіння, вітровіння, і як у примарок цього десятиріччя знов закуйовдило всесвітом, як вздоровлялися небеса, наганяючи більший жах на побредаців землею, аніж того жаху сталагунювалось вдовж багатезних віків поперед. То чи не ви тепер допитуєтесь, що це за театр виладновується що-нової цієї доби, аж пальця ткни, то не знати проміжку межі щокожною навзамін, так нагортається їдна на одну, кригою зламуються навсторч небес, — але то цікавість і є, та неохочість визнавати чи свою немічність, чи нікчемство, а чи поразку, або чи довести свою перевагу над вутлими і мізернішими щораз появами роду люцького; так люди і побавилися цим у вільний од воєн час; й чи ж не ви тепер на що бачите тицяєте — ото театр, ото опера, і все хочете бути на цих прем'єрах та хитро примружуватися на вигини тіл що жіночих, що чоловічих у всьому такому, аж видно проз тіло і душу, і це вам такий-но театр, що й ще сто віків здойма-тимете капелюшки при страті найкращих та при вітанні усяких кавалькад найлютіших катів; бо не пам'ять вас навертає до цього

руйновиська, до цих шелестів потаємних, до шепотіння і оповідей під найгучнішою темінню осаяного неба ночі, бо й повіями вам неохочість вертатися; і не пройтися вам краєм цим з могилами і руїнами костелів, церков, синагог, — вас ваблять ці підземелля, ці історичні трупи й одіжжя зотліле у вог-чінні і смороді закамарків; та не страх аж солодкий бути впійманими на злочині умислу хтивого, — вам зап'янює тямку угледіти ввіч віковічну жертву і повтішатися з рештками жертв, приміряти зоржавілі цели і

стриноги, насититись тліном теперішніх уже екскрементів, і далі знов гайда огиджуватися справдешнім і тліном, і потом, і смітниками осьошнього життя. То ж і диво вам, що скришілі мури межі церквами й заводами не проглиблюють найажнижнішої вщербини, аби ви ступили й пройшли, навзоруючи що-все-новішої втіхи взнання й назнання і удавано схлипнули над прикиданими ямами з мутантами, і ще далі вдихнули вогчїні най-викших горбів, де уситїли плями давніших кохань; так ви хочете все вертатися, мати право на втечі й вертання, й нїде ані крихтою не присторонюватись, бо лють невибавна й під шкельцями затемнїлими ваших їско-шених догори окулярчиків, — там десь у стерилїзованих кїмнатчинах й ванночках ви вповідатимете до дзеркал чи своєму відбиттю, чи таким от само про ненависть до що-кожної новопосталої чи держави, а чи імперії, і все буде замало найпотаємніших потаєм-нощей, аби виродити із себе несамовить утіхи. Та й ми помудріли на безвік, аж типїр замало і люті, і ревнощу, і жадання пїмсти; аж так-оно вивидніло, як і віки дотепер, що хто йде а хто їде, то знати од відпочатку шляху; ми вводимо наших гостей до аптек і крамниць слїдочками наших дитячих попотрошки ляпотів вночі вітер

30(17) листопада похмуро цілий день а з чотирьох туман 1(18) грудня похмуро сонце трохи показувалось 2(19) грудня зранку туман сильний вдень похмуро і вогко з чотирьох годин туман 3(20) грудня вночі дощ і вдень цілий день дощ

4(21) грудня вдень похмуро град вітер 5(22) грудня зранку мороз вдень похмуро до 12 годин і розтавало сонце було 6(23) грудня мороз і сніг сонячно а вночі дощ після дощу сніг на ранок

7(24) грудня зранку мороз і ясно до обїд а з обїд хмарно холодно

8(25) грудня сонячно вітер не холодно 9(26) грудня хмарно і сонце показувалось вітер

10(27) грудня вночі сніг і вранці падав пухнастий годин до 10 вдень сонце і сніг почав розтавати 11(28) грудня вранці мороз вдень розтав прохолодно 12(29) грудня вночі дощ вдень похмуро вітер

13(30) грудня вночі вітер сильний зранку хмарно а з 12 годин сонце було до вечора холодно Андрея Вові день народження

бігань, підглядань, і всеношних, і утрених, і при локїтницях попри стїн розмальованих з нашої давнини пригощаємо їх, що там є напohват; ми довмілися узиратись у душі пришельців й бентежити їх духом наших одеж, бо де ж ще, як не тут, вбувся запах і сморїд мазуту й прив'ялого сіна, соломи навігрїб із-під корів і муко-мельства; то диво чи не, як цей дух чоловіцтва та перетрїмався і збуджає ненасить зчуманїлих пришельців, і гостюванню не знати кінця, бо з казенних притулків із аптечними пахощами ми переходимо аж поволеньки до осель наших предків й нащадків, — там жар не вгородній, не жах самоти й опїдозри, що наші кохані не лишаться з нами побїля ворїт, а спитавши про віру й бажання само-погубитися, вернуться до наджидаючих їх медсестер; там запашіє од грубок і печей; і при схололих стравах, бо ж зготовлені на продовженне святешне пригощання, привітїшимо й найотря-хуватїших гостей, й найстрашнішими новинами, що в віковому затишку

видадуться за казку, — як вертаються одірвані од гілля роду до спорожнілих осель свого краю, хоча й не батьківських, і вчиняють допити вішнім сторожам тих осель; і до півночі туманітиме на горбистий закуток лямпа під стелею, і сторож вклякатиме на стільці посеред хатини, і цмулитимуть чай зі скип'ячених двома лезами банок і смалитимуть самокрутки зі знайденого у дерев'яних потрісканих ночвах в коморі тютюну підцвілого, і допитуватимуться про долю всіх і яка на кому провина; і зморений сторож оселі вкрізь пасма волось прозиратиме куті бляхою черевичиська, і розстібнуті френчі, й приречені на одчай помудрілі од урочистості миті лица синів цього краю. То чом же ні, — хай святиться усяке вертання, бо додому усе буде й буде вороття, і Господь навернеться до душі поверненця, і вжахнеться, і, може, вперше перейметься дрібкою скорботи, що в цій душі нуртує, як нурти змілілої річки-моря колись, і вибавить в цій душі рівно стільки страху й скорботи, скільки одразу і вселить, — то що ті спогадування чужинських заходин у ці оселі, і комісарова жінка впритул білесенької стіни, і вистріляний з німецького автомата німб довкола її голівоньки, і хвороба розуму, і причинувате блукання селом усю встачу життя, і аж радісні вповідання, які то лоханки їй сняться, що й завидка не полишають в спокою, дивіця-но, в хустці, у хрензлях тако аж кишить ними; і їй тут домівка, а де не зайде, то сідайте, а сяде в порозі, і їй подай в руки, бо йнакше ж ніяк, і святково-притомленими очима висповідує простір хати, і кожного що-сидячого, що-стоячого; й так же ж допитливо-нетямковито на спитування а як

там Віктор, чи думає завтра на хутір, як прошено, чи одвезе домовину із Мартою, звідається щонаймудрішою фразою з потемків дитинячого розуму — ну-хіба-що; як і на ту новину лиш схитне ледь опростаною з-під хустки голівкою, — як ті салдати-утікачі чи вони там які демобілізовані перестрілялися в хаті під ранок, лишивши за свідка примоту-зованого до стільця сторожівника всіх спустілих хатів. Та й догляджуємо пори най-іскрявішої, найзапашнішого смаку хлібоб*ого од жмені снігу, та ще й з світляної латки вікна попід тин аж зелений від чарування небесного пилу; і стрінеться ця невинна долонька присмученої пришелиці потон-шілого від судоми доторку чоловічого ліктя, і от би зіллється цим одежам на вічне не-прощавай, поновити блукання нічийми вже садками, прихиститися найтовстішого стовбура, розпростати поли прадідівського кожушка і вхистити на грудях довірливий і винуватий погляд уже мовби неземної цієї істоти без тіла, без подиху, бо ж рай земний це лиш-но мить, що триває як і той, неопізнаний, — та рука невблаганна за миті вагання, а свято опізнюється на кожну ще й не спогадану гадку, і прошено буде прийняти од усепомочі світової ці гроші, бо іншим дісталися ще раніш, і мало котра бабуса не вradіла, а мало хіба не одбулося жартом, що там у німеччизні то й непогані хазяї траплялися, а пиво про свято то таке-е пиво, що де йому і тепереньки взятись, от добре ж пиво було-о; і вже на віддалі не одного сузір'я, як це тако мовби ниточки опустились доземно з країв тих сузір'їв і зміряти кроком між тими сузір'ями, виповідатимеш і не казкою, і не ласкою на нещасність віку цього, допевнятимеш нахлип і нахрип, а які ж то ті жертви і скільки їх, і якими завдатками

14(1) грудня знов дощ вітер сильний вранці сніг до обід йшов з обід сонце 15(2) грудня вранці мороз а вдень сонце 16(3) грудня вранці туман вдень похмуро тихо

17(4) грудня Варвари мороз вітер вдень сонце похмуро холодно

18(5) грудня Сави зранку і вночі сніг і до 12 годин мороз вітер холодно і похмуро 19(6) грудня Миколи вранці мороз холодно цілий день сонце було і з обід а на вечір

похмарилось ввечері я бутил кою розбила... 20(7) грудня вночі вітер дощ вдень похмуро

21(8) грудня вночі вітер дощ мороз рано вдень дощ і мороз 22(9) грудня ожеледиця я з порога впала руку забила 23(10) грудня мороз похмуро празник Анни зачатія 24(11) грудня похмуро 25(12) грудня в лікарню я їздила хмарно і трошки ясно вночі дощ 26(13) грудня похмуро дощ 27(14) грудня зранку ясно трошки а вдень похмуро 28(15) грудня похмуро 29(16) грудня похмуро

і доплатами погамувати і біль, і початок, і скінчення жахіть, і кому доведеш хоч на мигах та хоч до зору, що цей край поновився у статках, та стратився на душі, і не в нашому часі, не цими горбами, й не в змові із цими-о сузір'ями перейде який суд, яке допевняння останнє, а нам тіки змовчати, й хоч мовчанням присторонити найурочистішу мить пізнання," —

то ви всякому суд учиняєте, а вже-ж мудрість суддівства здав-незникла, а підсудні тако-ою мудрістю сповнилися, аж їм тіки геройство своє й нічیه їдним словом чи гадкою приторочиться, і ці звика винувато-невинуваті, пробачивши і найлютішим катам своїм, стають винуватими не впроть провини своєї, а що — світ мов нетямковито вистежує цих понурених у страх солодошів і гадає, що то й на них чекає, як десь отамо-о так знесутнюється і помисел, і діяння. Та о-о-в, — цим разом ні хитрістю, ані мудрістю одні одних не заклопочуть, і збудеться те, що хотілося, бо мертві прийдуть судити не їдно лише тих і тих, але й тих, що не буде їх названо тими й тими, бо одлучилося од цієї шкаралупи більш, як потребувалося, й то вже ж ми охотуємося на нашої причинуватості, — бо перш попереджували нас ті, вішні й ходячі землею од міста до хутора, і чось все то були жінки, без імення і — звідки вони; матері спурхували й гнали дітей до осель, і казали, що то з божевілень повипускали, та й ходять, та й талагунять люд, бо й то знати було, то якийсь новий правитель возсів або свято нечуване, аби дядьки у аптеках й буфетах засиджувалися, аж не смій гукати, і тато при грубці з газетою про смерть щонайбільшого правителя, а в другій руці конверт з військкомата про реабілітацію, і вперше побачиш, як татом здригає од сліз; й так вибігаєш у світ, не завбачений посмутнілою мамою, на звечорілі пустелища вулиць і брам, аби знову уздріти той погляд чи випущеної з дурної оселі, чи й просто блукаючої з незнаної тобі радості, — а ті очі вирізняють тебе з-посеред причаєних по закутках домашнюків, такого мов дядька уже, й примовляють до тебе, до тебе, й кличуть без-відома-а-куди, і вчахає страх од намовлених оповідей про викрадення дітей, і як жінка з села не вернулася з прощі, бо то там такі печери, й такі монахи, і так пропадали люди. І в ніщо не було віри, а справджувалося, що казали жінки з ще темнішими й більшими впроти вечорів очима, — ніхто не хотів анікуди рушати, та лиш бідним дітям давалися таємниці

околиць, могил і руїн усілякої хатності й високих руйновиськ, де перебули віра й оточенці, хімікати і зернозбірні, і так переходили влади й правителі, і зачали за віру

баби сваритися, і найгарніші жінки і чоловіки одступали у сутінь, тривожачи своїх переростків-дітей і не лицями, а лиш знадою одягів, притрушених як-то пилом зорястим чи пилом століть; і доходила черга сидячих у їхній замисленості, бо втрачалася цікавість на почесті й мори, на кількість подушених у крематоріях і постріляних у потилицю, — аж не скажи й при тих, що їх батькам й гиншим предкам судилось на це, ну в гвалт такий, що-о ти нам гочі колеш хто-де-й-шо-й-коли, лютістю сповняється душа люцька од нагадування гріхів та жертв; вже й не цим усім, що городи, товар чи копійка злодійчана, не багатством чужим і звабленим термосуються, а — як ця подоба усотує що-де-яку зумисність та як нею термосує й викручує, як-то рукава куфайчаного з гразюки вицупленого, — крути або сіджуй; і стало це люцтво на думку багатіше, аніж-но на гроші й достаток, і всякому своя думка куйовдиться, хто мудріший та краще украдеться у потемки цього мов прийдешнього, що таке на звабу голінне, бо що ж те дотипірішнє, йому й так ціни не складеш, а думкою воно геть спрісніло, хіба цим дітям й гонукам курій-чаним набирати якої лиховини ще давнішої та вподоблювати за нею гріхи недавнішні, бо це вже й не гріх, і відома не знать як назвати, — вертається з допитів у цегловому льосі, у комісарському вдіжжі, притьмарюються віконечка переляканих сіл і містечок, і тьма покриває й найбільшу розпусту, і лиш-но у декотрих вікнах спалахує сяєво недозволенне, і курійка, схмеліла од крові і криків, доглитує з каструлів і пляшок на остачу собакам в дворищі з пожадливістю людино-звіроти, і наймичка на догоду взвірілості усешній пригашує гнота на тління печерне, складаючи ганчір'яні від помиїв руки на

30(1) грудня вдень дощ вночі дощ Фанасію 86 років від народження

1982

20(7) лютого мороз ясний день 21(3) лютого мороз сонячно 22(9) лютого Крушинського Володьку Ленки зранку мороз вдень тихо сонячно 23(10) лютого мороз тихо сонячно 24(11) лютого мороз сонячно 25(12) лютого похмуро цілий день 26(13) лютого похмуро і з двох годин дощ ляпав 27(14) лютого зранку похмуро після обід ясно

2(17) березня похмуро 3(18) березня похмуро 4(19) березня похмуро вітер 5(20) березня похмуро

7(22) березня 1-ий піст похмуро 8(23) березня зранку мороз вдень хмарно і сонце і розтав мороз 9(24) березня зранку мороз вдень розтав хмарно і сонце вітер 10(25) березня сонце і хмарно 12(27) березня Миколаєва корова отелилась 13(28) березня зранку хмарно морозець вдень сонячно

запацьорену ляду буфета, вникаючи головою поза газетяну занавіску, і чоловікожінка з поросячим вереском натручує пальчаним відроснем у яку-хоч видлубину, — і віку замало, а часу то й менш, і людинозвірота виношує посеред віку жаху й поцвілілих стін хоч щось, хоч назви його Вітькою чи Володем, і так доживаємося до віку позовів і на татар і хозарів, і москалів, і ляхів, а лиш вікові на цих недавнішніх вбійників і гвалтівників ще не час і не думка; от-то-де часина і вік найпохмуріших

таємниць й перероджень. Та що вповідають і ті, що мовчанням мовчазним а передержують і гріховину люцьку, і гріх уселенський, яка ж то їх думка проз крики і шепотіння одлучених люцьких подоб, і чи яка б вона не була наймудренніша, то хіба не у тому вся мудрість, що все вже збулося, і ні на що так і не складено ні ціни, ні знаття; крики і шепотіння; шепотіння і крики; і люцтву одбути у жахові й смороді цей утинок і щастя, і втиші. Стомилося і життя, і люцтво. Але з маревної утоми усе вибредаяють втікальці і мандрівничі, і все-то їх шлях чось поуз наші аптеки й буфети, церкви і руйновиська; й то не жінки з паленіючих надвечірків з закличними взорами; не медсестри в халатах урозстіб; не втушковані чорнотою по чорному оселениці опівнічних вкраїнних лісів; й не омудрені світовою дідизною журналістки на сміх твій і похлип, — зведенне якесь, таким маєвом впоплив землі, і не страх стовбунить шляхами, і не скарб попихає ґрунтами стражденний з віків на прокляття, і не струп'я лакованих колись із ганчір'я жінокпоподоб, що ставали живіші, як ті-де-які живі, і завищувались голомозо і величаво вві сні над тобою й казали, що то ще не гріх, ще б і далі собі майстрував; то самі шепотіння і шелести видовом найріднішої в'яви і постаті прошелешують йнакші шляхи, мовби йшов би ти ними, та ж ні, усе рівно і твердо на поступ, і заміряєшся викше ступнути, а прірва на рівному аж утягне, або й виямок який, а тобою двигне од ступні; і чи це вже й шляхи і стежини і нам неналежні, як світ якоюсь не тою мовою одзивається, так і дорогам не велено простелятися, як встелялись вони дитячим ногам. Та й сказав би, аби знав, що то думка на думку осторчується, думка плоті живої і тверді, — а не зазнати утечі й не звідатися у мудрих об їхній ході, як горбатенької шлях уникнув горбами понад капличку, і вже весною з-під снігу одшукано закорковану пляшку із ґасом в зогнилій хустині навперев'яз, а ще інші невпізнавані нишпорки догадали і тою стежиною в яр, аж до гравійових насипів навскіс рейок, от заблукала бабенція, і загугоніло по рейках, що там всталосся од зв'яленого м'яшкура і грамини кісток; так одходять і

вішні, і доглядачі кладовиськ немічніють над неспитаними ямами, а возовцям все менш і менш роботи. Глядіться ж і ви, що вішність собі наміряли та не звідали вішніх шляхів; бо не вішністю помислів упишетесь в реєстри; бо смертна годинонька то не зотлілі лахмани й не бідова пляшчина із ґасом понад святим місцем водички, а така собі злегкість, що й провозжаті в останню путь набухатимуть сміхом: от-де-ж не стратилася лю-цька доля, вона й за німців на Шляхті кухр-варила, ну а що цеї півхатини не відсудила, то що ж, то не вік злобування, а час такий ніяковий, ніякий, і де не поткнися, то все тобі аніяке і ялове, — замислилося люцтво у безруху та й так гадає добути або кінця якого, або й не знати чого. То що ж ті, у замисленості сидячий, як їм не добратися тями і на колишні неврозуміння, — от вже й Партизан, шапка набакир, гордує бесідами у садочку; аж так мов чутно, десь на Спаса тако, цеї мушви — не одбитися; і озирання у черзі з почутливості свого смороду, і вбійна якась аж мов зненависть до зарощеної невмиваної потилиці; і побореш цю лють і відразу, й возлюбиш найневмиванішу істоту, і сморід долучиться до якоїсь пробачної гадки; і так воно десь на Спаса, і яблука з медом у татовому садочку, — а вже й німці-ветерани унадилися до

цих могил, та й до себе в німеччину припрошують що-якого ветерана, бо могилки там вакуратніші для наших вбієнних, — от-то-де пробачність на .жертви і страти, і убійництво; сказано, жертви второй міровий; приїжджайте на це сторожування, та й матимете не те що на впоїд, бо синам вашим та гонукам то довелося кладовиськами порядкувати, — де не візьми, казано, в польщизні найбільш, видовбав с-кілька ямів та й мало не паном поход-

14(1) березня зранку мороз вдень розтав сонце і хмарно 15(2) березня сонце і хмарно 16(3) березня хмарно 17(4) березня похмуро вітер холодно

18(5) березня Катіна корова отелилась Дуні день народження мороз вітер холодно похмуро

19(6) березня мороз сніжок проліта вітер холодно 20(7) березня вночі вітер вдень вітер холодно сонце хмарно 21(8) березня сонячно вітер холодно 22(9) березня сонячно вітер холодно 23(10) березня сонце хмарно холодно вітер 24(11) березня сонячний тихий тепленький 25(12) березня зранку мороз вдень сонячно тепло 26(13) березня зранку мороз холодно вдень сніжок пролітав дощик ляпотів 27(14) березня похмуро до третьої години сонце 28(15) березня зранку мороз вдень сонячно тепло 29(16) березня починається Пофальна хмарно сонце прохолодно

жає. Та що це теперішнє, — як світ замкнувся на цих балачках непоквапливих; десь-то тако ніхто вже нікуди не поспішає; й тато зіжмружаться мов і ні-на-чому-нікому, от на думці якійсь, не забувши вином обсмачити кухлики, бери-н; ну-ну, та й як це ви походом чи рейдом за сталінівським наказом, і що ж — ніде анічого, героями гори прискородили й назад повернулися; ну-ж, Партизанові тіки дай, забуде й хлебнути, таку собі тепер вигоду набув, а Ковпак лічно посилку прислав, — вигладжує запацьорені кишені на безпогонному кітелі, а пройшли б ви (тато) з халери, якби ті не пустили; а тепер братається й могилами хвалитесь, а з цими на слово добре не сядете, от-то дожили, враг номер один, — а ті й малярів били, і німців, і поляків, а й вам досталося. Я то убувся в найвикшу свободу (тато); що тепер можу дивитися та й; а вам усім це ще ворущися та ворущися, гхе? і ще й не такого набачитесь та назнаєтесь; вам ще і при цій владі старе сукно стряхати та собачими очима зазирати у гочі могучих світу цього, — але ти мені не тиринди, що ти всіх тих бандерів поперевишував би і ці пам'ятники позривав би, бо твій Володька хлопчина ловкий (зі сміхом кажуть "ль-овкий"), хоч і не догнався війни за молодістю, але провірочку гарну пройшов, от що ж, тато партизан, сім'я не імущих одвіку, годиться у внутренні войська; але ж ти служи на благо, — бо як ви з хлопцями влізли у хату з дівками, та чарка, та цицька, а ті довкружили хатину та зрешетили стіни, а твій такий мудрий, що впав долі і тільки стрельнутий в сраку лишився, та ще й за хоробрість медаль одчепив, приховавши, яке то було патрулювання в опасній зоні, а тепер цибає неоднаковими ногами і проклинає той край, і той люд, — то ти ж мені не тумань гочей усяким яке не є героїзмом, бо ви героїли все зі страху, та не з ума, бо я перебачив таких-во героїв і тутечки, й там, де ти не бував, і як ви і під присягою визнавали усі злочини, які закидали усенькому народові, а ви вирячували гочі і брали на себе, і так ненавиділи і себе, і других, і

усенький рід і нарід; а той, — го-ой не забути, як-но йому цвяхи навпроти очей наставили, кажи, бо повидовбуємо, кричав, що то він убив Бога і іменням його і божився; то ти й ще прийдеш цюди, бо більш де ти до кого прийдеш, і я тебе привітаю, і скажу тобі про найбільший гріх, бо я б на місці кого іншого перш тобі яйця одрізав, а вже потім дознавався, в чім твоя найбільша провина, — бо такого наплоду й приплоду ви нам навели, що ми тепер маємо більш причинуватих а-як-де в світі найдурнішому може-лиш бути; та й нам утішати убогих та іже, й аби казали, які ми а-щиросердні. А-

же-ж і втішимо, бо де дітись, як нам часу одведено більш, чим його може бути заради самого його протривання, то нам є і час і місце, а вам-то на вакування й-ще більш, бо героям одведено мить та вічну пам'ять, а вам не вибувати з ганьби і наруги, бо й за цею війною скік-ки тут перейшло; і калмики, й мадяри, і німці, і гвалт і наругу чинили, а проте ні мадярами, ні калмиками не поставали, й жіноцтво не колихало на вгоду й позорище а-ні-жадному завойовництву, та їдно свої завойовники здобули правь на приплід і вакування, аби вже потомки і чужі цвинтари доглядали, і пишались породю, що-де-бо-й-кращ є; а порода то вже-е-к, аж мудрістю й хижістю лоби спухають, — то де це таких мудрих набралось на кожду-де-не-є наймичку чи жінку засудженого на табори і смерть; а наймицці тра роботи, а вона не так собі наймитує, вона у держави на службі, то що держава скаже, то мусить робити; а красуня жона засудженого порятуює й себе на допитах, як такий чемний допитувач трапиться, і де ж ти подінешся, а народиш, і не позбудешся плоду, бо так та держава хотіла, бо свій завойовник і за найкращого мужа стане, і вже їхні діти добудуться і цих країв, аби взнати, звідки вони та як усе починалося, — та й що ж ти їм скажеш на їхню взвірілу радість, як тутечки і своїх калік, помудрілих на не їден вік вперед, як не кіля кладовиська, то де хоч уздрінеш і привітаєш, усе гадаючи, що свої кращ од заїжджих. Так-то й цим віком (аж не стає видко одного говоручого, іншого мовчучого) перейдено буде гвалтом і шепотінням, та ніхто нікого не чутиме, бо привчено говорити мимо-віч, і прикуті до столів на кухоньках чоловіки й жінки ошкірятимуться кожде за свого волю й інакшість колишніми жертвами, і борони-

30(17) березня

теплого Олексі сонце

і надвечір хмарно

31(18) березня

зранку дощик

до 12 години вітер

похмуро

1(19) квітня зранку мороз вдень сонячно вітер

2(20) квітня зранку мороз вдень сонячно 3(21) квітня маленький мороз 4(22) квітня зранку дощик трошки покrapотів тихо похмуро

5(23) квітня цілий день похмуро Вербна починається 6(24) квітня ранком морозець був вдень сонячно тепло тихо 7(25) квітня Благовіщення празник зранку морозець вдень сонячно вітер холодно

8(26) квітня сонячно до третьої години навечір похмуро 9(27) квітня зранку похмуро вдень сонце холодний вітер 10(28) квітня зранку мороз вдень вітер сонячно прохолодно 11(29) квітня зранку дощик сніжок проліта вдень сонячно і хмарилося Вербна сьогодні

12(30) квітня мороз вдень сонце і хмарно білий тиждень починається 13(31) квітня зранку дощик був вдень хмарно і сонце показувалося

тимуть кожде свій приплід від заблуканих й все ж своїх завойовників; га-ле-ж ми вже такі поінакшілі, так хитруємо у навмінні пожити от-цим-от життям, аж те все дотеперішнє нам і не в-гадці, але хитрозизий позирк з-інакшілих душ продирає й пече і не здогадом, і не натяком, — ми тут всього набулися, а де ж то та воля і час задля нас і про нас, бо не ми пам'ятаємо, а то нами якась лиховина водить і корчить нам лице. У засідках кладовищенських біло-чорними примарами назиратиме щось найкоханіше і найстрашніше, бо то ні псу, і не страхові у подобі стовпа не подужати такого вистежування, бо світ спотребляє що хоч, а лишає спотреблене все на нас, й це ми такі мудрі, й такі вояки, а ще й у припилених вдежах, аж кожного в трем кидає — з яких то віків; і це ми такі, що усі світи сталагунилися тут, та ні їден не признається до що-іншого, а все вабить їх у рідні світи, звідки рід і приплід; то так уже ж тут привітано всіх, а й така воля на приїжджання і від'їжджання, що де то ті всі, що так хтіли гуртами рушати, а це ані жадного.

Чось позамикувані брами й ворота, і двері набухлі с-по-низів трухлявими купками з-під ломів уламуються, — ратуйте, люди, чи це нас уже позамикувано на вічне царство, чи ми з-серединів не налапаємо заціпок! але ж так достуковуються щогучніш, і гулом земля захитовується; було так у ті віки передніші, що товар ревом сповняв землю, а коні вибивали в гонитві не те що городину, а дерева зрепували, і бійсь було вийти і нокнути з крумкою хліба чи жменечкого вівса. Й що ж ти докажеш, як це не спомин жахів вікових, а це втипірішнє так затьмарює куйовдженням денного та нічного, аж не скажи: це ніч, це день; хутори спалені виставляються над лісами такими вежами, камінняними проглибами заманюють у світ нутрянний такого мов царства, що всяк його дошукувався віками; от-це тобі вік залізаний і камінний, водно-ж і посріблений, і деревний. Ну та це мов як знак рушати такими новішими дорогами, що тепер вигорблюються над тими старішими, які знані у-пам'ятку й ввіч, а страчається сила та й умисел на рушання, і так каже щось, як позамітувано снігами не-в-пору і позамикувано, мов це самим неохочість, і не достукаються ті зсередини і знадвору, бо впізнаванню не збутися, — от як не хотіли дораніш признаватися; і голос той, як він з-віків чувся, так то й тепер своїм удається, аж не знати, хто з ким хитрує чи мудрістю якою хоче обдарувати: не-в-зимно й не-в-тепло у душах засновується сон віку. І свято рушань, і виглядувань, і вибігань — бо знов яке-де весілля, чи війни, а чи кого ведуть, чи везуть — сном обватнює ці оселі вікові; але новини

все чутнішають, — то мов-то молочар замикають, бо в молоці отрута, і Маруся зачеп-люється порожнім битончиком за штахети, гіллячка, і Марія з поминальним, з тими ресторанными наїдками обходить подвір'ями, а нікому в руки втулити а й крихти, і

так на столиках, на лавчинах полишує, й не чути "вічна пам'ять"; то десь-то ж мало дзвонити або й ці музики по цій ще одній душі, але де-е-е, — згомоняється сама думка про похорон, поминання; а й так тобі, Любко, в'їдається заздрість, що не поспіти на хутір до й ще-з-одної полишеної хати, а та-а-к навішувалася, що перша од Марти закуйовдить на пів села своє поминання, так розхристувалася перед кожним п'яницею — вбийте мене, вбивайте, бо в мене й довідка є, бо мені більш не тра як два на півтора; і хай тоді замирюються найжджі дочки і сестри на цих городах і побудовах, хай захаляйовують на проглиблених хоч на тріньки в чужі городи й садки межах, — ну, то вони-то над'їдуть і загризуться на невинності, бо ж то був хазяїн на всі землі, а це хазяїн більш як землі на хазяювання. Лишаються городи й садки-мішаниця горбами, і люцька душенька, на-охотувавшись в неволі з чужого умислу і статками, і пекельним змаганням за все жебрацьке надбане, одлітає з янголами скоріш, як бувало; ще-но небіжчиця в хаті, а вже довкола не жалоба і послух, а метушня з гризною напереміш, аби потім і те жебрацьке завітувало-зареп'яшило в недогляді, — так мов вертається не-наше не-комусь. То коли це-ж-но почалося, що нас так допитувано невидкими вже допитувачами, а нам не в пам'ятку мова відповідання, — небіжчики мов непотріб одлежують, а нам у тривалішій смерті пробувати, бо замало передумиральних підписувань на паперах про

14(1) квітня прохолодно вітер сонячно хмарно 15(2) квітня похмуро дощик ледь крапотів 16(3) квітня похмуро вночі дощ 17(4) квітня дощик похмуро 18(5) квітня Пасха сонце зранку до обід ясно і з обід хмарно 20(7) квітня похмуро дощ 21(8) квітня сонце і хмарно 22(9) квітня похмуро вітер холодно 23(10) квітня похмуро вітер холодно

1982

1(19) січня похмуро з трьох годин вияснилось 2(20) січня похмуро ввечері з чотирьох дощ 3(21) січня похмуро тихо 4(22) січня похмуро вітер холодно

5(23) січня зночі дощ і вранці а вдень хмарно і сонце показувалось 6(24) січня ясно з годин трьох а на вечір затягло Святий вечір

7(25) січня Різдво ясно до обід а з обід мокрий сніг а вночі мороз міцний а вранці вітер

8(26) січня сонячно вранці вітер мороз вдень сонце і хмарно холодно вітер

власність, бо дошки виписуватимуть не про потребу похороніння, не про довжину тіла, аби легенько небіжчикові злягти в домовину, — якісь допитування та пересвари: а чого з рушником та хлібиною навістрів окупантам виходили, а ми по льохах та лісах віки жаху пересиджували, то нам знов на розбудові віку цього бовваніти, а ви й так пересидите у плеканні думки, що, бач, світові тіки й розгадуй; а — діти чом це мудріші за наших, та мудрістю городи сповняють, де їх не ждуть, а тут заробляти не хтять при худобі й полях, чи ж то вами так вже зароблено і одроблено, аж на право своє здобулися анеабияке, ми ще ж тут не допевнилися, котрі винуваті, а які ні. Та цим голосам набиратись луни, а впину їм не бувати, а луна й є голос, і не збутись його, таке царствіє на мовчання, аби луна луні одказувала на ще йнакшу луну; то чи ми відповідей не знали, як нас запитувало коли було, а чи й не потребується їх од віків

запитувань. Але ж то так тямую запосідає удаване незнання, — ще ж маємо голос, хоч і не право, й то так випольовують де який вчується голосом; як то ці бідовіші, через ліс, хтіли мати сільраду та школу, та аби який автобус доходжав хоч раз на віку, то довписували і мертвих на скількість нужденну й на право свого врядуван-ня; то знали ж; а це вписуй не вписуй, — кожне живе а під таким наглядом, бійсь з хати виткнутись; ви нам тіки паспорти віддайте, а приходити вам не треба. Вони, бач, самі розберуться, хто винуватий; вони наших катів і жертви тож наші помирять і так, бо скільки тих революцій не переживай, а це знов не йнакше як нова революція, і хочеш мати солярки на усе гуртове хазяйство, то прийди на цих співаків, що хто кому сват, а хто кум, так вони вболівають за нову для нас власть, — бо ця вже щось та надбає. А де ж та солярка перетримувалася, чого ж її й так не дадуть; техніка оно іржавіє, ще цей рік посіють, а там — х-ге-ех; чого нитка хоче, платок каже. І цей вік не в гандж, — як то за революціями не поспівали, так тепереньки з похоронами не-в-лад виходить. Смерть потиху викошує що малих, що старшіших, не лишаючи й знаку на довший смуток; а все смуток такий, що хоч ми та живі, тра й цей час а-й такого одпоминання чи перебути, чи переглядіти; і смерть у якійсь-то інакшій подобі приходить, мов вітром заносить, мов шерхотом бляхи здалечини нагадає, та й знаєш. Не люцька справа теперішнє умируще й одспівуюче, — держава і церква порозділяли на себе героїв та й одспівують, і вже б то угомонився цей вік на притишеній гадці, що душі невдосталь і того возвишеного проживання, де б вона там не заблукувала, — вона насторожається

довш попри тіла, втривожена, як то тим тілом розпорядяться; а вже й не догребуться верховіть цього часу всліджені і каральники, а й кати со жертвами, а вже правителі перед світом голосяться, яка то ж бо нехоро-шість карати убійника сьогочасного; й так ведеться, що невинуватих та знищених більшає на непроглядь, а катів та убійників більш-що-більш на незмирущеє проживання. Позбувається люцтво права злодієві руку одтяти, а гвалтівника камінням забити; переповнено тюрми убійниками і гвалтівниками на пострах люцтву, — от повиходять, аж діточки нові позро^ають, а добра надбано буде на трохи, як раньш; і що ж то видніє у потемках дня нескінченного: лиш каліки й причинуваті по праву найслабших ісход-жають впритул позамикуваного люду й товару; збулися права й на хороніння своїх дорікальників, та й не зазнати полегші на розгрішенні гріхів давnezних; бо як сміх нам був, як та Любка своєї частки допоминалася од племінниць померлої на кутку; а я ж бабу догляджувала, а вона гроші прикопувала при порозі, а на себе жаліла копійчину стратити, а ви над'їхали та гроші забрали, а тепер ще й за хату цю маєте, то не ждїть, щоб я доглядала могилку, а-а-й не діждете, і котра калі-кувата племінниця своє право каліцьке доказувала, аж пазуху зсушену розтербічувала з пїниззя городу, де й їх малолітство минало, то то-то був сміх, і ми вірили та поставали за калік і їх право; то так це життя й справдилося: понизитись в праві поперед що-кож-ного калікуватого, а дужому права ані найменшого не здобутися; і це-но не чутка на посміх, не право на право, не дужому віра на яке-ще добування в дарованому безправ'ї, — намовляються хазяї возів та кладовиськ й на це остатнєє хороніння, так-же-ж виглипуючи

9(27) січня вітер вночі мороз вітер холодно вдень сонячно Володі день народження
10(28) січня мороз вода замерзла в сінях сонячно тихо 11(29) січня вночі вітер дощ
вдень сонячно мороз 12(30) січня вночі вітер дощ вдень хмарно холодно 13(31) січня
мороз хмарно і сонячно Маланки

14(1) січня Новий рік 15(2) січня ясно мороз вітер 16(3) січня мороз ясно

17(4) січня мороз

сонячно тихо

тепленько

18(5) січня мороз

сонячно

19(6) січня зранку похмуро вдень ясно ввечері хмарно туман Хрещення 20(7) січня
вранці похмуро мороз вдень з 11 до 4 сонце хмарно Івана Хрестителя 21(8) січня мороз
сонячно різдвяний день Саші день народження 22(9) січня мороз сонячно тихо 23(10)
січня мороз сонячно туманно 24(11) січня зранку похмуро мороз з третьої години
сонячно тихо 25(12) січня мороз ясний день 26(13) січня мороз ясний день

зо сутінків краю полегш і для себе та й інших; та ж і їх позамикувано на непроглядь
часу вповіданою не колись й не тепер думкою про нічийність для всіх; то тот-то й де-
кожному справдиться вік і число, — як вони приходили жертвами, а далі незгойними
гадками і про жертви й ніщо, то тепер із нічого в ніщо перебовтуються примари
одлучених гадок і зомислів; не те право, що кожному рішено одбувати і гріх, і
нешасність та й мати за щастя що-де-яке одбуття й одбування, — не розпорядитися
всім набути, бо часу й на те гандж, а як збулися права й звичаю прикликувати і
мудрих, і зловмисників перед очі всіх на майдани й на вряди, то далі ці встарчилися на
йнакшу мудрість: зачувши, що десь є мудрі, приходили звідати їх у мудрості їхній, самі
ж прикидаючись нетямущими, і допевнювалися аж он-тої мудрості, що ті мудрі й годні
на що-яку мудрість, та не тямлять самі, в чім вона, але ж тямлять, що таки мудрі; й от
ці неприкликані за належного віку й числа мудреці і зловмисники одходжають із
хитруватим знанням, що ніде в цьому краї не взятися більш що-мудрішим од них, — так
знання небагатьох заповзялось на погубу. І дочекалися з'яви нових позовів та судів, на
майданах донищено лавчини й столи на базарювання, бо м'ясо і овоч невпридатніли за
новими приписами, а все тра було споживати привезене та безсмачне, й покликано
позосталих мудреців на спит за розбещення молоді, і що ж ті, — й довівши свою
богоданість, й упевнивши судіїв і громаду у марності заклання їх, останніх,
прикликаних вповідати правду та допевнятися кожного не в провині, а лиш-но у
мудрості, чи вони гоже коять, заявляючи й на батька-відступника, і на лиходія з
природи цього устатку вікового, все ж були засуджені до самогубства; і приходили до
них добродійники з грошима на викуп, вговорюючи, що десь-то в інакших краях їх
вітатимуть і зноситимуть найприкріші допев-няння, ще й в ситості та недоторканності
перетримуватимуть їх; але й ці вже, зготовлені до самострати, вкладали їм тяму
незаперечну: чого ж вони варті, вступившись свого й права, й обов'язку, як зблеску
тікатамуть, де їх матимуть за сміходіїв, — вони право цього суддівства визнають і

впокоряться найнеправеднішому рішенню, бо ж не їм, і їм, і усім наслухаючим і безправним оскаржувати новопосталі держави і право, бо ними вони призведені на їхнє право допитуватися, тож і ними мусять бути приречені. Так дознатися трапилось і тієї мудрості, що її тут віками а-не чувати було; то чи ж і не тим, що пізнали невимовний та невимовлений смуток самотності, мовити упростовіч часу: і тут буде наше ім'я, написане

нашими руками, — та ж ні; бо до відповідей з'єрепенюється що-кожне, та ж запитувано не всякого, і випаде час і на нелукаво-мудрого, та й він сумовито розгляджує зжовтілі сторіночки, промацуючи, у якому куточку вписати незрозумілими і собі літерками, а що зжовтілі, то не на фабриках так виробляють, а бери-но їх білими порозстелюй по підвіконнях навпроти уранішнього ще й вечірнього сонечка, от і май; одтоді і мудрим стали взивати а не допитувачів, а мов-чальників. І світ вмиловано покинує, ба*ї, у незнанні вашому і є найбільша мудрість, бо якби й об'явивсь серед вас такий мудрий, що догодив би навдогоду світові, то то ще не мудрість, — нам тра дізнатися і вашого вкупі мовчальництва та чи не сховано думки у нім про помсту, бо як ви ще не пробачили їднє одному та невисито дошукуєтеся винуватих, спокушені своїми пророками, то й мудрих ваших не тра: скаламутять і решту світу, і знов починай однанова. Та то вже не голос і гадка на всешнє мовчальництво, — а такі емісари пронишпорюють притихлим краєм, й ховайся, хто не такі, бо дозналися ж винуватості свої, що провина у голосі, порухах, вимовлянні, що ми ще та ще на щось годні, — а й ти, Юрку, позначки лишаючи, забалакуєш недовписаними ані на жадному ізжовтілому папірцеві словами, гадаючи, що по здогаді то й знання інакше прибуде; та не годен повідмикати оселі; а ті емісари, що так нашорошувалися перш на твоє примовляння, вдавали, що то до їх розуму й подоба, аби їм більшої слави додалося, та як уздріли, якими то сповідями повниться кожда упрслід невчайна дорога цим краєм, то побільшили провину за невинуватими, бо винуваті самі засікнулися поводарями задля них бути, — то де то ти ще повишукуєш яких хуторів та

27(14) січня мороз холодно похмуро вітер вдень а навечір тихо

28(15) січня вранці мороз і туман до 11 годин хмарно і сонце 29(16) січня хмарно і ясно день тихий вранці туман мороз померла Марія Щербачиха 31(18) січня мороз похмуро хоронили Щербаченку Марію 1(19) лютого похмуро з 2 годин сніг

2(20) лютого мороз сніг похмуро 3(21) лютого мороз сонячно

4(22) лютого мороз сонячно

5(23) лютого мороз

похмуро а з п'яти

годин ввечері сонце

показалось

6(24) лютого мороз

сонячно

7(25) лютого

похмуро з 4 годин

вияснилось

8(26) лютого

похмуро

9(27) лютого мороз холодно розтавало 10(28) лютого мороз сонячно

11(29) лютого мороз сонячно тихо тепло 12(30) лютого мороз прохолодно сонячно
13(31) лютого вранці туман вдень похмуро трошки сонце 14(1) лютого вранці похмуро
вдень хмарно сонце було я упала на вуглу стола в 6 годин

пустелищ, як вже тра вертатися на старі, де вновілі ніякі й ніякові такими гуртами сталагунюються робити мерво з zostалої лиховини. Не в тім-же провина що не тямили чогось, а й не тим, що з нами коїли в сліпоті невідання нашого, а що — ми остачу сякої-там потребизни пристарчували до віри і уповання, покари й обновку, — понадходили ці нащадки давніших володарів й емісарів добрати, що було недобране; а ще, як то дораніше за душі й тіла, торги справити на ці землі й оселі, дешевлючи з несамовиті: води брудні, і землі закислені, але й наймитів заїжджих набрати, бо свої перевтомлені не роботою, а знаттям. Годиною а й віком обчислено де-що невгадне, а вішністю прибережено недоказану мудрими й подорожуючими гадку, що не кінцем це скінчення позначиться, то ж і не початком; та й —

Rosocoronetum Marianum varia pro varietate temporum Rosaria et Coronas, Deiparaie Virginis ergo adornandae, nec non adornandae complectens. Cum septendiali penso, atquae paruis pronomibus Jesus et Maria, et de Conceptione Virginis immaculata officioliis, — чи й не так: ще ж є якась забобонність не зривати цих хатніх дверей, та нутрощі повипатрують, де яка скриня, казан умуrowаний, лежанку та грубу розкурочать, у підпіччі ямище вигребуть — ну ж, закопані гроші; та й ви такий парубок, що по селах десь полишали дітей, а мусите матір догляджувати, і ні котрій невістці не пересидіти й дня, бо не так зварить і підмете, як син рідний; та ким-но не бути, а вши-вальництва цього не зректися. Ми цей вік цілий рихтовище учиняли, де яка хата чи клуня, аж мізерніли і найдужчі навали снігів та вітрів, і з міст велелюдних над'їжджали замірники, щоб обміряти наші будівлі на перевіз до музеїв; а то якоїсь пори і Богинька, зосліпа налапуючи перетерті стіни зсередини, вповідала птахам і звірятам навсидячки кіля кладовища, вже не знаходячи й потаємного просліду на хутір затемнений, що цей світ багатезно чим опри-томнить прийдешні народи і покоління, але цим рихтувальникам глини не стане вальки місити та обкидати, бо верхи солом'яні, а жита по люцьких городах все менше заводжується, а півзини угрюзають у перетрухлі гребені; і так показувала невидному очам світові долоні з пришерхлою глиною, — дощі запливають з верхів і змивають патьоками всяку мастінку. Ай-так, вам то краще знати і за роками видання, і за часом, коли яка хата збувалась старої покрівлі, — на пору чи так якось під цю госінь кажете й ви, що чось Богинька давно не загадувала стріху латати, а діти знайшли на порозі під дверми слоїка аж з засниділою зверху шкоринкою,

лопушок іззів'яв, і черва завелася, та й так дізналися, скільки пролежала в хаті замикана ізсередини; а сніпки, знесені із горища, злежалися у загаті, — от де буде припасок і не на їдну хату. То нам рахувати жертви і жертви у цьому поході за

відбудову, і от-це вам ще їдна хата на реставрацію, а світ розбудовується такими палацами-цяцянками, і влада, от-же-ж-і-горенько-тобі, призирає так чемненько, чи ж то ми хазяї тих палаців, і що ж то їм уповісти, — як це ми такі ну уов жебраки і нездужі а-хоч палацика вицяцькувати, і такі посмітюхи, так розм'якчуємо старі зо стін вікові коржі пообвалювані, й ну ж знов їх замішувати на полові й соломці із-під змолоту нецьогорічного, ряднами викрадати з полів гуртових, бо кому і якій там сторожі докажеш, як це й не собі і не людям во славу і пам'ять, а так собі передержати цю вікову убожину і до того невгадного часу степління людського серця, перевдягання у строї залежані в скринях і по шафах, збирання на гурт попри отцеї-от давнини й сумування святешного. Посміймося й так, — бо страчається цей-го бабський світ, і рідко яка зовстолітня жінка отоплить ізмерклим зором на твоє старання призбирувати закуш-пеленими дорогами й вуличками кізяки кінські і з добрістю виповість й не до тебе нагнутого, а тако десь у світ про задавнений звичай мастіння долівки; і так, виступо-вуючи кирзовим струп'ям на ще один струхлявілий щабель, аж-но й вік обертається із початком своїм, й переймаючи з низу від мене сніпка, ви второчуєте у це жнив'яне просторовисько з аж чутною сухістю ледь проростаючої стерні щось про жито вдовине; а таки вдові жнивувати опісля усих жнив, як і нам і ці хати рихтувати впісля смертей і щезань; то якою б то згадкою про давніші й виключала забила голову

15(2) лютого вранці мороз похмуро після обід сонячно Стрітєння 16(3) лютого вночі йшов сніжок потрусив вранці похмуро з першої сонце

17(4) лютого похмуро мороз і тихо 18(5) лютого похмуро мороз снилось що я плакала за Колю що він лежав мертвий 19(6) лютого похмуро

20(7) лютого сонячно мороз

21(8) лютого мороз сонячно

23(10) лютого мороз вдень сонячно тихо 24(11) лютого мороз сонячно

4(19) березня вітер похмуро 7(22) березня похмуро

8(23) березня зранку мороз вдень хмарилось сонце 9(24) березня вранці мороз вдень розтає хмарилось і сонце вітер

10(25) березня сонце хмарно

12(27) березня сонце і хмарно 13(28) березня зранку морозець хмарно сонячно 14(1) березня зранку мороз вдень розтав сонце хмарно 15(2) березня вранці мороз вдень розтав сонце

теперішні книгодруки у вішності проступання й ще третім щаблем хилиткої драбини допевнити й це знання про аж неміч закінчення й-жаднісінької роботи, бо нові смерті доносять все якийсь новіший дух знань, а казано, що інакше вмирають, й не від знань, й не від страху, а лиш-но людині стає затісно і в сні, і де хоч, — так то тобі, людино, й поведено на цих сніннях, і в безмірі часу; ще небіжчики дочікувалися одспівування у трунвах, ще й не доведено на кладовиська, аж це всім шоферам і котрим майстровитим, і війську, і лікарям гей на вселенське хатнисько, а хатам то стояти упросто неба й куріти отрутою на пів світа, аж смієтеся, що не тіки сусідам по межах держави достачиться то з росою, то з димом, як це нам учені поперелякувані

доповідають, — земля ж за добу обернеться, та й матимуть всі. І примушено, кажете, одтеперички думати не за своє все, а мов цілий світ уступає у замаруджену душу та й термосує: а ви ж хтіли мати од нас і те, і десяте, то от тепер будете винні нам і в своєму жебрацтві; та ж світової облуди не розпізнати у присмерку наших бажань, — бо тра було бабі Марті й до цієї машини у присмерку ранку а-досповідуватися, яких це ще сиріт везуть і з яких окупацій, що пів неба сироваткою зайнялося, а дрова в печі бахкають і хижими чоловічками в хату стріляють; такого-т ще не бувало, відколи палінка велася; там ці діти розлізли по світу комору заставили батареями і котлами на якийсь йнакший добробут її, а їй любо хоч і хмизу в лісі назгребати, аби дух у хату пішов; то що це з цими дровами і лісами, аж-но й природа ізбун-тувалася і зазіхає на її хоч і найдрібнішу потребу, — от де не вникнеш і винуватості, хоч як не задобруй богів природи і боженят со духами, їй ці гули перемішалися у слуханні й пам'ятанні, — чи то лісами так заколише й прогугонить ув порі владарювання не людської сили, а чи ці трактори збудять упереддосвітку, чи знова ця техніка вбійна рушає на завойовництво недонищеного люду; та казано, що техніки меншатиме, а глас людський побільшиться; і які повітряні наскоки, і гул упонизземний, і понижчалі дахи впроти мертвоблідого сяєва, і рештки якоїсь нової армії у незнаних доти одіжжях, — чи й вами так на горі вшивальництва так здвигає, а цими новішими чубчиками житяними вишелестує на взір тих прочитаних сторінок, — ми собі прикупуємо що-яку-новішу книжку як мовби саму історію; так вам признижуватися й діставати сніпки з моїх рук і долати шаблі з цею ношею наввис та довго вимацувати споєні дротиками кінці драбин, мов там на тих дротяних вузлах яку таємницю догледжуєте; а-ж нам тут такого історії внадмір, а-ж так

ми повглибилися в написане за роками й виданнями, аж нема знаття й ради на кожен осьошній порух та й думку; бо ж, чуйте, і не знаннями й роками видань ми уславилися в своєму безпросвітку, — ми не-в-годні прочитувати що-яку дрібнощ зпоперед цих присмерків, де люд поділився на охочих до всенької правди, й на тих, що аж німують оскаженіло: ну не чіпай. То їдним доказуєш, чи можлива вона ота правда вся і якою вони її хтять мати, а іншим доводиш, що як така свобода настала, й кажи типір про все і за все, а вскаженілість уназдогін тій свободі, що бійсь слова мовити, — то матимеш поділ і не на правду й нечіпаність, а знов на цих винуватих й безгрішних; бо винуватим не вибавитися з світу криків і шепотінь, а безгрішним і далі орудувати світом і волати про свою ще побільшалу жертвеність; й так виходить ця жінка, як виходила що-вік і щоднини на поклик світових гулів, осторо-жаючи загрозу чи душі своїй зсиротілій, а чи вселенським людським кагалам; стає у прочілі дверей, вже й не жінка, і не люди-ночка, а мов дух який, їдною рукою при-христуючи вбогу тонку одежину на зсушених грудях, а іншою кострубатю вчепившись в одвірок, — зминають страхи поволіше, як віки, і вбутися кожному вікові на нестачі свого тривання, й аж так, що наступатимуть цілі віки розгадування тих попередніших; і кому ж то на тямі прийде, яким розумним і навченим у тій непрогляді прийдешнього, що ми цю остачу віку наповнили думанням і робленням, заступили його недоладними постатями у зотлілих одежах і на кожнісіньку річ і яку потребизну позберігали імення і назвиська,

— то зжальмося й ми, як не зжалилися над нами; охоронімо наших мертвих по-людській; а потомешні мудрі й

16(3) березня хмарно 17(4) березня хмарно холодно вітер 18(5) березня мороз вітер холодно похмуро 19(6) березня вранці мороз сніжок холодно похмуро 20(7) березня вночі вітер холодно сонце показувалося і хмарно 21(8) березня сонячно сильний вітер холодно 22(9) березня сонячно холодно вітер

23(10) березня сонце хмарно холодно вітер 24(11) березня сонячний тихий тепленький 25(12) березня зранку мороз вдень сонячно тепло 26(13) березня вранці мороз холодно вдень сніжок пролітав і дощик кропив

27(14) березня похмуро з третьої години сонце 28(15) березня вранці мороз вдень сонячно тепло

29(16) березня прохолодно хмарно сонячно

30(17) березня сонце і на вечір хмарилося 31(18) березня зранку дощ до 12 години хмарно вітер 1(19) квітня вранці мороз вдень сонячно вітер

2(20) квітня зранку мороз вдень сонячно

недовчені хай кажуть, яке то страховіття водилося цими лісами й поселищами, які відьми на хуторах, і з друкованого десь вичитають, як то стелі зривали, аби відьма впокоїлася на смертному ложі, — та ж так їм з-під-руч буде побиватися, от які предки, яке людо-висько одійшли в небуття, і вслобоним їм царствіє на прожиття; і хай хоч ув сні їм а-явиться пустош прадавня, ґрунти шерехаті повблизь лісів ув іржавих патьоках, хай так їм літається у зострашливих снах, аж-б угледіти крізь замарене просторовисько цю оселю навдокір не те що їдному світові, і похилену й непоступливу постать о дверях, — й то не страх уже буде з незмоги утечі і немочі наздогону, то самою думкою, словом якимсь напереворіт написання обмарить страшніше од страху, і скидатимуться у сні од кожнісінького відбулого в жахові з давнини і не дуже, й так у писаннях на полотнах жаху спізнають, чого і в-оч не догляджували, і в-тям не допускали; така-то історія й доля; і космос погор-джуватиме скиненою зо сну людиною, і ніч здаватиметься вічністю, а день миттю, аж доки зі знеможеного єства не вивергнеться молитвою признання про малість її, і — мовлячи у темінні нетями і-бож-жечку-ж-мій, ба-ачу, як відкривали священні гробниці й зкурочували кургани, як спалювали не ними надбане, а зазіхали на скарби закопані у гордуванні проклять, як виродніли над плоттю, а не їдно душею, як набудовували смертельних схронів у заповідних землях, а потім розчиняли їх, аби отруїти і лишок люду, й земель, і тварин; і-бож-жеч-ку-ж-мій, дай приступитися до малошці твоїх неосяжних знань, дай назнатися, як призволено мене до знання, що джерела верховні припишкли, і що то так потребується і від мене на міру нікчемності і правдивості, віри й нікчемності. Скажете й ви, як нас ведено снами й страхами на всіх зпопередчасся віків, до яких ми уголос призналися, бо жертви ще шелепочуть збезкровілим устам, і ми вдповідаємо їхньою мовою, бо мовою стало наше мовчання; не тим, що замикнеться остача віку невимовленим і неописаним, а лиш вигаптуваними на полотнах часу такими знаками, такими вапняними розкисами назогинних облич; не в тім, як ми справили віру і міру на всяку яка не є невгадність,

— а що ми й цю руїну перетримали, і в безшелесності часу прогледжували і найневгадніші приходи й навали та сповнялися вщерть назнанням, що на цьому материку не збутися аніжаднісінській гадці про вичерпність і скінченність; як і звичено нас прокидатися зараніш од усенького людства, аби в снінні переддосвітковому додивлятися видава і дива, як не бувало і як могло бути. Як з обважнілих

туманів виповзували транспорти з сиротами вже цього часу, і тій жінці кіля набухнатілих зночі дверий стрічати і припроваджувати до жебрацького столу уже й не дітей, а жіночок з чоловічками з такими дитячими й спорожнілими зорами, і у присмерку долаючої вранішню темінь хати бачити їй сяючі тіла та одежі, — та цим разом де того часу настарчити на вповідання жахів давнезних та як люди подолували їдні одних за дрібнощ буденну, як віками спокутували вбійництва кревних, бо цей вік як день, а жах посіюється із миті доторкування до сніпка вшивального, до одежини мерехтливої; й так страчається радість од писаної мудрості, бо цих писарів стає більш і більш, і злітаються до щок кожного місця руїни й трагедій, як не зліталися ізпо-чатку цього нечіпаного раю, як не вчувалися в шелести й шепотіння триваючої в безчассі лихої години. І де там впостигнути за всіма бажаними розпитувати й описувати, — нам це вибратися з своїх робіт та ще й днів, то це віку не встачить; і тим-то ми нагоджуємося на місце впісля уже що-яких злочинів і діянь та й серед причаєного руїниська, погорільного димовиська обхукуємо звогчлі по праці долоні, зішкрібуючи луску солом'яну, і тими руками ізтерплими виспо-відуємо довік вже належаний нам світ, вертаємо все, як було, і затишуємося на гадці

про мир і безгрішність.....

і ще добігають твоєї схололої по трудах спини якісь висповідування, жах, й ми бідні й недужі, то й наше право; ще якісь останні скалки історій, знедолі, тручань у розпач; а чи ти ба-а-ачив, — цей після армії з нес-триму лапнувся до неї, то давай весілля, бо подамо, що згвалтував; а-же-ж-й-божечку; а той в заробітки якісь, та венера, та це не од мене дитина; ве-ертається доця до/батьків; а

3(21) квітня вранці

маленький мороз

вдень сонце

4(22) квітня вранці

дощик трошки

покропив

5(23) квітня цілий

день похмуро

6(24) квітня вранці

мороз вдень тихо

сонячно

7(25) квітня сонячно холодно вітер празник Благовіщення 8(26) квітня сонячно до третьої години а на вечір похмуро 9(27) квітня зранку похмуро вдень сонце вітер холодний 10(28) квітня вранці мороз вдень вітер сонячно

11(29) квітня вранці дощ і сніжок пролітав вдень сонячно хмарилося

15 квітня похмуро дощик трошки крапотів

16 квітня похмуро і сонце дощ

21 квітня сонце хмарно

22 квітня похмуро вітер холодний

23 квітня похмуро тихо вітер

я ж з ним раз а чи два і мала; коли й колисочка, і дитина, то ця Наталка не нааакається, де на город, то з собою, як-то вона мати; а Любчині дочки аж не перегризуться на цьому хазяйстві, а воно їм тра обидвом; цеї старшої доця з цим щось почала, та бігти топитися; Наталка гвалт на все село, а-бля-ді; поза кущами зятьок вгинається, а вабить на цю приїжджу; коли й на цього бідового пристаралися; Михайло так мов що ж, з бідної сім'ї, але роботящий; та й цей довго не передержався, гвалт, бійки; вертається якось попід ворота, то хоч сорочку віддайте, а кабана разом годували, там же й моя половина; а-цю-цю-сю-сю, то це ти міні будесь казати, а мати-твою, йди з дволю, — навздоганяють хоч-і яким запобіганням, що-на-кожен крок то історія, виправдовування, гвалт, побрехеньки, пів-світ брехунів, а як кожде то все святе. Так намарюється, навздо-ганяється; наші притрушені пилом століть плечі твердіють від радісного жаху позосталого тут буття; бо де ви бачили, щоб жах висівався хоч німеччю, а хоч гвалтом, хоч а-котрою пустою; куйовдженням переповнених і позамикуваних осель і храмів; завдовжки в віки поглядами старечих очей на дочікуванні останньої правди; шелепистими стежками баюрами кладовищенськими з познаками стрічечками з вінків паперовими, — так Лагута полегшує цим блукальцям шукати неісходимих стежок царством мертвих із царства безвісті в царстві порожнечі; й так впиняєшся на верховітті світу, впроти найкрайнішої оселі в обителі щезлого гласу і шепотіння, впопередь замиканого на безвік світу осель і душ; так являєшся цьому простору самотою, аби вродитися здогаду, переповідженому в віках, що тебе бачили юрби й юрби; і з високості іншої низини цього простору в'явиться хтось теж один, чи людина, чи інша яка подоба в людській подобі, й здолає у віці невидкості кружеляєте травами марево пів світа; й не питаєш: чого тобі, Марусю; бо всором'язніла постать мов десь із глибин травостою здоймає віночка з сухих миколайчиків, прицмокує до нього, тулить яким хоч ребром чи округлістю до щоки, до лоба, й аж тоді відпружує на відстань зору й з зострашливим підбіганням втуляє тобі на голову; то-ж і слова не вирізнити із шерхоту змертвілих квіточок, з гуду в'яснілої просторіні, вони мов одно: в-хмє-єр та-то-о-о, т-а-тоо-о вх-мє-єр; отже-ж-де-й, — і вік не зминув, а вертатися з порожнечі у знов порожнечу; й аж мов змертвілим поглядом вистежувати, як той відбатований шматок толю здимається й, завмерши на якусь мить, з одчаю вдаряється об поребрини ізмерхлих краєм покрівлі лат.

Бібліотекарій до роману*

С. 2.

* човпеться коли не на обійсті цієї мовби своєї хати, то в яру неодмінно здибаєш; а щоб повітатися коли — не діждеш од неї; страху такого нагонить тобі те око: обидвома

дивиться, а всеодно г о к о

** то, бувало, в цьому яру ну все звеселяє, й не так жалощі обступлять душу; то вже тамечки, на горе, й одна причина, й друга

*** та не вступить і в тебе провина хто-зна за що од наслухання такого!

* * * * * вона за німців своєї лихості не поступилася, але, бач, пісно на почин здалося; мало так посіпак, то ці в і ш н і, що їх і лихо не бере; /.../ на старощі її та немощі — і на себе пожалкуєш одразу, вступаючи в таку аж лютя

***** дерева в землі не вміщаються, а воду одне від одного причиняють; сини без очей, без рук, без плоті; люди наостанок віку таке коїтимуть одне з другим, що й Господи не приведи; чогось ця світова душа розтріскалася, що себе не бачиш; одступилися вкупі віра й право, а жалоба собі жалобою оддає, ніяк до душі приступу не знайде; діставайся глибших вод у криницях, та й матимеш що перше, що друге; повідумувано більшого, ніж є, та й ці в сказ

* впритул горбатенької насторожаєшся зо всім лихом навпереміш, і хай хоч якесь потішання до себе, то тільки зоддає в і ш н ь о г о зору

797 йде сама десь; але з сином; балакає з собою — зі світом — людьми — сином; з синочком у пошуках води — справедливості / мовби картку, що був у Ч./ — ані в А. не здобув слави, ані тут, ані вдома; йде свідчити в суд, — але нічого там не бовкну /муляр робив піч, забрав гроші/; на похоронах сина, але далі йде з кимсь

С.3

*** чимсь тако обдурено без відома що, й же ж мають: щоб твою душу, щоб твою тушу! але тако лиха одбіжиш, то вже й лиховина здибається; нема міри ні в тобі, ні в світові на лихо всесвітнє, ні на лиховину людську; їдне в друге вступає, а що з чого, не дає звідатися до віка; людині одведено щось тямити на добре й зле та всесвітньому чому влягати, мов зопалу

С.4

* філософія страху або ж проклятий народ С.5

* жінки, знебавлені століттями, вкопуються у потаємну волю одностаті, і ходять з тавром секс, позачасовості

С.6

* з листів А. Тесленка С.7

* перефразовуючи вичитане в П. Мирного /"Серед степів"/: "Скажи ж мені, царю земний, чоловіче, що твоє, а що світове? Мовчить цар землі, зачарований світовою красою, він наче дрімає"

С.8

* місце для написання роману

** Україна "Крістмасів" і "Чіпок" /чіпо-крістм./

*** прокльони горбатенької на невинуватість, а це і є винуватість

С.9

* не те що дротом, — мотузочками ** то це ви, Біженчихо, а-є

С. 10

* думка з Г. Белля, вичитана одним з синів та виказана на підвір'ї Степчиному
С. 12

* вони означуватимуть одно лише потуги апокаліптичного світового становиська, нуртуватимуть болем і пристрастями вглибу, бунт незахищеної сутності розлускуватиме слово-атом, приноровлюючи його до буттєвості врозтіч, аби воно літерним орнаментом чарувало і віддзеркалювало мовне сум'яття музейних гомункулусів—

** відбувається щ о — ш і с т ь років

797 той, що сам себе на розп'яття пропонує.....

798 виставляють проти тебе дурних, і борися з ними

799 роблять з тебе дурного, ворога, і борються з тобою С. 13

* доба калік і сиріт,... що їдні годні спасенності і прощення

707 неможливість кохання, сім'ї, всього — нема коханця, героя, людини; нема літератури, культури, всього; сім'я — культура

*** зі Стефаникових листів С. 14

* такий то сирівець — ломом не вдовбеш, а кинь під дощ, — каша С.15

* нема сповіді, та й не буде

**/.../ бажати чиеїсь смерті, щоб далі жити

*** у Зелену суботу здавна існував звичай поминати самогубців та ще тих, що загинули без вісті десь на далеких дорогах, в чужих невідомих краях /Воропай, ІІ, с. 175/; їй і Степці поминати — чоловіка й сина

**** буревії такі сильні, що й птицям заснути не дано

***** борщу не звариш, хліба не вріжеш

С.16

* товар падає на гулицях, бо товаричого м'яса нікому не тра

** наплід — /Гр./ — приплід, потомство /люди/; не мати наплоду; увесь ваш /люцький/ наплід

*** голосіння за родом, якого і не зреклася, і не цуралася, а в роду своїм жила

С.17

* яким копанникам молодим оддати материну піджачину, аби викопали мому синові широку ямчину; /бо копають ями одна кіля другої/

** чи синового паска з бляхою чи кирзові чоботи — паламареві, аби дзвонив через тиждень йому до суботи

*** яким телям оддячити дякові, аби він читав салтироньку з вечора до дня

**** а попові молодому дрібні гроші з каси — аби за ним відправили штири парастаси

979 не впізнає мати сина, й невпізаному одпровадини справить С.18

* здайте, тату, кожуха добровільно С. 22

* як старий циган мав машину, та яке свято було кататися всім вулицею

С. 27

* теза до ненаписаного трактату "місце опісля злочину" ** сон "випрошання жита"

С. 28

* наснилася міфологема "випрошання жита", яку денний вже розум приладнав до вжитковішого — "випрошування жита", а час знехтував денним і полишає людину вічна-віч з нічним філологічним привидженням; денне ж взагалі хоче дібрати тями з того всього нічного, таке собі несамовите куйовдження зляканого денного; однак нічне осяйніше і цупкіше на твердження, і цим призводить денне в нетяму

** дають їй ще час спам'ятатися — лантухи засипані, щиркають уже в хаті на лаві С.
29

* туго миша пробігла, вовки догнали

** то сама ткала, то така майстриня — коли це було

*** чо це з цього боку, диви-но, — дощі вступають у хату

С.31

* сторонячись лави з такими тінями од гостей нічних ** це вона має ще ці кури

С.48

* доводити до двора ** штрафна бригада С.50

* племінниці перші навідалися до баби Марії Грибенчихи, гроші в горщиках, а бабі Любці що

** Олексій, — у баби гроші в мішку — грався, а баба набила

*** як вона вже мертва, і прийдуть гроші шукати, — Більмович жартуючи: де закопано, — гроші позабирали, та й є тепер їхнім дітям за що їздити світом і торгувати

**** прошений світ: а бачте, які ви

***** Більмовичу віддасть ікону стару

***** ті, кого вона виховала, з'їдуться ділити добро

*****я тут орати не буду, тут люди закопані

С.52

* гроші в людей забрали, козацькі скарби; історія народу — історія грошей

С. 55

* лист Номеровського С.58

* таким гудом гуде, як ті мотоцикли, що їхали хутір палити ** гадина не кусала, чекаючи в каску цвірк молока

С. 63

797 /горою сторінки/ що то за похорони, що в церкві не дзвонять, і люди не йдуть, і хреста не ставлять — чи то як тоді, що ночами в ями кидали; поставили жиди мужика, кажуть: як будуть іти ще жиди, кажи, що нема, а він: є, є багацько

* в голод до Ленінграда ходив, такими подвір'ями-криницями, грав — кидали тульку, гроші, заробляв; у війну брали на фронт, грати, українцям дух піднімати, і зарізався, як прозрів

С. 64

/горою сторінки/ обіцянки похапцем — брехня знещаснених

прошений світ — але не світ жебраків

я татові руку хтів цілувати, а вони не дали

вона мусить померти, щоб зітхнуло село і весь світ

* на Степку був побратим, Петро Сліпий, тато йому казав — не йди, келеп дурний, обдурять

** сні такі: "випрошення жита" /... /

*** але світ невтоленний — знов машини торкотять /везуть мучеників нового світу/

**** а там їдна жінка вкинула грудочку землі за комір — щоб не приходила

С. 66

* балакали /я малим сховався під лавку/ такою мовою, що вони тільки знали

С. 67

/горою сторінки/ Юрко пасе товар за всіх людей — одпасає, смерть його посилає до онтого села /... / стрибає з нею у вогняну ріку

Марта каже "візьми моє життя, а цій дати жити — душа не витримує"; світ каже "а кому тра її життя /... /"; "аби муляло мені гочі"; "але я хочу вмерти, щоб не бачити її мук"; "перш вона помре, а ти мусиш передержати і цю муку"

Юрко тут, аби прилаштувати цю дитину; "то ти маєш таку працю — смертників перевозити"; смертники смертників жахаються

стріне Богинька Юрка на мотоциклі, той зустрічає д-ра Гала; босі п'яти д-ра Гала смерть людини серед цієї руїни — Ярина в непам'ятті буття

Юрко і вмерлий афганець — "смішна правда" Юркових пригод

* як Лагута, копаючи яму, стрічав "німців"; хлопці, та я вас сорок років чекав

** у військовому всі ходили, пролетарі сільські, а Маруся по молоко в молочарню з бидончиком, ми заглядали під спідницю, Марусю, покажи, покажи; воював у Ковпака, кальсони й ті видавали

*** що є вище над політику, владу, як той кітель вдягне, медалі почіпляє, і босий; поворозки теліпаються; відгадайте загадку: що є вище

**** Баляля приблукає на хутір; дивиться, як вітер бахкає одірваною бляхою /вплив кінематографу — вона бачила якесь кіно/ ***** вони собі мирно розбалакують, наче не вороги С. 68

* й гадка: тато з Партизаном, я — з Льонькою, а сестра — з Марусею; такі всі немов попарені і чось укупі; і це таким плавом на місці усі

** спом'яне Плахотнюка, як той п р о д а в, а тоді навколішки падав — лихо у часі, Юрко — в понадчасі С. 69

* марення, що людина не набула знанням, читанням — воно їй приходить з усезнання

** на такому узвишенні всезнання, що про все знає, про що ніколи не знав, — так вигартовується розум, що пройшов через примусову службу фальшивим богам: святість знищеної душі

С. 72

* що од усього плаче — розказує історію всіх, ридання понадсвіт, душу; вона в тюрмі, як її замкнено, моління

** Юрко, що спокутує і всього зазнав /в уяві/ *** біля церкви /... /

**** Марту вчеплять, дістануть: що — відьма; процес над відьмою; зриватимуть стелю /аби зруйнувати/

***** Богинька вертається знанова, її шлях в часі; Плахотнюк; хтіла фартуха пошитого забрати

С. 74

* хоче вмерти у цьому часі, на цій землі, в цій історії С.78

/горою сторінки/ * забере піджачика й фартушка; "як вона сюди потрапила"

** забрати фартуха в Борошевської; тінь Плахотнюка на подвір'ї; "в якому це часі вона живе"

*** "лоханки" кіля Прокопчуків; їздовий — мовби шапку забув; Кенда "танцює" з велосипедом

**** де чия смерть: горбатеньку зіб'є електричка; Богинька на горбі, знайдуть кості і банку з гасом

***** д-р Гал /голі п'яти/; церква

***** Юрко впроти Богиньки

С. 79

* ду церкви йду

С. 80

* стане перед символічною могилою з дубовим хрестом; а ще надibuє справжні могилки, місця, де лежать померлі

** а право здобути ступити на кладовище — ще; то спершу одбудь ці похорони — а що ж то за похорони, що ні музик, ні люду *** а задля похоронів тра мати мерлеця **** посадиш ти рожу, поставиш сторожу ***** чи то їдуть за нею, чи йдуть — нема ката-сторожа ***** то вже смерть сама поратунокій несе С.81

* Богиньчині календарі # ** поминальний /... /

С. 82

* їм тра, щоб я не вмирала, тра мого напоуму — та й собі не тра розуму, страху

** чи ж я не кіля тої хати, де ключі мені винесуть, чи знов набиратись потаємного знаття і ховати у душу: Плахотнюк увіходить в подвір'я — а я фартушика хтіла забрати /... /

* * * чи то мені до Яринки, вона дешевше бере

**** чи то я під прапором штрафною бригадою /... / а щось таке попід тинами й тепер сидить пухле С.83

* якісь антихристи затушковують світ, прикидаються Христом, падають навколішки перед тою, кого зрадили; прийшов вибачатися зазраду

** це такі хитрощі, дрібненько, "під лінзу" писати, заховувати "текст" у наклеєний клаптик цупкого паперу, аби потім, вивільнивши ці макові мережки, побачити щось більше, що вже не вміщається у аркушо-зір

С.86

* після окупації п'яний набрид сунув, той хтів спати з жінкою, "сойдъот"

** Плахотнюк: котра жінка з німцями спала, наговорює на Катрю, але в цьому йому

справжній суд од бабів; той з розпачу /... /

* * * йому щось каже, то він оживає, запалюється в надії, а мовчання — гірш муки нема; але своїх жінок монашками робив, безмовними

**** як це я йду від Барталівського містка, згадував, як рибу ловив, як німці їхали, аж показував собі руками

***** Богинька думала про нову мову — не "тин", не "хата"; Юрко звідомляє їй походження людської мови; ящури

***** бач: "... от ти такий мені вбійник" С. 85

* Юрко перейме, як вона тягне Плахотнюка, — бабо Богинько, але ви ду-ужі!..

** згадають, як він рибу малим ловив, а німець / ... /, — і як есесманам горілку носив

* * * а вона зайде в хату, де Грицько у чоботях крадених на лежанці; "то й ти там був?"

**** "це мені цього пінжака а й мішечка несеш, од Марти?"

***** "е-ге, бабо, я одтоді став пам'ятати все по-німецькому, а тако дай, що китаєць чи там хто — то подужаю й по-їхньому говорити; риби у річці хватить, не?"

С.87

*говорить по-німецьки!

** та ти мені німцем вдаєшся; оно диви, як Плахотнюк сікнувся: хлопці, та я вас чекав /.../, уже біжить видавати їдного з другим, а їх — не злічити /стільки партійних, що нема кому "брешеш" сказати/

*** викопав мундир, каску, гранати

* * * * на рентген тебе зразу тако — кажи-но, де ампулу вшив? ***** Богинька згадує ідіш — як жиди балакади перед стратою ***** "рівні" божевілля: Юрко /всеохопно/, Номеровський

/соціально/, / ... /: занапащені сини України, що бунтують проти сутності, якої не можуть досягнути С. 88

* ви забули, ба-аб, як лякали мене мерцями; показав їм склади з німецьким добром, повдягалися

С.91

* частини У ПА стояли поблизу сіл /.../ С. 92

* те, що нез'ясовне довіку — затятість у добрі

** божевілля пробачається, але осуд той, що божевільного карають суворим допитом, остерігаючись від нього

*** не пробачає йому божевілля, бо світ таких хоче мати; цей Плахотнюк страшніший для світу, прощає йому гріхи?

**** Ма-на Гам-іа вимагає чоловікове тіло, аби по-християнськи оплакати його

***** як цій / ... / без чоловіка, жилося; як прокрадався проти ночі й простоював, страх зайти, така величність жіночої самотини його гнітила й самого возносила од низького помислу до чистоти, і так в душі запановувала порожнеча, яку міг заповнити лиш причинуватою творчістю

С. 93

* його "звірині" ноги жіночі лякають /у сні приходить, а вдень справдовується; такі само жінки зринають вскрізь/; такі жінки чатують на нього, чорним од живота до півстегон обгумовані, і дух такий звірячий, і ці жінки — лице тісно закутане, бо волосся росте на щоках і бородах; і шукав Світланки, такої м'якої, чистої, ніжної, але за нею — злочинність її рідні, і неможливість втішитися її коханням, бо вона несе в собі ту злочинність, — еротичний потяг загрожено острахом причетності до злочинного родового умислу; а ці, зі звіриними ногами йдуть як порятунки, обіцяють втаємничену злочинність плоті, невилазність з довічної гріховності предків, що породили таких жінок; доба без-жіночості; і от як подарунок — ця журналістка, порожнеча всередині /... /зачаєність насолоди, — спали вдвох, а були десь; буфетниця і чоловік п'яниця; вона плає мрію "з ним хоч раз в рік"; причетність до смерті дітей /двоє вчаділи/ — аби гуляти

** журналістка /"я всередині мертва"/, але являє абсурдність героїзму С. 94

* це тобі не німецька власть, що курей за барки хапати С.95

* коли пишеш роман, втрачаєш здатність "нейтронного" про-глиблення у сенс речей, — намарений обсяг і епічність розмислу поквалюють тебе; у менших речах це вдавалося, — от хай би вони й називалися якось так, роман або що

С.96

* ти там, Юрку, хіба не був С.102

* лікував од якої хоч хвороби, а од цієї нездужаю /.../ повісився ** нездужає в допомі приреченим людям, — така смерть з розпачу;

але каже, що повіситься

*** Марта, відьма; зривають стелю, руйнують оселю, бо заважає; тут буде поле — кладовище для багатьох мерців

* * * * Маруся Баляля стоїть дивиться, як бляха тріскає ***** як спершу суд роблять відьмі, прив'язують до стовпа С. 103

* тягніть цього Плахотнюка, та й буде вам план до двору, — ці доктори зобачать, яка радіація, яке що

** перш як іти до церкви, де все побачиш, — ще тра цей похорон чужих дітей справити: назирці за Женькою

*** такий гвалт, що смерть чиясь нічого не значить /Ярина в хаті/ С.104

* мор на худобу С. 105

* Лагута: ґрунти одібрано і мушу йти красти на своїй землі, то я злодій? — тепер маю всю землю — всіх людей — все моє — я не злодій

** Богинька звідусь Лагуту на кладовиську; побачити нову могилку; як Кіндрата вбито

*** як з німцями "дружив"; місцеві націоналісти; окупація знов; на фронт /"спалити завод"/, — доктор Гал, неспромога жити з жінкою, що була свідком вбивства рідного батька /мовчить/; сучасні п а ц а н и; момент осяяння /... / я ж такий, як вони, але смішний, причинуватий для них; це дорівнює смерті

С. 106

* Юрцьо; бабі цікаво, що буде, а не — жити; дійшов здогаду й зупинився на межі все-знання — все-доконаності; знати, як воно буде, але застерігати від доконаності; яким же коштом така "філософія" окошується на душі; знати, як бути самогубцею, — поверхи у містах — потяг до самогубства; як позбутися хіті — навіть уявлятися без плоті

** цікаво, що буде далі, піддавати себе стражданням у сімейному житті, не обривати, а — далі, знищуючись С.108

* Володька, син курійки, потім глиною торгувала /... / приймак з підводою С. 110

* Грицьків родовід, — брати, батько, самовбивці С. 111

* запізніле бажання війни, перекисле С. 114

* /горою сторінки/ вітайте в своїй хаті, Ярино; та й ще звідколи — чи як ми дітьми такими були, що цікаво було штрафними бригадами по селу йти

тітка Пичачка як вибиралася на Далекий Схід — два дні сиділа в неї; дісталася їй мідна сковорідка "на придане", вона з нею й сама на Далекий Схід їхала; а вже потім пропало добро їхнє — кожухи і все

народ прогріб цим континентом уздовж і впоперек — але що ж

* Яринка; в с е ш н є життя; окупація

** Юрко за німців; як "шнапс" носив, — чорта більше *** Великі Луки; офіцери за дротом

**** спогад у непам'ятті /.../ сину, то ти без мене селом ходив; штрафна бригада

***** як Гандрейові літа зменшила, щоб податки не платити; а це тепер десь кляне, що до пенсії ов скіки доробляти

***** як розхлюпощеться буття і затопить знов світ і запов'є його, аби згодом він розповзався по нових домівках і заживав нове життя і забував свою материзну

С. 115

* /горою сторінки/ робив собі таких жінок, — натоптував шматтям, і все приробляв, і вже стільки років, — а це зробив до половини, подушками обтикав; і от прокидається, \$ вона ковилає на гнучких ногах, ожила немов; зсунувся з розуму /або ні/, бо відтоді неживі речі почали жити, а вік мертвів; і всі зодчеські потуги — глиняні жінки, велетенські ляльки — задля миті споглядання, насолоди, — мить збагнути, що створено, аби вмити і знищити; то що, в музеях виставляти, де хтось чи мільйони одержать мить насолоди; пробував жити з усім цим створеним, і воно пододало; понищив — бач, ноги валяються, он голова; та ці почленовані потвори ще більше жахають, і незмога донищити, торкнися, а воно живе /... / "чули, Мухтей хату спалив, санітари вже повели"

це не ті війни, що залізо, порох, — війна текстів; а ви, бабо, жалієте бібліотеку мені оддати, щоб я розуму набирався

* штрафна бригада; циганки за хустку кульчики видурили; братові дала замотати, — знайшли у соломі; як вітчим золоту виносив у "торгсін" /"а що, вмирати"/; "чи ж не ти, Юрку, німцям "шнапс" носив?"

** Горбатенька і за німців їсти варила; в і ш н і

*** то це мало — їдна душа, їдна доля!! ??

**** тобі скласти до купи усі душі, долі, та що буде, а що було — то захопить тебе, виригне тебе таким, як то ти п'єш, їси

С. 116

/горою сторінки/ рід на рід — народ на народ — світ на світ — людина на людину

* накрила Марусича спідницею; оте паршиве; в баби гроші у вузлику, розсипляться, вона збере й тулить у руки свекрусі

** така тобі офіцерська жона! *** отакої січки вріжем! отакої гречки вкосим!

С. 117

* росою вмитися — не знати, що отруєна

С. 124

* як баба Марусичка гроші розсипала, а дочки її найшли, як померла, й забрали, — мати не хтіла й копійки

** І. Галичан /.../ "покажу, де закопаний; їхав кіньми, то не звертав" С.126

* Лагута розкаже, чому вбив Мартиного чоловіка; на його землю всі зазіхають /... / сталінська психологія в таборі

С. 145

*міфологія снів у бабів — філологія у Юрка С.161

* а ще з-перед весіллям; вона в садочку робила; дядькову дочку Маньку до себе забрали; оклигала трохи; вона в садочку вщипне хліба, жменю зерна, — вдома качалкою розітре, й суп варили; баба казала "що їй допоможе, як така слаба", "а ну попробуйте качалкою зерна розітерти та супу зварити"; мати поклала плаща між баняки й сковороду, "придане"; як вони їхали, протерло три дірки

С. 191

* як порятували сина від фронту, — лізь на піч і сци на ячмінь; сморід

С. 193

/горою сторінки/ призначення воза; возовиця /Юрків сон-міфологія/

"от ще зранку як пішов, то й досі" — "мер тато, в-х-мерр", — хутко озирнувшись, жебоніла Маруся; тато-6-6-6; й далі допитливо-виричено назирувала, як шматок толю вихвицькує об низ крокви

речі, як-от віз, — як їх сприймати; вони мають тавро і сутність історичної судьбизни, — як ними возили мерців; бійся сидати; і що вдієш — речі приречені; тому страх називати речі старими іменами; він живе у безназвисному світі

так само, коли ці речі зурочені страшним тавром, — уся подієвість буття нанизується шалом, скопом; байдуже, що брати — сюжетність у називанні всього, що й не тулиться; буття згущується, стовплюється біля воріт і проситься провозу жужмом

так само прожите ціле життя — у довгій відповіді — дорівнюється спалаху, здогаду, викінчується подивом-зойком /Яринчиним/: як вона тут опинилася і впала на погрібничку

* люди, що несуть тавро злочинності, не тямлять своєї злочинності; усі вони, що за

списком мали б бути страчені, вершать долю світу; намарені Юркові видава про жінок-виродків:

— і ті, зарощені, що заповнили село; він таку бачив у кіно /яке ж твоє право/; обголити її і всадовити на таке дерев'яне сверделко, і всі запахи збирати у кульочки

— як о ц і зніюхуються зі Світланкою; він під вікнами "казьон-ної" хати; гасне світло, це так полягали спати;

— марення про жінок; зустрічання, впускання у двері; театр

** лише журналістка виводить його на одужання /"я мевтва всередині"/ і прояснене мислення

— від "позасвітнього" мислення приходить до конкретного історизму; бачить трагедію всіх /Гал біля церкви, похорон у цинковій труні/ #

— мова-міфологізм, з якою він приступається до п у с т к и

— передсмертний запит Яринчин: як там баба Марта С. 194

/горою сторінки/ Юркові міфологічно-філологічні марення; як відьму карають; аж доки виходить до хутора

в акті втечі віднайти образ себе, хлопчика; Мефа; гранати і все; він бачив, але не творив

його розмови-марення з Порохнюком, так само з Грицьком, що зоддалік тінню; Гриць до Марусі Балялі "ти знаєш, двох, матір і дочку"

Світланка біля тину, доки дівки в хаті: "а ти в бога віриш; я думаю про самогубство"; його тьма, що віра і самогубство не втовплюються; його виволікують на "мета-фізику", аби приховати патологію /.../ Богинька згукується на його марення — Бог, самогубство

* Юрко у втечі; ці "Юрку, Юрку", жадаючи помочі; у знаходженні місця, де б подумати, помислити найголовнішу думку, зібрати усе докупі — і не дають; так носить овид божевільного; бо буття засмикує собою

** от де жах — його легка думка про насолоду, — ці всі /.../ не поділяться насолодою з тобою; вони знищують свідків, знищують намареннями твого розпачу, лютощів, ревнощів — усвідомлення твого розкладу завдає їм утіхи; часи інтелектуальної війни, геноциду; у них вивільняється руйнівна енергія /етнічно-бродильна/, що вбиває ту, традиційну, застояну, що не знайшла вивільнення у простір історії

*** журналістка живе біжучою буденністю, предметним болем, "політикою"; прикмета зниженості, бо живе і побивається руїною

С. 195

* її думка-мука: усе життя до дрібниць пам'ятає, а чогось такого, може, найголовнішого згадати не може

С. 196

* подорож коденською хатою

** як-то хто питає Юрка: я народився, пужди-но, якого це року, то це мені скіки, ну да, так і є

*** вона все пам'ятає, а він збувся часових означень, — що вік тому, що зара

* * * * * приїхала, гнана /... / і не встигла на похорон матері, що давно відбувся, а вона забула; і тут знаходить смерть на погрібнику

***** заплющить очі, щоб позбутися страху, і постає зліва зору обличчя чи матері, чи якого чоловіка

***** цілі покоління до неї обзиваються; вона всім дітям хоче оповісти своє життя

***** увесь досвід, що допіру, згущується в якесь видиво чи образ /кров, дорога, хата/, і ніколи не сниться, що було раніше; лиш раз, як дядька знайшли у соломі /кров по соломі/

С. 197

/горою сторінки/ й це ж знати...

й дивися-но ти, — вигорбок, всторонювання од містечка, як-то жар паленіє з городу, і хата не хата, а замок такий, ще з царської цегли, таке щось як історія /доля/, казенні будівлі, парканець щось із половини церковної огорожі

його прагнення збагнути істину — як можна: скоївши злочин, спокутувати і прийти до дому Всевишнього, і він /... / простить

та й потреби нема, бо це прощення набуло тотальної розрухи, злочинності, нема потреби йти до Господа, — їй пробачено й тут, на землі, її жертвами;

а вже ж і довмілися: спершу приниження, а далі, на самоті, цілий театр поводження, — що б сказав, як повівся; одкрадення якоїсь суті, такі зустрічі, — нащо людина людині

* й згадала б, аж у лівім куті зору якісь застороги — "лоханки" ** вона це свято споглядає, — як той вертається кіньми, забув

кашкета /лоханки, війна/

* * * та лиш цей світ їй невидкий, хоче вернутися в дитинство, у ті кілька митей радості; та вже не її, зчужілі

**** довічний стан дитинства, де вже все відбулося — свято, жорстокість; і з дитячою радістю до цього всього світу, — ов, не хоче

***** то ти все ждеш, Юрку, що син прийде й опише твоє життя, — а він свого не годен списати, бо він краси світової не бачить, а дай йому сльози, кров

***** чогось вони до цієї смерті прилежні, та й не виборсаються з неї, з цих хатів мертвих /але сина не виказує, що в хаті/

***** як з цього хаосу вроджується митець /Юрко/, що вимовляє новою — і незрозумілою — мовою С.198

* може, це все театр, перевтілення, а вкінці стають собою — Юрко поет, Світланка акторка, і всі грали "самашедших", лише Баляля реальна, справжня

** Юрко оповідає про місце для злочину

*** офіцер-афганець: а ти знаєш, що таке страх; страх — це не

вбійні війни і чорноб. чума, бо винагорода за те вартує сміху /.../;

страх це коли у вогкому переході попід вокзальною пустою останній

сірник і остання цигарка і — що — не загориться, і — що — підходить

чувак і питає, як далі жити •

С. 199

* як міфологія переходить на демонологію, щось ближче ** як він галерників визволяв; розуміння історії

*** напрозорив нашість товстих жінок

**** Юрко: вийшли на таке думання, що вже що, а коли б задумалися над однією сирітською долею, якимсь нещастям — що було б; а то так: взагалі горе, нестатки і т. д.

С. 201

/горою сторінки/ "неживий" світ поволі заступає живий, і котрий живіший — той, що більше збуджує уяву, тваринний також

напроорокував час товстих потворних жінок; їхня чуттєвість понад усяку іншу

пугало і манекен /Юркова міфологія перевтілень/ кожен край, країна цікаві і пізнаються через жінку, а тут, у селі, нема коріння

світ втрачав контроль над людиною; збувається те, що казав /.../ світ сиротіє, як також і демони

* розуміння історії, — як оповість окупаційну одісею ** я був Мефа; партійне прізвисько

*** ця нова, "християнська" ідеологія пришттовхує до безвиході, міфологічних марень, — людина не знаходить вияву своїй енергії, своєму єству; одвічна мука українця

**** "йдіть по їх словах /у писанні є дещо і справедливе/, та не йдіть по їх стопах!"

***** от що ти скажеш: про цього / ... /, маніпуляції розуму, психіки, — хіба це ми, для нас?

***** знаходить собі кожен, що йому треба — на своє виправдання; а де істина для всіх?

С. 202

* не думайте, що це осьо зара взяв і став, і жду; а я Мефою приступаюся, мені ще як-то війні не кінець; і цих жінок тра рятувати; але ж дивіться — й ні німця, нікого, а тут таке

С. 203

/горою сторінки/ бо коли не можна з'ясувати катівства отцього, ці вбивства, зажерливість, — що кохана є інтелектуальний злочинець, то що ж, заховуй у собі модель катівства і що хоч, — навішуйся інквізицією розуму

* його доля викінчується на руйновиську хутора, — він неусвідом-лений вбивця цього останнього прихистку

* я вбив останній свій прихисток

** я одужав, вбивши свій останній прихисток С. 207

* їзовий /Черниш/: всторонися-но відці ** я вам докажу впослі, ха-но роз'їдуться С. 209

* насолода Христова; пророцтво насолоди од розпинання

* * він віруючий аж так, що боїться вступати до храму; що негідний С.216

Богиньці маряться гуцульське весілля, наїдки

** Лагуті — вечорниці сороміцькі

С.218

* увесь цей спогад навівся, може, синовими давніми медитаціями з древньою поезією, як-от:

На узбережжю постав корабель, низ обстав весь камінем. Щоб він опер ся в зимі вітрів силі й слоти дощової: Знизу чопи повиймай, щоб судно не гнило від дощівки, Снасть же усю поскладай у порядку у своєму домі; Крила вітрил позвивай і позв'язуй порядно на реях, А величезне стерно повісь дома над димом у хаті. С. 220

* культура "спочину"

* * багацько провокаційних текстів; усілякі панії і зачасні педераста базікають про народ, культуру "спочилу";

ідеологічні боріння — націоналізм, ліві, демократи та ін. є лише прикриття для етнічних борінь; література стане головним бойовиськом; так їй надаватиметься все більшої ваги; вона знову стане платною

*** використання старих ідей, давніх міфів — усе притягується задля одного: потаємно взаконити новий етнос, і найменша спроба ояснити цю "ідеологію" викличе ґвалт

**** ця імперія готується до нового і остаточного завоювання ззовні; мають прийти "справжні господарі"

***** ті, що опираються на поняття "народ", зазнають поразки

***** рація буде за провокаторами, — вони прозирають цей "народ" як давно збулу — й бажану — біомасу; вони є кращі "народники"

С. 221

* всторонися-но, Юрку, коням не даєш стати; ти такий мудрий, що хочеш бути понад народи й часи, понад імперії й /... /

С. 222

* Сталін дурний, як і Гітлер, хтів перехитрувати всіх

** на косовиці в окупацію: "не послушали Петлюру"; але з острахом; таких, як я, не чіпали, знали, що прийдуть совети

*** повчіться в євреїв, як вони про своє лихо кричать на весь світ, і до кінця віку кричатимуть, доки не вблагає їх світ; та й те не допоможе

**** а ще й ви кричіть, та тісно тим і тим, усім не воздається, світу замало, щоб заплатити усім

***** причину смерті не вказували, тому писали "білкове переродження"

***** Москва більше винищила українського населення, як гітлеризм жидів у II світовій війні; але жида мають колосальні інформаційні засоби і протягом 38 років пропагують про голокост у цілому світі /цитата/

***** "етнічний матеріал" буде змінений, цинічно сказав один єврей, велика риба місцевого ГПУ /цитата/

С. 223

* нам потрібна нова релігія

** я лишу й хату, й садка, й города, а там як знаєте С.227

* доктрина якби була схована десь у сейфі

** мене, думаєш, не планували в поліцію, з банд ерами разом і москалями, для диверсій, але я хотів чесно боротися С. 228

* а Льова Кошелєв був велика риба

** не зміг пристати на рацію ні того, ні того, просто додав ще одну гірку краплю до свого розуміння світової нещасності

С. 232

* ще говоритиме англійською біля церкви

** з усяким розмовлятиме його мовою, а мудрі його проженуть, бо розумних не треба

*** аж укінці заговорить своєю, якої і сам не розуміє

**** блукатиме лабіринтами Яринчиної хати, — йому передано інтелект жінки, що вже не може сягти якогось бажаного спомину

***** з д-ром Галом розмовлятиме так: мене звати Юрій Б., мені 186 років, я селянин з походження, мене вбито під /... /

***** хіба наснитися така мова, що річ неомовлена, а знаєш якесь справдешнє імення, не таке, як в житті

С. 233

* а ви кажете С. 235

*/.../ компліменти робив, що той у вишиванці С. 242

* Юрко: мені цим санітаром бути, чужих матерів обходити С. 244

* очікують, мов несамовиті, якогось кінця / ... / але щоб само склалося, щоб бути непричетними назовні, й доводити до безуму інших, мати відьомські стосунки з такими ж, як і вони, дітей напоучати, долучати чийсь хист до державних заробків, на людей таких наводити, що за ними загадка чиеїсь смерті, і ось так стається /магія речей, що згубляють чиюсь свідомість/, і вони зарозко-шовують у самотності, і дають волю своїм інстинктам, бо зберегли себе для якогось іншого життя, а на людські очі нестимуть подобу мучеників

С. 248

* я вам ціх історій скіки хоште, — як перекривив їдного глуху-ватенького

** як той упав з груші і вмер /могорича носив, бо той його врятував у війну/; і як з дрібної історії встає таке!

*** розповідання історій — відповідальність перед історією

**** коли стається зрада, тобою може струснути середночі; сон такий буде; і якщо вибухне хата на хуторі — зірвано стелю, то надходить здогад на приречених

С. 249

* от лиха година, — ще й но як-то ніде не був, а вже скіко всього, що хто зна, як воно й далі буде

** страх ступнути і страх стояти далі

С. 250

* про страх ти вже оповів, послухай лише-з і про смерть С. 251

* мене звати Юрій /... /, я маю /... / років

** смішно вам, як це вмирати своєю смертю, а вам це жити й про саму смерть балакати

*** він смерть переміг, бо з нею стрибне у воду С. 252

* чи буває так, що страх до смерті призводить

** Богинька /"вже попри лікарень і цих збіговиськ"/ марить весіллями — в іншому краї, де й здоггй не доблукує

** офіцери у Великих Луках; перейти все; і дочка мала видасть, що батько на горищі

*** газета про смерть Сталіна і документи з військкомату / реабілітація/, і батько біля грубки плакав, і ти бачила

**** Більмович з Партизаном далі ведуть балачки /... / Карпати, поразка У ПА.

С.255

* хай буде й так, — твір, що будуть читати роками

** боги породили мислителів без дому, з переляканою історичною мислю

*** та й тепер питай нас, як це, що ми ще живі С. 270

* принести ліщину на помідори, підв'язати ** доробити надвечір крісло для дружини *** вибрати старі кабачки, сусідам віддати **** перекопувати під малину, полуниці ***** зрізати дерева

***** робити ворота

***** мурувати терасу

***** фундамент під два боки

***** ринви робити на ті так само боки

***** здуріти треба! — але щодня по дві-три сторінки

С. 271

* от нитки кусок, платок каже ** чого гиря хоче, — мотузочка С. 272

* натяк на сюжет демонологічної оповідки про парубка й Джуму; от Джума осідлала парубка й какає нести її до онтого села, а там усі люди вимерли; каже, вези ще до сего села, й там люди повимирали; а тепер неси мене ще й до того села, так йому Джума каже; а в тому селі були парубкові родичі; каже парубок, що не понесе; дурний, сміється з нього Джума, — всі люди вимруть, тільки ти лишишся; і як стали вони над якоюсь водою, — парубок га-а! і сам втопився, і Джуму втопив С. 273

* і де не з'явиться жінка

** показує закопане поросля-мутанта *** я всередині порожня

**** не журіться, все одвезуть на вертольоті, я домовився; бо сестра ваша як пішла одколи, то й досі, — такі ті й мулярі всесвітні і похорони

С. 276

* спогад співанки: "Діду мій, дударіку, ти ж, було, селом ідеш, ти ж, було, в дуду граєш, тепер тебе немає, дуда твоя гуляє, і пищики zostалися, казна-кому досталися

** що ми мали, — мамо, дочка каже /як ці гроші пропали/; усе життя їла юшку-

блядюшку, аж пара очима пливла /поросся коли здохло, корова здохла/

*** Наталко, ти не бачила, де мій півень? тримала на насіння, — бацьила, бацьила, отакі дві съобаки вхватали за крила й понесли

**** в кошарі гуси були; Наталко, десь гуска ділася, — бацьила, отака лисиця тако плъиг і понесла

С. 278

* і за миті насолоди думатиме про свій закуток на річці, де спогади як живі, де надламана зіллина — познака

С. 279

* бійки між код енськими й вертикиївськими; як їх перестріли з шворнями, — а-а, ви з Кодні; це не ті, цих боялися скрізь

С. 281

* Бр. Петр, вирятувала з полону чоловіка, дочку мала, але він вернувся до своєї сім'ї, приїжджав на весілля доччине; вона лишилась вірна йому; гарна жінка

С. 282

* село як село, та й хутір — мертві душі вписані як живі, і так мали сіліраду, — скіки це тра душ

С. 284

/горою сторінки/ то не так хіба є, що все невидке стає видким, — та їдне бачить, а другому лиш так страх нагонить, аж він думає вдома пересидіти

ще той, що смакує сороміцькими історіями

які сапожки; грузин: одна ніч і сапожкі тваї, тільки в жопу; чорт з нею, з сракою, зате /... /; а як перепустила через сраку, то тиждень не могла сісти; це тобі така Москва, і все; Ганя: та щоб це тілом торгувати

* відьмою зроблять, ким хочеш; винуватим — що є невинуватий, та й одберуть посліднє, хоча /... / воно тобі й так не тра

ми стоїмо овоїми спинами до вас, мов притрушені попелом наші

одягй, стрижені голови, та облич наших ви не побачите

** смерть яко потреба більшого страждання, аніж може вмістити

душа; коли б умер, не так тяжко було*

*** стало видко, як ми бажаємо одне одному смерті

**** навіть найрідніші люди, сусіди, — сварки, земля

***** тепер у цих сім'ях, — Богинька за сина свого, жив у місті і

пустився берега; пошуки сина; чужа дитина стає рідніша; невпізнавання

***** його жінка хтіла хазяйкою стати в хаті; самій краще; собак заводять, котів; тепер добро, подружки щодня, вино

***** щось ця жінва почала знюхуватися більше, як-то й чоловіків не тра

***** але дивляться на цих бабів, що самі ввесь вік, то чом ні; але, — чуже горе і — насолода

С. 285

/горою сторінки/ коментування добра; похвали її за щось, — вона тлумачить, мовби дяки й хвали замало;

десь такі книжки читала, ну, й ходила /... /, шо як хто має на тебе зло, то зроби йому добро; а яке ж зло /.../, межі, сливи, подвір'я; поступаєшся всім, але ж мовчиш; коментування власного добро-чиння, — біля свого так не ходила, як біля вашого, кожному сливочку

* мертві душі в реєстрах, от що добро і гріх; гроші мали з пенсій, влада, але й сіпіраду, клуб, лікарню; лиш ти сі лишиш, — уже ж не твоя воля, а за тебе, мертвого, рішать

** problem XX століття — сам сі лишиш

*** парубок вбиває смерть, коли вона пропонує компроміс

* * * * * смерть диктує умовини, тобто не приймає компромісу людини ***** яку б ще історію розповісти, — Богинька

***** та знов про щасливі і нещасливі сім'ї С. 286

/горою сторінки/ німець хочай людей вистріляв, та хати лишив, а це вже — змести з лиця землі, а ще далі — неперспективні; їдна ця Марта й вдержалася, — та коли б не ці могилки

німець хочай людей вистріляв, та з котру яку хатину лишив, — а то вже й победа, і слава рукам роботящим, і милостиня з-за крем-льовських стін: а нащо вам ті хутори, а що то вони тамечки по закутках ще намислюють;

та давай, де горбок викший, лісочки вчищати та людей на видке виводити

* ай-бо забула що мала казати

** от що не хотів, то мушу казати

*** то якими типір лазами та хатами нам переходити та на стінах коржі кров'яні забачувати, — та же ж не скажеш, якими каналізаціями вникав до вод підземних і кості в три поверхи бачив

**** які історії ще вповісти, бо де демони, а де цей світ

***** німці, хата, лоханки, понад-смерть

***** мене послано вчиняти реєстри, що з людьми було, а я не мав права втручатися, їдно на списки класти, — й от вік тут С. 287

/горою сторінки/ але дарма; щоб перемогти, треба собою заплатити; бо жінка в цьому разі держава

* вивідування якоїсь таємниці; і він мовчки одсувається в простір; таємниця, якби вона й була, не мусить бути з'ясована; так він постояв перед останньою хатою на хуторі

** голосіння про неміч свою далі боротися, — Господе, вірую в тебе, бо впав у розпач; прости, Господе, що поступився всім задля віри в тебе

С. 288

* деміфологізація свідомості, — він розвідник у часі, "народний месник", слідчий з історичних перелогів

С. 209

* прикупування хатів /.../ от цей Юрко, одну взяв, а вже й другу рихтує;

сторожування хатів /Богинька/

** й це ще звідтоді — як такі люди ходили, такі ревізії бували /і я по сей день у цім краю/

* * * прикупує хати, такий орендар, щоб мати втіху для всіх родів наперед; і паски пектиме, й ключі од церков триматиме, — історія "солом'яних" хатів, і що діється з людиною в такій історичній пустці, — хоч що штовхає тебе на розпусту, присутність духів, мовчазних спостерігачів; й ось у протягності твєї втіхи щось скрипне на горищі або в закутку; історія помисленого злочину-втіхи, — що з тобою далі станеться

**** усе притягується задля насолоди; історичні жахи, атрибутика, одяги древні у скринях, приміряння історичного мотлоху

С. 290

* реєстри зроблено, типір лишається житло прикупити й догледіти, та й вам музеї на всі віки потоменні

** як тут винищиться тьма люду, то десь збережеться /але чи того, що тра світові;/ та й ще десь не мине лиха година, — як тут перепочинок; та й кажіть, що то Божа воля, та й віруйте, та не за тим, як навчалось споконвіку, що не вкради, не вбий, бо ще-но подумаєш про неукрадення й неубивство, а вже вкрадено й вбито стіки, що ов; молися так: вбито і винищено по вінця, вщерть, — молюсь тобі, Господи; вкрадено не їдно надію, а й душу, — тобі, Господи

С.291

* яке рабство чекає тепер, як зрушилась нація з лісів ** бо й найдрібніша паничка оскаржить через двірець *** тяглі, огородники, льозні ****хотя-не-хотя

***** мати-мемо ***** скількість робучої худоби ***** посполиті й державці С. 292

* чи ж і не ваш тато реєстри закопав, що ні їден міліціант, ні санітар не годен знайти, а я мушу з пам'яті віків

С. 295

* як мусив гетьман уже після кампанії відповідати на царів запит ** і як Милорадичева катувала дівчину

*** і на волівій шкурі не списати

* * * * баба Марта в панів уже коли *****тайзнов

С. 296

* про візничого того, що наймався за чоловіка до Варки — глину білу возити, а син Володька — її — потім такий вертикрут! /... / цей з грошима хитрував, а вона знала, — такі роди занапащені; ще той, хто був чоловіком блукальної баби /забійник/

С. 297

* балачки /у світі/ з докторами, — як вони одвідали Німеччину по війні, то ще гірша їм тепер Україна; розказує журналістці; якби ж ти мала кебету, то вповіла, — як вони самі бомбили Дрездени всякі, а відтак наїхали дивитися; як запродали УПА і всю націю; то ви тепер вчудовуєтесь; але ж лихо в цих неграмотних журналістках, — і виригує чорнобильську хроніку за газетами, що їх купи у нього в хаті, — прикупував щодня по зо кілька усіх, які були

С. 298

* на кожного правнука нову революцію, бо йнакше як же! С. 300

* жахи історії з-потоїбіч слави, з-оборот слави С. 301

* буцім то ти назираєш за голим собою

* * та вустюкуваті доторки глини, сучків дарують здогад таємніших назвиськ живизни, речей світу, — але ти в озброї своєї голизни, ти сама назва, ти думкою дописуєш що-який реєстр /... / бути якомусь Павлові упійманим на нестачі /дочка/

* * * жах насолоди /що ж то за людина — не я, слідчий, а — випробовую на собі ту людину, яка вона є/; жах насолоди; і спогад про убієнну, дівчину, що одвідала батька; то мало історій, — нате й цю!

**** і вже Горбатеньку знайшли — кості і сулію для ґасу ***** внизу рядна — то як цар якийсь у рядні ***** от що не хтів, і сказав, а більш мовчу С. 303

* як між жаховою насолодою і жахом невагомості тіла, — ти не тіло, ти назва тіла, яку одшукано; і ось від чого вжахнешся

** смійтесь а ні, — Горбатенької слід ущез *** люди вмирають невидко, аж смерть не постигає за ними на своє змагання С. 304

/горою сторінки/ злочин скоївся, що нам застається: прийти й побачити місце опісля злочину

Марта-відьма; звільнення простору задля нових злочинів шматок толю бах-бах у-х-мер-р та-а-тб

* блукальна баба у пошуках своєї хати; історії про щасливі сім'ї; де це Павло наймався до Варки, то є таки моя частка

** Юрко про прикупівлю хатів і хатниськ

*** блукальна баба попри церкви, — чи це і є та остання оселя, де мене прийнято буде

* * * * "церковна оргія" /.../ віруючі в одному Бозі /.../ та за різними ритуалами, — ті, що в церкві, і ті, що надворі; ґал; вертолїти

***** Богиньчин сон на вінчання, — відхід у маренні ***** Юрко-Мефа; спогадування історичної ідилії/коли людина найщасливіша буває!/

***** зустріч усіх в одному спогаді

***** рятування Балялі од санітарок, — з чого це починалося: Марусю, покажи! — малими заглядали

С. 308

* вони мені кажуть, що купили в мене хату, що не моя, а як же це не моя, як це моя хата, хіба я пересиджу куток

С. 309

* історія купівлі своєї хати

** Юрко: скіки це цих віків минуло, що ов-го, а це знов тра вертаться, ці похорони всесвітні, знов усе спочатку С.310

* вдовине жито

** тесля, що попаде в пекло; а діти; то я містка зроблю, я ж тесля; ви будете в раю;

в секту ходить, змарніла

*** як ці теперішні соломії й Світлани з дитиною, а чоловіка геть; та найде собі дядька заможного

С.311

* Лаціс /.../ "філософ" ** Юхим /... / візничий

*** Юрко про загнoblений етнос /.../ ще й цю бабу маю до церкви провадити ^

**** а я мав і цю хату ревізувати

***** "хазяїн" такий, дошки краде, сіно викошує, бо Любка сестра /... / а за города не помирилися, то вороги /.../ і все розказують — де що вкрадено

С.312

* тому-то й мариться весілля мов своє чи Юркове Богиньці ** прошений світ

*** яловий світ

**** цей ялово-жорстокий світ

***** ялово-жорстокі жінки й чоловіки

***** їхні діти /... / жорстокі, з несамовитим прагненням до життя і його руїнництва /... / суть, що не вбирає життя і не скоряється його законам /... / підгрибає життя і користується рештками енергії і тями

*****ацк> бабу оточають у чорному, монашки такі, щоб її в монастир спровадити, бо її віра інакша, а їм тра однакової на всіх

***** або ці санітари, щоб у приют чи дурдом

***** рятуються втечею до церкви

***** з цею Світланкою; бо як він вічний /вішній/, і вона також /символ/, з такими жінками і з'єднає доля на муки С.313

* же ж і мама живі, і сестричка одненька, і ми з татом вижили, а вже чорна воронь у двір налітає; визнали пісню як антисемітську; підступи до тата, батька не застає

** підсусідки

*** вам не розгледіти наших облич, наші пінжаки притрушені пилом століть С.314

* але ж, скажете, з інших країв і світів, — в нас бувало інакше С.316

* дивлюся з вікон своєї хати, а йдуть четверо у двір, і тато кажуть довгу промову, що міг би втекти, але це було б нерозсудливо

** не залив мені батюшка йодом очі, як зараза в'їлась у очі, не пішов я поводитарем до бандуристів С.318

* та вже й це є написане, каже бабі, і написаного стає більше, як всього, що є насправді

** деь тут татова бандура на горищі в соломі може бути /.../ бо мама ховала

*** чи заковувала, чи де, що т і не розбили С.319

* зникнуть жебраки, і не буде кому помолитися за душі померлих, і спіткає ту країну неврожай та голод

С.320

* право слабшого, що вистановлюється на звиродніле зазіхання на все неналежне йому; така гра весело-збожеволіла, а от що зі мною зроблять, як і на це зазіхну; людина

вже в послідку гадає: що з нею далі станеться

* * ми своє право не поширили, а лиш здобулися на право слабшого С.321

* Світланка: я ще й таке зроблю, — що ти зі мною вчиниш ** та й весело в цьому краї, як не дивись

С.324

* а так воно до цього і йде, сперш гуртуються, а тоді ввикають, а далі й з ненавистю до тебе: то ще й чоловік; а не так глянув, — до суду, не так сказав, — до влади; як оце й ви, — а вам, дядя, не соромно

** я вам ніяк не дядя

*** скіки ж світів у цьому світі поміщається /... / баба кіля хати /... / вікові бандуристи /... / ці купую литка до литки **** розокремлений світ ***** яловий світ

***** світ історії /жахів/, що душить усе теперішнє ***** що ти кому поясниш, до чого закличеш ***** то вже не те, що в кожного своя правда /... / і кожного рація, бо все вже з'ясовано, і всю правду знають

*****а вступають у світ правди, якої не тямлять, і яка не тра нікому; ото де свободу здобули

***** бо що ж та свобода, як вона не всім людом виборена, а так /... / нате вам свободу, а ні, то різками загонимо в царство свободи

***** свободи гірш кріпацтва бояться, бо вивільнюється те, що найперш жахом скроплює, і душу знов вивертає, та не дає спокою на здоровий розмисел

С.325

* Мефаяк слідчий вертається до витоків своїх нещасть

* * на цьому людина впокоюється й загнрблюється

* * * світ власних марень не дарує вислідку на історичні простори **** тому в погоні за осінню вибігає на пагорби, до хутора, щоб

пізнати знання вічності /.../ Марта-відьма

***** ось у цьому гуморі й заховано одну з таємниць ***** а знання про смерть батька як примітка до всього незбулого ***** Лагута в сміх: ваш світ цей нецвинтарний, бо усі живіші

тут од вас живих; Любка: якби хата за мною, то доглядала б могилку * бабину, а тепер хай як хочуть, то нам і ця ненаша могила у спадок /

... / я шукаю, щоб догледіти і в реєстр уписати /... / чи ви думаєте, я

ще не при службі /... / мертву як живу вписати

***** хіба ж то квітують злаки, щоб боятися мертвих ***** не повстає рід на рід, бо щезають роди ***** мертві на живих /.../ що їх принижено С.326

* панія Довга

** та аж стегна пошкрабують С. 327

* аж стегна пошкрабують пазураками, така їм воля здобута, — от знають, що всякого до суду потягнеш уже не за вкоєне, не мовлене, а й — подумане, — він на мене хтів сказати-и

** їм за втіху ці бандуристи, лізуть у політику, бо де захисток, як де чоловік не

ЧОЛОВІК

*** Лагута /.../ та ти дурний на весь вік, — бо люди хоч і в цій горі досвід здобувають, та й мудрішають або гинуть, а ти хоч усю мудрість перш здобути, а тоді з нею до всіх

**** виправдання жорстокості, — бо як ще перебути власне безтямство

***** от іще й про бандуриста узнайте, яка в Петра Сліпого жінка була, гарна, погордлива

*****Лагута /... / ти з того кутка прийшов, де невмирущі, але не плоттю, не духом, а — чим

***** ями позаростали з низів глини, а їх не діждуть, — ото люд С.328

* хай ті голосять; що їм природа каже голосити С. 329

* як воно було раніш, — як Матвія убито

** від раю до пекла мосточка зроблю, я ж тесля, я буду в пеклі *** а Любці тра лати вчепити на ворота, а Михайлові й Наталці

двері зробити, та повечерять, та ціну назначити, а їм на гадці, що й вгощення досить

* * * * всяка демонологічна пришта немічна проти цих невмирущих ні тілом, ні плоттю, а — чим /... / ну, розкажи, як ти йшов пізно

С.333

/горою сторінки/ йому люде пробачили, що служив за німця; а поміг, то взяв розписку

Броніслава Петрівна на такі хвороби вже немічна

* глас вопіючого кіля церкви /... / історія родів, трагедій, вопро-шання свідка, що все не приходить, а Юрко слухач, що "спровокував" історію

** літаки над церквою, нагинці виходять /... / вертоліти сідають, комісії, японці, Гал, журналістка відлітають *** Борошевської спогад **** листи з Москви ***** офіцер — полон

***** далі Юрко у вивільнений простір /"осяйна" порожнеча;/ спогад з військового дитинства ***** рятує Марусю Балялю ***** Богиньчине "весілля" ***** ще про вішніх, Горбатеньку ***** тато /староста/, Патризан/ковпаківець/ ***** порятунок причинуватої; обоє на святі пустки ***** Марта-відьма ***** хато в-х-ме-р-р

С.334

/горою сторінки/ тут гвалт, бояться, як у ніс залітають ці мікроби, деś виїжджають, син розказував, що вокзал аж стогне а тут і за мертвого забувають, — які похорони з халери; вітають ще ті, прощені давніше

* люди, рятуйтеся, бо вже гуде

С. 337

* Юрко / ... / це ж тра так, ще всієї дороги не пройшов, а знов вертаться додому /тато вмер/

** лю-у-доньки, ці мікроби в ніс залітають, — небіжчикам не діждати дощок на

трунви, кому тепер діло до смерті; а вокзали аж бухтять людом, десь пруть

*** лежма лягайте, бо вже гуде

****все оте ж

С.339

* Женька, що сина везла повз церкву

* * позов Драгуновського # С.340

* хай оно Женька каже /.../ з труною у черзі

* * ті, що не воювали, а покрали по лікарнях їхні спогади й книжки понаписували

*** що це таке, що на всяке горе як вороння налітають **** Драгуновський правду має ***** нащадки тих і тих, — тому й мовчать ***** Грицько собаку порубав і в нужник, Марусю заманював у комору з того боку

***** з неправди тра правду зробити /Богинька/ С.341

* таке настане, що людину поставлять в умови безвиході й робитимуть з нею, що захочуть, і вже — як то в казці чи кіно — не знайдеться їй порятунку; так людство втішає себе, допоки знаючи, що вже й живе у такому часі /це і є історія цивілізації/; а доти тренуються то на тих, то на тих /народях/, і Україна це вже пережила; цікаво, як та жертва поводитиме себе у безвиході, бо смерть не буде остаточним звільненням; погодиться на все, чого од неї хотітимуть і — якою стане вона, — прикинеться чи щиро прийме, і стане така, як і її "допитувач"; оце і є кінець часів, вивершення всіляких змагань; це твої санітарки вже такі є; оно диви, Марусю потягли на сміхи; так Гриць колись заманював

** хай-но Драгуновський каже, поки Женька з возиком не втовпилася у браму

*** хто кого коли продав, — так воно й ведеться **** діти, онуки, — хто що скаже

*****тайце — батька вбили, а признатися, нащо воно кому С. 350

/горою сторінки/ яку це ще казку чи пришту вповіджено буде, аби дознатися, що з людиною стане вкінці віків

* то вона знала, — війна, воші виводити, а це С.352

* якого дусту на облізлі голови, зсинілі тіла

** по-жидівськи забалакає вприкінці, — пригадуючи мову *** мова в божевільному пам'ятанні, але вже поза її носіями **** мова живе, а носіїв нема ***** також — носії є, а мова вмирає С.353

* сум'яття часу

** от ти грамотний, приїхав в село з делегацією, але що ти тіки родився тут, то ти не знаєш С. 356

* але ж довмілися, що виловлюють люд на границі С.359

* японці по книжці роздають, як від чуми лікуватися ** після церкви якийсь "науковий" експромт

*** до усвідомлення пустелі як землі, материка, архітектури С.361

* батюшка в храмі, а Драгуновський надворі

** атеїзм: починати з того, що вже збулося як досвід /з пустелі/, от тобі й нічого нового на землі, а воно ж все нове й нове розпочнеться, тіки — з якими людьми, чи

цими переродженими, чи — якісь нові понадходять

*** Марія по хатах з питвом і їжею пом'янути "матір" Марту **** Юрко з Балялею перед хатою-розорою на хуторі ***** і Марія сидить на гробках, хитається і приплакує "мамочко, мамочко"; до своїх не признається, бо ошукана з роду, а й тут прихистку немає

***** згадує себе немовлям, як мати-жидівка колисала та співала *****а баба Марта інших пісень навчила С. 362

* син землі і син всесвіту /громадянин/

** а лишив ще більшу руїну, не хочючи признатися до майбутнього,
лиш у древнощах насолоду знаходячи

*** і викінчилося, що не стало дотеперішнє культурою

**** комусь то вигідно, щоб усе лишалось політикою

***** і на цьому /позірній войовничості/ тримати цілу націю

***** образ баби на кухні /символ глобалістичної самотності/

***** і батько і мати /не як символи/ одходять ув образі

самотини

***** церковники, — їдні шаблі освячували в похід за віру, інші оспівували хоругви й гармати, а далі чужому цареві на вірність присягали, гадаючи в поезії захвати свої колишні почуття, — й так метафори народжувалися

***** Іван Вишенський з чужих земель побивав ересь

*****і так політика, і по сей день політика

С. 363

* хто кого ошукав

** хто пепед ким винуватий

* * * що нам лишилося

**** в цій хаті передчуття нової історії, перш ніж потрапити на цілковиту руїну

**** бо завжди щось залишалося, що продовжувало дальше життя; нове життя із жалюгідних наслідків — не варте того, щоб його зачинати

С. 364

* ти в цій долині смутку слідчий-реєстратор, де навік лишився ** повертає однак на звалища історії, коли ж ні — там усе так

стрункенько *

*** історія це якась одна історія; доки розказуєш, то знаєш — історія, а вмовкни — вже й безгоміння

**** це час такий неісторичного мислення, бездії

С.365

* як євреї збиралися в хаті Коденського

** треба добро робити; й города забирайте, а то перш за межу змагалися С. 366

* довідується в поводитарів, чи зосталася їхня хата

** яка хата в Драгуновського, — готика українського безладу; книги, галуззя, дух з печі

*** чого бракувало кам'яниць на Україні,—землянки, усе вглибає вниз

* * * * що він тут поселився як описувач

***** далі символ самотності, — у цій готичній хаті примари /баба на стільчику/

*****ажз веселістю вивривається у світ з кров'ю, криками С.367

* віночка Маруся з сухих миколайчиків виплете і викладе Юркові на голову; хутір

** "В усіх народів світу існує повір'я, що той хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку та пристановища, бо він загублений для свого народу".

*** "Не випадково в Україні існує повір'я, що духи всіх дітей — живих і мертвих, забутих і без вісти пропалих — на Святий Вечір злітаються до своїх матерів на таємну вечерю, і ніякі віддалі, кордони, кам'яні мури і залізні брами цьому перешкодити не можуть"

С.368

* запеклість давніх історично-етнічних непорозумінь

* * чим більше позірного замирення і острашливих з'ясувань, тим глибше ненависть насподі

*** чи хтось мусить визнати себе остаточним винуватцем, загнобитись

*** роман наголосів ***** роман "у гарті"

***** роман це коли вкінці шепочеш "вірую"

***** Богинька; ми ще чіпляємося за ці речі /цивілізація речей, хтось родич за кордоном/; сестра: а де наша земля

***** а хіба ми бідні, але сироти — й речі, й ми

***** ти мені про Сковороду розкажуєш, як обминав церкви; а й так, бо ми такі віруючі ще з-перед зародження віри, та й де для нас прихисток; ми церкви обмалювали, обцяцькували, а в хатах незгірш

***** от тобі й віра, — як не знати міри між насолодою й вірою; що типір переможе: насолода, а віра мала б піти вперед насолоди, аби чекати за кожним рогом та випробовувати

*****а так — чекають страхи за ву глами, а ми думаємо, що віра перевділася

С.369

* все, що катувало нас століттями, тепер збилося в таку болячку, яка доб'є нас одної миті

** й не коляда, й не щедрування, а знов як-то *** як Германія дала допомогу марками всім в Україні, хто був забраний на роботи; як у німців пиво пила; таке добре **** офіцери з полону ***** і сон був не той ***** тепер саме життя як сон-марення

***** не зізнавайся в причинах немочі, не сполошуй таїни трагедії, хай покортить; ми захоуємо таємницю

С. 370

кінець: запнуло дощовими биндами пів світа; мурашники мов свіжі коров'яки С.372

* все дальш од мети блукань, — сюжет лиш пунктиром ненаважування на думку, що мусиш зробити

С.374

* гвалтують дівчат, і весілля /Олена/

** афганець; позов до невинуватих і непричетних

* * * укінці; пуста хутора; у плачах і голосіннях одне одного визнаємо; Світланка мов баба нова; хай і баба, а любив би; цвинтарем сновигає; пожалься на неміч її, тепер їй тінню ходити впозад тебе й вимолювати прощення; ми стоїмо, припорошені пилом віків, наші стрижені голови

**** усім усе пробачено; лишається зійтися на свято сумовитої радості і бути однині вкупі, та й рай, та й С.375

* Баляля: як це сталося; мовчи, я знаю; тато сказав зайве, переживши усі режими, — що в ньому жило як забобон; гнів вирвався і захлюпоснув його

** це ставалося задовго, далеко задовго самотності

*** історія це самотність

**** символи самотності

***** Білоус Михайло — Карбат

С.376

* по-військовому прицокне до Драгуновського: коли зустрічати цих /офіцери з війни/

** вистежування гріхів, — що це; гріхи у словах, мовленні; слова тра вимовляти — як світить сонце, як періщить дощ; і мова плине, і С. 377

* полковник забороненої армії /Драгуновський/ ** нові офіцери і ці, советські

*** дочікування часу, вдягання різних мундирів **** і спомин дитячої війни

***** і нам не уникнути цього бісового історизму, історія нас турбує, а ще більше ми її; стурбовані історією, перелякані історією, знаджені історією

***** розкажу тобі не про страх, і не смерть, і не що, — про цю війну; як верталися в села

***** хіба ж це сенс — шукати гріхів

***** це вже не я розказую, а мною говорить, бо людина давно не тямить на пам'ятанні С.378

* гунули урозтіч

** я тебе рятувала од совітів, од німця, од цих офіцерів, а вже од цієї сили невидкої не годна порятувати, бо ти уліз у те, про що ми й здогадувалися, але й словом боялись назвати; то нам було легш

*** а смерть проз ті води втопленні все наглядає, де ти

**** зовстрінуться вже такі, що на їх і форма, і позір — аж страх нагонить, як-то й од німців, і партизанів

*****адеж шукати твоєї провини, як що не візьми, то не складеш ціни на провину

***** щасливий собі, що мав думку /вночі/ й не записав її

*****аце тепер між станами; думкою й бажанням

С.379

* а твій мудрий: що зосереджуємося на одній тривожній думці, пересичені їжею і

ВИНОМ

** а вино — тіки крові пригублювали, а їжа — то смаку на неї збулися

*** це ти мені дав цього бублика церковного, — то ми більші жебраки, як ті

**** ці спрути обповивають, як і колись, а далі ставався жах С.330

* все свято С.381

* Марія розносить по хатах на помин баби Марти ** що віками у снах наstatковувалося

*** хай тепер промовляють каліки світу цього, а мене сни кличуть інакші

**** як ми не дослухалися жертви і гинших, то мовою тепер буде гвалт С.384

* та ці не обділять шоколадом, не вистріляють довкола голови німба на глиняній стіні; ці вдеруться й через комин

** то вони мундири міняють на давніші, на яйця й молоко; а у вас на жердці кури, от як ляпне, то це вам буде не що, не той страх

*** однісіньким реченням, одною думкою ми віддаємо стільки, що й у цілих поколінь не з'являлося а й подоби того всього, і ось вони наслухають і замість кричати збожеволено "годі", "то забагато" мудро покивують: та ми ж знаємо, ну навіщо аж так

С.385

* вік числа

** говорить по-українськи: сину, я тебе од війни порятувала; німці заходять, а хто там на печі, та — слабій; вони туди — ху-у-г, сморід; насипала вівса, сци

*** довкола села; бандерівці, мельниківці, німці, большевики; приїжджали патронатські; мій син домашнюк

**** як вимагали синів гріх спокутувати, підписувати /Симо-ненкова мати/

***** звідусюди вигнали, як і того лейтенанта-грабівника без нагород за Афганістан і Чорнобиль

***** дисидентство як зрада •

***** якогось-то устрою ще не пережили — ні за устроєм, ні за знаттям; ще нам лица не помінялися ***** вік числа; роман

***** ким це ми перестали бути а ким мали стати, що все розуміємо й знаємо, а нічому тями не складемо

***** таке сирітство! а перш не збулися сором'язливості за віки страхіть, так встид одне в одному признаватися; а ще жінки потомилися народжувати, і як здумаєш, скіки цих вбивств, що чоловік у жінку тручається всим своїм, — а то її помста потім за всяке тручання

***** "патронатські" і "домашнюки" /проісходження іно-родцев/; людство

***** скільки цих зойків, менструацій, а на тяму пришелеп-куватих чоловіків: ой, цнотлива, ото щастя

С.386

* наші маскаради й перевдягання і перевтілення їх смішать **кров по солоні

*** однаджую од татової садиби, од сестриноного безхаття й блукальства

* * * * загадка поразок

***** й так приходять ті, що смакують на нашій відвертості; але це вже мертвеччина
***** а як же наше все — у що не збулися, ким не стали; а вони кажуть: і це
перевтілення, ходіть за нами

***** вкінці: счить кров'ю на соломі, кров утає у землю, солома гноїться з землею,
кров'ю, люцьким послідом

***** щоб тебе мати малою на кропиву висцяла!

***** заціпеніла байдужість впроти найкоханішої людини; бо допомогти це
зцілити ціле людство

***** де там зцілити і людство, й людину С.387

* це роман, що його можна тільки цитувати, але цитата щоразу дорівнюватиме
обсягу всього роману

** як це, щоб мати Все і Нічого, — диво

*** скільки людей живе інстинктами й отожд емоціями, а я ще наважуюся думати

**** але мої думки вже й поза світом думання

***** як це я засидівся з вами, бабо, до одинадцятої години; й знов бачу: вийшов до
вашої хати

***** Лагутині пасинки, — скаже: хлопці, тая вас стіки чекав!

***** я буду світом правив

***** кров ще не все

***** ви чуже люцтво

***** кажеш уже не "доле-моя-ти-доле", а "мово-моя-ти-мово"

***** і повії світу цього вернуться на вмирання ***** повії осуджують
свою подружку за відступництво — що здалася на більші гроші

***** ми прийшли вам сказати правду; і як усіх винищують; роман

***** Драгуновський: оці доб'ються, бо нічого втрачати *****
Ларута; настало моє право, бо й цих хоронитиму ***** ЗМуШуЮОХЬ вести до
тої баби, що в неї скрині позакопувані; та вже були такі, що кинулись шукати скарбів
на дні річки; цей офіцер мені свої муки, — але це час для обдумання перш як йти; і от
про усе розказати й не вдоволити; не те

***** як то зброю шукають, але цьому щось інше тра

С. 388

* штаб або що, й німці, й ніхто так не допитували

* * що перш криком історію лихості оповісти, кожній речі її долю одвести хоч
натяком — і ця бадилинка украшувала світ, сторчачком сухим

*** не викричати ні за батьківство їхнє й сором

**** то ми так бавилися у війни і все; інтелектуальні війни; за расовими
прикметами /невидкі війни/

***** як перед тим сектантська філософія віку

***** Війна за життєвий простір, території; війни за віру; за ідеологію; "тихі" війни;
локальні та ін.; геноцидальні війни

С.390

* промовляти мовою одлучених сутностей С.391

* вік змалюється до одної ночі, і що та ніч каже на усі віки й часи ** з безвиході цієї чіплятися за чиюсь долю, трагедію, — он-н же

людина

*** захисток своєї безпомічності

**** з запобіганням і на чиюсь, цього офіцера, що й ви, долю ***** і озвіріло тобі вказують: невдало ***** але ж і ви цих невинуватих, що з них ***** цей люд цілим світом супроти знемігся, а ви йому винуватість одної держави торочите С.392

* тата зустрічати з поїздів

** мабуть, не тими й не такими словами було сказано про цей вік, що він і слухати не захтів

*** ну що ж, якщо вся справа в тому, що я українець, то так я й говоритиму

**** ностальгія за імперією

***** якщо вже так аж далеко зайшло, що навіть не йдеться про порятунок, про це все осиротіле, то й мова тут вам не в поміч С.393

* звужується сюжет життя — все менш є куди йти ** так ми кам'яніємо у своїх норах

*** і це вже не страх

**** це погодженість просто й далі жити С.395

* ви, свої, своїх прийшли судити за гріхи й невинуватість; а винуваті, бо були за свідків злочинів, а вдіяти щось не доладні були

С.396

* Павлику, я ж винувата, що не знала краю в покорі, а ти любов'ю хтів світ обійняти і озвірів з розпачу

** цей світ люцький щось не доказує одне одному; ні громаді не корився, Павло

*** де не йдеш, якісь суди й суди, то якого ще суду дожидати; я своє вдовине жито дожала й пересмакувала

**** світ пам'ятниками вкрився, де не стань, — святе місце; і кажуть, що таких жебраків стає більше

***** де в полі заночуєш, то в'явиться немов голова; що я ходжу з головою свого чоловіка; "нашо ж ти мене мучиш"

***** не потребує хати, бо так примикають живу душу до якогось часу: то ви ще тут С. 397

* на всіх похоронах бувала

** такі люди на похорони приходять, служителі нетутешні; підставляють плече під труни і гадку мають, хто ж наступний С. 399

* вік числа

** де б на зміну що перевдягти з торбини

*** як вмирає, а всі зчуманіло іншою смертю стурбовані, як мікроби у ніс влітають

**** і п'ють зрадісніло, який п'яниця, то вже не ховається з пляшкою

***** вік числа

*****іаку черзі стояв на Спаса, й смерділо од чоловіка — скільки несписаних сторінок!

***** ми пишемо лиш боязкі конспекти наших романів

***** передруковуючи, бачиш поміж рядків щось справжнє колись побачене й тут неописане

*****іак щодня ці бомжі на вокзалі, на східцях, і жах, і радість від їх присутності

С.400

* як допрошуються продовження речень; "і валандає опліч інакшим світом", — аж мариться, де ж тут решта речення; чи це почуття нової стилістики задля іншого твору, це й радість, що не збавив молочної напруги ні на жінку, ні впустопорож; ось вона причаїлася до завтра, щоб знов катувати

** "і деревій... до сонечка признається", — щось тут потребує безконецних тлумачень; скільки літ ти його бачив на пагорбах й у ровах

*** так пишеш у часі розшматування; гадка в село, щось на кухні, та всього скіки, і неміч іти кудись, і йдеш; щось із самої душі виглиб-нуло на поміч

С.401

* просто це загублена парасолька і відвідини агента з тибетськими рецептами

** це шпиги у спині й нозі

*** це почування у собі нової мови, що її легко твориш, і слова приходять

**** ховають багачів, то туди не можна

***** в костюмах такі довкружають

***** поезія уприкінці століття знадобиться для того, аби її символи перекласти мовою прози С.402

* це ціла ще одна історія — блукати єврейським кладовищем С.403

* блукальна баба, що шукає возовця

** правду хоче сказати: як прийманців/глиновозів /... / *** уявилося під знаком почутого чи прочитаного, як це у крематорії, піч, і жилки підрізують, і геть ці люди на лица, що мовби справді там побував С.404

* глибину почуєш, що глибш нема ** ікони приїжджі забирають

*** ті, що блукали краєм за всякої окупації і що бачили **** офіцери

***** з Більмовичем земляцька домовленість ***** і от свята дитина вказує, що тато на горищі ***** не так від ворога тікала, а від Павла ховалася в цій завірюсі смертей, аж радість

*****а спокою не давав той брезент, що так і згнив на дровітні С.405

* години ж ваші й чисниці

** нам то знати, як ти до цеї ями присмикуєш

* * * як голову чоловікову носиш у торбї й спокою ніде не знаходиш

* * * * не діждуть, коли хата занехається, мастінка обпаде, щоб курам гребтися, та щоб стала аж так нічия, щоб на дрова

***** та сперш двері й підлоги в коморі позривати ***** страх перед розорою, що її не побачиш, — поба-а-ачиш, чом ні

***** медитації на постелі; розгадування символу, стеження за тобою як свідком, як власником якоїсь глобальної думки, — ти не потрібен мертвий, бо ти потрібен взагалі, щоб з тобою змагатися, ціла держава вистежує за твоєю думкою

C.406

* та найперш ті опідозрені, що їх душі вписані /повписувані/ у реєстри ваші, як живі, і що вже не погоджаємо, хай хоч там на користь; а ті — як це воно й далі так, то що ж буде; змішаються царство земне і це — і от де скінчення всьому настане; ієрархи [...]

** ми бачимо вас у часах і просторах як одну мить

*** а може світ проситься [і ми] до тої хатини, пустки, гадки оголеної як у порятунок

* * * * ще не все продано

***** що ще віддати, аби світ визнав і взяв у свою сім'ю ***** яке прокляття тяжіє та не пускає у простір мирного думання

[не свободи!..]

***** мислення замулене — і не помстою, і нічим

*****а мільйони чекають на помсту, а не на пам'ятання; затісно

у пам'яті

***** всі межі помстою і прощенням ***** [наші] історії це як миті всього суцього C.403

* бо якщо [по-вашому] істини й існують, то лиш в тім, що й ми ближчі до вас, ніж до того, до чого ви так, бува, ревно примолюєте

* * ми лише обережний натяк на те, як застерігати себе од більшої все невпотребності

*** немічні рятування душ од розбещеності світу: Світланки від заїжджих дівах-лікарок, Балялі од дітлахів-хлопчаків

**** Богиньці марки принесуть, як була в Германії [спогади про чоловіків]; Кушнірі, — як втікали з полону

***** коли вже подумати про вішність, це життя стік-ки радості надсилає; от живи й горя не знай

***** але спокуси нас не дістануть

***** компенсації за геноцид; про який газ ідеться, лю-уди!!! ***** хай сплатять за наші жертви [таїм століть не вистачить розрахуватись] C.410

* писатиметься про історію, саму лише історію; століття трактатів, як і тепер і перед цим — романів

** кличуть мене, Богинько, йдіть хоч тут посидьте *** весілля гуцульські сняться

* * * * це язичницький твір; мова ***** це християнський; думка ***** Богинька Юркові: в тобі Бог ***** мудрість жіночого роду

***** не за безвір'я нас покарано, бо вірили більш як хто ***** митець, що загрожений демонами нищення; за ним

ходить лихо; але страждають, хто поряд

***** Богиньчине весілля: одежа, їжа, ритуал, ще наречених
не видно, людей нема

C.411

* крики; цей світ інакше й не береться тями; крики C.412

* горбатенька [за всякої влади]; але з ненавистю ** не питають, як зерно з кизяків
виварювали

*** здалися крематорії, аби тепер тривати війні за свідками й десь винуватими

**** й тепер тримали у клітці, мовляв, знищував людей C.413

* ти заманив мене, Юрку, чи знов хитрощ C.414

* жертви стають винуватіші од своїх катів, бо домагаються більшого, аніж кари

** жертви й жертви; різне розуміння *** жертви допитуються жертв C.415

* о, ви всі свої, що своїх прийшли судити

** покарано кожного справдженням марень /страх/ *** опісля дознання історичного
— суд демонологічний **** або Диявол в тобі або Бог ***** усі люди помрут, лиш ти сі
лишиш

***** але на весілля приходить вона і повторює свою пропозицію ***** де він, що
не хоче сам лишитися, бо і я недужа у вічності своїй

***** хтось же мусить перебрати це ремесло ***** мені замало і вас, вішніх,
що смерть вас не бере ***** потребу наймудрішого

***** хай же ж перейдуть і ці мученики; бо далі замкнуться уста

***** пан| офіцерша C.418

* нас запосідає безум, а рештками пам'яті ми не знаємо до кого вдатися

** Солонове божевілля

*** а ви мене тут судити зібралися

**** як всі суди вже відбулися; ще тільки судіїв покликати та спитати

***** ці старі хати на смерть свою рихтуємо

***** вони приїхали просто перестрілятися у домівці роду свого

***** не дери-но так очі; це не край самогубців

***** збиває на давні побрехеньки: війна, Мефа ***** якщо й є мудрість, то це
не виказувати таємниць ***** якийсь нечуваний політичний процес, що перейшов
осердям цього краю, і як всі кинулися

***** як трагедія могла сколихнути світ: аби взнали не те,

що з нами, а які ми

***** приїжджають ветерани ворожих армій і кладуть

вінки на могили

***** а межі своїми /советські й У П А/ миру не знайдуть ***** до д
Віктора— ви не пробачите цій бабі бандерівців,

що вашого сина вбили в лісах по війні, й не хочете везти небіжчицю

***** апо хатах зНаєТе скільки мертвих; а рідня вбиває

батька, і замовчують

***** а ЧуЖе Кодло зваблює кохану і гайда далі по

слідах трагедій С. 419-420

* трохи смішно, — о, страх словосполучення /їх май, май їх/; щось сороміцьке враз прочитується

** як пишуться з утоми останні сторінки; як в школі був непереможний на короткій дистанції, так тут захекуєшся не на епічності задуму, а на епічності розповідання

*** вони вам дорогу тоді дали в Карпатах

**** тільки що Партизан без тями зостався

***** я татові руку хотів цілувати

***** АЛЕ Я СВІЙ шлях пройшов

***** Вказати на дурних світу цього *****

*** бо то цілими бандами налітали й суди творили ***** а це якісь бідові жінки — і описувати; доноси на цілий народ С.421

* життя це театр, в якому цікаво визнати або свою нікчемність чи поразку, або довести свою перевагу

** люди цим тільки й побиваються — у вільний від воєн час

*** хіба що затишшя задовге, і театр набув ознак безглуздості — безсовісності; всі хитрують

**** хіба ж не ви тримали свічки при страті найкращих, і не ви — знімали капелюхи перед кавалькадою найлютіших катів ХХ віку.., га?

***** поет в. і Америка; компенсації жертвам і сексменшинам, — от де вдостілись часів: свою націю-неміч сполучити з побитом лесбіянок [!!!]

***** і ревності до колишньої нашої вроди, і вміння вмирати, і бути сліпими у завоюванні, і не спалити Москви, і не здолати до ніг Варшави; бо ж дзвони православних церков [...]

***** таємні служби не цікавляться нашими політ-переко-наннями; що ми пишемо, думаємо; вони вислуховують наші зізнання в коханні, інтимні нашіптування, як ми бажаємо цілувати жінку у пісю і попу [...]

***** готується досє на кінець віку, і виявиться, що ми становимо небезпеку для людства, держави як зачаєні еротомани, сексуальні збоченці, і табори переповняться знов найкращими з нас — хто ще не стратився почуттів і совісності

***** і компенсації поетам і сексменшинам

***** але про ревності, і як ми—через намару збожеволеності — поборюємо їх, — про це говоримо не з людьми, — зі стінами, сузір'ями, речами, пришіптуємо до своїх пальців, колін

С.422

* і не пройтися цим краєм з могилами і руїнами костелів, синагог; як і мурами церковними до заховань чорнобильських мутантів, і на пагорбах не зазнати кохання, і духу давніших кохань, що вивогчує земля духом припрілим

** все ваблять ці підземелля, ці історичні трупи й одіжжя *** турніри жінок

**** турніри жінок у підземеллі, — ви це пережили

***** у цьому закутку світу волого, шелести, архітектура — все творить у тобі хаос

еросу і розпачу

***** пропонує /журналістка/ компенсацію за вікову наругу над народом — урівні з бомжами

C.423

* куди ці затушкані і пригноблені дітки; які це похорони ** бабині Мартині

*** взяла їх з десятеро, як їхали на виселення з отруєних лісів **** д. Віктор осудливо і на ці часи, — це що, нова покара цьому

людству [не підпрігся кіньми везти; знов мотузочками у дерев'яних
ночвах мерців тягти] C.424

* вам тра докопатися і до цієї героїки з минушого ** овва, це Мефа, це володар краю, земель і світу C.425

* диво це якесь — жінка; чому так ревниво ставимося до всього, що з нею відбувається, — о, прокляття віку; і коли кінець цьому

C.426

* вбити Бога

* * тамплієр Емері де Вільє-ле-Дюк у розмові з папою Климентієм V: о, я жахливо боюся смерті, і якби був приречений на спалення, не витримав би! Я піддався б... Я визнав би під присягою, перед вами чи перед ким завгодно усі злочини, які закидають орденів; якби від мене вимагали, я визнав би, що вбив Бога

C.427

* горбатенької смертнатодина

** найголовніші з'ясування ставалися у безчассі; Більмович — Партизан

*** не могли замиритися

* * * і як дочка "продала" тата

***** і мадари були, і калмики, але жодної дитини не народилось од завойовників

***** бо каліч народжується од своїх державних куріїв і курійок

***** ідети подінешся, як дають ще й час на вакування у ганьбі й нарузі

C.432

* з останнього

** ісход на хутір; оголення трагедії

*** ще ж тіки-но заповідався цей шлях, ще-ж настарчився на найдальшу дорогу, а вже вертайся назад; й то так що де не візьми

**** Марія поминальне розносить, а всі скулено приймають, та не чути "вічна пам'ять"

***** голос горбатенької з пам'яті небуття; прокльоном: усякий ісход рокує довічне непорозуміння і світові страждання; страждають — і найперш — невинуваті

***** расове пригадування понищеного людства

***** вихід; але лиш блаженні і хворі зготовлені, то їм право на рушання

C.433

* а ще цей жах похорон, за чорнобильської паніки, — небіжчики мов зайві; лежать собі

** і поквапом усе якось робилося

*** церква й держава поділили собі на героїв, таких і таких, і одспівують

**** вбивці колишні тужаться смертну кару скасувати — перед світом так стати

***** Лагута — Марта

***** не стало Богиньки

***** чи повезе Віктор Черниш небіжчицю кіньми на кладовище ***** Марта — "відьма"; полегшу дає усім; просто зникає ***** депутатів більш, як православних С.434

* ми ще не пережили цих останніх революцій, а вже інші С.435

** коли це було і що з нами стало, як Марта й цих чорнобильських з автобуса прибрала пересидіти пекельні, аж не продихнеш, дні і ночі

*** торигало вже немов-то хатніми дверима, але й сінешні одхи-лені на драбину

**** щось наринається незнаними мовами

***** як-от латиною такі письмена на полотнах

***** колективні сні

***** погуки древнього: як вам далі бути

***** зостанне; як вони свідки; гурт дітей чорнобильських взяла, та це не в часі і не в сюжеті; так собі, спогад

***** Яринчина онука, і що з нею далі

***** торигало немов-то

С.437

* покинути на хвилинку вшивальника, Ворону, і перейти ще цей шлях, до хутора, подивитися

** гріх ходити слідами трагедій, як ці поети С.438

* ці етнічні сироти аж сцикають: зверніть на нас очі, хай ми побудемо славетними

С.439

* не закінчити жадної роботи, бо нові смерті доносять все якийсь новіший дух знань

** інакше вмирають

*** і запитує про ту давню історію /факт книжки, яку придбав наче саму історію/; але ми тут свої маємо внадмір, і не розберемося

**** каже Драгуновський: не чіпайте історії, то й вас не чіпано буде

***** цей люд поділено на: тих, що благають не чіпай; тих, що просять сказати всю правду; і чи можлива вона вся; говорити то це про природу самої людини

***** прийшли до такого знання, що джерела верховні принишкли, і все залежить від людини, на міру її нікчемності і правдивості, віри і нікчемності

С. 440

* не забути: Маруся Баляля виплете віночка з сухих миколайчиків і покладе Юркові на голову

** д. Віктор не пробачить Марті "дружби" з бандерівцями, бо співала старовинні пісні про гайдамаччину їм, а його сина вбито в лісах по війні

*** таких запеклих уже не буде; бо діти пересварені на дрібнощах; а дитину

прижили з Оленою, а Наталка мерво робить, а з цим Миколою гульнула, а Олексій з Ганею не обзиваються

**** так ми і в-бч не догледимо

***** /горою сторінки/ бо ця наволоч світова вже не навсправжки взялася за нас; то відкривали священні гробниці; то спалювали надбане; то виродніли над плоттю нашою; то набудовували смертельні схрони у наших заповідних краях, а потім розчиняли їх, аби отруїти і лишок люду, й земель, і тварин

***** що іще, —

***** проповідував Драгуновський, — кожного введено до таємних реєстрів, і не підробиш, і не підкупиш старшину ані якою платою, бо всім ціна копійка, й так належить копійка за все

***** не забутися: Маруся Баляля виплете віночка з сухих миколайчиків і покладе Юркові на голову

***** то Марті тра було ще й цих з автобуса прихистити на ночівок і зобачити, як світяться вночі їх тіла чи душі